

ს. ჭანტურიშვილი

ენოლოგია

თბილისის უნივერსიტეტის გაგომცემლობა
თბილისი 1993

მართავს, პირველად ჩვენს სამეცნიერო ლიტერატურაში.
წარმოდგენილი და შესწავლილია ეთნოლოგიის, როგორც ხალხის
წარმომავლობის, გეოგრაფიული გარემოს, ყოფისა და კულტურის
შემსწავლელ მეცნიერებასთან დაკავშირებული საკითხების კომ-
პლექსი — ეთნოლოგიის საგანი და მეთოდი, ზოგადი ეთნოლოგიის
ანოცანები, მისი ისტორია, ქართული ეთნოლოგია, მისი განვითარ-
ება და თანამედროვე მდგომარეობა. ზოგადი ეთნოლოგიის სა-
კითხებიან შესწავლისას მონაწილეობდა ქართული მასალაც. ზოგად
ქართული ეთნოლოგია წარმოდგენილია ზოგადი ეთნოლოგიის
ილუსტრაციებით. კვლევის ფორმებისა და მეთოდების გათვალისწინე-
ლით. ნაშრომში წარმოდგენილია როგორც ზოგადი, ისე კავკასიის
და ქართული ანთროპოლოგიური მასალის შესწავლის შედეგ-
ები. გამოყენებულია ლინგვისტური, წყაროთმცოდნეობითი და არ-
ქეოლოგიური კვლევის მიღწევები.
დამხმარე სახელმძღვანელო განკუთვნილია როგორც ისტორი-
კოების, ეთნოლოგიებისა და არქეოლოგიების, ისე მოსწავლე ასალ-
განჯობისა და მკითხველთა დართო შრომათვის.

რედაქტორი პ. რ. ფ. შ ა მ ი ლ ა ქ ე

რეცენზენტები: თ. ც ა გ ა რ ე ი შ ვ ი ლ ი
ნ. შ ი ლ ი თ ა შ ვ ი ლ ი

© თბილისის უნივერსიტეტის გამომცემლობა, 1993

410600000
პ
M 608(06)93

ISBN 5—511—00575—4

ვეძღვნი ჩემი მასწავლებლების —
ქ-ნ ვ. ბარდაველიძისა და
ბ-ნ გ. ჩიტაიას ნათელ სსოვნას.

წ ი ნ ა ს ი ტ ყ ვ ა ო ბ ა

ქართულ მეცნიერებას ეთნოლოგიური კვლევის ხანგრძლივი და სახელოვანი ტრადიციები გააჩნია. მეცნიერების ეს დარგი, რომელიც ჩვენში სულ ბოლო დრომდე ეთნოგრაფიულ იწოდებოდა, ჯერ კიდევ XVIII საუკუნეში, ვახუშტი ბაგრატიონის მრავალმხრივ ღირსეულობიან ნაშრომში — „აღწერა სამეფოსა საქართველოსა“, იღებს სათავეს. XIX საუკუნეში, როდესაც ევროპასა და რუსეთში ეთნოლოგია მეცნიერების ცალკე დარგად ჩამოყალიბდა, ქართველი ეთნოგრაფ-მკვლევრები, რაფიელ ერსთავით დაწყებული და აკად. ე. თაყაიშვილით დამთავრებული, თავისი დროის მეცნიერებს დონეზე, ღირსეულად წარმართავდნენ ეთნოგრაფიულ კვლევა-ძიებებს საქართველოშიც.

ეს კვლევა-ძიება ახალ საფეხურზე აიყვანა აკად. გ. ჩიტაია და მისი სკოლის მრავალრიცხოვანი მოწაფეების შემდგომმა მუშაობამ. ამის თვალსაჩინო დადასტურებად, მაღალი მეცნიერული დონის მრავალრიცხოვანი ეთნოლოგიური გამოკვლევების შექმნასთან ერთად, საქმარისია დავასახელოთ ამ სკოლის მამამთავრის მიერ როგორც ჩვენში, ისე ზოგად ეთნოლოგიაში კვლევის ახალი, კომპლექსური-ინტენსიური მეთოდის შემუშავება და დანერგვა.

ქართული ეთნოლოგია ამჟამად ფართო ფრონტით მოქმედებს. იგი გაშლილია და სასწავლო-კვლევითი სამუშაოები მიმდინარეობს რამდენიმე აკადემიურ და სამეცნიერო დაწესებულებაში, უმაღლეს სკოლებსა და ადგილობრივ, რაიონულ სამეცნიერო-კვლევით უჭრედებში. ჩვენში ამ სახის სამუშაოების ფართოდ გაშლას განაპირობებდა და განაპირობებს თვით ქართველი ხალხის მრავალფეროვანი ეთნოგრაფიული ყოფა, ქვეყნის სხვადასხვა რეგიონის, მხარისა და კუთხის ინდივიდუალობა, სამეურნეო ყოფის, მატერიალური და სულიერი კულ-

ტურის ხანგრძლივი, რამდენიმე ათასწლოვანი უწყვეტი და გაბმული ისტორია.

წინამდებარე ნაშრომში ტრადიციული და ახლებური თვალთახედვით განხილულია როგორც ზოგადი, ისე ქართული ეთნოლოგიის საკითხები. ამან განაპირობა მისი აგებულების ზოგი თავისებურებაც. მასში საკითხები განხილულია გარკვეული მიზანდასახულობით, სამეცნიერო-სასწავლო დანიშნულების შესაბამისად. ვეცადეთ ზოგადეთნოლოგიური საკითხების განხილვის დროსაც ქართული წინამდევლი ათვის დამახასიათებელი მასალა მოგვეხმო. მასში განხილული საკითხების ნაწილი ტრადიციულია; ხოლო ნაწილი, და პირველ რიგში, საკუთრივ ნაშრომის აგებულება, ახალია, რამდენადმე განსხვავებული ეთნოგრაფიის ტრადიციული სახელმძღვანელოებისა და სალექციო კურსებისაგან.

ნაშრომში, ცხადია, როგორც ზოგადი, ისე ქართული ეთნოლოგიის ყველა საკითხი თანაბარი სიღრმითა და მოცულობით არ არის განხილული. ჩვენი ამოცანა მოკრძალებული იყო — თავი მოგვეყარა ეთნოლოგიის ძირითადი საკითხებისათვის და მოგვეხდინა მათი ილუსტრირება ქართული და ზოგადი ეთნოლოგიური მასალებით. უფრო მეტი, ვთვლით, რომ ეთნოლოგიის თვით ძირითადი საკითხებიც შეიძლება არ იყოს აქ სრულად მიმოხილული და ზოგი მათგანის შესწავლა მომავლის ამოცანად დარჩეს.

მთლიანად ნაშრომი სამი მონაკვეთისაგან შედგება: პირველში განხილულია ეთნოლოგიის ზოგადი საკითხები, მეორეში — ქართული ეთნოლოგიის საკითხები, ხოლო მესამეში წარმოდგენილია მსოფლიოს სხვადასხვა ხალხის ეთნოლოგიური მიმოხილვები. შევეცადეთ ნაშრომის პირველ მონაკვეთში, რამდენადაც ეს ჩვენს ხელთარსებული მასალებს მიხედვით შესაძლებელი იყო, სრულად წარმოგვედგინა ეთნოლოგიასთან, როგორც მეცნიერების ცალკე დარგთან დაკავშირებული საკითხები. ნაშრომის მეორე მონაკვეთში ქართული ეთნოლოგიის საკითხების სისტემატურ და თანამიმდევრულ განხილვას თავი ავარიდეთ, რადგან ეს სპეციალური ნაშრომის ამოცანაა და მისი ამ სახით აქ წარმოდგენს არც საჭიროება იყო და არც აუცილებლობა. სამაგიეროდ, შევეცადეთ ქართული ეთნოლოგიის ცალკეული სპეციალური საკითხები შედარებით დაწვრილებით განგვეხილა და ამით გვეჩვენებინა, ერთი მხრივ, როგორც მისი სპეციფიკურობა, ისე, მეორე

მხრივ, ქართული ეთნოლოგიის მრავალფეროვნება და მისი ცალკეული საკითხების მჭიდრო კავშირი ზოგად ეთნოლოგიასთან.

ნაშრომის მესამე მონაკვეთი — მსოფლიოს ხალხთა ეთნოლოგიის ძირითადი საკითხები, კიდევ უფრო ზოგადი ხასიათისაა. ცნობილია, რომ მსოფლიოს ხალხთა ეთნოლოგიისადმი მრავალტომიანი ნაშრომებია მიძღვნილი ავტორთა კოლექტივების მიერ. ცხადია, ერთ ნაშრომში, თანაც მის ერთ-ერთ მონაკვეთში თუნდაც ძირითადი საკითხების დაწვრილებით მიმოხილვა შეუძლებელი იყო. უნდა ითქვას, რომ ეს ჩვენს ანოცანას არც შეადგენდა — ამ მონაკვეთში მოკლდაა დახასიათებული მსოფლიოს სხვადასხვა, ეთნოლოგიურ თვალსაზრისით უფრო მნიშვნელოვანი და საყურადღებო ხალხების ყოფა, მატერიალური და სულიერი კულტურა.

ცალკეულ შემთხვევებში, ხალხთა დიდი ჯგუფების მიმოხილვასთან ერთად, წარმოდგენილია ამ რეგიონს ერთი რომელიმე შედარებით მცირერიცხოვანი ხალხის დაწვრილებითი მიმოხილვა ნაშრომის ცალკე ქვეთავის სახით. ასეთი ქვეთავების მიზანია წარმოადგინოს და აჩვენოს რომელიმე ხალხის ეთნოლოგიური შესწავლის მაგალითები და შესაძლებლობა. ასე იყო ეს ოკეანეთის ხალხების ეთნოლოგიის შიშობილვისას მელანეზიისა და პაპუასების შესახებ ცალკე მსჯელობასთან ამერიკის ხალხების ეთნოლოგიის მიმოხილვისას ლათინური ამერიკის და მთავარი ხალხის ყოფისა და კულტურის გადმოცემისას და ა. შ. დაბოლოს, კავკასიის ხალხების ზოგადეთნოლოგიურ მიმოხილვასთან ერთად, ამ რეგიონის ხალხის — ქართველებს ერთ-ერთი ეთნოგრაფიული ჯგუფის — ხევსურების კონკრეტულ-ეთნოლოგიური დახასიათებისას.

ვფიქრობთ, მასალის ამ სახით წარმოდგენამ უფრო მკაფიოდ წარმოაჩინა როგორც ზოგადი ეთნოლოგიის, ისე კონკრეტულად ამ თემ ხალხის ეთნოლოგიასთან დაკავშირებული საკითხების წრე.

ეთნოლოგიის საგანი, მეთოდი და ამოცანები

ეთნოლოგია არის მეცნიერება ხალხის „ეთნოსის“ შესახებ. მისი ამოცანაა შეისწავლოს ხალხთა წარმოშობის, განსახლების, ყოფის და კულტურის ფორმების საკითხები. ამ საკითხებს ეთნოლოგია უშუალოდ ეკვლევს და ამავე დროს, ხალხის ძველი დროის ყოფის და კულტურის შესასწავლად იყენებს სხვა მეცნიერებათა მონაცემებსაც.

ტერმინი „ეთნოლოგია“ ნაწარმოებია ორი ბერძნული სიტყვიდან: „ეთნოს“ — ხალხი და „ლოგოს“ — მეტყველება, მცოდნეობა, ე. ი. „ეთნოლოგია“ სიტყვისიტყვით ნიშნავს „ხალხთმცოდნეობას“. მაშასადამე, როგორც ამას ტერმინიც ცხადყოფს, ეთნოლოგიის შესწავლის ძირითად საგანს სხვადასხვა ხალხი, მათი კულტურის და ყოფის საერთო და განმასხვავებელი ფორმები წარმოადგენს; მისი ამოცანაა ამ ხალხების შთავისი და განსხვავებული კულტურისა და ყოფის ფორმების დადგენა აღმოჩენა და გამოკვლევა.

ეთნოლოგიის საგნისა და მეთოდების შესახებ მეცნიერებაში გავრცელებულია სხვადასხვა თვალსაზრისი. იმის მიხედვით, თუ რომელი თვალსაზრისი რა საგანს, მეთოდსა და ამოცანებს უსახავს ეთნოლოგიის შესწავლას მიზნად, არსებობს სხვადასხვა მიმდინარეობა და სკოლა. მიუხედავად ამისა, ეთნოლოგიის საგნის და დანიშნულების შესახებ მათ შორის მაინც გარკვეული ერთიანობაა — ყველას მიერ აღიარებულა. რომ ეთნოლოგიის შესწავლის ძირითადი ობიექტია ეთნოსი. ხალხი და მისი შემოქმედების სფერო.

ეთნოსს, ხალხს და მისი შემოქმედების სფეროს ასევე შეისწავლის მეცნიერების დარგი „ეთნოგრაფია“. რა განსხვავებაა „ეთნოგრაფიას“ და „ეთნოლოგიას“ შორის? როგორ გაიანზრება მათი სხვადასხვა დანიშნულება მეცნიერებაში? ამის გასარკვევად საჭიროა მოკლედ გადავხედოთ ამ ტერმინების მეცნიერებაში დამკვიდრების ისტორიას

და იმ მეცნიერებათა ჩასახვის პირველ ეტაპებს, რომელთაც ეს ტერმინები აღნიშნავენ.

ამთავრთვე უნდა ითქვას, რომ ტერმინი „ეთნოგრაფია“ მეცნიერებაში უფრო ადრე შემოვიდა, ვიდრე „ეთნოლოგია“. კერძოდ, პირველი ხმარებაშია XVIII საუკუნის დასასრულიდან, ხოლო მეორე — XIX საუკუნის დასაწყისიდან. როგორც ვხედავთ, მეცნიერებაში მათ დამკვიდრებას შორის დიდი ქრონოლოგიური სხვაობა არც არის, თუმცა, ფაქტია იაიცი, რომ ტერმინი „ეთნოგრაფია“ პირველად გამოჩნდა XVII საუკუნის დასაწყისში, 1607 წელს, როდესაც მწერალმა იოჰან ზომერმა დაიწყო „Ethnographie Mundi“-ის გამოცემა.

რაც შეეხება ტერმინს „ეთნოლოგია“, მის შემომღებად და გამაერთიანებლად მიჩნეულია ფრანგი ფიზიკოსი ანდრე მარი ამპერი. XIX საუკუნის 20—30-იან წლებში ამპერმა შეიმუშავა ანთროპოლოგიურ, ანუ ჰუმანიტარულ მეცნიერებათა კლასიფიკაციის ზოგადი სქემა. ამ სქემაში მან გამოყო ეთნოლოგია, როგორც ცალკე სამეცნიერო დისციპლინა. ხოლო ეთნოგრაფია მეცნიერებათა ამპერისეულ კლასიფიკაციაში წარმოდგენილი იყო როგორც ეთნოლოგიის ერთ-ერთი განყოფილება.

ეთნოლოგიის, როგორც ტერმინის დაფუძნებასა და ფართოდ გავრცელებაში გარკვეული როლი შეასრულა 1839 წელს პარიზში ჩამოყალიბებულმა „ეთნოლოგიურმა საზოგადოებამ“. მომდევნო ხანებში ეს ტერმინი საფრანგეთს ფარგლებს გასცდა — 1842 წელს ნიუ-იორკში ჩამოყალიბდა „ეთნოლოგიური საზოგადოება“, 1843 წელს ლონდონში ჩამოყალიბდა ასეთივე სახელწოდების საზოგადოება. საინტერესოა, რომ ლონდონში „ეთნოლოგიური საზოგადოების“ თითქმის თანაღროულად ჩამოყალიბდა „ანთროპოლოგიური საზოგადოებაც“. 1871 წელს ორივე ეს საზოგადოება გაერთიანდა და შეიქმნა „დიდი ბრიტანეთისა და ირლანდიის სამეფო ანთროპოლოგიური ინსტიტუტი“.

აღსანიშნავია, რომ ამის პარალელურად ტერმინმა საერთო ევროპული გავრცელება მოიპოვა და 1869 წელს გერმანიაში ჩამოყალიბდა „წინარეისტორიული, ანთროპოლოგიური და ეთნოლოგიური საზოგადოება“. 1871 წელს იტალიაში, კერძოდ, ფლორენციაში — „ანთროპოლოგია და ეთნოლოგიის იტალიური საზოგადოება“, ასეთივე სახელწოდების საზოგადოება შეიქმნა რომშიც და სხვ. გერმანულმა სა-

ზოგადობამ დაარსების წელსვე, 1869 წელს, დაიწყო ეურხალ „Reitschrift für Ethnologie“-ის გამოცემა.

როგორც აღვნიშნეთ, ტერმინები—„ეთნოლოგია“ და „ეთნოგრაფია“ სხვადასხვა მნიშვნელობით იხმარება, თუმცა, ორივე ხალხის ყოფისა და კულტურის შემსწავლელი მეცნიერების აღმნიშვნელია. ვნახოთ ამ მხრივ რა ვითარებაა დასავლეთ ევროპისა და ამერიკის, რუსეთის, დაბოლოს, ჩვენს სინამდვილეში.

საკითხის ისტორიისათვის შეიძლება საინტერესო იყოს იმის აღნიშვნაც, რომ ვერც „ეთნოგრაფიამ“ და ვერც „ეთნოლოგიამ“, მიუხედავად იმისა, რომ ისინი ბერძნული ენის სიტყვებიდანაა წარმოებული და ფაქტობრივად ბერძნული ტერმინებია, საბერძნეთში ვერ მიიღო ფართო აღიარება და გავრცელება. აქ ამ ტერმინის აღსანიშნავად გამოიყენება ტერმინი „ლაოგრაფია“, რაც სიტყვასიტყვით „ხალხის აღწერას“ ნიშნავს („ლას“ ბერძნულად ხალხია).

ინგლისისა და ამერიკის სამეცნიერო წრეებში ამ მეცნიერების აღსანიშნავად გამოიყენება ტერმინი „ანთროპოლოგია“ (ესეც ბერძნული სიტყვაა და ნიშნავს „ადამიანთმცოდნეობას“ — „ანთროპოს“ ადამიანს). ამ ტერმინის ქვეშ, ამ ქვეყნების მეცნიერებაში ჩვეულებრივ იგულისხმება კულტურული და სოციალური ანთროპოლოგია.

როდესაც ტერმინით „ანთროპოლოგია“ ეთნოლოგიურ მეცნიერებას აღნიშნავენ, ინგლისის სამეცნიერო წრეები გამოდიან იმ გარემოებადან, რომ ეთნოლოგიაში მოცემული უნდა იყოს როგორც ხალხის ყოფა-ცხოვრების აღწერა. მისი დახასიათება და ისტორიულ-შედარებითი შესწავლა, ისე ადამიანის ფიზიკური მონაცემების შესწავლაც. სწორედ ამიტომ, ასეთი მეცნიერების აღმნიშვნელ შესაფერის ტერმინად მათ „ანთროპოლოგია“ მიაჩნიათ. მართლაც, თუ ვავითვალისწინებთ, რომ ეს ტერმინი შედგება ორი სიტყვისაგან — „ანთროპოს“ და „ლოგოს“, სადაც პირველი ნიშნავს „ადამიანს“, ხოლო მეორე — „ლოგია“ „მეტყველებას“, მივიღებთ, რომ ანთროპოლოგია არის მეცნიერება, რომელიც შეისწავლის ადამიანის აღნაგობას, მის ფიზიკურ ნიშნებს, რასობრივ ტიპებს და თვით რასებს.

გარდა ამისა, გერმანიაში ამ დისციპლინას ორგვარი ტერმინით აღნიშნავენ „Völkerkunde“ და „Volkskunde“. პირველი სამეცნიერო მიმოქცევაშია 1785 წლიდან, ხოლო მეორე XIX საუკუნიდან. ეს ტერმინები, შესაბამისად მათი ზემოთ დასახელების რიგისა, აღნიშნავს „ხალხთმცოდნეობას“ და „ხალხის მცოდნეობას“. ამასთანავე, გერმა-

ნულ მეცნიერებაში პირველი ტერმინით აღნიშნავენ საერთოდ ევროპელი და მათ შორის გერმანელი ხალხის შემსწავლელ მეცნიერებას, ხოლო მეორე ტერმინით — არაევროპელი ხალხების შემსწავლელ მეცნიერებას.

მოკლედ, დასავლეთ ევროპის მეცნიერები ტერმინება — „ეთნოგრაფია“ და „ეთნოლოგია“ ასხვავებენ ერთმანეთისაგან. ისინი თვლიან, რომ „ეთნოგრაფია“ არის მეცნიერება, რომელიც აწარმოებს ხალხის მხოლოდ აღწერას, ხოლო „ეთნოლოგია“ არის მეცნიერება, რომელიც ხალხის მეცნიერულ კვლევას ახდენს.

რუსეთში ტერმინი — „ეთნოგრაფია“ XIX საუკუნის დასაწყისიდანვე გამოიყენებოდა. 1875 წელს რუსეთის გეოგრაფიულ საზოგადოებასთან ჩამოყალიბდა „ეთნოგრაფიული განყოფილება“ და ამის შემდეგ ეს ტერმინი რუსულ მეცნიერებაში სავსებით დაკვიდრდა. აქედანვე გავრცელდა იგი საქართველოში.

XX საუკუნის 20-იან წლებში იყო ცდა რუსეთში ტერმინ „ეთნოლოგიის“ გავრცელებისა. სწორედ ამ დროს მოსკოვის უნივერსიტეტში ჩამოყალიბდა ცალკე ეთნოლოგიური ფაკულტეტი. 1929 წელს ვაჰოვსკა პრეობრაჟენსკის სახელმძღვანელო „ეთნოლოგიის კურსი“. მაგრამ რუსულ მეცნიერებაში რამდენიმე ათეული წელია მტკიცედ დამკვიდრდა „ეთნოგრაფია“, რომელმაც ვაჰოვსკანა ყველა ახვა ტერმინი ხალხის ყოფისა და კულტურის შემსწავლელი მეცნიერებას აღსანიშნავად.

მაგრამ, უკანასკნელ წლებში, უნდა ითქვას, რომ სსრკ-ს დასავლეთ რამდენიმე წლით ადრე, რუსულ მეცნიერებაში აღიარებულ იქნა ტერმინ „ეთნოლოგიის“ უპირატესობა „ეთნოგრაფიის“ წინაშე მეცნიერებას იმ დარგია აღსანიშნავად, რომელიც ხალხთა ყოფას, მათ კულტურულ-სამეურნეო ცხოვრებას შეისწავლის. ამის გამოხატულებაა ის, რომ სსრკ მეცნიერებათა აკადემიის ეთნოგრაფიის ინსტიტუტი ბაზაზე ჩამოყალიბდა „ეთნოლოგიისა და ანთროპოლოგიის ინსტიტუტი“. ამით რუსულმა მეცნიერებამ, დასავლეთის მეცნიერებასთან შედარებით, ნაბიჯიც კი ვადადგა წინ, როდესაც ორივე — ეთნოლოგიაც და ანთროპოლოგიაც ერთი სამეცნიერო დაწესებულების შესწავლის ინტერესების სფეროში მოაქცია.

საქართველოში XIX საუკუნეშივე რუსული მეცნიერებას კვალდაკვალ, დამკვიდრდა ტერმინი „ეთნოგრაფია“. მაგრამ ჯერ კიდევ 1921 წელს, პრეობრაჟენსკის „ეთნოლოგიის კურსის“ გამოცემამდე (1929 წ) ბევრად ადრე, პირველად გ. ჩიტაიამ მიმართა ტერმინ „ეთნოლოგიას“.

1926 წელს კი, სამეცნიერო ჟურნალ „მიმომხილველში“ გამოქვეყნდა მისი ნაშრომი „ქართული ეთნოლოგია“, მაგრამ შემდეგში, ქართულ მეცნიერებაშიც, დამკვიდრდა უნიფიცირების პირობებში ყოფილ საბჭოთა კავშირში აღიარებული ტერმინი „ეთნოგრაფია“. ამიტომ, კუჩრობთ, რომ ქართულმა მეცნიერებამ უნდა აღადგინოს გაწყვეტილ-მეცნიერებელი ტრადიცია, დაამკვიდროს „ეთნოგრაფიის“ ნაცვლად „ეთნოლოგია“ — ჯერ კიდევ ამ სამოცდაათო წლის წინათ ქათულა მეცნიერების ერთ-ერთი პატრიარქის, აკად. გ. ჩიტაიას მიერ ჩვენში შემოღებული და შემდეგში სხვადასხვა გარემოებათა გამო ხმარებიდან ამოღებული ტერმინი.

საქმე მხოლოდ ტერმინის შეცვლაში არ არის. „ეთნოლოგია“ გაცილებით აფართოებს ამოცანებს ხალხთა ყოფის, მისი კულტურულ-სამეურნეო ცხოვრების შესწავლისათვის. როგორც აღინიშნა, „ეთნოგრაფიის“ ქვეშ იგულისხმება მეცნიერება ყოფის აღწერის შესახებ. ხოლო „ეთნოლოგია“ გულისხმობს აღწერასთან ერთად ხალხის მეცნიერულ შესწავლას.

სწორედ ამ პრინციპით განასხვავებდა „ეთნოლოგიას“ „ეთნოგრაფიასგან“ გ. ჩიტაია, მიიჩნევდა მეორეს პირველს დამხმარედ, ერთ-ერთ განშტოებად. აი, რას წერდა იგი ამის შესახებ: „ეთნოლოგიური მეცნიერება, პირველ ყოვლისა, ფაქტების მეცნიერებაა. უწინარეს ყოვლისა, მასაც სჭირია უტყუარი, შედარებით ზრუყვი და დადგენილი ფაქტები. თუ თანამედროვე ეთნოლოგია, რომელმაც ესე მძლავრად გაშალა ფრთები, ნახევარი საუკუნის მანძილზე გასაოცრად დაწინაურდა (...), ეს იმ გარემოების შედეგია, რომ მის განკარგულებაშია საუცხოო ეთნოგრაფიული აღწერილობები, ნაყოფი მრავალ ეთნოგრაფთა ხანგრძლივი, თავგამოდებული შრომისა და ბევრ შემთხვევაში უტყუარი და მყარი ეთნოგრაფიული ფაქტები... ჩვენი ეთნოლოგიური მეცნიერება უპირველეს ყოვლისა სწორედ ასეთ ეთნოგრაფულ აღწერილობებს საჭიროებს. მისი მოთხოვნილებაა უტყუარი, უზუყვი და დადგენილი ეთნოგრაფიული ფაქტები ეთნოლოგიის ყველა დარგიდან“ („მიმომხილველი“, I, 1926. გვ. 247—248).

მართლაც, შემდეგში, აგერ უკვე შვიდი ათეული წლის მანძილზე, ქართველი ეთნოგრაფები სწორედ ამ პრინციპებით და ამოცანებით მუშაობენ, თუმცა, ამ „მუშაობის“ აღსანიშნავად ტერმინ „ეთნოგრაფია“ მიმართავდნენ. ვფიქრობთ, ხალხის ყოფის მეცნიერულ საფუძველზე შემსწავლელი მეცნიერების აღსანიშნავად, ისევე, როგორც ეს

ამჟამად მიღებულია თითქმის მთელს მსოფლიოში, ჩვენშიც აღსდგეს ჭერ კიდევ 20-იან წლებში შემოღებული ტერმინი „ეთნოლოგია“.

ისევე, როგორც ყველა სამეცნიერო დისციპლინას, ეთნოლოგიასაც კვლევს თავისი მეთოდები გააჩნია. ცხადია ისიც, რომ მეთოდი ყოველთვის განპირობებულია მოცემული სამეცნიერო დარგის მიზნებით და ამოცანებით.

ცნობილია, რომ ეთნოგრაფიული კვლევის საგანი, ამ მეცნიერების ისტორიის მანძილზე, მისი განვითარების კვალდაკვალ, არაერთხელ შეცვლილა. მიღებულია, რომ განვითარების თანამედროვე ეტაპზე ეთნოლოგია განსაზღვრება ეთნიკურ ერთობათა შემაწავლელ კომპლექსურ მეცნიერებად, რომელიც შეისწავლის ადამიანთა კოლექტიური ცხოვრების ამოცანების და არსებობის ყველა მხარეს.

ცხადია, ეთნოსების შეწავლისადმი ასეთი მიდგომა მოითხოვს მისი სპეციფიკის ყველა კომპონენტის, შემადგენელი ნაწილის საგანგებო ანალიზს, ეს კი საკვლევო საგნისადმი კომპლექსური მიდგომის გზით არის შესაძლებელი.

ეთნოლოგიის კვლევას მეთოდები. ბუნებრივია, პირველ რიგში. მსგავსაა და ხშირად იდენტურიც ჰუმანიტარულ მეცნიერებათა კვლევის მეთოდებსა. ჰუმანიტარული მეცნიერებებიდან შეხებას წერტილები ეთნოლოგიას გააჩნია პოლიტიკურ, ანუ სამოქალაქო ისტორიასთან, არქეოლოგიასთან, ფოლკლორისტიკასთან, ხელოვნებათმცოდნეობასა და ლინგვისტიკასთან. არანაკლებ მნიშვნელოვანია ის ხერხები და მეთოდები, რომლებსაც თავისი კვლევისათვის იღებს ეთნოლოგია საბუნებისმეტყველო მეცნიერებებიდან — ანთროპოლოგიიდან, გეოგრაფიიდან, ეკონომიკიდან, ბოტანიკიდან და სხვ.

რითი არის დაკავშირებული ეთნოლოგია მეცნიერების ზემოდასახელებულ დარგებთან და შეხებას რა წერტილები გააჩნია მათი კვლევის მეთოდებთან?

ისტორიასთან, უფრო კონკრეტულად პოლიტიკურ. ანუ სამოქალაქო ისტორიასთან ეთნოლოგიას აკავშირებს პირველყოფილი თემური საზოგადოების სხვადასხვა პრობლემური საკითხის კვლევა. მეორე მხრე, საკუთრივ ისტორიის ნონაცემები გამოიყენება რომელიმე ხალხის ეთნიკური ისტორიის კვლევისათვის. განსაკუთრებით ახლოს დგას თავისი კვლევის მიზნებით და მეთოდებით ეთნოლოგია არქეოლოგიასთან. რაში გამოიხატება ეს?

არქეოლოგია რომელიმე მოცემულ ტერიტორიაზე მცხოვრები ხალხის ნივთიერი კულტურის ძეგლების კუთვნილების განსაზღვრისათვის ფართოდ იყენებს ეთნოლოგიას; ამავე დროს, იმავე ან სხვა ხალხის ეთნოგენეზის, მისი წარმომავლობის, მისი კულტურული და ყოფითი სახის დადგენისათვის ეთნოლოგია აუცილებლად მოიწველებს არქეოლოგიურ მონაცემებს, მის მიერ მოძიებულ და მოპოვებულ მატერიალურ ძეგლებსა და საგნებს, როგორც ამ ხალხის ყოფისათვის დამახასიათებელ არსებით კომპონენტებს.

დიდია და არსებითი ის კავშირი და კვლევის საერთო მეთოდები, რომლებიც არსებობს ეთნოლოგიასა და ფოლკლორისტიკას შორის. პირველ რიგში, ეს გამოიხატება ხალხური ხელოვნებებისა და მხატვრული შემოქმედების კვლევისას, მაგრამ, განსაკუთრებით მკაფიოდ იჩენს თავს აღრინდელი რელიგიური წეს-ჩვეულებებისა და რწმენა-წარმოდგენების კვლევის დროს; ხოლო ამ საკითხების კვლევა ერთნაირად მნიშვნელოვანია და არსებითი როგორც ფოლკლორისტიკის, ისე ეთნოლოგიისათვის.

საქვე არსებითია ის კავშირი და კვლევის საერთო მეთოდები, მოღებული შედეგების ურთიერთგამოყენება, რომელიც არსებობს ეთნოლოგიასა და ლინგვისტიკას შორის. როგორც ვიცით, ენა ძირითადი ეთნიკური ნიშანია. მისი შემსწავლელი მეცნიერების შედეგები და მონაცემები დიდად შევლის ეთნოლოგიას ხალხთა ნათესაობის, მათი გადაადგილების ან ასიმილაციის შესწავლაში.

ვფიქრობთ, არანაკლებ მნიშვნელოვანია იმის აღნიშვნაც, რომ ეთნოლოგიის განვითარების თანამედროვე დონეზე სულ უფრო მეტად ისმის საკითხი ისეთი სპეციალური სუბდისციპლინების შესწავლის მნიშვნელობის შესახებ, როგორცაა სამართლებრივი ანთროპოლოგია, პოლიტიკური ანთროპოლოგია, ეკონომიკური ანთროპოლოგია და სხვ. ყველა ეს ფართო გაგებით ეთნოლოგიაში შეიშავს, თათბერებს კვლევის თავისი მეთოდი გაჩნია, რომელიც ეთნოლოგიის კვლევის საერთო ნაკადს ურთვის. სამართლებრივი ანთროპოლოგია იკვლევს პირველყოფილ სოციალურ ორგანიზმებში არსებული ურთიერთობების ნორმებს და მას ზოგჯერ ნორმატიულ ეთნოგრაფიას ან ნორმატიულ ეთნოლოგიას უწოდებენ. პოლიტიკური ანთროპოლოგია იკვლევს, ასევე პირველყოფილ, ანუ წინაქალაქობრივ საზოგადოებაში ხელისუფლების ორგანიზაციის საკითხებს, ეკონომიკური ანთროპოლო-

გია კი სოციალურ-ეკონომიკურ უროიერთობებს წინაკლასობრივ საზოგადოებაში.

ჭერ კიდევ XX საუკუნის 20-იანი წლებიდან მოკიდებული ქართული ეთნოლოგია თავის კვლევაში იყენებს ე. წ. კომპლექსურ-ინტენსიურ მეთოდს, რომელიც აგერ თითქმის 70 წლის მანძილზე, მკვლევარ-ეთნოგრაფთა რამდენიმე თაობის მუშაობის მანძილზე დაიხვეწა, ახალი შინაარსით შეიფასო და ახალი ფორმებიცა და ხერხების გამოყენებით გამდიდრდა. ეს მეთოდი შემუშავებულია აკადემიკოს გ. ჩიტაიას მიერ, გავრცობილია და ფართოდ გამოყენებული ეთნოლოგიურ-ეთნოგრაფიული კვლევებისათვის მისი მოწაფეებისა და მიმდევრების სამეცნიერო საქმიანობაში. ამ მეთოდის ძირითადი ნიშნების შესახებ ქვემოთ აღვნიშნავთ, ხოლო მანამდე იმ მეთოდების შესახებ, რომლებიც გამოიყენება ან გამოიყენებოდა ეთნოლოგიური კვლევებისათვის სხვადასხვა სამეცნიერო სკოლებისა და მიმართულებების მიერ. მათ შორის მოკლედ შევხებით შემდეგ მეთოდებსა და ხერხებს— ესენია: შედარებით-ისტორიული მეთოდი, კომპლექსური მეთოდი, ეთნიკური კარტოგრაფირების მეთოდი, რაოდენობრივი ანალიზის მეთოდი, ანკეტირების მეთოდი, ფორმალურ-ტიპოლოგიური ანალიზის მეთოდი, საველე კვლევა-ძიების მეთოდი, დაბოლოს, ქართული ეთნოგრაფიული სკოლის მიერ შემუშავებული კომპლექსურ-ინტენსიური კვლევის მეთოდი.

შე დ ა რ ე ბ ი თ-ი ს ტ ო რ ი უ ლ ი მეთოდი შეიმუშავეს ეთნოლოგიაში ყველაზე ძველი, შეიძლება ითქვას, პირველი სკოლის— ევოლუციონიზმის ფუძემდებლებმა. ეს მეთოდი სხვებზე მნიშვნელოვანია და ცნობილი თავისი კვლევის შედეგებით. მისი არაი მდგომარეობს შემდეგში: ისტორიული ეპოქების, წარსულის რეკონსტრუქციისათვის შეიძლება გამოყენებული იყოს თანამედროვეობის ან უახლოესი წარსულის მასალები, ოღონდ იმ პირობით, რომ ისინი განვიხილოთ როგორც გადმონაშთები, შორეული წარსულის რელიქტები. რადგანაც ეს მეთოდი შემუშავებული იყო ევოლუციონისტების მიერ, ცხადია, რომ მათი სკოლის ზოგადი პრინციპებიდან გამომდინარე, ევოლუციური განვითარების ზოგადი სურათის აღსადგენად, მარტივიდან რთულისაკენ განვითარების გზის საილუსტრაციოდ, შეიძლება დავეყრდნოთ განსხვავებულ, სხვადასხვა ხალხების ცხოვრებიდან აღებული ფაქტებს, ოღონდ, იქაც ერთი პირობით— ეს ფაქტები უნდა შეესატყვისებოდეს ამ ხალხების განვითარების გარკვეულ სტადიას.

ამ მეთოდმა, როგორც აღინიშნა, დიდი როლი ითამაშა ეთნოლოგიურ კვლევა-ძიებაში. განსაკუთრებით მნიშვნელოვანია მისი მიღწევები პარველყოფილი საზოგადოების ისტორიის, კულტურის ისტორიის, რელიგიის ისტორიის კვლევაში. მართალია, ამ მეთოდს ცალკეული უარყოფითი მხარეებიც ახლავს (მაგ., უარყოფითია ცალკეულ ხალხთა ისტორიის თავისებურება, ადგილობრივი სპეციფიკით გამოწვეული კულტურული თავისებურებანი და სხვ.). მაგრამ თანამედროვე ეთნოლოგიურ გამოკვლევებში ეს მეთოდი კიდევ უფრო დაიხვეწა და შედეგებიც მნიშვნელოვანია როგორც შიღებულის, ისე მოსალოდნელის.

კერძოდ, თანამედროვე ეთნოლოგები, რომლებიც მიმართავენ შედარებით-ისტორიულ მეთოდს, იყენებენ ამ მეთოდსა ეველაზე ღირებულ პრინციპებს, როგორებიცაა, ანალიზის ჩატარება შედარებით ღრმად; ხალხის კულტურის განვითარებაზე მოქმედი მრავალი ფაქტორის გათვალისწინება; კულტურის განხილვა, როგორც ურთიერთდაკავშირებული მოვლენების, გარკვეული მთლიანი სისტემისა და სხვ.

ცხადია, ამ მეთოდს მრავალი კრიტიკოსი და მოწინააღმდეგე ჰყავდა, რაც ევოლუციონისტური სკოლისადმი მათი კრიტიკითა და დაპირისპირებით იყო გამოწვეული და განპირობებული. სწორად აღებოდა ისეც, რომ მოწინააღმდეგეები ევოლუციონისტების შედარებით-ისტორიული მეთოდიდან იღებდნენ ერთ რომელიმე პრინციპს, ახდენდნენ მის აბსოლუტიზებას და ასე შეიშუშავეს აბსოლუტიზაციის მეთოდი. დიფუზიონისტებმა და გრებნერიანელებმა შედარებით-ისტორიული მეთოდიდან აიღეს და ცალკე გამოყვეს ტროლოგიური, ანუ სხვადასხვა ხალხებში ერთიანი ნიშნების გამოყოფის ანალიზის მეთოდი, გადააქციეს იგი კვლევის ლოგიკურ აბსოლუტად და შეიშუშავეს „კულტურული ცენტრის“, „კულტურული წრის“ ცნებები.

ადგილობრივი ფაქტორებისა და თავისებურებების მნიშვნელობის აბსოლუტიზაციაში განსაკუთრებით გამოიჩინა თავი ამერიკელმა ეთნოლოგმა უილერმა. იგი, მაგალითად, ამერიკელ ინდიელთა კულტურას განიხილავდა როგორც ევოლოგიურ პირობებზე დამოკიდებულ სისტემას, ახდენდა ამ პირობების მნიშვნელობის აბსოლუტიზაციას და ამის მიხედვით გამოყოფდა ცალკეული კულტურული ნიშნების კომპლექსს. ამ კომპლექსში თავის მხრივ, ჩართულია სამეურნეო და მატერიალური მომენტები, წეს-ჩვეულებები და რწმენები.

ყოფილ საბჭოთა ეთნოგრაფიაში, ისტორიული განვითარების მარქსისტული კონცეფციიდან გამომდინარე, უსლერის მიერ შემჩნეულ კანონზომიერებებს, სამეურნეო-კულტურული ტიპების დახასიათებას, დაემატა სოციალურ-ეკონომიკურ ურთიერთობათა განვითარების განსაზღვრული დონის ცნება (ნ. ჩებოქსაროვი, მ. ლევინი). მიჩნეულ იქნა, რომ ამ ცნების დამატებით, გამომყდავნიდა მოვლენათა ურთიერთკავშირი, სხვადასხვა ხალხებში ამ კავშირების ერთგვაროვნების მიზეზები და სხვ.

კულტურულ-ისტორიული პრობლემების ეთნოლოგიური შესწავლისადმი კომპლექსური მიდგომის მეთოდის გამოყენება დაკავშირებულია რუსი ეთნოგრაფის, ანთროპოლოგისა და გეოგრაფის დიმიტრი ანუჩინის (1843—1923 წწ.) სახელთან. მისი შეხედულებით, კაცობრიობის კულტურის ასტორიის სურათზე არ შეუძლია სრული წარმოდგენა მოგვეცემა ერთი რომელიმე მეცნიერები (ისტორიის, არქეოლოგიის, ანთროპოლოგიის, ეთნოლოგიის და სხვ.) მონაცემებმა. საჭიროა ამ მონაცემების კომპლექსური გამოყენება. აეთი კვლევის ნიმუშები და მათი უპირატესობა კარგად აჩვენა პირველ რიგში თვითონ დ. ანუჩინმა თავის გამოკვლევებში და შემდგომი იგი ფართოდ გამოიყენეს როგორც რუსმა, ასევე სხვა ეთნოლოგებმა.

ეთნოლოგიურ კვლევა-ძიებათა ერთ-ერთი მეთოდია ეთნიკური კარტოგრაფიის მეთოდი. იგი გულისხმობს როგორც ხალხების, ისე მათი კულტურების თავისებურებათა შესწავლა-შედარებას, სივრცობრივი განვითარების რუკებზე დატანის გზით. ამ მხრივ საინტერესო, ნათელ სურათს იძლევა ეთნიკური რუკები მოსახლეობის სიმჭიდროვის ნაჩვენებლებათ. ითვლება, რომ ამ კუთხით დიდ წარმატებებს მიაღწიეს საბჭოთა ეთნოგრაფიული სკოლის წარმომადგენლებმა (პ. ტერლეცკი, ი. კუშნერი), იმდენად, რომ მათ მიერ შედგენილი რუკები უზადლოა მთელ მსოფლიოში. ამ რუკებისაგან ბოლოს დაიწყო ეთნოგრაფიული ატლასების შედგენა. ეს სამუშაოები ახლაც გრძელდება როგორც რუსეთში, ისე ჩვენში, საქართველოში. უკვე შედგენილმა და გამოცემულმა ატლასებმა კულტურის მრავალი მოვლენის ახლებური ახსნის საკითხებიც დააყენა.

დიდი რაოდენობის მონაცემების საფუძველზე, სტატისტიკურ-მათემატიკური მეთოდის საშუალებების გამოყენებით, ბოლო ხანებში ფართოდ გავრცელდა ეთნოლოგიური კვლევა-ძიების რაოდენობრივი ანალიზის მეთოდის გამოყენება. ამას, ცხადია, ხელი შე-

უწყო საბუნებისმეტყველო და ზუსტი მეცნიერებების განვითარებამ. ამ მეთოდის დანერგვა მოითხოვს საველე მუშაობის პრაქტიკის ერთგვარ გარდაქმნას და აღწერილობითი მეთოდის ნაცვლად ანექტირების მეთოდის დამკვიდრებას. ასეთ დროს ანექტაში, ანუ გამოკითხვის ფურცელში დასმულია კითხვების გარკვეული ჯგუფი. და მიღებული პასუხები განლაგდება გარკვეული, სტანდარტული ფორმით. შემდეგ, მოპოვებული მასალა გაივლის სტატისტიკური დამუშავების სტადიას. აშკარაა ამ მეთოდის დიდი ეფექტიანობა, განსაკუთრებით კარტოგრაფირებასთან შეხამებისას. მაგრამ, მას ცალკეული ნაკლოვანებებიც ახასიათებს. მაგ., ხშირად ძნელია კულტურის მოვლენათა ეთნიკურად სპეციფიკური ნიშნების სწორად და დასაბუთებულად გამოყოფა და სხვ.

თანამედროვე ეთნოლოგიურ კვლევა-ძიებაში ფართოდ გამოიყენება ფორმალურ-ტიპოლოგიური ანალიზის მეთოდი. იგი ეყრდნობა გამომთვლელ ტექნიკას; მისმა გამოყენებამ, ამ ტექნიკის დიდად გავრცელებამ, ერთობ წასწია წინ მათზე დამყარებული, ე. წ. დასავლეთის მეცნიერთა ეთნოლოგიური გამოკვლევების ეფექტურობა.

მიუხედავად მეთოდების ასეთი მრავალფეროვნებისა, კვლევის ახალი საშუალებების და ახალი მეთოდების გამოყენებისა, ეთნოლოგიური კვლევებისათვის მაინც ძალზე დიდია და შეიძლება ითქვას გადამწყვეტიც ტრადიციული საველე კვლევა-ძიების პრინციპებს გამოყენება და მათი ეფექტურობა. მკვლევარი-ეთნოლოგის მიერ ყოფასა და კულტურაზე უშუალოდ დაკვირვების მეთოდი, მასალების კვლევა მოპოვება და მისი სტაციონარული დამუშავება, წამყვან, ძირითად და გადამწყვეტ მეთოდად უნდა იქნეს მიჩნეული ყველა დროის ეთნოლოგიურ გამოკვლევებში. ამ მეთოდს ორი მიმართულება გააჩნია — სტაციონარული და საექსპედიციო. პირველი იძლევა ეთნოლოგიური საკითხების ჩაღრმავებული კვლევის შესაძლებლობას გარკვეულად შეზღუდულ ტერიტორიაზე, ხოლო მეორე — მოიცავს კვლევის ფართო გეოგრაფიულ სივრცეს და იძლევა კულტურისა და ყოფის გავრცელების ოლქების დადგენის შესაძლებლობას.

ორივე ეს მიმართულება შერწყმულია კომპლექსურ-ინტენსიურ მეთოდთან, რომელიც შეიმუშავეს ქართველმა ეთნოლოგებმა, კერძოდ, აკად. გ. ჩიტაიამ. მან, ჯერ კიდევ 1921 წელს ჩა-

მოყალიბა ამ მეთოდის ძირითადი პრინციპები, რომლებიც გამოქვეყნდა 1926 წელს სპეციალურ წერილში „ქართული ეთნოლოგია“. მასში მოცემულია 1917—1926 წლებში ეთნოლოგიის საკითხებზე დაწერილი შრომების მიმოხილვა და ჩამოყალიბებულია ეთნოლოგიური მეცნიერების ძირითადი პრინციპები.

ეთნოლოგიური კვლევა-ძიების კომპლექსურ-ინტენსიური მეთოდი, აკად. გ. ჩიტაიას განმარტებით და დახასიათებით, შემდეგია: „ეთნოგრაფიული მოვლენები შეისწავლება ინტენსიურად, კომპლექსურად. ბაზისური და ზედნაშენური მოვლენების ერთიანობის, ისტორიზმის პრინციპის დაცვით. ამ მეთოდის თვალსაზრისით. — განაგრძობს ავტორი, — ეთნოგრაფიული დაკვირვების სიღრმე უფრო მნიშვნელოვანია, ვიდრე სიფართოვე. უმჯობესია მცირე რაიონის ღრმად შესწავლა. ვიდრე ეთნოგრაფიული მოვლენების გავლით ფიქსირება ვრცელ ტერიტორიაზე (ქსე, 4, გვ. 56).

კომპლექსურ-ინტენსიური მეთოდი ითვალისწინებს ცალკეული პატარა და დიდი სოციალური ერთეულების (ოჯახი, გვარი, უბანი, სოფელი, თემი და სხვ.) ღრმად შესწავლას. ყოველი ხალხის ეთნოგრაფიული სინამდვილე განიხილება როგორც რთული წინააღმდეგობებით აღსავსე მოვლენათა კომპლექსი. მასში მიმდინარეობს ბრძოლა ძველსა და ახალს. პროგრესულს, უფრო მოწინავეს შორის.

კომპლექსურ-ინტენსიური მეთოდის საფუძველზე, წინაწარ შედგენილი პერსპექტიული გეგმის მიხედვით, ქართველმა ეთნოგრაფებმა უკვე XX საუკუნის 30-იანი წლებიდან ფართოდ გაშალეს საველე შეგროვებითი სამუშაოები მთის, მთისპირა და ბარის ზოლის მოსახლეობაში. განსაკუთრებით აღსანიშნავია. რომ ეთნოგრაფიულ მოვლენათა ფიქსაციის დროს წინა პლანზე იქნა წამოწეული მათი ობიექტურ-ხარისხობრივი აღწერილობა ნაცვლად იმხანად საყოველთაოდ გავრცელებული და ეთნოგრაფიულ მეცნიერებაში ფართოდ ფეხმოკიდებული სუბიექტურ-რაოდენობრივი აღწერილობისა.

ამით ქართველმა ეთნოგრაფებმა იმთავითვე უარყვეს კონცეფცია, რომლის თანახმად. ეთნოგრაფია თითქოს პრიმიტივიზმის მეცნიერებაა და მხოლოდ „უკულტურო“ ან სოციალური განვითარების დაბალ დონეზე მყოფი ხალხების ყოფას სწავლობს.

თ ა ვ ი ი

ე თ ნ ო ს ი

ეთნოლოგიის შესწავლის საგანია ე თ ნ ო ს ი, ხალხი და მისი მოღვაწეობის სხვადასხვა სფერო. როგორც უკვე აღვნიშნეთ, ტერმინი „ეთნოსი“ მიღებულია ბერძნული სიტყვიდან და აღნიშნავს „ხალხს“. ამ ტერმინით აღინიშნება ადამიანთა ჩამოყალიბებული დიდი ან მცირე ჯგუფი, რომელიც ერთმანეთთან დაკავშირებულია გარკვეული ნიშნებით. ეს ნიშნებია: მათი თავდაპირველი განსახლების ტერიტორია, ენისა და კულტურის ერთობა. ხშირად ეთნოსის ჩამოყალიბებაში სხვა ნიშნები და ფაქტორებიც მონაწილეობს — ზნე-ჩვეულება, ყოფაქცევა, ცხოვრების თავისებური წესი და სხვ. მთელი ამ ნიშნების ერთობლიობა, მათი განვითარების დონე განაპირობებს დიდი და მცირე ეთნიკური ერთობების არსებობას. ამის მიხედვით ეთნიკური ერთობები შეიძლება იყოს წარმოდგენილი ტომის, ეროვნების (ხალხის) და ერის სახით.

სხვადასხვა ეპოქაში ეთნოსი განსხვავებულ შინაარსს შეიცავდა. უძველეს დროს იგი პირობითად აღნიშნავდა ტომს, ხოლო შუა საუკუნეებში იხმარება ხალხის მნიშვნელობით.

მეცნიერების განვითარების შესაბამისად იცვლებოდა და ვითარდებოდა ეთნოსის მნიშვნელობის განსაზღვრა. ამჟამად ეთნოსად, ხალხად ვაჩნეულია სოციალური დაჯგუფების განსაკუთრებული სახე, რომელიც აღმოცენდება ბუნებრივ-ისტორიული პროცესის შედეგად. „ეთნოსს“, თანამედროვე შეხედულებით, გარდა ზემოთ დასახელებული ნიშნებისა, გააჩნია შემდეგი მისთვის სპეციფიკური ნიშნები: თ ვ ი თ ს ა ხ ე ლ ი — საკუთარი სახელი, ეთნონიმი. საკმე ის არის, რომ ეთნოსისათვის სხვა ხალხის მიერ მიკუთვნებული სახელი, ხშირად განსხვავდება იმ სახელისაგან, რომელსაც იგი უწოდებს თავის თავს. ამის კარგი მაგალითია გერმანელების სახელწოდება. ეს

ხალხი თავისთავს უწოდებს „დეჩ“, ხოლო რუსები მათ ეძახიან „ნემცი“, ფრანგები — „ალემან“, ინგლისელები — „ჯემენ“, იტალიელები — „ტედესკო“, ფინელები — „საკსალიაინენ“, სერბები — „შვაბ“ და სხვ.

ეთნოსისათვის დამახასიათებელი მეორე ძირითადი ნიშანია „თვი თ შე გ ე ბ ა“. ე. ი. მისი თვისება იქისა, რომ მას გააზრებული აქვს განსხვავებულობა, მისი თავისებურება სხვა სოციალური ჯგუფებისაგან. კერძოდ, როდესაც, ვთქვათ, რუსების, ესპანელების, სომხების ან პოლონელების ცალკეული ჯგუფები ცხოვრობენ სხვა ქვეყნებში, არა თავიანთი წარმოშობის, ან სამშობლოდ მიჩნეულ ადგილებში, მათ მაშინაც კი გააზრებული აქვთ გარკვეული ერთიანობა იმ ხალხებთან, რომელთა ნაწილსაც ისინი წარმოადგენენ, ან რომლებიც იმავე სახელებით იწოდებიან.

სხვადასხვა თვალსაზრისით მეცნიერებაში ეთნოსის, როგორც განსაზღვრული სოციალური ერთობის, წარმოშობის დროის და პირობების შესახებ. სხვაზე მეტად გავრცელებულია მოსაზრება იმის შესახებ, რომ ეთნოსი აღმოცენებულია ისეთ ახლო ნათესაურ კავშირურთიერთობაზე, როგორიცაა გვარტომობა. ცალკე გვარი, როგორც ცნობილია, მკაცრად ეგზოგამურია, ამიტომ იგი არ შეიძლებოდა ეთნოსის წარმოქმნის საფუძველი ყოფილიყო. პირველი ეთნიკური ერთობა, როგორც ჩანს, ტომის შიგნით წარმოიშვა, როდესაც ადგილი ჰქონდა გვართა შორის კავშირურთიერთობებს, რაც ტომის, როგორც სოციალური ერთეულობის გარკვეული ფორმის. ენდოგამური ხასიათითაც იყო განპირობებული. ქართული ტერმინები — „თვისტომი“, „უთვისტომი“, „გვარტომობა“ და მისთანანი ამ მოვლენის უხსოვარი დროის შინაარსს უნდა გამოხატავდეს.

ამ მსჯელობიდან, თითქოს, ისეთი სურათი მივიღეთ, რომ ეთნოსის ჩამოყალიბებისათვის გადამწყვეტი როლი ბიოლოგიურ ფაქტორს მიეკუთვნება, მაგრამ, ეს ასე არ არის. გვარტომობრივი ნათესაური კავშირურთიერთობები მართო ბიოლოგიური, სისხლით ნათესაობით არ განისაზღვრება, აქ ძირითადი მაინც ეკონომიკური და მასთან დაკავშირებული სოციალურ-კულტურული ერთობაა. სწორედ ამიტომ, ეთნოსის წარმოქმნის მთავარ პირობად მიიჩნევა ერთობლივი საწარმოო საქმიანობა, რომლის ობიექტური საფუძველია კონკრეტული ტერიტორიული მთლიანობა, ხოლო რეალიზაციის საშუალება — საერთო ენა.

გარდა ამისა. უეჭველია, რომ ეთნოსი წარმოიქმნება არა ადამიანთა სურვილის მიხედვით, არამედ ობიექტური ისტორიული პროცესის შედეგად. ეთნოსები წარმოადგენენ მეტად რთულ წარმონაქმნებს. ყოველ მათგანს გააჩნია როგორც მისთვის დამახასიათებელი, ე. წ. სპეციფიკური ნიშნები, ისე ისეთი ნიშნები, რომლებითაც ემსგავსებიან სხვა მსგავს წარმონაქმნებს. ამის მიხედვით განასხვავებენ ეთნოსთა ტიპებს.

§ 1. ეთნოსთა ტიპები

მეცნიერებაში მიჩნეულია, რომ ტომები, რომლებიც არსებობდნენ პირველყოფილი თემური წყობილების დროს და შედგებოდნენ სისხლით ნათესაობაზე დამყარებული რამდენიმე გვარისაგან, წარმოადგენენ ეთნოსთა ყველაზე ადრინდელ ისტორიულ ტიპს. ცხადია, კაცობრიობის ისტორიის ხანგრძლივი დროის განმავლობაში თვით ამ ტიპმა არსებითი ცვლილებები განიცადა და ტომები კლასიკური ფორმით, იმ სახით, როგორითაც ისინი უძველესი დროისათვის წარმოიდგინება, ამჟამად ან არ არსებობენ, ან ძალზე იშვიათია. ამის ერთ-ერთი მაგალითი, სხვათა შორის, ისიც არის, რომ პირველყოფილი თემური წყობილების რღვევის პროცესში ადგილი ჰქონდა ცალკეულ ტომთა ინტერესების ერთიანობიდან გამომდინარე ტომთა კავშირების შექმნას. ტომთა ასეთი, შედარებით მსხვილი კავშირების, ანუ გაერთიანებების კარგი მაგალითებია იროკეზების ლიგა ჩრდილოეთ ამერიკაში, აცტეკების სამი ტომის კავშირი მექსიკაში, ზულუსთა ტომების კავშირი სამხრეთ აფრიკაში და სხვ. როდესაც ტომთა კავშირები იქმნებოდა, რომლებიც არსებითად სამხედრო-პოლიტიკურ მიზნებს ისახავდა, ადგილი ჰქონდა მათ შორის სამეურნეო და კულტურული კავშირების განვითარებასაც. ეს პროცესი, დროის გარკვეული მონაკვეთის გასვლის შემდეგ, ბუნებრივად იწვევდა ცალკეულ ტომთა შერევას და სისხლით ნათესაური კავშირების ტერიტორიულით შეცვლას. საბოლოოდ ამას შედეგად მოჰყვა ეთნოსის ახალი ტიპის ხალხის (ეროვნების) შექმნა. ეს ტიპი ეთნოსისა განიხილება, როგორც ისტორიულად ჩამოყალიბებული ენობრივი, ტერიტორიული, ეკონომიკური და კულტურული ერთობა. მიჩნეულია, რომ ეს არის ერის ჩამოყალიბების წინა საფეხური.

თუ კაცობრიობის ისტორიის ქრონოლოგიას მივყევით, დავინახავთ, რომ პირველად ადგილი ჰქონდა მონათმფლობელური ეპოქის ხალხების ჩამოყალიბებას. ესენია — ძველგვიგობტლები და ძველელინელები. რამდენადმე განსხვავებულია ეს პროცესი ევროპაში, სადაც ხალხთა ჩამოყალიბების პროცესი, ძირითადად, ფეოდალიზმის პერიოდს დაემთხვა. აქ, დასავლეთ ევროპაში, ხალხები ყალიბდებოდნენ მათი წარმოშობისა და ენით ახლო მდგომი, ანუ მონათესავე ენების მატარებელი ტომებისაგან. მაგალითად, პოლონელები ჩამოყალიბდნენ შემდეგი სლავი ტომებისაგან — პომორები, ვისლელეზი, მაზოველები, აგრეთვე, სხვა ტომთა გაერთიანებებისაგან; გერმანელები ჩამოყალიბდნენ საქსების, ალემანების და სხვა გერმანელ ტომთა გაერთიანებით. ასეთივე იყო სხვა ევროპულ ხალხთა ჩამოყალიბების პროცესი.

ეთნიკური გაერთიანების პროცესების დახასიათებისათვის შეიძლება მოვიხმოთ ისტორიული საქართველოს ტერიტორიაზე გვიანდროს ხანაში, პირველყოფილ თემური წყობილების რღვევისა და სამხედრო დემოკრატიის გაძლიერების დროს მომხდარი ფაქტებიც. ამ დროს საქართველოს სამხრეთ-დასავლეთ რეგიონში ადგილი ჰქონდა ქართველურ ტომთა სწრაფი კონსოლიდაციის პროცესს, სადაც ძვ. წ. II—I ათასწლეულის მიჯნაზე მოჰყვა დიაოხისა და კოლხას ადრეკლასობრივი სახელმწიფოების შექმნა. შემდეგში ქართველურ ტომთა კონსოლიდაციის პროცესი გრძელდებოდა იბერიის და კოლხეთის, ხოლო მომდევნო ხანებში ადრეფეოდალური ქართული სახელმწიფოების ჩამოყალიბების ფარგლებში. მისი დამაგვირგვინებელი ეტაპი იყო XI—XII საუკუნეებში ქართველი ხალხის ეთნოგენეზის დასრულება. მაშასადამე, ქართველურ ტომთა და მის მომდევნოდ ქართველი ხალხის ჩამოყალიბების პროცესი, რომელიც ძვ. წ. I ათასწლეულში დაიწყო, განსაკუთრებით მეფე ფარნავაზის დროს, როდესაც როგორც აღმოაჩვენა, ისე დასავლეთ საქართველოში „არღარა იზრახებოდა სხვა ენა თვინიერ ქართულისა“, საბოლოოდ დამთავრდა ადრეფეოდალურ ხანაში, რომელიც ქრონოლოგიურად ადრეშუასაუკუნეებს დაემთხვა, და რომელიც გამოხატულია X საუკუნის ავტორის გიორგი მერჩულეს კლასიკური ფორმულით „ქართლად (ე. ი. საქართველოდ) ფრიადი ქუეყანაჲ აღირაცებინს. რომელსაცა შინა ქართულითა ენითა ეჲმი შეიწირვის და ლოცვაჲ ყოველი აღესრულებინს“.

ეთნოსის, ე. ი. ხალხის ჩამოყალიბების პროცესში ენას განსაკუთრებული როლი აქვს მისი ცალკეული ნაწილების კავშირ-ერთიერთობების გაძლიერებისა და განმტკიცებისათვის. ამ დროს უფრო მრავალრიცხოვანისა და განვითარებული ტომის ენა საერთო ენად გადაიქცევა, ხოლო სხვა ტომების ენები დიალექტებად იქცევა, მათი როლი მერეუხარისხოვანია, თუმცა, ერთიანი ენის ფორმირებაში შემდეგშიც თამაშობენ გარკვეულ როლს. ხდება პირიქითაც — კავშირში გაერთიანებული ზოგიერთი ტომის ენა, ანაბთ დიალექტად არ გადაიქცევა, არამედ მთლიანადაც ქრება. ერთი სიტყვით, ხალხის ჩამოყალიბების პროცესში ადგილი აქვს ტერიტორიული, კულტურული და სამეურნეო ერთობის ფორმირებას. მაგრამ, ხაზი უნდა გაეყვას იმასაც, რომ ფორმირების ეს პროცესი, ხალხის ჩამოყალიბების ამ ეტაპზე ხშირად არცთუ ისე მყარია.

ეთნიკური ერთიანობის შექმნის შემდგომი ეტაპია ხელოსნობის განვითარება და ადგილ-მკვიდრობის, ანუ ვაჭრობის პირვანდელი ფორმების აღმავლობა, ქალაქების, როგორც ახალი მწარმოებლური კლასისა და კულტურულ ღირებულებათა თავმოყრის ადგილების დაწინაურება. საწარმოო საშუალებათა, კერძოდ, შრომის იარაღების გაუმჯობესებას, მათი განვითარების შედეგად სოფლად შრომისნაყოფიერების ამაღლება. საბოლოო ჯამში ეკონომიკური და კულტურული კავშირების გაძლიერება და მანამდე ჯერ კიდევ არსებული დაქუცმაცებულობის ლუკვიდაცია. ითვლება, რომ ყოველივე ეს შედეგად გვაძლევს ერების ჩამოყალიბებას. ერი ხალხისაგან გამოირჩევა პირველ რიგში სამყარის ელემენტებით; ეს ელემენტებია: ეკონომიკური, ტერიტორიული მთლიანობა, საერთო ენა. ამათ საფუძველზე ყალიბდება ერთიანი ეროვნული ხასიათი, ანუ საერთო ნიშნების მქონე ფსიქიკა და, რაც არანაკლებ არსებითია, ადგილი აქვს მკაფიო ეთნიკური თვითშეგნების ჩამოყალიბებას.

ერის ჩამოყალიბების ერთიანი ქრონოლოგიური საზღვრები არ არსებობს. მაგრამ მარქსისტულმა შეხედულებამ ამ საკითხზე იგი დაუკავშირა საზოგადოებრივ-ეკონომიკური განვითარების ფორმაციას. ამ შეხედულებით ერის ჩამოყალიბებას ადგილი აქვს მხოლოდ ბურჟუაზიულ ეპოქაში, ე. ი. საზოგადოების განვითარების იმ ეტაპზე, როდესაც ხდება ფეოდალური გადმონაშთების საბოლოო დაძლევა, ქვეყანა ან ქვეყნები განვითარების კაპიტალისტურ გზას რომ დაადგება.

მაშასადამე, მარქსისტული თვალსაზრისის მიხედვით, გამოდის რომ, ერთი (ბურჟუაზიული) ერი საქართველოში ჩამოყალიბდა ან ყალიბდებოდა XIX საუკუნის II ნახევარში. ამ მაგალითით კარგად ჩანს მარქსისტული სტერეოტიპის აბსურდულობა, რადგან გამოდის, რომ XII—XIII საუკუნეებში ქართველი ხალხი თავისი თვითშეგნებით ერად არ ჩამოყალიბდა, მაშინ, როდესაც სწორედ ამ დროს ჰქონდა ჩვენი ქვეყნის ისტორიაში ადგილი ცხოვრების ყველა სფეროს განვითარებას მეტად მაღალ დონეს და, რაც მთავარია, ეთნიკური შეგნება მკაფიო და ერთობ გამოკვეთილი იყო.

თუ მარქსისტულ შეხედულებას ერის ჩამოყალიბების შესახებ კიდევ უფრო განვაზოგადებთ, სხვა, ასევე არანაკლებ აბსურდულ დებულებამდე მივალთ. კერძოდ, ამ სტერეოტიპის მიხედვით, თითქოს, არის ეთნიკური ერთობა, ე. წ. სოციალისტური ერი და, მაშასადამე, ლოგიკურად სხვა სოციალურ-ეკონომიკური ერებო, რაც, ცხადია, აბსურდს წარმოადგენს. ეს განსაკუთრებით კარგად ჩანს, თუ გავიხსენებთ, რომ ამ სქემის მიხედვით, მთელ რიგ ერებს — თურქმენებს, მონღოლებს, ყირგიზებს და სხვ., რომელთაც კაპიტალიზმი არ გაუვლიათ, მაშასადამე, მარქსისტული შეხედულებით ერად ჩამოყალიბებისათვის აუცილებელი ბურჟუაზიული ეტაპი გამოტოვეს. პირდაპირ სოციალისტურ ერად წარმოგვიდგენს.

ერის თეორიის დამუშავებისას მხედველობაშია მისაღები ის გარემოება, რომ ბევრი მცირე ხალხი ერად შეიძლება არც ჩამოყალიბდეს. კერძოდ, ამ შემთხვევაში გადამწყვეტია ის, რომ თავისი მცირერიცხოვნობის გამო, ხშირად მათ არ შეუძლიათ განავითარონ საკუთარი ეროვნული კადრებით კულტურის, მეცნიერებისა და ტექნიკის ყველა მხარე. ასეთ შემთხვევაში, ბუნებრივია. ისინი მჭიდრო კავშირში შედიან სხვა, დიდ, მრავალრიცხოვან და ამ თვალსაზრისით მათთან შედარებით უფრო განვითარებულ ხალხებთან, ითვისებენ მათ კულტურას, ენას და ხშირად, საბოლოო ჯამში, როგორც წესი, შერწყმიან კიდევ მათ.

წარმოდგენილი მსჯელობიდან მივიღებთ, რომ ეთნიკურ ერთობათა განვითარებას ადგილი აქვს, ე. წ. სამწვერა დაყოფის მიხედვით, რაც გულახტობს შემდეგ სქემას — ტომი, ხალხი, ერი. მაგრამ აღსანიშნავია, რომ ეს სქემა ყოველთვის და მთლიანად არ ასახავს ეთნიკურ ფორმათა სირთულეს და მრავალფეროვნებას, რომელსაც ადგილი აქვს სხვადასხვა რეგიონში.

ეკძოდ, მკვლევართა ნაწილში ექვს იწვევს იმის შესაძლებლობა, რომ მონათმფლობელური და ფეოდალური ფორმაციის ყველა ეთნოსი წარმოადგენს თუ არა ხალხს, შეიძლება თუ არა მათი ასეთი კლასიფიკაციით წარმოდგენა. ასეთი დაექვევების საფუძველს იძლევა ის, რომ კლასობრივი საზოგადოების ჩამოყალიბების ადრეულ საფეხურზე, ძვ. წ. IV ათასწლეულში, ზოგიერთ რეგიონში — სამხრეთ-დასავლეთ აზიასა და ჩრდილოეთ აფრიკაში, საზოგადოების ძირითად ფენას წარმოადგენდნენ მიწათმოქმედი და მესაქონლე მეთემეები. მათ ექსპლოატაციას უწევდა ზედა ფენა, ე. წ. გვარ-ტომული არისტოკრატია და ეს უკანასკნელი ხშირად სხვა, დამპყრობელი ეთნოსით იყო წარმოდგენილი.

კაცობრიობის განვითარების ისტორიული კანონზომიერება გვიჩვენებს, რომ ყველაზე დიდი ეთნიკური მრავალფეროვნებით, უფრო მეტი — არაერთგვაროვნებით გამოირჩევა მონათმფლობელური სახელმწიფოები. ეს განპირობებული იყო იმით, რომ დიდი ხნის მანძილზე მონები, ძირითადად, არაადგილობრივი წარმოშობის ეთნოსები იყვნენ. ამის საწინააღმდეგო სურათი გვაქვს ფეოდალურ საზოგადოებაში, სადაც ეთნოსის საფუძველს შეადგენდნენ ყმა კლესები ან ქალაქის მშრომელი მოსახლეობა, მაგრამ საზოგადოებას ზედა ფენა, სოციალურად გაბატონებული ნაწილი, ხშირად, ეთნიკური თვალსაზრისით, ძალიან განსხვავდებოდა მოსახლეობის ძირითადი ნაწილისაგან.

ამიტომ, რომ კაცობრიობის ისტორიაში ასეთი ფაქტების რეალურად არსებობა მკვლევართა ნაწილს საფუძველს აძლევს ივარაუდონ, რომ მონათმფლობელობის და ფეოდალიზმის დროს, ამ ფორმაციათა განვითარების გარკვეულ საფეხურზე, ერთდროულად არსებობს ეთნიკურ ერთობათა სხვადასხვა ტიპი. ამ სხვაობის ძირითადი მაჩვენებელია განსხვავებული სოციალ-კლასობრივი კომპონენტები.

ა. მაკრო და მიკრო ერთეულები

კაცობრიობის განვითარებისა და ეთნოსთა ერთად ჩამოყალიბების ტრადიციული სამწვერა (ტომი—ხალხი—ერი) კლასიფიკაცია, თავისი სქემატურობის გამო, როგორც წესი, ხშირად ჩრდილში აქცევს ერთდროულად არსებულ ფორმათა მრავალფეროვნებას. ამ მრავალფეროვნების ნიველირების თავიდან ასაცილებლად, მათ წარმოაჩინად, მკვლევართა ნაწილი სულ უფრო და უფრო მეტად მიმართავს ძირითად

თად ეთნიკურ ფორმებს, გარდა ე. წ. მაკროეთნიკური ერთეულების გამოყოფისა.

მაკროეთნიკურ ერთეულებში, აღნიშნული პრინციპიდან გამომდინარე, იგულისხმება ისეთი ეთნიკური ერთეულები, რომლებიც მოიცავენ რამდენიმე ეთნოსს, ხშირად წარმოდგენილს მიკროეთნიკური ერთეულების სახით, რომლებიც სუბეთნოსებადაც აწოდებიან და, როგორც წესი, წარმოდგენენ სხვადასხვა ეთნოსის ნაწილებს. კერძოდ, ეთნიკური ერთობის ასეთი სხვადასხვა დონის წარმომადგენლებად მიიჩნევენ კაზაკებს, პომორებს, კამჩატელებს, აღმოსავლეთ სლავებს, ხშირად, სავროდ, სლავებსა და სხვებს.

უნდა აღინიშნოს, რომ მაკროეთნიკურ და მიკროეთნიკურ ერთეულებს, აქვთ დაცოფის იმ ზოგადი სურათისა, რომლის შესახებ ზემოთ იყო მსჯელობა, ცხადია, ეთნიკური ერთობაც ახასიათებს. მაკროეთნიკური ერთობის მაგალითებად მოჰყავთ სლავური, რომანული, ირანული და რამდენიმე პირობითად, იბერიულ-კავკასიური მოღვმის ხალხები. ისინი როგორც წესი, ერთმანეთთან ახლოს დგანან არა მხოლოდ ენით, ხშირად ყოფითა და კულტურითაც, თუ ამ უკანასკნელს განვითარების ერთნაირი დონით არა, მისი აშკარა მსგავსებით მართ.

აღნიშნულიდან გამომდინარე, შეიძლება ისეთი განმაზოგადებელი დასკვნა მივიღოთ, რომ მაკროეთნიკური ერთეულები აერთიანებს რამდენიმე ხალხს, რომლებიც გამოირჩევიან საერთო თვითშეგნებით, და დაფუძნებულია შემდეგ რამდენიმე ძირითად მომენტზე: ეთნიკურ-ნეტიკურ სიახლოვეზე, სამეურნეო ერთიერთდამოკიდებულებასზე, ხანგრძლივი დროის მანძილზე კულტურის ელემენტებს ერთიანობასზე.

გარდა ზემოაღნიშნულისა, გამოყოფა, აგრეთვე, ეთნორელიგიური მაკროეთნიკური ერთობანი. მათი ჩამოყალიბება, ძირითადად, ფეოდალურ ეპოქაში ხდებოდა. მისი მაგალითია იუდაისტური რელიგია, იუდაისტური მოძღვრება, ანუ იუდაიზმი, რომელიც გავრცელდა სამხრეთ აზიის მრავალეროვანი ხალხების საზოგადოებრივ ცხოვრებასა და კულტურულ ყოფაში. აღსანიშნავია, რომ ეთნიკური თვალსაზრისით მეტად კრელ ამ რეგიონში, სადაც ეთნოსთა დიდი მრავალფეროვნებაა მაკრო და მიკრო ეთნიკური ერთეულების სახით წარმოდგენილი და, როგორც წესი, მათი ერთად ჩამოყალიბება ხშირად ატარის დასრულებული, იუდაიზმი, როგორც გამაერთიანებელი ფაქტორი, როგორც ერთ-ერთი ეთნორელიგიური ერთობის გამოვლინება, დღესაც მთელი არსით მოქმედებს.

მეორე მაგალითია, ისლამის გავრცელების შემთხვევა სამხრეთ ფლადინებში, სადაც ამის შედეგად ცალკე ეთნორელიგიური ჯგუფიც გამოიყო ე. წ. მოროს ხალხების სახით. პირობითად, შეიძლება ამის მაგალითად დავასახელოთ მესხეთში მცხოვრები გამაჰმადიანებული ქართველების ნაწილი, რომლებმაც ისლამიზაციის მრავალსაუკუნოვანი ზემოქმედების შედეგად თავიანთი თავი თურქულ ეთნოსს მიაკუთვნეს.

მაკროეთნიკურ ერთობებზე მსჯელობა შეიძლება დავასრულოთ პოლიტიკური ფაქტორის აღნიშვნით, რომელიც ასევე ცალკე გამოიყოფა, მართალია, ხშირად და, როგორც წესი, ეთნიკურ პროცესებში გადამწყვეტი არ არის, მაგრამ მხედველობაში ყოველთვის მისაღებია. პოლიტიკური ფაქტორი განსაკუთრებით დამახასიათებელია იმ კოლონიური და ნახევრადკოლონიური მდგომარეობიდან განთავისუფლებული ხალხებისათვის, რომლებიც სხვადასხვა ეთნიკური შემადგენლობით გამოირჩევიან. ეს ფაქტორი განსაკუთრებით აქტუალურია აზიისა და აფრიკის ხალხებში, რომლებმაც სხვებზე მეტად იწვნიეს კოლონიური და ნახევრადკოლონიური ყოფა და მასთან დაკავშირებულ ეთნიკური პროცესების მრავალფეროვნება.

ბ. ეთნოგრაფიული ჯგუფები

ეთნოგრაფიული ჯგუფები ეწოდება ეთნოსთა ადგილობრივ მიკროეთნიკურ ერთეულებს, რომლებიც ამ ეთნოსის შემადგენლობაში შედიან და კონკრეტული არეალი აქვთ დაკავებული. როგორც წესი, ეთნოგრაფიული ჯგუფი ეს არის ერთი ხალხის ან ერთი ერის ტერიტორიულად გამოყოფილი ნაწილი, რომელსაც შენარჩუნებული აქვს ზოგიერთი განმასხვავებელი ნიშანი. ეს ნიშნები, ხშირად კულტურისა და ყოფის ცალკეული ელემენტების სპეციფიკურობის დარღვევაში თავსდება და შეიძლება წარმოდგენილი იყოს განსხვავებული კილოს თუ კოლოკაციის სახით. მატერიალური და სულიერი კულტურის თავისებური ელემენტებით და სხვ. როგორც წესი, ხშირად ხდება ისე, რომ უკუღაუბრი ეს განაპირობებს თავისებური თვითშეგნების არსებობასაც.

ეთნოგრაფიული ჯგუფები დამახასიათებელია მსოფლიოს მრავალი ხალხისათვის. ამ თვალსაზრისით დიდი მრავალფეროვნებით გამოირჩევა ქართული ეთნოგრაფიული სინამდვილე. როგორც ცნობილია, აქ განსხვავებული ეთნოგრაფიული ნიშნებით გამოიყოფიან: ქართ-

ლულები, კახელები, იმერლები, მეგრელები, გურულები, ქიზიყელები, მთიულელები, სვანები, ინგილოები. აჭარლები და სხვ.

გ. გარდამავალი ეთნიკური ჯგუფები

გარდამავალი ეთნიკური ჯგუფები ეწოდება ისეთ ეთნიკურ ერთეულებს, რომლებიც შეიცავენ რამდენიმე ეთნიკური ეთნოსის ნიშნებს. ჩვეულებრივ, ასეთი ჯგუფები მეტად რთულია როგორც წარმომავლობით, ისე შემადგენლობით. როგორც წესი, ისინი, უმთავრესად, დამასპიკაობელია იმიგრაციული ქვეყნებისთვის. ე. ი. როდესაც გარედან მოსულ ეთნიკურ ელემენტს ხვდება ადგილობრივი ელემენტი და ადგილი აქვს ამ უკანასკნელს მიერ მოსულის ასიმილირებას. მოსულა, ანუ ემიგრანტული ეთნოსი პირველ თაობებში, ასე თუ ისე, ინარჩუნებს ორმაგ თვითშეგნებას. ამაში გადაშეყვეტ როლს თამაშობს ია. რომ ისინი საბოლოოდ ჯერ კიდევ არ არიან მოწყვეტილები მშობლიურ ეთნოსს და არაა შერწყმული დამხვედურ ეთნოსს. ასეთებია სომხები, იტალიელები, შვედები, გერმანელები და სხვები აშშ-სა და კანადაში.

ხდება ისეც, რომ ეთნიკურ საზღვართა ზონაში, როდესაც კონტაქტში შედის ორი ან მეტი ხალხი, ადგილი აქვს ეთნიკური ჯგუფების ჩამოყალიბებას. ცხადია, აქ რამდენადმე სპეციფიკურ შემთხვევასთან გვაქვს ადგილი, ვიდრე ეს იმიგრანტი ეთნოსის დამხვედური ეთნოსის მიერ ასიმილირებას იყო, მაგრამ ფაქტია, რომ გარდამავალი ეთნიკური ჯგუფებს წარმოშობის ერთ-ერთი გზა ასეთიც არის.

§ 2. ეთნოსის ჩამოყალიბების პროცესები

ეთნოსის ჩამოყალიბების. მისი ფორმირების პროცესი შეიძლება სხვადასხვა ხასიათისა იყოს. სხვადასხვაობა განპირობებულია არაერთგვაროვნებით, რომელიც გამოხატულია დაყოფის, გაერთიანების, კონსოლიდაციის, ასიმილაციის, ინტეგრაციისა და სხვა ფორმებში. თითოეული ეს ფორმა, ცხადია, გარკვეული თავისებურებებით ხასიათდება, რაც პირველ რიგში მათ ხარისხშია გამოვლენილი. ასევე ცხადია, რომ ეთნოსის რამდენადმე სრულყოფილი დახასიათებისათვის აუცილებ-

ლია როგორც მისი ჩამოყალიბების პროცესების ფორმების, ისე ეთნოსის ფაქტორების განხილვა.

ა. ეთნიკური დაყოფა

მიჩნეულია, რომ ეთნიკური დაყოფის პროცესებს ადგილი ჰქონდა უკლასო საზოგადოებაში. უფრო მეტიც, ითვლება, რომ იგი ამ დროს წარმოადგენდა გაბატონებულ ფორმას. მოსახლეობის ზრდის შედეგად ტომები დაიყოფოდა ცალკეულ ნაწილებად და ადგილი ჰქონდა ხალხთა განსახლებას. კლასობრივი საზოგადოების ჩამოყალიბების შემდგომ, ე. ი. სოციალურ-ეკონომიკური ფორმაციების ეპოქებში, ხალხთა განსახლების პროცესები რამდენადმე, მხოლოდ შედარებით, შემცირდა, მაგრამ ისინი კვლავ მნიშვნელოვან როლს ასრულებდნენ ზოგიერთ რეგიონში. კერძოდ, ეთნიკური დაყოფის შედეგად ახალი ეთნოსების წარმოქმნის მაგალითებად ასახელებენ მიგრაციული პროცესების განვითარებას, როდესაც ადგილი ჰქონდა ევროპელთა გადასახლებას ამერიკაში, ავსტრალიაში და ნაწილობრივ აფრიკაში (განსაკუთრებით ჩრდილოეთ და სამხრეთ აფრიკაში).

ბ. ეთნიკური გაერთიანება (შეერთება)

ეთნოსის ჩამოყალიბების პროცესში ეთნიკური შეერთება ერთ-ერთი მნიშვნელოვანია. ჩვეულებრივ იგი დამახასიათებელია კლასობრივი საზოგადოებრივ-ეკონომიკური ფორმაციებისათვის. გაბატონებული ფორმით იგი წარმოდგენილია ევროპასა და აზიაში. იგი რთული ხასიათისაა და შეიძლება წარმოდგენილი იყოს კონსოლიდაციის, ასიმილაციისა და ეთნიკური ინტეგრაციის სახით. ხდება ისეც, რომ ზოგჯერ ყველა ეს მოვლენა ერთდროულად მიმდინარეობს.

მაშასადამე, ეთნოსის ჩამოყალიბების პროცესში ეთნიკური დაყოფაც და ეთნიკური შეერთებაც ერთნაირად მნიშვნელოვანი და რთულია. განვიხილოთ შეერთებათა სამივე დასახელებული ფორმები.

გ. კონსოლიდაცია

ეთნოსების, ე. ი. ტომების, ხალხების შერწყმას ან უკვე ჩამოყალიბებული ხალხის შემჭიდროვებას, შეერთებას, ეწოდება კონსო-

ლიდაცია. ჩვეულებრივ, შემჭიდროვებას ადგილი აქვს კლასობრივი საზოგადოების პირობებში და იგი დამოკიდებულია სოციალურ-ეკონომიკური და კულტურული განვითარების დონეზე.

კონსოლიდაცია განსაკუთრებით სწრაფად მიმდინარეობს თუ ამ პროცესში ჩაბმული ხალხები მონათესავე წარმოშობისანი არიან და ახლოს დგანან ენითა და კულტურით. ეს პროცესი მიმდინარეობს მრავალ ქვეყანაში. მისი კარგი მაგალითია დაღესტნის მცირე (რამდენიმე ათეულზე მეტ) ხალხები, ალტაის ტომები და ხალხები და სხვ.

მეორე მსოფლიო ომის შემდგომ, როდესაც დაიშალა კოლონიური სისტემა, მსოფლიოს დიდ ნაწილში ფართოდ გაიშალა კონსოლიდაციის პროცესი. ამ დროს, ყოფილ კოლონიებსა და დამოკიდებულ ქვეყნებში, მათ მიერ დამოუკიდებლობის მოპოვების შედეგად, დაჩქარდა მათი ეთნიკური კონსოლიდაცია და გაიზარდა ეროვნული თვითშეგნება. ყოველივე ამას შედეგად მოჰყვა ნათესაური ტომობრივი და ლოკალური ეთნიკური ჯგუფებისაგან ახალი ხალხებისა და ერების ჩამოყალიბება. ასეთი შემთხვევების მაგალითებად მოჰყავთ აფრიკისა და ინდოეთში, იქ არსებული კოლონიური სისტემებისა და რეჟიმების დანგრევას შედეგად მიმდინარე ეთნიკური პროცესები. კერძოდ, აფრიკაში ტომთა კავშირებისაგან, მათი კონსოლიდაციის შედეგად ჩამოყალიბდა ისეთი ხალხები, ხოლო ზოგ შემთხვევაში უფრო მაღალი დონის ეთნიკური წარმონაქმნები — ერები, როგორცაა ხაუსა, იორუბა, იბო, აკანი. სამხრეთ და სამხრეთ-აღმოსავლეთ აზიის ქვეყნებში ამ პროცესმა მეტად სწრაფად და რაც არსებითაა, საკმაოდ დიდ ტერიტორიულ რეგიონში იწყო განვითარება. კერძოდ, ინდოეთსა, ფილიპინებში და აზიის სხვა ქვეყნებში.

დ. ა ს ი მ ი ლ ა ც ი ა

ასიმილაცია ეწოდება ისეთ პროცესს, როდესაც ამა თუ იმ ხალხის ცალკეული ჯგუფები, სხვა ხალხის გარშემო ცხოვრებენ პირობებში. ოთვსებენ ამ უკანასკნელს კულტურას, ენას და ამის შედეგად. აღარ თვლიან თავის თავს ადრინდელი ეთნოსის ნაწილად. მაგრამ, ეს შეთვისება შეიძლება იყოს ორგვარი: ბუნებრივი და ძალდატანებითი. ორივე შემთხვევაში ასიმილაციის ბოლო სტადიაში წარმოადგენს ასიმილირებული ეთნოსის მიერ ეროვნული თვითშეგნების შეცვლა.

ასიმილაციას, ჩვეულებრივ, იგნორირებულ ქვეყნებში აქვს ადგილი. აქ ძირითადი ერი დიდი ხნის ჩამოყალიბებულია და მას მკვეთრად გამოხატული ეროვნული თვითშეგნება გააჩნია. მათ შორის მცხოვრები ასიმილირებული ან ასიმილაციის გავლენის ქვეშ მყოფი ეთნიკური ჯგუფები, ჩვეულებრივ, მცირერიცხოვანია, ნაკლებად განვითარებულია ეკონომიკური და კულტურული თვალსაზრისით, არ ხასიათდება მკვეთრად გამოხატული ეროვნული თვითშეგნებით და, ბუნებრივია, ხდება მათი ასიმილირება.

მცირე ეთნიკური ჯგუფების სხვა ერების მიერ ასიმილირებას რამდენიმე ფაქტორი განაპირობებს: ძირითადი და ასიმილირებული ეთნოსის ენისა და კულტურის სიახლოვე, ასიმილირებულის ეროვნული შექვიდროვებას დონე, ძველ სამშობლოსთან პოლიტიკური და კულტურული კავშირის დონე, ახალ ქვეყანაში განსახლების სხვადასხვა ფორმა — შერეული ან კომპაქტური, სოფლად თუ ქალაქად: მნიშვნელოვანი ფაქტორია რასობრივი განსხვავებანი ძირითად და ასიმილირებულ ეთნიკურ ჯგუფებს შორის. ცხადია, მათი სიახლოვე ასიმილაციის პროცესის ტემპსა და მასშტაბებს ზრდის და შ.

როგორც აღვნიშნეთ, ასიმილაციის პროცესები შეიძლება იყოს ორი სახისა: ბუნებრივი და ძალდატანებითი. ცხადია, ისინი უმტკივნეულოდ არ მიმდინარეობენ და ასიმილირების შედეგად თუ ძირითად ერს რაღაც ემატება მის მიერ შთანთქმული ეროსაგან, სამაგიეროდ, ასიმილირებული ერის დაკარგვით კაცობრიობის კულტურა კარგავს გარკვეულ თვითმყოფად, თავისებურ, სხვებისაგან განსხვავებულ მარცვალს.

ასიმილაციის პროცესები მსოფლიოში მეტ-ნაკლებად მასშტაბებში და ინტენსივობით მიმდინარეობდა და მიმდინარეობს. ცხადია, მას ადგილი ჰქონდა ყოფილ საბჭოთა კავშირში და ახლაც აქვს ადგილი საბჭოთა კავშირის დაშლის შედეგად წარმოქმნილ სახელმწიფოებში. იმპერიული პოზიციებიდან გამომდინარე, საბჭოთა ეთნოგრაფიული მეცნიერება ათეული წლების მანძილზე ამტკიცებდა, რომ ასიმილაციის პროცესები ყოფილ საბჭოთა კავშირში მიმდინარეობდა, ბუნებრივი გზით, ძალდატანების გარეშე და განპირობებული იყო მასში შემავალი ხალხებისა და ერების სოციალურ-ეკონომიკური განვითარების დონით. ასეთივე ყალბი სახით წარმოდგინდებოდა ასიმილაციის პროცესები ყოფილი სოციალისტური ბანაკის სხვა ქვეყნებშიც.

მაგრამ, ყოველდღიურმა ცხოვრებამ, პრაქტიკამ და პოლიტიკური მოვლენების შემდგომმა მსვლელობამ აჩვენა ამ თვალსაზრისის სრული სიყალბე, თვალთმაქცური ხასიათი, მეცნიერული უსაფუძვლობა და არარეალურობა. არაერთხელ დადასტურდა ძალდატანებითი ასიმილაციის არსებობა როგორც რუსეთში, აზერბაიჯანში, უზბეკეთში და სხვაგან, ისე სოციალისტურ ქვეყნებში — რუმინეთში, იუგოსლავიაში, ბულგარეთსა და სხვ.

აღმოჩნდა, რომ ძალდატანებითი ასიმილაცია მხოლოდ კაპიტალისტური ქვეყნებისათვის არ ყოფილა დამახასიათებელი. პირიქით, ასიმილაციის, როგორც ერთი — ბუნებრივი, ისე მეორე — ძალდატანებითი ფორმა საერთო, უნივერსალური მოვლენაა, არ არის სოციალურ-ეკონომიკური ფორმაციის რომელიმე სახით განპირობებული და საერთო. გლობალური მსოფლიო ეთნიკური პროცესის ნაწილს წარმოადგენს.

ე. ეთნიკური ინტეგრაცია

საბჭოთა ეთნოგრაფიულმა მეცნიერებამ კიდევ ერთი ყალბი ეთნოგრაფიული ცნება — ეთნიკური ინტეგრაცია გამოიგონა. როდესაც ვითომ ადგილი აქვს სხვადასხვა ეთნიკური ჯგუფის შერწყმას, შერევის კულტურულ-სამეურნეო დაახლოების გზით. თანაც, ეს გზა შემუშავებული უნდა იყოს მესამე, უფრო მაღალგანვითარებული ეთნოსის მიერ. ინტეგრაციის ქვეშ იგულისხმება სხვადასხვა ეთნოსის დაახლოება მშვიდობიანად, ძალდაუტანებელი გზით მრავალეროვან ყოფილ სოციალისტურ სახელმწიფოებში. ხოლო ეროვნული საკითხის გადაჭრის უმთავრეს პირობად მიჩნეული იყო ხალხების კულტურულ-სამეურნეო დაახლოება, ეკონომიკური ფაქტორის ძირითადი ბერკეტების თითქოსდა მაღალგანვითარებული ეთნოსის ხელში თავმოყრის გზით. ცხადია, ასეთი თვალსაზრისი მთლიანად იმპერიულ და კოლონიურ მიზნებს ისახავდა და მასზე იყო დამყარებული. დღეისათვის მან სრული კრაზი განიცადა და ეთნიკურ ინტეგრაციას, როგორც ეთნოსის ჩამოყალიბების პროცესის ერთ-ერთ სახეობას, შევხებით იმდენად, რამდენადაც იგი ისტორიოგრაფიის კუთვნილებას წარმოადგენს, ერთი მხრივ, გაბატონებულ თვალსაზრისის წარმოადგენდა დედამიწის ერთ მეექვსედზე და ყალბი მეცნიერული პოზიციის ნიმუშია, მეორე მხრივ.

ეთნოსის ჩამოყალიბებას მრავალი ფაქტორი განაპირობებს; ესენია: რელიგიური, რასობრივი, ენობრივი და ფსიქიკური (ეროვნული თვითშეგნება). ცხადია თითოეული მათგანი თავისებურად მნიშვნელოვანია და არსებითია ეთნოსის ფორმირების საერთო პროცესში. ზოგჯერ შეიძლება ზოგიერთი მათგანი ან რამდენიმე ერთად გადამწყვეტი იყოს, მაგრამ ფაქტია, რომ თითოეული მათგანის მნიშვნელობა, ისევე როგორც კიდევ სხვა ფაქტორების მნიშვნელობა (მაგ., ინდივიდუალური ფიზიკური მონაცემები და სხვ.), განსაკუთრებულია და არსებითი.

ა. რელიგიური ფაქტორი

წინაქალაქობრივ საზოგადოებაში, პირველყოფილი თემური წყობილების დროს, როდესაც ჯერ კიდევ იყო ეთნიკური დაყოფები, ცალკე დაჯგუფებები ეთნიკური პრინციპის მიხედვით, ეთნიკური და რელიგიური საზღვრები ერთმანეთს ემთხვეოდა. საზოგადოების განვითარების შემდგომ ეტაპზე, მსოფლიო რელიგიების წარმოქმნის შედეგად, ეთნიკური და რელიგიური საზღვრები უკვე ერთმანეთს აღარ ემთხვევა. გარდა ამისა, მონათმფლობელობისა და ფეოდალური წყობილების დროს, რელიგიური თვითშეგნება ხშირად გამოდევნის ეთნიკურ თვითშეგნებას. შუა საუკუნეებში ხდებოდა ისეც, რომ რელიგიური სხვაობა ეროვნულადაც თიშავდა ახლო მდგომ ხალხებს, ზოგჯერ იმდენად, რომ მათ ერთმანეთში ომებიც კი ჰქონდათ სხვადასხვა რელიგიური მრწამსის გამო. რელიგიურ ნიადაგზე ასეთი ეროვნული გათიშვის მაგალითებია ჰოლანდიელები და ფლამანდიელები, სერბები და ხორვატები, ბოსნია-ჰერცეგოვინელები.

კაცობრიობის ცივილიზაციის შემდგომი განვითარების შედეგად, განსაკუთრებით დასავლეთ ევროპასა და სხვა განვითარებულ ქვეყნებში აღნიშნული ფაქტორები შემცირდა, რაც კარგად ჩანს აშშ მაგალითზე, სადაც წამყვან, სახელმწიფო, ძველი მნიშვნელობით — გაბატონებულ რელიგიას არც ერთი არ წარმოადგენს.

სულ სხვა სურათია მაჰმადიანურ ქვეყნებში, სადაც მოსახლეობა, როგორც წესი, ჯგუფდება რელიგიური წიშნის მიხედვით. ამავე ქვეყნებში ეროვნულ უმცირესობათა რიცხვშია მოქცეული ყველა, ვინც

ისლამს არ აღიარებს, მიუხედავად იმისა, რომ იგი ეროვნულად მოსახლეობის სხვა ნაწილისაგან განუყოფელია. ამის მაგალითია ჰებრები ირანში, რომლებიც აღიარებენ ზოროასტრიზმს, ხოლო წარმოშობით სპარსელი ხალხის ნაწილია.

ბ. რასობრივი ფაქტორი

სამართლიანადაა მიჩნეული, რომ ეთნოსის ფორმირების პროცესში ერთ-ერთი რთულია და, ამავე დროს, გადამწყვეტი. რასობრივი ფაქტორი. სირთულე განპირობებულია იმითაც, რომ ამჟამად რასობრივი და ეთნიკური არეალი უმეტესწილად არ ემთხვევა ერთმანეთს. ცნობილია, რომ ევროპეიდული რასა, ძირითადად, აერთიანებს ევროპის ხალხებს და აქ თითქოს, ეთნიკურ ერთგვარობასთან უნდა გვეკონდეს საქმე. მაგრამ სინამდვილეში, ევროპის ხალხები აერთიანებენ ამ რასას ორ, ხოლო ზოგჯერ სამ შტოს — ჩრდილოურს. გარდამავალს, სამხრეთულს; თითოეულ მათგანს კი მისთვის დამახასიათებელი რასობრივი ნიშნები გააჩნია.

ანალოგიური მდგომარეობაა საზღვრების საკითხში რასებსა და ენობრივ მიკუთვნებას შორის — როგორც წესი, ეს საზღვრებიც ხშირად არ ემთხვევა ერთმანეთს. განსაკუთრებით ჭრელ და მრავალფეროვან სურათს წარმოგვიდგენს ამ მხრივ თურქულ ენათა ოჯახის ხალხები. მათი ნაწილი — იაკუტები, ტუველები, მიეკუთვნება მონღოლოიდურ რასას, ნაწილი — აზერბაიჯანელები, თურქები, ყარაჩაელები — ევროპეიდულს, ხოლო თურქული ოჯახის ხალხების უმეტესობა რასობრივი თვალსაზრისით — შერეულია. მსგავს შემთხვევებთან გვაქვს საქმე ურალურ ენათა ოჯახის ხალხებშიც.

სხვადასხვა რასობრივი კომპონენტის შერწყმის პროცესი განსაკუთრებით სწრაფად და ინტენსიურად განვითარდა ამერიკის ქვეყნებში, სადაც იგი ამჟამადაც მიმდინარეობს. ხშირად აქ ადგილი აქვს ორი და ზოგჯერ სამი რასობრივი კომპონენტის შერწყმას. ამის მაგალითია ამერიკის ზანგი მოსახლეობა. თანამედროვე ამერიკელი ზანგების წინაპრებმა, კონტინენტზე გადმოყვანის შემდეგ, სწრაფად დაივიწყეს თავისი სხვადასხვა ენობრივი მიკუთვნება, ხოლო მის სანაცვლოდ დაეუფლნენ შესაბამისი ქვეყნის ენას — ინგლისურს, ესპანურს, პორტუგალიურს და ფრანგულს. ამის შემდეგად, მოხდა ისე, რომ ისინი (ამერიკელი ზანგები) ამერიკის ზოგიერთი ქვეყნის ერე-

ბის ფორმირების ძირითად კომპონენტად გადაიქცნენ. მაგალითად, ბრაზილელები, კუბელები და ზოგიერთი სხვა, შედარებით მცირერიცხოვანი, ქვეყნის ხალხები.

გ. ენობრივი ფაქტორი

ეთნოსის ერთ-ერთი ძირითადი ნიშანია საკუთარი ენის არსებობა, ამიტომ ეთნოსის ფორმირების უმნიშვნელოვანეს ფაქტორთა ჯგუფს განეკუთვნება ენობრივი ფაქტორი. ენის საჭიროების მაჩვენებელია თუნდაც ის მარტივი დაკვირვებაც, რომ დედამიწის მოსახლეობის უმრავლესობა ლაპარაკობს თავის საკუთარ, ეროვნულ ენაზე — ინგლისელები ინგლისურად, ფრანგები ფრანგულად, რუსები რუსულად, ქართველები ქართულად და ა. შ. მაგრამ საკმაოდ ხშირია ისეთი შემთხვევებიც, როდესაც სხვადასხვა ხალხი ლაპარაკობს ერთსა და იმავე ენაზე. ამ მხრივ მეტად ნიშანდობლივია ესპანური ენის მაგალითი. ამ ენაზე ლაპარაკობენ არა მარტო ესპანელები — პირენეის ნახევარკუნძულის მკვიდრი და ძირძველი მაცხოვრებლები, არამედ ამერიკის კონტინენტის, კერძოდ, ლათინური ამერიკის მრავალი ქვეყნის ხალხები: მექსიკელები, კუბელები, არგენტინელები, ჩილელები და სხვ. ასევე, დედამიწის ერთ-ერთი დიდი ქვეყნის — ბრაზილიის მცხოვრებლები ლაპარაკობენ პორტუგალიურად, ისე, როგორც, თავად პორტუგალიელები.

ეთნოგრაფიული სინამდვილე საწინააღმდეგო მოვლენებსაც იცნობს, როდესაც ერთ ხალხში გავრცელებულია ორი ან მეტი ენა და მოსახლეობას ნაწილა ან ერთ. ან მეორე ენაზე ლაპარაკობს. მართალია, ასეთი შემთხვევები შედარებით მცირეა, მაგრამ ორიოდ მაგალითის მოყვანა მაინც შეიძლება. მაგალითად, მორდველებს აქვთ ორი — გრზაას და მოკმას ენა; ირლანდიელთა ნაწილი ლაპარაკობს ირლანდიურად, ხოლო ნაწილი ინგლისურად; ბრეტონელებში ლაპარაკობენ ბრეტონულად და ფრანგულად. ასეთ მოვლენას ბილინგვიზმი, ანუ ორენოვნება ეწოდება. ზოგჯერ ადგილი აქვს სამენოვნებასაც, რომლის მაგალითად, ჩვეულებრივ, ასახელებენ შვეიცარიას. ბელგიას, ასევე აზიასა და აფრიკის მთელ რაგ სახელმწიფოებს. ამ უკანასკნელ ქვეყნებში, ადგილობრივ ენებთან ერთად, ინტენსიურად ვრცელდება სახელმწიფოს ოფიციალური ენა; ასეთებია: ჰინდი—ინდოეთში, ურდუ — პაკისტანში, ბახასა —

ინდონეზიაში და სხვ. ასევე აფრიკის ზოგიერთ ქვეყნებში, სადაც ადგილობრივი ენების გვერდით ქვეყნის ოფიციალური ენებია ინგლისური, ხოლო ზოგიერთში — ფრანგული.

ორენოვნება, ე. ი. ეთნიკური ბილინგვიზში განსაკუთრებით ფართოდაა გავრცელებული ეთნიკური საზღვრების ზოლში, სადაც სხვადასხვაენოვანი ხალხებსა შეზობლობა ამისათვის კარგ ნიადაგს ქქენის, მას ფართოდ აქვს ფეხი მოკიდებული, აგრეთვე, იმიგრანტულ ქვეყნებში, სადაც ხშირად როგორც მოსული ითვისება დამხედურის ენას, ისე ადგილობრივი მოსახლეობა მიმართავს იმიგრირებულს ენასაც.

დ. ეროვნული თვითშეგნება

ზემოთ არაერთხელ გვქონდა აღნიშნული, რომ ეთნოსის აუცილებელ ნიშანს, მისი ფორმირების ერთ-ერთ ფაქტორს წარმოადგენს ეროვნული თვითშეგნება. რა არის ეს? ეროვნული თვითშეგნება არის კონკრეტული აღამიანის მიერ ეთნიკური კავშირების გამოხატვა თავისი ხალხის სხვა აღამიანებთან. ეს ერთ-ერთი ძლიერი ეთნიკური ფაქტორია და მის შენარჩუნებას, ამ ფენომენის ძირითადი ფორმების შემონახვას, მაშინაც აქვს ადგილი, როდესაც ხალხის ცალკეული ჯგუფი მოწყდება ძირითად ეთნიკურ ბირთვს. ეს ფენომენი ამდენად ძლიერია, რომ იგი შეიძლება შენარჩუნებული იყოს მაშინაც, როდესაც ამ მოწყვეტილ ჯგუფს ენაც კი აქვს დაკარგული.

ნიშანდობლივია, რომ ეროვნული თვითშეგნების გამოხატვა არ არის აუცილებლად დაკავშირებული ხალხის მრავალრიცხოვნებაზე ან განსაზღვრულ რაოდენობაზე. ცხადია, რომ ეროვნული თვითშეგნება მკაფიოდ არის გამოხატული შედარებით დიდ ხალხებში, რაც განპირობებულია კონსოლიდაციის მაღალი დონით, მაგრამ ამავე დროს არის შედარებით მრავალრიცხოვანი ეთნოსი, რომელთაც ჯერ კიდევ არა აქვთ მკაფიოდ გამოუმუშავებული ეროვნული თვითშეგნება.

ჩვეულებრივ ამ უკანასკნელთა კატეგორიას მიეკუთვნებიან ის ხალხები, რომელთაც შემოინახეს გვაროვნულ-თემური დაყოფა. მათში სოციალურ-კულტურული განვითარების დონე დაბალია, არ არსებობს ეროვნული კონსოლიდაციის ცენტრი. გაქნელებულია

ცალკეულ ჯგუფებს შორის ურთიერთობა და კულტურული კავშირები. ამ მომენტზე განსაკუთრებით უარყოფითად მოქმედებს ის ვითარება. როდესაც ეს ჯგუფები ლაპარაკობენ სხვადასხვა, თავიანთ დიალექტებზე და სხვ.

აღნიშნული ხალხების გარდა, რომლებშიც ადგილი აქვს გვაროვნულ-თემურ დაყოფას, შედარებით არამყარი ეროვნული თვითშეგნება ახასიათებს იმ ხალხებსაც, რომლებიც ეთნიკურად ე. წ. გარდამავალ ჯგუფებს განეკუთვნებიან; ასეთებია: იმიგრანტები, ორენოვანი მოსახლეობა, ადამიანთა ჯგუფები, რომლებიც ეთნიკურ საზღვრებში ცხოვრობენ და სხვ. თითოეულ ასეთ ჯგუფში ეროვნული თვითშეგნების დაბალი დონე განპირობებულია მისთვის ნიშანდობლივი, გარკვეული ფაქტორებით.

მაგალითად, იმიგრანტებში ეროვნული თვითშეგნების შეცვლა და აპროლაციური პროცესების მიმდინარეობის სისწრაფე და ინტენსივობა დამოკიდებულია ამ ქვეყნის კულტურის ელემენტების ათვისების დონეზე. ერთ-ერთი მნიშვნელოვანი მომენტია, აგრეთვე. შერეულ ქორწინების სიხშირე. ცნობილია, რომ ინგლისელი, რომელიც ჩასულია რომელიმე სხვა ინგლისურენოვან ქვეყანაში, უკვე შეორე თაობაში თითქმის არ განირჩევა ადგილობრივი მოსახლეობისაგან (მაგალითად, ამერიკაში ან კანადაში ჩასული ინგლისელები). სამაგიეროდ, ამ ინგლისურენოვან ქვეყნებში ძნელად მიმდინარეობს იტალიიდან, ცენტრალური ევროპიდან, ასევე სკანდინავიის ქვეყნებთან გამოსული იმიგრანტების ასიმილაცია. კიდევ უფრო ძნელად მიმდინარეობს იაპონელების, ინდონეზიელების, ბერძნების, ფილიპინელების ასიმილაცია, რომლებიც მესამე და შემდგომ თაობებშიც ინარჩუნებენ თვითმყოფადობას, თავიანთ ადრინდელ ეროვნულ თვითშეგნებას. საერთოდ კი, ისეთი სურათი ჩანს, რომ ეროვნული თვითშეგნების შენარჩუნების ხარისხით გამოირჩევიან აზიის ქვეყნებიდან გამოსული იმიგრანტი ეთნიკური ჯგუფები.

§ 4. ძარბული ეთნოსის ჩამოყალიბება

ქართველების წარმოშობის საკითხი ჯერ კიდევ უძველესი დროიდან აინტერესებდათ. „ისტორიის მამად“ წოდებული ძვ. წ. V საუკუნის ბერძენი ისტორიკოსის პეროდოტეს მიხედვით, „კოლხები, რო-

გორც ჩანს ეგვიპტელები არიან“. ის თვითონ მისულა ამ დასკვნამდე იმის საფუძველზე, რომ კოლხებს უფრო ახსოვთ ეგვიპტელები, ვიდრე ეგვიპტელებს კოლხები. გარდა ამისა, განაგრძობს იგი, ეგვიპტელების თქმით, კოლხები სეზოსტრისის მოლაშქრეებიდან უნდა მომდინარეობდნენ. სეზოსტრისად კი ძველ ავტორებთან შიზენელია ლეგენდარული პირი, რომელიც, როგორც ჩანს, აერთიანებს ძველი ეგვიპტის რამდენიმე ფარაონის საქმიანობას და მას მიეწერება ბევრი ლეგენდარული, ნამდვილი და გამოგონილი ამბავი.

ბერძნულ-რომაულ ლიტერატურაში განსაკუთრებით გავრცელებული იყო თვალსაზრისი თანამედროვე აღმოსავლეთ საქართველოს ტერიტორიაზე იბერების პირენეის იბერიიდან გადმოსახლების შესახებ. ამას შესახებ ცნობები პირველად მოგვარდა ძვ. წ. III საუკუნის ბერძენმა მწერალმა მეგასტენემ. შემდეგ ეს იდეა განმეორებულია ბრავალ ბერძენ და რომაელ ავტორთან (იოსებ ფლავიუსთან, ევანგელისტარსთან, აპიანესთან და სხვ.). მაგალითად, I საუკუნის ავტორი, სტრაბონი აღნიშნავს, რომ დასავლეთის იბერები გადასახლდნენ იმ ადგილებში, რომლებიც მდებარეობენ პონტოსა და კოლხეთის ზემოთ, ხოლო ეგვიპტელები გადასახლდნენ ეთიოპლებთან და კოლხებთან.

ქართველების წარმოშობის ბიბლიური კონცეფცია ფეხმოკლებული იყო შუა საუკუნეების ქართულ წყაროებში. სადღესოდ ცნობილი უძველესი ქართული ისტორიული ქრონიკა „მოქცევა ქართლისაჲ“ აღიწევს, რომ ქართველები და მათი მმართველები ეგვიპტისაგან აღექსანდრე მაკედონელის დროს სამხრეთიდან, „არიანქართლიდან“. ზოგის მოსაზრებით „არიან“ უნდა იყოს ბერძნების უძველესი მოსახლეობის სახელწოდება (ა. ჯანაშია), ხოლო სხვათა აზრით, ამ სახელწოდების ქვეშ უნდა იგულისხმებოდნენ „არიულ“, სპარსული ტერიტორიები და ამ ტერმინმა შემოგვინახა ფაქტი სამხრეთ-ქართული პროვინციების მოსახლეობის მიგრაციისა ჩრდილოეთისაკენ აქემენიდური ირანის დამპყრობთა დაწოლის შედეგად (გ. მელიქიშვილი).

XIX საუკუნეში როგორც ქართველ, ისე უცხოელ მკვლევარებს შორის ფართოდ იყო გავრცელებული თვალსაზრისი ქართველი ტომების ბიბლიაში დასახელებული რომელიმე ხალხისადმი მიკუთვნების შესახებ. ამ მხრივ ხშირი იყო შემთხვევები იბერებისა და მოსახლების ბიბლიურ „თუბალებთან“ და „მეშეხებთან“ გაიგივებისა. აღ-

სანიშნავია, რომ ამ თვალსაზრისს გამოთქვამდა ჯერ კიდევ I საუკუნის ისტორიკოსი იოსებ ფლავიუსი.

XIX საუკუნეში, კავკასიაში არქეოლოგიური გათხრების დაწყებასთან ერთად, პირველად გამოვლენილი მასალის კვლადაკვალ დაიწყო ახალ-ახალი თეორიების წარმოშობა აქ მოსახლე ხალხების ეთნოგენეზის შესახებ. აქ აღმოჩენილ ბრინჯაოსა და რკინის მეტალურგიულ ძეგლებს მიაკუთვნებდნენ ხან „მონღოლურ-სემიტურ“, ხან „თურანულ“ ან „არიულ“ ტომებს.

XIX საუკუნეშივე დაიწყო ქართველთა წარმოშობის საკითხების კვლევა ლინგვისტური მონაცემების საფუძველზე. გამოჩნდა მთელი რიგი ენათმეცნიერული ნაშრომებისა, რომელთა ავტორები ცდლობდნენ ქართული ენა დაეკავშირებინათ დედამიწის სხვადასხვა ენათან. ინდოევროპულით დაწყებულა და ურალურ-ალთაურიით დამთავრებული.

უნდა აღინიშნოს ენათმეცნიერულ, ანუ ლინგვისტურ მონაცემებს, არქეოლოგიურ მასალასთან კავშირში, სულ უფრო მეტი მნიშვნელობა ენიჭება ეთნოგენეზის საკითხების და მათ შორის ქართველთა წარმოშობის კვლევაში.

ენობრივი მონაცემებით გამორკვეულია, რომ ის ტომები, რომელთა შთამომავლებსაც თანამედროვე ქართველები წარმოადგენენ, აქართველოს ტერიტორიაზე ცხოვრობდნენ ჯერ კიდევ უძველეს ხანაში, კერძოდ, ამის უცილობელ მოწმობად მიჩნეულია ქართველური ენების წინაპარ ერთიან, ე. წ. პრაქართველურ ენაში, ანუ ფუძენაში დამოწმებული ცხოველების, მცენარეულობისა და სხვათა აღმნიშვნელი სახელები. ისინი კარგად მიესადაგებიან სწორედ კავკასიის ბუნებრივ გარემოს, რაც უძველეს დროს ერთიანი ენის არსებობისა და მათი აქ ცხოვრების მაჩვენებელია.

სანამ ცალკეული ენების — ქართლის, მეგრულ-ჭანურისა და სვანურის სახით ჩამოყალიბდებოდა ქართველური ენები, ამ 3-4 ათასი წლის წინათ და შესაძლებელია ამაზე ადრეც, სწორედ ამ ერთიან, პრაქართველურ ენაზე ლაპარაკობდნენ ქართველი ტომები. მათი ცალკეულ ენებზე ამეტყველება გვიან მოხდა ამ ფუძენის დაშლის შედეგად.

ქართველი ტომები ყოფილან დასახლებული უძველეს დროსვე ამჟამინდელ საქართველოს ფარგლებს გარეთაც. ბევრად უფრო სამხრეთით, მაგრამ, თვით საქართველოს ისტორიულ, ძირძველ ტერიტო-

რიაზეც ქართველებს მართო არ უცხოვრიათ. აქ, ქართველი ტომების გვერდით, სხვადასხვა ისტორიულ მონაკვეთში, როგორც ჩანს, ცხოვრობდნენ სხვა წარმოშობის ცალკეული ტომებიც — აფხაზურ-ადიღეურნი, ნახურ-დაღესტნური, სავარაუდოდ, შეიძლება ზოგი სხვა ინდო-ევროპული წარმოშობის ტომიც.

ბუნებრივია, როგორც ეს ხდება საერთოდ ისტორიული პროცესების განვითარების შედეგად, ათასწლეულების მანძილზე ტომთა გადაადგილებების, მათი მიგრაციების შედეგად, ზოგიერთი აქ მოსახლე ტომი განადგურდა, ბევრი სხვებში და ბევრიც ერთმანეთში გაითქვითა მაგრამ. ტომთა გარკვეული ნაწილი ამ ქარტებილებს გადაურჩა, გაზარდა. ვაძლიერდა და დიდ ეთნიკურ გაერთიანებებად ჩამოყალიბდა.

როგორც ცნობილია, ხალხის ჩამოყალიბების და განვითარების პროცესი მჭიდროდ უკავშირდება საზოგადოებრივ-ეკონომიკურ განვითარებას. პირველყოფილ-თემური წყობილების დროს, დიდი ხნის მანძილზე. როდესაც ქართველი ტომები ერთმანეთისაგან გათიშულად ცხოვრობდნენ, ბუნებრივია, თანდათან კლებულობდა ის საერთო. რაც მათ ენა-სა და კულტურაში ჰქონდათ, რაც ერთმანეთისაგან განასხვავებდათ.

ისტორიული განვითარების პროცესიდან ცნობილია, რომ ცხოვრობის გაეწყობესებისა და მეზობელ ტომებს შორის მჭიდრო ეკონომიკური და პოლიტიკური კავშირების დამყარებას შედეგად. როგორც წესი ჩამოყალიბდა ამ მონათესავე ტომების კავშირები. ცხადია, თავდაპირველად. სოციალურ-ეკონომიკური განვითარების დონის შესაბამისად. ეს კავშირები სუსტი იყო და იგი მალე აშლებოდა. მაგრამ შემდგომ ეს კავშირები უფრო მტკიცე გახდა.

რაც უფრო დიდი იყო ის ტერიტორია, სადაც მიმდინარეობდა ასეთი გაერთიანებების ჩამოყალიბებას პროცესები, მით უფრო სწრაფი იყო მათში შემავალი ტომების დაახლოებისა და შერწყმის პროცესი. ამას კი საქართველოში ადგილი ჰქონდა 3000—3500 წლის წინათ. პროცესის განვითარების შემდგომ ეტაპზე, როდესაც იმ მიწა-წყალზე, სადაც ქართველი ტომები ცხოვრობდნენ, დაიწყო შედარებით მყარი სახელმწიფოებრივი ერთეულების წარმოქმნა, შეიქმნა უკვე ტომზე მაღალი ხარისხის ეთნიკური ერთობის — ეროვნების ჩამოყალიბება.

პოლიტიკური ისტორიის ზოგადი მიმდინარეობიდან ცნობილია, რომ უძველესი ქართული სახელმწიფოებიდან ყველაზე მტკიცე აღმოჩნდა აღმოსავლურ-ქართული სახელმწიფო — ქართლი, ანუ ანტიკური წყა-

როებით იბურია. ამ-ს შესაბამისად ეთნიკური კონსოლიდაციის ხარისხით გამოიჩინოდა აღმოსავლურ-ქართული, ქართლის ეროვნება. იმ ტერიტორიაზე, რომელიც ამ ეროვნებას ეკავა, სწრაფად წავიდა ერთიანი ენისა და კულტურის ჩამოყალიბება, ცალკეული არაქართული ჯგუფების ამიმილაცია და სხვა პროცესები. საისტორიო წყაროთა მოწმობით, აგრეთვე, არქეოლოგიური გათხრების შედეგად მოპოვებული მასალების მონაცემებით, დამწერლობა, კულტურის ეს ერთ-ერთი აუცილებელი და მნიშვნელოვანი ელემენტი, აქ ადრევე ინტენსიურად ყოფილა გამოყენებული. თუ ადრე აქ სამწერლობო ენად უცხო ენებ — არამეული, ხოლო მოგვიანებით და ზოგჯერ მის პარალელურადაც ბერძნული გამოიყენებოდა, შემდეგში, თანდათან ისინი გამოდევნა ადგილობრივმა ქართულმა ენამ და იგი გახდა მწერლობაშიც გაბატონებული. ქართული საისტორიო ტრადიციის მიხედვით, რომელიც, მართალია, მატერიალური მონაცემებით არ მტკიცდება, უკვე ამ დროსვე შეიქმნა თავისებური ქართული დამწერლობა, ქართული ანბანი.

ქართლში ქრისტიანობის, როგორც სახელმწიფო რელიგია გაბატონების შემდეგ, სამწერლობოდ ქცეულმა ქართულმა ენამ და მასთან ერთად ქართულმა დამწერლობამ კიდევ უფრო დიდი მნიშვნელობა მოიპოვა ქვეყნის შემდგომი კონსოლიდაციის საქმეში. ასეთ პირობებში, ცხადია, სხვა ქართველი ტომების კონსოლიდაცია — წორედ ქართლის გარშემო გაიმართა.

რაც შეეხება დასავლეთ საქართველოს, მისი მნიშვნელოვანი ნაწილი ჯერ კიდევ ანტიკურ ხანაში შევიდა ქართლის სამეფოს პოლიტიკურ საზღვრებში. დასავლეთ საქართველოს აღმოსავლეთ და სამხრეთ პროვინციებში, საქართველოს ამ უძველეს, თავდაპირველ ტერიტორიებზე ძველი დროიდანვე ქართულენოვანი მოსახლეობა — ქართულ-მესხური ტომები ცხოვრობდნენ. ამ ვრცელ ტერიტორიებზე ეთნიკური განვითარების პროცესები შემდეგნაირად წარიმართა.

ქართლის, ანუ ანტიკური წყაროების იბერიის სახელმწიფომ, მას შემდეგ, რაც დიდ ძლევამოსილებას მიაღწია, საფუძველი ჩაუყარა, აგრეთვე, დასავლეთ საქართველოს მონათესავე ტომების ქართლის მოსახლეობასთან დაახლოებას. ახ. წ. III—IV საუკუნეებში დასავლეთ საქართველოში ჩამოყალიბდა ძლიერი ადგილობრივი პოლიტიკური ერთეული ეგრისის, ანუ ლაზიკის სამეფო, სადაც ეთნიკურად წამყვანი იქნებოდა მეგრულენოვანი მოსახლეობა. მაგრამ ეს პოლიტიკური ერთეული მოიცავდა მანამდე ქართლის სამეფოში შემავალ

ქართულენოვან მოსახლეობას დასავლეთ საქართველოს მთელ რაიონ ად-
მოსავლურ რეგიონებში: ამიტომაც ითვლება, რომ III—IV საუკუნე-
ებში ლაზიკის სამეფო უფრო ქართულ-ზანურ გაერთიანებას წარმო-
ადგენდა და მან დასავლეთ საქართველოს ტომებიც — სვანები, აფხა-
ზები და სხვები მოიცვა.

ბუნებრივია, მეცნიერთა ვარაუდი იმის შესახებ, რომ ასეთი სა-
მეფოს ფარგლებში კიდევ უნდა გაღრმავებულყო ქალაქებისა (აღ-
მოსავლეთ-ქართული წამყვანი ქართველი ტომების) და მეგრულ-ჭა-
ნების დაახლოებას, გათქვეფისა და ეთნიკური შეკავშირების პრო-
ცესი. ცხადია, აქ გარკვეული როლი უნდა ეთამაშა იმ ძლიერი კულ-
ტურული და პოლიტიკური ერთიანობის ტრადიციებს, რომლებიც
ჯერ კიდევ იბერიის სამეფოს ძლევამოსილების პერიოდში იღებდა
სათავეს; ამის გამოც, ქართული ენის, როგორც საერთო ენის პროზო-
ციები კიდევ უფრო მყარი უნდა გამხდარიყო.

ეთნიკური ერთობის ეს ტენდენცია კიდევ უფრო გაიზარდა მან
შემდეგ, რაც დასავლეთ საქართველოში ქართლს გზით შევიდა
ქრისტიანული მღვდელმსახურება და მაღალგანვითარებული ქართუ-
ლი მწერლობა და დამწერლობა. ამის ერთ-ერთი უმთავრესი შედე-
გი იყო ის, რომ ქართული ენა, ქართული კულტურა გადაიქცა და-
სავლეთ საქართველოს მოსახლეობისათვის ძლიერ აპარატულ ბიზანტი-
ული ასიმილაციების წინააღმდეგ ბრძოლაში.

ცხადია, ეთნიკური პროცესებს ამრიგად განვითარებასთან
გადამწყვეტი მნიშვნელობა ჰქონდა იმას, რომ დასავლეთ საქარ-
თველოში ადრეულ შუა საუკუნეებში წარმოქმნილი პოლიტიკური
ერთეულები უძველესი დროიდანვე წარმოადგენდნენ ქართულ ენო-
ბრივ-კულტურული ტრადიციების მატარებლებს. მათ, ამ დროს წარ-
მოქმნილი ქართული პოლიტიკური ერთეულებს — ქართლის, კახე-
თის, ტაო-კლარჯეთის გვერდით შექმნეს ძლიერი ბაზა ერთიანი ქარ-
თველი ხალხის ჩამოყალიბებისათვის.

ადრეული შუა საუკუნეების ბოლოს, როდესაც საქართველოს
მრწამსაღზე შეიქმნა თითქმის მთელი ქვეყნის მომცველი დიდი პო-
ლიტიკური გაერთიანება, კიდევ უფრო გაძლიერდა ქართველი ხალ-
ხის ჩამოყალიბების პროცესი, რომელიც დასრულდა ქართველი
ეროვნების ჩამოყალიბებით. ამიერიდან, ტერმინები — „ქართველ“
და „საქართველო“ გადაიქცა როგორც აღმოსავლეთ, ისე დასავლეთ
საქართველოს მოსახლეობისა და ტერიტორიის აღმნიშვნელად.

მსოფლიოს ხალხთა კლასიფიკაცია

მეცნიერების ძირითადი მიზანი და მისი საფუძველი სისტემატიზაციაა. ცხადია, ეს ასეა ეთნოლოგიურ მეცნიერებაშიც, რომელსაც ხალხთა სისტემატიზაცია, კლასიფიკაციის გზით მათი გამოყოფა უდევს საფუძვლად. ამის შედეგად გამოიყოფიან ხალხები და ხალხთა ჯგუფები, რომელთაც ერთმანეთისაგან განასხვავებს ანთროპოლოგიური, ენობრივი, რელიგიური, გეოგრაფიული და სამეურნეო-კულტურული ყოფის ნიშნები. ამის შედეგად ხდება მსოფლიოს ხალხთა, მისი მოსახლეობის კლასიფიკაცია. რატომ არის საჭირო კლასიფიკაცია და რა განაპირობებს მის აუცილებლობას?

საქმე ის არის, რომ კლასიფიკაციის საფუძვლად აღებული ყოველი ზემოდასახელებული კრიტერიუმი მნიშვნელოვანია ამა თუ იმ ეთნოკური მოვლენის შესასწავლად, ეთნიკური თავისებურებები. უფრო მკაფიოდ, გამოკვეთილად გამოსაყოფად. შეიძლება ნათესაობის გამოვლენამ საშუალება შოგვცა გამოეყოთ საერთო წარმოშობითა და კულტურით მონათესავე ხალხები, რაც თავის მხრივ ეთნოგენეტიკურ გამოკვლევების საფუძველი გახდება. ხოლო მთლიანად ხალხის დახასიათებისას მარტო ეს საკმარისი არ არის და მსოფლიოს ხალხთა შორის მისი ადგილის განსაზღვრისათვის აუცილებელია საკლასიფიკაციო ნიშნების ერთობლიობის გამოყოფა, არსებითი და ფუნდამენტური ნიშნების დაჯგუფება.

უნდა აღინიშნოს, რომ მოსახლეობის კლასიფიკაციის ზემოთ ჩამოთვლილი ნიშნებიც არ არის თანაბარი მნიშვნელობისა. არსებობს კლასიფიკაციის ძირითადი, ფუნდამენტური პრინციპები და შედარებით ნაკლები მნიშვნელობის მქონე მეორეხარისხოვანი პრინციპები. მაგალითად, ანთროპოლოგიური, გეოგრაფიული და განსაკუთრებით ეთნოგრაფიული მეცნიერებისათვის მნიშვნელოვანი სამეურ-

ნეო-კულტურული კლასიფიკაციის პრინციპები ძირითადი და არსებითია. შედარებით მეორეხარისხოვან პრინციპებს განეკუთვნება რელიგიური ნიშნების მიხედვით კლასიფიკაციის პრინციპები და სხვ.

§ 1. ანთროპოლოგიური კლასიფიკაცია

მეცნიერება ადამიანთა ფიზიკური განსხვავების შესახებ, რომელიც ჩამოყალიბდა ისტორიულად მათი სხვადასხვა ბუნებრივ-გეოგრაფიულ გარემოში განვითარების შედეგად, ანუ ანთროპოლოგია, ადამიანთა ჯგუფებს ერთმანეთს შორის განასხვავებს რასობრივი ნიშნებით. მიხედვით. ანთროპოლოგები გამოყოფენ წარმოშობის ერთიანობაზე დაკავშირებულ ოთხ დიდ რასას: ევროპეიდულს, მონღოლოიდულს, ნეგროიდულს და ავსტრალიიდულს. რა უდევს ამ დაყოფას საფუძვლად?

ადამიანთა ისტორიულად ჩამოყალიბებულ ჯგუფებს, რომლებიც საერთო წარმოშობით არიან დაკავშირებული, საერთო მემკვიდრეობითაა მორფოლოგიური და ფიზიოლოგიური ნიშნები ახასიათებს. ეს ნიშნები, რომელთა მიხედვითაც გამოიყოფიან რასები, სხვადასხვაგვარია. ზოგი მათგანი აღწერილობითია, ზოგიც მეტად სპეციფიკურია. კლასიფიკაციის საყოველთაოდ აღიარებულ რასობრივ ნიშნად მიიჩნეულია თმის ფორმა და მესამეული თმის საფარველის (უღვაში, წვერი) განვითარების ხარისხი. რა სურათია ამ მხრივ დედამიწის მოსახლეობის ზემოდასახელებულ ოთხ დიდ რასაზე?

მკროკვიდული რასის მოსახლეობის თმა რბალია, ჩვეულებრივ სწორი ან ტალღისებური. ძლიერ არის მასში განვითარებული მესამეული თმის საფარველი (ევროპის, წინა აზიის, ამიერკავკასიის მოსახლეობაში).

მონღოლოიდიური რასის მოსახლეობას თმა დაძაგრული და სწორი აქვს. სუსტადაა მათში წარმოდგენილი თმის მესამეული საფარველი (ესენია მონღოლები, აღმოსავლეთ და სამხრეთ-აღმოსავლეთა აზიის მცხოვრებლები).

ნეგროიდიური რასის მოსახლეობის თმა უხეშია და ხუჭუჭი. მნაშვნელოვნად სუსტადაა მათში გამოხატული თმის მესამეული საფარველი (ძირითადად. ესენი აფრიკელები არიან).

ავსტრალიოიდიური რასის მოსახლეობას (მკვიდრ ავსტრალიელებს)

უხეში და ხუჭუქა თმები აქვს, ხოლო თმის მესამეული საფარველი ძლიერ აქვს განვითარებული.

ა, ანთია ამ ძირითადი რასობრივი ნიშნის — თმის მიხედვით მკვანება-განსხვავება სხვადასხვა რასობრივ ჯგუფს შორის. მაგრამ ანთროპოლოგიური კლასიფიკაციის რასობრივ დაყოფას სხვა ნიშნებიც ახასიათებს. კერძოდ, ერთი მათგანია პიგმენტაცია, ანუ კანისა და თმის შეფერილობა. რა სურათია ამ მხრივ დედამიწის მოსახლეობის სხვადასხვა რასას შორის? სუსტადაა პიგმენტარებული ჩრდილოეთ ევროპის მოსახლეობის ზოგიერთი ჯგუფი, ე. ი. მათი კანი და თმა ღია ფერის შეფერილობისაა. კანისა და თმის მუქი შეფერილობა დამახასიათებელია აფრიკის მოსახლეობის უმრავლესობისათვის. მუქი თმა, მაგრამ კანის შედარებით ღია პიგმენტაცია ახასიათებს სამხრეთ ევროპის მოსახლეობას და აზიის მკვიდრი მოსახლეობის დიდ ნაწილს.

ასევე. ნაკლები მნიშვნელობის რასობრივ ნიშნებს მიეკუთვნება ზიმალე, წონა, სხეულის პროპორცია. გარკვეული რასობრივი ტიპები გამოიყოფა სახისა და თავის ნიშნების მიხედვით. თავის ქალის სიგრძისა და სიგანის თანაფარდობის მიხედვით გამოყოფენ ვრძელ, საშუალო და მოკლეთაფიანებს, ე. წ. დოლიხოცეფალებს, მეზოცეფალებს და ბრაქიკეფალებს. შეიძლება აკლასიფიკაციო მნიშვნელობა ჰქონდეს სხვა ნიშნებსაც, მაგ., ცხვირის. ცხვირის ფორმას, სიანლოს ჯგუფს. ვენჯერ მოსაკემებს და სხვ.

ხშირად ხდებოდა და ხდება ისე, რომ რასობრივი ტიპების გავრცელების არეალები გადაჯაჩავს ერთმანეთს. ამის შედეგად წარმოიშობა გარდამავალი, კონტაქტური რასები, რომლებთანაც ერთად არსებობს ძველი, შერეული რასები და სხვ.

როგორია ამ რასების გავრცელების ძირითადი არეალები და დედამიწის რომელ ნაწილში მოსახლეობენ მათი ძირითადი ჯგუფები?

ევროპეიდები ამჟამად მოსახლეობენ ყველა კონტინენტზე. ისინი ამ ფართო განსახლების შედეგად იყოფიან მრავალ მცირე რასად. მათ შორის გამოიყოფიან ქერა, შავკვრემანი და წაბლისფერთმიანი ჯგუფები. ზოგიერთ ოლქში (მაგ., რუსეთში, აზიასა და ამერიკაში) მათ მონოლოიდებთან წარმოქმნეს შერეული ჯგუფები.

მონოლოიდები მოსახლეობენ ძირითადად ციმბირსა და აღმოსავლეთ აზიაში. ეს რასა განიყოფება კონტინენტურ,

წყნარა ოკეანის და არქტიკის, ანუ ესკიმოსურ განშტოებებად. მონ-
ლოლოიდური რასისაგან წარმოქმნილია რამდენიმე შერეული და გა-
რდამავალი ტიპი. ამ რასის საკონტაქტო ჯგუფებიდან აღსანიშნავია
სამხრეთაზიური, პოლინეზიური და სხვ. რასობრივი ტიპი.

ნ ე გ რ ო ი დ უ ლ ი რ ას ა ძირითადად გავრცელებულია აფრიკის
კონტინენტზე. მათ შთამომავლებს ნეგროიდები ეწოდებათ, ისინი
ფართოდ განსახლდნენ, ე. წ. ახალ სამყაროში, ანუ ამერიკის კონ-
ტინენტის როგორც ჩრდილოეთ, ასევე სამხრეთ ნაწილში. ნეგროი-
დულ რასას მიაკუთვნებენ ზანგებს, ნეგროიდებს, ბუშმენებსა და
პოტენტოტებს.

ა ვ ს ტ რ ა ლ ო ი დ უ რ რ ას ას ადგენს ავსტრალიის კონტინენტის
მკვიდრა მოსახლეობა, პაპუასები და მელანეზიელები. ამავე რასას
ეკუთვნაან ნეგრიტოსები და ვედოიდები, ანუ სამხრეთ-აღმოსავლეთ
აზიის კუნძულებსა (შიდა ნაწილში) და შრილანკაში მცხოვრები
ტანმორჩილი ხალხები.

როგორც აღინიშნა, ძირითად რასებს გარდა, არსებობს გ ა რ დ ა-
მ ა ე ვ ა ლ ი და კ ო ნ ტ ა ქ ტ უ რ ი ჯ გ უ ფ ე ბ ი. გარდამავალი ჯგუფების
მრავალფეროვნებით და მრავალრიცხოვნობით გამოირჩევა ნეგროი-
დული, ავსტრალიოიდური და ევროპეიდული რასები. მათ რიცხვს
განეკუთვნება ეთიოპელები, სამხრეთ აზიის დრავიდები, ამერიკის,
აფრიკის და ზოგიერთი სხვა ოლქის შერეული ჯგუფები. ანთროპო-
ლოგიურად კონტაქტურ რასას მიაკუთვნებენ აინებს, კურალიურ
რასას. რომლებშიც შერწყმულია მონლოლოიდური და ავსტრალიო-
იდური ნიშნები.

რ ა ა ე ბ ი მ უ ლ მ ი ვ ა დ შ ე ე რ ე ვ ა ე რ თ მ ა ნ ე თ ს, ა მ ი ტ ო მ მ ა თ უ ფ რ ო მ ე-
ტ ა დ ის ტ ო რ ი ე უ ლ ა დ ჩ ა მ ო ყ ა ლ ი ბ ე ბ უ ლ ი ხ ა ს ი ა თ ი და ნ ი შ ნ ე ბ ი გ ა ა ჩ-
ნ ი ა თ. ანთროპოლოგიური მეცნიერება რასებად მიიჩნევს არა ცალ-
კეულ პიროვნებებს, არამედ ადამიანთა ტერიტორიული ჯგუფების
ერთობლიობას. საგანგებოდ უნდა აღინიშნოს, რომ ზემოჩამოთვლილ
რასებს შორის მსგავსება, ანუ თანამედროვე ადამიანების მთავარი
მორფოლოგიური, ფიზიოლოგიური და ფსიქოლოგიური თავიანთუ-
რებების მსგავსება ძალზე დიდია, ხოლო განსხვავება არარსებითი.
როგორც ჩანს, თანამედროვე რასებმა ჩამოყალიბება დაიწყო გვიან-
პერიოდში (დაახლ. 10.000 წლის წინათ ჩვენს ერამდე) და იმდრო-
იდან მოყოლებული იცვლება შერევისა და სხვა გზის გამო.

ა. ქართული ანთროპოლოგიური სინამდვილე

ბოლო ორმოცდაათი-სამოცი წლის მანძილზე საქართველოში და, საერთოდ, კავკასიაში ფართოდ გაშლილი ანთროპოლოგიური სამუშაოები სადღეისოდ საშუალებას აძლევს მეცნიერებს გარკვეულად განაზოგადონ როგორც ქართველი ხალხის ანთროპოლოგიური გენეზისი, ისე კავკასიის ანთროპოლოგიური სურათი. ამის საფუძველს იძლევა ის, რომ ქართველი ანთროპოლოგების მიერ, მრავალრიცხოვანი ექსპედიციის, ასევე არქეოლოგიური გათხრების შედეგად მოპოვებული დიდძალი მასალის დამუშავების გზით, შესწავლილია კავკასიის თითქმის ყველა ეთნოტერიტორიული ჯგუფი.

სანამ უშუალოდ ქართველი ხალხის ანთროპოლოგიური შესწავლის დასკვნებს შევეხებოდეთ, საჭიროა აღინიშნოს იმ შედეგების შესახებ, რომლებიც მიღებულ იქნა კავკასიის თანამედროვე მოსახლეობის ანთროპოლოგიური შედგენილობის შედეგად.

კავკასიის თანამედროვე მოსახლეობაში ანთროპოლოგები გამოყოფენ ოთხ ანთროპოლოგიურ ტიპს: წინააზიურს, კავკასიონიან ტიპს, ადიღეურს და დასავლურ კასპიურს.

წინააზიური ტიპი ყველაზე გამოკვეთილად წარმოდგენილი ყოფილა ასირიელების ჯგუფში, ე. წ. ასირიულ ვარიანტში. ეს ტიპი შეცვლილი სახით დასტურდება სომხურ და სამხრეთ-ქართულ ჯგუფებში და იწოდება არმენოიდულ ვარიანტად.

კავკასიონიის ტიპი მოიცავს კავკასიის მთიანეთის როგორც ქართულ, ისე არაქართულ ჯგუფებს. წარმოშობით ამ ტიპს წინააზიური ტიპების ნაირსახეობებად მიიჩნევენ.

ადიღეური ტიპის ანთროპოლოგიური რასა ჩრდილო-დასავლეთ კავკასიის ტერიტორიაზე მოსახლეობს. იგი მოიცავს ადიღეულების, ჩერქეზების, აბაზების და ნაწილობრივ ყაბარდოელების ჯგუფებს.

დასავლურ-კასპიური ტიპი ყველაზე მეტად დამახასიათებელია აღმოსავლეთ ამიერკავკასიისათვის. ეს ტიპი ეკუთვნის ინდო-პამირულ რასას და მოიცავს ქურთების, იეზიდების, აზერბაიჯანელების უმეტეს ნაწილს და ზოგიერთ დაღესტნურ ჯგუფს.

ჩატარებული კვლევა სპეციალისტებს საშუალებას აძლევს დაასკვნან რომ, როგორც ჩანს, საქართველოს ტერიტორია არასოდეს ყოფილა დიდი რასების კონტაქტების ზონა. აქ უძველესი დროიდან

მოსახლეობდნენ ისეთი ანთროპოლოგიური ტიპები, რომელთა გავლენა წინააზიური ბუნებრივი ვარიაციების ფარგლებიდან არ შეიმჩნევა. კერძოდ, ჯერ კიდევ, ენეოლითური და ადრებრინჯაოს ხანის პალეოანთროპოლოგიური მასალა საშუალებას იძლევა თვალი გაედევნოს მათ მორფოლოგიურ მსგავსებას. ამასვე ადასტურებს შუა ბრინჯაოს ხანის მასალები. გვიანბრინჯაოს ხანის პირველი და მეორე ტიპის თავის ქალების იდენტურობა ასევე ცხადყოფს, რომ არც ამ დროიდან მომხდარა რაიმე სერიოზული ძვრა საქართველოს მოსახლეობაში.

ამ დროიდან მოყოლებული, ფეოდალური ხანის ჩათვლით, ბუნებრივია, უცვლელად არ შემონახულა მოსახლეობის ფიზიკური ტიპი, მაგრამ ცვლა მაინც ერთი მიმართულებით მიდიოდა, რაც მოსახლეობის ერთგვარობის მაჩვენებელია და უარყოფს უცხო ელემენტების დიდი მასების შემოჭრას, ასიმილაციას მკვიდრ, ადგილობრივ მოსახლეობასთან.

ამავე დროს, მცირე, ლოკალური ხასიათის მიგრაციების უარყოფაც არ შეიძლება; მით უმეტეს, რომ ამას ადგილი ჰქონდა და მცირე რეგონალური მასშტაბის ასიმილაციებში გამოიხატებოდა. მაგრამ, იგი მაინც არ ასრულებდა საგრძნობ როლს საქართველოს მოსახლეობის ფიზიკური ტიპის ჩამოყალიბებაში. საბოლოოდ, ანთროპოლოგები ასკვნა — საქართველოს მოსახლეობისათვის ეპოქალურ და ტერიტორიული დიფერენციაცია კი არ არის დამახასიათებელი, ალამედ ანთროპოლოგიური ტიპის ერთიანობა.

საქართველოს თანამედროვე მოსახლეობაში ძირითადად დადგენილია სამი ლოკალური ანთროპოლოგიური ტიპი: კოლხური, იბერიული და კავკასიონის.

კოლხური ტიპი უმთავრესად დასავლურ ქართულ ჯგუფებს მოიცავს, იბერიული ტიპი აღმოსავლურ და სამხრეთ ქართულ ჯგუფებს, ხოლო კავკასიონის ტიპი — კავკასიის მთის ჯგუფებს.

სპეციალისტების აზრით, სამივე ეს ტიპი წინააზიური რასის ლოკალურ ნაირსახეობებს წარმოადგენს. ეს ტიპი, რომელიც მიეკუთვნება ფართოსახიან ბრაქიკეფალურ ტიპს, ჩვენი წელთაღრიცხვის მეორე ათასწლეულის დასაწყისიდან ჯერ ოდნავ, ხოლო შემდეგ უფრო გარკვევით იჩენს თავს.

დასახელებული ტიპებიდან წინააზიური რასისაგან ყველაზე მეტად კავკასიონის ტიპი განსხვავდება, რაც იმ თავისებური ისტორიუ-

ლა და გეოგრაფიული ვარემო პირობების შედეგია, რომლებშიც საუკუნეების განმავლობაში უხდებოდათ ცხოვრება კავკასიის მთიელებს. ანთროპოლოგთა დასკვნით საქართველოს თანამედროვე ლოკალური ტიპები ჩამოყალიბდა ადგილობრივი, უძველესი ანთროპოლოგიური ტიპების შინაგანი განვითარების გზით, ისე რომ სხვა ელემენტებს მათზე რაიმე საგრძნობი ზეგავლენა არ მოუხდენია.

დღევანდელი ქართველები შთამომავლები არიან დასავლეთ ამიერკავკასიის უძველესი მოსახლეობისა. მათ შექმნეს სპილენძის, ბრინჯაოს და რკინის უმდიდრესი კულტურა. ივარაუდება, რომ მათივე შექმნილია კულტურის უფრო ადრეული საფეხურები და მით უმეტეს გვიანი ხანის — ანტიკური და ფეოდალური ეპოქების კულტურები. ამ კულტურების მიხედვით აშკარაა მოსახლეობის მემკვიდრეობითი მონათესავეობა, უწყვეტობა და თანამიმდევრული მონაცვლეობა.

ტ. ა. ენობრივი კლასიფიკაცია

ენა წარმოადგენს საზოგადოებრივ მოვლენას და არსებობს მხოლოდ საზოგადოებაში. იგი წარმოიშვა კაცობრიობასთან ერთად, ყალიბდებოდა ანთროპოგენეზისა და მომდევნო ისტორიულ ეპოქებში. ამდენად, მონაცემებს ენის ისტორიის, მისი განვითარების გზის შესახებ შეიძლება ჰქონდეს გადამწყვეტი მნიშვნელობა ეთნოგენეტიკური კვლევებისათვის. ხშირად ხდება ისე, რომ ენობრივი ნათესაობას გამოვლენას ხალხთა შორის გენეტიკური ნათესაობის დადგენის მნიშვნელობა აქვს.

ამავე დროს, გენეტიკური ერთობები, რომელთაც გააჩნიათ საერთო წარმომავლობა და ერთი ენა, შეიძლება ძლიერ განსხვავდებოდეს მეურნეობითა და კულტურით. ამიტომ ენობრივი კლასიფიკაციის მნიშვნელობა მაინც რამდენადმე შეზღუდულია ეთნოგრაფიული კვლევისათვის, იგი უპირატესად გამოიყენება სხვა მონაცემების გვერდით.

როგორ ხდება მოსახლეობის ენობრივი კლასიფიკაცია? რა პრინციპები და მეთოდები უდევს მას საფუძვლად?

ენის ისტორიას შეისწავლის შედარებით-ისტორიული ენათმეცნიერება საერთო ფუძემდებლის დიალექტებიდან განვითარებული ენებამდე შეპირისპირებით. ფუძემდებლად იწოდება ძველი ტომების ან ხალხების დიალექტების რეალური ერთობა, რომელთაგან მომდინარეობს მონათესავე ენების ჯგუფების ყველა ენა, ანუ ენათა ოჯახები. მონა-

თესავედ მიიჩნევენ ორ ან მეტ ენას თუ ისინი წარმოადგენენ ერთი ენის ევოლუციის შედეგს. მათ ერთობლიობას ეწოდება ენათა ოჯახი. ასეთი ენათა ოჯახები მრავალია. მათ შორის ერთ-ერთი ყველაზე დიდია ინდოევროპულ ენათა ოჯახი. როგორც ვთქვით, ოჯახში მონათესავე ენებია გაერთიანებული. მაგალითად, ირანული, რუსული, ინგლისური ურთიერთმონათესავე ენებია, რადგანაც მათ ერთი საერთო ფუძეენა — ინდოევროპული გააჩნიათ.

ენის ჩამოყალიბებასა და მის ფორმირებაზე მრავალი გარემოება ახდენს გავლენას, რადგანაც ენა ისტორიული მოვლენაა, იგი განუწყვეტლივ ვითარდება, იცვლება მისი ელემენტები — ლექსიკა, გრამატიკა, ფონეტიკა. ენის ჩამოყალიბების პროცესში ადგილი აქვს სესხებას — წინანდელი ენა გავლენას ახდენს ახალი ენის განვითარებაზე. ყველაფერი ეს იწვევს თავდაპირველი ფუძეენის განშტოებებს, ენათა ოჯახებს. პატარ-პატარა ჯგუფების ჩამოყალიბებას.

ენათა ოჯახებიდან შესწავლილია ყველაზე მეტად ინდოევროპული ენები. ამდენად, მათი მონაცემები საერთო, განზოგადებული სურათის წარმოდგენის საშუალებასაც გვაძლევს.

ამ ოჯახის აკუთვნებენ იმ ენებს, რომლებიც ინდოევროპული ფუძეენიდან მომდინარეობენ და აგრძელებენ მას მემკვიდრეობით. ამ ოჯახს ენათა ჩამოყალიბების ზუსტი დრო არაა ცნობილი, მაგრამ ეს უნდა მომხდარიყო არაუგვიანეს ბრინჯაოს ეპოქისა. შემდეგ კი იქმნებოდა ენათა განშტოებები. ინდოევროპულ ენათა ოჯახი, მსგავსად ენათა სხვა ოჯახებისა, ისტორიული მოვლენაა, ე. ი. მასში შემავალი ენისათვის არ გულისხმობა საერთო გრამატიკულ, ლექსიკურ ან ფონეტიკურ მახასიათებლებს. მათი ერთობა მხოლოდ წარმომოხაზავია.

ლანგვისტური მეცნიერება გამოყოფს ენათა შემდეგ ოჯახებს:

1. ინდოევროპული,
2. სემიტურ-ქამიტური,
3. ურალური,
4. ალთაური,
5. კავკასიური,
6. ნიგრო-კორდოფანური,
7. ნილო-საპარული,
8. კოისანური,
9. ავსტროაზიური,
10. მალაიზიურ-პოლინეზიური,
11. ჩინურ-ტიბეტური,
12. ტაიური,
13. ინდური,
14. დრავიდული,
15. პაპუასური და სხვ. ზოგიერთი მათგანი (ინდოევროპული, სემიტურ-ქამიტური, ურალური, ალთაური, კავკასიური და სხვ.) ცალკეულ შტოებად იყოფიან. მაგალითად, კავკასიური ენების ოჯახში შედის ქართველური, აფხაზურ-ადიღეური, და ნახურ-დაღესტნური

განშტოებები*. ზოგიერთი ოჯახი კი თითო ენითაა წარმოდგენილი, რადგან ისინი არც ერთ სხვა ენასთან ოჯახს არ ქმნიან; ასეთებია იაპონურა და კორეული.

§ 8. გეოგრაფიული კლასიფიკაცია

დედამიწის მოსახლეობა იყოფა ცალკეულ ჯგუფებად და ხალხებად მათი საცხოვრებელი ადგილის მიხედვით. მათ ასეთ დაყოფას გეოგრაფიული კლასიფიკაცია ეწოდება. ცხადია, ასეთი დაყოფა უპირატესად გამოიყენება ხალხთა აღწერისას და არა მათი გამოკვლევისას, რადგან იგი არ ითვალისწინებს მათ წარმოშობას. ცენტრნო და სოციალური განვითარების დონეს, ასევე კულტურულ თავისებურებებს.

ეთნოლოგიურ ლიტერატურაში ხალხთა გეოგრაფიული კლასიფიკაციის მიხედვით ხშირად სხვადასხვა შეხედულებებია. მაგალითად, საბჭოთა მეცნიერებაში მიღებული იყო შუა აზიის დამოუკიდებელ ოლქად გამოყოფა, მაშინ როდესაც საზღვარგარეთის მეცნიერებს იგი ცენტრალურ აზიაში შეჰყავდათ.

მას შემდეგ რაც სსრკ დაიშალა, აზრი დაკარგა იმ ხელოვნურმა გეოგრაფიულმა კლასიფიკაციამ, რასაც ადგილი ჰქონდა ყოფილ საბჭოთა ეთნოგრაფიულ ლიტერატურაში. დედამიწის მოსახლეობის კლასიფიკაცია, საყოველთაოდ მიღებული დაყოფის გათვალისწინებით ამჟამად შეიძლება ასე წარმოვიდგინოთ:

ევროპა-ს ხალხები; აღმოსავლეთ აზიის ხალხები; ცენტრალური აზიის ხალხები; დასავლეთ აზიის და სამხრეთ-დასავლეთი აზიის ხალხები; ჩრდილოეთ ამერიკის, ცენტრალური ამერიკის და სამხრეთ

* დღეათვის ზოგიერთი ენათმეცნიერი არ იზიარებს კავკასიურ ენების საერთო წარმოშობას. განსაკუთრებით რუსი ენათმეცნიერები, რაშიც წმინდა მეცნიერულ საფუძველთან ერთად შორს გამიზნულ პოლიტიკურ შინაარსსაც დებენ. ამის მიხედვით ცალ-ცალკე გამოიყოფა ორი ენობრივი ოჯახი: 1. ქართველური (დასავლეთ ამიერკავკასიური), რომელშიც შედის ქართული ენა. მეგრულ-ქანური (ხანური) და სვანური; 2. ჩრდილოკავკასიური ოჯახი, რომელშიც შედის ორი ჯგუფი — 1. აფხაზურ-ადიღეური (აფხაზური, აბაზური, ადიღეური, ყაბარდული, ჩერქეზეული და უბიხური); 2. ნახურ-დაღესტნური (ჩეჩნური, ინგუშური, ხუნძური, ლაქური, დარგინული და სხვ.).

ამერიკის ხალხები; ეს ორი უკანასკნელი შეიძლება იწოდებოდეს ლათინური ამერიკის ხალხებადაც; ჩრდილო აფრიკის ხალხები: ტროპიკული აფრიკის ხალხები და სამხრეთ აფრიკის ხალხები; ავსტრალიისა და ტასმანიის ხალხები; პოლინეზიის, მიკრონეზიის და მელანეზიის ხალხები.

ვინაიდან ხალხთა ჯგუფს უჭირავს თავისი გარკვეული ეთნიკური ტერიტორია, სავსებით ბუნებრივი ხდება მათი კლასიფიკაცია გეოგრაფიული პრინციპის მიხედვით. ამიტომაც, ზშირად ვხვდებით გამოთქმებს: „ევროპის ხალხები“, „აზიის ხალხები“, „ნეგროიდების ხალხები“, „ბრიტანეთის კუნძულების ხალხები“ და ა. შ.

ხალხთა ასეთი დაჯგუფებები გამოხატულებას პოულობს, ეპირველეს ყოვლისა, ეთნოგრაფიულ რუკებზე, მაგრამ ეს არ არის მხოლოდ გარეგნული, სივრცობრივი განფენილობა, რადგან ხალხთა თანამედროვე განაწილება სხვადასხვა ქვეყანაში არ არის შემთავებული მოქსტრი. ეს არის სანგრძლივი ისტორიული პროცესის შედეგი, პროცესია, რომლის დროსაც ადამიანი ნელ-ნელა დასახლდა დედამიწაზე; დროთა განმავლობაში მოხდა მ-სი შემდგომი ეთნიკური გადაადგილება.

დედამიწის ზედაპირის ადამიანებით დასახლებულ ნაწილს ეწოდებენ ეიკუმენს (ბერძნულიდან ოკეო—ცხოვრება, დასახლება). ეიკუმენი ისტორიულად იცვლებოდა. თავდაპირველად იგი მოიცავდა მხოლოდ განაზღვრულ ოლქს. სავარაუდოდ, ეს იყო სამხრეთ-აღმოსავლეთ აზია და აღმოსავლეთ აფრიკა. უკვე ქვედა პალეოლითის ხანაში (აშელ-მუსტიე) ნეანდერტალელი ადამიანი დასახლდა ვრცელ ტერიტორიაზე აღმოსავლეთ აზიიდან დასავლეთ ევროპამდე. ზედა პალეოლითის, ხოლო შემდგომ ნეოლითის ხანაში, საწარმოო ძალთა ზრდამ და სხვადასხვა სასიცოცხლო გარემოსთან ადამიანის აქტიური შეგუების ფაქტორმა, კიდევ უფრო გააფართოვა ეიკუმენი, თანდათან მოიცვა რა ჩრდილოეთ ევროპა, ჩრდილოეთ აზია, ამერიკა, ავსტრალია, დასავლეთ ოკეანეთი. დაუსახლებელი რჩებოდა მხოლოდ არსებობისათვის არახელსაყრელი ზოგჯერ თი ოლქი.

მიწების ახალ-ახალი რაიონების ათვისებასთან ერთად გაძლიერდა ადამიანების ჯგუფური გადასახლებების მეორადი ტალღა. ეს პროცესი უამრავი ფაქტორით იყო განპირობებული: მოსახლეობის ზრდა, ბუნებრივი პირობების დროებითი გაუარესება, ერთი ტომის ხალხი იჭრებოდა მეორის ტერიტორიაზე, ავიწროებდა მათ ან კიდევ მიმდინარეობდა ასიმილაციის პროცესი. გადასახლებანი ხდებოდა

მაკობრევადაც და მც-რე ჯგუფებადაც, სახმელეთო თუ საზღვაო გზებზე

ძვ. წ. II-I ათასწლეულში თანამედროვე ევროპელი ხალხების წინაპრები (ინდოევროპელები) დასახლდნენ მთელ ამ ტერიტორიაზე, მოხდა ადგილობრივი მოსახლეობის შევიწროება ან ასიმილაცია. წინანდელი მოსახლეობიდან, როგორც ვარაუდობენ, შემორჩენილი არიან მხოლოდ ბასკები, პირენეის მთებში.

ეთნიკური გადაადგილების პროცესი განსაკუთრებული სიმძაფრით მიმდინარეობდა კაცობრიობის ისტორიის ზოგიერთ მონაკვეთში. ეს მომენტი განსაკუთრებით თვალშისაცემია კაპიტალიზმის ეპოქაში, როცა დასავლეთ ევროპიდან დაიძრა დამპყრობთა, კოლონიზატორთა, ემიგრანტთა უზარმაზარი ტალღა ამერიკის, სამხრეთ აფრიკის, ავსტრალიისა და სხვა ქვეყნებისაკენ.

ძირითადად, ამის შედეგია, რომ ბოლო 3-4 საუკუნის განმავლობაში ქვეყნიერების ზოგიერთი ნაწილის (განსაკუთრებით ამერიკა, ავსტრალია) ეთნიკური შემადგენლობა მკვეთრად შეიცვალა.

აი, სწორედ ამიტომ არის, რომ ხალხთა გეოგრაფიული კლასიფიკაცია გვიჩვენებს არა მარტო ადამიანთა ჯგუფების გადაადგილებას გეოგრაფიულ რუკაზე. მას მივყავართ ერთ-ერთი სერიოზული ნატურული პროცესის — ადამიანის მიერ დედამიწისა და მისი ცალკეული ოლქების ათვისების შეცნობამდე.

სხვადასხვა ქვეყნის ეთნიკური შემადგენლობის შესწავლისას აუცილებლად უნდა განვასხვაოთ ადგილობრივი (აბორიგენი) მოსახლეობა შემდგომ მოსული და ჩასახლებული მოსახლეობისაგან. მაგალითად, ჩრდილო ამერიკაში ინდიელები და ესკიმოსები ძირითადი მოსახლეობაა, ხოლო „თეთრები“ (ევროპელთა შთამომავლობა) და ზანგები (აფრიკიდან ჩამოყვანილ მონათა შთამომავლობა) მოსულეები. მაგრამ, თვით ადგილობრივ მოსახლეობაშიც შეიძლება უფრო ახლისა და ძველის გამორჩევა; მაგალითად, ინდიელთა წინაპრები ამერიკის კონტინენტზე გამოჩნდნენ რამდენიმე ათეულ ათასეული წლის წინათ, ესკიმოსთა წინაპრები კი მხოლოდ 2000 წლის წინათ.

აუცილებელია ხაზი გაესვას, რომ ერთ ქვეყანაში დიდხანს მცხოვრები ხალხთა ჯგუფები, დამახასიათებელ ინდივიდუალურ თავისებურებებთან ერთად, შეიმუშავებენ ყოფისა და კულტურის მსგავს ფორმებს. ვთქვათ. კავკასიის ხალხთა მაგალითი. მუხედავად ენოა

და წარმოშობის სხვადასხვაობისა, კავკასიელმა ხალხებმა გვერდი-გვერდ არსებობის და მეზობლობის ხანგრძლივი დროის განმავლობაში გამოიმუშავეს კულტურულ-ყოფითი წყობის ზოგიერთი მაგავსი მომენტი: ტანსაცმლის „საერთო კავკასიური“ ტიპი, განსაკუთრებოა შამაკაცისა, იარაღი, მსგავსი ზნე-ჩვეულებანი, ფოლკლორი. ანალოგიური მოვლენები შეინიშნება დედამიწის სხვა რაიონებშიც.

ისტორიულ-ეთნოგრაფიული ეწოდება ოლქს, სადაც მცხოვრებ ხალხებს ისტორიულად ჩამოუყალიბდა კულტურის, ყოფის ერთნაირი ან მსგავსი ფორმები. ასეთი ისტორიულ-ეთნოგრაფიული ოლქებია, შავალითად, ბალტიისპირეთი, შუავოლგისპირეთი, კავკასია, შუა აზია, ქვედა ამური, სახალინი და ა. შ.

ხალხთა გეოგრაფიული კლასიფიკაციისას უმჯობესია მათი დაჯგუფება სწორედ ისტორიულ-ეთნოგრაფიულ ოლქებად და არა უბრალოდ რუკაზე გამოყოფილ ტერიტორიებად.

§ 4. რელიგიური კლასიფიკაცია

დედამიწის მოსახლეობის დახასიათებისას, მისი კლასიფიკაციის დროს; ცალკე ყურადღება უნდა დაეთმოს რელიგიურ ფაქტორს, მის მნიშვნელობას, რომელიც ხშირად მხოლოდ კულტურით არ შემოიფარგლება და არ განისაზღვრებოდა, არამედ ძალიან ხშირად, განსაკუთრებით შუა საუკუნეებში, პოლიტიკური მნიშვნელობის დონემდე აღიოდა. აქედან გამომდინარე, აუცილებელია დედამიწის მოსახლეობის რელიგიური შემადგენლობის, შედარებით მრავალრიცხოვან სარწმუნოებათა გეოგრაფიულ ჩვენება და შეძლებისდაგვარად დახასიათება.

I ათასწლეულის მე-2 ნახევრის დასაწყისიდან, ზოგიერთი რელიგია გასცდა თავდაპირველი წარმოშობისა და გავრცელების არეალს და გავრცელდა მეტად ვრცელ ტერიტორიაზე. ასეთ რელიგიებს, რომლებსაც მრავალრიცხოვანი მიმდევრები ჰყავს დედამიწის სხვადასხვა რეგიონში მსოფლიო რელიგიებს უწოდებენ. მსოფლიო რელიგიებად ამჟამად მიჩნეულია: ბუდიზმი, ქრისტიანობა და ისლამი. მათ შორის უძველესია ბუდიზმი, ხოლო ყველაზე გავრცელებულია ქრისტიანობა.

ბ. უ დ რ მ ი ჩამოყალიბდა სამხრეთ აზიის ჩრდილოეთში ძვ. წ.

VI-V საუკუნეებში. იგი იმთავითვე უარყოფდა ამ რეგიონში არსებულ კასტრ (კასტა ეწოდება ადამიანთა საზოგადოებრივ, კარჩაკეტილ დაჯგუფებას, რომელიც იცავს თავის განკერძოებულობას, წოდებრივ და პოლფსიულ, აგრეთვე სხვა პრივილეგიებს) წყობილებას და თითოეულისათვის ქადაგებდა თანაბარ შესაძლებლობებს „ხანისათვის“. ბუდისტური მოძღვრების მიხედვით ცხოვრება წარმოადგენს ტანჯვისა და განსაცდელის ჯაჭვს, რომლის შეწყვეტა ადამიანი შეუძლია მხოლოდ თავისი ამქვეყნიური მისწრაფებების დათრგუნვის გზით. ბუდიზმისათვის დამახასიათებელია მოწოდება ბორცულნიშნისათვის წინააღმდეგობის გაუწევლობის შესახებ.

მოგვიანებით ბუდიზმი დაიყო ორ მეტად განსხვავებულ მიმდინარეობად: ჰინაიანად და მაჰაიანად. ჰინაიანა ახლოს დგას თავდაპირველ ბუდიზმთან და მას გააჩნია პანთეისტური ბუნება — ბუდიზმის დამაარსებელი ლეგენდარული ბუდა აღიარებულია როგორც დიდი მასწავლებელი. მაჰაიანა პოლითეისტურია — ბუდა აქ გაღმერთებულია და, ამასთანავე, თავიანთ სცემენ ასობით სხვა ბუდასაც.

მაჰაიანას გამოეყო ლამაიზმი — ცალკე მიმდინარეობა, რომელშიც დიდი მნიშვნელობა ენიჭება მაგიური ხასიათის შელოცვებს.

მსოფლიო რელიგიებს შორის, როგორც აღინიშნა, ყველაზე მრავალრიცხოვანია ქრისტიანობა. იგი წარმოიშვა ჩვენი წელთაღრიცხვის I საუკუნეში (წელთაღრიცხვის დასაწყისად ხომ სწორედ ამ რელიგიის ფუძემდებლის ქრისტეს დაბადება მიჩნეული) სამხრეთ-დასავლეთ აზიაში მაშინ, როდესაც რომის იმპერიაში მიმდინარეობდა მწვავე სოციალური და ეროვნებათაშორისო ბრძოლება. IV საუკუნეში, რომის იმპერატორის კონსტანტინე I დიდის მიერ გერ 301 წელს (ე. წ. მილანის ედიქტი), ხოლო შემდეგ 321 წელს გამოცემული ბრძანებულებებით, იგი გახდა გაბატონებული რელიგია რომის იმპერიაში.

ქრისტიანული სარწმუნოების საფუძველს წარმოადგენს დებულება იმის შესახებ, რომ იესო ქრისტე, რომელსაც მოეპოვება ღვთაებრივი (ხოლო ამ მოძღვრების მიმდევართა უმრავლესობის მიხედვით, ასევე, ადამიანური) ბუნება, მოველინა დედამიწას, რომ თავისი მოწამეობრივი სიკვდილით გამოესყიდა ადამიანთა პირველადი ცოდვები.

ქრისტიანობისათვის დამახასიათებელია მონოთეიზმი (ერთღმერთ-

თიანობა). რომელიც შერწყმულია რწმენასთან იმის შესახებ, რომ ღმერთი სამი საწყისია გააზრებული — მამადერთი, ძეღმერთი და სულიწმიდა. ქრისტიანებს სწამთ სჯლის ეკვდავება. იმპერატორი ცხოვრება. სამოთხე და ჯოჯოხეთი.

1054 წელს ბრძოლა რომის პაპსა და კონსტანტინეპოლის პატრიარქს შორის დოგმატურ საკითხებში ურთიერთდაქვემდებარებასთან დაშორდა იმით, რომ ქრისტიანობა გააყო ორ მთავარ მიმდინარეობად — დასავლურ კათოლიკურ და აღმოსავლურ მართლმადიდებლურ მიმდინარეობად.

XV საუკუნეში კათოლიციზმს გამოეყო პროტესტანტიზმი, რომელიც უარყოფს რომის პაპის ხელისუფლებას და მიზნად ისახავს ადრეული ქრისტიანული წესების დამკვიდრებას.

მართლმადიდებლობა და კათოლიციზმი განსხვავდებიან მხოლოდ ცალკეულ დეტალურებთან დაკავშირებულ დეტალებში. ორივე მათგანი დიდ მნიშვნელობას ანიჭებს სულიერებას (რწმენის მთავარი განმასხვავებელი ფორმულა, ე. წ. „ფილიოქვე“, „სულიწმიდისაგანაც“ — კათოლიკური საჩწმუნობით სულიწმიდა მოღია ძე ღმერთისაგან, ხოლო მართლმადიდებლობის მიხედვით — მხოლოდ მამა ღმერთისაგან). პროტესტანტებისათვის უმთავრესი ავტორიტეტია მხოლოდ წმინდა წერილი (ბიბლია — ძველი და ახალი აღთქმის წიგნები). მაშინ როდესაც კათოლიკები და მართლმადიდებლები აღიარებენ. აგრეთვე მსოფლიო საეკლესიო კრებათა დადგენილებებსაც.

პროტესტანტიზმი იმთავითვე ჩამოყალიბდა რამდენიმე დამოუკიდებელ მიმდინარეობად. ანგლიკანობა. რომელიც იცავს სკეპტო ხელიძულების ინტერესებს ინგლისში რომის პაპს მოძალებოაგან: ლუთერიანობა. რომელსაც მასდევდნენ გერმანულ ფოდალები და ბიურგერების კონსერვატიული ნაწილის წარმომადგენლები; კალვინიზმი, რომელიც გამოხატავდა რადიკალური ბურჟუაზიის პოზიციებს.

ამ მთავარი მიმდინარეობებისაგან წარმოიშვა სხვა შედარებით მცირერიცხოვანი განშტოებანი: კალვინიზმისაგან ბაბტიზმი. ანგლიკანობისაგან მეთოდიზმი და სხვ.

მართლმადიდებლობასა და კათოლიციზმს გარდა, ქრისტიანობაში არის კიდევ ერთი მიმდინარეობა — მონოფიზიტობა. რომელიც პირველი ორისაგან განსხვავებით, ქრისტეში ცნობს მხოლოდ ღვთაებრივ (გამორიცხავს კაცობრივ, ადამიანურ) ბუნებას. იგი შეიქმნა V

საუკუნეში, მაგრამ ფართო გავრცელება არ მოუპოვებია. კერძოდ, ამ მიმდინარეობას აღიარებს სომხურ-გრიგორიანული და ეთიოპური ეკლესიები.

ქრონოლოგიური თანამიმდევრობის მიხედვით მესამე მსოფლიო რელიგიაა ისლამი, რომელიც წარმოიშვა VII საუკუნეში არაბეთის ნახევარკუნძულზე. მისი ძირითადი დოგმატია რწმენა ერთი ღვთის—ალაჰისადმი. ისლამის დამაარსებელი მუჰამედი მ-სი მიმდევრების მიერ აღიარებულია ღვთის მოციქულად. მუსლიმებს სწამთ სულის უკვდავება, იმქვეყნიური ცხოვრება, სამოთხე და ჯოჯოხეთი მსგავსად ქრისტიანებისა.

ისლამი უკვე VII საუკუნეში გაიყო ორ ძირითად მიმდინარეობად: სუნიტებად და შიიტებად. ამჟამად უმრავლესობას შეადგენენ სუნიტი მუსლიმები. გარდა წმინდა წიგნის—„ყურანისა“, ისინი აღიარებენ და ცნობენ, აგრეთვე სუნას—„წმინდა გადმოცემებს“: შიიტები კი ცნობენ სუნის მხოლოდ იმ მონაკვეთს, რომლებიც მოციქულის ნათესავების ავტორიტეტითაა განმტკიცებული.

გარდა ამ მსოფლიო რელიგიებისა, არსებობს მრავალი სხვა რელიგიური მიმდინარეობა, რომლებიც შედარებით ნაკლებადაა გავრცელებული. მაგალითად, უძველესი რელიგია იუდაიზმია, რომელიც დღეს იმდენად გავრცელებულია, რომ შეიძლება მსოფლიო რელიგიადაც ჩაითვალოს.

იუდაიზმი წარმოიშვა ძვ. წ. II ათასწლეულში, თავდაპირველად როგორც ებრაელთა პოლითეისტური, ე. ი. მრავალღმერთიანი რელიგია, ხოლო შემდეგში იგი გარდაიქმნა მონოთეისტურ რელიგიად. იუდაიზმი აღიარებს ღმერთს იადვეს (იოღოვა), ხოლო თვით ებრაელებს მიიჩნევს ღვთის რჩეულ ხალხად.

ასევე ერთ-ერთი უძველესი რელიგიაა ზოროასტრიზმი, რომელიც ჩაისახა ძვ. წ. I ათასწლეულის პირველ საუკუნეებში აზიის დასავლეთ რეგიონებში. მისთვის დამახასიათებელია წარმოდგენები ბოროტი და კეთილი საწყისების ურთიერთბრძოლის შესახებ იმქვეყნიური ცხოვრების რწმენა, აგრეთვე ცეცხლის თაყვანისცემა, რომელსაც ზოროასტრიზმის მიმდევრებს მიხედვით გააჩნია განწმენდის ძალა. XI საუკუნეში ზოროასტრიზმს გამოეყო იეზიდიზმი, რომლის მიმდევრები კეთილ საწყისთან ერთად თაყვანს სცემენ ბოროტ ძალასაც.

უხსოვარ ღროს წარმოიშვა სამხრეთ აზიაში ბრაჰმანიზმი, რომელიც კასტური წყობის მიმდევართა სარწმუნოება იყო. შემდგომში იგი გარდაიქმნა ინდუიზმად. სანტიერესოა ამ რელიგიის პანთეონი, რომელიც ერთობ მრავალრიცხოვანია. მათ შორის განსაკუთრებული პატივისცემით სარგებლობენ მფარველი ღვთაება ვიშნუ და დამანგრეველი და შემოქმედი ღმერთი შივა.

სამხრეთ აზიაშივე ჩამოყალიბდა, აგრეთვე სხვა რელიგიებიც, მაგალითად, ჯაინიზმი და სინქიზმი. ორივე მათგანი უარყოფს კასტურ წყობას. აქედან ჯაინიზმი უარყოფს ღვთაებათა ან სამყაროს სულის არსებობას და აღიარებს მხოლოდ ინდივიდუალური სულის უცვლადებებს. სინქიზმმა აღიარეს ერთღვთაებრიობის პრინციპი, აკრძალეს მსხვერპლშეწირვა და უარყვეს ქერუშთა ინტატუტი.

ერთ-ერთი უძველესია ის რელიგია, რომელიც ჩინეთში შეიქმნა ჯერ კიდევ ძ. წ. VI—V საუკუნეებში და ცნობილია ჯოჯიზმის და კონფუციანობის სახელწოდებით. თავიდან ისინი ფილოსოფიურ-ეთიკური მოძღვრებები იყო. ხოლო შემდეგში რელიგიებად გადაიქცა.

დაოსიზმისათვის დამახასიათებელია მრავალრიცხოვანი ღმერთთა და წმინდანის რწმენა. ამ რელიგიის ქერუშები ფართოდ მისდევდნენ მკითხაობას, მაგიურ წესებს, ვაქრობას ამულეტებით.

კონფუციანობაში უმთავრესი ყურადღება ექცევა ეთიკურ მოტივებს. ამ რელიგიაში არ არის ქერუშები, რაც მას მკვეთრად გამოყოფს სხვა რელიგიებისაგან. კონფუციანობა მოითხოვს ასაკით უფროსისადმი ან სოციალური მდგომარეობით უფრო მაღლა მდგომარეობისადმი უსიტყვო მორჩილებას. იგი აღიარებს, რომ საზოგადოებრივი განსხვავება ადამიანებს შორის ზეციური წარმოშობისაა.

დაბოლოს, იაპონელთა რელიგია სინთოიზმი წარმოიშვა წინაპართა და ბუნების ძალთა კულტის საფუძველზე. სინთოისტებისათვის სამყარო დასახლებულია უამრავი, ყოვლისმომცველი ღმერთებითა და სულებით. სინთოიზმისათვის დამახასიათებელია იმპერატორის კულტი, რომელიც ითვლება მზიური ღვთაების — ამატერასუს შთამომავლად.

გარდა აქ დასახლებული რელიგიებისა, არსებობს ადგილობრივი და ტომობრივი რწმენა-წარმოდგენები, რომელთა უმრავლესობა გავრცელებულია მხოლოდ ცალკეულ-მცირერიცხოვან ეთნოსებში.

ახლა იმის შესახებ, თუ როგორ არის დედამიწის მოსახლეობა ვა-

ნაწილებული ამ რელიგიების მიხედვით, ანუ მოსახლეობის კლასიფიკაცია აქ დასახელებული რელიგიების შესაბამისად.

დავიწყოთ ევროპით, სადაც ყველაზე გავრცელებული რელიგიაა ქრისტიანობა. აქ იგი წარმოდგენილია სამივე მთავარი მიმდინარეობით. ჩრდილოეთ ევროპაში — ფინეთში, შვეციაში, ნორვეგიაში, დანიაში, ისლანდიასა და დიდ ბრიტანეთში, უპირატესად გავრცელებულია პროტესტანტიზმი ლუთერიანობის ფორმით; ამ მხრივ გამონაკლისია დიდი ბრიტანეთი, სადაც სახელმწიფო რელიგია ანგლიკანურია, ხოლო შოტლანდიაში — პრესვიტერიანული (კალვინისტური).

დასავლეთ ევროპის ქვეყნებში — ესპანეთში, იტალიაში, პორტუგალიაში, საფრანგეთში, ბელგიაში, ლუქსემბურგში, ავსტრიასა და შვეიცარიაში. აგრეთვე ირლანდიაში, ხორვატიაში და სლოვენიაში გაბატონებულია კათოლიკობა.

დასავლეთ ევროპის ქვეყნების მეორე ნაწილში — გერმანიაში, ნიდერლანდში. შვეიცარიაში პროტესტანტიზმსა და კათოლიციზმს უჭირავს დაახლოებით თანაბარი მდგომარეობა; აქედან შვეიცარია და ნიდერლანდებში გავრცელებულია კალვინიზმი, ხოლო გერმანიაში — ლუთერიანობა. კათოლიკურია, აგრეთვე, პოლონეთი, ჩეხოსლოვაკია და უნგრეთი. კათოლიკურია ლიტვა, ხოლო ლატვია და ესტონეთი — ლუთერიანული.

საბერძნეთში გაბატონებული სარწმუნოება მართლმადიდებლობაა; იგი, ასევე, გაბატონებულია რუმინეთში, ბულგარეთში, სერბეთსა და ჩეხოსლოვაკიაში. მართლმადიდებლობა წამყვანი სარწმუნოებაა საქართველოში, რუსეთში, უკრაინაში, ბელარუსიასა და მოლდოვაში. რაც შეეხება სომხეთს, იქ გაბატონებული მდგომარეობა უჭირავს მონოფიზიტურ სომხურ-გრიგორიანულ სარწმუნოებას. გარდა ამისა, არსებობენ, კათოლიკური სარწმუნოების მიმდევრები როგორც სომხეთში, ისე საქართველოში. საკმაოდ მნიშვნელოვანი ნაწილი ქართველი მოსახლეობისა (აჭარლები, ინგილოების ნაწილი და თურქეთის ტერიტორიაზე მცხოვრები ქართველი ტომები) ისლამის რწმენას აღიარებს.

მეტად ჭრელია და მრავალფეროვანი რელიგიური სურათი აზიის ქვეყნებში. სამხრეთ-დასავლეთ ნაწილში, არაბულ ქვეყნებში, თურქეთში, ირანში, ავღანეთსა და პაკისტანში გაბატონებულია ისლამი. აქედან შიიტობას ირანში უჭირავს წამყვანი პოზიციები, ხოლო ვრაყში, იემენში და ბაჰრეინში ბევრია როგორც შიიტები, ისე სუნიტები.

ზოროასტრიზმის მიმდევართა მცირერიცხოვანი ჯგუფები არსებობს ირანსა და პაკისტანში, ხოლო იეზიდებისა — ერაყში.

განსაკუთრებულია რელიგიური თვალსაზრისით ლიბანი. მდგომარეობა, სადაც მოსახლეობის ნახევარს მუსლიმები (როგორც სუნიტები, ისე შიიტები) შეადგენენ, ხოლო მეორე ნაწილს ქრისტიანები (კათოლიკები, უმეტესად უნიატები და აგრეთვე მართლმადიდებლები).

რაც შეეხება აზიის სამხრეთ-დასავლეთ რეგიონს აქ ასეთი სურათია: ირანელში გაბატონებული მდგომარეობა უპირავს იუდაიზმს, ხოლო კვიპროსზე — მართლმადიდებლობას. იუდაიზმს მისდევს, აგრეთვე რუსეთის მორწმუნე ებრაელობა.

ინდოეთში, ნეპალში, ბანგლადეშსა და შრილანკაში მოსახლეობის უმეტესობა ინდუისტები არიან. გარდა ამისა, მეტად თავისებურია რელიგიურად ინდოეთი, სადაც ინდუსების გარდა, დიდი რაოდენობითაა მუსლიმები, სიქები, ჯაინები, ბუდისტები, ზოროასტრები.

ინდონეზიასა და მალაიზიაში წამყვანი სარწმუნოებია სუნიტური ისლამი, ხოლო ფილიპინებზე გაბატონებულია კათოლიციზმი.

ჩინეთსა, კორეასა და იაპონიაში გავრცელებულია ბუდიზმი, თუმცა აქვე ფართოდ არის გავრცელებული კონფუციანობა და დაოსიზმი, ხოლო იაპონიაში — როგორც სინთოიზმი. ისე ბუდიზმი.

რაც შეეხება მონღოლეთს, ჩინეთის დასავლეთ რაიონებს, განსაკუთრებით ტიბეტს და ბუტანს, აქ მეტწილად მოსახლეობა ბუდიზმს ლამაიზმს.

შუა აზიის რესპუბლიკებში, ყაზახეთში, აზერბაიჯანსა და ჩრდილო კავკასიაში, ასევე თათრეთსა და ბაშკირეთში გავრცელებულია ისლამი. რაც შეეხება რუსეთის ფედერაციაში შემავალ ხალხებს — ყალმუხებს, ტუველებსა და ბურიატებს, აქ უმეტესად გავრცელებულია ბუდიზმი და ლამაიზმი. გარდა ამისა, ცენტრალური აზიის მოსახლეობის უმეტესობა სუნიტი მუსლიმებია.

აფრიკის ყველა არაბული სახელმწიფო სუნიტურ ისლამს მისდევს. გამოიყოფა ეგვიპტე, სადაც, ამასთანავე, არიან მონოთეისტური ქრისტიანები — კობტები. ასევე მონოფიზიტურია ეთიოპიის მოსახლეობა.

საპარს უღაბნოს სამხრეთით მდებარე ისეთ ქვეყნებში, როგორც ბიცა სენეგალი, გამბია, გვინეა-ბისაუ, სიერა-ლიონე, ლიბია, ნიგერი, ჩადი, სუდანი და სხვ., გაბატონებულია სუნიტური ისლამი და ადგილობრივი ტრადიციული რწმენა-წარმოდგენები.

აფრიკის დანარჩენ ქვეყნებში, ასევე კონძელ ზადაჯასკარზე წამყვანია

ქრისტიანულ-პროტესტანტული და კათოლიკური რელიგია და ადგილობრივი კულტები.

რაც შეეხება აფრიკის ყველაზე მრავალრიცხოვანი მოსახლეობის ქვეყანას — ნიგერიას (100 მილიონზე მეტი) აქ, გარდა ქრისტიანობისა, რომელიც წამყვანია მოსახლეობაში, ძალიან ბევრია მაჰმადიანე-ბაც და ადგილობრივი კულტების მიმდევრებიც.

ჩრდილო ამერიკის მოსახლეობის უმრავლესობა პროტესტანტული და კათოლიკურია, ხოლო ლათინური ამერიკის ქვეყნებისა — კათოლიკური. კანადაში პროტესტანტებისა და კათოლიკების რაოდენობა თითქმის თანაბარია, აშშ-ში კი 2/3 პროცენტი მოსახლეობისა პროტესტანტია, ხოლო 1/4 — კათოლიკები.

ავსტრალიასა და ახალ ზელანდიაში უმრავლესობა პროტესტანტებია. მაგრამ არის დიდი რაოდენობით კათოლიკებიც.

ასეთივე შემადგენლობისაა ოკეანეთის მოსახლეობა, სადაც გაბატონებულია ქრისტიანობა პროტესტანტიზმისა და კათოლიკობის სახით. კუნძულ ფიჯიზე ქრისტიანობასთან ერთად გავრცელებულია ისლამიც.

ტრადიციული ადგილობრივი კულტებიდან ოკეანეთში მხოლოდ ახალ ჰებრაიდებზეა (ეანუატუ) მეტ-ნაკლებად შემონახული ძველი სარწმუნოება.

საგანგებოდ უნდა აღინიშნოს, რომ აქ წარმოდგენილი იყო დედამიწის მოსახლეობის რელიგიური კლასიფიკაციის ძალზე ზოგადი, სქემატური სურათი. სინამდვილეში თითოეული ქვეყნის სარწმუნოებრივი მდგომარეობა ბევრად უფრო რთულია და მრავალფეროვანი. იქაც კი, სადაც წამყვანი სარწმუნოება აერთიანებს მოსახლეობის უმრავლესობას, გვხვდება სხვადასხვა რელიგიური დაჯგუფების დიდი რაოდენობა.

§ 5. სამეურნეო-კულტურული კლასიფიკაცია

ეთნოლოგიური გამოკვლევები გვიჩვენებს, რომ ხალხებს, რომლებიც არ არიან ისტორიულად ერთმანეთთან დაკავშირებული და მიეკუთვნება სხვადასხვა ეთნიკურ და ენობრივ ჯგუფს, უვითარდებათ მსგავსი მოვლენები მეურნეობასა და მატერიალურ კულტურაში, რაც, როგორც წესი, განპირობებულია სოციალურ-ეკონომიკური განვითარ-

რების ერთი და იმავე დონით და ერთნაირი ბუნებრივ-გეოგრაფიული გარემოთი. შეიძლება ითქვას, რომ ლედამარის მოსახლეობის კლასიფიკაცია თავისი ხასიათით ამ ნიშნებს მიხედვით, გეოგრაფიულ, ენობრივ, ანთროპოლოგიურ ან რომელიმე სხვა კლასიფიკაციასთან შედარებით ყველაზე მეტად არის ეთნოლოგიურ-ეთნოგრაფიული. სამეურნეო-კულტურული კლასიფიკაციის განმსაზღვრელი კრიტერიუმებია მეურნეობის განვითარების ხარისხი, ხასიათი და დონე.

მიმდინარეობდა რა ლედამარის ზედაპირის თანდათანობითი დანახლება. ხალხი სხვადასხვა გეოგრაფიულ გარემოში ხედებოდა და აქტიურად ეგუებოდა მას. ე. ი. ხალხმა დაიწყო საკუთარი მატერიალური და მწარმოებელი ძალების განვითარება კონკრეტული ბუნებრივი პირობების გათვალისწინებით. ეს გარემოება, როგორც აღვნიშნეთ. სავსებით გაააგებია, რადგან ხალხები ვითარდებოდა სხვადასხვა კონკრეტულ-ბუნებრივ პირობებში. კერძოდ, ზომიერ, ტროპიკულ კლიმატში, სტეპებშია თუ მთიან გარემოში. ერთიც უნდა მივუთითოთ: სამეურნეო-კულტურულ კლასიფიკაციაში ამ უკანასკნელს, ანუ კულტურის განვითარების დონეს შედარებით მეორეხარისხოვანი მნიშვნელობა აქვს, ხოლო წინა პლანზეა წამოწეული და მისი ძირითადი განმსაზღვრელია მეურნეობა.

მეურნეობის განვითარების დონის შესაბამისად სამეურნეო-კულტურული ტიპი შეიძლება სამ ჯგუფად დავყოთ. პირველი ჯგუფი ხასიათდება მიმთვისებლური მეურნეობის უპირატესობით (მონადირეობა, მეთევზეობა, შემგროვებლობა). მეორე — თოხნითი მიწათმოქმედებისა და მესაქონლეობის უპირატესობით, ხოლო მესამე აერთიანება გუთნურ მიწათმოქმედებას.

სამეურნეო-კულტურულ ტიპებს სხვადასხვა ისტორიული ასაკი აქვს. ზოგი მათგანი უძველეს წარსულში ჩამოყალიბდა, ზოგი — კაცობრიობის განვითარების მომდევნო ეტაპებზე.

სამეურნეო-კულტურული ტიპის პირველი ჯგუფი ყველაზე არქაულია და შეესატყვისება სოციალურ-ეკონომიკური განვითარების პირველყოფალ თემურ დონეს. ამ ჯგუფში ყველაზე ჩამორჩენილია მოხეტიალე მონადირეთა და შემგროვებელთა ტიპი, რომელიც გეოგრაფიულად იზოლირებულ ოლქებში აქა-იქ გვხვდება. ტროპიკული ზონის ამ სამეურნეო-კულტურული ტიპის ტომებისათვის არაა ცნობილი ლითონის გამოდნობა და კერვა. შრომისა და საომარ იარაღებს ისინი ამზადებენ ქვის, ხის, ძვლის, ნიჟარის და სხვა ანალოგიური მასალისაგან.

ესენი არიან ნახევრად უდაბნოებისა და უდაბნოების შკვიდრი ავსტრალიელი აბორიგენები და სამხრეთ აფრიკის ბუშმენები, ტროპიკული ტყეების მონადირენი სუმატრაზე, სულავესზე, ფილიპინებზე, ცენტრალური აფრიკის პიგმეები, სამხრეთ ამერიკის მონადირე ტომები — ბორორო, გუიაკები და სხვ. ეს სამეურნეო კულტურული ტიპი ზემო პალეოლითში უნდა ჩამოყალიბებულიყო, და დღეისათვის მეტ-ნაკლებად ზემოთ დასახელებულ ტომებსა შემორჩა. ისინი იყენებენ შუბებს (ავსტრალიელები შუბსატყორცებს), სატყორცნ კვერთხებს (ავსტრალიელები ბუმერანგს), ზოგიერთი ტომი მშვილდისაარს. პირველ ჯგუფს მიეკუთვნებიან აგრეთვე განვითარების შედარებით მაღალ საფეხურზე მდგარი ჩრდილოეთის ტყის ზონების მონადირეთა სამეურნეო-კულტურული ტიპი, რომელიც მოიცავს ჩრდილო ამერიკის ჩრდილოეთის ტყიან ზონასა და ევრაზიის ჩრდილოეთის მონადირეებს. ჯერ კიდევ ცოტა ხნის წინ ეს ტიპი იყო გაბატონებული ჩრდილო კანადის ალგონკინელებსა და ატაბასკებში, აგრეთვე ციმბირულ ევენკებში, კეტებში, იუკაგირებში და სხვ. ეს ტიპი ნეოლითის ეპოქაშია ჩამოყალიბებული და აღნიშნული ძნელადმისადგომი ოლქების ათვისებაში მნიშვნელოვანი როლი ითამაშა თხილამურების გამოგონების ფაქტორმა. მათთვის ტიპური საცხოვრებელია კონუსური „ჩუმი“, ხელის „ნარტა“, იციან ძაღლების შებმა და, აგრეთვე საჭაპანოდ ირმების გამოყენება. იმავე ჯგუფის სამეურნეო-კულტურულ ტიპს მიეკუთვნებიან ჩრდილო ზონის როგორც ზღვისპირა, ისე დიდ მდინარეთა აუზების მცხოვრებნი: ინდიელები (ხაი და, ტლინკიტები), ხანტები, მანსები, ნანაელები, ნიფხები; ამავე ტიპს მიეკუთვნებიან ზღვის ცხოველებზე მონადირე ესკიმოსები, ჩუქჩები, ალუტები და სხვ.; ამავე, სამეურნეო კულტურული ტიპის დიდ ჯგუფში, ე. წ. „მიმთვისებლებში“ უნდა გვაერთიანოთ მწარმოებლური მეურნეობის ფორმებისაკენ გარდამავალი ტიპები. ესენია მოლუკოს კუნძულების, აგრეთვე სამხრეთ ამერიკისა და აფრიკის მონადირენი და შემგროვებლები, რომელთა წიაღშიც უკვე უმარტივესი ფორმის მიწათმოქმედების დასაწყისის ვხვდებით; აგრეთვე ცივი ოლქების — ტაიგისა და ტუნდრის მონადირე მეურნეები.

განხილული სამეურნეო-კულტურული ტიპები პირველ ჯგუფს მიეკუთვნებიან, რომელთათვისაც დამახასიათებელია მიმთვისებლური მეურნეობა. შემდეგი ორი ჯგუფი უკვე მწარმოებლურ მეურნეობას-

თან არის დაკავშირებული. მიწათმოქმედება და მუსაქონლეობა წარმოიშვა დაახლოებით 10-11 ათასი წლის წინათ.

მეორე ჯგუფში ერთიანდებიან თოხნურ მიწათმოქმედებაზე დასაქმებული ტომები. ძირითადად აფრიკაში, აზიასა და სამხრეთ ამერიკაში. ამ დროს უკვე სამეურნეო რესურსების ექსტენსიური გამოყენება თანდათან იცვლება შედარებით ინტენსიური მეურნეობით. თანდათან იქმნება შესაძლებლობა ნამეტი პროდუქტის დაგროვებისა როგორც მიწათმოქმედ, ისე ადრეულ მუსაქონლე ტომებში. საერთოდ, აღიარებულია, რომ თოხნით მიწათმოქმედებაში მთავარი როლი ქალის შრომამ ითამაშა, განსაკუთრებით მაშინ, როცა საქმე გვექონდა პრიმიტიულ მიწათმოქმედებასთან. ასეთი მიწათმოქმედება ოდესღაც გაბატონებული იყო ყველა ქვეყანაში, დღეისათვის კი შემოინახა ცხელი კლიმატის ქვეყნების ჩამორჩენილ ხალხებში — აფრიკაში, ოკეანეთში, ზოგან ტროპიკულ ამერიკასა და სამხრეთ აღმოსავლეთ აზიაში. ვარაუდობენ, რომ მისი გადმონაშთია ევროპის საბოსტნე მეურნეობა.

სამეურნეო კულტურული ტიპის მესამე, შედარებით გვიან წარმოქმნილი ჯგუფია გუთნური სარწყავი მიწათმოქმედება, რომელიც აზიასა და აფრიკის უძველეს სახელმწიფოში აღმოცენდა. თოხნითი მიწათმოქმედებიდან გუთნურ (სახნავ) მიწათმოქმედებაზე გადასვლას, გამწევე ძალად საქონლის გამოყენებამ საწარმოო ძალთა განვითარებაში დიდი ნახტომი მოახდინა. თოხი და ბარი კავმა და გუთანმა შეცვალა ნიადაგის თავისებურებებისა და პირობების მიხედვით. მუშაპირუტყვად გამოიყენეს ხარი, რომელიც მოგვიანებით ზოგან ცხენმა შეცვალა. როგორც ჩანს პირველად სახნავი მიწათმოქმედება აღმოცენდა სამხრეთ-დასავლეთ აზიაში, მესობოტამიაში და შემდეგ ეგვიპტეშიც (IV—III ათასწლეული ძვ. წ.). შესაძლებელია, რომ აქედან შემდეგ გავრცელდა სამხრეთ-აღმოსავლეთ აზიაში, ჩრდილოეთ აფრიკაში, ევროპაში. დანარჩენ ტერიტორიებზე — სპარსის სამხრეთ აფრიკაში, ამერიკაში, ოკეანეთში და ავსტრალიაში სახნავი მიწათმოქმედება ევროპელ კოლონისტთა მოსვლამდე (XVI—XIX სს.) აქ ცნობილი არ იყო.

თ ა ვ ი I V

ეთნოლოგიის წყაროთმცოდნეობითი ბაზა

ეთნოლოგიას, ისევე როგორც ყველა სხვა ისტორიულ მეცნიერებას, თავისი წყაროთმცოდნეობითი ბაზა გააჩნია. ეთნოლოგიის წყაროები ძირითადად ოთხი სახისაა: საველე მასალები, ე. ი. უშუალოდ ველზე. ინფორმატორებსა და მოსახლეობაში შეკრებილი ცნობები; წერილობითი წყაროები, ე. ი. სხვადასხვა ლიტერატურულ ძეგლში წარმოდგენილი ეთნოლოგიური ცნობები; საგნობრივი ძეგლები, ე. ი. ისეთი მასალები, რომლებიც მატერიალური კულტურის ძეგლებს წარმოადგენენ და ძირითადად თავმოყრილია მუზეუმებსა და სხვადასხვა სიძველეთსაცავში. საგნობრივ ძეგლებს უნდა მიეკუთვნოს, აგრეთვე მატერიალური კულტურის სხვადასხვა ძეგლი, რომლებიც არ არის აუცილებელი მუზეუმებსა და სიძველეთსაცავში ინახებოდეს, არამედ შესაძლებელია შემორჩენილი იყოს მოსახლეობაში ან თუნდაც გამოყენებული იყოს ცოცხალ ყოფაში. ასეთი სახის ძეგლების შესწავლა მაინც საველე მუშაობასთანაა დაკავშირებული, ხოლო საველე მუშაობა, თავის მხრივ, გარდა აღწერის გზით მასალების შეკრებისა. მოსახლეობაში არსებული საგნობრივი ძეგლების შეკრება-შესწავლასაც გულისხმობს ამ ძეგლების შემდგომ მუზეუმებში გადასაცემად.

სულ უფრო მეტი ყურადღება ექცევა ბოლო ხანებში ეთნოლოგიურ კვლევა-ძიებაში ლინგვისტური მონაცემების გამოყენებას. ყოველი ხალხის ისტორიის შესწავლა, როგორც ცნობილია, პირველ რიგში ამ ხალხის ეთნოგენეზის, ე. ი. მისი წარმომავლობის დადგენით იწყება. ეთნოლოგიის, როგორც ისტორიული მეცნიერების შესწავლის ერთ-ერთ ძირითად საკითხს ამა თუ იმ ხალხის ეთნოგენეზის შესწავლა წარმოადგენს. ხოლო ეთნოგენეზის საკითხების კვლევაში ლინგვისტური მონაცემები ერთ-ერთ ძირითად დასაყრდენადაა მიჩნეული. ამიტომაცაა, რომ ლინგვისტური მონაცემები ეთნოლოგიურ კვლევა-

ძიებაში, განსაკუთრებით ამა თუ იმ ხალხის უძველესი პერიოდის ისტორიის საკითხების კვლევისას, სხვა წყაროებთან ერთად, სულ უფრო მეტ მნიშვნელობას იძენს.

ეთნოლოგია, როგორც ზემოთაც მიუთითეთ, მკვიდროდ არის დაკავშირებული სხვა ისტორიულ მეცნიერებებთან — არქეოლოგიასთან, სამოქალაქო, ანუ პოლიტიკურ ისტორიასთან, მეურნეობისა და კულტურის ისტორიასთან, ლიტერატურათმცოდნეობასთან, ხელოვნების ისტორიასთან, მუსიკათმცოდნეობასთან და სხვ. კავშირი მათ შორის, ხშირად ძალზე მკვიდროა და ურთიერთდამოკიდებული. ეთნოლოგია განსაკუთრებით კავშირშია არქეოლოგიასთან, ამიტომ, არ იქნება გადაჭარბებული თუ ვიტყვით, რომ ის წყაროები, რომელთაც ზემოდასახელებული სამეცნიერო დისციპლინები ემყარებიან, ასევე შეიძლება წარმატებით იქნეს გამოყენებული ეთნოლოგიური კვლევა-ძიებისათვის. მაგალითად, უძველესი ხანის არქეოლოგიური ძეგლების გათხრების დროს მოპოვებული ყოფაცხოვრებითი საგნები, ხშირად, ცოცხალ ეთნოგრაფიულ სინამდვილეშიც დასტურდება: ამიტომ, ეთნოლოგია თუ მათ მიმართავს ამ საგნების განვითარების, საუკუნეთა განმავლობაში მათი ცვლილებების შესასწავლად, არქეოლოგიისათვის კი, ხშირად, ამ საგნის დანიშნულებისა და ფუნქციის გასარკვევად, ეთნოგრაფიული მონაცემების მოშველიება აუცილებელია. ასევე, ვთქვათ მშენებლობის ხერხების, ანუ სამშენებლო საქმის შესწავლა ხუროთმოძღვრების ან ხელოვნების ისტორიის შესწავლის საგანს წარმოადგენს. მაგრამ, ცოდნა ამ სამშენებლო ხერხებში შესახებ თაობიდან თაობებს გადაეცემოდა და, როგორც წესი, ეთნოგრაფიულ სინამდვილეში დასტურდება. ამიტომ, როგორც ერთი, ისე მეორე დისციპლინისათვის ამ ხერხების ცოდნა ერთნაირად წარმოადგენს წყაროთმცოდნეობით ბაზას. ანალოგიური მაგალითების მოყვანა მრავლად შეიძლება.

როგორც ვხედავთ, ეთნოლოგიას მრავალფეროვანი წყაროთმცოდნეობითი ბაზა გააჩნია. ეს ბაზა მოიცავს როგორც მატერიალური, ასევე სულიერი კულტურის ძეგლებს. რაც უფრო მეტი რაოდენობით და კომპლექსურად იქნება ეს ძეგლები მოხმობილი ეთნოლოგიური კვლევა-ძიებისათვის, ბუნებრივია, მით უფრო ღრმა და საფუძვლიანი იქნება კვლევა ამა თუ იმ საკითხის შესწავლისას.

§ 1. სავალე ეთნოლოგიური მასალანი

ეთნოლოგია სხვა ისტორიული მეცნიერებებისაგან ძირითადად იმით განსხვავდება, რომ მისი კვლევის უმთავრესი საგანია ხალხის ცოცხალ ყოფაში დადასტურებული მოვლენების შესწავლა. ცოცხალ ყოფაში დადასტურებული მოვლენები კი შეისწავლება სავალე მუშაობის, სავალე დაკვირვებების და მასალის ასეთი გზით მოპოვების შედეგად. ასეთი მუშაობა და მასალის აღნიშნული გზით მოპოვება იმდენად მნიშვნელოვანია, რომ იგი ხშირად ეთნოლოგიური კვლევაძიების უმთავრეს ამოცანად მიაჩნიათ. მაგრამ, როგორც ქვემოთ დავინახავთ, ეთნოლოგიისათვის სხვა სახის წყაროების მნიშვნელობა არანაკლებია, ამიტომ მისი შემოზღუდვა მხოლოდ სავალე მუშაობით, მისი ამოცანების დაყვანა სავალე მასალების შეკრებამდე, რა თქმა უნდა, სწორი არ არის. თუმცა ვიმეორებთ, სავალე მასალების შეკრება ეთნოლოგიისათვის, როგორც ცოცხალი ყოფის შემსწავლელი მეცნიერებისათვის, ხალხის ყოფისა და კულტურის, მისი წარმოშობის, განსახლებისა და კულტურულ-ისტორიული კავშირის შემსწავლელი მეცნიერებისათვის (გ. ჩიტაია) ძირითადია.

რა არის სავალე ეთნოლოგიური მასალა, რას ნიშნავს სავალე მასალების შეკრება?

სავალე ეთნოლოგიური მასალებია ხალხის შესწავლის მიზნით, უშუალოდ ცოცხალ ეთნოგრაფიულ სინამდვილეში, ყოფისა და ცხოვრების სხვადასხვა ფორმებზე სავალე დაკვირვებების შედეგად შეკრებილი მასალები. ისინი, როგორც წესი, შეიკრიბება მკვლევარ-ეთნოლოგის უშუალო დაკვირვებით, ინფორმატორისაგან ცნობების შეკრებით, მოსახლეობაში საუბრის გზით და ა. შ. ამ გზით მოპოვებული მასალა ეთნოლოგს სავალე დღიურებში შეაქვს — ზოგჯერ უშუალოდ შეკრების პროცესში, ხოლო ზოგჯერ მოგვიანებით, დღის განმავლობაში მოპოვებული მასალის წერილობით ფიქსირებისა და დამუშავებისას. სავალე მასალის შეკრება დღიურებში წერილობით ფიქსირების გარდა, წარმოებს, აგრეთვე ფოტოგრაფირების, ხოლო ზოგჯერ აუდიო (მაგნიტოფონური) ჩანაწერების სახით; უფრო სასურველია ვიდეოტექნიკით დაფიქსირებაც.

სავალე ეთნოლოგიურ მუშაობაში განასხვავებენ ორ ფორმას; საექსპედიციოს და სტაციონარულს. ამათგან საექსპედიციო ფორმა საყოველთაოდ გავრცელებული და მიღებულია, ხოლო სტაციონარული

შედარებით იშვიათად გვხვდება. საექსპედიციო მუშაობა გულისხმობს შედარებით ხანმოკლე გასვლას რომელიმე დასახელებულ პუნქტში ან რეგიონში მასალების შესაკრებად, ხოლო სტაციონარული მუშაობისას ეთნოლოგი ცხოვრობს ან ხანგრძლივად იმყოფება შე-აწავლ რეგიონში.

როგორც აღინიშნა, საველე მასალების შეკრება ეთნოლოგიის ძირითადი წყაროა და მას თავისი შესწავლის ისტორია გააჩნია. მისი მეთოდები და ხერხები ჩამოყალიბდა ჯერ კიდევ ძველადვე და იგი იხვეწებოდა და ვითარდებოდა ეთნოლოგიის განვითარებასთან ერთად. საგანგებოდ უნდა აღინიშნოს, რომ ქართველმა ეთნოლოგებმა, კერძოდ, ეთნოლოგთა ქართულმა სკოლამ საველე მუშაობისა და ველზე მასალების შეკრების ახალი, ორიგინალური მეთოდი შეიმუშავეს, რაც, უდავოდ, დიდ დამსახურებად უნდა ჩაითვალოს. მის შესახებ დაწვრილებით ქვემოთ გვექნება საუბარი.

ეთნოლოგიის მეცნიერებად ჩამოყალიბების დროისათვის (XIX საუკუნის შუა ხანებში) და დიდხანს შემდგომაც ბურჟუაზიულ მეცნიერებაში საველე მასალის შეკრების, ე. წ. რარიტეტული, ანტიკვარული და სხვა მეთოდები იყო გაბატონებული. ეს მეთოდები გულისხმობს განსაკუთრებით გამორჩეული, ზოგჯერ მხოლოდ ერთეული ნივთის სახით მოღწეული, მაღალი მხატვრული ღირსებებით შემკული ნივთების არამასობრივი წარმოების ნივთების შეკრებაზე აქცენტის გაკეთებას და მათ თავმოყრას უპირატესად. ცხადია, საველე მასალის ასეთი შერჩევითი შეკრება ყოველთვის არ ასახავს ყოფის ობიექტურ სურათს, იგი მას რამდენადმე შელამაზებული და იდეალიზებული სახით წარმოგვიდგენს.

როგორც აღინიშნა, ქართველმა ეთნოლოგებმა ჯერ კიდევ XX საუკუნის 20—30-იან წლებში შეიმუშავეს და პრაქტიკულად განახორციელეს თავიანთ მუშაობაში საველე მასალის შეკრების, დამუშავებისა და, საერთოდ, კვლევა-ძიების წარმოების ახალი, ე. წ. კომპლექსურ-ინტენსიური მეთოდი. ამ მეთოდს მისი ერთ-ერთი შემქმნელი აკად. გ. ჩიტაია ასე ახასიათებს:

„ეთნოგრაფიული მოვლენები შეისწავლება ინტენსიურად, კომპლექსურ მთლიანობაში, ბაზისური და ზედნაშენი მოვლენების ერთიანობაში, ისტორიზმის პრინციპის დაცვით. ამ მეთოდის თვალსაზრისით, ეთნოგრაფიული დაკვირვებების სიღრმე უფრო მნიშვნელოვანია, ვიდრე სიფართოვე; მნიშვნელოვანია მცირე რაიონის ღრმად შესწავლა,

ვიდრე ეთნოგრაფიული მოვლენების გავლით ფიქსირება ვრცელ ტერიტორიაზე. ამასთან ერთად, მუშაობა უნდა მიმდინარეობდეს პატარა და დიდ სოციალურ ერთეულებში: ოჯახი, გვარი, უბანი, სოფელი, თემი და სხვ. ამ მეთოდის მიხედვით, ყოველი ხალხის (ეთნოსის) ეთნოგრაფიული სინამდვილე რთული წინააღმდეგობებით აღსავსე მოვლენათა კომპლექსია, რომელშიც მიმდინარეობს ბრძოლა ძველისა ახალთან, პროგრესულთან. ამასთან, მოვლენების ფიქსაციის დროს, ნაცვლად მათი სუბიექტურ-რაოდენობრივი აღწერილობისა, აუცილებელია ობიექტურ-ხარისხობრივი აღწერილობა: ქართველმა ეთნოგრაფებმა იმთავითვე უარყვეს კონცეფცია, თითქოს ეთნოგრაფია პრიმიტივიზმის მეცნიერებაა და მხოლოდ „უკულტურო“ ხალხებს სწავლობს....

ამ მეთოდის ზაფხუძველზე, წინასწარ შედგენილი პერსპექტიული გეგმის მიხედვით, ფართოდ გაიშალა საველე შეგროვებითი მუშაობა მთის, მთისძირა და ბარის ზოლის მოსახლეობაში. მრავალი კომპლექსური ეთნოგრაფიული ექსპედიციის შედეგად დაგროვდა მდიდარი მასალა (მათ შორის სამუზეუმო კოლექციები) ქართველი ხალხის ეთნოგრაფიული ისტორიის, მისი სამეურნეო ყოფის, სოციალური ურთიერთობის, ნივთიერი და სულიერი კულტურის თავისებურებებსა და ტრადიციულ ფორმებზე, რომელთა მეცნიერული ანალიზისა და განზოგადების შედეგები აისახა როგორც სპეციალურ მეცნიერულ ეთნოგრაფიულ პუბლიკაციებში, ისე საქართველოს მუზეუმის ეთნოგრაფიულ ექსპოზიციებში“.

საველე ეთნოგრაფიული მასალების შეკრებით ახალი და უმნიშვნელოვანესი შედეგების მიღების ნიმუშად ეთნოლოგიაში ითვლება ამერიკელი ეთნოლოგის — ლ. მორგანის გამოკვლევები. განსაკუთრებით მისი ცნობილი ნაშრომი „ძველი საზოგადოება“. ამ ნაშრომში ლ. მორგანი ამტკიცებს კაცობრიობის განვითარების ისტორიული პროცესის ერთიანობას. მანვე შეიმუშავა პირველყოფილი საზოგადოების ისტორიის მეცნიერული პერიოდიზაცია. განსაკუთრებით აღსანიშნავია ის, რომ თანამედროვე არქეოლოგიური და ეთნოლოგიური მონაცემებით, მართალია, ლ. მორგანის დებულებები საჭიროებს დაზუსტებას, მაგრამ მისი ძირითადი მოძღვრება პირველყოფილი საზოგადოების შესახებ დღესაც ინარჩუნებს თავის მნიშვნელობას.

ქართველმა ეთნოლოგებმა დიდი წარმატებები სწორედ საველე ეთნოგრაფიული მასალების შეკრების შედეგად მოიპოვეს. ამ მხრივ

ნიმუშად უნდა დავასახელოთ საქართველოს მთიანეთის ტრადიციულ-საზოგადოებრივი საკულტო ძეგლების რთული კომპლექსების ხანგრძლივი კვლევა-ძიება. ასევე, სრულიად ახალი შედეგები იქნა მიღებული ქართული საწესო გრაფიკული ხელოვნების ძეგლების ველზე შეკრებილ მასალებზე დაყრდნობით შესწავლისას. კერძოდ, სვანური ლიფანალის მხატვრობის ანალიზმა გაარკვია, რომ გრაფიკული ხელოვნების მდიდარი ხალხური მონაცემები ტრადიციული მხატვრობის ნიმუშებს წარმოადგენს. აღმოჩნდა, რომ ამ მხატვრობას გააჩნია ორი სხვადასხვა სტილი — რეალისტური და აბსტრაქტული. ამათგან, აბსტრაქტული მხატვრობა მაგიური ხასიათისაა და მას კავშირი აქვს საზოგადოების საწარმოო საქმიანობასთან.

§ 2. ლიტერატურული წყაროები

ეთნოლოგიის ერთ-ერთ მნიშვნელოვან წყაროს წარმოადგენს ლიტერატურული ძეგლები. ამ თვალსაზრისით უაღრესად საინტერესოა ძველგეგვიპტური, ასურულ-ბაბილონური და ანტიკური ხანის ავტორთა ცნობები; ასევე ევროპისა და აღმოსავლეთის ქვეყნების შუა საუკუნეთა ავტორთა თხზულებები. ამ ნაწარმოებთა ცნობებს ამა თუ იმ ხალხის ეთნოგრაფიის შესწავლისათვის ადრევე დიდი ყურადღება ექცეოდა და ამჟამადაც დიდი მნიშვნელობა ენიჭება.

უკანასკნელ ხანებში განსაკუთრებული ყურადღება მიექცა ქართული წერილობითი (ლიტერატურული და დოკუმენტური) წყაროების მნიშვნელობას ქართველი ხალხის ეთნოლოგიის შესწავლისათვის, კერძოდ, მონოგრაფიულად იქნა შესწავლილი V—X საუკუნეების საქართველოს ყოფისა და კულტურის მთელი რიგი საკითხები წერილობითი ძეგლების მიხედვით.

ჯერ კიდევ ძველი აღმოსავლეთის სახელმწიფოებში — ეგვიპტეში, ბაბილონსა და ასურეთში დიდ ინტერესს იჩენდნენ მეზობელი ხალხებისა და ქვეყნების მიმართ, რაც პრაქტიკული მოთხოვნილებებით იყო განპირობებული — ამ ხალხებთან წარმატებული ომებისა და ვაჭრობისათვის საჭირო იყო მათი ზნე-ჩვეულებების, შესაძლებლობების ცოდნა. ძველადმოსავლურ დოკუმენტებში, წარწერებსა და ხელოვნების ძეგლებში (რელიეფურ ქანდაკებებში), მრავლად გვხვდება ცნობები უძველესი ხალხების ყოფისა და ზნე-ჩვეულებათა შესახებ. ჩვენ-

თვის განსაკუთრებით მნიშვნელოვანია, რომ ამ წყაროებს ცნობები შემოუნახავთ ძველი ქართველი ტომების ან ტომთა გაერთიანებების— დიაოხის (ტაო), კოლხას (კულხა, კოლხეთი), ზაბახას (ჯავახი, ჯავახეთი). ვიძეროხის (ოდრახე) და სხვათა შესახებ.

ქართველ ტომთა შესახებ მნიშვნელოვან ეთნოლოგიურ ცნობებს ვხვდებით ანტიკური ავტორების — ჰეროდოტეს, სტრაბონის, ტაციტუსისა და სხვათა ნაწარმოებებში. ჰეროდოტეს (ძვ. წ. V ს.) უამრავი ეთნოლოგიური ცნობა მოეპოვება მახლობელი აღმოსავლეთის ხალხების შესახებ; სტრაბონის (ახ. წ. I ს.) „გეოგრაფიაში“ აღწერილია მრავალი ქვეყანა ბრიტანეთის კუნძულებიდან ინდოეთამდე და შუა აზიამდე, ხოლო ტაციტუსს (ახ. წ. I ს.) დაწვრალებით აქვს აღწერილი გერმანელი ტომების ზნე-ჩვეულებანი.

მჩნეულია, რომ ტაციტუსის ნაწარმოები „გერმანელების წარმოშობისა და გერმანელების შესახებ“ ნამდვილი ეთნოგრაფიული მონოგრაფიაა, თანაც უადრესი მსოფლიო ლიტერატურაში; მართლაც, ამ ნაწარმოებში ტაციტუსს აღწერილი აქვს ქვეყნის საერთო სურათი, მოსახლეობის შემადგენლობა, ადგილობრივი ლეგენდები გერმანელ ტომთა წარმოშობის შესახებ, ქვეყნის ბუნებრივი სიმდიდრეები და მოსახლეობის სამეურნეო წყობა, საომარი შესაძლებლობანი (სამხედრო წყობა, იარაღ-საჭურველი), პოლიტიკური წყობა (მეფეებისა და სამხედრო ბელადების არჩევითობა), ქალების საზოგადოებრივი როლი, რელიგია და წეს-ჩვეულებები, სამხედრო ბელადები და მათი რაზმები, ყოველდღიური საქმიანობა, დასახლებანი და ნაგებობათა ტიპები, ტანაცმელი, ოჯახები და საქორწილო წესები, ზნე-ჩვეულებანი, ბავშვების აღზრდა და ნათესაური კავშირები, სისხლის აღების წესი და სტუმართმოყვარეობა, პურობა, საჭმელი და გართობები, მონები და თავდახსნარლები, მიწის საკუთრების ფორმები, დაკრძალვის წესები და სხვ. როგორც ვხედავთ, ტაციტუსის ნაშრომში წარმოდგენილია ადამიანთა ყოფა-ცხოვრების ყველა მხარე და ამ მხრივ მას იშვიათად თუ რომელიმე სხვა ეთნოლოგიური ნაშრომი შეედრება.

უნდა აღინიშნოს, რომ ცნობები ანტიკურ ავტორებთან ყოველთვის მოხმობილია რომელიმე კერძო საკითხის შესასწავლად და გადასაწყვეტად. მაგალითად, ჰეროდოტე თავის „ისტორიაში“ სხვა ხალხებს შორის აღწერს დასავლურქართულ—კოლხურ ტომს და წამოჭრის საკითხს ამ ტომის ეთნოგენეზის (წარმოშობის) შესახებ. მისი მოსაზ-

რებით კოლხები, რომლებიც ხუჭუჭთმიანები არიან და, რომლებშიც წინადაცვეთის წესია გავრცელებული, ამ ნიშნების გამო, ეგვიპტელთაგან წარმომავლობენ.

საქართველოზე, ქართველებსა და ქართველურ ტომებზე არსებულ უცხოენოვან ცნობებს შორის ყველაზე უფრო კარგადაა შესწავლილი ანტიკურ და ბიზანტიურ ავტორთა ცნობები.

თუ კვლავ ზოგადი ეთნოლოგიის საკითხებს დაეუბრუნდებით, უნდა აღინიშნოს, რომ განსაკუთრებით მრავალი ცნობა დაგროვდა დასავლეთ ევროპაში XV—XVII საუკუნეების დიდი გეოგრაფიული აღმოჩენების დროს უცნობი ქვეყნებისა და ხალხების აღმოჩენისა და აღწერის შედეგად. ფაქტობრივად, ამ პერიოდში მოპოვებული მასალების გაანალიზების ცდები დაედო საფუძვლად შემდეგში ეთნოლოგიის ცალკე მეცნიერებად ჩამოყალიბებას.

ცნობილია, რომ ახალაღმოჩენილ ქვეყნებში ევროპელებს პირველ რიგში შათი ბუნებრივი სიმდიდრე აინტერესებდათ, ხოლო იქ მოსახლეს ხალხებს, განსაკუთრებით ამერიკელ ინდიელებს, ადამიანებად არც თვლიდნენ. ინდიელთა ყოფა-ცხოვრებაზე იწერებოდა მრავალი ფანტასტიკური და სინამდვილეს დაცილებული შრომები. მაგრამ იმდროინდელ აღწერებს შორის მოიპოვება მეცნიერებისათვისაც ღირებულ ცნობების შემცველი ნაშრომები. მათ შორისაა: ქრ. კოლუმბის ჩანაწერები და დღიურები, იტალიელი ზღვაოსნის ა. პიგაფეტას დაკვირვებები კუბაზე (1525 წ.), ესპანელი მისიონერის — ბერნარდინო დე სპაჯუნის მიერ მექსიკაში (1570 წ.) ჩაწერილი ტექსტები, აცტეკების რელიგიური რწმენებისა და წეს-ჩვეულებების დეტალური აღწერები და სხვ.

მალე დაიწყეს შეკრებილი ცნობების გააზრება და განვითარების დებალ საფეხურზე მყოფი ხალხების საზოგადოებრივი ურთიერთობისა და მდგომარეობის სხვადასხვაგვარი შეფასება. ამას შედეგად მოგვიანებით მოჰყვა ეთნოლოგიაში ევოლუციური სკოლის, დიფუზიონიზმის, ისტორიული სკოლის, სოციოლოგიური სკოლისა და სხვათა წარმოშობა.

როგორც აღინიშნა, უაღრესად მნიშვნელოვანი ცნობები ქართველი ტომების ყოფისა და კულტურის შესახებ მოიპოვება ქართულ წერილობით ძეგლებში. ეს წერილობითი ძეგლები შემდეგი სახისაა: ძველი ქართული მწერლობის ორიგინალური ძეგლები (ჰაგიოგრაფიული ლიტერატურა, საისტორიო მწერლობა, სარაინდო-სამიჯნურო რომა-

ნი), დოკუმენტური მასალა (აქტები, ეპიგრაფიკული ძეგლები) — საეკლესიო და საერო სამართლის ძეგლები და სხვ. ასეთი ცნობები მოიპოვება აგრეთვე ძველი ქართული მწერლობის ნათარგმნ ძეგლებსა და უცხო ავტორთა ცნობებში ქართველებისა და საქართველოს შესახებ, მაგრამ ამჯერად ჩვენთვის უფრო საინტერესოა საკუთრად ქართული, ორიგინალური წერილობითი ძეგლები, როგორც ეთნოლოგიის ლიტერატურული წყაროები.

ქართული წერილობითი ძეგლებიდან, რომელთაც, ეთნოლოგიისათვის ლიტერატურული წყაროს მნიშვნელობა აქვს, შეეჩერდებით ჰაგიოგრაფიული მწერლობის ძეგლებზე, კონკრეტულად, ამ უანრის ჩვენამდე მოღწეულ უძველეს ძეგლზე — იაკობ ხუცესის თხზულებაზე — „შუშანიკის წამება“.

როგორც ცნობილია, ჰაგიოგრაფიული უანრის ნაწარმოებებში გადმოცემულია სარწმუნოებისადმი თავდადებულ ადამიანთა — წმინდანთა ცხოვრება, მოღვაწეობა ან წამება, ანუ მარტვილობა, რელიგიის განმტკიცების მიზნით. ცხადია, წმინდანთა ეს კონკრეტული მიზანდასახულობა განსაზღვრავს ამ ძეგლებში დაცული ცნობების ხასიათს. მიუხედავად ამისა, ზოგჯერ მათში, ავტორის ლიტერატურული ტალანტისა და ოსტატობის მეოხებით, გადმოცემულია ხალხის ცხოვრების მრავალფეროვანი სურათი, რაც დიდად ეხმარება ეთნოლოგს დაადგინოს იმდროინდელი საზოგადოების ყოფა, მატერიალური და სულიერი კულტურის მდგომარეობა და განვითარების დონე.

უძველეს ქართულ ჰაგიოგრაფიულ ლიტერატურულ ძეგლებს შორის განსაკუთრებული ადგილი უჭირავს იაკობ ხუცესის „შუშანიკის წამებას“, რომელიც წარმოადგენს ქართული მწერლობის ყველაზე ადრინდელ (V ს.) ძეგლს ჩვენამდე მოღწეულთა შორის, და ამდენად, ყველაზე ადრინდელ ლიტერატურულ წყაროს საქართველოს ეთნოლოგიის შესასწავლად. ამასთანავე, ეს ძეგლი უნიკალურია ეთნოგრაფიული ყოფის თვალთახედვით მასში დაცული ცნობების სიუხვითა და მნიშვნელობით. განსაკუთრებით ღირებულია და იმდროინდელი სხვა წყაროებით უცნობია ამ ძეგლში შემონახული ცნობები ოჯახსა და საოჯახო ყოფაზე — ეთნოლოგიურ სინამდვილის ერთ-ერთ არსებით სფეროზე (კერძოდ, ოჯახის წევრებს შორის ურთიერთობაზე, ნათესაურ კავშირებზე და მათ აღმნიშვნელ ტერმინებზე, ოჯახის შემადგენლობაზე და სხვ.); მნიშვნელოვანია ძეგლის ცნობები საქორწილო წესის ზოგიერთი დეტალის — ნიშნის, ურვადის და მზითვის, აგრეთვე,

პურობის წესის შესახებ და სხვ. მაგალითად, ნაწარმოებში დაცული ცნობით, იმდროინდელ საქართველოში მიღებული ყოფილა ქალებისა და კაცების ცალ-ცალკე დასხდომა პურობის დროს. მნიშვნელოვანი ცნობები დაუცავს ძეგლს მაშინდელ საქართველოში გავრცელებული (უკვე არსებული) საეკლესიო წიგნების, წარჩინებული საზოგადოების წარმომადგენელი ქალის განათლების დონისა და სულიერი მოთხოვნილებების შესახებ; ბევრ საინტერესო ცნობას გვაწვდის ნაწარმოები დაკრძალვის რიტუალზე და, საერთოდ, მიცვალებულის კულტზე.

როგორც ვხედავთ, ლიტერატურული წყაროები ერთ-ერთი მნიშვნელოვანი და საინტერესო მასალებისა და ცნობების მომცემია ეთნოლოგიური კვლევა-ძიებისათვის.

§ 8. მატერიალური კულტურის ძეგლები

საგნობრივი ძეგლები, ანუ ხალხის ყოფის ამსახველი მატერიალური კულტურის საგნები, ეთნოლოგიის ერთ-ერთი ძირითადი წყაროა. მოსახლეობაში შეკრებილი ასეთი სახის ძეგლები, როგორც წესი, მუზეუმებშია თავმოყრილი. ამიტომაცაა, რომ სამუზეუმო კოლექციები, რომლებიც იქმნებოდა და გროვდებოდა ათეული, ხოლო ზოგჯერ ასეული წლების მანძილზე მკვლევართა მიერ, ძვირფას მასალას გვაწვდიან ეთნოლოგიისთვის. შემთხვევითი არ არის, რომ ეთნოლოგიის მეცნიერებად ჩამოყალიბება ქრონოლოგიურად პირველი მნიშვნელოვანი ეთნოგრაფიული მუზეუმების, ან სხვა პროფილის მუზეუმებთან ეთნოგრაფიული განყოფილებებისა და კოლექციების ჩამოყალიბებას დაემთხვა XIX საუკუნის შუა ხანებში.

ჯერ კიდევ XIX საუკუნის 30-იან წლებში, როგორც ევროპაში, ისე რუსეთში თითქმის ერთდროულად ჩამოყალიბდა რამდენიმე ეთნოგრაფიული მუზეუმი, რომელთა შემდგომი გაფართოებითა და გაზრდით შეიქმნა ეთნოლოგიური კვლევა-ძიებათა ცენტრები. 1831 წელს პეტერბურგში დაარსდა რუმინანცევის მუზეუმი ოკეანეთისა და შორეული აღმოსავლეთის ხალხთა ეთნოგრაფიული კოლექციების ბაზაზე. 1861 წელს იგი გადატანილ იქნა მოსკოვში, ჰადაც მას დაემატა ახალი მასალები რუსეთის სხვადასხვა კუთხიდან, მათ შორის კავკასიის

რეგიონიდანაც. ამჟამად იგი წარმოადგენს ეთნოლოგიური კვლევის მნიშვნელოვან ცენტრს.

ევროპაში ჩამოყალიბებულ ეთნოლოგიურ მუზეუმებში კოლექციების შეკრების საფუძველი იყო კოლონიური და დამოკიდებული ქვეყნების ყოფის დემონსტრირება. ევზოტაქვი ბუნების წარმოდგენით და შესანიშნავი საგამოფენო მასალებით, ეს მუზეუმები, ერთი მხრივ, დიდძალ მნახველს იზიდავდა და, მეორე მხრივ, ეთნოლოგიური კვლევა-ძიებისათვის საუკეთესო მასალებს უყრიდა თავს. მათ შორისაა ლეიდენის მუზეუმი, დაარსებული 1837 წელს, პოლანდიის კოლონიური მუზეუმი ჰარლემში, დაარსებული 1865 წელს, ცენტრალური აფრიკის მუზეუმი ბრიუსელში, დაარსებული 1897 წელს და სხვ.

საზღვარგარეთის ეთნოლოგიური პროფილის სამუზეუმო დაწესებულებებს შორის კვლევა-ძიების მაღალმეცნიერული ტრადიციებით, მრავალპროფილიანობით და კოლექციების სიუხვით საგანგებოდაა გამოჩენილი „ადამიანის მუზეუმი“, დაარსებული პარიზში 1930 წელს. 1878 წელს იქვე დაარსებული ტროკადერის მუზეუმის ბაზაზე იგი კომპლექსური სამუზეუმო ცენტრია და შეიცავს ანთროპოლოგიურ, არქეოლოგიურ და ეთნოგრაფიულ კოლექციებს.

საქართველოში ამჟამად მდიდარი ეთნოგრაფიული კოლექციებია თავმოყრილი ყველა რაიონულ რესტორიულ-ეთნოგრაფიულ და ისტორიულ მუზეუმებში. რაიონებში მუზეუმების დაარსება და იქ ეთნოგრაფიული კოლექციების თავმოყრა მაინც შედარებით ახლო წარსულში (20—30-იან წლებში) დაიწყო: თბილისში სამუზეუმო საქმე და, კერძოდ, საქართველოს სახელმწიფო მუზეუმის ეთნოგრაფიული კოლექციები 130 წელზე მეტს ითვლის. აკად. ს. ჭანაშვიას სახელობის საქართველოს სახელმწიფო მუზეუმი, რომელიც პირდაპირი მემკვიდრეა. 1852 წელს ჩამოყალიბებული რუსეთის ეთნოგრაფიული საზოგადოებას კავკასიის განყოფილების მუზეუმისა (1861 წლიდან მას კავკასიის მუზეუმი ეწოდებოდა), ეთნოლოგიური კვლევა-ძიების უმნიშვნელოვანესი ცენტრია საქართველოში. მუზეუმში ეთნოლოგიურ კვლევა-ძიებას იმთავითვე მყარი საფუძველი ჩაეყარა, რაც დაკავშირებულია გამოჩენილი პოეტისა და საზოგადო მოღვაწის რაფიელ ერისთავის სახელთან, რომელიც მუზეუმში 1855 წლიდან მოღვაწეობდა. 20-იან წლებში მუზეუმში ფართოდ გაიშალა კვალიფიციური ეთნოლოგიური კვლევა-ძიება. ამ დროს ეთნოგრაფიის განყოფილე-

ბაში მუშაობას იწყებენ შემდეგში სახელმძღვანელო ქართული ეთნოლოგები — გ. ჩიტაია, ვ. ბარდაველიძე, ს. მაკალათია და სხვ. ამჟამად საქართველოს სახელმწიფო მუზეუმის ეთნოგრაფიის განყოფილებაში თავმოყრილია უმდიდრესი ეთნოგრაფიული კოლექციები, მას გააჩნია კვლევა-ძიების მაღალმეცნიერული ტრადიციები და თანამშრომლობენ კვალიფიციური მკვლევრები.

ეთნოლოგიური პროფილის მუზეუმების მიმოხილვისას არ შეიძლება არ აღინიშნოს, რომ XX საუკუნეში, ფანსაკუთრებით კი ბოლო ხანებში, ფართოდ გავრცელდა ასეთი მუზეუმების მოწყობა ღია ცის ქვეშ. ამის მიზანია ეთნოგრაფიული კოლექციების, საგნობრივი ძეგლების ნიმუშების, რაც შეიძლება დიდი რაოდენობით თავმოყრა და გადაარჩენა მომავლისათვის მათი ნატურალური სახით. ბუნებრივია, რომ სახლების, ეთნოგრაფიული კომპლექსების და სხვა დიდი გაბარიტების საგნობრივი ძეგლების მოთავსება შენობაში შეუძლებელია. ამიტომ, მათი შენახვისა და დემონსტრირების ყველაზე ხელმისაწვდომ ფორმად ღია ცის ქვეშ მუზეუმების მოწყობაა მიღებული. ასეთ მუზეუმებს განეკუთვნება ნიდერლანდების მუზეუმი არნემში, დაარსებული 1912 წელს, ბუქარესტის მუზეუმი ღია ცის ქვეშ, დაარსებული 1936 წელს და სხვ. საქართველოში ასეთი მუზეუმი, ხალხური ხუროთმოძღვრებისა და ყოფის მუზეუმის სახელწოდებით დაარსდა 1960 წელს, თბილისში.

როგორც აღინიშნა, ყველა ეს მუზეუმი წარმოადგენს ეთნოლოგიის ძირითად წყაროს, საგნობრივი ძეგლების თავმოყრის ადგილს. თვით ეს საგნობრივი ძეგლები, თუ როგორ შეიძლება გამოყენებულ იქნეს ეთნოლოგის მიერ, როგორ შეიძლება საგნობრივი ძეგლების შესწავლით დასკვნების გაკეთება, ამის ნიმუშად განვიხილოთ ორი მაგალითი, ერთი ზოგადი ეთნოლოგიის და ერთი ქართული ეთნოლოგიის სფეროდან.

ცნობილია, რომ თანამედროვეობის გამოჩენილი ეთნოლოგი კ. ლევი-სტროსი, რომელმაც შემოიღო ეთნოლოგიაში სტრუქტურალისტური მეთოდი, ჩრდილოეთ და სამხრეთ ამერიკის სხვადასხვა ინდიელი ხალხის კულტურებს განიხილავდა, როგორც ერთი მთლიანის სხვადასხვა ნაწილს. 40—50-იან წლებში მის მიერ პირველად გამოთქმული მოსაზრებები და ვარაუდები ამერიკულ-აზიური კულტურული კონტაქტების რეალურობის შესახებ, სულ უფრო აშკარად და თვალნათლივ დასტურდება ასეთი კონტაქტების ახალ-ახალ-

ლი ნიმუშების აღმოჩენასთან ერთად. მაგალითად, მის მიერ შესწავლილი საგნები სიმეტრიულად გაშლილი, ანუ გაორმაგებული ორნამენტული გამოსახულებებით, ერთი მხრივ, ამერიკელ ინდიელთა ხელოვნებაში და, მეორე მხრივ, წყნარი ოკეანის აუზის სხვა ხალხების ხელოვნებაში, ზუსტ შესაბამისობაშია ინდოეთისა და სამხრეთ-აღმოსავლეთ აზიის ძველი ხელოვნების ძეგლებთან. ასევე, კ. ლევისტროსმა პირველმა მიაქცია ყურადღება და თავისი მოსაზრების დასამტკიცებლად მიმართა გიგანტური მითური არსებების გამოსახულებათა და ქანდაკებათა დიდ მსგავსებას ჩრდილოამერიკელი ინდიელებისა და სამხრეთ-აღმოსავლეთ და აღმოსავლეთ აზიის ხელოვნებაში. მაშასადამე, საგნობრივი ეთნოლოგიური ძეგლები უძველესი დროიდან ეთნოლოგიურ სინამდვილეშივე, წარმატებით იქნა გამოყენებული ერთიანი ამერიკულ-აზიური კულტურების, კულტურათა მკვიდრო კონტაქტების ან კულტურათა ურთიერთზეგავლენების საჩვენებლად.

1924 წელს გ. ჩიტაიამ ეთნოგრაფიული მოგზაურობის დროს შესწავლა საქართველოს სხვადასხვა კუთხეში გავრცელებული სახვნელი იარაღები, მათი კონსტრუქცია და აღმნიშვნელი ტერმინები. კერძოდ, მან დაწვრილებით აღწერა და შესწავლა მესხური ჯილა, მესხური არონაი (არუნაჲ); კონსტრუქციულად შეუდარა ერთმანეთს მესხური, რაკული, აპარული, ფშაური, იმერული, აფხაზური, სვანური სახვნელები და მათი შემადგენელი ნაწილები, ერთი მხრივ, და რომაული, სომხური, ზუნძური სახვნელები, მეორე მხრივ. სახვნელი იარაღების კონსტრუქციული და ფუნქციური თავისებურებების გარკვევით მან შესაძლებელი გახადა სახვნელის იარაღების ტიპის და მისი განვითარების სხვადასხვა საფეხურის დადგენა. განსაკუთრებით დაწვრილებით მან გამოიკვლია ყურიანი ქუსლის სახვნელი იარაღების შემადგენელი ნაწილები, კერძოდ, სახვნელი იარაღის ქუსლი და ამის შედეგად მიიღო საგულისხმო დასკვნები. ძირითადი დასკვნა, რომელიც ეთნოლოგიის ამ საგნობრივი წყაროების შესწავლითაა მიღებული, შემდეგია: „საქართველოს ეთნოგრაფიულ სინამდვილეში სახვნელი იარაღების ქუსლის მრავალი სახის არსებობა გვაფიქრებინებს, რომ... ყურიანი ქუსლი ადგილობრივად წარმოშობის, სპონტანურ მოვლენას წარმოადგენს“ (გ. ჩიტაია).

ენა ხალხის ძირითადი ეროვნული ნიშანია, ამიტომაც ენის მიხედვით ყველაზე ადვილია ამა თუ იმ ხალხების ნათესაობის, მათი წარმოშობის ისტორიული კავშირების დადგენა. ამჟამად დედამიწაზე ოთხი ათასამდე ენას ითვლიან, რომლებიც ლინგვისტების მიერ გაერთიანებულია 15-ზე მეტ ჯგუფად ოჯახში. ენობრივი ოჯახები ისეთი ენობრივი გაერთიანებებია, რომელთა შორის შესაძლებელია ნათესაობის (თუნდაც შორეულის) ან საერთო წარმოშობის დადგენა. ყველაზე ცნობილი, გავრცელებული და აღიარებული, ამავე დროს, შედარებით კარგად შესწავლილი ენობრივი ოჯახებია ინდოევროპული, სემიტური, ქამიტური, უნგროფინური, ალთაური, ჩინურ-ტიბეტური, დრავიდული, იბერიულ-კავკასიური, მონ-ქხმერული და სხვ. გამოყოფენ აგრეთვე მანჯურიულ-ტუნგუსურ, ახლო აღმოსავლეთის მკვდარ, ავსტრალიურ, შორეული აღმოსავლეთის და პალეოაზიურ და სხვა ენებს. ამათგან, ჩვენი საკითხისათვის, შევჩერდებით ინდოევროპულ და იბერიულ-კავკასიურ ენებზე; ინდოევროპულზე იმიტომ, რომ იგი მოიცავს, ჯერ ერთი, კაცობრიობის ნახევარზე მეტს და მეორეც, სხვებთან შედარებით უკეთესადაა შესწავლილი; ხოლო იბერიულ-კავკასიურზე იმიტომ, რომ ენების ამ ოჯახში ერთიანდება ჩვენი მშობლიური ქართველური ენები.

ინდოევროპულ ენებზე, როგორც აღინიშნა, ლაპარაკობს კაცობრიობის ნახევარზე მეტი, თითქმის 2,5 მილიარდი ადამიანი. იგი უძველესი დროიდან იყო გავრცელებული ინდოეთიდან ევროპამდე, ჰაიდანაც მიიღო სახელწოდება. ზოგჯერ მათ „ინდოგერმანულ“ ან „არიულ“ ენებად უწოდებდნენ. მაგრამ ეს სახელწოდებები არასწორადაა მიჩნეული, რადგან პირველი მათგანი აღნიშნავს მის უკიდურეს გეოგრაფიულ მატარებლებს, ხოლო მეორე — მხოლოდ ინდურ და ირანულ ენებს. ამავე დროს, მეორე სახელწოდება („არიული“) ფაშისმის იდეოლოგიების მიერ შოვინისტური მოსაზრებებით იქნა გამოყენებული. ამჟამად ინდოევროპული ენები გავრცელებულია დედამიწის ყველა კონტინენტზე.

უძველესი ძეგლები ინდოევროპულ ენებზე ძვ. წ. II ათასწლეულით თარიღდება და მკირე აზიიდან მომდინარეობს. მაგრამ, როგორც ჩანს, ინდოევროპული ენები ჯერ კიდევ ძვ. წ. III ათასწლეულში

არსებობდა. გარდა მცირე აზიისა, მათი წარმოშობის სამშობლოდ მეცნიერთა ნაწილს შავიზღვისპირეთის სტეპები მიაჩნია.

უკანასკნელ ხანებში თ. გამყრელიძემ და ვ. ივანოვმა წამოაყენეს ახალი, ე. წ. გლოტალური თეორია¹, რომლის თანახმად ინდოევროპული ენებისა და ინდოევროპული ხალხების წარმოშობის ადგილად, მათ თავდაპირველ სამშობლოდ შეიძლება მიჩნეულ იქნეს მესოპოტამიის ჩრდილოეთი ნაწილი, მდინარეების — ეფრატისა და ტიგროსის ზედა წელსა და მცირე კავკასიონს შორის მდებარე ტერიტორია. მართალია, ეს მოსაზრება დღეს, ყველა სხვა მოსაზრებაზე უფრო მწყობრად, ვრცლად და თანამიმდევრულადაა მათ მიერ დასაბუთებული, მაგრამ მას ჰყავს როგორც მომხრეები, ისე მოწინააღმდეგენიც.

გლოტალური თეორიის მიხედვით, ინდოევროპულ ენებს ხანგრძლივი დროის განმავლობაში კონტაქტები უნდა ჰქონოდა როგორც ქართველურ, ისე სემიტურ ენებთან, ასეთი კონტაქტები კი შესაძლებელი იქნებოდა იმ შემთხვევაში, თუ ინდოევროპელები თავდაპირველად მოსახლეობდნენ მახლობელ აღმოსავლეთში და არა დასავლეთ ან აღმოსავლეთ ევროპაში, ანდა ბალკანეთზე. ასეთ ადგილად, როგორც აღინიშნა, ავტორებს მიაჩნიათ წინა აზიის ჩრდილოეთი ნაწილი — ამიერკავკასიის სამხრეთისაკენ ზემო მესოპოტამიამდე. აქედან ინდოევროპული ტომები გავრცელებულან მეტად დიდ ტერიტორიაზე როგორც აღმოსავლეთით, ისე დასავლეთით.

თ. გამყრელიძე და ვ. ივანოვი, მართალია, გამორიცხავენ ნათესაობას ინდოევროპულ და ქართველურ ენებს შორის, მაგრამ ჩვენი საკითხისათვის უდავოდ საინტერესოა იმის აღნიშვნა, რომ მათი მოსაზრებით, ამ ენებს შორის კონტაქტების გზით, ინდოევროპულიდან ქართველურ ენებში შემოსულა შემდეგი სიტყვები: ღვინო, უღელი, ეშვი, მატლი, თხა, თიხა, სისხლი, გვერდი, ქმარი, ექვსი, ბრგე, ოთხი, კბენ (კბენა), ტფ (ტფილი) და სხვ.

კავკასიურ, ანუ იბერიულ-კავკასიურ ენებზე დაახლოებით 6 მლნ 600 ათასი აღამიანი ლაპარაკობს. მათ შორის, ქართველურ ენებზე — 3 მლნ 800 ათასი (1989 წ. მონაცემებით). 1948 წლამდე ამ ენების აღსანიშნავად ტერმინი „კავკასიური ენები“ იხმარებოდა, ხოლო ამ წლიდან

¹ გლოტალური მას ეწოდება იმიტომ, რომ ამ თეორიის ავტორები ინდოევროპულ ფუძეენაში აღადგენენ, ე. წ. გლოტალიზებულ (გლოტალურ) სულებს: პ, ტ, წ, ფ, ძ, ყ.

საქართველოს მეცნიერებათა აკადემიის ენათმეცნურების ინსტიტუტის ინიციატივით ხმარებაში შემოვიდა ტერმინი „იბერიულ-კავკასიური ენები“. საქმე იმაშია, რომ კავკასიაში წარმოდგენილი ყველა ენა საკუთრივ კავკასიური არ არის, კერძოდ, ინდოევროპულ და ალთაურ ენებზე მოლაპარაკეთა რიცხვი აქ 12 მილიონ კაცზე მეტია (მათ შორის, სომხურ ენაზე, მართო სომხეთში 2,7 მილიონი კაცი ლაპარაკობს, ოსურზე — დაახლოებით 570 ათასი და აზერბაიჯანულზე — მხოლოდ აზერბაიჯანის ტერიტორიაზე 5 მილიონზე მეტი).

იბერიულ-კავკასიური ენები ქმნის 4 ჯგუფს: 1. ქართველური (ქართული, ზანური, სვანური), 2. აფხაზურ-ადიღეური (აფხაზური, აბაზური, ადიღეური, ყაბარდოული, უბაზური), 3. ნახური (ჩეჩნური, ინგუშური, ბაცბური) და 4. დაღესტნური (ხუნძურ-ანდიურ-დიდოური ქვეჯგუფი, ლაქურ-დარგუელი ქვეჯგუფი, ლეზგიური ქვეჯგუფი). სულ ოთხსავე ჯგუფში 32 ენაა (აქედან 20 ენა დაღესტნის ჯგუფისა). ამ ენებიდან დამწერლობა მოეპოვება თორმეტს, მათ შორის უძველესს — ქართულს. ქართულ სალიტერატურო ენას 1500 წლის წერილობითი ისტორია აქვს. ქართული ენის უძველესი წერილობითი ძეგლები, პალესტინისა და ბოლნისის სიონის წარწერები, V საუკუნით თარიღდება.

რა სახით შეიძლება ლინგვისტურა მონაცემების გამოყენება ეთნოლოგიის სამსახურში? როგორ გადავაქციოთ ლინგვისტური მონაცემები ეთნოლოგიის წყაროდ? საილუსტრაციოდ ორიოდე მაგალითი ქართველური ენებიდან.

თანამედროვე ქართულ ენაში გვაქვს სიტყვა ძმა. ეს სიტყვა ამ სახით დასტურდება უკვე „შუშანიკის წამებაში“: ვარსკენმა შუშანიკთან „მიავლინა ჯოჭიკი, ძმაჲ თჳსი“. მაშასადამე, მისი არსებობა დოკუმენტურად დასტურდება უკვე 1500 წლის მანძილზე. ამ სიტყვისათვის სხვა ქართველურ ენებში ერთი ფუძეა გაბატონებული, ოღონდ ოდნავ სახეშეცვლილი: ქანურში ჭუმა, მეგრულში — ჭიმა, ხოლო სვანურში — ჭგმილ. როგორც ვხედავთ, აქ ყველგან ძ-ს ნაცვლად ჭ დასტურდება, რაც კანონზომიერი შეფარდებაა (იხ. ძალი — ჯოლორი). ანალოგიური კანონზომიერებანი დასტურდება სხვადასხვა ლითონის სახელის აღმნიშვნელი სიტყვების შედარებისას ქართვე-

ლურ ენებში: ქართ. — ოქრო, მეგრ. — ორქო, სვან. — ვქრე; ქართ. — ვერცხლო, მეგრ. — ვარჩხილი, კვარჩხილი, სვან. — ვარჩხილი; ქართ. — რკინა, მეგრ. — კინა, სვანური — ერკინა და სხვ. მაშასადამე, აშკარაა, რომ ეს სიტყვები მონათესავე ტომების ენების კუთვნილებაა. ამგვარი ლინგვისტური მონაცემები, სხვა მასალებთან ერთად, ეთნოლოგს ამ ტომების ერთიანი ეთნოგენეზის (წარმოშობის) დასკვნის საშუალებას აძლევს.

თ ა ვ ი V

ეთნოლოგიის განვითარების ძირითადი ეტაპები

§ 1. უძველესი ცივილიზაციები

დედამიწაზე უძველესი ცივილიზაციების ჩასახვისა და წარმოშობის პირველ კერებად ითვლება შუამდინარეთი და ეგვიპტე. ამ ცივილიზაციებიდან არქეოლოგიური გათხრების შედეგად მოპოვებული და ჩვენამდე მოღწეული როგორც მატერიალური კულტურის, ისე წერილობითი ძეგლები შეიცავს პირველ ეთნოლოგიურ ცნობებს. მართალია, ეს ცნობები შედარებით მწირი ხასიათისაა, მაგრამ წერილობით ძეგლებში შემონახული თუნდაც ხალხთა სახელწოდებები ან რელიეფებსა და სხვადასხვა ტექნიკით შესრულებულ კედლის მხატვრობაში წარმოდგენილი ადამიანთა გამოსახულებები, მათი გარეგნობა, ფიზიკური ტიპი, ჩაცმულობა და სხვა, უკვე გარკვეული წყაროა ეთნოლოგიისათვის.

ეთნოლოგიური ფაქტების პირველ ფიქსაციებად შეიძლება ჩაითვალოს ის ცნობები, რომლებიც წარმოდგენილია ბაბილონის, ასურეთის, ურარტუს, სპარსეთის და სხვა აღმოსავლურ სახელმწიფოთა მეფეების წარწერებში, ხალხთა სახელწოდებანი, მათ საბრძოლო მარშრუტების აღწერილობაში, მათ მიერ დაპყრობილი ხალხების ან თვითონ მათი გამოსახულებანი კლდეში გამოკვეთილ რელიეფებზე, სადაც მათი ლაშქრობებია აღწერილი.

ჩვენთვის განსაკუთრებით ახლობელი და მნიშვნელოვანია ის ცნობები, რომლებიც ურარტუს უძველესი სახელმწიფოს ძეგლებშია დაცული. მათში პირველად არის წერილობით ფიქსირებული ძველი ქართველი ტომების — კოლხებისა და დიაოხების სახელწოდებანი. მრავალრიცხოვან მატერიალური კულტურის ძეგლებში, რომლებიც ურარტუს სახელმწიფოს ძველი ქალაქებისა და პოლიტიკური ცენტ-

რების გათხრების დროს აღმოჩნდა, კარგად ჩანს სოციალური განვითარების დონე, რომელსაც ძველი წ. ა. VIII—VI საუკუნეებში მიაღწია ამ სახელმწიფომ. აღმოჩენილია სამეურნეო და საბრძოლო დანიშნულების მრავალი ძეგლი, მატერიალური და სულიერი კულტურის საგნები.

როგორც კი დამწერლობის პირველი ჩანასახები გაჩნდა, ადამიანებმა დაიწყეს მათი მეზობელი თუ შორეული ხალხის შესახებ ცნობებს ჩაწერა, მათთვის უჩვეულო და ამ ხალხებში მიღებული წესებისა და ადათების აღნუსხვა. უძველეს ეგვიპტურ ტექსტებში, რომლებიც ძველი სამეფოს ხანას განეკუთვნებიან, მოიპოვება პირველი წერილობითი ცნობები მათი მეზობელი ხალხების — სირიის, პალესტინის, არაბეთის ტომების და ცენტრალური აფრიკის ტომების შესახებ, რომელთაც ძველ ეგვიპტელებს ჰქონდათ ურთიერთობა.

ბიბლიაში, რომლის უძველესი ფენა — დაბადება ძვ. წ. VIII საუკუნეს განეკუთვნება, მრავალი ეთნოლოგიური ცნობა და ფაქტია ფიქსირებული უძველესი ხალხების შესახებ; აქვეა მოთვლილი ხალხთა მამამთავრებად მიჩნეული ნოეს, აბრაამის და სხვა შთამომავლების წარმოშობის, გამრავლების და პირველი თავგადსავლების შესახებ და სხვ. ბიბლიური სქემის მიხედვით ადამიანები ნოეს შვილებს — სემის, ქამისა და იაფეტის შთამომავლები არიან. ჩვენთვის მნიშვნელოვანია ის, რომ იაფეტის შთამომავლებში შედიან თუბალ-თაბალები, მუშქ-მოსოხები და სხვა ტომები, რომლებშიც უძველეს ქართველ ტომთა წინაპრები იგულისხმებიან.

§ 2. ანტიკური ხანა

ძველ ბერძენ და რომაელ ავტორთა ცნობები მათი მეზობელი და შორეული ხალხების შესახებ, შედარებით ძველალმოსავლურ ცნობებთან, სისტემატურ და მწყობრ ხასიათს ატარებს. ჰეროდოტე, ქსენოფონტე, სტრაბონი, ტაციტუსი და სხვა ავტორები დაწვრილებით აგვიწერენ, როგორც მათი მეზობელი ეგვიპტის აუზის ქვეყნებსა და ხალხებს, ისე უფრო შორეულ სახელმწიფოებს და მათ მოსახლეობას. მათ ნაწარმოებებში შემონახულია ცნობები ევროპის, აზიის და აფრიკის ქვეყნების შესახებ. საგანგებოდ უნდა აღინიშნოს, რომ ანტიკური ავტორთა ცნობები სხვა ხალხების შესახებ ფართოდ გამოიყენე-

ბოდა მათ მიერვე ამ ხალხებთან სავაჭრო, ეკონომიკური და სამხედრო ურთიერთობების დროს. ეთნოლოგიური ცნობები ანტიკურ ავტორებთან ძირითადად მოგზაურ-გეოგრაფოსების და ისტორიკოსების თხზულებებშია წარმოდგენილი. საგანგებოდ გამოყოფენ გაუეს იულიუს კეისრის ჩანაწერებს ევროპის უძველესი ხალხების—გალეების, ვოთების, ბრიტანელების და სხვათა შესახებ, რომლებიც სამხედრო დანიშნულების ცნობებთან ერთად შეიცავენ ეთნოგრაფიულ ფაქტებს ამ ხალხების შესახებ.

ბერძნული ლიტერატურის უძველეს მხატვრულ ნაწარმოებებში — ჰომეროსის „ილიადასა“ და „ოდისეაში“ (IX—VIII სს. ძვ. წ.), მართალია, შეზღუდულ გეოგრაფიულ გარემოში (აღმოსავლეთ ხმელთაშუაზღვის აუზი, მცირე აზიის სანაპირო ზოლი, ბალკანეთის ნახევარკუნძულის დასავლეთი ნაწილი...), მაგრამ უკვე წარმოდგენილია პირველი ეთნოლოგიური ცნობები. მათ რიცხვს განეკუთვნება „ილიადას“, ე. წ. „გემების კატალოგი“, რომელშიც ჩამოთვლილია იმ უძველეს დროს ამ ტერიტორიაზე არსებული თემები და თემთა კავშირები. მეტი გეოგრაფიული გარემოა წარმოდგენილი მეორე ძველი ბერძენი ავტორის — ჰესიოდეს (IX ს. ძვ. წ.) პოემებში, თემცა, როგორც ერთ, ისე მეორე ავტორთან, ჯერ კიდევ ბევრია ფანტაზიის ელემენტები. მეტ-ნაკლებად სწორია ეთნოლოგიური ფაქტები მოგვიანო ხანიდან დასტურდება ანტიკურ მწერლობაში.

ძვ. წ. VII—V საუკუნეებში ბერძენთა დიდი კოლონიზაციის დროს, ბერძნულმა ახალშენებმა დაფარა ხმელთაშუა და შავი ზღვების სანაპიროები ესპანეთიდან დაწყებული კავკასიისა და ყირიმის სანაპიროების ჩათვლით. ცხადია, ამ ფართო კოლონიური მოძრაობის დროს მათ ურთიერთობა უხდებოდათ ადგილობრივ მოსახლეობასთან. ეს ურთიერთობები როგორც სამშვიდობო, ისევე სამტრო ხასიათისა იყო. საჭირო იყო ადგილობრივი ხალხების წეს-ჩვეულებების, თვისებების, ზნის, სამეურნეო და გეოგრაფიული პირობების ცოდნა. ბერძნებმაც დაიწყეს ასეთი ცნობების შეკრება. ასეთი ხასიათის უძველესი ცნობები მოეპოვებათ ბერძენ ავტორებს, ე. წ. „ლოგოგრაფოსებს“; მათგან, სხვათა ჩანაწერების მიხედვით, ჩვენამდე მოაღწია ძვ. წ. VI—V საუკუნეების ავტორების — ჰეკატე მილეთელის, ჰელენიკე მიტილენელის და სხვათა ჩანაწერებმა.

ანტიკურ ავტორთა ცნობების ერთი მნიშვნელოვანი ნაწილი შეეხება უძველეს ქართველ ტომებს, განსაკუთრებით დასავლურქარ-

თულ ტომებს — კოლხებს და მათ სახელმწიფოებრივ გაერთიანებას. საინტერესოა, რომ ეს ცნობები, გარდა აღწერილობითი ხასიათისა, შეიცავს გარკვეულ მოსაზრებებს და შეიძლება ითქვას ეთნოლოგიურ დაკვირვებებს ამ ტომთა წარმოშობის, მათი უძველესი გენეალოგიური კავშირების და სხვათა შესახებ. მაგ., ჟერ კიდეც ძვ. წ. V საუკუნის ისტორიკოსი ჰეროდოტე (ძვ. წ. 484—425 წწ.), ავტორი ცნობილი თხზულებისა „ისტორია“ და ანტიკურ ავტორთა შორის „ისტორიის მამად“ მიჩნეული, როგორც ზემოთაყ აღენიშნეთ, გვთავაზობს თავის დაკვირვებას კოლხების ჩამომავლობის შესახებ. ჰეროდოტეს ისინი ეგვიპტელების ჩამომავლებად მიაჩნია. ჩვენთვის აქ მთავარია ის, რომ ჰეროდოტე თავისი ამ მოსაზრების გადმოცემისას ზოგადი განცხადებით კი არ კმაყოფილდება, არამედ გარკვეულ არგუმენტებს გვთავაზობს მის დასამტკიცებლად. მაგ., ორივე ხალხის ხუჭუჭთმიანობა, ორივე ხალხში წინადაცვეთის წესის გავრცელება და სხვ. ცხადია, ასეთ დაკვირვებათა წარმოდგენა, ფაქტების თუნდაც ელემენტარულად ერთმანეთთან დაკავშირება, მათი ანალიზის ცდა და ამაზე დაყრდნობით დასკვნების გაკეთება უკვე მეცნიერული ცოდნის ჩასახვის მაჩვენებელია.

საერთოდ, ანტიკური ხანის ავტორთა ცნობები ქართველ ტომთა და ქართულ სახელმწიფოებრივ გაერთიანებათა შესახებ დიდი ნაირფერობით და სიუხვით გამოირჩევა. ანტიკური სამყარო ამიერკავკასიისადმი ყოველთვის იჩენდა დიდ ინტერესს როგორც ეკონომიკური, ისე სამხედრო-პოლიტიკური თვალსაზრისით, რაც შემდეგ მემკვიდრეობით გადაეცა ბიზანტიასა და მის ნანგრევებზე აღმოცენებულ სხვა პოლიტიკურ ერთეულებს. თითქმის ყველა ანტიკურ ავტორთან მოიპოვება რაიმე ეთნოლოგიური ცნობა, რომ არაფერი ვთქვათ პოლიტიკური და სამხედრო-ეკონომიკური ცნობების შესახებ ქართველ ტომებზე. ზოგიერთ მათგანზე აქ მოკლედ მაინც უნდა აღინიშნოს.

ანტიკური ეპოქის ექიმო და ბუნებისმეტყველი, ჰეროდოტეს უმცროსი თანამედროვე ჰიპოკრატე (ძვ. წ. 460—377) დიდ მნიშვნელობას ანიჭებდა გეოგრაფიულ გარემოს, რომელშიც ადამიანებს უხდებოდათ ცხოვრება. ამიტომ ძველი კოლხეთის აღწერისას იგი დაწვრილებით აღწერს კოლხების ბუნებას და იმ გარემოს, რომელშიც ადამიანები ცხოვრობდნენ. მისი აღწერით ეს ქვეყანა ჭაობიანია, თბილი, წყლიანი და ტყიანი. წლის ყოველ დროს აქ ხშირი და ძლი-

ერი წვიმები მოდის. წყლისაგან ქვეყანას დიდი ნისლი ადგას, ხოლო ადამიანებს ყვითელი ფერი ადევთ, თითქოს საყვითლე სჭირდეთ. ცხადია, ჰიპოკრატეს დაკვირვებები შეეხება მალარიით დაავადებულ ადამიანებს, რაც უთუოდ სწორია. ეს დაავადება აქ ჩვენს დრომდე გავრცელებული იყო და მხოლოდ XX საუკუნის 30-იან წლებში იქნა დაძლეული.

ქრონოლოგიურად პერიოდტეს მომდევნოა ბერძენი ისტორიკოსი თუკიდოდე, რომლის მიზნები და ამოცანები, პირველთან შედარებით, გაცილებით შემოფარგლული იყო — მან შეადგინა ისტორია მხოლოდ ორი ხალხის ერთ მოვლენასთან დაკავშირებული ამბების შესახებ, კერძოდ, ალწერა, ე. წ. პელოპონესის ომი, რომელსაც ადგილი ჰქონდა ბერძენებსა და ძველ სპარსელებს შორის. მართალია, მისი ცნობები ეთნოლოგიური თვალსაზრისით შედარებით ღარიბია — ზოგჯერ მხოლოდ ცალკეულ ხალხთა და ტომთა ჩამოთვლის დონეზეა წარმოდგენილი, მაგრამ ისინი მაინც ძვირფასია მაკედონიისა და თრაკიის ძველი მოსახლეობის ეთნიკური შემადგენლობის გასარკვევად.

ბერძენი ფილოსოფოსი, ისტორიკოსი და სამხედრო პირი ქსენოფონტე (ძვ. წ. 434—355 წწ.) ავტორია ცნობილი ნაშრომისა „ანაბაზისი“, ანუ ლაშქრობა ქვეყნის სიღრმეში, რომელშიც აღწერილია ბერძენთა ჯარის მარშრუტი სპარსეთის დედაქალაქიდან უკან სამშობლოში. ამ მარშრუტმა გაიარა ქართველების წინაპარი ზოგიერთი ძველი ტომების — მოსინეების, ტაოხების, კოლხების, კარდუხების და სხვა საცხოვრებელ ტერიტორიაზე. ქსენოფონტე თავის ჩანაწერებში ამ ტომების ზნე-ჩვეულებებსაც აღწერს, რომელთაგან ჩვენ შევჩერდებით ერთზე. მისი ცნობით, ქართველ ტომებში ფართოდ ყოფილა გავრცელებული ზო კომეების კულტურა. კომეებში ცხოვრება იმდენად ყოფილა მიღებული, რომ ერთ-ერთი ქართველური ტომის ბელადს, მათ მეფეს, მეფობის პერიოდში კომეიდან ჩამოსვლის უფლება არ ჰქონდა. უკლებლად კანკიბდა იგი თურმე ტომის ხაჭმეებს. მაგრამ თუ იგი თავს ვერ გაათავებდა მასზე დაკისრებულ მოვალეობას, მათ შორის პირუცამულობის გამო, მაშინ კომეში სხვას დასვამდნენო, ვაღპოაკაკას ქსეროფონტე.

ანტიკურ ავტორთა შორის, ქართველ ტომთა შესახებ ცნობების სიუხვით და სანდოობით გამოირჩევა სტრაბონი, ავტორი თხზულებისა „გეოგრაფია“; იგი მიიღვანებდა ძველი და ახალი წელ-

აღრცხვის მიჯნაზე. თავის თხზულებაში მან თავი მოუყარა, როგორც მის მიერ შეკრებილ, ასევე ძველ ავტორებთან შემონახულ ცნობებს. როგორც მისი თხზულებიდან ჩანს, სტრაბონს საფუძვლიანად უნდა სკოლნოდა კავკასიის, კერძოდ, საქართველოს სინამდვილე. შეიძლება ამის მიზეზი ისიც არის, რომ დედამისი ჩამომავლობით ლაზი იყო, თვითონ ქალაქ ამასიაში ცხოვრობდა, ბიძამისს (დედის ხაზით) ურთიერთობა ჰქონდა ქართველი ტომების წარმომადგენლებთან; ყველაფერი ეს, როგორც ჩანს, კარგი საფუძველი აღმოჩნდა სტრაბონისათვის უტყუარი ცნობების თავმოსაყრელად.

სტრაბონის ცნობები ქართველი ტომების შესახებ რამდენიმე ჯგუფად იყოფა. ჩვენ შევეხებით თითოეული ჯგუფიდან ერთ-ორ მნიშვნელოვან და სანდო ცნობას.

სტრაბონი იბერიის აღწერისას საგანგებოდ მიუთითებს მთისა და ბარის მოსახლეობის როგორც ზნე-ჩვეულებების, ისე მეურნეობის განსხვავებულობის შესახებ. ამ ცნობას განსაკუთრებული მნიშვნელობა აქვს, რადგან განსხვავება მთასა და ბარს შორის დღესაც თვალნათლივ ჩანს და ასე იყო მთელი შუა საუკუნეების მანძილზე.

მისივე ცნობით, ქვეყანაში იგრძნობა კულტურის მაღალი დონე, ბევრია ქალაქი, მათ აქვთ ბაზრები, საზოგადოებრივი დანიშნულების ნაგებობები, აბანოები, საფუნდუკეები და სხვ. შენობები აგებულია არქიტექტურული ნორმების მიხედვით, გადახურულია კრამიტით, მორთულია ხუროთმოძღვრული სამკაულებით. ყველაფერი ეს კარგად დადასტურდა და კვლავაც დასტურდება არქეოლოგიური გათხრებს შედეგად, განსაკუთრებით იბერიის ძველი დედაქალაქის — მცხეთისა და მის გარშემო ტერიტორიაზე.

ქვეყნის სოციალური შემადგენლობის დახასიათებისას სტრაბონი აღწერს ოთხ გვარს, ოთხ გენეს. საზოგადოების ასეთი სოციალური დიფერენციაცია უთუოდ გულისხმობს იმ დროისათვის მონათმფლობელობის არსებობას, რაც ასევე კარგად დასტურდება არქეოლოგიური გათხრებით.

იბერიაში გავრცელებული სარწმუნოების შესახებ სტრაბონი აღწერს, რომ აქ რელიგიის ძირითადი სახე იყო მნათობთა, კერძოდ, მთვარის ღვთაებისადმი თაყვანისცემა. ეს მონაცემები დასტურდებოდა სულ უკანასკნელ ხანებამდე თანამედროვე ეთნოგრაფიულ სინამდვილეში თეთრი გიორგის კულტის არსებობის სახით.

ვფიქრობთ, იმის მაგალითზეც, რაც ქართველი ტომების შესახებ

აქვთ ანტიკურ ავტორებს გადმოცემული, ცხადი უნდა იყოს მათი ცნობების მნიშვნელობა ეთნოლოგიისათვის. მაგრამ მათ შორის მაინც განსაკუთრებით გამორჩეულია ტაციტუსი, მეორე საუკუნის მწერალი და ისტორიკოსი, რომელიც ეთნოლოგიის მამადაა აღიარებული. ტაციტუსის ნაშრომში „გერმანელების წარმოშობა და გერმანელების ადგილმდებარეობა“, იმდენად დაწვრილებით და ამომწურავადაა აღწერილი და დახასიათებული მეორე საუკუნის გერმანელი ტომების სოციალური ვითარება, რომ მისი მიხედვით სრული უეჭველობით შეიძლება იმდროინდელი საზოგადოებრივი წესწყობილებს დადგენა. ამ ცნობების მიხედვით მტკიცდება, რომ გერმანელი ტომები გვაროვნული წყობილების საფუძვრზე იდგნენ, ხოლო მათში მატრიარქალური ხანის გადმონაშთებიც იყო შემორჩენილი.

ტაციტუსს თავისი ნაშრომი შედგენილი აქვს გარკვეული, როგორც ჩანს, წინასწარ შემუშავებული გეგმის მიხედვით. თუ როგორი ყოვლისმომცველი და მრავალფეროვანია მისი ცნობები გერმანელი ტომების შესახებ, ნათლად ჩაჩანაწერების სქემის მიხედვითაც: 1. ქვეყნის ბუნებრივი სიმიდრეები და მოსახლეობის საქურნეო ყოფა. 2. სამხედრო ძალები — ფეხოსნები, წყობა, იარაღი. 3. პოლიტიკური წყობა — მეფეთა და სამხედრო წინამძღოლების არჩევითობა. 4. ქალების საზოგადოებრივი როლი — თავიანთი მეომარი ბუნებით ისინი კადეე უფრო წარმოაჩენენ სამხედროების საბრძოლო თვისებებს. 5. რელიგია და წეს-ჩვეულებები. 6. საზოგადოებრივი შეკრებები. 7. სასამართლო და სასჯელები. 8. სამხედრო ბელადები და რიგითი მეომრები, 9. ყოველდღიური საქმიანობა. 10. დასახლებები და ნაგებობათა ტიპები. 11. ტანსაცმელი. 12. საოჯახო და საქორწინო წესები. 13. ზნეობრიობა. 14. ბავშვების აღზრდა და ნათესაური ურთიერთობები. 15. სისხლის აღების წესი და სტუმართმოყვარეობა. 16. ღრებები, საკმლის სახეობები და გართობანი. 17. მონები და თავისუფალნი. 18. მიწის საკუთრების ფორმები და 19. დაკრძალვა.

ტაციტუსის შრომაში შემონახულია, აგრეთვე ცნობები სხვა ხალხების, კერძოდ, იბერიელთა და სომხების შესახებ. ამ ცნობათაგან განსაკუთრებით საინტერესოა დაზავების დროს ფიცის დადების ცერემონიალი, რომელიც იბერიისა და არმენიის (სომხეთის) მეფეებს ჩაუტარებიათ. ცერემონიალის კულმინაციური მომენტი ყოფილა მოფიცარი მხარეების მიერ მარჯვენა ხელის ცერი თითებზე ერთმ-

ნეთთან მიტყუება, მათი ღვედით გადანასკვა, მოწოლილი სისხლის ჩხვლეტით გამოშვება და შემდეგ რიგრიგობით ერთმანეთის თითებიდან სისხლის გამოწოვა. დაფიცების სისხლით დაამტკიცება, უთუოდ უძველესი წესის გადმონაშთი იყო. კერძოდ, იმ დროისა, როდესაც საზოგადოებრივი წყობილების ერთ-ერთ მაკავშირებელ ფერმენტად სისხლი იყო წარმოდგენილი.

ტაციტუსის მიერ II საუკუნეში დაფიქსირებული ფაქტი იმის მაჩვენებელია, რომ იბერიელ ტომებს, იმ დროს, რომლის გადმონაშთსაც დაფიცების აღწერილი წესი წარმოადგენდა, გვაროვნული წყობილების საფეხური უნდა ჰქონოდათ გავლილი. საინტერესოა, რომ ფიცის მსგავსი წესი, კერძოდ, სასმელში სისხლის ჩაწვეთება, კავკასიის მთის მოსახლეობაში XIX საუკუნეშიც იყო შემორჩენილი, რაც გვაროვნული წყობილების დროს შემუშავებული წეს-ჩვეულებების სიმტკიცის მაჩვენებელია და რა გასაკვირია, რომ II საუკუნეში იგი დადასტურებულიყო იბერიის მოსახლეობაში.

ქართველ ტომთა შესახებ ანტიკურ ავტორებთან დაცულ ცნობების და მათი მნიშვნელობის ნიმუშად შედარებით ვრცლად განვიხილავთ იმ ეთნოგრაფიული ხასიათის მასალას, რომელიც შემონახულია ჰეროდოტეს ისტორიაში და აპოლონიოს როდოსელის „არგონავტიკაში“.

§ 3. ჰეროდოტეს ცნობები ქართველი ტომების შესახებ

ჰეროდოტეს „ისტორიაში“ დასავლურქართული ტომების შესახებ შემონახული ცნობები ერთ-ერთი უძველესია, საერთოდ. ამ ტომების შესახებ და მათი მნიშვნელობა სრულიად განსაკუთრებულია. ეს ცნობები მით უფრო საყურადღებოა, თუ გავითვალისწინებთ, რომ ისინი ეხებიან კოლხებისა და მათი მეზობელი ტომების სამეურნეო ცხოვრების, ეთნოგრაფიული ყოფის და ანთროპოლოგიური მონაცემების სხვადასხვა მხარეს. ჰეროდოტე პირველია უძველეს ანტიკურ ავტორებს შორის, რომელიც შედარებით დაწვრილებით და თანამიმდევრულად გვაწვდის ცნობებს ამ ტომების გარეგნობის, მათი მეურნეობის ძირითადი ფორმების, პიროვნული თვისებების, ჩაცმულობის და სხვათა შესახებ. მართალია, როგორც ამას ქვემოთ დავინახავთ, ჰეროდოტეს ცნობები თითოეული აქ დასახელებული სა-

კითხის შესახებ ყოველთვის სანდო არ არის, ზოგჯერ მცდარია და მეცნიერების თანამედროვე მონაცემებით მიუღებელი, მაგრამ მათი მნიშვნელობა მაინც დიდია.

როგორც ცნობილია, ჰეროდოტემ პირველმა წამოაყენა მოსაზრება კოლხების წარმომავლობის, მათი ეთნიკური კუთვნილება შესახებ; უფრო მეტიც, იგი შეეცადა თავისი თვალსაზრისი ამ საკითხზე გარკვეული არგუმენტების მოშველიებით დაესაბუთებინა. მართალია, კოლხების ეგვიპტური წარმოშობის ჰეროდოტესეული თეორია მცდარია, მიუღებელი, მაგრამ საყურადღებოა, რადგან იგი — ჰეროდოტეს მიერ ყურადღების საგანგებოდ გამახვილებაა ამ ხალხის წარმოშობაზე და მიუთითებს მათ გარკვეულ ხედვრით წონაზე.

ჰეროდოტე განსაკუთრებით საინტერესოა როგორც ავტორი, რომელიც კოლხების და სხვა ქართველი ტომების შესახებ გვაწვდის მნიშვნელოვან ეთნოლოგიურ ცნობებს. აქ პირველ რიგში არ შეიძლება სპეციალური მსჯელობის საგანი არ გახდეს ჰეროდოტეს ცნობები კოლხური სელის (საერთოდ, იმდროინდელი ბერძნებისათვის ცნობილი სელის ერთ-ერთი სახეობის) შესახებ. განსაკუთრებული სიმტკიცის მქონე საღებავებზე შესახებ, რომელსაც კოლხები იყენებდნენ შალის ქსოვილების შესაღებად და გასაფერადებლად, უძველესი დროის კოლხეთში მიღებული წინადაცვეთის წესის შესახებ და სხვ.

ა. კოლხების აღწერა და მათი წარმომავლობა

კოლხთა გარეგნულ თვისებებზე უძველესი ცნობა გამოჩენილ ბერძენ ლირიკოსს პინდაროსს (522—442 ძვ. წ.) და ჰეროდოტეს მოეპოვებათ. ამათგან პირველს აღნიშნული აქვს მხოლოდ, რომ კოლხები მუქკანიანები ყოფილან, რომ არგონავტები ფაზისში მოვიდნენ და იქ მუქკანიან კოლხებს შეებრძოლნენ. ხოლო ჰეროდოტე აღნიშნავს: „მაგრამ ცხადია, რომ კოლხები ეგვიპტელები არიან. ამას მე თვითონ მივხვდი იმაზე უწინ, ვიდრე სხვაგან მოვისმენდი და ასე ვიტყვოდი. და რადგანაც ამას ვფიქრობდი, შევეკითხე ორივეს — კოლხებს უკეთ ახსოვდათ ეგვიპტელები, ვიდრე ეგვიპტელებს კოლხები. ეგვიპტელები ამბობენ, რომ მათი აზრით, სეზოსტრისის ლაშქრიდან არიან კოლხები და მე თვითონაც ასევე მეჩვენებოდა, რადგან კოლხები შავგვრემანები არიან და ხეკუქთმიანები (მაგრამ ეს არა-

ფერს არ ნიშნავს, რადგან სხვებიც არიან ასეთები, მაგრამ ამასთანავე და უფრო მეტად ამას მოწმობს ის, რომ ყველა ხალხისაგან მხოლოდ კოლხები და ეგვიპტელები და ეთიოპელები არიან, რომლებიც თავიდანვე აწარმოებენ წინადაცვეთას“...

საიდან ამტკიცებს ჰეროდოტე კოლხების ამგვარ წარმომავლობას და რა უდევს მას საფუძვლად? ამისათვის კიდევ ერთი ცნობა: „მან ეს გააკეთა და გადაიარა ხმელეთი, ვიდრე აზიიდან ევროპაში არ გადავიდოდა და დაიმორჩილა სკვითები და თრაკიელები. მე ვფიქრობ, რომ ის უშორესი ადგილი, სანამდეც მოვიდა ეგვიპტელთა ლაშქარი სწორედ აქ იყო, რადგან ამათ ქვეყანაში კიდევ ჩანს მათ მიერ დაყენებული სვეტები, ხოლო ამათზე უფრო შორს კი აღარ არის. აქედან შემობრუნდა და უკან წავიდა, შემდეგ კი მდინარე ფასისთან იყო. მე არ შემიძლია დაბეჯითებით იმის თქმა, რომ ამ ადგილას თვით მეფე სეზოსტრისმა გამოჰყო თავისი ლაშქრის რაღაც ნაწილი და დატოვა აქ, ამ ქვეყნის მცხოვრებლად, ან კიდევ იმის, რომ ზოგიერთი ჯარისკაცთაგანი, გადालლილი ხეტიალით დარჩა მდინარე ფასისთან“. მოყვანილი ცნობებიდან კარგად ჩანს, თუ როგორია ჰეროდოტეს ვარაუდი კოლხთა წარმომავლობის შესახებ. 1. კოლხები ეგვიპტელები არიან, სეზოსტრისის ლაშქრის ნაწილი, რომლებიც მდ. ფასისზე დარჩნენ საცხოვრებლად, ორიენტი შავგვერდმანები და ხუქუქთმანიები არიან. 2. ყოფაცხოვრებითი ნირი კოლხებსა და ეგვიპტელებს ერთნაირი აქვთ. 3. ენა საერთოა. 4. მხოლოდ კოლხები და ეგვიპტელები და ეთიოპელები აწარმოებენ წინადაცვეთას, 5. სელს აქეშავენ ერთნაირად.

ჰეროდოტეს ცნობა იმის შესახებ, რომ კოლხები ეგვიპტელები არიან და სეზოსტრისის ლაშქრის ნაწილი, ამაზე პასუხი ანთროპოლოგიამ უნდა გასცეს. როგორც ვიცით, ამა თუ იმ ხალხის ეთნიკური წარმომავლობის დასადგენად ანთროპოლოგიურ ნიშნებს უნდა მიუყეს გადამწყვეტი მნიშვნელობა. ამჟამად კი, როგორც ანთროპოლოგიური მონაცემები გვიდასტურებს გვიანი ბრინჯაოს და რკინის ფართო ათვისების ხანაში საქართველოს ტერიტორიაზე მოსახლეობის არავითარ მონაცვლეობას არ ჰქონია ადგილი. ელინისტური და ანტიკური ხანის პალეოანთროპოლოგიური მასალები საქართველოს და კავკასიის ტერიტორიიდან სრულიად უდავოდ ცხადყოფს, რომ ანთროპოლოგიური ტიპის ცვლას მთელი ამ ხნის განმავლობაში ჰქონდა ეპოქალური ტრანსფორმაციის სახე, რაც ერთხელ კიდევ აღას-

ტურებს ადგილობრივი მოსახლეობის ბუნებრივ შინაგან განვითარებას, მისთვის გენეტიკურად უცხო, მნიშვნელოვანი ელემენტების ასიმილაციის გარეშე. ამგვარად, როგორც ქართველი ანთროპოლოგები აღნიშნავენ, უძველეს სამარხებში თავის ქალებს გავომის შემდეგ შესაძლებელი გახდა მსჯელობა ანთროპოლოგიური ტიპების თანდათანობით განვითარების უწყვეტ ჯაჭვზე, ბრინჯაოს ხანიდან თანამედროვეობამდე, რომ ამგვარად საკითხი გადაწყდა და ქართველების წინაპრები კავკასიის თავდაპირველ მემკვიდრეებად უნდა ვაღიაროთ.

რაც შეეხება ჰეროდოტესთან მოყვანილ ცნობას, სადაც ისტორიკოსი ეგვიპტელებისა და კოლხების მუქკანიანობასა და ხუჭუჭთმიანობაზე მიუთითებს, აქ ასეთი გარემოება იპყრობს ყურადღებას: კავკასიის მთელი აბორიგენული მოსახლეობა განეკუთვნება დიდი ევროპეიდული რასის სამხრეთის შტოს, ანუ ინდო-ხმელთაშუაზღვისპირულ რასას, ამ რასის გავრცელების არეალი მოიცავს ტერიტორიას ატლანტის ოკეანიდან ინდოეთამდე. იგი სამ დიდ რასობრივ შტოდ იყოფა: ინდო-პამირულ, ხმელთაშუა-ბალკანურ და წინააზიურ რასებად. აღსანიშნავია ის ფაქტი, რომ ინდო-ხმელთაშუაზღვისპირული რასის სამივე განშტოების წარმომადგენლები გვხვდება კავკასიის თანამედროვე მოსახლეობაში, ადგილობრივი ნაირსახეობებით. სამივე ამ განშტოების კავკასიური ნაირსახეობა მორფოლოგიურა მსგავსების გარკვეული კომპლექსითაა ერთმანეთთან დაკავშირებული, ამიტომ შეიძლება მსჯელობა მათ კავკასიურ ერთობაზე, ხოლო ამ, ე. წ. „კავკასიური ერთობის“ ფესვები ადგილობრივად მიდის საუკუნეთა სიღრმეში, ვინაიდან, რაც უფრო ძველია ამ ტერიტორიებზე აღმოჩენილი პალეოანთროპოლოგიური ტიპები, მით უფრო მეტია მათ შორის მორფოლოგიური მსგავსება (მ. აბდუშელიშვილი). ამიტომ სავსებით შესაძლებელია, რომ ჰეროდოტეს ენახა კოლხები, რომლებსაც საერთო მორფოლოგიური ნიშნები ჰქონდათ ეგვიპტელებთან. მაგრამ ეს სრულებითაც არ მიუთითებს კოლხებისა და ეგვიპტელების ნათესაობაზე.

რაც შეეხება კოლხებისა და ეგვიპტელების ყოფა-ცხოვრების მსგავსებას, იგი გამოიხატებოდა მხოლოდ მათი სამეურნეო ყოფის მსგავსებაში, რაც ნილოსისა და ფასისის ქვემო წელის მიდამოებში არსებული ერთნაირი ბუნებრივი პირობებით შეიძლებოდა ყოფილიყო გამოწვეული. ცნობაზე კოლხურ-ეგვიპტური ენის ნათესაობის შე-

სახებ, უნდა ითქვას შემდეგი: იბერიულ-კავკასიური ენები ნარჩენებია ოდესღაც მრავალრიცხოვან ენათა ოჯახისა, რომელიც გავრცელებული იყო კავკასიის მიწა-წყალზე და მის სამხრეთით, ჯერ კიდევ მაშინ, სანამ აქ გავრცელებოდა ინდოევროპული, სემიტური, ურალური თუ ალთაური ენები. უფრო დაზუსტებით — ეს არის ხეთურ-იბერიულ ენათა წრე.

ეგვიპტელებისა და კოლხების ჩვეულებაზე წინადაცვეთის შესახებ უნდა ითქვას შემდეგი: ზნე-ჩვეულებებს (ამ შემთხვევაში წინადაცვეთას) დროთა განმავლობაში შექმნილს. ანდა მეზობლისაგან შეთვისებულს, შეუძლებელია ანგარიში გაეწიოს იმ შემთხვევაში, როცა ლაპარაკია კოლხებისა და ეგვიპტელების ნათესაობაზე.

ბ. კოლხური სელი

კიდევ ერთი ცნობა ჰეროდოტესთან, რომლითაც იგი ეგვიპტელების და კოლხების ნათესაობას ამტკიცებს: „კიდევ რისი თქმაც შემიძლია კოლხების შესახებ, რითაც ისინი ეგვიპტელების მსგავსნი არიან. მხოლოდ კოლხები და ეგვიპტელები ამუშავებენ სელს ერთნაირად. კოლხურ სელს ელინები სარდონულს უწოდებენ, ეგვიპტიდან შემოსულს კი ეგვიპტურს“. კოლხური და ეგვიპტური სელი ელინებში ხარისხით კი არ განირჩევა ერთმანეთისაგან, არამედ მხოლოდ სახელწოდებით. როგორც ვარაუდობენ, ყველაზე რეალური უნდა იყოს ტერმინის დაკავშირება ერთ-ერთი ეგვიპტური ტომის — შარდან სახელწოდებასთან, რომელიც აქტიურად ფიგურირებს, ე. წ. „ზღვის ხალხთა“ წიგნში. ძველ ეგვიპტურ წყაროებში ისინი მოიხსენიებიან როგორც ეგვიპტური ჯარის ნაწილები. საყურადღებოა მათი მოხსენიება რამზეს II ჯარის ნაწილთა შორის ხეთებთან გამართულ ბრძოლაში. გამოთქმულია ვარაუდი, რომ ხეთებთან ბრძოლის შემდეგ უნდა დაწყებულიყო ეგვიპტური ჯარის ამ ერთი ნაწილის კოლხეთში შემოქრა-გადმოსახლება.

თუ დავუშვებთ, რომ ეს მართლაც ასე მოხდა, ე. ი. „შარდანის“ (ამ ეგვიპტური ტომის) შემოსვლა, როგორც ეგვიპტური ჯარის ნაწილისა კოლხეთში, მაშინ ძნელი აღარ იქნებოდა იმის დადგენა, საიდან ახსოვთ კოლხებს ეგვიპტელები, რატომ ითვლებოდნენ ისინი ეგვიპტელთა ლაშქრიდან, რატომ ჰქონდათ მათ მრავალი საერთო

ეგვიპტელებთან და იმავე დროს რატომ ეწოდება კოლხურ სელს სარდონული.

შარდანებს პირდაპირი კავშირი ჰქონდათ კუნძულ სარდინიის ადრეულ მოსახლეობასთან. ამაზე მიუთითებს სარდინიაში „ზღვის ხალხთა“ ტიპის სტატუეტების აღმოჩენა. ასევე საინტერესოა ძვ. წ. IX საუკუნის ფინიკიური წარწერა, რომელიც სარდინიაში აღმოჩნდა და კუნძულს უწოდებს შარდანს.

სელს ეთნოგრაფიული მასალის მიხედვით განსაკუთრებით ღრმა კვალი შემოუნახავს სამეგრელოში, ხალხის მეხსიერებაში. სელის ტილოსაგან დამზადებულ პერანგს აქ „სუს-ოსაკს“ უწოდებდნენ. ამ პერანგს მამაკაცები ყანაში მუშაობის დროს ატარებდნენ. სელის პერანგი გრილი და მუშაობისას მოსახერხებელი იყო. კანაფისა და ჭელის ქსოვილისაგან პერანგის დამზადება აჭარაშიც ყოფილა გავრცელებული.

სელის კულტურასთან დაკავშირებული ძველი ტრადიციის დამადასტურებელი უნდა იყოს ეთნოგრაფიული მონაცემები, რომლის მიხედვით წალენჯიხისა და ხობის რაიონებში სელის ნართისაგან თევზის საჭერ ბადეებს ამზადებენ. ეს ფაქტი გარკვეულად ეხმაურება ქსენოფონტეს შენიშვნას თევზსაჭერი ბადის შესახებ — ის რჩევას იძლევა, ასეთი ბადისათვის გამოყენებულ იქნეს კოლხური სელის ნართი.

სელი გურიაშიც მოჰყავდათ, ოღონდ გურიაშიც და აჭარაშიც იგი ლერწმის სახელწოდებით არის შემორჩენილი. საერთოდ, ლიტერატურული წყაროები მოწმობს, რომ სელისა და კანაფის კულტურა გავრცელებული იყო მთელ საქართველოში.

არქეოლოგიური მასალების მიხედვით, სელი საქართველოში არა მარტო ანტიკური პერიოდის დროს მოჰყავდათ, არამედ გაცილებით ადრე და რომ ეს კულტურა აღმოსავლეთ საქართველოშიც იყო გავრცელებული ჯერ კიდევ II ათასწლეულში. იგ. ჯავახიშვილი აღნიშნავდა, რომ სელის მცენარის სახელწოდება ერთი უძველესთაგანია საქართველოში და არც ერთი სხვა ერის ტერმინს არ ენათესავება.

კოლხეთში სელის წარმოების შესახებ მეტყველებს ოჩამჩირეში აღმოჩენილი, ე. წ. ბალიანი კერამიკის ნაშთები, რომელზედაც წარმოდგენილია ქსოვილის ანაბეჭდი, რომელსაც სელის ანაბეჭდად მიიჩნევენ. როგორც არქეოლოგები ვარაუდობენ, ეს ქსოვილები დამზა-

დებული უნდა ყოფილიყო ადგილობრივი მოსახლეობის მიერ, რამდენიმე საუკუნით ადრე, ვიდრე აქ ელინთა, ანუ ბერძენთა კოლონია დაარსდებოდა.

ამგვარად, სელის კულტურას და მისი ქსოვილების წარმოებას ხანგრძლივი ისტორია აქვს საქართველოში. სელის კულტურა თავისი საწყისი ფორმით უშუალოდ უკავშირდება ძველი კოლხეთის ინტენსიური მიწათმოქმედების კულტურას.

გ. კოლხებისა და მათი მონათესავე ტომების ჩაცმულობა

ჩაცმულობა გულისხმობს ცალკეული ებოქების, ქვეყნებისა და სოციალური ფენებისათვის დამახასიათებელი ტანსაცმლის, თარგის, შემკულობის, თმის ვარცხნილობის, ძალაუფლების ნიშნებისა და სამკაულების ერთობლიობას, რაც თითოეულ ერს ჩამოუყალიბდა ბუნებრივი პირობებით, ცხოვრების წესით და ეკონომიკური მდგომარეობით.

ჰეროდოტეს „ისტორიაში“ ერთი ასეთი საინტერესო ცნობა მოიპოვება: „კასპიის ზღვა კი სხვაა, დამოუკიდებელია, მისი სიგრძის გადალახვას ნიჩბებიანი ნავი უნდება თხუთმეტ დღეს. სიგანისას კი იქ, სადაც ყველაზე ფართოა, მ დღეს. ამ ზღვის დასავლეთით გადაჭიმულია კავკასიონი, რომელიც მთებს შორის ყველაზე უფრო ვრცელია და მაღალი. ადამიანთა მრავალი სხვადასხვა ტომი ცხოვრობს კავკასიონის მთებში და მთელი ეს ხალხი იკვებება გარეული მცენარეებით — ამბობენ, რომ ამ ხეებს ფოთლები თავისებური მოყვანილობისა აქვთ. ამ ფოთლებს ნაყავენ, ურევენ წამალს და ამით ხატავენ ტანსაცმელს. ხოლო ეს ნახატები კი არ ხუნდება, არამედ ცვდება დანარჩენ შალთან ერთად, თითქოს თავიდანვე ჩაქსოვილია მასში“.

ამ ცნობიდან გამომდინარე ქართველური ტომები ხმარობენ შალის ტანსაცმელს, აკეთებენ საღებავს და ქსოვილის გალამაზების მიზნით ხატავენ მას.

განსაკუთრებით საყურადღებოა ის ფაქტი, რომ უძველესი კოლხური ტანსაცმლის თარგთან და სტილთან დიდ სიახლოვეს ამჟღავნებს ტროელთა კოსტიუმი. თუ შევადარებთ ბერძნულ კერამიკულ ლარნაკებზე (ძვ. წ. VI—IV სს.) გამოსახულ ტროას მეფე პრიამოსის, მისი ვაჟის პარისისა და ტროას მეომრების ტანსაცმელს, დავრწმუნ-

დებით მათი ტანსაცმლის მსგავსებაში. კოლხური ტანსაცმლის მსგავსება ტროადულთან, შემთხვევითი არ უნდა იყოს.

რამდენიმე სიტყვა კოლხი მეომრის შეიარაღების შესახებ. ბერძენ-რომაელ ავტორთა შრომებში დასავლურ-ქართული ტომებზე, მათ შორის კოლხები, დახასიათებულია, როგორც ბრძოლაში მამაცო და სამშობლოსათვის თავდადებული ხალხი. როგორც პეროდოტე აღნიშნავს „ხოლო კოლხებს თავზე ხის მუზარადები ჰქონდათ, გამოუქნელი ტყავის პატარა ფარები და მოკლე შუბები. ამას გარდა, დანები“...

არქეოლოგიური მონაცემები ადასტურებს პეროდოტეს ცნობების სისწორეს, რომ ლითონის თავდაცვითი საჭურველი, მათ შორის მუზარადები და ფარები, კოლხეთში შედარებით იშვიათად გვხვდება, როგორც ჩანს, ამ ძვირადღირებული ლითონის საჭურველზე მხოლოდ საზოგადოების მაღალ ფენებს თუ მიუწევდებოდათ ხელი, ხოლო სხვები, როგორც ჩანს, ტყავისა და ხის საჭურველს ატარებდნენ. რაც შეეხება დანებს, ისინი აღმოჩენილია დასავლეთ საქართველოს როგორც ზღვისპირა პუნქტებში (ეშერი, ფიჭვნარი), ასევე შიდა რაიონებშიც (რაჭა, სვანეთი, ითხვისი).

ამრიგად, ქართული ხალხური ტანსაცმელი, ისევე როგორც კულტურის სხვა ელემენტები, საუკუნეთა განმავლობაში ყალიბდებოდა. ამასთან, ტანსაცმლის ძირითადი ტიპები იქმნებოდა სამეურნეო-ყოფითი, სოციალურ-წოდებრივი და ტერიტორიულ-ეთნიკური ნიშნების მიხედვით.

§ 4. „არგონავტიკის“ ცნობები ქართველი ტომების შესახებ

ა. ქართველი ტომები — მეტალურგები

აპოლონიოს როდოსელი „არგონავტიკაში“ დაწვრილებით აღწერს ოქროს საწმისის მიძიებელთა თავგადასავალს. პოეტი უხვად გადმოგვცემს სინამდვილის ამსახველ გეოგრაფიულსა და ეთნოგრაფიულ ფაქტებს.

„არგონავტიკის“ II წიგნში მისანი ფინევსი ასახელებს შავი ზღვის სანაპიროზე მოსახლე ტომებს: ხალიბებს, ტიბარენებს, მოსონიკებს, მაკრონებს, ბეჭირებს, სასპირებს, ბიძერებს და საკუთრივ კოლხებს. ავტორი ყველა ტომის შესახებ გვაწვდის ეთნოგრაფიული ხასიათის ცნობებს. მისი გადმოცემით, ხალიბებს ვრცელი ტერიტო-

რია უკავიათ. ისინი კლდოვან და პირქუშ, მაგრამ რკინით მდიდარ მიწაზე ცხოვრობენ: „ხალიბები არც მიწის დამუშავებაზე ზრუნავენ ხარების საშუალებით, არც ტყბილი ნაყოფის მომცემი რამე ხეხილის მოშენებაზე და არც ნახირს აძოვებენ ცვრით დანამულ საძოვარზე. ისინი რკინით მდიდარ პირქუშ მიწას თხრიან და (მოპოვებულ მადანს) სურსათზე ცვლიან. არასოდეს არ უთენდებთ მათ დილა მძაჱე შრომის გარეშე და აუტანელი მუშაობა შაგ ჰვარტლსა და კვამლში უხდებთ“. „არგონავტიკის“ ცნობით, ხალიბებმა აღმოაჩინეს რკინის მადნები და დიდი ჯაფით ამუშავებდნენ. ხალიბები მათ ეწოდათ ბერძენთა ერთ-ერთი მეომარი ლეთაების — არესის ძე ხალიბოსის სახელის მიხედვით.

ბერძნული წყაროები ხალიბებს მიაწერს მელითონეობის დაწყებას. საისტორიო წყაროებში დაწვრილებითაა აღწერილი ხალიბური ნაწარმის დამზადების პროცესი და ნაწარმის თვისებები. ხალიბებს, როგორც მეტალურგებს, ახასიათებს მრავალი ბერძენი ავტორი.

კოლხეთის ტერიტორიაზე აღმოჩენილი ნივთიერი მასალები, რომელიც ეკუთვნის ძვ. წ. II ათასწლეულს, ამტკიცებს მეტალურგიის მაღალი დონის განვითარებას კოლხეთში. მეცნიერთა უმრავლესობა დღესაც ერთხმად აღიარებს კავკასიისა და მცირე აზიის მეტალურგიის დიდ გავლენას შუმერზე, კვიპროსზე, რომზე, საბერძნეთსა და დასავლეთ ევროპაზეც. ამ მხრივ, მათი აზრით, ყველაზე დიდი დამსახურება მიუძღვით ხალდებს, მოსინიკებსა და თუბალებს.

იგი, ჭავჭავიშვილი აღნიშნავდა, რომ მოსინიკებმა აღმოაჩინეს თითბრის წარმოების ხელოვნება, ხოლო ხალიბებმა — ვერცხლის, რკინის და ფოლადისა. იგი ანალიზს უკეთებდა ლითონთა სახელებს. საყურადღებოა, რომ „კალის“ გარდა, ძველ ქართულში არც ერთი მადნის სახელი არ მოიპოვება, რომელიც უცხო ენიდან ყოფილიყოს შეთვისებული, მაგალითად, როგორც ზემოთაც მივუთითეთ, ოქრო — მეგრულად ორქო, სვანურად ვქრე, დიდოურად უქრუ; ვერცხლი — მეგრულად ვარჩხილი, კვარჩხილი, სვანურად ვარჩხილი, დიდოურად მიცხის; ასევე ითქმის თითბერზე, სპილენძსა და სხვა ლითონებზე.

არქეოლოგიური მონაცემებით ვიცით, რომ კოლხეთში არსებობდა რკინის საბადოები და აქ რკინის დამუშავებამ ისეთ დონეს მიაღწია, რომ ხალიბები ფოლადსაც კი აღნობდნენ. ამასთან დაკავშირებით არის მოსაზრება, რომ კოლხეთში არსებობდა რკინის კულტი. გ. ჩოტაიას აზრით, თანამედროვე კოლხებთანაც კი შემორჩა თავისე-

ბური ფორმით რკინის კულტი. ქართველებში რკინის კულტის არსებობა ერთხელ კიდევ ადასტურებს ხალიბებში მეტალურგიის განვითარების მაღალ დონეს.

ამრიგად, თანამედროვე მეცნიერები ერთხმად აღიარებენ ქართველ ტომთა — მოსინიკების, თუბალების, ხალიბების უდიდეს დამსახურებას მეტალურგიის განვითარებაში. მოყვანილი მასალებიდან ნათლად ჩანს, რომ ხალიბები იყვნენ მეტალურგი ტომები. მათ მთავარ საქმიანობას წარმოადგენდა რკინის დამუშავება და ექვს არ იწვევს ის აზრი, რომ ხალიბებისაგან იღწავლეს სხვა ხალხებმა რკინის დამუშავების ტექნოლოგია. ალბათ, შემთხვევითი არაა, რომ ხალიბების სახელიდანაა ნაწარმოები ფოლადის ბერძნული სახელწოდება „ხალაფს“, რაც „ხალიბურ ლითონს“ ნიშნავს.

ბ. ქართველ ტომთა საცხოვრებელი

აპლონიოს როდოსელის ცნობით, ტიბარელების მეზობლად, მოსახლეობდნენ მოსინიკები. მოსინიკებს სახელი შერქმევიანათ იმ ხის კოშკებისაგან, რომლებშიც ცხოვრობდნენ და, რომელსაც „მოსინებს“ უწოდებენ. ცნობა იმის შესახებ, რომ ქართველ ტომთა მოსახლეობა ხის კოშკებში ცხოვრობდა, მართალი უნდა იყოს. ბერძნებს ხის კოშკებად მიუჩნევიათ კოლხეთში ძველთაგანვე გავრცელებული ხის სვეტებზე (ხიმინჯებზე) შემდგარი ოდა სახლები.

ანტიკური პერიოდის ავტორები — ჰიპოკრატე, ქსენოფონტე, აპლონიოს როდოსელი, არიანე მიგვითხვებენ, რომ ძველ კოლხეთში ძელურ-ფიციური სახლები და კოშკები უნდა ყოფილიყო გავრცელებული. ამასვე ადასტურებს განცხადება არქეოლოგიური მასალა.

ძვ. წ. II ათასწლეულის პირველი ნახევრიდან მდ. რიონის ქვემო წელზე და მის მიმდებარე მხარეებში გაბატონებული ჩანს ხის ნაგებობები ჯარგვალური ტიპისა. ჯარგვალთა შენების ტრადიცია დასავლეთ საქართველოში საყოველთაოდ გავრცელებულია. ჯარგვალის ტიპის შენობების ნაშთები დამოწმებულია ნამკედურის ბორცვზე ქობულეთთან, სოფ. ქვემო ჰალადილში ბორცვ „ზურგაზე“, ანაკლიის „დიხა გუძუბას“ მეორე და მესამე ფენებში და სოფ. ქვალონთან.

სერგი მაკალათიას ცნობით, ადრე გლეხები ცხოვრობდნენ ფაცხებში და მიწურ ხის სახლებში. მეგრული ფაცხა წარმოადგენდა საცხოვრებელი ბინის ერთ-ერთ სახეს. ს. მაკალათიას აზრით, სადგო-

მის ერთ-ერთი ასეთი ტიპი იყო „ჯარგვალი“, რომელიც ფაცხისაგან იმით განსხვავდებოდა, რომ მისი კედლები ნაგები იყო გაჩორკნილი გრძელი მორებით.

ეთნოგრაფიული კვლევა-ძიების შედეგად დადასტურდა, რომ გასული საუკუნის მიწურულამდე კინტრაშის ხეობაში არსებობდა ძეღური საცხოვრებელი „კუშტურა“. იგი წარმოადგენდა გაუთლელი ძეღებისაგან ნაშენ საცხოვრებელ სახლს, რომლის საკედლე ძეღები თავებით იყო ერთმანეთში ჩაჭედული. „კუშტურას“ ერთი ცალყურა კარი ჰქონდა, რომელიც შიგნით იღებოდა.

ქართული სამშენებლო ტექნიკის შესახებ საინტერესო ცნობებს გვაწვდის რომელიმე მწერალი ვიტრუვიუსი. ვიტრუვიუსისეული კოლხური სახლი და „კუშტურა“, მთელი რიგი ნიშნების მიხედვით, ერთი და იგივე ტიპის ძეღურ საცხოვრებლად წარმოგვიდგება.

ვფიქრობთ, სწორი უნდა იყოს აზრი, რომ II ათასწლეულის პირველი ნახევრიდან I ათასწლეულის შუახანებამდე კოლხეთში საცხოვრებელთა საყოველთაოდ გავრცელებული სახეობა ხის ხუროთმოძღვრებაზე იყო დაფუძნებული.

გ. კოლხთა ადათ-წესები

აპოლონიოს როდოსელი „არგონავტიკაში“ გვაწვდის საინტერესო ცნობებს კოლხების ადათ-წესებზე. განსაკუთრებით საინტერესოა დაკრძალვასთან დაკავშირებული ცნობა. იგი აღნიშნავს, რომ კოლხებს ცოდვად მიაჩნიათ მიცვალებულთა დაწვა ან დამარხვა. ისინი გვამს ახვევენ ახლად დაკლულ ხარის მოუქნელ ტყავში და შემდეგ ჰკიდებენ მაღალ ხეებზე ქალაქგარეთ. ასე ექცევიან მამაკაცებს, ხოლო ქალებს ასაფლავებენო. კოლხეთში შესულ არგონავტებს თვალწინ წარმოუდგათ „კირკეონის ველი, აქ მრავლად იყო ჩამწყრივებით აღმოცენებული ტირიფი და ძეწნა, რომელთა კენწერობებზეც თოკებით მიკრული გვამები ეკიდა“. გვინდა აღვნიშნოთ, რომ ხეზე გვამების მიბმა უკანასკნელ დრომდე იცოდნენ აფხაზეთში, ოღონდ მხოლოდ მეხით დაღუპულებისათვის.

როდოსელის ცნობაზე კოლხეთში მიცვალებულის ხეზე ჩამოკიდების (დაკრძალვის) შესახებ ყურადღებას ამახვილებს ივ. ჯავახიშვილი. იგი აღნიშნავს, „უეჭველია, ეს ცნობა იმას ამტკიცებს, რომ კოლხები მაზდეანობის მოძღვრების აღმსრულებელნი ყოფილან,

იმიტომ, რომ მხოლოდ ამ სარწმუნოებაშია აკრძალული ადამიანის გვამის მიწაში დასაფლავება. მხოლოდ იქ არის აკრძალული ადამიანის გვამის ცეცხლით დაწვაც იმიტომ, რომ ცეცხლი წმინდა სტაქიონად ითვლებოდა და არაა უწმინდური მას არ უნდა შეეხებოდა“.

ხეზე დამარხვის წესი კიდევ ერთხელ ადასტურებს გავრცელებულ აზრს საქართველოში ხის კულტის არსებობის შესახებ. ქართველებს ხეები ღვთაებად მიაჩნდათ. აფხაზებს ეს რწმენა ბოლო დრომდე შტაკედ ჰქონდათ დაცული და დიდი მოწონებით სცემდნენ თაყვანს ხეებს.

ხის კულტი ცნობილია ეთნოგრაფიული მასალებით და დამოწმებულია ლიტერატურული წყაროებითაც.

აპოლონიოს როდოსელი „არგონავტიკაში“ იხსენიებს კოლხთა ღმერთებს. როდესაც იასონი შევიდა კოლხეთის მეფის — აიეტის სასახლეში ქალაქ „კუტაიაში“, მან დაინახა „არესის ველი და ამ ღმერთის წმინდა ჰალაქი“.

არესს, რომელიც ბერძენთა მეომარი ღმერთია, აპოლონიოს როდოსელი სხვაგანაც იხსენიებს: კოლხეთში მიმავალ არგონავტებს, მოხუცი ფინევსი უწინასწარმეტყველებს, რომ ისინი მიაღწევენ „ქუთაისის ღმერთს, სადაც მომდინარეობს შორეული ამარანტის მთებიდან მომავალი მორევიანი ფაზისი... იქ დაინახავთ ქუთათელი აიეტის კოშკსა და არესის ჩრდილოვან ჰალაქს“.

აპოლონიოს როდოსელს კოლხებს უდიდეს საფიცრად გვა (ღეღამოწა) და ურანი (ზეცა) მიაჩნია.

აპოლონიოს როდოსელის მიერ მოწოდებულ ცნობებში განსაკუთრებით ყურადღებას იპყრობს ცნობა კირბების შესახებ. იგი პირველი ცნობაა ძველ ქართულ დამწერლობაზე. არგონავტების სიტყვები, რომ კოლხებს „შენახული აქვთ მამათაგან ნაწერი კირბები“, ანტიკური ხანის ქართველ ტომებში არსებული მაღალი კულტურის მაუწყებელია.

როდოსელის ხანაში კოლხებს ჰქონდათ ძველთაძველი წერილობითი ძეგლები სამანძილო კირბების სახით, რომელთაც კარტოგრაფიული დანიშნულება ჰქონდათ, და კოლხები მათ პრაქტიკული მიზნით იყენებდნენ — მოგზაურთათვის კირბებზე აღნიშნავდნენ წყლისა და ხმელეთის გზებისა და საზღვრების მდებარეობას. ისინი აპოლონიოს როდოსელზე გაცილებით უფრო ადრინდელია. მისი ცნობიდან ჩანს, რომ კოლხებს აქვთ საკუთარი, დანარჩენი ხალხებისაგან განსხ-

ვაეპული დამწერლობა, რომლით სარგებლობა, ალბათ, მართო მათ შეეძლოთ, რადგან ხსენებული კირბები მათ მამათაგან იყო დატოვებული. სამანძილო კირბების არსებობა იმასაც ამტკიცებს, რომ კოლხების მიწა-წყალზე გაცხოველებული მიმოსვლა ყოფილა.

როდოსელის სიტყვით, კოლხებს ჯერ კიდევ ძველთაგანვე ჰქონდათ წინაპართაგან დასწავლილი ზღვისა და ხმელეთის გზების ფირფიტებზე გამოხატვა. ეს ფირფიტები ჯერ ქვისა იყო და შემდეგ ხის. სწოედ მათ ეწოდებოდა „კურბისი“ — იგივე სახელი, რომელიც ეწოდებოდა ათენელთა კანონების ძველ ფიცრის ფირფიტებს. აპოლონიოს როდოსელის ცნობა კოლხეთში კირბების სახით დამწერლობის არსებობის შესახებ, ალბათ, რომელიღაც ძველისძველ ტრადიციას ეყრდნობოდა.

აპოლონიოს როდოსელის „არგონავტიკის“ მიხედვით, კოლხეთში განვითარებული იყო წამალთმკეთებლობა. აღსანიშნავია, რომ ძველი ბერძენი ავტორები მაგიურ მედიცინას მედეას და ასევე ჰეკატეს სახელს უკავშირებდნენ. მედეა წარმოდგენილი ჰყავდათ, როგორც გველუშაშებმული ეტლით მავალი.

პირველი ცნობა კოლხეთის სამეფოს, კერძოდ, აიეტის ოჯახის წევრთა სამედიცინო საქმიანობის შესახებ მოიპოვება ჰომეროსის „ილიადაში“. აქ, სამკურნალო საშუალებებიდან, ძირითადად, მცენარეები და ბალახებია ნახსენები.

როდოსელის მიხედვით, იაზონი ვერასოდეს ვერ შეასრულებდა აიეტის მოთხოვნებს, მაგრამ არგოსმა, მედეას დის ქალკიოპეს შვილმა, არგონავტებს უჩიოა, აიეტთან პირისპირ შებრძოლებსათვის თავი აერიდებინათ და მედეა გადმოებირებინათ. არგოსის თქმით მედეას „ქალმერთმა ჰეკატემ შესანიშნავად ასწავლა ჯადოსნური წამლების შემზადება იმ ბალახთაგან, რომელთა მიწა და ანკარა წყალი ზრდის“.

აპოლონიოსი აგვიწერს მედეას საეჭირო საქმიანობას. მას კარგად სცოდნია ბალახთა სამკურნალო თვისებები. იგი დიდი ხელოვნებით ამზადებდა წამლებს. მედეას სცოდნია პრომეთეს ბალახი, რომელიც, აპოლონიოს როდოსელის გადმოცემით, აღმოცენდა პირველად პრომეთეს სისხლისაგან, რომელიც გაუმადლარმა არწივმა კავკასიონის ფერდობზე დაღვარა. ავტორი აგვიწერს ამ მცენარეს: „მისი ღერო ორ, თითო წყრთის ოდენა შტოდ იყოფა, რომლებზედაც ფერით ზა-

ფრანის მსგავსი ყვავილია გაშლილი, მიწაში გაშვებული ფესვი კი ახლად გაჭრილ ხორცსა ჰგავს. მისი წვენი მთაში ნაზარდი წიფლის შავი სითხის ფერია“. ამ მცენარის წვენი მედებს უკუნეთ ღამეში ნიჟარაში მოუგროვებია. აღსანიშნავია, რომ გათხრების დროს I ათასწლეულის სამარხებში ნაპოვნი იყო არაერთი ნიჟარა, რომლებიც, არქეოლოგების აზრით, შესაძლებელია წამლის კურკლადაც იხმარებოდა. ამ მოსაზრებას აპოლონიოს როდოსელის ცნობაც ადასტურებს.

წამლის დამზადებაში დიდი მნიშვნელობა ენიჭებოდა ნედლეულის შეგროვებისა და დამუშავებას წესების დაცვას. სამკურნალო საქმიანობის გავრცელებსა და წამალთმკეთებლობის მაჩვენებლად უნდა მივიჩნიოთ წამლების შესანახი სპეციალური ყუთის შემოღება. როდოსელი აღნიშნავს, რომ „მედეა წამოიჭრა და იმ ყუთისაკენ გაექანა, რომელშიც სხვადასხვაგვარი წამალი ეწყო, ზოგი განმკურნებელი და ზოგიც მომავკდინებელი“.

ძველბერძნული წყაროების მიხედვით საქართველოში იმ დროისათვის ექიმი, მკურნალობასთან ერთად, წამლისთვის საჭირო ნედლეულსაც აგროვებდა და წამალსაც თვითონ ამზადებდა. აპოლონიოს როდოსელი აღნიშნავს, რომ მედეა „მიჩვეული იყო ღამლანობით ტაძრის მახლობლად გვამებისა და წამლისთვის გამოსადეგ მცენარეთა ირგვლივ ხეტიალს“.

როგორც ჩანს, მოყვანილი ცნობა გვამების დასაბალზამებლად საჭირო მცენარეთა შეგროვებას გულისხმობს, დაბალზამებულა გვამები ფიქსირებულია უძველეს ქართულ არქეოლოგიურ მასალებში და ამგვარად, მედებს სამკურნალოწამლო საშუალებათა შორის მახლობლად მდებარე საშუალებათა არსებობა არ არის მოულოდნელი.

მედებს აკუთვნებენ თმის შეღების აღმოჩენის პირველობას. „არგონავტიკის“ მიხედვით დილით გამოღვიძებულმა მედეამ „ცრემლებით დასველებული ლოყები ჩამოიწმინდა და ნექტარივით ტბილი ზეთით დაიზილა“. აქ სახის კანის მოვლის ერთგვარი მეთოდია მოცემული. აღსანიშნავია, რომ მედეა არა მარტო კურნავს სახის ნაოჭებს, არამედ შეუძლია ხელოვნურად დაინაოქოს სახე, გაიქალაქოს თმა.

„არგონავტიკიდან“ ჩანს, რომ განსაკუთრებული ყურადღება ექცეოდა საფეიქრო საქმეს. მატყლის დართვა წარმოებდა თითისტარებით. აპოლონიოს როდოსელი ერთ ადგილას აღნიშნავს, რომ მონებს „შიშისაგან თითისტარები გაუფარდათ“. აქედან ჩანს, რომ მა-

ტყლს დართვა და შალის ქსოვა წარმოებდა სამეფო სასახლეშიც. ე. ი. მიწათმოქმედებასთან ერთად განვითარებული იყო მეცხოველეობაც. ფარეხებზე პატრონობისათვის გამოყოფილი იყვნენ მწყემსები. სითბოსათვის იყენებდნენ შეშას, რომელსაც კრიდნენ ქალაქთან ახლოს მდებარე მთაზე. დიდებულები იმოსებოდნენ ბრწყინვალე ტანსაცმლით. მათთვის სატრანსპორტო საშუალება იყო ეტლი, რომელშიც ცხენებსა და ჯორებს აბამდნენ. საბრძოლო იარაღებიდან იხსენიება მუზარაღი, შუბი, მახვილი და ფარი. ქალაქს სამეფო სასახლის გარეთ ჰქონდა მოედანი. აქ ეწყობოდა სახალხო კრებები. მეფეს ჰყავდა ლაშქარი. ძირითად საქმიანობას აქ ეწეოდნენ ხელოსნები.

ადგილობრივი მოსახლეობა დიდ პატივისცემას, თავაზიანობასა და მუარველობას იჩენდა სტუმრებისადმი. აპოლონიოს როდოსელი მოგვითხრობს, რომ, როდესაც აიეტი იაზონის სტუმრად მოსვლის მიზეზს გაიგებს, განრისხდება, მაგრამ მას ზელს არ დააკარებ, და ეუბნება: „თქვენი ბედი, რომ ჰერკლეშ მიგიღეთ და პურ-მარილი იგემეთ ჩემი“.

§ 5. შუა საუკუნეები

(V—XIV სს.)

ახ. წ. V—VI საუკუნეებში მიმდინარე დიდმა ისტორიულმა პროცესებმა — ხალხთა გადასახლება, ბარბაროსების შემოსევებმა, უფრო ადრე მონოთეისტური რელიგიების ჩასახვამ და ჩამოყალიბებამ, ხოლო ამ დროიდან მათმა ფართოდ გავრცელებამ და გაბატონებამ, გამოიწვია ანტიკური ცივილიზაციის დამბობა და საერთო-სამეურნეო და კულტურული დაქვეითება. ისტორიის ასპარეზზე ახალგაშობილი ხალხები მხოლოდ ძარცვა-გლეჯითა და ახალ-ახალი სამფლობელოების შემოერთებით იყვნენ დაკავებულნი, თუმცა, თითო-ოროლა ავტორი, ძირითადად სასულიერო წრეებიდან, მაინც იყო, რომელთა ნაწერებში ეთნოლოგიური ფაქტების ამოკრეფაც შეიძლება.

ერთი ამთავანია მე-6 საუკუნის ალექსანდრიელი ბერძენი კოზმა ინდიკოპლევსი. მისი ორი ნაშრომიდან „ქრისტიანული ტოპოგრაფია“ და „ქრისტიანული კოსმოგრაფია“, ჩვენამდე მოაღწია პირველ-

მა და სწორედ მასშია გადმოცემული ზოგიერთი ეთნოლოგიური ცნობა. „ქრისტიანულ ტოპოგრაფიაში“ კოზმა ინდიკაპლექსმა აღწერა თავისი მოგზაურობა ბიზანტიიდან ეგვიპტეში, ეგვიპტიდან აბისინიაში, ანუ ეთიოპიაში, ხოლო იქიდან ინდოეთში. ინდოეთში მოგზაურობის დროს იგი აგვიწერს მოსახლეობის ორ ეთნიკურ ჯგუფს — დრავიდებს და ინდუსებს. დრავიდები, მისი გადმოცემით, ადგილობრივი ავტოქტონური მოსახლეობაა, ხოლო ინდუსები — მოსული ხალხია.

ბიზანტიელ ავტორთა შორის, რომელთა შრომებში ჯერ კიდევ შემორჩენილი იყო ანტიკური ისტორიოგრაფიის ტრადიციები, საგანგებოდ უნდა გამოიყოს VI საუკუნის ავტორი — პროკოპი კესარიელი. 543—554 წწ. განეკუთვნება მისი ვრცელი ნაშრომი „იუსტინიანეს ომების ისტორია სპარსელებთან, ვანდალებთან და გოთებთან“. განსაკუთრებით მდიდარია ეთნოლოგიური ცნობებით ამ შრომის მეორე ნაწილი — „ომები გოთებთან“, რომელშიც დასახელებულია სლავები, გერმანელები და, რაც ჩვენთვის საინტერესოა, კავკასიის ხალხები: გადმოცემულია ზოგი მათგანის წეს-ჩვეულებები. კავკასიის ხალხებს შორის პროკოპი აღწერს: ლაზებს, სანებს, სომხებს, მესხებს, იბერებს, ალანებს, აბასგებს, საბირებს და სხვ. საინტერესოა, რომ იგი საგანგებოდ განიხილავს ლეგენდას ამაზონთა ტომის შესახებ და მას კავკასიას უკავშირებს, ცდილობს ამ ლეგენდაში რეალური მარცვლის მოძიებას.

მოგვიანო ხანის ავტორებთან, როგორებიცაა იორდანე (VI ს.), მავრიკიუსი (IX ს.), მართალია, მოიპოვება რამდენადმე სანდო და ანგარიშგასაწევი ეთნოლოგიური ცნობები, მაგრამ მათი ძირითადი დანიშნულება სამხედრო და სავაჭრო მიზნებია. ასევე პრაქტიკული მიზნებით იყო განპირობებული XIII—XIV საუკუნეებში ევროპელ მისიონერ-მოგზაურთა გამგზავრება აღმოსავლეთის ქვეყნებში. პლანო კარპინი, რუბრუკეუსი და მარკო პოლო პირველი ევროპელი ავტორებია. რომელთაც იმოგზაურეს ისეთ შორეულ ქვეყნებში, როგორცაა მონღოლეთი და ჩინეთი და დაგვიტოვეს გარკვეული ეთნოლოგიური ცნობები ამ ხალხებისა და აგრეთვე იმათ შესახებ, ვისაც მოგზაურობის დროს გზად შეხვედრიან.

პლანო კარპინისა და რუბრუკეუსის აღმოსავლეთში გამგზავრების ძირითადი მიზანი იყო იმის დაზვერვა, თუ რამდენად შეიძლებოდა თათარ-მონღოლებთან კავშირის დაჭერა და მათი გამოყენება

მუსლიმური მოძალების წინააღმდეგ, რასაც იმდროინდელი ევროპის ქვეყნები განიცდიდნენ, ხოლო ვენეციელი ვაჭრის — მარკო პოლოს ხანგრძლივი მოგზაურობა აღმოსავლეთის ქვეყნებში სავაჭრო ინტერესებთან იყო დაკავშირებული. საინტერესოა, რომ მარკო პოლოს თავისი მოგზაურობის შესახებ ჩანაწერები თვითონ არ უწარმოებია. იმდროს, როდესაც იგი ევროპაში დაბრუნდა, მის მშობლიურ ვენეციაა და გენუას შორის ომი წარმოებდა. მარკო პოლო ტყვედ ჩაუვარდა გენუელებს და მათ იგი ციხეში ჩასვეს. ციხეში იგი მოუთხრობდა აღმოსავლეთში მის მიერ ნანახის შესახებ. მოგვიანებით მისი ეს მონათხრობი გამოაქვეყნეს და იგი ჩვენთვის წყაროს წარმოადგენს. უნდა ითქვას, რომ მისი მონათხრობი თანამედროვეებს მთავონილი ეგონათ და მარკო პოლოს ფანტაზიას მიაწერდნენ. თუმცა, რაც დრო გადიოდა თანდათან გაირკვა, რომ მის მონათხრობში მრავალი ღირსშესანიშნავი და სანდო ცნობაა სხვადასხვა ხალხის შესახებ.

განსაკუთრებით საინტერესოა, ახლოს არის სიმართლესთან და რეალურია ის ცნობები, რომლებიც პლანო კარპინიმ გადმოგვცა მონღოლების შესახებ. აი, მაგალითად, როგორ აღწერს ის მონღოლთა საცხოვრებელს:

„მათი სადგომები მრგვალია, დამზადებულია კარვის მკვავსად და გაკეთებულია წიკლები და წერილი ჯოხებისაგან. სადგომის ზემოთ, შუაში, გაკეთებულია მრგვალი სარკმელი, საიდანაც შემოდის შუქი და გადის კვამლი — სადგომის შუაში მათ ხომ მუდმივად ცეცხლი უნთიათ. კედლები და ჭერი დაფარულია ქეჩით, ასევე ქეჩისაა სადგომის კარებიც. ზოგი სადგომი დიდია, ხოლო ზოგიც პატარა — პატრონის შესაძლებლობების შესაბამისად. ზოგი სადგომის სწრაფად დაშლა და სასაპალნე ცხოველებით გადატანა შეიძლება, ხოლო ზოგიერთი არ იშლება და ისინი საზიდრებით გადააქვთ. პატარა სადგომების გადატანისათვის საკმარისია ერთი ხარი, ხოლო დიდებისათვის საჭიროა სამი, ოთხი. და ზოგჯერ მეტი ხარიც, იმის შესაბამისად თუ რა ზომისაა სადგომი. მაგრამ ერთი კია, რომ სადაც არ უნდა მიდიოდნენ ისინი, ომში თუ სხვა ადგილას გადასანაცვლებლად, ისინი ყოველთვის თან ეზიდებიან თავიანთ საცხოვრებელ სადგომებს“.

დასახელებული სამი ევროპელი ავტორის ცნობებს გარკვეული მნიშვნელობა აქვს იმდროინდელი ქართული ყოფითი სინამდვილისათვის. მონღოლეთში წასვლისას ისინი გზად გადიოდნენ კავკასია-

ში, კერძოდ, საქართველოში. მათი ცნობებიდან ჩვენთვის ცნობილი გახდა, რომ კახეთში საუკეთესო ჭიშის ცხენები ყოფილა, მზადდებოდა მაღალი ხარისხის აბრეშუმი, რომელსაც სხვა ქვეყნებშიც დიდი გასავალი ჰქონია და სხვ.

ევროპელი ავტორების ცნობების შუქზე უთუოდ საინტერესოა ის ცნობები, რომლებიც ქართველ ავტორებთანაა შემონახული მეზობელი თუ შორეული ხალხების შესახებ. ამათგან ჩვენ შევჩერდებით მხოლოდ ერთზე — XIV საუკუნის ქართველ ანონიმ ისტორიკოსზე — ჟამთააღმწერელზე. მას, სხვა ცნობებთან ერთად, მონღოლთათართა ყოფის სხვადასხვა მომენტი აქვს ფიქსირებული, რაც უთუოდ საინტერესოა და ანგარიშგასაწევი. ყურადღებას იქცევს მის მიერ აღწერილი მონღოლის ტიპი, მიაი გარეგნობის აღწერა: „არიან უცხოენა, უცხო-სახე, უცხო-ცხოვრება, ზურის გემო არ იცოდინან, კორციტა და პირუტყუთა სძითა ცხოვნდებოდეს. ხოლო იყვნეს ტანითა სრულ, გუამითა ახოვან და ძლიერ ფერჯითა, შეუენიერ და სპეტაკ კორციტა, თუალითა მცირე ჭურტი და გრემან, განზიდულ და საჩინო; თავითა დიდ, თმითა შავ და კშირ, შუბლ-ბრტყელ, ცხვრითა მდებალ ესოდენ, რომელ ლაწუნი უმაღლეს იყვიან ცხვირთა და მცირედნი ოდენ ნესტუნი ჩნდიან ცხვრთა; ბაგენი მცირე, კბილნი შეწყობილნი და სპეტაკ, ყოვლად უწუერული, ესევეითარი აქუნდა უმსგავსი სახე. და ნუ ვის გიკვრს, რომელ აღმატებული რამე შეუენიერება აქუნდა ამათ ყოველთა. მამათა და დედათა. ხოლო ამას თანა მოეგოთ სიმკნე, და მოისარნი იყვნეს რჩეულნი, მაგრითა მშულდითა უცთომრად მსროლელნი, რომელთა ნაკრავსა ვერამან საჭურველმან დაუდგნის. უფროს ცხენსა ზედა იყვნეს მკნე, რამეთუ აღზრდა მათი ცხენსა ზედა იყვის, საჭურველსა არასა მქონებელნი მშულდისა და იარისა კიდე“ (ქ. ცხ. II, გვ. 158: 1-12).

ჟამთააღმწერელი მონღოლთა მხოლოდ გარეგნული აღწერილობით არ კმაყოფილდება და იგი გადმოგვცემს ცნობებს მათი სარწმუნოების შესახებ. „ამათ აქუნდათ სჯულად ერთისა ღმრთისა უკუდავისა თაყუანისცემა, პირი მზის აღმოააველეთით ქნიან, და სამისა ჩოქისა ქნა და სამჯერ თაყუანისცემა, და შუა თითის წუერისა ნება ზედა დადება და დატკაცუნება, და მეტი არარაჲ“ (ქ. ცხ. II, გვ. 158: 19-21).

ძალზე საინტერესოა, რომ XIV საუკუნის ქართველი ავტორი თათარ-მონღოლთა შორის სხვადასხვა ხალხს გამოყოფს და მათ

კულტურულ და ყოფით დონეს განასხვავებს. იგი წერს: „ამათნი ნათესავნი მრავალ გუარად განყოფილ იყვნეს და არიანცა ჯერეთ, რომელთა ათორმეტთა ოდენ მოვიკსენოთ სახელი: რამეთუ პირველი გუარი არს საყირთა, ჰინდნი, ყათნი, ჯალირი, ოირდი, სულდუსი, ნიჰიმნი, ყონლარდი, მანლუთი, თანლუთი, ყიათი და ულურნი“ (ქ. ცხ. II, 160: 3-6). ნიშანდობლივია ისიც, რომ უიღურებს საგანგებოდ გამოყოფს და მათ ყოფას ცალკე აღწერს ჟამთააღმწერელი. ეტყობა მისთვისაც ცნობილია ამჟამად კარგად ცნობილი ფაქტი, რომ უიღურები როგორც სოციალური განვითარების, ისე კულტურულ-საყოფაცხოვრებო დონით გამოირჩეოდნენ და რამდენადმე მაღლა იდგნენ იმდროინდელი მონგოლ-თათრული მოდგმის ხალხზე. მიუხედავად ვრცელი ამონაწერისა, მაინც უნდა დავიმოწმოთ ჟამთააღმწერლის ეს უაღრესად საინტერესო ეთნოგრაფიული ცნობები. აი, რას წერს იგი უიღურთა შესახებ: „ხოლო უღურნი კერპის მსახურ იყვნეს, რომელთა ქუჩნად უქმობდეს (ცოტა ქვემოთ — ქ. ცხ. II, გვ. 160: 6-7, მონღოლ-თათარი ტომების აღწერის დასაპარულისა, იგი კვლავ იმეორებს: „ხოლო უღურნი კერპისმსახურნი არიან, რომელთა უწოდენ ქუჩითად“ — ს. კ.). ხოლო მოიპოვეს წერილიცა ამა მცირედითა ასოთა, რამეთუ ათექუსმეტითა ასოთა დასწერენ წიგნსა, რომელ ადვილ სასწავლოცა არს და ადვილ გულისწმის-საყოფელ. ამათვე შექმნეს ქორონიკონის სახედ ათორმეტი წელიწადი ათორმეტთა პირუტყუთა ცხოველთა სახელსა ზედა, და თითოსა პირუტყუსა და ცხოველსა თითოსა წლოს მთავრობა განუჩინეს, ვითარ ძუელ ოდესმე ელინთა ბრძენთა ათორმეტთა ზოდთა, რომელ არიან ეტლნი მზისა და მთვარისანი. მათ ეტლთა თითოეულთა მისცეს მზისა საჯდომად ოცდაათ-ათი დღე (არა თუ ცხოველნი არიან, არამედ ზოდნი). ეგრეთვე ამათ თვთოსა წელიწადსა მთავრობა განუჩინეს თვთოსა პირუტყუსა, რომლითა თორმეტივე გათავდების და თავსავე დაიწყებს, ვითარ ათცხრამეტული, ათცამეტული, ზედნადები და ზედქუესეული, რამეთუ ცხრამეტ წლად გააწევს, და მერმე თავსავე დაიწყებს, და ეგრეთვე ესე თორმეტ წლად გააწევს, და მერმე თავადვე დაიწყებს, რომელსა უწოდენ სახელად ესრეთ: ყულლუხჯილ, უქურჯილ, ფარსინჯილ, თავლაინჯილ, ლუილჯილ, მოლილჯილ, მორინჯილ, ყონიჯილ, მეჩინჯილ, თაღანჯილ, ნოხინჯილ, ყაყაინჯილ. ესე არს სახელი ათორმეტთა ცხოველთა, რომელთა მისცეს მთავრობა თვთოსა

წლისა თუთოსა პირუტყუსა, რომლისა პირველად თავყვეს ყალღუნ, რომელ არს თავგ, მერე ზროხა, ავაზა, კურდღელი, ვეშაპი, გული, ცხენი, ცხოვარი, ყაპუზუნა, ქათამი, ძაღლი და ღორი“. (ქ. ცხ. II, გვ. 158: 22—159: 1-18).

ყამთააღმწერელი არც უიღურთა სარწმუნოებას ივაწყებს და წერს: „ხოლო აქუნდათ წესად ერთისა ღმრთისა თაყუანისცემა, რომელსა თენგრი ეწოდეს ენითა მათითა. და წიგნისა თავსა ესრეთ დასწერდეს: „მანგუ თენგრი ქუჩუნდურ“, ესე არს: „უკუდავსა ღმრთისა ძალითა“ (ქ. ცხ. II, გვ. 159: 19-21).

რაც შეეხება უიღურთა საკვებს, მათ შესახებ ყამთააღმწერელს შემდეგი ცნობა მოეპოვება: „ხოლო ესენი მცირედთა საზრდელთა განემორებოდეს, რამეთუ ყოველსა სულიერსა ჭამდეს, კორცსა კატისასა, ძაღლსა და ყოველსავე“ (ქ. ცხ. II, გვ. 160: 1-2).

აი, ასეთი სრული და ყოფა-ცხოვრების თითქმის ყველა მოვლენის მომცველია ის ცნობები, რომლებსაც XIV საუკუნის შესანიშნავი ქართული ისტორიკოსი გადმოგვცემს მონგოლ-თათართა შესახებ. სპეციალურ ლიტერატურაში საგანგებოდაა ხაზგასმული ამ ცნობების უაღრესად სანდო ხასიათი და მაღალი დონე.

§ 6. დიდი ვიკიგრაფიული აღმოჩენების ეპოქა

(XV—XVII სს.)

XV საუკუნის მეორე ნახევრიდან ახალი ეპოქა იწყება არა მარტო ევროპის სახელმწიფოების, არამედ ეთნოლოგიის ისტორიაში. კაპიტალისტური ელემენტების ჩასახვამ, ნედლეულისა და გასაღების ახალი ბაზრების მოპოვების ძიებამ, ქრისტიანობის გავრცელებისათვის მისიონერული მოძრაობის ფართო გამლამ გამოიწვია, ე. წ. დიდი გეოგრაფიული აღმოჩენები. ახალი მიწების აღმოჩენამ და დაპყრობამ, კოლონიური იმპერიების ჩამოყალიბებამ, ჯერ ესპანელებისა და პორტუგალიელების, ხოლო მოგვიანებით ნიდერლანდების, საფრანგეთისა და ინგლისის მიერ, არაჩვეულებრივად გააფართოვა ევროპის ხალხთა თვალსაწიერი. ცენტრალური, სამხრეთი და ჩრდილოეთი ამერიკის, აფრიკის სანაპირო ზოლის, სამხრეთ და სამხრეთ-აღმოსავლეთ აზიის ქვეყნების, რამდენადმე მოგვიანებით ავსტრალიის, ოკეანეთის და მრავალი სხვა ახალი ქვეყნებისა და ხალხების აღმოჩენამ ევროპელებს

გააცნო ხალხები, რომელთა დიდი ნაწილის არსებობის შესახებ მათ აღრე წარმოდგენაც არ ჰქონდათ. ყველაზე მეტად ევროპელები გააცნა იმან, რომ ახლად აღმოჩენილ ხალხებში ადგილი არ ჰქონდა კერძო საკუთრებას, სხვადასხვა კლასის არსებობას, საერთოდ; სახელმწიფო წყობილების სისტემას.

ამ პირველ ევროპელ მოგზაურებსა და კოლონიზატორებს შორის, რომლებიც დიდი სიმამაცისა და გმირობის ფასად მიმართავდნენ შორეულ მოგზაურობებს, საგანგებოდ უნდა აღინიშნოს ვასკო და გამას, ქრისტეფორე კოლუმბისა და მაგელანის სახელები.

პორტუგალიელ ზღვაოსანთა შორის ყველაზე ცნობილმა და სახელგანთქმულმა ვასკო და გამამ 1497—1498 წლებში განახორციელა ცნობილი მოგზაურობა ევროპიდან ინდოეთში აფრიკის კონტინენტის სამხრეთიდან შემოვლის გზით და დაიპყრო იქ პირველი პუნქტი — კალკუტა. შემდეგში, XVI საუკუნის პირველ ორ ათწლეულში პორტუგალიელები ეწვივნენ აზიის სხვადასხვა ქვეყანას და მათ დაიპყრეს ტეილონი, გოა, იავა, მოლუკის კუნძულები, კანტონი, სამხრეთ ჩინეთი, მაკაო (1520 წ., რომელსაც დღემდე ფლობენ), იაპონიის კუნძულები, მათ შორის კიუჰიუ.

1492 წელს ქრისტეფორე კოლუმბის პირველი მოგზაურობის შედეგად, ამერიკის კონტინენტზე აღმოჩენილ იქნა კარიბის ზღვის აუზი. მალე მას მოჰყვა ცენტრალური ამერიკის სხვა ადგილებისა და ტერიტორიების აღმოჩენა, რამაც ესპანეთის სამეფოს ვრცელი სამფლობელოები შეესძინა ჩრდილოეთით მექსიკიდან, სამხრეთით პერუმდე და ჩილემდე. მთელ ამ ტერიტორიაზე ესპანელმა დამპყრობლებმა — კონკისტადორებმა დაიმორჩილეს ადგილობრივი მოსახლეობა, გაძარცვეს ისინი, დაანგრეს მათი ხუროთმოძღვრული ძეგლები და მხოლოდ ნგრევისა და გაჩანაგების კვალი დატოვეს აქ.

1519—1521 წლებში ესპანეთის სამეფოს კარაველებმა პორტუგალიელი მაგელანის მეთაურობით განახორციელეს პირველი მოგზაურობა დედამიწის გარშემო. გადაკვეთეს რა ატლანტის ოკეანე, სამხრეთით შემოუარეს ამერიკის კონტინენტს, გავიდნენ წყნარი ოკეანის თვალუწვდენელ სივრცეებზე და მიაღწენ ფილიპინების კუნძულებს. აქ ერთ-ერთი შეტაკების დროს ადგილობრივ მცხოვრებლებთან დაიღუპა თვითონ მაგელანი და აქედან ექსპედიციის მხოლოდ ერთმა გემმა ჩააღწია სამშობლოში.

პირველი ეთნოლოგიური ცოდნა ახლად აღმოჩენილი ქვეყნებისა

და ხალხებს შესახებ თავმოყრილი იყო მოგზაურთა ანგარიშებში, ვაჭრების მონათხრობებში; აგრეთვე, უცხო ქვეყნებიდან ჩამოტანილ სხვადასხვა ნივთებსა და საგნებში. შემდეგში კოლონიური ექსპანსიის თანდათან ფართოდ გაშლასთან დაკავშირებით, აღდგლი ქონდა ახლად აღმოჩენილი კულტურებისა და ხალხების მასობრივ განადგურებას და გაუღტას. განსაკუთრებით განადგურდა ამერიკელ ინდიელთა მრავალსაუკუნოვანი და მაღალგანვითარებული ცივილიზაცია. ამიტომ, ეთნოლოგიისათვის ძალზე ფასეულია ის პირველი ჩანაწერები, რომლებიც გააკეთეს ევროპელმა მოგზაურებმა და ზღვაოსნებმა, მასიონერებმა და ვაჭრებმა ახლად აღმოჩენილი ქვეყნების გაცნობისა. ამ ჩანაწერებიდან უნდა აღინიშნოს ქრისტეფორე კოლუმბის „ღლიურები, წერილები და დოკუმენტები“, ა. პიგაფეტას „მაგელანის მოგზაურობა“, ბერნარ დიას დელ კასტილიოს, ბარტოლომე დე ლას კასასის, დიეგო დე ლანდას და სხვათა თხზულებები.

ეთნოლოგიის განვითარებასათვის, ყველა ზემოჩამოთვლილ ნაონობას, ლაშქრობას თუ დაპყრობას უდიდესი მნიშვნელობა ჰქონდა. მოკლე დროის განმავლობაში არაჩვეულებრივად გაიზარდა ხალხის როგორც გეოგრაფიული, ასევე ეთნოლოგიური თვალთახედვა. შემდგომ წლებში იგი კიდევ უფრო ფართოვდება. დასავლეთ ევროპის ვიწრო სამყაროს ნაცვლად, მეზღვაურებისა და კონკისტადორების თვალწინ გადაიშალა ტყეების დიდი მასივები, უზარმაზარი სტეპები და დაბლობები, ერთმანეთისაგან სრულიად განსხვავებული კლიმატური პირობებით. დედამიწის ზედაპირი ბევრად უფრო დიდი აღმოჩნდა ვიდრე ადრე წარმოედგინათ. გამოიჩვენა, რომ დასავლეთით, ატლანტის ოკეანის იქით არის უდიდესი მატერიკი, რომლისგანაც უფრო შორს, დასავლეთისაკენ მდებარეობს კიდევ უფრო დიდი — წყნარი ოკეანე და მხოლოდ მისი გადაცურვის შემდეგ ხდება შესაძლებელი აზიის სანაპიროებზე მიღწევა.

ყველაზე მეტად მნიშვნელოვანი ევროპელთათვის იყო ის, რომ ახლად აღმოჩენილი ქვეყნები დასახლებული იყო ისეთი ხალხებით, რომელთა არსებობის შესახებ მათ ადრე არაფერი იცოდნენ. ჯერ ერთი, ეს ხალხები ძლიერ განსხვავდებოდნენ ერთმანეთისაგან, ხოლო შემდეგ, კიდევ უფრო მეტად — თვით ევროპელებისაგან ფიზიკურად, ჩაცმულობით, ცხოვრების პირობებით, ენით, რელიგიით, წეს-ჩვეულებებით. თავის ანგარიშებში, წერილებსა და მემუარებში ევროპელები, უპირველეს ყოვლისა, იმას აღნიშნავდნენ, რაც მათთვის უცნობი იყო

ამ ხალხთა ყოფა-ცხოვრებაში. მაგალითად, პიგაფეტა ინდიელთა ერთ-ერთი ტომის — ტუპის აღწერისას აღნიშნავდა, რომ „ისინი შიშვლები დადრან მიუხედავად იმისა, რომ ტანს ბალანიც კი არ უფარავთ“. კუნძულ გუამის მაცხოვრებლებზე კი ამბობს: „ისინი შიშვლები დადრან, ზოგი მათგანი ატარებს წვერს და შავ თმას, რომელიც წელამდე სწვდებათ“.

ყველაზე მეტად ევროპელებს ამ ხალხის ხასიათში ერთი თვისება აცვიფრებდათ — მათ წარმოდგენაც კი არ ჰქონდათ კერძო საკუთრებაზე. მიიღებდნენ რა საჩუქრებს ევროპელთაგან ისინი იქვე უნაწილებდნენ მათ სხვებსაც და გულუხვად არიგებდნენ იმას, რაც ჰქონდათ. აი, რას წერს ამის შესახებ კოლუმბი: „მას მერე, რაც ისინი (ესპანოლის კუნძულის მცხოვრებლები) დამშვიდდნენ, გაუქრათ შიში, მოგვედნენ და ამის შემდეგ ისეთი გულუხვობით გვირიგებდნენ რაც კი ებადათ, რომ თუ თვითონ მნახველი არა, სხვა არც კი დააჭრებდნო“. „მე ვერ გავიგე, — წერს იგი, — აქვთ თუ არა მათ საკუთრება, მე ვამჩნევდი, რომ ის, რასაც ფლობდა ერთი — ყველაზე თანაბრად იყოფოდა“. კუნძულის მცხოვრებთა ამ გულუხვობის შესახებ კოლუმბი ხშირად მიუთითებს თავის ნაშრომში.

მაგრამ იყო შემთხვევები, როცა ევროპელებისა და ადგილობრივი მოსახლეობის შეხვედრები ტრაგიკულად მთავრდებოდა. მაგალითად, იგივე პიგაფეტა გუამის კუნძულებთან მისვლის შესახებ წერდა, რომ „კაპიტან გენერალმა (მაგელანმა) გადაწყვიტა ერთ დიდ კუნძულთან შეჩერება, რათა სასმელი წყლით მოემარაგებინა ხომალდი, მაგრამ ეს მან ვერ მოახერხა, რადგან კუნძულის მცხოვრებლები ძარცვავდნენ ხომალდებს. მათ მოიპარეს ნავი, რომელიც ხომალდზე იყო მამაგრებული. მაშინ კაპიტან გენერალმა, აღშფოთებულმა, ნაპირზე გადასვა 40 თუ 50 შეიარაღებული ადამიანი. მათ გადაწყვეს 50-მდე ქოხი და მრავალი ნავი, მოკლეს შვიდი ადგილობრივი მკვიდრი“. ასეთი ინციდენტები ბევრი იყო. გულუბრყვილო ადგილობრივი მოსახლეობა ვერ ხვდებოდა, იპარავდა მისთვის უცხო ნივთებს, მაგრამ ვერ ხედავდა ამაში დიდ დანაშაულს.

რა ნაშრომები შეიქმნა ამ პერიოდში ახლად აღმოჩენილი და დაპყრობილი ხალხების შესახებ, რომლებსაც მნიშვნელობა აქვთ ეთნოლოგიისათვის?

ამერიკელ ინდიელთა ყოფის პირველი სისტემატურა აღწერილო-

ბა ეკუთვნის იტალიელ ჰუმანისტს პიეტრო (პედრო) მარტირას. მისი ნაშრომი „ახალი სამყაროს შესახებ“ გამოიცა 1530 წელს.

რამდენადმე მოგვიანებით, ასევე ინდიელების შესახებ გამოიცა ფრანცისკო ლოპას დე გომარას ნაშრომი. იგი ძალზე დაწვრილებით აღწერს ინდიელთა ყოფას, ეხება ვესტ-ინდოეთის კუნძულებს და სამხრეთ ამერიკის ზღვისპირა ნაწილებს, აქვე ეხება იგი მათ სოციალურ, რელიგიურ თუ მატერიალურ კულტურის საკითხებს.

1566 წელს დაწერა დიეგო დე ლანდას ნაშრომი „ცნობები იუკატანის საქმეების შესახებ“. ლანდა ეპისკოპოსი იყო, რომელიც დევნიდა წარმართ ინდიელებს და საშინელი წამებით ნერგავდა აქ კათოლიკურ რელიგიას. მან ასეთივე სიმკაცრე გამოიჩინა ინდიელთა კულტურული მემკვიდრეობის მიმართაც. მან გაანადგურა მაიას ტომის ყველა ხელნაწერი — მაიას ტომის დამწერლობისა და ისტორიის ეს ძვირფასი ძეგლები. მაგრამ ამისდა მიუხედავად, მან მოგვცა საკმაოდ სანდო აღწერილობა მაიას ტომის ინდიელების ყოფის სხვადასხვა საკითხზე. აღწერა მათი მეურნეობა, მატერიალური კულტურის ძეგლები (დასახლებანი, საცხოვრებელი და სამეურნეო ნაგებობანი, საკვები, ტანსაცმელი, ხელოსნობის დარგები და სხვ.); ასევე, ოჯახის განვითარების ფორმები, სხვადასხვა წეს-ჩვეულება, რელიგიური წესები და რაც ყველაზე საინტერესოა მეცნიერებისათვის, მაიას ტომის თავისებური დამწერლობა — სწორედ ის დამწერლობა, რომლიც ძეგლები თვითონ ლანდამ დაუნდობლად დაწვა, მაგრამ მისი წაქოთვნის ხერხი უხლახან აღმოჩნდა მის მიერ ჩაწერილი მაიას „აღფავრტის“ ჩანაწერების წყალობით.

გაჩნდა ასევე სხვა რეგიონების გეოგრაფიულ-ეთნოგრაფიული აღწერილობებიც. მაგალითად, ევროპელი ჩრდილოეთის ქვეყნებს მიეძღვნა ოლიას (უპსალის არქიეპისკოპოსი) დიდი ნაშრომი „ჩრდილოეთის ხალხთა ისტორია“ გამოქვეყნებული ლათინურ ენაზე, რომში 1555 წელს. წიგნში გადმოცემულია სრულიად სხვადასხვა ცნობა, რომელიც ეხება ნორვეგიის, სკრიფინის, ლაპიის, ბიარმისა და სხვა ხალხებს.

XVII საუკუნის შუა ხანებში, იმავე ჩრდილოელი ხალხის შესახებ გამოჩნდა უპსალის უნივერსიტეტის პროფესორის — იოჰან შეფერის ნაშრომი მიძღვნილი ლაპლანდიისა და მისი მცხოვრები ლაპარებისადმი. ნაშრომი შედგენილი იყო ლაპარების წერილობითი წყაროებისა და ზეპირი გადმოცემების მიხედვით. ავტორი აღწერს ამ

ხალხის მატერიალური ყოფის სხვადასხვა მხარეს, ოჯახურ წყობას, წესებს, რელიგიას. წიგნს დართული აქვს მრავალრიცხოვანი ილუსტრაცია. ავტორი აყენებს ლოპარების წარმოშობის, მათი ენისა და სხვა საკითხებს. წიგნი თავდაპირველად 1673 წელს გამოქვეყნდა ლათინურ ენაზე, ხოლო შემდეგ ითარგმნა ინგლისურ, გერმანულ, ფრანგულ და სხვა ენებზე.

რა ახალი იდეები ჩნდებოდა იმდროინდელი ევროპელების აზროვნებაში მათი ჰორიზონტის გაფართოებასთან დაკავშირებით? როგორ შეითვისეს და გაიაზრეს ყველა ეს ახალი ცნობა სხვადასხვა ქვეყნის აქამდე უცნობი ხალხების შესახებ?

ევროპელებისათვის უჩვეულო იყო ამერიკის ადგილობრივი მოსახლეობის გარეგნობა და ეს მათ ზშირად ისე აოცებდა, რომ ზოგიერთები კითხვას ჰგამდნენ ადამიანები არიან თუ რაღაც სხვა სახის ცოცხალი არსებანიო. ეს საკითხი იმდენად სერიოზულად იდგა, განსაკუთრებით სასულიერო წრეებში, რომ საჭირო გახდა რომის პაპის სპეციალური მრჩანება იმის დასამტკიცებლად, რომ ამერიკის მცხოვრებნი — ნამდვილი ადამიანები არიან, რომლებიც, როგორც სხვები, ევასა და ადამისაგან არიან წარმოშობილნი.

აღიძრა კითხვა — საიდან გაჩნდნენ ეს ახლად აღმოჩენილი ადამისა და ევას მემკვიდრენი, თუკი მათ შესახებ არაფერია ნათქვამი ბიბლიაში? ამასთან დაკავშირებით წარმოიშვა ჰიპოთეზა — ხომ არ არიან ისინი დაკარგული, იზრატლთა ჩამომავლები, რომელთა ბედზე შუა საუკუნეების ღვთისმსახურები სხვადასხვა მოსაზრებას ავრცელებდნენ. პირველი, ვინც ეს აზრი გამოთქვა იყო ბარტოლომეო დე ლასკასი და დიეგო დე ლანდა, უფრო მოგვიანებით კი გრიგორიო გარსია და სხვები. სხვა ავტორები ვარაუდობდნენ, რომ ამერიკის მცხოვრებნი არიან ატლანტიდის მემკვიდრენი, რომლებზედაც წერდნენ ანტიკური ავტორები. ორივე ეს ვარაუდი თავის მომხრეებს პოულობდა თვით XIX საუკუნეშიც.

ამ ჰიპოთეზების აშკარა გულუბრყვილობის მიუხედავად, მათში ჩანასახის ფორმით ადგილი აქვს მეცნიერულ ცნობისმოყვარეობას ამ ხალხების ეთნოგენეზის პრობლემის შესახებ.

თვითონ სახელწოდება „ინდიელები“ ამერიკის ადგილობრივ მკვიდრთ მოცემული აქვს ჯერ კიდევ კოლუმბის დროიდან და წარმოადგენს ეთნოგენეზის პრობლემის შეცდომით გადაწყვეტის შედეგს. კოლუმბი და მასთან სხვებიც ახლად აღმოჩენილ ქვეყანას

ინდოეთად მიიჩნევდნენ და ამასთან დაკავშირებით მოსახლეობასაც შესაფერი სახელი დაარქვეს.

ახალი მიწების აღმოჩენათა ზოგ ადრეულ ნაწარმოებებში ჩვენ ვხვდებით ისეთ ეთნოგრაფიულ ცნობებსაც, რომლებიც შეიძლება ჩაითვალოს ნაზღვილ მეცნიერულ აღმოჩენად. ჯერ კიდევ კოლუმბმა მიაქცია ყურადღება იმას, რომ კუბის მოსახლეობა ცხოვრობდა გვაროვნულ ტომებად. თითოეულ ამ სახლში „ცხოვრობდა ბევრი ხალხი, რომლებიც როგორც ჩანს ნათესავეები იყვნენ, ე. ი. ერთი წინაპარი ჰყავდათ“.

ამგვარი ცნობები დროთა განმავლობაში თანდათან გროვდებოდა და მათ შექმნეს საფუძველი თემურგვაროვნული წყობილების არსებობის კონცეფციისათვის.

§ 7. ეთნოლოგიური ცოდნის განვითარება XVIII საუკუნეში

კოლონიური ექსპანსიები ახლად აღმოჩენილ ქვეყნებში გრძელდებოდა XVIII საუკუნეშიც. ამ დროისათვის ევროპაში დაგროვდა დიდძალი ფაქტობრივი მასალა მანამდე უცნობი ხალხებისა და ქვეყნების შესახებ. საჭირო იყო ამ მასალის გააზრება და სათანადო დასკვნების გაკეთება. მეცნიერთა შორის თანდათან მომწიფდა იდეალიზებული წარმოდგენები კაცობრიობის განვითარების პირველყოფილი პერიოდის, როგორც ოქროს ხანის, ბედნიერი ეპოქის შესახებ. პირველყოფილ ადამიანებს წარმოსახავდნენ, როგორც „კეთილ ველურებს“. „კეთილი ველურების“ შესახებ იდეამ განსაკუთრებული გავრცელება მოიპოვა XVIII საუკუნეში ფრანგი განმანათლებლების — რუსოს, დიდროსა და სხვათა წყალობით. ეს იდეა პროგრესულად მოაზროვნე ადამიანების მიერ გამოიყენებოდა მაშინ ფართოდ გაბატონებული ფეოდალურ-ბატონყმური წყობილების წინააღმდეგ საბრძოლველად.

მაგრამ ამ ეპოქაში ყველაზე მთავარი მაინც ის იყო, რომ ინტენსიურად მიმდინარეობდა მოპოვებული ფაქტობრივი მასალის გააზრებისა და ამის შედეგად კაცობრიობის განვითარების ისტორიაში სხვადასხვა სტადიის გამოყოფის და დადგენის ცდები. კვლავ აღორძინდა ანტიკურ საზოგადოებაში ფართოდ გავრცელებული იდეა გეოგრაფიული გარემოს დიდი მნიშვნელობის შესახებ; ამ მოძღვრების თა-

ნახმად, რომელიც მონტესკიემ განავითარა, ადამიანი, ხალხი, წეს-ჩვეულებები ბუნებრივი გარემოს ზემოქმედების შედეგადაა მიღებული. როგორც ზემოთაც აღინიშნა, ფართოდ გავრცელდა იდეა „კეთილი ველურის“ შესახებ; ტიურგოს, ფერგიუსონის, ვოლტერის მიერ შემუშავდა კულტურული განვითარების ზოგადისტორიული სტადიების სქემა და სხვ. არსებითი მნიშვნელობა აქვს იმასაც, რომ ბურჟუაზიული ევროპის კოლონიური ექსპანსიის ეპოქაში ეთნოლოგია ასრულებდა პირველ რიგში იმ მეცნიერების როლს, რომელიც შეისწავლიდა იმ ხალხებსა და ადგილობრივ მცხოვრებლებს, რომლებთანაც დასახლებული იყო მრავალრიცხოვანი კოლონიური სამეფო-ბელო.

სწორედ ამ პერიოდში ეთნოლოგიაში შემუშავდა ის არსებითი თავიანთებრება, რომლის თანახმადაც კვლევის საგანია განვითარების თვალსაზრისით ჩამორჩენილი, უმწერლობო ხალხების შესწავლა. განსაკუთრებით დიდი იყო ინტერესი, ე. წ. ეგზოტიკური ხალხების მიმართ, რომელთა შესახებ მოგზაურები, მისიონერები და სხვ. ბევრ უცნაურსა და ევროპელი ყოფისაგან განსხვავებულ ფაქტებს გადმოსცემდნენ. ამიტომ დიდძალი მასალის დაგროვება, მისი გააზრების და ანალიზის ცდები, საფუძველს ქმნიდა ეთნოლოგიის ჩამოყალიბებისათვის დამოუკიდებელ სამეცნიერო დისციპლინად.

მოკლედ განვიხილოთ მოგზაურთა დაკვირვებანი, ის უმთავრესი ნაშრომები, რომლებიც შეიქმნა XVIII საუკუნეში და, რომელთაც შემდგომ არსებითად განაპირობეს ეთნოლოგიის როგორც მეცნიერების დარგის ჩამოყალიბება.

XVIII საუკუნის მოღვაწეებიდან განსაკუთრებით საინტერესოა პიერ დე შარლუვას დაკვირვებანი. იგი ცხოვრობდა და მოგზაურობდა კანადაში ჯერ 1705—1709 წლებში, ხოლო შემდეგ 1720—1722 წლებში. მისი ნაშრომი გამოიცა ფრანგულ ენაზე 1744 წელს, ხოლო ამ წიგნის ინგლისური თარგმანი 1761 წელს. ნაშრომში თხრობა წერილების სახითაა წარმოდგენილი, სადაც დაკვირვებული მოგზაური გადმოსცემს თავის შთაბეჭდილებას. იგი ახლოს იყო იროკეზებთან, ალგონკინელ და სხვა ტომებთან. იგი აღწერს ინდიელების ყოფისა და კულტურის დადებით მხარეებს. ერთგან პიერ დე შარლუვა წერს: „უნდა ითქვას, რომ რაც უფრო ახლო ვეცნობით ინდიელებს, მით უფრო მეტ დადებით თვისებებს აღმოვაჩინებ ხოლმე მათში“. იქვე ინდიელთა ტოტემიზმის შესახებ გადმოგვცემს საინტერესო ცნო-

ბებს: „თითოეული ტომი ატარებს რომელიმე ცხოველის სახელს. მაგალითად, ჰურონების ტომის ზოგი წარმომადგენელი ატარებს დათვის სახელს, დანარჩენები კი თავის ტოტემად თვლის კუას ან მგელს“.

შარლევამ შემოგვიჩინა დაკვირვებანი ალგონკინელთა და იროკეზების ტომებში არსებულ მატრიარქალურ წესებზე: „ქალებს აქვთ დიდი ავტორიტეტი ჰურონთა შორის“. მაგრამ იგი იმასაც აღნიშნავდა, რომ „ქალების პრიორიტეტი წმინდა თეორიულ სახეს ატარებს და რომ პრაქტიკულად მამაკაცებს უფრო მეტი წონა აქვთო“. მას მოეპოვება ცნობები ტომის საქმეების გადაწყვეტის წესის შესახებ სატომო საბჭოზე და სხვ.

არანაკლებ საინტერესოა იეზუიტი მისიონერის ყოზეფ-ფრანკუა ლაფიტოს ცნობები, რომელიც გარდა პირადი ოცდახუთწლიანი დაკვირვებისა, იყენებდა თავისი ორდენის სხვა წევრების მონათხრობებსაც, კერძოდ, ჟიულიენ გარნეს ცნობებს, რომელმაც ინდიელებთან 60 წელზე მეტი გაატარა და, რომელმაც კარგად იცოდა იროკეზების, ჰურონებისა და ალგონკინების ენები. თავის წიგნში, რომელიც 1724 წელს გამოვიდა, იგი გვამცნობს იროკეზებისა და ჰურონების ტოტემური გვარების შესახებ, ლაპარაკობს მათში არსებული ნათესაური კავშირების აღმნიშვნელი ტერმინების თავისებურებებზე.

იროკეზებისა და სხვა ინდიელი ტომის ქალები ლაფიტოს მიხედვით, არა მხოლოდ განაგებდნენ მთელ მეთურნეობას და ოჯახურ საქმეებს, არამედ ტომის საზოგადოებრივ ცხოვრებაშიც ტონი მომცემნი იყვნენ. ლაფიტოს თქმით ქალები იხილავდნენ როგორც ტომის, ისე კერძო საქმეებს, ჰქონდათ თავიანთი განსაკუთრებული საბჭო და თავისი გადაწყვეტილებების შესაბამისად ისინი ბელადებს აძლევენ მითითებებს.

ლაფიტო დაინტერესებულა ამერიკელი ინდიელების წარმოშობის საკითხით, მაგრამ მისულა მცდარ დასკვნამდე—იროკეზებსა და ჰურონებს იგი თვლის ძველი სამყაროს ხალხების მემკვიდრეებად.

ავსტრალიის ეთნოლოგიური შესწავლა დაიწყო XIX საუკუნიდან. რაც შეეხება ოკეანის კუნძულთა მცხოვრებლებს, მათზე ზუსტი ცნობები XVIII საუკუნიდან გროვდებოდა. ჯერ კიდევ 1700—1701 წლებში პარიზში გამოვიდა ლე გობიენის ორტომიანი წიგნი „მარინის კუნძულების ისტორია“, სადაც აღწერილი იყო ადგილობრივი ტომის — ჩამოროს ყოფა. ეს აღწერილობა მით უფრო საინტერესოა

მეცნიერებისათვის, რამდენადაც ეს ტომი ნადგურდებოდა ესპანელი კოლონიზატორების მიერ და ბოლოს სრულებით გაქრა. ლე გობიენი ახასიათებს ჩამორღობს საზოგადოებრივ წყობას, როგორც სახელმწიფოებრიობამდელ წყობილებას, თუმცა მათგან უკვე გამოიყოფოდა, ე. წ. „დიდკაცობა“. განსაკუთრებით ჭაინტერესოა აღწერილობის ის აღვნიშნები, სადაც ავტორი იძლევა მარინელების მატრიარქალური წესების მკაფიო სურათს: „ცოლი მთელი ოჯახის აბსოლუტური მმართველია და ქმარს არ შეუძლია მისი თანხმობის გარეშე რაიმე გადაწყვიტოს. თუ იგი არ დაემორჩილება ქალს, არ არის წესიერი და კეთილგონიერი, ცოლი კრიტიკულ მომენტში სულ ტოვებს მას, რადგან აქ ცოლქმრობა გრძელდებოდა მანამ, სანამ თვით მათ სურთ იყვნენ ერთად. გაყრისას ცოლს რჩება შვილები და მთელი ქონება“.

1768 წელს დაიწყო ინგლისელი ჯეიმს კუკის მოგზაურობა. იგი მიჩნეულია ყველა დროის უდიდეს მოგზაურად. დაქირავებული მუშის შვილი ჯ. კუკი წარმოშობით დაბალი სოციალური ფენიდან იყო. სამხედრო-საზღვაო სამსახურში იგი დაწინაურდა თავისი ნიჭისა და ცოდნის წყალობით; მიუხედავად იმისა, რომ მას სისტემატური განათლება არ ჰქონდა მიღებული, სწორედ მას და არა სხვა პროფესიონალ მეცნიერს ჰქონდა მინდობილი 1768 წელს ექსპედიციის ხელმძღვანელობა, რომელიც მოაწყო ინგლისის სამეფო საზოგადოებამ. ექსპედიციის მიზანს შეადგენდა სამხრეთ ნახევარსფეროში ვენერას მოძრაობაზე დაკვირვების ჩატარება, რომელსაც მზის დისკოზე უნდა ვაეკლო. ამასთან ერთად, ექსპედიციას დაკისრებული ჰქონდა სამხრეთი მატერიკის მოძიება. ვენერაზე დაკვირვება მხოლოდ საბაბი იყო, ექსპედიციის მთავარ მიზანს ახალი მიწების აღმოჩენა და ბრიტანეთისათვის მათი შემოერთება შეადგენდა. თავისი პირველი მოგზაურობის დროს, რომელიც სამი წელი გრძელდებოდა (1768—1771 წწ.) ჯ. კუკმა მთელი რიგი გეოგრაფიული აღმოჩენები გააკეთა. შეისწავლა ახალი ზელანდიის ნაპირები (რომელსაც ადრე ავსტრალიის მატერიკის ნაწილად მიიჩნევდნენ) და სხვ.

ჯ. კუკის ინგლისში დაბრუნებისთანავე უბრძანეს მომზადებულიყო მეორე მოგზაურობისათვის. ისიც სამი წელი გაგრძელდა (1772—1775 წწ.). ექსპედიციის მთავარ მიზანს ეკლავ სამხრეთ მატერიკის აღმოჩენა წარმოადგენდა, მაგრამ მისი აღმოჩენა არ მოხერხდა. სამაგიეროდ, ჯ. კუკის მიერ აღმოჩენილ იქნა ახალი კალედონია, შეის-

წავლა ახალი ჰებრიდების არქიპელაგი, ამასთან ერთად, კუნძულები — ტუამოტუ, ტონგა და აღდგომის კუნძული.

დაბოლოს, ჯ. კუკის მესამე მოგზაურობა (1776—1779 წწ.) მიზნად ისახავდა წყნარი ოკეანის ჩრდილოეთ განედების შესწავლას. ამჯერად მან აღმოაჩინა ჰავაის კუნძულები. ჰავაის კუნძულებზე მეორედ ჩასვლისას კუკი მოკლეს აბორიგენებმა. ექსპედიცია მის გარეშე დასრულდა.

მრავალ გეოგრაფიულ აღმოჩენებთან ერთად ჯ. კუკს სახელი გაუთქვა მისმა წვლილმა ეთნოლოგიური მეცნიერების განვითარების საქმეში, ჯ. კუკის ეთნოლოგიური დაკვირვებანი გამოიჩინა სიზუსტით და სანდოობით. იგი ხედავდა მოსახლეობის არა მხოლოდ გარეგნულ ფაქტორებს, როგორცაა ანთროპოლოგიური ტიპი, ტანსაცმელი, სამკაულები, აბორიგენთა ქცევა, არამედ მშვენივრად განსაზღვრავდა სოციალურ ურთიერთობებს. იგი ერკვეოდა აბორიგენთა ენებშიც და იმდენად სწრაფად ითვისებდა მათ, რომ შეეძლო ადგილობრივ მცხოვრებლებთან მთარგმნელის გარეშე ურთიერთობა.

თავისი პირველი მოგზაურობისას ჯ. კუკმა დაწვრილებით აღწერა ტაიტის კუნძულის მცხოვრებთა და ახალი ზელანდიის მთავარი ტომის ყოფა-ცხოვრება, შეეხო ავსტრალიის მოსახლეობასაც. ტაიტელთა ყოფის აღწერას ჯ. კუკი იწყებს მათი ცხოვრების მატერიალური პირობების ჩვენებით, კერძოდ, მიწათმოქმედების, ხეხილის მოშენების, მეთევზეობის, საკვების დამზადების და ა. შ. აღწერით. მოგვითხრობს მათ ადათ-წესებზე, ტანსაცმელსა და ტატუირების წესებზე, საცხოვრებელზე და სხვ.

ასევე საინტერესოა ახალზელანდიელი მთავარი ტომის ყოფის აღწერა. აქ იგი შეხვდა კანიბალიზმის წესს, რომლის დამალვას ადგილობრივი მცხოვრებლები არც კი ცდილობდნენ. იგი მარტო კანიბალიზმის ფაქტის დადგენით არ დაკმაყოფილებულა, მან სცადა მისთვის მეცნიერული განმარტება მიეცა. მან უარყო დებულება იმის შესახებ, რომ კანიბალიზმი გამოწვეულია საქონლის ხორცის უქონლობით, რადგან ახალ ზელანდიაში არის ბევრი ფრინველი და თევზი, ზოლო ადგილობრივი მცხოვრებლები შესანიშნავი მეთევზეები და მონადირენი არიან. ჯ. კუკმა ეს მოვლენა ახსნა მთავარი ტომის დიდი ხნის იზოლაციით და ტომთა შორის ქიშპობით.

ძალზე საინტერესოა ჟან ფრანსუა ლაპერუსის ეთნოლოგიური დაკვირვებანიც. იგი იყო ფრანგი სამხედრო მეზღვაური. ლაპერუსმა

თანმხლები პირებით ორი გემით იმოგზაურა დედამიწის გარშემო, რომლის მარშრუტი ნაწილობრივ ემთხვეოდა ჯეიმს კუკის მოგზაურობის მარშრუტს. მან ამერიკის მატერიკს სამხრეთიდან შემოუარა და იყო აღდგომისა და ჰავაის კუნძულებზე. იმოგზაურა ჩრდილოეთით, ამერიკის ჩრდილო-დასავლეთ სანაპირომდე, სადაც შეისწავლა მისი ყურე იქ მცხოვრები ხალხით, რომელსაც „ფრანგების ყურე“ უწოდა. იქიდან, მან გადაჭრა ოკეანე, მიაღწია სანძრეთ ჩინეთის პორტ მაკაომდე, საიდანაც გაემგზავრა ჩრდილოეთით, გაიარა სახალინთან და კურილიის კუნძულების გასწვრივ, კამჩატკის ნაპირებამდე, ღოლო 1788 წლის დასაწყისში იგი გაემართა მელანეზიის კუნძულებისაკენ. ამის შემდეგ მისი ორივე გემი უკვალოდ გაქრა, როგორც ჩანს, ისინი დაიღუპნენ კუნძულ ვანიკოროსთან.

მოუხედავად იმისა, რომ ლაპერუზი ცოტა ხნით ჩერდებოდა თითოეულ ქვეყანაში, მისი დაკვირვებანი, განსაკუთრებით ეთნოლოგიური. ძალზე საინტერესოა. მისი მოგზაურობის მასალები გამოქვეყნებულა. ისინი შედგენილია მისი ანგარიშების მიხედვით, რომელიც მან გამოაგზავნა ჯერ კამჩატკიდან, ხოლო შემდეგ ავსტრალიიდან. მან პირველმა დაადგინა არსებითი სხვაობა ინდიელებისა და ესკიმოსების ფიზიკურ ტიპსა და კულტურას შორის. მან პირველმა აღნიშნა კალიფორნიის მოსახლეობის ენობრივი სიჭრელე.

აფრიკის ეთნოლოგიურ შესწავლაში შესანიშნავი წვლილი შეიტანეს ვილემ ბოსმანის და პეტერ კოლბეს ნაშრომებმა. ვ. ბოსმანის „მოგზაურობა გვინეაში“ შედგენილია 22 წერილის სახით. მათგან 9 წერილიდან 13 ჩათვლით მთლიანად უკავია გვინეის სანაპიროზე მცხოვრებთა წეს-ჩვეულებებს, ზნეობის და ყოფის აღწერას.

ვ. ბოსმანი იყო პირველი ევროპელი, რომელმაც გვინეის მცხოვრებთა რწმენა-წარმოდგენების აღწერისას იხმარა სიტყვა „ფეტიში“.

რაც შეეხება გერმანელი პეტერ კოლბეს წიგნს „კეთილი იმედის კონცხის აღწერილობას“ იგი მთლიანად ეძღვნება პოტენტოტების ეთნოლოგიურ შესწავლას. მან რამდენიმე წელი გაატარა პოტენტოტებთან. მოგვითხრობს მათ ფიზიკურ ტიპზე, ტანსაცმელზე, განსახლებაზე, მმართველობის ფორმებზე, ომებსა და მათ გამოიმწვევ მიზეზებზე, რელიგიაზე, ოჯახზე, ოჯახში შრომის დანაწილებაზე, საკვებზე, ბავშვთა დაბადებასა და აღზრდაზე, საცხოვრებელ და სამეურნეო ნაგებობებზე, თევზჭერაზე, ნადირობაზე, ხელოსნობაზე, ვაჭრობაზე, ხალხურ მედიცინაზე, მუსიკაზე, დაკრძალვის წესებზე და

სხვ. პ. კოლბემ არ დატოვა არც ერთი დარგი, რასაც ეთნოლოგები ამჟამად შესწავლის საგნად თვლიან.

XVIII საუკუნეში წინ წაიწია ჩინეთის შესწავლაშიც, რასაც ხელი შეუწყო კათოლიკე მისიონერებმა მოღვაწეობის გადართობამ. 1736 წელს გამოვიდა იეზუიტ ბატისტ დიუგალდის ნაშრომი 4 ტომად, ჩინეთსა და მის მეზობლად მდებარე ქვეყნებზე. იგი შეიცავს ყოველმხრივ, ენციკლოპედიურ ცოდნას ჩინეთის მოსახლეობასა და მის კულტურაზე. აქვია მოკლე ცნობები ჩინეთის მიმდებარე რეგიონებზე, კერძოდ. ტიბეტზე, ციმბირზე, კორეაზე. წიგნში მოცემულია მრავალრიცხოვანი გრაფიკურები, ქალაქების გეგმები და სხვ.

სამხრეთ აზია, განსაკუთრებით ინდოეთი, მისი უთვალავი სიმდიდრით და ზღაპრული საოცრებებით სულ უფრო და უფრო იზიდავდა ევროპელთა ყურადღებას. XVIII საუკუნეში იქ მიმდინარეობდა ბრძოლა პირველობისათვის ფრანგებს, პორტუგალიელებს, პოლანდიელებსა და ინგლისს შორის. ამ ბრძოლაში ინგლისმა გაიმარჯვა. მათ დაიმორჩილეს ინდოსტანის დიდი ნაწილი. ინგლისის სახელით იქ მოქმედებდა ოსტ-ინდოეთის კომპანია და რეგულარული ჯარაც.

მაგრამ ინდოეთის ეთნოლოგიის შესწავლაში განსაკუთრებული ადგილი უკავიათ იმ ავტორებს, რომლებიც არ იყვნენ დაკავშირებული ოსტ-ინდოეთის კომპანიასთან. მათგან უნდა დავასახელოთ მისიონერი იოზეფ ტიფენტალერი. იგი ჩამომავლობით ავსტრიიდან — ტიროლიდან იყო, 1743 წელს ინდოეთში დასახლდა და შემდეგში 30 წლამ განმავლობაში შემოიარა ინდოეთის სუბკონტინენტზე, დაეუფლა ადგილობრივ ენებს და ევროპაში აგზავნიდა თავის ხელნაწერებს ინდოეთის შესახებ. მათგან ყველაზე სქელტანიანი „ინდოეთის აღწერა“ დაპეკდილი იყო ფრანგულ ენაზე. ამ ნაშრომში გვხვდება ეთნოლოგიური ცნობები რელიგიაზე, ინდოელთა წეს-ჩვეულებებზე და სხვა, ოღონდ პერიოდულად, სხვა ღირსშესანიშნაობის აღწერასთან ერთად.

საინტერესოა „ისტორიული და გეოგრაფიული გამოკვლევები ინდოეთის შესახებ“ ცნობილი მოგზაური ორიენტალისტის აბრამ ანკეტილ-დოუპერონისა. მან მიზნად დაისახა ძველი ირანის წმინდა წიგნების (ავესტა) გამოქვეყნება, გაემგზავრა ინდოეთში, სადაც დაყო რამდენიმე წელი (1756—1761 წწ.), იპოვნა ავესტას წმინდა ტექსტები, ჩამოიტანა ევროპაში და გამოაქვეყნა მათი თარგმანი 1771

წელს. ამასთანავე, ანკეტილ-დიუპერონმა გამოაქვეყნა ინდოეთის აღწერა.

წინა აზიაში მოგზაურთა აღწერილობებიდან ყველაზე მეტად თავი გამოიჩინა გერმანელმა კარსტენ ნიბურმა (1733—1815 წწ.). დანიის მეფე ფრედერიკ V დავალებით 1761—1767 წლებში მან მოაწყო დიდი სამეცნიერო მოგზაურობა არაბეთში, მესოპოტამიაში, ეგვიპტესა და ინდოეთის დასავლეთ სანაპიროებზე. დაგვიტოვა ნაშრომები: „არაბეთში მოგზაურობა“ და „მოგზაურობა არაბეთსა და სხვა ქვეყნებში“. შეისწავლა რა არაბული ენა, ამ ნაშრომებში იგი დაწვრილებით ცნობებს გვაწვდის არა მარტო არაბეთის გეოგრაფიაზე, არამედ მის მცხოვრებლებზედაც, მათ წესებსა და ჩვეულებებზე, ნაციონალურ ხასიათზე, მათ რელიგიაზე, მეურნეობაზე, მატერიალურ კულტურაზე, ლიტერატურაზე, ასტრონომიულ და სამედიცინო ცოდნაზე.

ეთნოლოგიური მეცნიერების განვითარების პრობლემით დაინტერესებული იყვნენ აგრეთვე XVIII საუკუნის ფილოსოფოსი-განმანათლებლები: ჰობსი, რუსო, მონტესკიე და სხვანი.

ისტორიზმით არის გამსჭვალული ცნობილი ფრანგი ფილოსოფოს-განმანათლებლის მარი ვოლტერის (1694—1778 წწ.) შეხედულებები. მსოფლიო ისტორიისადმი მიძღვნილ ნაშრომში „ცდები ერების წესებისა და სულის შესახებ“ ვოლტერი არ შემოიფარგლა ძველი აღმოსავლეთის და ევროპის ხალხთა ისტორიის თხრობით, იგი იწყებს პირველყოფილი ადამიანების წარმომსახველი ცხოვრების სურათით. ლაპარაკობს სხვადასხვა ჩამორჩენილი ხალხის წესებისა და რწმენის მსგავსებაზე, თავის ნაშრომში ერთ თავს იგი ველურებს უძღვნის.

ვოლტერი ეკამათება რუსოს, რომელიც პირველყოფილ ადამიანს მართახელა ტყის ველურ მოხეტიალედ წარმოიდგენს. რომელთაც არავითარი საზოგადოებრივი კავშირები არ გააჩნიათ. არა, აღნიშნავს ვოლტერი, ადამიანი არ არის საზოგადოებრივი ცხოველი და საზოგადოებაში იგი ყოველთვის ცხოვრობდა. შემდეგ ვოლტერი ცალკეულ თავებს მიუძღვნის ამერიკის ინდიელებს, ქალდეელებს, ბაბილონელებს, სირიელებს და ა. შ.

კაცობრიობის ისტორია ვოლტერისათვის წარმოადგენდა კულტურისა და აზროვნების განვითარების ისტორიას. ამ ისტორიის აღრეულ სტადიებს იგი აღადგენდა ეთნოგრაფიული მონაცემებით, ამასთან, სრულიად არ ამცირებდა განვითარების ადრეული სტადიის

წარმომადგენლებს. პირიქით, იგი მათ ნაწილობრივ აიდეალებდა კიდევ, მართალია არა იმდენად, რამდენადაც დიდრო.

ეთნოლოგიური მეცნიერების განვითარების საქმეში მკაფიო ადგილი უჭირავს მე-18 საუკუნის დასასრულისა და მე-19 საუკუნის დასაწყისის ინგლისელ მოაზროვნე მატერიალისტს ადამ ფერგუსენს. სარგებლობს რა მისთვის მისაწვდომი ეთნოლოგიური მასალით, იგი აგებს მსოფლიო-ისტორიული განვითარების სქემას ნაშრომში „საზოგადოებრივი ისტორიის ცდები“ (1768 წ.).

თანამედროვე ერები, — წერს ფერგუსენი, — განვითარდნენ მეტად „საცოდავი მდგომარეობიდან“, რისი კვალიც ეხლაც ჩანს მათში. ძველი ბერძნები, რომაელები, გალები, გერმანელები ოდესღაც იყვნენ მომთაბარენი, არ იცნობდნენ მიწათმოქმედებას, იცვამდნენ ტყავის სამოსელს, ისე როგორც ეხლა ჩრდილო ამერიკის ტომებს აცვიათ. „ასეთი, იყო როგორც ჩანს, ყველა ეროვნების ისტორიის დასაწყისი“. ამიტომ ამერიკელი ტომებისა, არაბებისა და სხვათა ახლანდელი მდგომარეობა, რაც ცნობილია ჩვენთვის მოგზაურთა აღწერილობებით „ჩვენ როგორც სარკეში ისე ვხედავთ ჩვენს საკუთარ წინაპრებს“. და ამიტომ ჩვენ შეგვიძლია ვიმსჯელოთ მათი ცხოვრების პირობების შესახებ. ამ აზრს მე-19 საუკუნეში ავითარებენ მარქსი და ენგელსი გერმანიაში, მორგანი ამერიკაში, ხოლო რუსეთში ჩერნიშევსკი.

ფერგუსენი იყო პირველი, რომელმაც წამოაყენა წინადადება — კულტურის კლასიფიკაცია განსაზღვრულიყო ორი ეტაპით — ველურობა და ბარბაროსობა. ეს ორი ტერმინი უფრო მოგვიანებით (უმთავრესად მორგანის წყალობით) დამკვიდრდა მეცნიერებაში და დღემდე არ დაუკარგავს თავისი მნიშვნელობა.

ა. ფერგუსენი ცდილობს სწორად განსაზღვროს „ველურობის“ სტადია და ამ მდგომარეობიდან „ბარბაროსობამდე“ გადასვლის პროცესი. იგი გვაძლევს წეს-ჩვეულებებისა და მორალური ნორმების დახასიათებებს თითოეული სტადიისათვის. მაგალითისათვის ასახელებს იროკეზებს, როგორც ველურობის წარმომადგენლებს, „ბარბაროსობის“ დასახასიათებლად კი — პოტენტოტებს. ამასთან, ფერგუსენი აღნიშნავს, რომ სამეურნეო განვითარების პროცესი ყველგან ერთნაირად არ მიმდინარეობდა. მაგალითად, ევროპაში და ამერიკაში ველურობიდან გადადიოდნენ მიწათმოქმედებაზე, ხოლო ჩრდილოეთით სტეპებსა და ცენტრალურ აზიაში, მესაქონლეობაზე.

საანტერესოა გერმანელი მწერლის, ფილოსოფოსის, ისტორიკოსისა და პუბლიცისტის ქრისტეფორე მეინერსის კონცეფცია. მას ზოგჯერ რატომღაც თვლიან ეთნოლოგიის მამამთავრად, მაგალითად რობერტ ლოუი თავის ნაშრომში „ეთნოლოგიური თეორიის ისტორია“. მართლაც, ქ. მეინერსის დასახელებული ნაშრომი სავსეა ეთნოგრაფიული მასალით. მის მიერ კაცობრიობის საერთო-ისტორიული პროგრესის მაჩვენებელი სურათები არასისტემატური და არაზუსტია. მეინერსი მთელ კაცობრიობას თვლია ერთ „ტომად“, მაგრამ ყოფს მას ორ რასად — „კავკასიურ“ და „მონღოლოიდურად“, ამასთან, თითოეულს ახლავს თავისი ნაირსახეობანი. რასების დაყოფას უმთავრესი ნიშანია ადამიანთა სიმაღლე, ძალ-ღონე, ტანის სილამაზე, ანდა სიმახინჯე. რაც შეეხება კანის ფერს, იგი ამას არსებითად არ თვლის. ორი უმთავრესი რასიდან ქ. მეინერსი პირველს — „კავკასიურს“ თვლის უფრო ლამაზ (სილამაზე, მისი თქმით, კარგი კლიმატის შედეგია) და გონებრივად განვითარებულ რასად. „მონღოლოიდებს“ იგი ნაკლებ ლამაზად და სულიერადაც უფრო სუსტ რასად მიიჩნევს, თუმცა იგი მათში განსხვავებასაც ამჩნევს. ყველაზე განვითარებულ და უჭკუო რასად ავტორი ამერიკელ ინდიელებს მიიჩნევს. იგი თვლის, რომ შეიძლება „კავკასიელი ხალხიც გადაგვარდეს, მაგრამ მიუხედავად ამისა, ისინი მაინც შეინარჩუნებენ სახის კეთილშობილურ ნაკვთებს“.

ყოველივე ეს მთავრდება ხალხთა ეთნიკური ურთიერთობაზე გულუბრყვილო ახსნით. მაგალითად, მონღოლებისა (აქ იგულისხმება ხალხა-მონღოლები — მანჯურიის მკვიდრნი) და ყალმუხებისა მემკვიდრეებად ქ. მეინერსი ასახელებს იაპონელებს, ჩინელებს, კორეელებს, ტიბეტის მკვიდრთ, ტუნგუსებს მემკვიდრეებად გამოჰყავს კორაეები, ჩუქჩები, კამჩადალები, ალუუტები, ესკიმოსები და სხვ. შემდეგ მეინერსი, თითქოსდა, იზიარებს ფერაგიუსენის დაყოფას ადამიანთა მოდგმის განვითარებაში სამი სტადიის არსებობის შესახებ. კერძოდ, ველურობის, ბარბაროსობისა და ცივილიზაციის ხანებად. მაგრამ საბოლოოდ არც ამ დაყოფას ეთანხმება.

ქ. მეინერსის ნაშრომის მიხედვით შეიძლება ვიფიქროთ, რომ იმდროინდელი გერმანიის მეცნიერების თეორიული დონე დაბალი იყო საფრანგეთთან და ინგლისთან შედარებით. მაგრამ ეს ასე არ არის. როგორც ცა და დედამიწა ისე განსხვავდება ქ. მეინერსის ნაშრომი-საგან მისი თანამედროვე გერმანელი მოაზროვნის იოანე გოტფრიდ

პერდერს ნაშრომები. ეს შრომები XVIII საუკუნის ევროპის ისტორიული აზროვნების ღირსეული დაგვირგვინებია.

პერდერი იყო იმ ლატერატურული მიმდინარეობის მკაფიო გამომხატველი, რომელმაც ხმა აიმაღლა XVIII საუკუნის ბოლო ათეულში და, რომელსაც „ქარიშხალი და იერიში“ შეარქვეს. ეს მიმდინარეობა მიზნად ისახავდა პიროვნების განთავისუფლებას შუა საუკუნეებზე შეხედულებებიდან. იგი იბრძოდა გრძობების თავისუფლებასთან და ბუნებასთან დაახლოებისათვის. პერდერის შრომები მრავალმხრივია. ისინი ეხებიან ლიტერატურას, ხელოვნებას, ესთეტიკას, თეორიას, ენათმეცნიერებას და, საერთოდ, ისტორიას.

პერდერი თავის დიდ ფილოსოფიურ-ისტორიულ ნაშრომში -- „იდეები კაცობრიობის ისტორიის ფილოსოფიისათვის“ გვიხატავს კაცობრიობის განვითარების ისტორიის არაჩვეულებრივად ფართო სურათს, უძველესი დროიდან უახლოეს ხანამდე. ყველაზე ნაშანდობლივი ისაა, რომ ამ ნაშრომში იგი განიხილავს ყველა, თუნდაც უკიდურესად ჩამორჩენილ ხალხებს, რომლებიც ცხოვრობდნენ დედამიწაზე. მისი მსოფლმხედველობის მამოძრავებელი აზრია კაცობრიობის ისტორიის ერთიანობა. იგი უარყოფს ყოველგვარ ნაკლოვანებას მოწინავე და ჩამორჩენილ ხალხებს შორის.

პერდერმა, რა თქმა უნდა, არ დახუჭა თვალი ხალხთა შორის არსებობს სხვაობაზე როგორც კულტურის დონის მხრივ, ასევე ანთროპოლოგიურად და ენის მხრივ. მან ეს განმასხვავებელი ნიშნები ახსნა, მონტესკიეს მსგავსად, პირველ რიგში გეოგრაფიული მონაცემების მიხედვით, რასაც თან მოჰდევს სამეურნეო და სხვა თავისებურებანი. იმისათვის, რომ დაგვანახოს რაოდენ დიდი მნიშვნელობა აქვს გეოგრაფიულ გარემოს კულტურის განვითარებისათვის, პერდერს მოჰყავს ბევრი ეთნოგრაფიული ფაქტი. მაგალითად. მასალა ამერიკის მკვიდრ მოსახლეობაზე. პერდერი აცხადებს, რომ ამერიკაში მოსახლეობა დასახლდა ერთადერთი გზის გავლით, კერძოდ, მისი ჩრდილო-დასავლეთი სანაპიროს გავლით. ამიტომაც, ამერიკელ ინდიელთა წინაპრები ერთი ჯგუფის ხალხს წარმოადგენენ. ამიტომაც მათ შორის დიდი მსგავსება. განსახლდნენ რა მთელ ჩრდილო და სამხრეთ ამერიკაში, ისინი ჩაეარდნენ სრულიად სხვადასხვა ბუნებრივ პირობებში, მაგრამ შეეგუენ ამ პირობებს და გამოიმუშავეს სხვადასხვა ხასიათი.

უმთავრესი იდეა, რომელიც პერდერის ნააზრევს ასხვავებს ფრან-

გი განმანათლებლებებისაგან, „ნაციონალური სულის“ გაგებაში მდგომარეობდა. ფრანგი ფილოსოფოსები ფიქრობდნენ და წერდნენ საერთოდ კაცობრიობაზე და არავითარ მნიშვნელობას არ აძლევდნენ ეთნიკურ და ნაციონალურ მხარეს. ცალკეულ ხალხთა შესახებ არსებული ეთნოგრაფიული მასალა მათ უმთავრეს შემთხვევაში ეხმარებოდა როგორც ილუსტრაციები. ისინი ყველა ხალხში საერთო ელემენტებს უფრო ეძებდნენ, ვიდრე თითოეულის თავისებურებას.

პერდერისათვის კაცობრიობა ერთ მთლიანს წარმოადგენდა, ისტორია კი მის ერთიან პროცესს. მაგრამ ამ ერთიანობის ჩარჩოებში იგი ძალზე სერიოზულად აკვირდებოდა თითოეული ხალხის თავისებურებებს, თითოეულ მათგანს იგი განვითარებისათვის ერთნაირ უფლებებს ანიჭებდა, ყოველ ხალხში ხედავდა „ნაციონალურ სულს“, რომელსაც ძალუძს შექმნას განუმეორებელი სულიერი ღირებულების ნიმუშები.

გვიანი შუა საუკუნეების ავტორებს შორის, რომლებსაც კავკასიის ხალხთა ეთნოგრაფიული ცნობები შემოუნახავთ, საგანგებოდ გამოირჩევა გამოჩენილი მეცნიერი, ისტორიკოსი, გეოგრაფი, პოეტი, მთარგმნელი, ლექსიკოგრაფი, ეთნოლოგი ვახუშტი ბატონიშვილი (ბაგრატიონი). მან შეიმუშავა მწყობრი მეცნიერული თეორია საზოგადოების ცხოვრებაში გეოგრაფიული გარემოს როლისა და მნიშვნელობის შესახებ და თანამიმდევრულად გაატარა იგი დიდი მოცულობის ცნობილ ნაშრომში „აღწერა სამეფოსა საქართველოსა“.

ვახუშტი ბაგრატიონი დაიბადა 1696 წელს. 1717—1724 წლებში იგი აქტიურ პოლიტიკურ ცხოვრებას ეწევა საქართველოში, ხოლო შემდეგ, ქართლში შექმნილი პოლიტიკური სიტუაციის გამო, როცა ვახტანგ VI იძულებული გახდა დაეტოვებინა ქართლი და რუსეთში გადახვეწილიყო, მას თან გაჰყვა თანამებრძოლთა და თანამოდგაწეთა დიდი დასი, რომელთა შორის იყო მისი ვაჟიც — ვახუშტი ბატონიშვილი.

უმიჯობაში ვახუშტი დიდ სამეცნიერო და მთარგმნელობით მუშაობას ეწეოდა. 1745 წელს, მოსკოვში, ვახუშტი ბატონიშვილს დაუსრულებია თავისი ნაშრომი „აღწერა სამეფოსა საქართველოსა“, რომელიც ქართულ ისტორიოგრაფიაში წარმოადგენს მეცნიერულ-კრიტიკული გამოკვლევის პირველ ცდას. აკად. მარი ბროსეს შეფასებით, ეს შრომა ქვეყნის (ე. ი. საქართველოს) სანიმუშო აღწერილობაა და,

რომ ამგვარი გეოგრაფია არ მოეპოვება არც ერთ ხალხს, გარდა ჩინელებისაო.

ამ ნაშრომში საქართველოს და აგრეთვე, კავკასიის მთიანეთის ზოგიერთი სხვა ხალხების ისტორიის გადმოცემას წინ უძღვის ქვეყნის გეოგრაფიული აღწერილობა. ამასთანავე, ვახუშტი ბატონიშვილმა თავის შრომას დაურთო საგანგებო თავი — „ზნენი და ჩვეულებანი საქართველოაანი“. მასში წარმოდგენილია ცნობები ქართველთა ზნე-ჩვეულებების, უძველეს დროს კერბთა თაყვანისცემის, „ურის-თავთა, მთავართა, აზნაურთა, ვაჭართა, მსახურთა და მუშაკ-გლეხთა“ სოციალური მდგომარეობის, ლაშქრის, საჭურვლის, სამართლის და ცხოვრების სხვადასხვა მხრისა და ყოფის შესახებ. ვახუშტის ნაშრომი და განსაკუთრებით მისი ეს თავი ამჟამადაც ძვირფას მასალას შეიცავს იმდროინდელი და წინა ეპოქების ეთნოგრაფიული შესწავლისათვის. ამასთან, ვახუშტი ბატონიშვილი ერთმანეთს უდარებს მთისა და ბარის მოსახლეობაში არსებულ ზნე-ჩვეულებებს: სწორედ, აქ უნდა ვეძიოთ ის თავისებურება, რომელიც ვახუშტიმ გამოიყენა ამ შრომაზე მუშაობის დროს და, რომელიც ისტორიაში ცნობილია, როგორც კვლევის შედარებითი მეთოდი.

როგორც აღვნიშნეთ, მრავალმხრივია ის ცნობები, რომლებიც ვახუშტიმ წარმოგვიდგინა თავის ნაშრომში. საინტერესოა მისი დაკვირვება იმ პერიოდის მეურნეობის დარგების შესახებ, როგორცაა მემინდვრეობა, მევენახეობა, მებაღეობა, მებაბრეშუმეობა და სხვ. საქართველოში გავრცელებული კულტურული მცენარეულობიდან მას მოხსენიებული აქვს 74 სახეობა. იძლევა საქართველოს ტერიტორიაზე სამიწათმოქმედო მეურნეობის განლაგების სურათს. გამოყოფს ადგილთა ნაყოფიერების შემდეგ ზონებს: 1. უაღრესად ნაყოფიერი — თურინჯ-ნარინჯ-ზეთისხილიანი ზოლი; 2. შედარებით ნაკლები, მაგრამ მაინც ნაყოფიერი — ბრინჯ-ბამბიანი ზოლი; 3. ვენახოვან-ხილიანი ზოლი, რომელსაც მარტივად „ნაყოფიერს“ უწოდებს, 4. შედარებით მწირი — უვენახო, მაგრამ ხილიანი და 5. მწირი — უვენახ-უხილო ზოლი.

ჯერ კიდევ, ჩვენი ნაშრომის V თავში, უძველესი ცივილიზაციების განხილვის დროს, კერძოდ, პეროდოტეს ცნობების შესახებ კოლხეთთან დაკავშირებით, აღვნიშნეთ ის დიდი მნიშვნელობა, რომელსაც ადგილი ჰქონდა მაშინდელ საქართველოში სელის კულტურასთან დაკავშირებით. ვახუშტის ცნობითაც ირკვევა, რომ „სელისაგან ხდიან

ზეთსა მრავალსა, იკმევენ, სწვენ და ჰყიდიან“. ან კიდევ „...ხდიან ესენიცა სელისაგან ზეთსა“.

როგორც ცნობილია, სელის მოყვანისა და სელისაგან ზეთის გამოხდის მრავალი ცნობა მოგვეპოვება ქართულ ეთნოგრაფიულ სიმღვილეში. მას მრავალმხრივი გამოყენება ჰქონდა. ხმარობდნენ მუშა საქონლის მკებნარი მწერების თავიდან ასაცლებლად. გამოიყენებოდა სანთებ-საწვავ მასალად კრაქისა და მაშხალისათვის, ტყავის დამუშავებაში, საღებავის დასამზადებლად, ქსოვილების საჩითავად, იყენებდნენ მას ეკლესიაში ცხიმად, კანდელებისათვის და სხვ.

„აღწერა სამეფოსა საქართველოსა“ უხვ მასალას მოიცავს მეცხოველეობის განვითარების შესახებ საქართველოში. ჩამოთვლილია საქართველოსათვის დამახასიათებელი შინაური ცხოველების 16 სახე. ლაპარაკია მესაქონლეობის, მეცხვარეობის განვითარების შესახებ. ცხვრის ჯიშის შესახებ, როგორც დასავლეთ, ისე აღმოსავლეთ საქართველოში. საინტერესოა ცნობები ღორის, აქლემის, ცხვრის უღუმო ჯიშისა და აფხაზური თხის შესახებ. ამ მასალებით ირკვევა, რომ XVIII საუკუნის პირველ მეოთხედში მელიორება საკმაოდ ყოფილა განვითარებული არა მხოლოდ რაქაში, არამედ, შიდა კახეთში, კერძოდ, პანკისის ხეობაში: „...პირუტყუნი მრავალ, გარნა ღორი უმრავლეს“, აღნიშნავს ვახუშტი, ხოლო აფხაზეთის თხის ჯიშის აღწერისას წერს: „არამედ თხა აქაური ფრიად შუენიერნი, ბალნითა წმინდა და კრელ, კანჭმაღალი, ტანად დიდი, რქანი მალაღნი, ვითარ აღლნახევიანი, წუერნი გძელნი, ვიდრე მუკლით დაბლამდე“. მესაქონლეობის განვითარებასთან ერთად მოცემული აქვს ცნობები რძის პროდუქტების წარმოების შესახებ. მაგალითად, აჭარაში დამზადებულა ყველის შესახებ აღნიშნავს: „აქ აკეთებენ ყუელს, ...არასოდეს წაჭდების, არცა დაობდები, რაჟამს გნებავს შემგზარი კეთილსახმარ არს“.

ნაშრომში მოიპოვება ცნობები მეფუტკრეობის, მეაბრეშუმეობის, ნაღირობის და თევზჭერის შესახებ, ხით ხურობისა და მკვედლობის, ხალხური ხუროთმოძღვრების, ტანსაცმლის, რელიგიური წარმოდგენების (წმ. გიორგის კულტის შესახებ, რელიგიური რწმენა-წარმოდგენების შესახებ საქართველოს მთიანეთში), მიცვალებულის დაკრძალვისა, დატირებისა და სხვათა შესახებ. უაღრესად საინტერესოა ვახუშტის დაკვირვება ქართული ეროვნული ხასიათისა და ეროვნული თვითშეგნების შესახებ. აი, როგორ ახასიათებს იგი ქართულ

ხასიათს: „ხოლო კაცნი ამის ქუეყნისანი არიან... მკნენი მუშაკნი, ჳირთა მომთმენნი, ცხენსა ზედა და მკედრობათა შინა კადნიერნი,... ამაყნი, ლალნი, სახელის მაძიებელნი... სტუმართა და უცხოთ მოყუარენი; მხიარულნი, უკეთუ ორნი ანუ სამნი არიან, არარაჲ ნეჳქრვიან;... გონიერნი, მსწრაფლ-მიმკდომნი, მჩემებელნი, სწავლა მოყუარენი... სიკეთის დამსწავლელნი და მიმგებელნი, სირცხვილის მღევარნი, კეთილ-ბოროტხედ ადრე მიმდრეკნი, თავკედნი, დიდების მოყუარენი, თვალმგებნი და მოთაკილენი“.

შესაძლოა ზოგ შემთხვევებში ვახუშტის ეთნოგრაფიული მონაცემები მოკლეა და მწირი, მაგრამ ეს გარემოება არ აბათილებს იმ დიდ მნიშვნელობას, რაც მის ამ შრომას — „აღწერა სამეფოსა საქართველოსა“ გააჩნია. მისი აღწერილობები რომ უტყუარა, ამას ამტკიცებს შემდეგდროინდელი გამოკვლევები.

ვახუშტი ბაგრატიონი სამართლიანად ითვლება ერთ-ერთ უდიდეს მეცნიერად ქართულ ისტორიოგრაფიაში. მისი ნაშრომი „აღწერა სამეფოსა საქართველოსა“ დღესაც მნიშვნელოვანი და მღიდარი წყაროა ეთნოლოგიური გამოკვლევებისათვის.

იაც გვინდა აღვნიშნოთ, რომ ვახუშტი ბატონიშვილი მონაწილეობდა მოსკოვის უნივერსიტეტის დაარსებაში.

ვახუშტი ბატონიშვილის შემდეგ, მისი მონაცემების საფუძველზე ზოგი რამ გაკეთდა, მაგრამ არა ისეთი ფართო მასშტაბით, როგორც ეს იყო მოსალოდნელი. მაგრამ მაინც იმათ შორის, ვინც ვახუშტის დაწყებული საქმე წინ წასწია, არის ერთ-ერთი საყურადღებო ავტორი, რომელმაც ქართველი ხალხის შესახებ მეტად საინტერესო ეთნოგრაფიული მასალა დაგვიტოვა. ეს არის იოანე ბატონიშვილი, შვილი ქართლ-კახეთის უკანასკნელი მეფისა გიორგი XII-სი.

იოანე ბაგრატიონი დაიბადა 1772 წელს, იგი იყო განათლებული, პროგრესულად მოაზროვნე ადამიანი. მისი ცხოვრება და მოღვაწეობა იყოფა ორ პერიოდად — პირველი სამშობლოში გატარებული, მეორე — რუსეთში. იგი სამშობლოში ყოფნის დროს აქტიურად იყო ჩაბმული სახელმწიფოებრივ ცხოვრებაში, მონაწილეობა მიუღია თურქეთთან, ლეკებთან და ირანელებთან ბრძოლაში. ხოლო მამის გარდაცვალების შემდეგ იგი მიდის რუსეთში, სადაც 38 წელი დაჰყო და 1839 წელს გარდაიცვალა.

იოანე ბაგრატიონის შრომებიდან განსაკუთრებულ ყურადღებას იპყრობს „კალმასობა“, რომელშიც გარდა ისტორიის საკითხებისა,

მოცემულია ცნობები მეცნიერების ყველა დარგიდან და ხშირად მას პირველ ქართულ ენციკლოპედიურ ნაშრომსაც უწოდებენ. ამ ნაშრომზე ავტორს 15 წელი უმუშავია და 1828 წელს დაუმთავრებია.

კალმასობა ორიგინალური ჟანრის თხზულებაა. მეცნიერული მსჯელობანი მკითხველისათვის მოსაწყენი რომ არ ყოფილიყო, ავტორმა თხრობის თავშესაქცევი მანერა აირჩია. ორი მთავარი პერსონაჟის (იონა ხელაშვილისა და მისი მზღებელი გლეხის — ზურაბა ლამბარაშვილის) ფათერაკიანი მოგზაურობების ფონზე გაშლილია მეცნიერული მსჯელობანი. ამიტომაც, რომ თვით იოანე ბაგრატიონი „კალმასობას“ მეორე სახელსაც „ხუმარ-სწავლასაც“ უწოდებს. „კალმასობა“ კი ნიშნავს პურისა და ღვინოს შეგროვებას მონასტრისათვის კალოობასა და რთველში.

კალმასობის ნაყოფიერად ჩასატარებელი საორგანიზაციო ღონისძიებები ზოგადად ასე წარმოგვიდგება: დადგებოდა თუ არა სეზონი, მონასტრის წინამძღვარი თავის ხელქვეით ბერთაგან გამოყოფდა მეკალმასეებად ორ ან მეტ პირს. უნდა შეერჩიათ მუხლმაგარი, ღონიერი კაბუკი ბერები, რათა მათ შესძლებოდათ დაუღალავად ჩამოვლა სოფლებისა, ღონე იყო საჭირო „შეგროვებულის“ საზიდავდაც. სათვალავში იყო მიღებული გზაზე მოსალოდნელი ფათერაკებიც, ავაზაკთა თავდასხმა, „ქურდი ლეკების“ შემოტევა. საკალმასოდ გამოყოფილი ბერები მონასტრის ყმებს უნდა შოემიარაგებინათ ყოველივე „საჭირო ნივთით“, გზაში სახმარი იარაღით: ხურჯინებით, საწვიმრებით, მათრახითა და სხვ. კალმასობის დროს, ზოგან წესად ჰქონდათ ჯვრის ტარება კარდაკარ. „საზრდელის“ პურ-ღვინოს უზრუნველყოფის გარდა, საკალმასო შემოსავალს რამდენადმე უნდა დაეფარა მონასტრის სხვა სამნეო ხარჯებიც.

ნაწარმოებიდან კარგად ჩანს, რომ საქართველომ სხვადასხვა კუთხეში, სოფლის მეურნეობის სხვადასხვა და, ამასთან, საყურადღებო დარგებია განვითარებული. კალმასობაში“ ვკითხულობთ: „ქუეყანა ესე თითქმის ყველგან მოსავლიანია, რომელსაც შინა მოდის: პური, ბრინჯი, ქერი, ფეტვი, სიმინდი და სამარხოები: მუხუნდო, ლობიო, ცერცვი, ბარდა, ოსპი და სხვა თესლეულნი“.

ხელოსნობიდან განვითარებული ყოფილა მკედლობა, ოქრომკვდლობა, ხუროთმოძღვრება, დურგლობა, ტყავის თარმლვა, ქსოვა, ღებვა და სხვ. ჩამოთვლილია ხელოსანთა სამუშაო იარაღებიც.

„კალმასობაში“ მოგვებოვება საკმაოდ ზუსტი აღწერა ქართული

ტანსაცმლისა. „ძველად ქართლოსიანთა დროსა სცმიათ ქართველთა გრძელი ფეხებამდის პერანგი და პერანგის ამხანაგი, პაქიჭი და წვივსაკრავი, ახალუხი გრძელი დაბამბული, კაბაც გრძელი და სარტყელი საშუალო წელისა, ზეიდამ ბეწვეული. საცმელი მუილებამდის გრძელი, მსგავსად ჯუბისა სახელეიწრო და გამოყრილნი მკლავნი მას შინა და ბრტყლად დადებული ორსავე მხარეს გულისა ბეწვი და კანერზედაც მოვლებული. გარნა ყელი ჰქონიათ შიშველი ქუდიც ბეწვითა მოკლებული, ყალამა მოკლე და დაბალი, სარქველი ქუდიცა გარდაშვებული, ვიდე ბეჭებამდე და ფოშტლის სახე ფეხსაცმელნი“.

საინტერესოა „კალმასობაში“ გადმოცემული მიცვალებულის დატირებისა და დამარხვის წესები. „მკვდართა დამარხვიდნენ: დიდებულთა უფრო მაღალ ადგილებთა ზედა და ტირილით გაყვებოდნენ ხალხნი, ხოლო მდაბალთა მინდვრებთა ზედა, სადაც აქვნდათ სასაფლაოდ და ამათაც თავის მონათესაენი და მეზობელნი გაყვებოდნენ ტირილით, ხოლო რომელიმე ამათ შორის წარმართნი მკვდარსა დაამარილებდნენ და მაღალს ხეზედ დასდებდნენ და მუნ სიციხისაგან გახმებოდნენ მკვდარნი იგი, ვითარცა აწცა არს ჩვეულება აფხაზეთსა შინა“.

**მეცნიერული მიმართულებანი XIX და XX საუკუნეების
ეთნოლოგიაში**

§ 1. ევოლუციონიზმი

პირველი თეორიული მიმართულება, რომელიც ეთნოლოგიაში ჩამოყალიბდა, იყო ევოლუციონიზმი, ევოლუციონისტურა მოძღვრების თანახმად, კაცობრიობისა და მისი კულტურის განვითარება მიმდინარეობდა ერთიანი სქემის მიხედვით, მარტივიდან რთულიაკენ; საზოგადოებრივი წყობისა და კულტურის საფუძველია ფსიქოლოგიური ერთიანობა; ამ შოვლენის განვითარების კანონები ინდივიდის ფსიქოლოგიურ თვისებებზეა დამყარებული. ევოლუციონისტური მოძღვრების უმთავრეს წარმომადგენლებად ითვლებიან: ჰერბერტ სპენსერი, ჯონ ფერგიუსონი, მაკ-ლენანი, ჯონ ლებოკი, ედუარდ ტაილორი, ჯეიმს ფრეზერი — ინგლისში; ადოლფ ბასტიანი, თეოდორ ვაიცი, ოსკარ პეშელი, იულიუს ლიპერტი, ჰენრიხ შურცი — გერმანიაში; შარლ ლეტურნო — საფრანგეთში; ლუის ჰენრი მორგანი აშშ-ში. ამათგან მოკლედ შევეხებით ტაილორისა და მორგანის შეხედულებებს.

ედუარდ ბერნეტ ტაილორი (1832—1917 წწ.) ცნობილი ინგლისელი ეთნოლოგი, პირველყოფილი კულტურის მკვლევარი, დაიბადა ქ. ლონდონში. მას უმაღლესი განათლება არ მიუღია, რადგანაც მშობლები მრეწველად ამზადებდნენ. 1855 წელს ჰუსტი ჯანმრთელობის ე. ტაილორი სამკურნალოდ ამერიკაში გაგზავნეს. კუნძულ კუბაზე მან შემთხვევით გაიცნო ინგლისელი ბანკირი ჰენრი კრისტი. ამ შემთხვევამ დიდი როლი ითამაშა ე. ტაილორის ცხოვრებაში. საქმე იმაში იყო, რომ ჰ. კრისტი დაინტერესებული იყო არქეოლოგიური გათხრებითა და ეთნოგრაფიული კოლექციების შეგროვებით. შემდგომ-

ში მათ 1856 წელს ერთად იმოგზაურეს მექსიკაში, რასაც 1861 წელს მოჰყვა კიდევ ტაილორის პირველი ნაშრომი „ანაჰუაკი, ანუ მექსიკა და მექსიკელები, ძველი და თანამედროვე“.

მექსიკიდან დაბრუნებული ტაილორი 8 წლის განმავლობაში — 1857—1865 წლებში სწავლობდა ეთნოლოგიურ ლიტერატურას სხვადასხვა ევროპულ ენებზე და ასევე ეუფლებოდა ძველ ენებს. მაგალითად, ლათინურს, ბერძნულს და ებრაულს. 1857 წელს ცოლად შეირთო მღვდარი ინგლისელი ქალი ანი ფოქსი, რის გამოც მან მრავალჯერ იმოგზაურა ევროპასა და ამერიკაში.

ე. ტაილორი 1883 წლიდან ოქსფორდის უნივერსიტეტთან არსებული ეთნოლოგიური მიუზეუმის ხელმძღვანელია, ხოლო 1896 წლიდან ამავე უნივერსიტეტში დაარსებული ეთნოლოგიის კათედრის პირველი პროფესორი.

ე. ტაილორი, ჰ. სპენსერთან ერთად, არის კულტურის ისტორიისა და ეთნოლოგიაში ევოლუციური სკოლის დამაარსებელი. იგი კულტურის ისტორიას განიხილავდა როგორც იდეის თვითგანვითარებას (გამოდრიოდა რა იდეალისტური პოზიციებიდან კულტურის ისტორიის მიმართ) ტექნიკის, ადამიანთა სამეურნეო და სულიერი ცხოვრების სფეროში, რაც გამოიხატებოდა ამა თუ იმ იარაღისა თუ ხელსაწყოს, რწმენა-წარმოდგენებისა და კულტების განვითარების ფორმებიდან.

მიუხედავად იმისა, რომ კულტურის განვითარების გაიგივება ორგანული სამყაროს განვითარებასთან არა მართლზომიერად ჩანს, ე. ტაილორის კონცეფცია ისე, როგორც მთლიანად ევოლუციური სკოლა ეთნოლოგიაში, თავისი დროისათვის პროგრესული მოძღვრება იყო.

დიდი ყურადღება დაუთმო ე. ტაილორმა სულიერ კულტურას, განსაკუთრებით კი რელიგიას. თავის გამოკვლევებში იგი იყენებდა გადმონაშთების ცნებას, მან გახსნა ბევრი, დღემსათვის გაუგებარი წეს-ჩვეულებებისა და რიტუალების ისტორიული ფესვები. ე. ტაილორმა სხვადასხვა ხალხის რწმენა-წარმოდგენების მონაცემების განზოგადების შედეგად, გააერთიანა სულელებს შესახებ სხვადასხვა წარმოდგენა და მათ მისცა ზოგადი სახელწოდება — ანიმიზმი. ე. ტაილორი შესაძლებლად მიიჩნევდა კაცობრიობის განვითარების ისტორიაში რელიგიამდელ ეპოქას. აქედან გამომდინარე, ანიმისტურ წარ-

მოდვენებს თვლიდა იმ „მინიმუმ რელიგიად“, საიდანაც შემდგომში აღმოცენდა ყველა არსებული რელიგია.

ედუარდ ტაილორის უმთავრესი ნაშრომებია: „პირველყოფილი კულტურა“ — გამოცემული 1871 წელს და „ანთროპოლოგია“ — გამოცემული 1881 წელს. უფრო ადრე, 1865 წელს, ამერიკაში მოგზაურობისას შეკრებილ მასალებზე დაყრდნობით, მან გამოსცა ნაშრომი „გამოკვლევები კაცობრიობის ძველი ისტორიის სფეროში“, რომელშიც პირველად გაატარა იდეა ველურობიდან თანამედროვე ცივილიზაციამდე კაცობრიობის კულტურის ფანვითარებებს პროგრესულობის შესახებ. განსხვავებას ცალკეული ხალხების ყოფასა და კულტურას შორის იგი განმარტავდა მათი ფანვითარების არაერთნაირი დონით.

თავისი უმთავრესი ევოლუციონისტური იდეები ტაილორმა ჩამოაყალიბა ნაშრომში „პირველყოფილი კულტურა“, რომელიც დიდძალ ეთნოლოგიურ მასალას ეყრდნობა და, რომელმაც მას სახელი გაუთქვა მთელ მსოფლიოში. სხვა ევოლუციონისტების მსგავსად, ტაილორი კაცობრიობის კულტურის ისტორიას განიხილავს როგორც „ბუნების ისტორიის ნაწილს“. იგი დარწმუნებული იყო, რომ კაცობრიობის ხასიათი და ჩვევები განპირობებულია ერთნაირობით და მოვლენათა მუდმივობით. ფორმების ნაირსახეობა ტაილორს წარმოდგენილი ჰქონდა როგორც „თანდათანობით განვითარების სტადიები, რომელთაგან თითოეული წარმოადგენს წარსულის პროტექტს და თავის მხრივ ასრულებს გარკვეულ როლს მომავლის ფორმირებაში“. განვითარების ეს თანამიმდევრული სტადიები აკავშირებს ერთმანეთთან ერთ უწყვეტ რიგად ყველა ხალხს და კაცობრიობის ყველა კულტურას უდაბლესიდან უმაღლესამდე. ტაილორს, რომელიც ღრმად იყო დარწმუნებული კაცობრიობის კულტურის პროგრესში, ეს პროგრესი წარმოდგინა როგორც თანდათანობითი სრულყოფა, ყოველი ახალი მოვლენის განვითარება წინა მოვლენისაგან.

ეთნოლოგ-ევოლუციონისტებს შორის საფანჯებო ადგილი უჭირავს ამერიკელ ეთნოლოგს ლუიის ჰენრი მორგანს (1818—1881 წწ.), რომლის ღვაწლი ეთნოლოგიურ მეცნიერებაში გამსაკუთრებულია და გამორჩეული. მორგანი პროფესიით ადვოკატი იყო, საკმაოდ მდიდარი ადამიანი, კაპიტალისტური კომპანიების აქციონერი. ცხოვრობდა ქ. როჩესტერში (აშშ) და 40 წლის მანძილზე ეწეოდა ნაყოფიერ საზოგადოებრივ მოღვაწეობას, მათ შორის, მეცნიერულ

მუშაობას. ახლო ურთიერთობა ჰქონდა იროკეზებთან და ხშირად იცავდა მათ ინტერესებს. მას ეკუთვნის რამდენიმე ნაშრომი ეთნოლოგიაში, რომელთა შორის უმთავრესია კლასიკური შრომა „ძველი საზოგადოება“, გამოცემული 1877 წელს. იროკეზების ტომის ყოფის შესწავლისას, მრავალრიცხოვან შედარებით მასალაზე დაყრდნობით, მორგანმა აღმოაჩინა, რომ საზოგადოების უძველეს და უმთავრეს სტრუქტურას წარმოადგენს გვარი. კაცობრიობის მთელი ისტორია, მორგანის თვალსაზრისით, შეიძლება დაიყოს ორ დიდ პერიოდად: უფრო ადრინდელი პერიოდი, „ესაა სოციალური ორგანიზაცია, დამყარებული გვარზე, ფრატრიებზე და ტომებზე“; მეორე, მოგვიანო პერიოდი „ესაა პოლიტიკური ორგანიზაცია დამყარებული ტერიტორიაზე და საკუთრებაზე“. „გვაროვნული წყობილება, წერდა მორგანი, წარმოგვიდგება როგორც ერთ-ერთი უძველესი და ყველაზე ფართოდ გავრცელებული ორგანიზაცია კაცობრიობისა. იგი წარმოადგენდა თითქმის უნივერსალურ სოციალურ საფუძველს ძველი საზოგადოებისათვის — აზიურის, ევროპულის, აფრიკულს, ამერიკულსა და ავსტრალიურისათვის. იგი იყო საზოგადოების ორგანიზებისა და დაცვის საშუალება“.

ლ. მორგანის ამ ძირითად დებულებებს გვარისა — როგორც ძირითადი უნივერსალურ-ისტორიული უჯრედის შესახებ პირველყოფილ საზოგადოებაში და გვაროვნული წყობილების შესახებ, მის განვითარებას მატრიაჩქატიდან პატრიაჩქატიმდე, უნდა დავუმატოთ კიდევ ერთი დებულება, რომელიც დაკავშირებულია ოჯახისა და ქორწინების ევოლუციასთან. ამ დებულებაში, მორგანი გამოყოფდა რამდენიმე თანამიმდევრულ საფეხურს: ესაა პრომისკუიტეტი, სისხლით ნათესაური ოჯახი, პუნალუა ოჯახი, წყვილადი ოჯახი, პატრიაჩქალური ოჯახი და მონოგამია. ასევე ლ. მორგანის სახელთანა დაკავშირებული პირველყოფილი ისტორიის პირველი სამეცნიერო პერიოდიზაცია — ვ ე ლ უ რ ო ბ ი დ ა ნ ბ ა რ ბ ა რ ო ს ო ბ ა მ დ ე — თითოეული სამი ქვეპერიოდით.

თანამედროვე ეთნოლოგიური მონაცემებით ზოგიერთი ლ. მორგანისეული დებულება საკამათოა. მაგალითად, სისხლით ნათესაური და პუნალუა ოჯახები, მამისეული გვარის უნივერსალურობა; გარკვეულწილად მოძველდა მისი პერიოდიზაცია; თუმცა, მისი მრავალი დებულება, მათ შორის დედისეული გვარის (დედამთავრუ-

ლის) უნივერსალობის შესახებ და ჯგუფური ქორწინების პირველადობის შესახებ, ახალი მონაცემებით კვლავ დასტურდება.

§ 2. დიფუზიონისტური სკოლა

XIX საუკუნის დასასრულსა და XX საუკუნის დასაწყისში ეთნოლოგიაში წარმოიშვა დიფუზიონისტური სკოლა. ტერმინი „დიფუზია“, რომელიც ამ სკოლის სახელწოდების საფუძველია, აღებულია ფიზიკიდან და ადამიანთა საზოგადოებასთან მიმართებაში იგი აღნიშნავს კულტურის მოვლენების გავრცელებას ხალხთა შორის კონტაქტების გზით — ვაჭრობის, დაპყრობების, ადამიანთა გადასახლებების მეშვეობით. ამ სკოლის უმთავრესი წარმომადგენლებია ფრიდრიხ რატცელი, ლეო ფრობენიუსი, ჰენრიხ რიკერტი, ფრაც გრებენერი და, ე. წ. „ვენური სკოლის“ წარმომადგენლები ვილჰელმ შმიდტი და სხვ.

კულტურული დიფუზიის მოვლენა ეთნოლოგიაში კარგად არის ცნობილი, მისი რეალურად არსებობა ეჭვს არ იწვევს. ხოლო დიფუზიონიზმი, როგორც მეცნიერული მიმდინარეობა, დიფუზიას მიიჩნევს ისტორიული პროცესის მთავარ არსად. დიფუზიონისტები მიისწრაფოდნენ კაცობრიობის მთელი ისტორია დაეყვანათ კონფლიქტებამდე, შეტაკებამდე, ერთმანეთისაგან შესხებამდე და კულტურულ მოვლენათა გადანერგვამდე. იგი მიმართული იყო ევოლუციონიზმის წინააღმდეგ და უარყოფდა ისტორიულ პროგრესს, მას სცვლიდა კულტურული დიფუზიის ცნებით, ე. ი. კულტურულ მოვლენათა სიერცობრივი გადაადგილებით.

ეთნოლოგიაში დიფუზიონისტური მიმდინარეობის წინამორბედად ითვლება გერმანელი გეოგრაფი ფრიდრიხ რატცელი (1844—1904 წწ.); მისი უმთავრესი შრომებია: „ანთროპოგეოგრაფია“ (1888—1891 წწ.), „ხალხთმცოდნეობა“ (1885—1888 წწ.), „დედამიწა და სიცოცხლე“ (1901—1902 წწ.) და სხვ. ამ ნაშრომებში ფ. რატცელს წარმოდგენილი აქვს ცდა — გადმოსცეს დედამიწაზე კაცობრიობის განსახლების ზოგადი სურათი და კულტურის განვითარება გეოგრაფიულ პირობებთან კავშირში. მისი მთავარი ნაშრომის — „ანთროპოგეოგრაფიის“ ძირითადი იდეები მდგომარეობს შემდეგში: ბუნებრივი გარემოთი გამოწვეული კულტურული სხვაობანი ხალხებს შორის, რატცელს აზრით, თანდათან იშლება ურთიერთობათა შედეგად. ამ ურთიერთობებს რატცელი განსაკუთრებულ მნიშვნელობას ანიჭებდა და

განხილავდა მათ სხვადასხვა ფორმას: ტომთა გადასახლება, დაპყრობები, რასების შერევა, ვაცვლა, ვაჭრობა, სამიმოსვლო გზების განვითარება და სხვ. ფ. რატცელმა პირველმა დასვა საკითხი კულტურის მოვლენათა, როგორც ხალხთა შორის დამაკავშირებელი ნიშნების არსებობის შესახებ, სადაც მას ყველაზე მეტად ანტერესებდა მატერიალური კულტურის მოვლენები, მათ რატცელი ხალხთა შორის ისტორიული კავშირების უფრო მეტ მაჩვენებლად მიიჩნევდა. ვიდრე რაობრივ ნიშნებს ან ენას.

დიფუზიონიზმი გერმანულენოვან ქვეყნებში ჩამოყალიბდა სამი მიმართულების სახით: ლ. ფრობენიუსის „კულტურული მითოლოგიის“ სკოლა, ფ. გრებენერის „კელნის“ სკოლა და ვ. შპიდტის „ვენური“ სკოლა.

ლეო ფრობენიუსი (1873—1928 წწ.) იყო აფრიკის კულტურის დიდი მცოდნე. ის ახალგაზრდობიდანვე დაინტერესდა ამ კონტინენტს ხალხთა კულტურებით, რომელსაც სწავლობდა მუზეუმებში დაცული მასალებისა და ლიტერატურის მიხედვით, ხოლო 1904 წლიდან დაიწყო აფრიკაში ექსპედიციებს მოწყობა. სულ ჩაატარა 12 ექსპედიცია. 1898 წელს გამოვიდა ლ. ფრობენიუსის პირველი ნაშრომი „აფრიკული კულტურების წარმოშობა“. ეთნოგრაფიული მასალისა და ლიტერატურის ღრმა ცოდნის საფუძველზე, საკუთრივ აფრიკის ფარგლებში, ფრობენიუსი შეეცადა გამოეყო ცალკეული კულტურული პროვინციები („წრეები“). რომლებსთვისაც დამახასიათებელი იყო მთელი რიგი ნიშნები, ძირითადად, მატერიალური კულტურის სფეროში. განსაკუთრებით მკაფიოდ გამოყო მან „დასავლურ-აფრიკული კულტურული წრე“. იგი მოიცავდა მდინარე კონგოს, დღევანდელი ზაირის, აუზს, ზემო და ქვემო გვინეის სანაპიროებს. ამ კულტურული წრის მრავალრიცხოვანი ნიშნები (სწორკუთხა სახლება ორფერდა სახურავით, მშვილდ-ისარი, ნაქსოვი ფარი, მრავალსამიანი მუსიკალური ინსტრუმენტები მკენარეული სიმებით ნიღბები და სხვ.), მართლაც ძალზე თავისებურია და ჩვეულება ზემოდასახელებულ გეოგრაფიულ ზონაში. ფრობენიუსმა ყურადღება მიაქცია ამ კულტურის გასაოცარ მსგავსებაზე ახალი გვინეის და მელანეზიის სხვა რეგიონის კულტურასთან. მიიჩნია რა ამ კულტურის წარმოშობის ადგილად სამხრეთ-აღმოსავლეთი აზია, ლ. ფრობენიუსმა მას უწოდა „მალაიურ-ნიგრიტული“. ამას გარდა, აფრიკაში მან გამოყო კიდევ ორი „აზიური“ კულტურა, უფრო ადრინდელი ინ-

დური“, რომელსაც ძლიერი გავლენა მოახდინა ჩრდილო და ჩრდილო-აღმოსავლეთ აფრიკაზე და უფრო მოგვიანო — „სემიტური“, რომელიც შეეხო (არაბების მეშვეობით) მხოლოდ ჩრდილო აფრიკას და ისიც ზედაპირულად.

საინტერესოა ლ. ფრობენიუსის შეხედულებები რელიგიის აღრინდელი საფეხურების სქემის შემუშავებაში. მისი აზრით, იგი შეიცავს სამ საფეხურს: სამონადირეო მეურნეობის დროს გაბატონებული იყო „ანიმალიზმი“ (ცხოველების თაყვანისცემა), დამჯდარი სამიწათმოქმედო მეურნეობის სტადიაზე — „მანიზმი“ (წინაპართა კულტი), სოციალური დიფერენციაციის წარმოშობის დროს — „სოლიარიზმი“.

ლ. ფრობენიუსის დიდი დამახტურებაა ის, რომ მან პირველმა შემოიღო კულტურათა კარტოგრაფირების მწყობრი და ფართო მასშტაბით დანერგვის წესი. რუკების სერია, რომელიც მან დაურთო თავის ნაშრომს — „აფრიკული კულტურების წარმოშობა“ დღემდე ინარჩუნებს ღირებულებას.

ფ რ ი ც გ რ ე ბ ნ ე რ ი (1887—1934 წწ.) თავდაპირველად ისტორიკოს-მედიევისტი იყო. შემდეგ იგი დაინტერესდა ეთნოლოგიით, უფრო სწორედ პრიმიტიული კულტურების შესწავლით და შეეცადა გამოეყენებინა ამ დარგში „ისტორიული“ მეთოდი. პირველად თავისი კონცეფცია კულტურული წრეების შესახებ მან ჩამოაყალიბა 1904 წელს. თავდაპირველად თავისი კვლევის ობიექტად აირჩია რა ავსტრალია და ოკეანია, გრებნერმა, როგორც მას ეჩვენებოდა, დედამიწის ამ ნაწილში მოიპოვა 6-დან 8-მდე ცალკეული და დამოუკიდებელი „კულტურული წრეები“, რომელთაგან თითოეული შეიცავს კულტურის ელემენტების გარკვეულ რაოდენობას (5-დან — 20-მდე).

„კულტურის ელემენტებს“ ფ. გრებნერი მიაკუთვნებს, როგორც მატერიალური კულტურის, ისე საზოგადოებრივი ცხოვრების და სულიერი კულტურის სხვადასხვა ფორმას. ასეთი მეთოდით მოქმედების შედეგად გრებნერი მივიდა დასკვნამდე, რომ ავსტრალიასა და ოკეანეაში სახეზეა შემდეგი კულტურის წრეები: 1. ტაშმანიური; 2. ბუმერანგის კულტურა; 3. ტოტემური; 4. ორკლასიანი (აღმოსავლეთ-პაპუასური); 5. მშვილდ-ისრის მელანეზიური კულტურა; 6. პროტოპოლინეზიური; 7. ახალპოლინეზიური, და 8. ინდონეზიური.

მანც რაში მდგომარეობს ფ. გრებნერის მეთოდის არსი, მისი

დასკვნების მნიშვნელობა? ამ მეთოდის საერთო აზრი ისაა, რომ კაცობრიობის კულტურის მთელი ნაირფეროვნება დაიყვანება ერთეულ, ერთჯერად მოვლენებზე. ერთმანეთთან ახლო მდგომ, მსგავს კულტურულ მოვლენებს გრებნერი მიიჩნევს ერთი კულტურული წრის კუთვნილებად და, მაშასადამე, ერთ რომელიღაც ცენტრში წარმოშობილად. რომელ კულტურულ ფაქტთანაც არ უნდა გვეჭონდეს საქმე — ეს იქნება მშვილდი თუ ისარი, მამაკაცთა კავშირები, ტოტემიზმი თუ სხვა, გრებნერს მიხედვით თითოეული მათგანი მხოლოდ ერთხელ წარმოიშვა ისტორიაში, რომელიღაც ერთ ადგილას, თავიდანვე ეკუთვნოდა ერთ რომელიღაც კულტურას და შემდეგ მასთან ერთად გავრცელდა სხვადასხვა ქვეყანაში.

თუ ფ. გრებნერს თვალსაზრისს მივიღებთ, გამოდის რომ კულტურა უცვლელი ყოფილა კაცობრიობის ისტორიის თითქმის მთელ მანძილზე და, აქედან გამომდინარე, არ არსებულა თვით მძი ისტორიაც. ისტორიის ასეთი იგნორირება, კულტურის ასეთი სქემატური წარმოდგენა, ალბათ, იმის შედეგი უნდა იყოს, რომ ფ. გრებნერი წმინდა კაბინეტური მუშაკი იყო, რომელიც არასოდეს არ ყოფილა ველზე, არ უნახავს ხალხის ცოცხალი ყოფა, მან, როგორც მუზეუმის თანამშრომელმა, თავისი შეგნებული ცხოვრება სამუზეუმო ექსპონატებსა და წიგნებში გაატარა. „კულტურული წრეების“ თეორიის მეთოდოლოგიური სისუსტე იმდენად ცხადი იყო, რომ როგორც ჩანს, ამას თვითონ გრებნერიც გრძნობდა. 1923 წელს გამოცემულ ნაშრომში „ეთნოლოგია“ ფ. გრებნერი შეეცადა რამდენადმე რეალისტურად გადმოეცა საზოგადოების კულტურის ცალკეული მხარეები.

გრებნერიანობის პირდაპირი გავლენით ჩამოყალიბდა ეთნოლოგიის „ვენური“ სკოლა, რომელსაც ზოგჯერ „კულტურულ-ისტორიულ“ სკოლასაც უწოდებენ და, რომელიც დაკავშირებულია კათოლიკური ეკლესიის მსახურის, ვილჰელმ შმიდტის (1868—1954 წწ.) სახელთან. მისი შრომები წარმოადგენს იმის ცდას, რომ ეთნოლოგია ჩააყენოს საეკლესიო დოგმების სამსახურში.

1908—1910 წლებში ვილჰელმ შმიდტმა დააარსა ეურნალი „ანთროპოს-ი“, სადაც გამოაქვეყნა თავისი ძირითადი ნაშრომი „ღმერთის იდეის წარმოშობა“. 1912 წელს გამოვიდა ამ შრომის პირველი ტომი, ხოლო ამ საკითხებთან დაკავშირებით სულ 12-ტომიანი ნაშრომი გამოაქვეყნა.

თავისი მსჯელობის ამოსავალ წერტილად ვ. შმიდტმა აიღო გრებ-

ნერის „კულტურული წრის“ თეორია, იგი შეავსო შვეიცარიელი ბიოლოგის ი. კოლმანის „პიგმეური“ თეორიით. კოლმანის თეორიის მიხედვით, ცხოველთა ყველა სახეობის განვითარება იწყებოდა მარტივი ფორმიდან, რომელსაც შემდგომ რთული ფორმები ენაცვლება. ამ განზოგადებას ი. კოლმანი ავრცელებდა თანამედროვე ადამიანის წინაპრებზეც, განიხილავდა რა თანამედროვე ჯეჯა ადამიანებს (პიგმეებს), როგორც მათ არქაულ ფორმებს (აქვე ისიც უნდა აღვნიშნოთ, რომ თანამედროვე პალეონთოპოლოგებისა და ანთროპოლოგების მიერ ი. კოლმანის თეორია არ არის გაზიარებული). ვ. შმიდტის ძირითადი შეხედულებები კი შემდეგში მდგომარეობდა: „უძველესი კულტურები“, რომლებიც წარმოდგენილია პიგმეებით, ტანამაიელებით. სამხრეთ-აღმოსავლეთ ავსტრალიელებით, სხვა თავისებურებებთან ერთად ისინი გამოირჩეოდნენ იმით, რომ გააჩნდათ წარმოდგენა ერთ ღმერთზე, როგორც უმაღლეს არსებაზე, როგორც ქვეყნისა და ადამიანის შემქმნელზე. მაშინ რწმენის სხვა ფორმები — ანომიზმი, მაგია, ფეტიშიზმი და სხვები თითქოს ჯერ კიდევ არ არსებობდა. ვ. შმიდტი ეთნოგრაფიული მონაცემების დახმარებით ცდილობს დაამტკიცოს, რომ მონოთეიზმი (ერთღმერთიანობა) წარმოიშვა უძველეს დროში. ვ. შმიდტის ამ იდეამ და მისმა ნაშრომებმა მოწონება დაიმსახურა ქრისტიანულ (კათოლიკურ) სამყაროში. მას მიმდევრებიც კი გამოუჩნდნენ, ხოლო რომის პაპმა პიუ XII იგი ვატიკანში ეთნოგრაფიული მუზეუმის დირექტორად დანიშნა, თუმცა უნდა აღინიშნოს, რომ ვ. შმიდტის თეორიის უსაფუძვლობამ თავი იჩინა თვით „ვენური სკოლის“ წრეებშიც.

რაც შეეხება ინგლისს, აქ ადგილი ჰქონდა კიდევ ერთ მიმდინარეობას, რომელიც „პიპერდიფუზიონიზმის“, ანუ „პანეგვიპტიზმის“ სახელითაა ცნობილი. იგი წარმოდგენილია ორი მეცნიერის — ელიოტ სმიითისა და უილიამ-ჯეიმს პერიის სახით. მათ უკან მოიტოვეს ყველა დიფუზიონისტი იმ უკიდურესობის აღიარებით, რომ მსოფლიო ცივილიზაციას გააჩნდა ერთი ცენტრი, საიდანაც იგი გავრცელდა მთელს დედამიწაზე. და ეს ცენტრი იყო ეგვიპტე.

ელიოტ-სმიტმა (1871—1937 წწ.) გამოსცა ორი ნაშრომი: „ძველი ეგვიპტელები“ და „მეფეთა მემიები“. მან ყურადღება მიაქცია იმას, რომ მუმიფიცირების ტექნიკა ძველი ეგვიპტელებისა ანალოგიურს პოულობდა დედამიწის სხვა ხალხებშიც. ამან სმიტი მიიყვანა იმ დასკვნამდე, რომ ყველა ერთმანეთთან დაკავშირებული კულტუ-

რის ელემენტები ოდესღაც ჩაისახა ეგვიპტეში და ნაწილობრივ მის მეზობელ ქვეყნებში, დაახლოებით ძვ. წ. IX—VIII საუკუნეებში, და იქიდან გავრცელდა მთელ მსოფლიოში.

ელოტასმიტის ნეხედულელები განაუცო უილიამ ჯეიმს პერომ. სხვა დიფუზიონისტების მსგავსად, მაგრამ მათზე უფრო მკვეთრი ფორმით, პერი იმ თვალსაზრისზე იდგა, რომ ნებისმიერა ხალხის კულტურული ზრდა-განვითარება შესაძლებელია არა დამოუკიდებელი განვითარებით, არამედ, მხოლოდ და მხოლოდ ვილაციის მიერ გარედან შემოტანილი მალალი კულტურის სესხებით.

ამრიგად, „პანეგვიპტური“ თეორიის წარმომადგენლებში დიფუზიონიზმი უკიდურესობამდე, აბსურდამდე დავიდა, დავიდა იმ დონემდე, რომ მათ გამგრძელებლები არ გამოუჩნდათ.

გარდა ჩვენ მიერ ჩამოთვლილი დიფუზიონისტების ნაშრომებისა, აღსანიშნავია აგრეთვე: ვ. შმიდტის „კულტურული წრეები და კულტურული ფენები სამხრეთ ამერიკაში“ (1913 წ.), ინგლისელი ექიმ-ნევროპათოლოგის უილიამ რივერსის (1864—1992 წწ.), „გვარონული და სოციალური ორგანიზაცია“ (1908 წ.), ასევე ორტომიანი „მელანეზიური საზოგადოების ისტორია“ (1914 წ.) და სხვ.

პართალია, დიფუზიონისტურა ნეხედულელებების შეფასებისათვის გარკვეული სიფრთხილეა საჭირო, მაგრამ მათი კონცეფციის ამოსავალი დებულება მაინც სწორად უნდა იქნეს მიჩნეული. ევოლუციონისტებისაგან განსხვავებით, რომლებაც ადამიანსა და მის კულტურას განიხილავდნენ აბსტრაქტულად. დროისა და სივრცისაგან გამოყოფილად. დიფუზიონისტებმა სავსებით სამართლიანად დააყენეს საკითხი ხალხთა შორის კონკრეტული კულტურული კავშირების შესახებ, რაც უთუოდ რაციონალური მარცვალაა მათ მოძღვრებაში.

§ 3. ფსიქონალიზმის თეორია

„ფსიქონალიტიკური თეორიის“ ჩამოყალიბება ეთნოლოგიაში, რომელსაც ადგილი ჰქონდა XX საუკუნის დასაწყისში, დაკავშირებულია ექიმ-ფსიქიატრის ზიგმუნდ ფროიდის სახელთან.

ზიგმუნდ ფროიდი (1856—1939 წწ.) იყო ავსტრიელი ნევროპათოლოგი, ფსიქიატრი, ფსიქოლოგი, ფსიქონალიზმის ფუძემდებელი. დაამთავრა ვენის უნივერსიტეტის სამედიცინო ფაკულტეტი. მუშაობ-

და ჯერ ვენის ფიზიოლოგიის ინსტიტუტში, შემდეგ 1885—1886 წლებში პარიზში, ფსიქიატრიულ კლინიკაში ე. შარკოსთან. 1910 წლიდან ჩამოაყალიბა ფსიქოანალიტიკოსთა საერთაშორისო საზოგადოება. ავსტრიის ოკუპაციის შემდეგ (1938 წ.) ემიგრანტია ინგლისში.

1895 წლიდან ზ. ფროიდი იწყებს ნევროზის მკურნალობის ახალი, ფსიქოანალიზის მეთოდით დამუშავებას. მასზე დაყრდნობით ჩამოაყალიბა ახალი ფსიქოანალიზური თეორია—მეცნიერება არაცნობიერ ფსიქოლოგიურ პროცესებზე. ზ. ფროიდის ფსიქოანალიზის თეორია პიროვნების თეორიაა. იგი ფსიქიკას განიხილავს დინამიკურ, ენერგეტიკულ და სტრუქტურულ ასპექტში. ფსიქიკური ენერჯიის (ლიბიდოს) ფროიდისეული გაგება საზოგადოების პრეისტორიის თავისებურ გაგებასთანაა დაკავშირებული. მისი აზრით, პირველყოფილი საზოგადოებისათვის დამახასიათებელია ძლიერი ინცესტუური ტენდენციები და აგრესია მამის წინააღმდეგ, რომელიც შვილების ამბოხებით მთავრდება. შედეგი კი ისაა, რომ ყალიბდება აკრძალვები, ტაბუ ედება ინცესტურ ტენდენციებსა და მამისადმი აგრესიას. ცნობიერებიდან განდევნილი ტენდენციები ხდება ლიბიდონალური ენერჯიის წყარო. ონტოგენეზში კი ბავშვი ლებულობს მემკვიდრეობით ლიბიდონარულ ენერჯიას და გაივლის განვითარების ორალურ, ონალურ და ფალოსურ საფეხურებს, რაც მთავრდება ოიდიპოსის კომპლექსის დაძლევით. განვითარების ეს საფეხურები წარმოადგენს პიროვნების სტრუქტურის (იდი, ეგო, სუპერ ეგო) საფუძვლებს.

იდი ფსიქოლოგიურად მემკვიდრეობით მიღებული, არქაული არაცნობიერი ნაწილია, როცა პიროვნება ვერ არჩევს ერთმანეთისაგან გარეგან და სუბიექტურ რეალობას. მოქმედებს სიანოვნების პრინციპით;

ეგო ყალიბდება გარეგანი რეალობის ფსიქოლოგიური ზემოქმედების შედეგად, მოქმედებს რეალურობის პრინციპით.

სუპერ ეგო წარმოადგენს კულტურაში გაბატონებული მორალური ნორმების შინაგანად გადაქცევას, იგი ცნობიერად განიცდება როგორც შფოთვა, დანაშაული, სიამაყე, რებრესია და ა. შ. სუპერ ეგოს ფორმებით მთავრდება პიროვნების ჩამოყალიბება.

განვითარების ამ საფეხურებთან დაკავშირებული ფიქსაციები და კომპლექსები განაზღვრავს ადამიანის როგორც ხასიათის თავისებუ-

რებებს, ისე მის მთელ ცნობიერ ცხოვრებას, მეცნიერებას, ხელოვნებას, რელიგიას, მითოლოგიას და ა. შ.

თავდაპირველად ზ. ფროიდი მუშაობდა ადამიანის ფიზიოლოგიის დარგში, ხოლო შემდეგ ნევროლოგიისა და ფსიქიატრიას სფეროში. 1900 წელს გამოქვეყნდა მისი ვრცელი წიგნი „სიზმრების ახსნა“, რომელშიც პირველად არის ჩამოყალიბებული ფსიქოანალიზის თეორიული საფუძვლები. რამდენიმე შედარებით პატარა ნაშრომის გამოქვეყნების შემდეგ 1913 წელს გამოდის ფროიდის „ტოტემი და ტაბუ (პირველყოფილი კულტურისა და რელიგიის ფსიქოლოგია)“, რომელიც უშუალოდ არის დაკავშირებული ეთნოლოგიასთან. ძირითადი და ძალზე ზოგადი იდეა, რომელზედაც აგებულია ეს წიგნი, მდგომარეობს იმაში, რომ არსებობს რაღაც არსებითი მსგავსება „პირველყოფილი ხალხების ფსიქოლოგიასა“, რომლებიც ეთნოლოგიური აღწერილობითაა ცნობილი და „ნევროტიკების ფსიქოლოგიას“ შორის, რომელიც ფსიქოანალიზით განიმარტება. აქედან გამომდინარე, შეიძლება „ეთნოლოგიური“ ფაქტების ინტერპრეტაცია ნევროლოგიურ კლინიკებში მიღებული ფსიქო-ანალიზური მონაცემების საფუძველზე. ამაზე დაყრდნობით ფროიდი გეთავაზობს ფსიქოანალიტიკურ განმარტებას ზოგიერთი ისეთი მოვლენისა, რომელთა ახსნა ეთნოლოგებაც უჭირთ: ეგზოგამიის წეს-ჩვეულება, მაგია, ანიმიზმი, ტაბუს ზოგიერთი სახე, ნათესავეების ჯგუფთან „კავშირისაგან“ თავის არიდება, ტოტემიზმი.

ფროიდის მოძღვრებამ დიდი გავლენა მოახდინა ეთნოლოგიის შემდგომ განვითარებაზე. საზღვარგარეთის ეთნოლოგიაში მთელი მიმდინარეობებია მის მოძღვრებაზე დაყრდნობით წარმოშობილი. განსაკუთრებით დიდი გავრცელება მოიპოვა მან „ომის შემდგომი წლების ამერიკაში, სადაც „ნეოფროიდისტული“ მიმდინარეობა შეიქმნა.

კულტურის ისტორიის საკითხებს იკვლევდნენ და ფროიდის მომხრეები იყვნენ ვოლფგანგ ჩეიხი, ოტო ჩანკი, გეზა როჰეიმი და სხვ, ერთ დროს ფროიდიზმს ემხრობოდა ფუნქციონალიზმის დამაარსებელი ბრონისლავ მალინოვსკიც. მაგრამ ფროიდის მომხრეებსა და მიმდევრებს შორის ყველაზე გამოჩენილია უნგრელი ექიმი-ფსიქიატრი გეზა როჰეიმი. ფროიდისაგან განსხვავებით იგი არა მარტო კაბინეტური მკვლევარია, არამედ მან სავსელუ სამუშაოებიც ჩაატარა ცენტრალურ ავსტრალიაში, მელანეზიის კუნძულებზე, აფრიკაში და

სხვ. როპეიმმა გააფართოვა და შეავსო ფროიდის იდეები ეთნოლოგიურ სიუჟეტებთან მიმართებაში. მის ნაშრომებს წითელ ზოლად გასდევს ფროიდის იდეა დიდი წინანსტორიული კონფლიქტის შესახებ მამებმა და შვილებს შორის, „ოიდიპოს კომპლექსის“ შესახებ, ნარცისტული იმპულსების შესახებ, ყველა ამ უძველესი მოვლენების ონტოგენეტიკურ (ორგანიზმის ჩასახვიდან სიცოცხლის დასასრულამდე) განმეორებათა შესახებ.

მეტად თავისებურია ის შეხედულებები, რომლებიც როპეიმმა განავითარა კულტურის წარმოშობის შესახებ. კულტურას (ცვილიზაციას) იგი განმარტავს როგორც ყოველივე იმის ჯამს, რითაც კაცობრიობა აღემატება ცხოველურ დონეს. იგი ცდილობს იმის დამტკიცებას, რომ მთელი კულტურა, ე. ი. კაცობრიობის მთელი ისტორია „დამყარებულია ეროსზე“. „ეროსის“ ქვეშ, როგორც ჩანს, უნდა გავიგოთ გამრავლების ინსტინქტი. რა თქმა უნდა, განმარტავდა როპეიმი, „ეროსი“ სახეზეა ყოველ ცოცხალ არსებაში, მაგრამ ადამიანში „მისი მოუმიწიფებლობის ხანგრძლივი პერიოდის გამო“ იგი ღებულობს განსაკუთრებულ ფორმებს და თამაშობს განსაკუთრებულ მნიშვნელოვან როლს.

ფროიდმა და მისმა მოწაფეებმა და მიმდევრებმა ეთნოლოგიაში გარკვეული წვლილი შეიტანეს. მათ ყურადღება მიაქციეს იმ დიდ როლს, რომელსაც ქვეცნობიერება ასრულებს ადამიანის ცხოვრებასა და მოღვაწეობაში და, მაშასადამე, საზოგადოებრივი ყოფიერებისა და კულტურის ფორმირებაში. მეორე მხრივ, განიხილავდნენ რა ამ ქვეცნობიერს ადამიანის ფსიქიკაში, ფროიდისტებმა სწორად აღნიშნეს ეროტიული მისწრაფებებისა და ემოციების შესახებ.

მაგრამ ფროიდისტული სკოლის პრინციპული ნაკლოვანებები ამცირებს მის სამეცნიერო მნიშვნელობას. ჯერ ერთი, მცდარია მეთოდოლოგიურად თვითონ ამოსავალი თეზისი: ადამიანი არის ეროტიული არსება, მისი მთავარი მამოძრავებელი ძალაა გამრავლების ინსტინქტი, გამოხატული ლიბიდოში. უნდა ითქვას, რომ გამრავლების ინსტინქტი, რა თქმა უნდა, წარმოადგენს მამოძრავებელ ძალას, მაგრამ არა იმაზე ძლიერსა და მნიშვნელოვანს, ვიდრე კვების ან არსებობის საშუალებათა მოპოვების ინსტინქტია.

დასავლეთ ევროპაში დიფუზიონიზმის ჩამოყალიბების თითქმის თანადროულად, XIX საუკუნის დასაწყისიდან საფუძველი ჩაეყარა მეორე მიმართულებას, რომელიც „სოციოლოგების“ სახელითაა ცნობილი. თუ ევოლუციონისტები ეთნოლოგიის შესწავლის მთავარ ობიექტად ადამიანს მიიჩნევენ, ხოლო დიფუზიონისტები — კულტურას, სოციოლოგების შესწავლის მთავარი ობიექტი გახდა ადამიანთა საზოგადოება.

სოციოლოგიურმა კვლევა-ძიებამ უპირატესი გავრცელება საფრანგეთში მოიპოვა. ჰერ კიდევ 30-იან წლებში ფრანგმა ფილოსოფოსმა — პოზიტივისტმა ოგიუსტ კონტომ, რომელმაც პირველმა შემოიღო ტერმინი „სოციოლოგია“, დააწყო საზოგადოების განვითარების კანონზომიერებათა დადგენის ცდები. ეთნოლოგიაში ამ მიმართულების ყველაზე დიდი წარმომადგენელია ემილ დიურკჰეიმი, ფილოსოფოსი, პედაგოგი და სოციოლოგი.

ემილ დიურკჰეიმი (1858—1917 წწ.) ფრანგი სოციოლოგ-პოზიტივისტია. იგი ბორდოსა (1896 წლიდან) და სორბონას (1902 წლიდან) უნივერსიტეტებს პროფესორი იყო. გამოდიოდა ვულგარული ბიოლოგიზმის, ირაციონალიზმის და ინტუიტივიზმის წინააღმდეგ საზოგადოებრივ მეცნიერებებში. იგი იღვწოდა საზოგადოებრივ ცხოვრებაში ფაქტებს შორის მიზეზობრივ დამოკიდებულებათა დადგენისათვის. სოციოლოგიის საჯნად იგი თვლიდა „სოციალურ ფაქტებს“ (საზოგადოებრივი დაწესებულებანი, კანონები) და ა. შ. თუმცა ე. დიურკჰეიმს მიაჩნდა, რომ ყველა საზოგადოებრივი ინსტიტუტის სათავეებია „კოლექტიურ წარმოდგენებში“. ისტორიული პროცესების მთავარ შინაარსს იგი ხედავდა საზოგადოებრივი აზროვნების განვითარებაში. ნაშრომში „საზოგადოებრივი შრომის დანაწილების შესახებ“ (1893 წ.) იგი უარყოფდა საზოგადოების კლასებად დაყოფას და მათ ცვლიდა პროფესიული ჯგუფებათ, ხოლო ისტორიის მამოძრავებელ ძალად, კლასთა ბრძოლის ნაცვლად, მიიჩნევდა „სოციალურ სოლიდარობას“. ფაქტობრივად დიურკჰეიმის სოციოლოგია იყო მარქსიზმის უარყოფის ერთ-ერთი ცდა. მისმა თეორიამ და მის მიერ დაარსებულმა სოციოლოგიურმა სკოლამ, მნიშვნელოვანი გავლენა მოახდინა დასავლეთის სოციოლოგიასა და ისტორიოგრაფიაზე. მისი უმთავრესი ნაშრომია

„სოციოლოგიური მეთოდის წესები“ (1893 წ.) და „თვითმკვლევლობა“ (1897 წ.).

სოციოლოგიური კვლევის საგანს დიურკჰეიმისათვის, როგორც აღვნიშნეთ, წარმოადგენს საზოგადოება. მაგრამ „საზოგადოების“ ქვეშ იგი გულისხმობს არა აბსტრაქტულ „საერთო-საკაცობრიო“ საზოგადოებას, არამედ ადამიანთა კონკრეტულ გაერთიანებებს და თითოეულ მათგანს იგი განიხილავდა როგორც თვითმყოფად, ერთმანეთისაგან დამოუკიდებელ ერთეულებს. მსოფლიო-ისტორიულ თვალსაზრისს დიურკჰეიმი არ ცნობდა. „სინამდვილეში, წერდა იგი, კაცობრიობის პროგრესი არ არსებობს. რაც არსებობს, ერთადერთი, რაც არის აუცილებელი შესწავლისათვის, ესაა ცალკეული საზოგადოებები, რომლებიც წარმოიშობიან, ვითარდებიან და გადაშენდებიან ერთმანეთისაგან დამოუკიდებლად“. ამიტომ საჭიროა, — დასძენს იგი შემდეგ, — მკვლევარმა მოახდინოს ცალკეული საზოგადოებების კლასიფიკაცია. ამისათვის მას შემოაქვს შემდეგი ტერმინები: „სოციალური ტიპი“ ან „სოციალური სახეობა“. კლასიფიკაციის საფუძვლად ე. დიურკჰეიმი იღებს ყველაზე მარტივ საზოგადოებას, როგორცაა პირველყოფილი „ბრბო“. შედის რა უფრო რთულ საზოგადოებაში, ბრბო გადაიქცევა „კლანად“ (ე. ი. შოდგმად) — ერთეულად, რომელიც უკვე არ დაიყოფა ნაწილებად, რადგან ოჯახი ე. დიურკჰეიმი მიიჩნევს უფრო გვიანდელ მოვლენად.

დიდი ადგილი უჭირავს ე. დიურკჰეიმის მეცნიერულ შემოქმედებაში რელიგიის, მისი წარმოშობისა და განვითარების, მისი ფორმების შესწავლას. ამ საკითხის კვლევას მიუძღვნა მან სპეციალური ნაშრომი „რელიგიური ცხოვრების ელემენტარული ფორმები, ტოტემისტური სისტემა ავსტრალიაში“.

ამ ნაშრომში იგი არსებითად შეეხო უფრო ვრცელ პრობლემას ვიდრე ტოტემური სისტემაა. იგი საერთოდ შეეხო რელიგიის არსებობის საკითხს. უარყოფს რა რელიგიის მიღებულ განსაზღვრებებს, როგორც „ზებუნებრივის“, „ღვთაებრივის“ და სხვა ნიშნების მიხედვით, იგი თვლის, რომ რელიგიის ძირითადი ნიშანია მთელი სამყაროს აბსოლუტურად მკვეთრი დაყოფა ორ ნაწილად, ე. წ. „წმინდა სამყარო“ და „ყოველდღიური სამყარო“.

ე. დიურკჰეიმმა გულდასმით შეისწავლა ავსტრალიელების ტოტემური რწმენები და იმ დასკვნამდე მივიდა, რომ მათ მთავარ ობიექტს წარმოადგენს არა რომელიმე ცხოველები ან მცენარეები, არა

რომელიმე გამოსახულებები, ან ცალკეული ადამიანები, არამედ „რომელიმე ანონიმური და უსახო ძალა, რომელიც იმყოფება თითოეულ ამ არსებაში, ისე რომ, არ არის შერეული იმავდროულად არც ერთ მათგანში“.

ე. დიურკჰეიმმა ავტრალიური ტოტემიზმის მაგალითზე აჩვენა თავისი „სოციოლოგიური“ მეთოდის გამოყენების შესაძლებლობები რელიგიის აღრინდელი ფორმების შესასწავლად.

ე. დიურკჰეიმის მიერ სოციოლოგიური მეთოდის გამოყენების კარგი მაგალითია მისი ნაშრომი „თვითმკვლელობა“. იგი ამ წიგნში დიდძალ სტატისტიკურ მასალაზე დაყრდნობით განიხილავს ამ მოვლენას საზოგადოებრივი ცხოვრების სხვადასხვა მხარესთან მიმართებაში: თვითმკვლელთა ოჯახური მდგომარეობა, ეროვნება, სარწმუნოება, საქმიანობა, განათლება და სხვ. აგრეთვე სოციალური წყობის, ეპოქის, ეკონომიკის საერთო ხაზითი ყოველ კონკრეტულ მომენტში და სხვ.

დიურკჰეიმის მიერ ჩამოყალიბებულმა სოციოლოგიურმა სკოლამ ეთნოლოგიაში მიმდევართა დიდი ჯგუფი წარმოშვა. მათ შორის ყველაზე მნიშვნელოვანი მარსელ მოსი (1872—1950 წწ.). მისი შრომები ძირითადად სოციალური კულტურის შესწავლაშია მიძღვნილი. მათ შორის მნიშვნელოვანია ეთნოლოგიის სახელმძღვანელო (1947 წ.), მის მიერ 1926—1939 წლებში წაკითხული ლექციების ჩანაწერები. ამ წიგნზე აღიზარდა და ამჟამადაც იზრდება ფრანგი ეთნოლოგების არაერთი თაობა. სოციოლოგიური სკოლის თვალსაჩინო წარმომადგენელია, აგრეთვე ლუსიენ ლევი-ბრიული (1857—1939 წწ.), რომლის უმთავრესი ეთნოლოგიური ნაშრომია „პირველყოფილი აზროვნება“ და „აზროვნებითი ფუნქციები დაბალ საზოგადოებაში“ (1910 წ.)

§ 5. ფუნქციონალიზმი

სოციოლოგიური სკოლის იდეურ გაგრძელებას ადგილი ჰქონდა ფუნქციონალიზმში, რომელიც წარმოიშვა და განვითარდა ინგლისში. ფუნქციონალიზმის დამაარსებელია ბრონისლავ კასპარჩაკი (1884—1942 წწ.), წარმოშობით პოლონელი. იგი დაიბადა კრაკოვში. მან დაამთავრა კრაკოვის უნივერსიტეტის ფიზიკა-მათემატიკა-

კის ფაკულტეტი და 1908 წელს მიიღო დოქტორის ხარისხი. მოგვიანებით, განსაკუთრებით ჯ. ფრეზერის ნაშრომების გაცნობის შემდეგ, თავისი სპეციალობა ეთნოლოგიითა და კულტურის ისტორიის სპეციალობით შეცვალა. ლიფცივში იგი ისმენდა ისეთი დიდი მეცნიერის ლექციებს ეთნოლოგიის ისტორიაში, როგორიცაა კარლ ბიუხერი. ხოლო ლონდონში გადასახლების შემდეგ (1910 წლიდან) იგი საფუძვლიანად ეცნობა და სწავლობს სხვა გამოჩენილი ეთნოლოგების ნაშრომებსა და მათ იღებებს. 1913 წელს დაიბეჭდა ბ. მალინოვსკის პირველი, სერიოზული მეცნიერული გამოკვლევა „ოჯახი ავსტრალიელ აბორიგენებში“. 1914 წელს მალინოვსკი გაემგზავრა ავსტრალიაში, ხოლო შემდეგ ორნახევარი წელი გაატარა ახალ გვინეაში და მის მიმდებარე კუნძულებზე, სადაც ნაყოფიერ საველე დაკვირვებებს აწარმოებდა და შეკრიბა უამრავი ეთნოგრაფიული ხასიათის მასალა, რომელიც შემდეგში საფუძვლად დაედო მის მრავალ სამეცნიერო შრომას. სწორედ ამ მასალებზე დაყრდნობით ბ. მალინოვსკიმ შეიმუშავა მეთოდი, რომელსაც „ფუნქციონალიზმი“ ეწოდება. ფუნქციონალიზმის ნიშნები შეიმჩნეოდა ბ. მალინოვსკის ჯერ კიდევ ისეთ ადრინდელ კაპიტალურ შრომებში, როგორიცაა: „წყნარი ოკეანეთის დასავლეთ ნაწილის აბორიგენები“, „დანაშაული და წეს-ჩვეულებები ველურის საზოგადოებაში“ და სხვ., ამ მიმდინარეობის ძირითადი იდეები მან ჩამოაყალიბა თავის გვიანდელ ნაშრომებში, რომელთა შორის გამოირჩევა სპეციალური ნარკვევი „კულტურის მეცნიერული თეორია“ (1940 წ.). აქ სისტემატურადაა ჩამოყალიბებული ფუნქციონალიზმის მეთოდი და მალინოვსკის მეცნიერული შეხედულებები, რომლებიც ძირითადად მდგომარეობს შემდეგში: ეთნოლოგიის შესწავლის უმთავრესი საგანია კულტურა. მის მოძღვრებაში კულტურას აქვს ფართო და საკმაოდ ზუსტი გაგება. მას კულტურა ესმოდანა როგორც თავისებური ბიოლოგიური მოვლენა. კულტურა დამყარებულია ბიოლოგიურ ბაზისზე. ადამიანი არის ცხოველი და ამიტომ უპირველესი ამოცანა, რომელიც მან უნდა გადაჭრას, ესაა მარტივი ბიოლოგიური მოთხოვნილებების დაკმაყოფილება. მათი დაკმაყოფილების პროცესში ადამიანი მოიპოვებს საჭმელს, სათბობს, საცხოვრებელს, ტანსაცმელს და სხვ. ყოველივე ამის მოპოვების პროცესში ადამიანი ქმნის თავის გარემო ახალ, მეორად, წარმოებულ გარემოს; სწორედ ეს გარემოა კულტურა. კულტურა არის საგნობრივი და სულიერი აპარატი, „რომლის დახმარებითაც ადამიანი წყვეტს კონკრე-

ტულ მის წინ დასმულ სპეციფიკურ ამოცანებს“. განიხილავს რა კულტურას, როგორც რამდენიმე სტატიკურ და მდგრად სისტემას, მალინოვსკი აღიარებს მასში მიმდინარე ცვლილებებს, ევოლუციას, არ უარყოფს ახალი კულტურული ნიშნების სესხებას.

ფუნქციონალიზმის მეორე დიდი წარმომადგენელია ალფრედ რეიჩინალდ რადკლიფ-ბრაუნი (1881—1955 წწ.) — ძირძველი ინგლისელი, თავისი ცხოვრებას მანძილზე იგი კითხულობდა საუნივერსიტეტო კურსებს ეთნოლოგია და ანთროპოლოგიაში მსოფლიოს სხვადასხვა ქალაქში, სამხრეთ აფრიკაში, ავსტრალიაში, აშშ, ინგლისსა და ეგვიპტეში. მან ჩაატარა მრავალი საველე ეთნოლოგიური ექსპედიცია ჩრდილო-დასავლეთ ავსტრალიაში, აფრიკაში, პოლინეზიაში. საველე და კაბინეტური მუშაობის შეხამება გახდა ბრაუნისაოვის (ისევე როგორც მალინოვსკისათვის) სამეცნიერო მუშაობის მეთოდის ძირითადი განმსაზღვრელი. მუშაობის ნორმალურ თანამიმდევრობად იგი თვლიდა შემდეგს: ხანგრძლივი და საფუძვლიანი საველე კვლევების შემდეგ მოპოვებული მასალის კამერალური დამუშავება, ტექსტის შავი ვარიანტის შედგენა, შემდეგ განმეორებითი მუშაობა ველზე, მიღებული შედეგების შესამოწმებლად. ასე შექმნა მან თავისი მთავარი თეორიული ნაშრომები: „ანდამანის კუნძულები“ (1922 წ.), „ეთნოლოგია და სოციალური ანთროპოლოგიის მეთოდები“ (1923 წ.), „კულტურის ისტორიული და ფუნქციონალური განსაზღვრება“ (1929 წ.) და სხვ.

მალინოვსკისა და რადკლიფ-ბრაუნს გამოუჩინდნენ მრავალრიცხოვანი მოწაფეები და მიმდევრები. მალინოვსკი, რომელსაც დიდი პედაგოგიური ტალანტი ჰქონდა, მთავარ მნიშვნელობას ანიჭებდა არა აკადემიური ლექციების კითხვას, არამედ ცოცხალ ურთიერთობას სტუდენტებთან, მათ მიერ დამოუკიდებელი აზროვნების გამოუმუშავებას. რადკლიფ-ბრაუნმაც მსოფლიოს სხვადასხვა ქვეყანაში ლექციების ხანგრძლივი კითხვისას მრავალრიცხოვანი მიმდევრები შეიძინა. მალინოვსკისა და რადკლიფ-ბრაუნის საქმის გამგრძობლებლად ითვლებიან ცნობილი მეცნიერები რაიმონდ ფორსი, იან ხოგბინი, მეიერ ფორტესი და სხვ. ფუნქციონალიზმის ტრადიციები ყველაზე მეტად დამკვიდრდა ბრიტანეთის იმპერიის ყოფილ ქვეყნებში: ინგლისში, სამხრეთ აფრიკაში, ავსტრალიაში, ახალ ზელანდიაში. ამ სკოლამ გარკვეული გავლენა მოახდინა ფრანგული და ამერიკული ეთნოლოგიის განვითარებაზე.

XIX საუკუნის 90-იანი წლებიდან ამერიკაში ჩაისახა ახალი მიმართულება ეთნოლოგიაში, რომელიც დაკავშირებულია გამოჩენილ მეცნიერის, მოაზროვნისა და საზოგადო მოღვაწის ფრანც ბოასის (1859—1942 წწ.) სახელთან.

ფ. ბოასი იყო გერმანული წარმოშობის ებრაელი. იგი დაიბადა ვესტფალიის ქ. მინდენში. სწავლობდა ჰაიდელბერგის, ბონისა და კილის უნივერსიტეტებში. სპეციალობით იყო მათემატიკოსი და ფიზიკოსი. 1881 წელს დაიცვა სადოქტორო დისერტაცია. 1883—1884 წლებში მოაწყო დიდი მოგზაურობა ამერიკაში, კერძოდ, ესკიმოსებში, დაინტერესდა მათი ყოფა-ცხოვრებით, მან მათ რამდენიმე საუბრნალო სტატია მიუძღვნა, ხოლო 1888 წელს გამოსცა ფუნდამენტური მონოგრაფია სათაურით — „ცენტრალური ესკიმოსები“. 1886 წლიდან ბოასი გადასახლდა ამერიკაში და თავისი შრომების დიდი ნაწილი მიუძღვნა ჩრდილო-დასავლეთ სანაპიროს ტომებს, განსაკუთრებით დაინტერესდა კვაკუტლს ტომის შესწავლით. 1896 წლიდან მან 40 წელზე მეტ ხანს იმუშავა კოლუმბიის (ნიუ-იორკი) უნივერსიტეტში, არჩეული იყო მსოფლიოს მრავალი აკადემიისა და სამეცნიერო საზოგადოების წევრად. ბოასმა დააარსა მრავალი უბრნალი, რომლებსაც თავად რედაქტორობდა. იგი ეწეოდა, აგრეთვე აქტიურ საზოგადო საქმიანობას.

ბოასმა დიდძალი კონკრეტული ეთნოლოგიური მასალის, ფოლკლორული ტექსტის, ინდიელთა სხვადასხვა ენების აღწერების, ანთროპოლოგიური ნაშრომების გამოქვეყნებასთან ერთად გამოსცა მთელი რიგი თეორიული ხასიათის სტატიები და წიგნები, რომლებშიც ჩამოყალიბებულია მისი მეცნიერული იდეები. ბოასი თავის პირველსავე ნაშრომში „ეთნოლოგიის ამოცანები“ (1888 წ.) წერდა, რომ ამ მეცნიერების უმთავრესი ამოცანაა „სოციალური ცხოვრების მოვლენათა მთელი ერთობლიობის შესწავლა“, ე. ი. შესწავლა ენის, წეს-ჩვეულებების, მიგრაციების, სხეულის ნიშნების და ამ შესწავლამ მთლიანობაში უნდა შეადგინოს „კაცობრიობის ისტორია“, ისტორია არა რომელიმე ცალკეული ცივილიზებული ერებისა, არამედ სწორედ მთელი კაცობრიობისა, მისი ისტორიის ყველა პერიოდში გამყინვარების ეპოქიდან თანამედროვეობამდე. მისი შეხედულებით ამისათვის საჭიროა ყოველი ცალკეული ხალხის თავისებურებათა

შესწავლა, ამ სახით ეთნოლოგიამ უნდა შექმნას „კულტურის ისტორიის ნაწილი“ და ამ მეცნიერების საბოლოო და ყველაზე მნიშვნელოვანი მიზანია სოციალური განვითარების საერთო კანონზომიერებათა დადგენა. უამრავ ეთნოლოგიური ხასიათის ნაშრომთა შორის, რომლებიც ბოასმა თავისი ხანგრძლივი ცხოვრების მანძილზე შექმნა (იგი გარდაიცვალა 84 წლის ასაკში) მნიშვნელოვანია: „პირველყოფილი ადამიანის გონება“ (1911 წ.), „ანთროპოლოგია და თანამედროვე ცხოვრება“ (1928 წ.), „ენა და კულტურა“ (1940 წ.) და სხვ.

ფრანც ბოასის წვლილი ამერიკული და მსოფლიო ეთნოლოგიურ მეცნიერების განვითარებაში შეიძლება შემდეგ ოთხ ძირითად დებულებად ჩამოყალიბდეს: 1. აუცილებელია კონკრეტული და ყოველმხრივი, ამასთანავე, ისტორიული შესწავლა თითოეული ხალხისა, მისი ენისა, კულტურისა, ანთროპოლოგიური ტიპისა. 2. საჭიროა შესწავლა ხალხთა კულტურულ ურთიერთობათა, რომელიც კულტურულ ერთობებს ჰქმნიან გარკვეულ გეოგრაფიულ არეალებში. 3. საჭიროა უდიდესი სიფრთხილე კაცობრიობისა და მისი კულტურის განვითარების ზოგადი კანონზომიერებების დადგენისას. განსაკუთრებით სიფრთხილეა საჭირო გარეგნული ნიშნების მსგავსებათა დაჯგუფებისას, რომლებიც შემოწმებისას შეიძლება არსებითად განსხვავებულები აღმოჩნდნენ და აღმოაჩნდეთ განსხვავებული წარმოშობის გზებზე. 4. მორალურ შეფასებათა „ჩვენი“ კრიტერიუმები არ უნდა გადავიტანოთ სხვა ხალხებზე. ყოველ ხალხს გააჩნია თავისი სოციალური იდეალები, თავისი მორალური ნორმები.

ფ. ბოასს ჰყავს ბევრი მიმდევარი და მოწაფე, რომლებმაც წარმატებით გააგრძელეს მისი დაწყებული საქმე და განავითარეს მისი იდეები და შეხედულებები. მაგალითად, კლარკ უისლერი, ალფრედ ლუის კრიობერი, რობერტ ლოუი და სხვ.

XX საუკუნის 30-იანი წლების შუა ხანებიდან ამერიკულ ეთნოლოგიაში თავი იჩინა ახალი ეტაპის ნიშნებმა. თუ მანამდე ამერიკული ეთნოლოგიის განვითარება ძირითადად მხოლოდ ბოასის იდეების გავლენით მიმდინარეობდა, უკვე აშკარა გახდა, რომ ამერიკელ ეთნოლოგთა შრომებს ახალი მიმართულება მიეცა და მათ შორის ყველაზე გავლენიანი იყო „ფსიქოლოგიური“, ანუ „ეთნოფსიქოლოგიური სკოლა“. მისი მამამთავარი და იმ წლებში ხელმძღვანელი იყო აბრამ კარდინერი. ამ სკოლის ყველაზე ცნობილი წარმომადგენ-

ლებ-ა: რაღ ლინტონი, ედუარდ სეპირი, რუთ ბენედიკტი, კორა დეუ ბუა, ირვინგ პალაუელი.

ეთნოლოგების მიერ მათი შესასწავლი ობიექტის შესაცნობად ფსიქოლოგიური ფაქტორების მოშველიება ახალს არ წარმოადგენდა. როგორც ვიცით, მას მიმართავდნენ ეთნოლოგიის პიონერები ჯერ კიდევ XIX საუკუნის დასაწყისიდან. ამდენად, ეთნოფსიქოლოგიური სკოლის წარმომადგენლების მიერ კულტურის ფსიქოლოგიური ფაქტორების გამოყენება თავისთავად ახალი არ იყო. მაშ რაში მდგომარეობს ეთნოფსიქოლოგიური მიმდინარეობის ძირითადი სიახლე და არსი?

პირველ რიგში, ესაა დაბრუნება ინდივიდუალური ფსიქოლოგი-
ლაკენ და დაშუშავება „პიროვნების“ ცნებისა როგორც ძირითადი კომპონენტისა, მთლიანის სტრუქტურის განმსაზღვრელი პირველადი ერთეულისა, მეორე, განსაკუთრებული ინტერესი „პიროვნების“ ფორმირების პროცესისადმი, ე. ი. მისი განვითარებისადმი ადრეული ბავშვობის ასაკიდან. მესამე, ფროიდისტული მოძღვრების პირდაპირი გავლენის შედეგად განსაკუთრებული ყურადღების მიპყრობა სექსუალური სფეროსადმი და მრავალ შემთხვევაში მისთვის მეტისმეტად გადაჭარბებული მნიშვნელობის მინიჭება. მეოთხე, ზოგიერთი ეთნოფსიქოლოგის აშკარად გამოხატული ტენდენცია ნებისმიერი საზოგადოების სოციალურ-ეკონომიკური სტრუქტურის დაყვანისა იმავე ელემენტარულ ფსიქოლოგიურ ფაქტორებამდე.

განზოგადებული სახით ეთნოფსიქოლოგიური სკოლის იდეები კარდინერმა ჩამოაყალიბა ორ ვრცელ ნაშრომში, რომელიც რამდენიმე თანაავტორის მონაწილეობითაა შექმნილი. ესენია: „ინდივიდი და მისი საზოგადოება“, „საზოგადოების ფსიქოლოგიური საზღვრები“ (1945 წ.). მანვე შეიმუშავა მთელი ფსიქოეთნოლოგიური სკოლისათვის, ძირითადი და ამოსავალი ცნება „ძირითადი პიროვნების“ შესახებ. აი, ეს „ძირითადი პიროვნება“, ე. ი. საშუალო ფსიქოლოგიური ტიპი, რომელიც წამყვანია ყოველ მოცემულ კონკრეტულ საზოგადოებაში, თითქოს ქმნის ამ საზოგადოებას და მისი კულტურის ბაზას. ეთნოფსიქოლოგების მიხედვით, სავსებით კანონიერია „პიროვნების“ ფსიქოლოგიური შესწავლის მონაცემების „გადატანა“ მთლიანად საზოგადოებაზე და სხვ.

თ ა ვ ი VII

მიმდინარეობანი თანამედროვე საზღვარგარეთულ ეთნოლოგიაში

თანამედროვე დასავლეთის ეთნოლოგიის დამახასიათებელია მე-
თოდებისა და პრობლემების დიდი ნაირგვარობა, ეთნოლოგიის ზო-
გადი ამოცანების სხვადასხვა გაგება. ამასთანავე, თითქმის ყოველ
ქვეყანას ეთნოლოგიური კვლევის რამდენიმე, ხშირად ურთიერთგა-
მომრაცხელი ტრადიცია გააჩნია.

50-იანი წლებიდან, ეთნოფსიქოლოგიური მიმდინარეობის ერთ-
გვარი დაძლევის შემდეგ, ჩრდილო ამერიკაში წამყვან ეთნოლოგიურ
მიმდინარეობად ჩამოყალიბდა, ერთი მხრივ, კულტურული რელატი-
ვიზმი და, მეორე მხრივ, ნეოევოლუციონიზმი, განსაკუთრებით მისი
აღრინდელი ეტაპისათვის დამახასიათებელი ფორმებით.

§ 1. კულტურული რელატივიზმი

კულტურული რელატივიზმის ყველაზე მთავარი და მნიშვნელო-
ვანი წარმომადგენელი იყო მე ლ ვ ი ლ ჰ ე რ ს კ ო ვ ი ც ი (1895—
1963 წწ.), სოციალური ანთროპოლოგიის (ეთნოლოგიის) პროფესორი
ევანსტონის უნივერსიტეტში (აშშ), ამერიკის ერთ-ერთი წამყვანი სპე-
ციალისტი, როგორც ზოგად ეთნოლოგიაში, ისე აფრიკის, აშშ-ს და ლა-
თინური ამერიკის ზანგური მოსახლეობის ეთნოლოგიაში. კვლევას
აწარმოებდა აშშ-ში, აფრიკის გვინეის სანაპიროზე — ძირითადად და-
გომეაში, აგრეთვე ბრაზილიაში, ჰაიტში, ტრინიდადში და სხვ.

მეღვილ ჰერსკოვიცის პირველ შრომებში აღსახა „კულტურული
არეალების“ ამერიკული სკოლის კონცეფცია. იგი ფილოლოგიისა
და მითოლოგიის საკითხებთან დაკავშირებულ ნაშრომებში იზიარებ-

და ფროიდიზმის თეორიებს. ცხოვრების ბოლო წლებში, გერმანული ფაშიზმის ფაშისტური თეორიების წინააღმდეგ ბრძოლაში, დაიწყო კულტურული რელატივიზმის — მსოფლიოს ყველა ხალხების კულტურათა ერთნაირი ღირებულების თეორიის დასაბუთება.

ეთნოგრაფიის საკითხებზე თავისი შეხედულებები ყველაზე განზოგადებული ფორმით მ. ჰერსკოვიცს გადმოცემული აქვს ვრცელ ნაშრომში „აღამიანი და მისი ნამოქმედარი“, რომელიც მეორედ გამოქვეყნდა „კულტურული ანთროპოლოგიის“ (1948 წ.) სახელწოდებით.

კულტურულ რელატივიზმს ზოგჯერ „ფაქეულობათა თეორია“ც უწოდებენ. მისი მთავარი იდეა მდგომარეობს სხვადასხვა ხალხის მიერ შექმნილ კულტურულ ფაქეულობათა თანაბარ ფლგებიანობის აღიარებაში; კულტურული რელატივიზმის მიმდევრები აღიარებენ თითოეული კულტურის თავისთავადობას და, ამასთანავე, სრულყოფილებას, უარყოფენ ევროპულ-ამერიკული კულტურის აბოლუტურ მნიშვნელობას.

სხვადასხვა ხალხის კულტურათა შედარებითი შესწავლისას ისინი მეტად დიდ მნიშვნელობას ანიჭებენ და უფრო მეტად წინ წამოსწევენ მათ შორის მსგავსებებს, ვიდრე განსხვავებებს. ჰერსკოვიცის მოძღვრებაში მთავარია „უნივერსალები“, ე. ი. ზოგადსაკაცობრიო კულტურის ნიშნები. სხვადასხვა ხალხში ისინი შეიძლება სხვადასხვა სახით გამოვლინდეს, მაგრამ არსებითად ისინი უნივერსალურია; მაგალითად, კაცთა და ქალთა კავშირი, საწესჩვეულებო და სამხედრო დაჯგუფებები, ხელოსნური კავშირები, კლუბები და სხვა მხოლოდ სხვადასხვა ასოციაცია პრინციპულად ერთგვაროვანი მოვლენებისა, რომელიც საერთოა როგორც „უღამწერლობო“, ასევე „ცივილიზებული“ ხალხებისათვის.

კულტურული რელატივიზმის იდეა ჩამოაყალიბა ჯერ კიდევ ფრანც ბოასმა. სწორედ მისგან მომდინარეობს „ფაქეულობათა თეორია“, რომელიც, როგორც აღინიშნა, ამერიკულ ეთნოლოგიაში ერთ-ერთი წამყვანი მიმდინარეობაა. უნდა აღინიშნოს, რომ „ფაქეულობათა“ თეორიას 60—70-იან წლებში ხშირად მიმართავდნენ ეთნოლოგიურ ლიტერატურაში. ეთნოლოგთა ნიუ-იორკის კონფერენციაზე 1952 წელს საგანგებო დისკუსიაც კი მოეწყო იმის შესახებ, თუ რა არის საკუთრივ „ფაქეული“ კულტურაში.

როგორც აღინიშნა, კულტურული რელატივიზმის მიმდევართა

შეხედულებების უმთავრესი თეზისი მდგომარეობს ეთნოცენტრიზმისა და ევროცენტრიზმის პრინციპულ უარყოფაში სხვადასხვა ხალხის კულტურათა ურთიერთშედარების დროს. ემილ ჰერსკოვიცი, ამ მიმდინარეობის ყველაზე თვალსაჩინო წარმომადგენელი, საგანგებოდ მიუთითებდა, რომ არ არის არავითარი საფუძველი ევროპულ-ამერიკულ მორალურ ცნებათა მიჩნევსათვის, რომ ისინი მხოლოდ შეფარდებითია, რელატიურია. ამის ნიმუშად მას მოჰყავს მეტად მეტყველი მაგალითი; კერძოდ, ევროპასა და ამერიკაში პოლიგამია დაგმობილია საზოგადოებრივი თვალსაზრისით და აკრძალულია კანონით. მაგრამ დაგომეაში პატრიარქალურ პოლიგამიური ოჯახი სავსებით მიღებული და კანონიერი საზოგადოებრივი ერთეულია. იგი ჩამოყალიბდა საუკუნეების განმავლობაში, კარგად არის მორგებული სამეურნეო პირობებს, და სავსებით მისაღებია დაგომეას მცხოვრებლებისათვის.

მხედველობაშია მძალეები ისიც, რომ სხვადასხვა ხალხში მსგავს კულტურულ მოვლენათა არა მარტო შეფასება შეიძლება იყოს სხვადასხვაგვარი, არამედ, თვით კულტურულ მოვლენათა კომპლექსიც შეიძლება იყოს განსხვავებული. საკმე იმაშია, რომ ყოველი ხალხის კულტურაში ყოველთვის აქვს ადგილი ძირითად, არსებით მახასიათებელს, რომელიც სწორედ ამ ხალხის კულტურას გააჩნია. მაგალითად, თანამედროვე ევროპისა და ამერიკის კულტურისათვის ასეთი არსებითი მახასიათებელია ტექნოლოგია; შუა საუკუნეების ევროპისათვის — რელიგიური იდეოლოგიის გაბატონება; თანამედროვე მელანეზიელებისათვის — სოციალური პრესტიჟი; მაშინ, როდესაც ტოდელეებისათვის (კასტა) ინდოეთში არსებითია კამეჩი, ხოლო კუნძულ პონაპეზე მიკრონეზიაში — ჩინური კარტოფილი.

კიდევ ერთი, არანაკლებ არსებითი მ. ჰერსკოვიცის თვალსაზრისში ის არის, რომ თავის მთავარ ნაშრომში „კულტურული ანთროპოლოგია“, იგი ხაზგასმით აღნიშნავს, „ანთროპოლოგიის“, ანუ „ეთნოლოგიის“ გამოყენებით მნიშვნელობას. ეს დარგი, წერდა იგი, გვასწავლის, რომ ყოველი ხალხის კულტურას უნდა მოვეპყრათ ყურადღებით და პატივისცემით. არ შეიძლება მივითვისოთ იმის უფლება, რომ რომელიმე ტომის ცხოვრებაში ჩავერიოთ იმ მიზეზით, ვითომც ამ ტომს არ შეუძლია თვითგანვითარება, ყოველი ასეთი ჩარევა იწვევს უკმაყოფილებას, უნდობლობას, წყენას, რასაც მომავალში უთუოდ მოჰყვება შეჭახებები. ნებისმიერი პროგრესული მეც-

ნიერებს ამოცანა მდგომარეობს იმაში, რომ ხელი შეუწყოს კაცობრიობას მსგავსი მოვლენების აღმოფხვრაში და დაეხმაროს მას მშვიდობის პოლიტიკის გატარებაში. სწორედ ამაში მდგომარეობს, აღნიშნავს მ. ჰერსკოვიცი, — ანთროპოლოგიის დანიშნულება, რომ ხელი შეუწყოს ყოველი ხალხის ნებისმიერი კულტურის თვითმყოფად განვითარებას, გარედან ჩარევების გარეშე.

3. ჰერსკოვიცის ამ თვალსაზრისის მიხედვითაც უკვე თავისთავად ცხადია ის პროგრესული საწყისები, რომლებიც კულტურულ რელატივიზმს ახასიათებს. ეს არის პატივისცემა ყველა, თვით ყველაზე ჩამორჩენილად მიჩნეული ხალხის კულტურისადმი; ყურადღება და ფაქიზ დამოკიდებულება ასეთი კულტურის შემქმნელი ყოველი ხალხისადმი; უარყოფა ამერიკული და ევროპული ქედმაღლობისა სხვა ხალხების კულტურათა შეფასების დროს. ცხადია, ასეთი მიდგომა კულტურულ რელატივიზმს აყენებს თანამედროვე ეთნოლოგიის მოწინავე, პროგრესულ მიმდინარეობათა შორის.

§ 2. ეთნოლოგიის ციფრები

ამერიკულ ეთნოლოგიაში პროგრესულ მოვლენად უნდა ჩაითვალოს ევოლუციონიზმის აღორძინება, მისი ახალი შინაარსით შეესება, რაც საბოლოოდ ნეოევოლუციონიზმის სახით ჩამოყალიბდა. ამ მიმდინარეობის წარმომადგენლები ხშირად ევოლუციონიზმს სხვადასხვაგვარად განმარტავენ. არ შეინიშნება მათ შორის ერთიანობა ევოლუციის გაგებაშიც. ეს გაგება ხშირად სხვადასხვა სახისაა. ნიშნავს თუ არა ევოლუცია უსათუოდ პროგრესს, თუ იგი მხოლოდ მიმართული და შეუქცევადი ცვლილებაა? წარმომადგენს იგი გადასვლას უმდაბლესიდან უმაღლესისაკენ, თუ მარტივიდან რთულისაკენ? და სხვ. ნეოევოლუციონიზმის უმთავრესი წარმომადგენლებია: ლესლი უაიტი, მარშალ სალინსი, ჟულიან სტიუარდი და სხვ.

ნეოევოლუციონიზმმა ყველაზე ჩამოყალიბებული და დასრულებული ფორმა ლესლი უაიტის მეცნიერულ შემოქმედებაში მიიღო.

ლესლი უაიტი ცნობილი ამერიკელი ეთნოლოგია. იგი დაიბადა 1900 წელს. უაიტი 1943—1963 წლებში მიჩიგანის უნივერსიტეტის პროფესორია. მისი სამეცნიერო ინტერესების მთავარ სფეროს წარ-

მოადგენს კულტურის ევოლუციის პრობლემები. იგი ამერიკულ ეთნოლოგიასა და სოციოლოგიაში ებრძვის ანტიევოლუციონიზმსა და რელატივიზმს; იცავს მსოფლიო ისტორიული პროცესის ერთიანობასა და მის წინსვლას. ამ პროცესის მიზეზობრივ ახსნაში იკვეთება ტექნოლოგიური დეტერმინიზმის ხასიათი. ლ. უაიტი აღიარებდა კერძო საკუთრებასა და კაპიტალიზმს წარმავალი ხასიათის მოვლენად; ამასთან ერთად, მისთვის დამახასიათებელი იყო იდეალიზმი და მეტაფიზიკურობა. ლ. უაიტის სკოლა ამერიკული ეთნოლოგიის რადიკალურ ფრთას წარმოადგენდა. საველე ეთნოგრაფიულ სამუშაოებს ლ. უაიტი ძირითადად პუებლოს ინდიელთა ტომში აწარმოებდა.

მისი მთავარი თეორიული ნაშრომებია: „კულტურის ევოლუცია“ (1959 წ.) და „მოძღვრება კულტურის შესახებ“, რომელშიც თავმოყრილია მისი მცირე მოცულობის სტატიები ნეოევოლუციონიზმის თეორიულ საკითხებზე.

„კულტურა“ მთავარი ცნებაა უაიტის მეცნიერულ მსოფლმხედველობაში. კულტურაში იგი გულისხმობს სიმბოლოთა ერთობლიობას, ადამიანის უნარს შექმნას სიმბოლოები. ასევე მის მოძღვრებაში მთავარი ადგილი უჭირავს „ევოლუციის“ ცნებას. კულტურის ევოლუციას უაიტი განიხილავს ენერჯის შესახებ მოძღვრების თვალთახედვით. კულტურის ევოლუციის მთელი პროცესის საფუძველს უაიტი ხედავს ტექნოლოგიურ განვითარებაში. მისი აზრით, ტექნოლოგიური განვითარება განმსაზღვრელ გავლენას ახდენს ევოლუციის დანარჩენ კომპონენტებზე, როგორცაა „სოციოლოგიური“, „იდეოლოგიური“ და „სენტიმენტალური“.

თავის მეცნიერულ ნაშრომებში უაიტი მოუწოდებდა, რომ „ანთროპოლოგები“ არ ჩაკეტილიყვნენ მხოლოდ წმინდა „აკადემიური“ კვლევა-ძიების სფეროში, თამამად დაესვათ და გადაეჭრათ ფართო მსოფლმხედველობითი და პრაქტიკული ამოცანები. 1932 წელს ეურნალ „Советская Этнография“-სათვის მან დაწერა სპეციალური წერილი — „კულტურის ევოლუცია და ისტორიული ეთნოლოგიის ამერიკული სკოლა“, რომელშიც ჩამოაყალიბა თავისი მოძღვრების ძირითადი მომენტები.

ლ. უაიტის თანამოაზრეებსა და მიმდევრებს შორის უნდა გამოიყოს მარშალ სალინსი, პიროვნება, რომელიც ევოლუციონისტური თეორიის დამუშავებისას შეეცადა დაეძლია ევოლუციონიზმისთვის დამახასიათებელი სქემატიზმი. ამას იგი აღწევს იმით, რომ ევოლუ-

ციონიზმში შემოაქვს ორი ცნება — ევოლუციის „საერთო“ და „სპეციფიკური“ ცნებები.

მეორე კომპრომისული კონცეფცია, რომელიც ცდილობს ევოლუციური იდეები შეათანხმოს სოციალური ცხოვრების სხვადასხვა ფორმის უამრავ ფაქტთან, ეკუთვნის მრავალი სხვადასხვა ხასიათის ნაშრომის ავტორს, ამერიკელ ეთნოლოგსა და არქეოლოგს — ჯულიან სტიუარდს. ეს არის მისი „მრავალხაზობრივი ევოლუციის“ თეორია.

ჯ. სტიუარდის მიხედვით, ეთნოლოგიის მთავარ ამოცანას წარმოადგენს ახსნას კულტურის მოვლენები, დაადგინოს მისი განვითარების კანონზომიერებები. როგორც იგი წერს, ამ ამოცანის გადასაწყვეტად მეცნიერებაში სამი მიდგომა გამოიკვეთება: 1. ერთხაზიანი ევოლუციის თეორია (მორგანი, ტაილორი და მე-19 საუკუნის სხვა ევოლუციონისტები), რომლის მიხედვით ივარაუდება, რომ კულტურული განვითარების ერთიანი გზა გაიარა ყველა ხალხმა და განსხვავება მდგომარეობდა მხოლოდ ამ განვითარების სხვადასხვა სტადიაში. 2. ამ თეორიის (ერთხაზიანი ევოლუციის თეორია) საწინააღმდეგო კულტურული რელატივიზმის თეორია, რომელიც ხაზს უსვამს სწორედ ხარისხობრივ განსხვავებებს სხვადასხვა ხალხის კულტურებს შორის (იგულისხმება ბოასი, მისი მიმდევრები და უახლოესი დროის რელატივიზტები) და 3. მრავალხაზოვანი განვითარების თეორია, რომელიც უარყოფს პირველ და მეორე თეორიებს და ჯ. სტიუარდი ცდილობს მესამე, მის მიერ შემუშავებული თეორიის დასაბუთებას.

ამ თეორიის ამოსავალი დებულება შემდეგში მდგომარეობს: კულტურის ცნობილი ძირითადი ტიპები შეიძლება ერთნაირ პირობებში მზავისი გზებით განვითარდეს, მაგრამ ცოტაა კულტურის ისეთი კონკრეტული ასპექტები, რომლებიც შესაძლოა აღამიანთა ყველა ჯგუფს ერთი და იმავე თანამიმდევრობით აღმოაჩნდეს. იმდენად განსხვავდება ამ კონკრეტული ასპექტების კულტურის განვითარების საერთო ერთიანი ხაზი, რომ ჯ. სტიუარდი, საერთოდ, ტერმინ „ევოლუციასაც“ უარყოფს და მას მხოლოდ იმიტომ მიმართავს და ისიც პირობითად, რომ სხვა უკეთესი ტერმინი არ მოიპოვებაო. ამ გზაზე, სხვადასხვა ტერმინის ძიებაში მისთვის ყველაზე მისაღებია ტერმინი „კულტურული ეკოლოგია“.

„კულტურულ ეკოლოგიაში“ ჯულიან სტიუარდი გულისხმობს

გარემოსადმი შეგუებას კულტურის გზით, რომელსაც იგი უპირის-პირებს „ადამიანური“ ეკოლოგიისა და „სოციალური“ ეკოლოგიის ცნებებს, რომლებიც მისი თვალსაზრისით, გამოხატავს ადამიანის უბრალო ბიოლოგიურ შემგუებლობას გარემოსადმი.

როგორც ჩანს, ჯ. სტიუარდის უმთავრესი წვლილი ეთნოლოგიაში მაინც იმაში მდგომარეობს, რომ იგი შეეცადა. „ეკოლუციის“ აბსტრაქტული ცნება შეეცვალა ადამიანის გარემოსთან ურთიერთდამოკიდებულების უფრო კონკრეტული ცნებითა და მისი შესწავლით, თუმცა ეს ურთიერთდამოკიდებულება საკმარისი სისრულით არ ყოფილა ჯულიან სტიუარდის მიერ ახსნილი.

§ 3. სტრუქტურალიზმი¹

მრავალრიცხოვან მიმდინარეობას შორის, რომლებიც საზღვარგარეთს თანამედროვე ეთნოლოგიაში შეინიშნება, ყველაზე თვალსაჩინო სტრუქტურალიზმია; დღეს იგი ახალი და მოდური მიმდინარეობაა. მართალია, ამჟამად სტრუქტურალიზმს წამყვანი, გაბატონებული მდგომარეობა უჭირავს, მაგრამ იგი ერთიანი, მთლიანი მაინც არ არის: მასში შეინიშნება ორი, ერთმანეთისაგან მკვეთრად განსხვავებული მიმდინარეობა — პირობითად მათ „ინგლისურ“ და „ფრანგულ“ სტრუქტურალიზმს უწოდებენ.

სანამ შევეხებოდეთ სტრუქტურალიზმს ეთნოლოგიაში, ორიოდე სიტყვით თვით სტრუქტურალიზმის შესახებ. მიღებულია, რომ სტრუქტურალიზმი არის მიმდინარეობა ჰუმანიტარულ მეცნიერებაში, რომელიც აღმოცენდა ჩვენი საუკუნის 20-იან წლებში და, რომელმაც შემდეგში მიიღო სხვადასხვა ფილოსოფიური და იდეოლოგიური ინტერპრეტაცია. სტრუქტურალიზმის, როგორც კონკრეტულ-სამეცნიერო მიმდინარეობის წარმოშობა დაკავშირებულია რიგი ჰუმანიტარული მეცნიერებების გადასვლაზე აღწერით-ემპირიული მეთოდის უპირატესი გამოყენებიდან აბსტრაქტულ-თეორიულ განზოგადებებზე.

თუ ადრე, თვით XIX საუკუნის I ნახევრის ჩათვლით, ადგილი ჰქონდა უპირატესად მოვლენების აღწერას, ფაქტების გადმოცემას,

¹ ფრანგული სტრუქტურალიზმის შესახებ ცოტა უფრო ვრცლად გვინდა შევჩერდეთ, რადგან ქართულ ეთნოლოგიაში იგი არ არის სათანადოდ გაშუქებული.

ფაქტების შეკრებას, დაგროვებას და თავმოყრას, რასაც გულისხმობს სწორედ აღწერით-ემპირიული მეთოდი, თანდათან მეცნიერებაში დაიწყო. ამ ფაქტების განზოგადება, აბსტრაქტულ-თეორიული განზოგადებების ჩამოყალიბება; დაიწყო ფაქტების ერთმნიშვნელოვან ფორმალურ ნიშნებამდე დაყვანა, ანუ ერთი რიგის ფაქტების, მოვლენების ერთი საერთო ნიშნის ქვეშ გაერთიანება და ამ გზით მათი თეორიული განზოგადებებისათვის, აბსტრაქტული მოდელების ჩამოყალიბებისათვის გამოყენება.

ამ გადასვლის საფუძველია სტრუქტურული მეთოდი, მოდელირების, აგრეთვე, ფორმალიზაციის ელემენტებისა და მათემატიზაციის გამოყენება. კონკრეტულ-სამეცნიერო სტრუქტურალიზმის საფუძვლად აღებული სტრუქტურული მეთოდი თავდაპირველად დამუშავდა სტრუქტურულ ლინგვისტიკაში, ხოლო ცოტა მოგვიანებით იგი გავრცელდა ლიტერატურათმცოდნეობაში, ეთნოლოგიაში, ისტორიაში და სხვა ჰუმანიტარულ მეცნიერებებში.

სტრუქტურალიზმის ქვეშ იგულისხმება სამეცნიერო და ფილოსოფიური იდეების კომპლექსი, რომლებიც მკვეთრად განსხვავდებიან როგორც სტრუქტურული მეთოდის კონკრეტული მოდიფიკაციით, ისე მისი რეალური როლით გამოკვლევებში. მან განსაკუთრებით ფართო გავრცელება მოიპოვა 60-იანი წლების საფრანგეთში. ეთნოლოგიაში ამ მიმდინარეობის ყველაზე თვალსაჩინო წარმომადგენელია ეთნოლოგი კლოდ ლევი-სტროსი.

„ინგლისური“ სტრუქტურალიზმი, რომელიც ცნობილია „სტრუქტურალური ფუნქციონალიზმის“ სახელწოდებითაც, სათავეს იღებს რადკლიფ-ბრაუნის შეხედულებებსა და მის მრავალრიცხოვან მიმდევარში, ხოლო „ფრანგული“ სტრუქტურალიზმი აჩსებითაღ დაკავშირებულია ერთი კაცის სახელთან — იგი მთლიანად ეყრდნობა კლოდ ლევი-სტროსის მოძღვრებას, რომლის თავდაპირველ წყაროდ მიჩნეულია სტრუქტურული ლინგვისტიკა.

სახელწოდების გარდა, ამ ორ სტრუქტურალიზმს შორის საერთოა ის, რომ სტრუქტურული კავშირების შესწავლის მნიშვნელობას ორივე აღიარებს და ცნობს მხოლოდ რომელიმე მთლიან სისტემაში (ვთქვათ, ტომი, სახელმწიფო; ან ნათესაობრივი ტერმინოლოგია და სხვ.). სხვა მხრივ კი, მათ შორის ადგილი აქვს პრინციპულ განსხვავებებს. ინგლისელი სტრუქტურალიზმებისათვის ამოსავალს წარმოადგენს რეალური, კონკრეტული ერთობები (ტომი, ხალხი, სახელმ-

წიფო) და ისინი შეისწავლიან ყოველი ასეთი ერთობის, მთლიანის სტრუქტურას. მეთოდოლოგიურად ეს შეიძლება რამდენადმე გამართლებულია და შეიძლება დამაკმაყოფილებლად მივიჩნიოთ. კ. ლევი-სტროსი კი შეისწავლის არა რეალურად არსებული მთლიანის სტრუქტურას, არამედ ხელოვნურად გამოყოფილ მია ცალკე ნაწილებს: ნათესაობრივ ტერმინოლოგიას, ფოლკლორს, მითოლოგიას. მოუხედავად იმისა, რომ ეს მეორე გზა რამდენადმე საეჭვოა, იგი მაინც წამყვანი და გაბატონებული მიმდინარეობაა თანამედროვე დასავლეთეუროპულ ეთნოლოგიაში, რაც განპირობებულია კ. ლევი-სტროსის დიდი ავტორიტეტით.

ბუნებრივია, დაიშვება კითხვა — რატომაა ეს მეორე გზა რამდენადმე საეჭვო? ე. ი. ის გზა, რომელსაც სტრუქტურული ანთროპოლოგიის წარმომადგენლები და მათ შორის მათი მამამთავარი ლევი-სტროსი მისდევს, ქვემოთ ეს უფრო გაშლილად იქნება წარმოდგენილი, აქ კი მოკლედ აღვნიშნავთ, რომ რეალური, კონკრეტული ერთობების (ვთქვათ ტომის, ხალხის, სახელმწიფოსა და სხვ.) შესწავლის შედეგად მიღებული განზოგადებული დასკვნები, თეორიული შეხედულებები და კონცეფციები, ცხადია, უფრო დამაჯერებელი და სარწმუნოა. თუ გნებავთ, უფრო მყარ და რეალურ ნიადაგზე დგას, ვიდრე მითოლოგიის (ოღონდ არა კონკრეტული ფაქტების მოხმობის), ფოლკლორის ან, ვთქვათ ნათესაობრივი ტერმინოლოგიის ზეზოგად აბსტრაქტულ დონემდე აყვანილ განზოგადებებზე დაყრდნობით მიღებული დასკვნები. ამავე დროს, ცხადია, მითოლოგიის, ფოლკლორის და ნათესაობრივი ტერმინოლოგიის მნიშვნელობას არავინ უარყოფს, მაგრამ მხოლოდ მათზე დაყრდნობა, განზოგადებებისათვის საფუძვლად. მხოლოდ მათი მიჩნევა და აღიარება, სხვა უფრო რეალური ცნებების შეწირვის ხარჯზე, რამდენადმე საეჭვოს ხდის ლევი-სტროსის სტრუქტურალიზმს ინგლისურ სტრუქტურალიზმთან შედარებით.

საბჭოთა ეთნოლოგია და ფილოსოფოსის ნ. ბუტინოვის შენაშენით, ეთნოლოგიური მეცნიერების მსახურთა შორის მხოლოდ ორმა — ტურ ჰეიერდალმა და კლოდ ლევი-სტროსმა მოიხვეჭა მსოფლიო სახელი. ტურ ჰეიერდალს სახელი გაუთქვა მისმა თამამმა ექსპედიციამ სამხრეთ ამერიკიდან ოკეანეთში ტივით „კონ-ტიკი“, რომლის მიზანი იყო პოლინეზიელების სამხრეთ-ამერიკული წარმოშობის დამტკიცება, რაც მან, როგორც ცნობილია, ვერ შეძლო; თავის-

თავად ამ იდეას არ შეეძლო მისთვის დიდი სახელის მოხვეჭვა. მაგრამ მას სახელი გაუთქვა საკუთრივ მეთოდმა—ტივით ოკეანის გადალახვამ, რომელსაც მრავალრიცხოვანი მიმდევარი გამოუჩნდა.

კ. ლევი-სტროსმა მსოფლიო სახელი მოიპოვა ფაქტების განზოგადების ორიგინალური მეთოდით—საჭიროა ჯერ განზოგადდეს ფაქტები, განაცხადა მან, და მხოლოდ შემდეგ შევადართ ისინი ერთმანეთს. მიუხედავად იმისა, რომ ეს განცხადება რამდენადმე უცნაურად ჟღერს, ფაქტია, რომ სწორედ ამასია სტრუქტურალიზმის არსი. ფაქტების განზოგადება, კ. ლევი-სტროსისათვის ნიშნავს იმ სტრუქტურული ელემენტების გამოყოფას, რომლებსაც ეს ფაქტები გამოავლენენ. ეს ელემენტები ცალკეულ სისტემებში არაცნობიერადაა ჩართული, საჭიროა მათი გამოვლენა და ამის შემდეგ შესაძლებელია ამ სტრუქტურული ელემენტების ერთმანეთთან შედარება.

განზოგადების მეთოდს, როგორც ტრადიციულადაა მიღებული, მიმართავდა საბჭოთა მეცნიერება. საბჭოთა ეთნოლოგია ისევე როგორც დღეს, ყოფილ საბჭოთა კავშირის ტერიტორიაზე არსებული დამოუკიდებელი სახელმწიფოების ეთნოლოგები, ყველა ჩვენთაგანი კვლევისას ამოვდივართ, რა თქმა უნდა, ფაქტების განზოგადებიდან, მაგრამ მაშინ რა არის განსხვავებული ლევი-სტროსის ზემოთ წარმოდგენილი მეთოდისაგან? განსხვავება ის არის, რომ ჩვენ ჯერ დავადგენთ გარკვეულ ფაქტს ან ფაქტებს ამა თუ იმ მოვლენის გარშემო და შემდეგ ამ ფაქტების მიხედვით ვაწარმოებთ განზოგადებას, გარკვეული კანონზომიერების დადგენას და ა. შ. ლევი-სტროსი კი როგორც აღინიშნა, საპირისპირო მეთოდს მიმართავს, იგი ჯერ აზოგადებს ფაქტებს, შემდეგ უდარებს ერთმანეთს ამ განზოგადებათა ფარგლებში. ამით ამბობს ლევი-სტროსი, ჩვენ გამოვყოფთ სტრუქტურულ ელემენტებსო, ე. ი. იმ ელემენტებს, რომლებიც საერთო აღმოჩნდა ამ ფაქტებისათვის განზოგადებების შემთხვევაში. ეს საშუალებას მოგვცემს გამოვყოთ ის არაცნობიერი, რამაც განაპირობა ამ ფაქტების წარმოშობაო.

კლოდ ლევი-სტროსი დაიბადა 1908 წელს ბელგიაში, მხატვრის ოჯახში. ბავშვობა მან გაატარა საფრანგეთში, ვერსალში, სადაც პაპამისი იყო რაბინად. მან ბავშვობაშივე საფუძვლიანი მუსიკალური განათლება მიიღო, რამაც დიდი ზეგავლენა მოახდინა მისი აზროვნების შემდგომ ფორმირებაზე. ამ ზეგავლენის მაჩვენებელია თუნდაც ის, რომ მოგვიანებით, შემოქმედებითი სიმწიფის პერიოდში, პირველი

ტომი თავისი დიდი ნაშრომისა ამერიკის ინდიელთა მითოლოგიის შესახებ, ააგო მუსიკალური ნაწარმოებების ნიმუშის მიხედვით. ბავშვობაში რ. ვაგნერის მუსიკაზე აღზრდილმა, მოგვიანებით მითების სტრუქტურული შესწავლისას რ. ვაგნერშივე აღმოაჩინა თავისი წინამორბედი. მომდევნო ხანებში იგი გაიტაცა ი. სტრაფინსკის მუსიკამ, რომლისგანაც მიღებული შთაბეჭდილებები, მისივე აღწერით, უფრო ძლიერი იყო, ვიდრე ცენტრალური ბრაზილიის წარმტაცი სავანების გაცნობით აღძრული შეგრძნებები. ბავშვობიდანვე იგი გატაცებული იყო გეოლოგიით, რამაც ხელი შეუწყო მისი აზროვნების იმგვარ ფორმირებას, რომ საზოგადოების განვითარების საერთო სურათში შეემჩნია და ცალ-ცალკე გამოეყო სხვადასხვა ეპოქისათვის დამახასიათებელი სხვადასხვა სოციალური განვითარების ფენა, ისევე, როგორც ამას ადგილი აქვს გეოლოგიურ პლასტებში (ფენებში). 20—30-იან წლებში იგი გაიტაცა მაშინ ერთობ მოღუტმა ნაქოანალიზმა და ზიგმუნდ ფროიდის მოძღვრებამ. ამ შემთხვევაში კ. ლევი-სტროსისათვის მნიშვნელოვანი იყო არა ის, რომ ზ. ფროიდის მიერ აღმოჩენილი სტრუქტურები მიეკუთვნებოდა არაცნობიერს, არამედ პირველ რიგში, და რაც არაებითია, ის, რომ ეს სტრუქტურები ექვემდებარება მეცნიერული აზროვნების ანალიზს. მოგვიანებით კ. ლევი-სტროსმა იმ სტრუქტურების რაციონალურ შესწავლას მიმართა, რომლებიც არაა გაცნობიერებული მათი გამოყენებული ჯგუფების (მითების, რიტუალების, სოციალურ ურთიერთობათა ფორმების) მიერ. მისი რწმენით და მტკიცებით სწორედ ასეთი სტრუქტურები შეადგენს ეთნოლოგიის შესწავლის საგანს.

კ. ლევი-სტროსი თავისი სამეცნიერო კარიერის დასაწყისს ავეიწერს ავტობიოგრაფიული ხაზით და ამავე დროს მისი კონცეფციის თეორიული განზოგადებების შემცველ წიგნში „მწუხარე ტომებში“ (1955 წ.), რომელშიც მოთხრობილია ამაზონის აუზის ტომებში (ბორერო, ნამბიკვარა, კადიუვეუ...) მისი ეთნოლოგიური და ფოლკლორისტული მუშაობის შესახებ 1934—1939 წლებში. პარიზის უმაღლესი სკოლის მაშინდელი დირექტორის სელესტიენ ბუგლეს წარდგინებით, რომელიც იმხანად კ. ლევი-სტროსს დიდად სწყალობდა, 1934 წელს მიიწვიეს სან-პაულუს (ბრაზილია) უნივერსიტეტში სოციოლოგიის პროფესორად. ამ დროიდან იწყება მისი სამეცნიერო მოღვაწეობის ახალი ეტაპი — სამხრეთ ამერიკის ინდიელთა ყოფის შესწავლა.

კ. ლევი-სტროსის მეცნიერული შემოქმედება სტატიებისა და წიგნების სახით გამოქვეყნებულ რამდენიმე ასეულ სამეცნიერო ნაშრომს მოიცავს. ბიბლიოგრაფთა ცნობით, კიდევ უფრო მეტია გამოქვეყნებული თვით ამ ნაშრომებისა და კ. ლევი-სტროსის შეხედულებათა შესახებ. ეს შეხედულებები კრიტიკულად გარჩეულია ათობით სტატიასა და სპეციალურ მონოგრაფიებში, რომლებიც სისტემატურად ქვეყნდება სპეციალურ ეთნოლოგიურ და ანთროპოლოგიურ ჟურნალებსა და ფაშოცემებში. კ. ლევი-სტროსის უზარმაზარ სამეცნიერო შემოქმედებაში კლასიკურადაა აღიარებული მისი ორი ნაშრომი — 1958 წელს გამოცემული „სტრუქტურული ანთროპოლოგია“ და 1964—1971 წლებში დიდი მოცულობის ოთხ ტომად გამოცემული „მითოლოგიურები“. ამას გარდა, კ. ლევი-სტროსის მნიშვნელოვან სამეცნიერო ნაშრომებად ითვლება მისი წიგნები: „მწუხარე ტროპიკები“ (1955 წ.), „ჯულუჩის აზროვნება“ (1962 წ.), „სტრუქტურული ანთროპოლოგია მეორე“ (1973 წ.), „თანამედროვე ტოტემიზმი“ (1962 წ.) და ბოლო ხანებში შექმნილი ორტომეული „ნიღბების გზა“ (1975 წ.).

„მითოლოგიურები“, როგორც აღინიშნა, ოთხტომიანი დიდი მოცულობის ნაშრომია, რომლის თითოეულ ტომში თემატურადაა თავმოყრილი და სტრუქტურალისტური პოზიციებიდანაა გაანალიზებული ამერიკის (განსაკუთრებით სამხრეთ ამერიკის, კერძოდ, ამაზონის აუზის) ინდიელთა მრავალრიცხოვანი მითები, რომლებიც ახაზავენ მათი ყოფის თითქმის ყველა მხარეს.

სტრუქტურალიზმის საკითხებზე კ. ლევი-სტროსის უმთავრესი ნაშრომის — „სტრუქტურული ანთროპოლოგიის“ მიმოხილვის წარმოდგენამდე, მიზანშეწონილად მიგვაჩნია ქრონოლოგიურად ამ ნაშრომის შემდეგ გამოცემული „მითოლოგიურების“ განხილვა, რადგან ამ უკანასკნელში ნათლად ჩანს ავტორის მიერ შემუშავებული მეთოდისა და კონცეფციის პრაქტიკული გამოყენება, ამასთანავე, ეს ნაშრომი წარმოადგემს კ. ლევი-სტროსის მიერ შემუშავებული იმ პროგრამის განხორციელებას, რომელიც მას ჩამოყალიბებული ჰქონდა „სტრუქტურული ანთროპოლოგიის“ სპეციალურ თავში — „მითების სტრუქტურა“ (თავი XI).

„მითოლოგიურების“ პირველ ტომს ეწოდება „უმი და მონარ-შული“ (1964 წ.). მასში კ. ლევი-სტროსი აანალიზებს ბოროროს ტომის (ამაზონის აუზი) მითს არწივის ბუდის დამანგრეველი ქაბუკის

შესახებ. მითში მოთხრობილია ჭაბუკზე, რომელსაც მამა, თავიდან მოშორების მიზნით გაგზავნის იმ ხეზე ასასვლელად, რომელზედაც არწივის ბუდეა. მითური ხე, რომელიც კენწეროთი ცას ებჯინება, ჭაბუკს შორს გაიტყუებს. არწივი (მითის ზოგიერთი ვარიანტით — იაგუარი) ჭაბუკს — ამ სამხრეთამერიკელ პრომეთოსს, ასწავლის ცეცხლის მოპოვებას. სხვადასხვა ფათერაკისა და თავგადასავლის შემდეგ, ცეცხლის მოპოვების ცოდნით აღჭურვილი ჭაბუკი ბრუნდება მშობლიურ სოფელში. კ. ლევი-სტროსი ამ მითის მაგალითზე გვიჩვენებს, რომ ბოროროსა და მისი მეზობელი ტომებს სხვა მითები შეიძლება განვიხილოთ, როგორც ამ ძირითადი მითის გარდაქმნის, მისი სხვა ტომებში გავრცელების შედეგი, რომ უკვე ცნობილი მითებიდან. გარკვეული სქემების მიხედვით, შეიძლება შეიქმნას მითები. ამ შემთხვევაში, როგორც ვ. ივანოვი აღნიშნავს, კ. ლევი-სტროსის მეთოდი მსგავსია თანამედროვე ტრანსფორმაციული გრამატიკის მეთოდებისა.

როგორც აღინიშნა, „მითოლოგიურების“ ეს ტომი ავტორმა ააგო მუსიკალური ნაწარმოებების სტრუქტურის შესაბამისად; წიგნის კომპოზიცია ერთგვარად „კონტრაპუნქტურია“ და მისი თავების დასათაურებაში მეტაფორულადაა გამოყენებული მუსიკალური ტერმინები: „ბუდის დამანგრეველის არია“, „პირველი ვარიაცია“, „დისკრეტიულის ინტერმედია“, „კოლა“, „კარგი მანერების სონატა“, „კეკეტუს“ რონდო“, „მოკლე სიმფონია“, „ხუთი გრძნობის ფუგა“, „ოპოუსუმის კანტატა“, „არია და რონდო“, „ტოკატა და ფუგა“, „დივერტისმენტი პოპულარულ თემაზე“, „ჩიტების კონცერტი“.

როგორც დასაწყისშიც აღვნიშნეთ, მითისა და მუსიკის დაახლოებისას კ. ლევი-სტროსი იმოწმებს კომპოზიტორ რ. ვაგნერს, რომელიც მითების ანალიზს მუსიკის საშუალებით მიმართავდა და ითვლება მითების სტრუქტურული ანალიზის ფუძემდებლად. ამ თვალსაზრისით განსაკუთრებით საინტერესოა ლევი-სტროსის მიერ მითების მიმსგავსება მუსიკალური ნაწარმოებებისადმი. კ. ლევი-სტროსის მიხედვით, მითი დგას ენასა და მუსიკას შორის. მითი, ისევე როგორც მუსიკა, ამოღებს ორმაგი შინაარსიდან და არტიკულაციის ორი განზომილებიდან. ფიზიკურად რეალიზებული ბგერების მუსიკალურ სერიას, რომელთაგან შედგება გამები, შეესატყვისება მითოლოგიური სერია „ისტორიული“ მოვლენებისა და ფაქტებისა, ხოლო, ამათგან, ესა თუ ის მითოლოგია აირჩევს თავისთვის გარკვეულ სიუჟეტებს.

„მითოლოგიურების“ მეორე ტომი — „თაფლიდან ფერფლისაკენ“ (1966 წ.) წარმოადგენს კ. ლევი-სტროსის სტრუქტურული მეტოდის ლინგვისტური ორიენტაციის მკაფიო ნიმუშს. ძირითადი დაპირისპირება (თამბაქო-თაფლი), რომელიც ამავე დროს, მთელი წიგნის სათაურია, ავტორს ენობრივი მასალის მონაცემებიდან გამოყავს. ამასთანავე, კ. ლევი-სტროსი პირველ რიგში ეყრდნობა თავისი მშობლიური ენის — ფრანგულის მონაცემებს. მასში (ისევე როგორც სხვა ენებში) თამბაქოს წარმოდგენა იწვევს ცუდს, ხოლო თაფლისა — კარგს. თანამედროვე ევროპული ენის ამ მონაცემში კ. ლევი-სტროსი ხედავს რომელიღაც საერთო ტენდენციის გამოვლინებას ყველა ენისათვის. შემდეგ იგი გადადის ამერიკული მითების ამ კუთხით განხილვაზე. საშბრეთ ამერიკა, განსხვავებით ჩრდილოეთისაგან, სადაც თაფლი თითქმის განიდევნა ხმარებიდან და ასევე იგანსხვავებით ევროპისაგან, სადაც თამბაქო შედარებით ახალი შემოსულია, განსაკუთრებით ნოყიერი აღმოჩნდა მსგავს დაპირისპირებათა გამოვლენისა და გამოკვლევისათვის — ამ დაპირისპირების ორივე წევრი, თაფლიც და თამბაქოც, საშბრეთ ამერიკაში არსებობს უძველესი დროიდან.

თუ „მითოლოგიურების“ პირველი ორი ტომი მიძღვნილია სამხრეთამერიკელ ინდიელთა მითებისადმი, მისი ორი მომდევნო ტომი — „სუფრის ეტიკეტის წარმოშობა“ (1968 წ.) და „შიშველი ადამიანი“ (1971 წ.) ეძღვნება ჩრდილოამერიკელ ინდიელთა მითების გამოკვლევას იმ მეთოდის გამოყენებით, რომელსაც მიმართა კ. ლევი-სტროსმა ერთი სახის მითების სხვა სახის მითებად გარდაქმნის შესწავლისას.

კ. ლევი-სტროსის ეს გამოკვლევა წარმოადგენს სრულ გადატრიალებას ფოლკლორსა და მითოლოგიაში. ამ ვრცელი ნაშრომის ერთ ადგილას კ. ლევი-სტროსი თვითონვე უპირისპირებს თავის მეთოდს დღემდე უაღრესად პოპულარულ ისტორიულ-გეოგრაფიულ სკოლას, რომლის წიაღშიც აღმოცენდა სიუჟეტებისა (აარნე-ტომპსონი) და მოტივების (ტომპსონი) საყოველთაოდ მიღებული კატალოგები, რომლებიც ეყრდნობიან კლასიფიკაციათა გარკვეულ პრინციპებს. კ. ლევი-სტროსისათვის ისტორიულ-გეოგრაფიული სკოლა პირველ რიგში წარმოადგენს ძველი ისტორიული, დიაქრონული ფოლკლორისტიკის ნიმუშს. ურჩხულის შესახებ მითების მაგალითზე იგი შეეცადა ეჩვენებინა, რომ იქ, სადაც ისტორიული სკოლა დიაქრონული ევოლუცი-

ის კვალს, შემთხვევით ურთიერთობებს და იზოლირებულ წევრებს პოულობს, შეიძლება აღმოვაჩინოთ არსებით კონტრასტებზე დამყარებული მითოლოგიური სისტემები.

იმისათვის, რომ რამდენადმე დამაკმაყოფილებლად გავიგოთ კ. ლევი-სტროუსის მეთოდი და მის მიერ შემუშავებული სისტემა, საჭიროა შევეხოთ მის კიდევ ერთ ნაშრომს—„მწუხარე ტროპიკები“, რომელშიც ავტობიოგრაფიულ მომენტებთან ერთად, ავტორმა პოპულარული ფორმით გადმოგვცა თავისი შეხედულებები ჩვენთვის საინტერესო საკითხებზე.

„მწუხარე ტროპიკებში“ გამოიყოფა სამი არსებითი მომენტი:

1) ველურები ცხოვრობენ ბედნიერად, 2) ცივილიზაცია აზიანებს მათ ყოფას, 3) ცივილიზაცია უფრო უარესად წყვეტს რთულ ცხოვრებისეულ პრობლემებს, ვიდრე ველურები, რადგან ველურებმა გარეგანი „მე“ მკიდროდ არის დაკავშირებული შინაგანთან. კულტურული გარსი ჯერ კიდევ თხელია და ბუნებასთან მის კავშირს შეიძლება თვალი გვაადევნოთ; აღნიშნული არ დაშორებია აღმნიშვნელს და უამრავ ნიშანში შესაძლებელია ჭიარჩეს ბინარული ოპოზიციები.

წინათ ადამიანი ხორცსა და სხვა საჭმელს ქვაზე აწყობდა და ასე წვავდა მზეზე. მზის სხივები ცასა და დედამაწას ერთიან, პარამონიულ მთლიანობაში აერთიანებდა და ადამიანი ბუნებასთან სრულ თანხმობაში იმყოფებოდა. შემდეგ ადამიანმა დაიწყო საჭმლის დამზადება ცეცხლზე, შეიქმნა შრომის იარაღები, ტანსაცმელი, ხელსახმარები, ადამიანმა შეაბიჯა კულტურის სამყაროში და მის არსებობასა და კულტურას შორის გაჩნდა წინააღმდეგობები. მითების და, აგრეთვე, მისი დამხმარე ცხოველების მეშვეობით ადამიანი ცდილობს აღადგინოს დარღვეული პარამონია ბუნებასთან. დამთავრდა ოქროს ხანა (ასე უწოდებს კ. ლევი-სტროუსი კაცობრიობის ისტორიის ქვის ხანის პერიოდს) და დაიწყო ბრინჯაოს ეპოქა. ამ ეპოქაში ადამიანი საკმაოდ ხანს ინარჩუნებს მკაფიო ოპოზიციებს, რაც მას საშუალებას აძლევს იბატონოს ემპირიულ სინამდვილეზე. მითების საშუალებით ადამიანები ცდილობენ წაშალონ, ან შეარბილონ წინააღმდეგობები ბუნებასთან. მაგრამ ამის შემდეგ იწყება რკინის ხანა, გაჩნდა თანამედროვე ადამიანი და ყველაფერი აირია.

პირველყოფილი ადამიანი თავისი შინაგანი „მეთი“ არაფრით არ განსხვავდება თანამედროვისაგან: ერთსაც და მეორესაც ერთი და იგივე ბინარული ოპოზიციები გააჩნიათ (მათ შესახებ ქვემოთ იქნე-

ბა აღნიშნული). თანამედროვე ადამიანის აზროვნების სტრუქტურა, მიუხედავად მთელი იმ უსიამოვნებობა, რომელიც მას თავს გადახდა გამოვლილი გზის მანძილზე, უცვლელი დარჩა. იგი ზუსტად ისეთი-ვეა. როგორც პირველყოფილი ადამიანისა. თანამედროვე ადამიანი პირველყოფილისაგან განსხვავდება მხოლოდ თავისი გარეგნული „მეტი“ და აგრეთვე იმით, რომ მის გარეგან „მესა“ და შინაგან „მეს“ შორის კავშირი გაწყვეტილია ისტორიის მიერ.

მაგრამ თანამედროვე ადამიანს გააჩნია იმედი, რწმენა და შესაძლებლობა შეიცნოს თავისი შინაგანი „მე“. ამისათვის იგი უნდა გახდეს ეთნოლოგი, გაემგზავროს პირველყოფილ ადამიანებთან და იცხოვროს მათთან, მათსავით, — აღნიშნავს კ. ლევი-სტროსი.

კ. ლევი-სტროსის შემოწარმოდგენილ მსჯელობებში გამოყენებულია განსაკუთრებული მეთოდი — ბრიკოლაჟი, რომელსაც იგი ფართოდ მიმართავს მითების ანალიზის დროს. ბრიკოლაჟი, როგორც ცნობილია, ბილიარდის თამაშის ხერხია, რომლის დროსაც სხვა ბურთი: დარტყმით ბილიარდის მაგიდის კიდეს ასხლეტილი ბურთი აღწევს მიზანს.

ეთნოლოგს, როგორც უკვე ჩამოყალიბებულ კულტურულ გარემოცვაში მყოფს, გარკვეული ჩვეულება აქვს, რომელიც რომელიმე ბინარულ ოპოზიციას აღნიშნავს; რომელს სახელდობრ — თანამედროვე ადამიანთან ამის დადგენა შეუძლებელია, რადგან კავშირი აღნიშნულსა და აღმნიშვნელს შორის დაკარგულია ისტორიის, განვლილი გზის მიერ. მაგრამ ეთნოლოგი პირველყოფილ ადამიანში აღმოაჩენს მსგავს ჩვეულებას (ურტყამს თავისი ბურთით მის ბურთზე, — ბრიკოლაჟის პირველი ეტაპი). პირველყოფილ ადამიანში ეს ჩვეულება დაკავშირებულია ბინარულ ოპოზიციასთან (ბურთი ხვდება მაგიდის კიდეს და ასხლეტით ბრუნდება უკანვე — ბრიკოლაჟის დასკვნითი ეტაპი). ეთნოლოგმა უკვე იცის აღნიშნულის მნიშვნელობა (შეიქმნა ბინარული ოპოზიცია). ეს არის სწორედ ის, რასაც კ. ლევი-სტროსი „განზოგადებას“ უწოდებს. მსგავსი ოპოზიციის აღმოჩენისას, ეთნოლოგს უკვე შეუძლია ეს ჩვეულება შეადაროს ერთმანეთს.

უთქვათ, ადგილი აქვს კონკრეტულ მოვლენას; მითის გვირი ცოლად ირთავს თავის დას, თუმცა ინცესტი მკაცრად აკრძალულია, ეთნოლოგი ამ მოვლენას მიუხადაგებს პირველყოფილ ადამიანს. იქ იგი (მოვლენა) ჯერ კიდევ დაკავშირებულია გონიერ სტრუქტურასთან, ბინარულ ოპოზიციასთან „შეიძლება — არ შეიძლება“, და მასთან

(ბინარულ ოპოზიციასთან) ერთად უბრუნდება ეთნოლოგს. ახლა ვთქვათ, ეთნოლოგი მიაკვლევს სხვა კონკრეტულ მოვლენას: მეფე მითის გმირს აძლევს რთულ დავალებას იმ იმედით, რომ იგი ვერ გადაჭრის მას, მაგრამ მან იგი გადაჭრა; ამ შემთხვევაშიც ეთნოლოგი ამ მოვლენას კვლავ მოაქცევს ბინარული ოპოზიციის — „შეიძლება“ — „არ შეიძლება“-თა რიგში.

რა თქმა უნდა, ძნელია ყოველთვის დაეთანხმო კ. ლევი-სტროსის წარმოდგენილ მსჯელობებს. ავიღოთ თუნდაც ბრიკოლაჟის მეთოდი. პირველყოფილი ადამიანი კომპიუტერი როდია და მასში ბინარულ ოპოზიციებს არცა აქვს ადგილი — მას თვითონ ეთნოლოგი ჰქმნის, გამოყოფს, აჯგუფებს და ისიც ღრმა და ყოველმხრივი შესწავლის შემდეგ. ნიშანდობლივია თვით კ. ლევი-სტროსის ერთი გამონათქვამი, რომ შესანიშნავი იქნებოდა მხოლოდ ერთი რომელიმე სტრუქტურის შესწავლა, მაგრამ, სამწუხაროდ, სად წაუხვალ ემპირიულ სინამდვილესო. ამიტომ, ბინარული ოპოზიციების გამოვლენისათვის, კ. ლევი-სტროსს თვითონ უხდება გამოსვლა პირველყოფილი ადამიანის როლში. ჩემი აზროვნება ნეოლითურია, აცხადებს იგი; მე თქვენს შორისაც ისეთივე ვარ, მიმართავს იგი პარიზელებს, როგორც მათ შორის (მომთაბარე მონადირეებსა და შემგროვებლებს) ვიყავი. როდესაც კ. ლევი-სტროსი ამსგავსებს თავისთავს პირველყოფილ ადამიანებს, ცხადია, ამით იგი პარადოქსულ მტკიცებებს მიმართავს. სწორედ ამ მტკიცებების შესახებ აღნიშნავდნენ, რომ არ შეიძლება მათი მიღება სერიოზულად, რომ ამით კ. ლევი-სტროსი კატა-თავგობანას ეთამაშება მკითხველებსო და სხვ.

კ. ლევი-სტროსის შეხედულებები, როგორც აღინიშნა, ყველაზე თანამიმდევრულად წარმოდგენილია მაღალ პროფესიულ დონეზე დაწერილი, განმარტებული თეორიული ხასიათის და გარკვეული პრინციპით შერჩეული მისი სპეციალური სტატეების მოზრდილ კრებულში, რომელიც გამოიცა ცალკე წიგნად, ერთიანი მონოგრაფიული ნაშრომის სახით, „სტრუქტურული ანთროპოლოგიის“ (1958 წ.) სახელწოდებით. მასში წარმოდგენილი თავები ცალკე სტატეებად იბეჭდებოდა (ნაწილი) ინგლისურ ენაზე. მთლიანი წიგნის გამოქვეყნებამდე ორიოდე თავი ჩვენშიც გამოიცა რუსულ ენაზე. წიგნის ეს სახელწოდება ჩვენში მიღებული ტერმინოლოგიით შეიძლება დაახლოებით ასე გადმოვიცეს — „ეთნოლოგიის სტრუქტურული თეორია“.

ამ წიგნმა მას მსოფლიო სახელი მოუხვეჭა, 1958 წლიდან იგი განაგებს სოციალური ანთროპოლოგიის კათედრას კოლექტურ დე ფრანსში; იგი აირჩიეს საფრანგეთის აკადემიის წევრად, რაც, ცხადია, ავტორის მეცნიერულ დამსახურებათა უდავო აღიარებაა მისსავე სამშობლოში.

კ. ლევი-სტროსის არაერთგზის განუცხადებია, რომ მისი კონცეფცია ჩამოყალიბებაში მთავარი როლი მიეკუთვნებათ სოციოლოგ ემილ დიურკჰეიმს, ფსიქოლოგ ზიგმუნდ ფროიდს და ლინგვისტ ფერდინანდ დე სოსიურს. ე. დიურკჰეიმმა, როგორც ცნობილია, მკვეთრად გამიჯნა ინდივიდუალური ცნობიერება კოლექტიური ცნობიერებისაგან; ზ. ფროიდმა ინდივიდის შინაგანი „მე“ დაუმორჩილა არა-ცნობიერს, ხოლო დე სოსიურმა ენობრივი მასალის მიხედვით კონკრეტული წარმოდგენა მოგვცა ქვეცნობიერის შესახებ, ყოველ წინადადებაში გამოყო ორი დონე: ფაუცნობიერებელი (ენა) და გაცნობიერებელი (მეტყველება). კ. ლევი-სტროსის შეხედულებებზე სტრუქტურული ლინგვისტიკის გავლენის დიდი მნიშვნელობის შესახებ მეტყველებს ისიც, რომ მისი თვალსაზრისით, სტრუქტურული ლინგვისტიკა ისეთსავე განმარტებელ ზეგავლენას მოახდენს სოციალურ მეცნიერებებზე, როგორც ბირთვულმა ფიზიკამ მოახდინა ფიზიკის მეცნიერებებზე.

კ. ლევი-სტროსის კონცეფციის გავებისათვის აუცილებელია გვახსოვდეს, რომ ადამიანი ამ კონცეფციის მიხედვით წარმოდგენს კომპლექტურს. კომპლექტურს არ გააჩნია ცნობიერება; ადამიანის აზროვნების სტრუქტურაც ლევი-სტროსის მიხედვით, ასევე არა-ცნობიერია. ინფორმაცია, რომელსაც ვაწვდით კომპლექტურს, კოდირებულია ორმაგი ერთეულებით: სიტყვები — ინფორმაციის შინაარსია, ორმაგი ერთეულები — კოდი, იმისათვის რომ კომპლექტურს შივანოვდეს, მაგალითად, გაზეთის ოთხი სვეტის შინაარსი, საჭიროა დაახლოებით ნახევარმილიონი ორმაგი ერთეული. ასე გამოიყურება შინაარსი და კოდი ადამიანის თვალთახედვიდან. მაგრამ კომპლექტურის „თვალთახედვიდან“ საქმე საპირისპიროდ გამოიყურება. მისთვის ორმაგი ერთეულები ინფორმაციის შინაარსია, ხოლო სიტყვები — კოდი, ზუსტად ასე გამოიყურება საქმე კ. ლევი-სტროსის თვალთახედვიდანაც: საქორწინო ნორმები, ნათესაობრივი სისტემები, მითები არის კოდი და მცენიერის ამოცანა იმაში მდგომარეობს, რომ გამოავლინოს ის,

რაც კოდირებულია საქორწინო ნორმებში, ნათესაობრივ სისტემებში, მითებში, ე. ი. გამოავლინოს ბინარული ოპოზიციები.

თავის მეთოდს კ. ლევი-სტროსი თანამიმდევრულად მიმართავს ყოფისა და კულტურის სხვადასხვა მხარის შესწავლიათვის. ყოველ მათგანს იგი განიხილავს როგორც თვითმყოფად, თავისთავში ჩაკეტილ სისტემას და ცდილობს ყველგან მიაკვლიოს მხარის ლოგიკურ კანონზომიერებებს. მისი სისტემის მიხედვით, ყველაზე ხშირად განმეორებადი კანონზომიერებები — ეს „ბინარული ოპოზიციებია“, ე. ი. წყვილადი დაპირისპირებულობანი; იმისათვის რომ ცხადი გახდეს „ბინარულ ოპოზიციათა“ მრავალფეროვნება და მრავალსახოვნება, წარმოვადგენთ მათ შედარებით გრძელ ნუსხას; ნათელი-ბნელი, ჰაერ-საინი-ჩემი, რბილი-მაგარი, შშრალი-სველი. ტკბილი-მწარე, უმომოხარშული, ქორფა-დამქკნარი, ცარიელი-სავსე, მრგვალი-მოგრძო, ღია-დახურული, დახუფული-გადახსნილი, ახლო-შორი, ზედა-ქვედა, წინა-უკანა, მარცხენა-მარჯვენა, განივი-გრძელი, სწორი-მოღუნული, წინამავალი-უკანამავალი, ძლიერი-სუსტი, ნელი-სწრაფი, მშვიდი-მაძლარი, მშირი-ხევერიელი, დაინტერესებული-უინტერესო, მორცხვი თამამი, კატორი-ქალური, უფროსი-უმცროსი, ბებერი-ახალგაზრდა, რნდივიდუალური-კოლექტიური, საზამთრო-საზაფხულო, მიწიერი-ციური, ცოცხალი-მკვდარი, ადამიანური-ცხოველური, თავისი-სხვისი, ბუნებრივი-ზებუნებრივი, კეთილი-ბოროტი, შემქმნელი-დამანგრეველი, აქტიური-პასიური, ზომიერი-უზომო, გარეგანი-შინაგანი, პერიოდული-არაპერიოდული, ჩართული-გამორთული, ჩარიცხული-გამორიცხული, აქტუალური-ბანალური, აბსოლუტური-შეფარდებითი და მრავალი სხვა. ხოლო ყველაფერს კი საფუძვლად უდევს გენერალური ოპოზიცია „ბუნება-კულტურა“, რომელიც გამოვლინდება სულ სხვადასხვა სახის და მრავალფეროვან დაპირისპირებაში: საქმელში, მუსიკაში, საქორწინო წეს-ჩვეულებებში, მითოლოგიაში და სხვ.

„სტრუქტურული ანთროპოლოგიის“ საბოლოო ვარიანტის ჩამოქალიბებამდე კ. ლევი-სტროსი ინტენსიურად სწავლობდა არა მარტო ამ წიგნში წარმოდგენილი ეთნოლოგიის თეორიის ზოგადმეთოდოლოგიურ პრობლემებს, არამედ ამერიკანისტიკის კონკრეტულ საკითხებსაც. ამ დროს მისი ნაშრომების ყველაზე დამახასიათებელი თვისება იყო პრობლემისადმი მიდგომის იგივე მთლიანი ხასიათი, რომლითაც განსაზღვრულია სტრუქტურული მეთოდის გამოყენება

და, მეორე მხრივ, ერთდროულად სხვა მეცნიერებებთან ეთნოლოგი-
ის კონტაქტების ძიება.

კ. ლევი-სტროსის ორტომეულში „ნიღბების გზა“ (1975 წ.) ყუ-
რადღება გამახვილებულია სულ სხვადასხვა ადგილას აღმოჩენილი
მითოლოგიური ცხოველების სკულპტურულ გამოსახულებათა ერთ-
მანეთთან გასაოცარ მსგავსებებზე. ეს ის ცნობილი სკულპტურებია,
რომლებშიც ამ ცხოველებს გამოყოფილი აქვთ გიგანტური ენები.
ხელოვნების ეს მაღალმხატვრული ნიმუშები დასტურდება ჩრდილო-
ამერიკელი ინდიელების ყოფაში და მათივე მსგავს გამოსახულებებ-
ში სამხრეთ-აღმოსავლეთსა და აღმოსავლეთ აზიაში. კიდევ უფრო
საინტერესო და მრავალსმეტყველია ის დასკვნები, რომლებიც კ. ლე-
ვი-სტროსმა მიიღო ამერიკელ ინდიელთა მითოლოგიის უზარმაზარი
მასალის ანალიზისას. აქ მან დაასაბუთა ამერიკის ყველა ინდიელთა
ტომის მრავალრიცხოვანი და მრავალფეროვანი კულტურების ერთია-
ნობა.

ამავე ნაშრომში კ. ლევი-სტროსი დაწვრილებით განიხილავს ჩრდი-
ლო-ამერიკელ ინდიელთა მითს ბუნებრივი სპილენძის წარმოშობის
წესახებ და საბოლოოდ მიდის დასკვნამდე, რომელიც თვით მისთვისაც
პარადოქსული მოჩანს. მითებში მოთხრობილია, რომ სპილენძს,
გაიგივებულს მზესთან ან მბრწყინავ შხამიან თევზთან, კოცონში აგ-
დებენ. ეს თითქოს ეწინააღმდეგება საყოველთაოდ გავრცელებულ
მოსაზრებას იმის შესახებ, რომ კოლუმბამდელ ჩრდილოეთ ამერიკა-
ში სპილენძის გამოდნობა არ იცოდნენ. მაგრამ გამოირკვა, რომ სწო-
რედ ის ჩრდილოამერიკელ ინდიელთა ტომები, რომელთა მითებსაც
კ. ლევი-სტროსი სწავლობდა, იცნობდნენ სპილენძის ცხლად დამუშა-
ვების ტექნიკას. სპილენძის ზოდებს გარკვეული დროით ცეცხლში
ჩააგდებდნენ, ხოლო შემდეგ აცივებდნენ და ასე აწრთობდნენ. სწო-
რედ ეს ტექნიკა აისახა კ. ლევი-სტროსის მიერ გაანალიზებულ მი-
თებში.

ამრიგად, როგორც კ. ლევი-სტროსის ძირითადი, განმაზოგადებე-
ლი ხასიათის თეორიული ნაშრომების წარმოდგენილი ზოგადი მიმო-
ხილვიდან ჩანს, მისი მეცნიერული შეხედულებები, მისი კვლევა-ძიე-
ბა ემყარება მითებს, რიტუალებს, სოციალურ ურთიერთობათა ფორ-
მებს (საქორწინო ნორმები, ნათესაური სისტემები და სხვ.). ამათგან,
მითებსა და ფოლკლორს მის შემოქმედებაში დიდი, შეიძლება ითქ-
ვას ყველაზე მნიშვნელოვანი და არსებითი ადგილი უჭირავს; იგი ხომ

მითებულ სტრუქტურული ტიპოლოგიის მამამთავრადაა მიჩნეული. მისი პირველივე მნიშვნელოვანი ნაშრომი — „მითების სტრუქტურა“ მიძღვნა სწორედ მითებსა და ფოლკლორისადმი. მისი შესწავლის ობიექტია, როგორც ზემოთაც აღინიშნა, ამერიკელ ინდიელთა მითები.

არანაკლებ მნიშვნელოვანია კ. ლევი-სტროსის მეცნიერულ შემოქმედებაში სოციალურ ურთიერთობათა ფორმების შესწავლა. ამათგან იმის ნიშნად, თუ რამდენად დაწვრილებით აქვს მას ეს ფორმები შესწავლილი და დამუშავებული, შეიძლება დავასახელოთ ის ნათესაური ტიპტემები (ამათგანაც მხოლოდ უმთავრესები), რომლებიც მას „სტრუქტურულ ანთროპოლოგიაშია“ განხილული: ძმისშვილები, დედის ძმის შვილები, დის შვილები, მამის დის შვილები, ძმის ქალიშვილი, ქალიშვილის ქალიშვილი, დედის ძმის ქალიშვილის ქალიშვილი, დედის ძმის ქალიშვილი, ცოლის ქალიშვილი, მამის დის ქალიშვილის ქალიშვილი, დის ქალიშვილი, დედის დის ქალიშვილი, მამის დის ქალიშვილი, ძმის ცოლი, ცოლის ძმის ცოლი, მამის ცოლი, შვილის ცოლი და ა. შ. როგორც ვხედავთ, მისი მეცნიერული შემოქმედების ეს სფერო მოიცავს ნათესაობრივ სისტემებში გამოვლენილ თითქმის აბსოლუტურად ყველა ნიუანსს.

დაბოლოს, კ. ლევი-სტროსის ნაშრომებში მრავალი საინტერესო, და რაც მთავარია, ახლებური იდეები მოიპოვება.

**ეთნოგრაფია ხოფილ საგოთა კავშირში.
მარქსისტულ-ლენინური მტაპის შესახებ ეთნოლოგიაში ***

სოციალ-ეკონომიკური ფორმაციების აღრეული საფეხურების შესწავლისათვის მარქსიზმის კლასიკოსები დიდ მნიშვნელობას ანიჭებდნენ ეთნოგრაფიას.

ლ. მორგანის წიგნის—„ძველი საზოგადოება“ გაცნობამ მარქსიზმის კლასიკოსებს საშუალება მისცა შეეცნოთ ისტორიული განვითარების კონცეფციაში არსებული ხარვეზები. მორგანის მიერ გვაროვნულ ნათესაობაზე დამყარებული საზოგადოების აღმოჩენას და მის მნიშვნელობას მაღალ შეფასებას აძლევდნენ მარქსი და ენგელსი. მრავალ ახალ იდეას შორის, რომლებიც მარქსიზმის ფუძემდებლებმა საზოგადოების განვითარების კანონზომიერებათა დადგენის ცდისას შეიმუშავეს, ეთნოგრაფიისათვის განსაკუთრებული მნიშვნელობა ჰქონდა მარქსისა და ენგელსის შეხედულებებს საზოგადოების განვითარების უძველესი სტადიების შესახებ. საბჭოთა ეთნოგრაფიული მეცნიერებისათვის ფუძემდებლური მნიშვნელობა ჰქონდა მარქსის კონსპექტს ლ. მორგანის წიგნისა „ძველი საზოგადოება“, ენგელსის შრომებს — „შრომის როლი მაიმუნის გაადამიანების პროცესში“, „ოჯახის, კერძო საკუთრებისა და სახელმწიფოს წარმოშობა“ და სხვ.

აღამიანთა საზოგადოების უძველესი საფეხურის, წინაქალასობრივი და კლასობრივი საზოგადოებების პერიოდის ისტორიის შესწავლისათვის მარქსიზმის კლასიკოსთა შრომებს შორის განსაკუთრებით მნიშე-

* როგორც ამ ნაშრომის I თავში აღვნიშნეთ, ყოფილ სსრკ-ში „ეთნოლოგიის“ ნაცვლად დამკვიდრებული იყო ტერმინი „ეთნოგრაფია“. ამიტომ სსრკ-ში წარმოებულა ეთნოლოგიური კვლევა-ძიების მიმოხილვისას ჩვენც ტერმინ „ეთნოგრაფიას“ გამოვიყენებთ.

ნელოვანი იყო ფრ. ენგელსის ისტორიული ხასიათის შრომები. დიდი წვლილი მიუძღვის ფრ. ენგელსს პირველყოფილი საზოგადოების ისტორიის შესწავლიათვის. 1870 წელს, ძველირლანდიური კანონებისა და სხვა მასალის ანალიზის შედეგად ენგელსმა დაადგინა პოლიგამიის უნივერსალური ბუნება პირველყოფილ ხალხებში და გვაროვნული ურთიერთობების პირველხარისხოვანი მნიშვნელობა მათ საზოგადოებრივ წყობაში. 1876 წელს სტატიაში — „შრომის როლი მაიმუნის გადაძიანებაში“ ენგელსმა საფუძველი ჩაუყარა ადამიანთა საზოგადოების ჩამოყალიბების მარქსისტულ გაგებას. სხვა მეცნიერთაგან განსხვავებით, რომლებიც ადამიანის წარმოშობას და საზოგადოების ჩამოყალიბებას ბიოლოგიური პროცესებით, ან გეოგრაფიული გარემოს გავლენის შედეგად მიიხსენებდნენ, ენგელსმა წარმოაჩინა შრომითი საქმიანობის წარმოშობისა და სრულყოფის გადამწყვეტი როლი ამ პროცესში. ანთროპოგენეზისა და სოციოგენეზის შრომითი თეორია წარმოადგენს ფრ. ენგელსის წვლილს მარქსისტულ-ისტორიულ მეცნიერებაში. ნაშრომში — „ოჯახის, კერძო საკუთრებისა და სახელმწიფოს წარმოშობა“ (1884 წ.) ენგელსმა მორჯანის წიგნის „ძველი საზოგადოება“ (1877 წ.), მარქსის შენიშვნების ამ წიგნის შესახებ, აგრეთვე სხვა მეცნიერთა მასალების სინთეზირების შედეგების მიხედვით ჩამოაყალიბა მატერიალისტური შეხედულებები კაცობრიობის პირველყოფილი ისტორიის შესახებ.

მართალია, ფ. ენგელსის მიერ დახატული სურათის ზოგიერთი დეტალი მოძველდა შემდეგი კვლევა-ძიებების შუქზე, მაგრამ მისი ძირითადი დებულებები პირველყოფილი წყობის სოციალური სტრუქტურისა და ევოლუციის შესახებ. მისი განვიძარების წინაგვაროვნული და გვაროვნული სტადიების შესახებ, პირველყოფილ საოჯახო მეურნეობის, როგორც მისი ეკონომიკური საფუძვლების შესახებ, ოჯახის ევოლუციის შესახებ ჭკუფური ქორწინებიდან წყვილადი ოჯახისა და მონოგამიისაკენ, თავდაპირველი მატერიალური გვაროვნული ურთიერთობების პატრიარქალურისკენ გადასვლის შესახებ და სხვ. საფუძვლად დაედო ისტორიის მარქსისტულ მოძღვრებას. ამ მოძღვრებაში შეინარჩუნა თავისი მნიშვნელობა ძველი საბერძნეთის, ძველი რომის, კელტებს, გერმანელების და სხვა ხალხების ისტორიის ცალკეული ფაქტების ენგელსისეულმა ანალიზმა პირველყოფილი თემური წყობილების დაშლის პროცესის, კერძო საკუთრების წარმოშო-

ბის, გაცვლის, ქონებრივი უთანასწორობის, კლასებისა და სახელმწიფოს შესახებ.

სახელმწიფოს ჩამოყალიბების, წინაკაპიტალისტური საზოგადოებების სოციალ-ეკონომიკური წყობის საკითხები განხილულია ვ. ი. ლენინის მრავალ ნაშრომში. მე-19 საუკუნის შუა ხანებში ჩამოყალიბებული ეთნოგრაფია განავითარეს დიალექტიკური და ისტორიული მატერიალზმის ფილოსოფიურ საფუძველზე.

ეთნოგრაფია საბჭოთა პერიოდში, მისი პირველი, კონკრეტული წარმომადგენლები, გარკვეული თვალსაზრისით ეყრდნობოდნენ იმ მემკვიდრეობას და ხშირ შემთხვევაში იმ დემოკრატიულ საწყისებს, რომლებიც ნაწილობრივ ახასიათებდა ეთნოგრაფიულ კვლევა-ძიებებს XIX—XX საუკუნეების მიჯნაზე, ეს ერთი მხრავ. მეორე მხრივ, იმავე საბჭოთა პერიოდში, განსაკუთრებით 20—30-იანი წლების მიჯნიდან მოყოლებული, აღნიშნულმა სამეცნიერო დისციპლინამ მიიღო მკვეთრად გამონათული იდეოლოგიური დატვირთვა. დღის წესრიგში დადგა ფართო ინტერესი. აქ იგულისხმება მსოფლიოს სხვადასხვა ხალხის ეთნოგრაფიული კვლევა და თვით ქვეყნის შიგნით მოქცეული მოსახლეობის მიზანდასახული შესწავლა; იგი ეხმიანებოდა ოფიციალური წრეების პრაქტიკულ იმ ამოცანებს, რომლებიც ახალშექმნილი მრავალეროვნული სოციალისტური სახელმწიფოს წინაშე წარმოიშვა; მაგალითად, ეროვნული ოლქების შექმნა, ეროვნული მიჯნების დადგენა შუა აზიის ხალხებს შორის. ე. წ. „ლენინური ეროვნული“ პოლიტიკის განხორციელება მოითხოვდა ამა თუ იმ ხალხის ეთნოგენეტიკური ფესვების კვლევას, ქვეყნის მოსახლეობის ეთნიკური შემადგენლობისა და ეროვნული თავისებურებების, საზოგადოებრივი წყობისა და კულტურის ყოველმხრივ შესწავლას და შემდეგ ამ კვლევის შედეგების სასურველი კუთხით წარმოჩენას.

რუსეთში საბჭოთა ხელისუფლების დამყარების პირველსავე წლებში ლენინგრაღსა და მოსკოვში შეიქმნა ეთნოგრაფიული პროფილის ახალი სამეცნიერო ცენტრები. ამ მიმართულებით განსაკუთრებით ბევრი გააკეთა ჩრდილოეთის ხალხების ინსტიტუტმა, რომელიც არსებობდა ლენინგრადში. დიდი სამეცნიერო-ორგანიზაციული მნიშვნელობა ჰქონდა 1926 წელს ჟურნალ „ეთნოგრაფის“ დაარსებას, რომლის რედაქტორი იყო აკად. ს. ოლდენბურგი; ეს ჟურნალი ამ სახელწოდებით გამოდიოდა 1930 წლამდე, ხოლო 1931 წლიდან მას „საბჭოთა ეთნოგ-

რათია“ (Советская Этнография) ეწოდა. პირველ პერიოდში გამოქვეყნდა ჟურნალის 12 ნომერი. მათში გამოქვეყნებულია წერილები ეთნოგრაფიის, ფოლკლორისტიკის, კულტურისა და ლინგვისტიკის შესახებ, რომლებიც ეხება როგორც საბჭოთა კავშირის, ისე სხვა ქვეყნების ხალხებს. აქვეა რეცენზიები გამოქვეყნებულ ეთნოგრაფიულ ნაშრომებზე, საბჭოთა და უცხოელი ეთნოგრაფიული საზოგადოების საქმიანობის მიმოხილვები, ინფორმაციები მუზეუმებისა და სხვადასხვა გამოფენის შესახებ და მრავალი სხვა მასალა.

სსრკ მეცნიერებათა აკადემიის ნ. ნ. მიკლუხო-მაკლაის სახელობის ეთნოგრაფიის ინსტიტუტი წარმოადგენდა ეთნოგრაფიულ კვლევა-ძიებათა ცენტრალურ დაწესებულებას საბჭოთა კავშირში. იგი მჭიდრო ურთიერთობაში იყო რესპუბლიკურ და სხვა ადგილობრივ ეთნოგრაფიულ დაწესებულებებთან და კოორდინაციას უწევდა მათ სამეცნიერო-პრაქტიკულ საქმიანობას. სანტერესოა ამ დაწესებულების ჩამოყალიბებისა და მისი შექმნის ისტორია, იმ შორეული ძირებისადმი თვალის გადავლება, რომლის ბაზაზეც იგი ჩამოყალიბდა, როგორც ერთ-ერთი ავტორიტეტული სამეცნიერო ტრადიციების მქონე აკადემიური დაწესებულება.

ეთნოგრაფიის ინსტიტუტის პირველი წინამორბედი იყო 1714 წელს პეტერბურგში დაარსებული პეტრე პირველისეული კუნსტაკამერა. 1836 წელს კუნსტაკამერას გამოეყო ეთნოგრაფიული და ანატომიური მუზეუმები, რომლებიც 1878 წელს გაერთიანდნენ და შეიქმნა ანთროპოლოგიისა და ეთნოგრაფიის მუზეუმი. 1933 წელს, როგორც აღინიშნა, ლენინგრადში შეიქმნა ანთროპოლოგიის, არქეოლოგიისა და ეთნოგრაფიის ინსტიტუტი, რომლის შემადგენლობაში გაერთიანდა: პეტრე დიდის სახელობის ანთროპოლოგიისა და ეთნოგრაფიის ინსტიტუტი, სსრკ ხალხთა შემსწავლელი ინსტიტუტი (ეს უკანასკნელი შეიქმნა 1930 წელს), ხოლო 1937 წელს, რეორგანიზაციის შემდეგ, ჩამოყალიბდა ეთნოგრაფიის ინსტიტუტი.

1943 წლამდე სსრკ მეცნიერებათა აკადემიის ეთნოგრაფიის ინსტიტუტი მდებარეობდა ლენინგრადში, ხოლო ამ დროიდან გადაინაცვლა მოსკოვში. ლენინგრადში დარჩა მისი განყოფილება და ანთროპოლოგიისა და ეთნოგრაფიის მუზეუმი. 1947 წელს ინსტიტუტს მიენიჭა ნ. მიკლუხო-მაკლაის სახელი.

როგორც ზემოთაც მივუთითეთ, ეთნოგრაფიას ყოფილ საბჭოთა კავშირში ჰქონდა მკვეთრად გამოხატული იდეოლოგიური დატვირთვა,

რაც აისახა კიდევ ინსტიტუტის სამეცნიერო-კვლევით საქმიანობაში, სადაც მუშაობა წარიმართა სამი მიმართულებით: 1. საბჭოთა კავშირის ხალხების სოციალურ-ყოფითი და კულტურული პროცესების ცვლილებები სოციალიზმიდან კომუნისმზე გარდამავალ პერიოდში; 2. ეროვნებათა ჩამოყალიბება და ეროვნული პრობლემები; 3. ადამიანის წარმოშობა, ადამიანთა რასების წარმოშობა და განსახლება, პირველყოფილი საზოგადოების ისტორიის საკითხები.

ეთნოგრაფიის ინსტიტუტი სისტემატურად აწყობდა მრავალწლიან ექსპედიციებს, რომელთა მუშაობის მიზანი იყო სავსე ეთნოგრაფიული და ანთროპოლოგიური მასალების შეკრება. ინსტიტუტში შეიქმნა 35-მეცნიერული სამეცნიერო პროდუქცია, რომელიც ქვეყნდებოდა მრავალტომიანი პერიოდული გამოცემებისა და ცალკეული მონოგრაფიების, აგრეთვე სპეციალურად რომელიმე საკითხისადმი მიძღვნილი კრებულების სახით.

სამეცნიერო მასალის შეკრებისა და სამეცნიერო-ორგანიზაციული სამუშაოების ფორმირების პირობებში, ოქტომბრის გადატრიალების შემდგომი პირველი ათწლეულის განმავლობაში, საბჭოთა ეთნოგრაფიული კვლევა-ძიებები ხასიათდებოდა იდეურ-თეორიულ შეხედულებათა გარკვეული სიჭრელით. ეთნოგრაფებს შორის იყვნენ როგორც თანამიმდევრული ევოლუციონისტები (ლ. შტენბერგი, ბ. პეტრი, მ. კოსვენი, და სხვ.), ისე კულტურულ-ისტორიული სკოლის მიმდევრები (ბ. კუფტინი და სხვ.). ახალგაზრდა ეთნოგრაფთა მისწრაფება მარქსიზმისა და კვლევა-ძიებების მის საფუძველზე გამართვისადმი, ხშირად მხოლოდ ცალკეული ტერმინების მოშველიებაში გამოიხატებოდა, რომლებიც აღებული იყო მარქსისტული ლიტერატურიდან მისი დამუშავებისა და მასში ღრმად ჩაწვდომის გარეშე. გამონაკლისს შეადგენდა ცალკეული ნაშრომები პ. კუშნერისა, ვ. ნიკოლსკისა და სხვების, რომლებიც მიძღვნილი იყო პირველყოფილი საზოგადოების ისტორიისა და კულტურისადმი. ამავე დროს, უფროსი თაობის ეთნოგრაფების ერთი ნაწილი (ა. მაქსიმოვი) რჩებოდა წმინდა ემპირიული კვლევა-ძიებების პოზიციებზე, უარყოფდა თეორიულ განზოგადებებს და სხვ.

20-იანი წლების ბოლოსა და 30-იანი წლების დასაწყისში, მიმდინარე კლასობრივი ბრძოლების პირობებში, საბჭოთა ეთნოგრაფიაში, ისევე როგორც სხვა პუმანიტარულ მეცნიერებებში, გაიშალა ფართო დისკუსია სხვადასხვა თეორიული მიმდინარეობის დაძლევისა და მარქსისტული პრინციპების დამკვიდრებისადმი. ამ თვალსაზრისით განსაკუთ-

რებით დიდი მნიშვნელობა ჰქონდა 1929 წელს ეთნოგრაფიულ და 1932 წლის ეთნოგრაფიულ-არქეოლოგიურ თათბირებს. მიუხედავად ცალკეული უკიდურესობებისა (ეთნოგრაფიის საგნის მეტისმეტად ფართოდ ან მეტისმეტად ვიწროდ წარმოდგენა), ამ დისკუსიების შედეგად უკვე საფუძველი გაიმაგრა და გაბატონდა მარქსისტული მეთოდოლოგია.

30-იან წლებში შეიქმნა დიდი რაოდენობა ნაშრომებისა, რომლებშიც ანახულია საბჭოთა ეთნოგრაფიაში ისტორიულ-მარქსისტული, მარქსისტულ-ლენინური პრინციპები. ამ პერიოდის ეთნოგრაფთა საქმიანობისათვის განსაკუთრებით დამახასიათებელი იყო ყურადღების გამახვილება საზოგადოებრივი წყობის, სხვადასხვა ფორმის პატრიარქალური და პატრიარქალურ-ფეოდალური ურთიერთობების საკითხებზე. ეს უპირატესად დაკავშირებული იყო სოციალისტური მშენებლობის პრაქტიკასთან ქვეყნის ჩამორჩენილ ხალხებში, ასევე, ე. წ. „ბურჟუაზიულ და ნაციონალისტური ტენდენციების წინააღმდეგ ბრძოლასთან“.

გაიზარდა აგრეთვე, პირველყოფილობის, ეგზოგამიის, დედისეული გვარისა, სამხედრო დემოკრატიისა და სხვადასხვა ზოგადი თეორიული საკითხის შედარებით-ისტორიული შესწავლა (ე. კაგაროვის, ე. კრიჩევსკის, ა. ზოლოტარიოვის, ი. ვინნიკოვის, ს. ტოლსტოისა და სხვათა შრომები).

პრინციპულ საკითხებზე სხვადასხვა შეხედულების შეჯამების შედეგად თანდათანობით ჩამოყალიბდა ეთნოგრაფიის საბჭოთა სკოლა, რომელიც დაუპირისპირდა ბურჟუაზიულ მეცნიერებათა შეხედულებებს. ეთნოგრაფიის საბჭოთა სკოლის ამოსავალი ქვაკუთხედი იყო დიალექტიკური და ისტორიული მატერიალიზმის მეთოდოლოგიის გამოყენება, „სამეცნიერო კვლევა-ძიებების სოციალისტური მშენებლობის პრაქტიკულ ამოცანებთან მჭიდრო კავშირით“.

ფართოდ გაიშალა ეთნოგრაფიული სამუშაოები ომის შემდეგ წლებში. შეკრებილი ეთნოგრაფიული ცნობების განზოგადების მიზნით შეიქმნა სპეციალური ისტორიულ-ეთნოგრაფიული რეგიონალური ატლასები, რომელთა მომზადებისათვის გაერთიანებულ იქნა როგორც ცენტრის, ისე ადგილობრივი ეთნოგრაფების ძალები.

საბჭოთა ეთნოგრაფების მუშაობის შედეგია „მსოფლიოს ხალხების“ 13 ტომეულის (18 წიგნად) გამოცემა 1954—1966 წლებში, „ზოგადი ეთნოგრაფიის ნარკვევების“ გამოქვეყნება 5 ტომად (1957—1968 წწ.), „რასების და ხალხების“ გამოცემა 20 წიგნად (1978—1985 წწ.).

ეთნოლოგია-ეთნოგრაფიის ქართული სკოლა*

XIX საუკუნის შუახანებში ევროპასა და რუსეთში მიმდინარე ეთნოლოგიური სამუშაოების კვალდაკვალ საქართველოშიც დაიწყო პირველი ეთნოგრაფიული კვლევა. 1850 წელს ჩამოყალიბდა რუსეთის გეოგრაფიული საზოგადოების კავკასიის განყოფილება, რომელთანაც 1852 წელს დაარსდა „კავკასიური მუზეუმი“. მუზეუმში ეთნოგრაფიულ სამუშაოებს სათავეში ჩაუდგა ცნობილი პოეტი და საზოგადო მოღვაწე რ. ერისთავი; დაიწყო პირველი ეთნოგრაფიული კოლექციების შეკრება და მუზეუმში თავმოყრა. მართალია, 1856 წელს „კავკასიური მუზეუმი“ დაიხურა, მაგრამ 1865 წელს დაარსდა „კავკასიის მუზეუმი“, რომელიც დღემდე არსებობს საქართველოს სახელმწიფო მუზეუმის სახელწოდებით და წარმოადგენს საქართველოში ეთნოგრაფიულ კვლევა-ძიებათა ერთ-ერთ მნიშვნელოვან კერას. კავკასიის მუზეუმში დაარსებისთანავე დაიწყო ეთნოგრაფიული კოლექციების შეკრება, რასაც ძირითადად რარიტეტული და ანტიკვარული მეთოდი ედო საფუძვლად.

ეთნოგრაფიული სამუშაოების ინიციატორი და ხელშემწყობი იყო XIX საუკუნის დიდი ქართველი მოღვაწე ი. ჰავკავაძე. მის გარშემო დაირაზმა ქართველ მოღვაწეთა მნიშვნელოვანი ჯგუფი — რ. ერისთავი, ნ. ხიზანიშვილი, ბ. ნიჟარაძე, ი. გვარამაძე, დ. და მ. ჯანაშვილები, თ. სახოკია, ნ. ჯანაშია და სხვები, რომლებიც იმდროინდელ პერიოდულ პრესაში ხშირად გამოდიოდნენ ეთნოგრაფიული პუბლიკაციებით და წერილებით. თვალსაჩინო ეთნოგრაფიული ნაშრომები მოეპოვებათ დიდ ქარ-

* აღნიშნულ თავში საკიროდ ჩაეთვალეთ შედარებით დაწვრილებით მიმოგვეხილა ქართული ეთნოგრაფიული სკოლის განვითარების ეტაპები და დღევანდელი მდგომარეობა.

თველ მწერლებს ვაჟა-ფშაველას და „ხევის ბეთჰოვენს“—აღ. ყაზბეგს. ეთნოგრაფიული წერილები სისტემატურად იბეჭდებოდა ჟურნალ-გაზეთებში — „ღროება“, „ივერია“, „მოაზები“, „გუთნის დედა“, „მოგზაური“ და სხვ.

1907 წელს შეიქმნა საქართველოს საისტორიო და საეთნოგრაფიო საზოგადოება, რომელიც გადაიქცა ეთნოგრაფიულ კვლევა-ძიებათა მძლავრ კერად. ეთნოგრაფიის პრობლემების კვლევაში დიდი ღვაწლი მიუძღვით დ. ბაქრაძეს, ა. ხახანაშვილს, ნ. მარს, ი. ჯავახიშვილს.

რევოლუციის შემდეგ საქართველოში ეთნოგრაფია ჩამოყალიბდა დამოუკიდებელ სამეცნიერო დარგად. ამ წლებში ეთნოგრაფიულ სამუშაოებს სათავეში ჩაუდგა საქართველოს მუზეუმის ეთნოგრაფიის განყოფილების თანამშრომელთა ჯგუფი. აქვე ინახებოდა „კავკასიური მუზეუმის“, „კავკასიის მუზეუმის“, საქართველოს საისტორიო და საეთნოგრაფიო საზოგადოების, საქართველოს საეკლესიო მუზეუმისა და სხვა ეთნოგრაფიული კოლექციები. ამ დროსვე მიმდინარეობდა ახალი მეცნიერული და მეთოდოლოგიური კრიტერიუმების შემუშავება და ძველის კრიტიკული გადაფასება.

ქართველმა ეთნოგრაფებმა გ. ჩიტაიას ხელმძღვანელობით შეიმუშავეს ეთნოგრაფიულ კვლევა-ძიებათა კომპლექსური-ინტენსიური მეთოდი, რომელზეც აღიზარდა და იზრდება ეთნოგრაფთა თაობები.

ეთნოლოგთა აღზრდის საქმეში დიდი წვლილი მიუძღვის თბილისის ი. ჯავახიშვილის სახელობის სახელმწიფო უნივერსიტეტის ეთნოგრაფიის კათედრას. უნივერსიტეტში ეთნოგრაფია (ეთნოლოგიის სახელწოდებით) თავდაპირველად წარმოდგენილი იყო 1921 წლიდან ბიოლოგიის, ანთროპოლოგიისა და ეთნოლოგიის კათედრაზე. 1935—1936 წლებში კათედრას სახელი გამოეცვალა და ეწოდა წინაქლასობრივი საზოგადოების ისტორიის კათედრა.

1938 წლიდან უკვე ისტორიის ფაკულტეტთან არსდება ეთნოგრაფიის კათედრა, რომლის გამგედ დაინიშნა აკადემიკოსი გ. ჩიტაია, ხოლო კათედრის წევრებად მუშაობდნენ რ. ხარაძე, ვ. ბარდაველიძე (1939 წ.), მ. გეგეშიძე (1949 წ.), მ. ჩართოლანი (1951 წ.). ეთნოგრაფიის დამოუკიდებელი კათედრის გახსნით, დასაბამი მიეცა ეროვნული მეცნიერების ამ დარგში სასწავლო-პედაგოგიური და მეცნიერული საქმიანობის დაფუძნებას. ცხადია, საუნივერსიტეტო განათლების ამ მნიშვნელოვანი კერის გარეშე ძნელი იქნებოდა დღეს ქართული ეთნოლოგიური სკოლის ფართოდ აღიარებულ წარმატებებზე საუბარი.

1953 წლიდან ეთნოგრაფიის კათედრა შეუერთდა არქეოლოგიისა და ხელოვნებათმცოდნეობის კათედრას, ხოლო 1968 წლიდან კვლავ ცალკე კათედრად ჩამოყალიბდა. 1973 წლამდე კათედრის გამგე იყო აკად. გ. ჩიტაია, ხოლო 1973 წლიდან ა. ლეკიაშვილი. ამჟამად კათედრას ხელმძღვანელობს საქართველოს მეცნ. აკად. წევრ-კორესპონდენტი პროფესორი ვ. შამილაძე.

ეთნოგრაფიის კათედრა ფართო მუშაობას აწარმოებს სასწავლო-აღმზრდელობით და სამეცნიერო კვლევა-ძიების დარგში. კათედრა ხელმძღვანელობს ეთნოგრაფიის კურსის სწავლებას ისტორიის, აღმოსავლეთმცოდნეობის, ხელოვნებისა და გეოგრაფიის ფაკულტეტებზე. ლექციები იკითხება შემდეგ საგნებში: ეთნოგრაფიის საფუძვლები, რელიგია ისტორია, საქართველოს ეთნოგრაფია, ირანის, თურქეთისა და არაბული ქვეყნების ეთნოგრაფია, ტარდება სპეცკურსები ზოგად და საქართველოს ეთნოგრაფიაში.

ეთნოლოგიის კათედრაზე სულ 21 თანამშრომელია. მათ შორის სამი ისტორიის მეცნიერებათა დოქტორი, პროფესორი. სამი ისტორიის მეცნიერებათა კანდიდატი — დოცენტი, ხოლო ოთხი თანამშრომელი ისტორიის მეცნიერებათა კანდიდატია. კათედრის შტატშია რამდენიმე მეცნიერი თანამშრომელი და ლაბორანტი.

მრავალმხრივია პროფესორ-მასწავლებელთა კვლევითი სფერო. ისტორიის მეცნიერებათა დოქტორ, პროფესორ ვ. შამილაძის სამეცნიერო კვლევის ძირითადი მიმართულებაა ქართველი ხალხის სამეურნეო ყოფა და კულტურა. ორი ათეული წლის განმავლობაში ქართველი ხალხის მესაქონლეობის, სამეურნეო-კულტურული და სოციალურ-ეკონომიკური ასპექტების გაშუქებას მკვლევარმა მიუძღვნა 3 მონოგრაფია და რამდენიმე ნაშრომი. მათ შორის „საქართველოს მესაქონლეობის სამეურნეო-კულტურული და სოციალურ-ეკონომიკური პრობლემები“, (1979 წ.) ბოლო პერიოდში საუნივერსიტეტო სალექციო კურსებისა და სახელმძღვანელოს მომზადებასთან დაკავშირებით ვ. შამილაძემ გამოაქვეყნა რიგი ნაშრომები ზოგადი ეთნოგრაფიის საკითხებზე. აქ ძირითადად განხილულია ეთნოგრაფიის საგნისა და ობიექტის, ტრადიციულყოფითი კულტურის არსის, აგრეთვე სავსე კვლევა-ძიების მეთოდის საკითხები.

ისტორიის მეცნიერებათა დოქტორის, პროფესორ ს. ჭანტურიშვილის ინტერესების სფეროში თავდაპირველად შედიოდა ეთნომუსიკოლოგია, რომელსაც მიუძღვნა მისი საკანდიდატო დისერტაცია; ხოლო

შემდეგ კვლევის ობიექტად აირჩია ისტორიული ეთნოგრაფიის საკითხები. ს. ჰანტურიშვილის მიერ გამოქვეყნებული მონოგრაფიით — „ყოფა და კულტურა V—X საუკუნეებს საქართველოში (ისტორიულ-ეთნოგრაფიული კვლევის ცდა)“, (1984 წ.) საფუძველი ჩაეყარა საქართველოში ისტორიული ეთნოგრაფიული საკითხების კვლევას. ნაშრომში მონოგრაფიულად არის შესწავლილი V—X საუკუნეების საქართველოს ყოფა და კულტურა, გამოკვლეულია როგორც სოციალურ-ეკონომიკური, ისე კულტურული ყოფის საკითხები: მეურნეობა და სამეურნეო ყოფა, ოჯახი და საოჯახო ურთიერთობები, აღზრდისა და სწავლა-განათლების პრობლემები, დაბადების, ნათლობის, გარდაცვალებისა და დაკრძალვის რიტუალებთან დაკავშირებული საკითხები, ქართველების კავშირურთიერთობები მეზობელ ხალხებთან და სხვ. მონოგრაფიამ „ყოფა და კულტურა V—X საუკუნეების საქართველოში (ისტორიულ-ეთნოგრაფიული კვლევის ცდა)“ თბილისის უნივერსიტეტის 1985 წლის პირველი პრემია დაიმსახურა.

ისტორიის მეცნიერებათა დოქტორი, პროფესორი ნ. მაისურაძე ეთნომუსიკოლოგიის ხაზით მუშაობს. იგი იკვლევს ქართული ხალხური მუსიკის წარმოშობის ისტორიულ-ეთნოგრაფიულ საფუძვლებს, მის კულტურულ-ყოფით და ეთნიკურ ფუნქციებს, მუსიკალური ტექსტების წყაროთმცოდნეობით მნიშვნელობას ეთნო-კულტურულ და ეთნო-გენეტიკური პრობლემის კვლევას.

ისტორიის მეცნიერებათა კანდიდატის, დოცენტ თ. ცაგარეიშვილის ინტერესების სფეროში შედის ფერეიდნელ ქართველთა ყოფისა და კულტურის, მათი ადაპტაციის საკითხები, აგრეთვე ეთნო-ეკოლოგიის, კერძოდ, ტყის მეურნეობის ეთნო-ეკოლოგიური ასპექტების კვლევა საქართველოში. ამ საკითხებს მიუძღვნა მან მონოგრაფიები: „ფერეიდნელი ქართველები“, (1981 წ.) და „ეკოლოგიის ხალხური ტრადიციები“, (1992 წ.).

ისტორიის მეცნიერებათა კანდიდატი, დოცენტი ი. კვიციანი მუშაობს სევანეთის ეთნოგრაფიის საკითხებზე. მისი საკანდიდატო დისერტაციის თემაა „მესაქონლეობა სევანეთში (ეთნოგრაფიული მასალების მიხედვით)“. გამოქვეყნებული შრომებიდან აღსანიშნავია მისი „ეთნოგრაფიული ძიებანი“, (1992 წ.), სადაც განხილულია სევანეთის მატერიალური და სულიერი კულტურის მეტად მნიშვნელოვანი საკითხები. ამავე დროს იგი სათავეში უდგას ქართული ხალხური ხუროთმოძღვრებისა და ყოფის მუზეუმს (მუზეუმი ღია ცის ქვეშ).

XIX საუკუნის გამოჩენილი ქართველი მწერლების, საზოგადო მოღვაწეების ნაშრომებსა და თხზულებებში მოცემულ ეთნოგრაფიულ რეალებს იკვლევს ისტორიის მეცნიერებათა კანდიდატი, დოცენტი ო. მიმინოშვილი, რომლის საკანდიდატო დისერტაციის თემაა „რ. ერისთავი და საქართველოს ეთნოგრაფია“, და რომელიც დაიცვა 1986 წელს. მისი კვლევის სფეროში შედის აგრეთვე რელიგიის ისტორიის საკითხების კვლევა.

კათედრის წევრთა მიერ (ვ. შამილაძე, ს. ჭანტურიშვილი, ი. კვიციანი, ო. მიმინოშვილი, ზ. კუტალიეშვილი, ნ. კალმახელიძე, თ. ლუდუშაური) რუსულიდან ითარგმნა ყოფილი სსრკ სახალხო განათლების სახელმწიფო კომიტეტის მიერ დაშვებული სახელმძღვანელო უმაღლესი სასწავლებლების ისტორიის სპეციალობის სტუდენტებისათვის, შედგენილი მოსკოვის უნივერსიტეტის ეთნოგრაფიის კათედრის ავტორთა კოლექტივის მიერ, რომლის სახელწოდებაცაა „ეთნოგრაფია“.

გამოქვეყნდა პროფ. . ჭანტურიშვილის დამზარე სახელმძღვანელო „ეთნოგრაფიული მეცნიერების მოკლე ისტორია“, თბ., 1989.

ეთნოლოგიის კათედრასთან 1991 წლიდან ფუნქციონირებს „ეთნიკური კულტურისა და ეროვნული ტრადიციების“ ლაბორატორია.

სასწავლო-აღმზრდელიობითი პროცესისათვის დამახასიათებელ სამუშაოებთან ერთად ლაბორატორიამ წინა პლანზე დააყენა საქართველოს ეთნოგრაფიის ფუნდამენტური პრობლემების, მისი ახალი მიმართულებების მეცნიერული კვლევა-ძიება. კათედრის ლაბორატორიის სამეცნიერო-კვლევითი თემატიკა შემუშავდა იმ ძირითად პრობლემებზე, რომლებიც ზოგადად ქართველი ხალხის კულტურულ-ისტორიული მემკვიდრეობის კვლევა-ძიებას ისახავდნენ მიზნად.

ქართულ ისტორიოგრაფიაში, დღეს შექმნილი ვითარებიდან გამომდინარე, უაღრესად აქტუალურია ეთნოგენეზისა და ეთნიკური კულტურის შესწავლა. ლაბორატორიის ერთ-ერთ მიზანს შეადგენს ამ საკითხების კვლევა. ლაბორატორიის თემატიკაში შეტანილია ქართველი ხალხის კუთხურ-რეგიონალური სტრუქტურა შესაბამისი ეთნოგრაფიული ჯგუფებით. ლაბორატორიის ერთ-ერთ მიზანს შეადგენს ამ საკითხების კვლევა, საქართველოში ისტორიულად მიმდინარე ეთნიკური პროცესებისა და ერთაშორისი ურთიერთობების ეროვნული ტრადიციების ახლებური ანალიზი და შეფასება, რაც დღეს ხშირად ისტორიული სინამდვილის ტენდენციური აღქმისა და განზოგადების საგანია.

ლაბორატორიის კვლევით თემატიკაში განსაკუთრებული ადგილი ეთმობა რელიგიის პრობლემებს, როგორც მატერიალური და სულიერი კულტურის სინთეზს, რომლის სწავლებას პრაქტიკას ხანგრძლივი ტრადიცია გააჩნია ეთნოგრაფიის კათედრაზე.

ამრიგად, ეთნიკური კულტურისა და ეროვნული ტრადიციების ლაბორატორიაში აღნიშნულ საკითხებზე სამეცნიერო მუშაობა მიმდინარეობს ორი მიმართულებით: 1. ეთნოლოგიის კათედრის თეორიული და სასწავლო-მეთოდური პრობლემებისა და 2. საქართველოს ეთნოლოგიის ფუნდამენტურ მიმართულებათა პრობლემების კვლევას განხრით.

კათედრის მიერ აღზრდილ სტუდენტ-ეთნოგრაფთა და ასპირანტთა მნიშვნელოვანი ნაწილი, სათანადო მეცნიერული წვრთნის შედეგად დღეს წარმატებით მუშაობს საქართველოსა და კავკასიის ეთნოგრაფიის დარგში, მრავალ მათგანს მიღებული აქვს მეცნიერებათა დოქტორის, პროფესორის, მეცნიერებათა კანდიდატის და დოცენტის სამეცნიერო ხარისხი და წოდება. გარკვეული წლების მანძილზე კათედრა სისტემატურად აწარმოებდა ასპირანტებს საზღვარგარეთისა (ბულგარეთი, უნგრეთი) და ჩრდილო კავკასიის რესპუბლიკებიდან.

კათედრასთან აქტიურად მუშაობს სტუდენტ-ეთნოგრაფთა სამეცნიერო წრე. სტუდენტები მონაწილეობენ საუნივერსიტეტო, რესპუბლიკურ და საკავშირო კონფერენციებში.

სტუდენტთა სასწავლო მომზადების პროცესში მნიშვნელოვანი ადგილი ეთმობა სავსე საწარმოო პრაქტიკას. კათედრაზე სავსე-საწარმოო პრაქტიკას გეგმიანი ხასიათი აქვს და რეგულარულად ტარდება 1941 წლიდან. სავსე-საწარმოო პრაქტიკას წინ უძღოდა სპეციალური მომზადება, რომელიც ორ ძირითად მომენტს შეიცავს: 1. ეთნოგრაფიული კვლევა-ძიების კომპლექსურ-ინტენსიური მეთოდის თეორიული საფუძვლებისა და სავსე ეთნოგრაფიული მასალის შეგროვების ტექნიკური ხერხების დაუფლება. 2. სამუშაო რაიონის (კუთხის) და შესასწავლი საკითხის შესახებ არსებული სპეციალური ლიტერატურის წინასწარი დამუშავება.

1969 წელს ეთნოგრაფიის კათედრამ სტუდენტები სასწავლო პრაქტიკაზე მიავლინა დებრეცენის უნივერსიტეტში. იმავე წლის სექტემბერში საპასუხო ვიზიტით ეთნოგრაფიის კათედრას ეწვია უნგრელი სტუდენტები დებრეცენის უნივერსიტეტიდან.

ეთნოგრაფიის კათედრას საქმიანი ურთიერთობა ჰქონდა და აქვს როგორც საბჭოთა კავშირის, ისე ყოფილი სოციალისტური ქვეყნების

უმადლესი სასწავლებლების (პრადის, ბუდაპეშტის, დებრეცენის, იენის, ბერლინის, ვარშავის, ლოდის) უნივერსიტეტების შესაბამის კათედრებთან.

ამჟამად საქართველოში ეთნოგრაფიული კვლევა-ძიების ცენტრებია: ივ. ჭავჭავიძის სახელობის ისტორიისა და ეთნოგრაფიის ინსტიტუტი, აკად. ს. ჭანაშვიას სახელობის საქართველოს სახელმწიფო მუზეუმის ეთნოგრაფიის განყოფილება და თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის ეთნოლოგიის კათედრა. ინტენსიური ეთნოგრაფიული სამუშაოები მიმდინარეობს ღია ცის ქვეშ მუზეუმსა და რაიონულ ისტორიულ-ეთნოგრაფიულ და მხარეთმცოდნეობით მუზეუმებში (ქუთაისში, მესტიაში, ახალციხეში და სხვ.).

ეთნოგრაფიის განყოფილების ისტორია საქართველოს სახელმწიფო მუზეუმში მისი დაარსებიდან, 1852 წლის 10 მაისიდან იწყება: ამ დღეს კავკასიის გეოგრაფიული საზოგადოების წინაშე დაისვა საკითხი კავკასიის მუზეუმის დაარსების შესახებ. აქვე შეიქმნა ეთნოგრაფიული კომისია, რომლის ბაზაზეც შემდგომში დაარსდა ეთნოგრაფიული განყოფილება, რომელიც თავიდანვე ორიენტირებული იყო მთელი კავკასიის მასშტაბით მატერიალური, საგნობრივი ნივთების შეკრებაზე. პირველი ნივთები მუზეუმს შეისწირა მისმა თანამშრომელმა, ცნობილმა პოეტმა და ეთნოგრაფმა რაფიელ ერისთავმა. მალე მუზეუმის ფონდები იზღენად გამდიდრდა, რომ 1897 წელს გადაწყდა მუზეუმის კატალოგის გამოცემა 6 ტომად, რომელთაგან ერთი ეთნოგრაფიულ კოლექციებს მიეძღვნა.

XIX საუკუნის II ნახევარში, კაპიტალისტური ელემენტები ინტენსიურად იჭრებოდა კავკასიაში. შესაბამისად ეს ვითარება იწვევდა მნიშვნელოვან ცვლილებებს მოსახლეობის ყოფასა და კულტურაში. ამ პერიოდში ეთნოგრაფიული მასალების შეკრება-გამოვლენა გააქტიურდა. ეთნოგრაფიული კოლექციების შესაკრებად მუზეუმი აწყობდა მივლინებებსა და ექსპედიციებს, რომლებსაც მაშინ „ექსკურსიები“ ეწოდებოდა. განსაკუთრებით მნიშვნელოვანი იყო ამ დროს ტანააკმლის და ოქრომჭედლობის ნიმუშების შექმნა. კავკასიის ხალხთა კოსტუმით იზღენად გამდიდრდა მუზეუმი, რომ 1910 წელს გადაწყდა გამოცემულიყო კოსტუმების ატლასი, რისთვისაც მოიწვიეს ცნობილი მხატვრები — მაქა ტილკე, მატეასევიჩი და სხვები. მაგრამ ამ შესანიშნავ საქმეს 1914 წელს დაწყებულმა მსოფლიო ომმა შეუშალა ხელი. ამ პერიოდში უკვე ფუნქციონირებდა ეთნოგრაფიული გამოფენაც, ეთნოგრაფიის

განყოფილების თანამშრომლებიდან აუცილებლად უნდა აღინიშნოს ა. კაზნაკოვისა და გ. ჩურსინის საქმიანობა, რომელთა მეცადინეობით, განსაკუთრებით 1907—1910 წლებში ეთნოგრაფიული კოლექციები მნიშვნელოვნად გამდიდრდა.

1921 წლიდან მუზეუმის ეთნოგრაფიის განყოფილებაში მუშაობას იწყებენ ახალგაზრდა მეცნიერები — გ. ჩიტაია და ს. მაკალათია. მალე მათ შეუერთდა ვ. ბარდაველიძე; ისინი ეწეოდნენ ინტენსიურ სამუზეუმო-საფონდო, საექსპედიციო და სამეცნიერო საქმიანობას. მიმდინარეობდა ექსპონატების აღრიცხვა და ახალი ნივთების მიღება. ეს ერთგვარი რეორგანიზაცია ფაქტობრივად 1925—1926 წლებისათვის დასრულდა.

ამავე წლებში მუზეუმის ეთნოგრაფებმა გამოაქვეყნეს მთელი რიგი ნაშრომები, რომლებმაც ფაქტობრივად სათავე დაუდეს ეთნოგრაფიულ მეცნიერულ კვლევა-ძიებას. ეს შრომები ძირითადად „მუზეუმის მონაბეში“ ქვეყნდებოდა. ამ საეტაპო მნიშვნელობის შრომებიდან აღსანიშნავია გ. ჩიტაიას „სვანური საკურცხილი“, „ფიტარეთისა და გუდარეხის საფლავის ქვები“; ს. მაკალათიას „მითრას კულტი საქართველოში“ და ვ. ბარდაველიძის „ხის კულტის საკითხისათვის საქართველოში“.

აღნიშნულ ნაშრომებში მოცემულია არა მხოლოდ ფაქტობრივი მასალა კონკრეტულ საკითხებზე და მათი ანალიზი, არამედ რიგი თეორიული დებულებანი ეთნოგრაფიული კვლევა-ძიების გაშლისა და მის მიმართულებებთან დაკავშირებით. ეს გარემოება უფრო რელიეფურად გამოიკვეთა 1926 წელს გ. ჩიტაიას მიერ „მიმომხილველში“ გამოქვეყნებულ სტატიასში — „ქართული ეთნოლოგია“, სადაც გატარებულია ის აზრი, რომ ჭერ საქიროა ეთნოგრაფიული მასალის უხვად და უსწრაფესად შეკრება, ხოლო ამის შემდგომ მისი თეორიული განზოგადება.

მართლაც 20-იან წლებში შეკრებილ იქნა და მუზეუმში დაუნჯდა უამრავი ნივთიერი მასალა. ამავე პერიოდში დასრულდა მუზეუმის ახალი კორპუსის მშენებლობა, რამაც კიდევ ერთი იმპულსი მისცა ეთნოგრაფიული გამოფენების მოწყობას. 30-იანი წლების დასაწყისში მოეწყო ორი თემატური გამოფენა — „ხევსურეთი“ და „სვანეთი“.

1938 წლამდე ეთნოგრაფიული კვლევის ძირითად კერად საქართველოში მუზეუმის ეთნოგრაფიული განყოფილება რჩებოდა. ამის შემდეგ კი წარმოიქმნა მეორე კერა ენის, ისტორიისა და მატერიალური კულტურის ინსტიტუტი, თუმცა უნდა აღინიშნოს, რომ თითქმის ყველა დამწყებმა ეთნოგრაფმა გაიარა სამუზეუმო სკოლა, რამაც შემდ-

გომში მათ საქმიანობასა და მოღვაწეობაზე კეთილშეიშობილი გავლენა იქონია.

30-იან წლებში მუზეუმში გრძელდება საექსპოზიციო საქმიანობა. 1937 წელს გაიხსნა აბისინიის გამოფენა, 1938 წელს — კავკასიური ხალიჩების, 1939 წელს — „ქართული კოსტიუმი“; ზემდგომ — „ქართული შვიარალბა“ (1940 წ.), „ქართველი ხალხის ერთიანი ეთნოგრაფიული გამოფენა“ — (1954 წ.), ეწყობოდა აგრეთვე მოძრავი გამოფენები.

1961 წლიდან საფონდო და საექსპოზიციო საქმიანობასთან ერთად ეთნოგრაფიის განყოფილების თანამშრომლები, ისტორიის მეცნიერებათა დოქტორის გ. ჯალაბაძის ხელმძღვანელობით საქართველოს რეგიონალურ ეთნოგრაფიულ შესწავლას აწარმოებენ. ამის შედეგად გამოქვეყნდა კრებულები — „თუშეთი“, „სამცხე-ჯავახეთი“, „ქსნის ხეობა“, „იმერეთი“, „სამეგრელო“, „გურია“, „ლეჩხუმი“, „შიდა ქართლი“. „ქვემო ქართლი“, „სვანეთი“ და სხვა, რომლებმაც მნიშვნელოვანი წვლილი შეიტანეს ქართულ ეთნოგრაფიულ საკვლევადიებო საქმიანობაში. პარალელურად მიმდინარეობდა საფონდო მასალების პუბლიკაციები კატალოგების სახით: გამოქვეყნდა „სარტყლების კატალოგი“, მუზეუმში დაცული „ამქრის დროშების კატალოგი“, „კერამიკის კატალოგი“ და სხვ.

დღეისათვის ეთნოგრაფიის განყოფილების 10 ფონდში დაცულია 32000 ექსპონატი. ესენია: საჭურვლის, ქსოვილების, ხის ნაკეთობათა, კერამიკის, ხალიჩების, რკინის ნაკეთობათა, სპილენძ-ბრინჯაოს ნაკეთობათა, ძვირფასი ნივთების, ტყავის და ე. წ. დამხმარე ფონდები.

ყოველივე ზემოთ თქმულიდან, აკად. ს. ჯანაშიას სახელობის საქართველოს სახელმწიფო მუზეუმის ეთნოგრაფიის განყოფილება კვლავ რჩება ქართული ეთნოგრაფია-ეთნოლოგიის ერთ-ერთ მძლავრ კერად.

აკად. ს. ჯანაშიას სახელობის სახელმწიფო მუზეუმის ეთნოგრაფთა კვლევითი თემატიკა ძალზე ფართოა. მაგალითად, ისტორიის მეცნიერებათა დოქტორის, გიორგი ჯალაბაძის საკვლევე თემატიკა მოიცავს შემდეგ საკითხებს: სამიწათმოქმედო კულტურა აღმოსავლეთ საქართველოს მთაში, სამეგრელოში, გურიაში, ლეჩხუმში, ქართლში და ა. შ. მისი კვლევის არეალში შემოდის აგრეთვე ეთნიკურ პროცესებთან დაკავშირებული საკითხები ქვემო ქართლში, შიდა ქართლში, კახეთში. გ. ჯალაბაძე პარალელურად მუშაობს მუზეუმთმცოდნეობის სფეროში. მან ამ კუთხით გამოსცა ისტორიის მეცნიერებათა კანდიდატთან, ლ. მოლოდინთან თანაავტორობით „საქართველოს სახელმწიფო მუზეუმის

დროშების კატალოგი (ამქრის დროშები)“, აგრეთვე „საქართველოს სახელმწიფო მუზეუმის ეთნოგრაფიული ფონდების გზამკვლევი“ ქართულ და რუსულ ენებზე. მისი ძირითადი მონოგრაფიებია: „სამიწათმოქმედო იარაღების ისტორიიდან საქართველოში“, (1960 წ.), „მემინდვრების კულტურა საქართველოში“ (ორ ნაწილად), (1986 წ., 1989 წ.);

ისტორიის მეცნიერებათა კანდიდატის მიხეილ ჩართოლანის მონოგრაფიაში — „ქართველი ხალხის მატერიალური კულტურის ისტორიიდან“, განხილულია კერასთან დაკავშირებული საკითხები. იგი წლების მანძილზე ეწევა ჰვანეთის ეთნოგრაფიულ კვლევას. კვლევის არეალში შედის საცხოვრებელი და სამეურნეო ნაგებობანი, ხალხურ მეტალურგიასთან დაკავშირებული საკითხები. აგრეთვე იგი მუშაობს სვანეთის ეკლესიებში დაცული შეწირული მასალის კლასიფიკაცია-სისტემატიზირების საკითხებზე.

საქართველოს სახელმწიფო მუზეუმში ნაყოფიერ ეთნოგრაფიულ კვლევას აწარმოებს ისტორიის მეცნიერებათა კანდიდატი კონსტანტინე ჩოლოყაშვილი, რომლის კვლევის სფეროა ქართული იარაღ-საჭურველი. მისი სტატიები, რომლებიც ძირითადად მუზეუმის „მოამბეშია“ გამოქვეყნებული, ეხება როგორც ტექნოლოგიას, ისე ცივ იარაღთან დაკავშირებულ საკითხებს.

ისტორიის მეცნიერებათა კანდიდატის გურამ გასიტაშვილის კვლევის არეალი ხიზ ხურობას მოიცავს. ამ პრობლემასთან დაკავშირებით ნაყოფიერი მუშაობა აქვს ჩატარებული, რაც აისახა კიდევ მის მიერ გამოქვეყნებულ სტატიებზე და მონოგრაფიაში — „ხის დამუშავების ხალხური წესები საქართველოში“, (1962 წ.).

ისტორიის მეცნიერებათა კანდიდატის ლეილა მოლოდინის საკვალიფიკაციო თემა აისახა მის მონოგრაფიაში — „ქართველი ხალხის მატერიალური კულტურის ისტორიიდან (ხეთსახდელები)“. მისი კვლევის სფეროა აგრეთვე ღებვის ხალხური წესები საქართველოს სხვადასხვა კუთხეში.

ისტორიის მეცნიერებათა კანდიდატ ლამარა ბედუკიძეს შესწავლილი აქვს ხალხურ ავეჯთან დაკავშირებული საკითხები როგორც აღმოსავლეთ, ისე დასავლეთ საქართველოში. გაანალიზებული აქვს ამ პრობლემასთან დაკავშირებული როგორც სოციალურ-ფუნქციური, ასევე სემანტიკასთან დაკავშირებული საკითხები. მისი კვლევის შედეგები წარმოდგენილია მრავალ სტატიასა და აგრეთვე მონოგრაფიაში —

„ხალხური ავეჯი აღმოსავლეთ საქართველოს მთიანეთში, (ეთნოგრაფიული მასალების მიხედვით)“, (1973 წ.).

ისტორიის მეცნიერებათა კანდიდატი ციალა ბეზარაშვილი წლების განმავლობაში იკვლევს ქართულ ხალხურ ჩაცმულობას. მან 1974 წელს გამოცა შრომა — „ქალის სამოსელი აღმოსავლეთ საქართველოს მთიანეთში“, სადაც გათვალისწინებულია როგორც სავლეთ ეთნოგრაფიული მასალის შედეგები, ასევე საქართველოს სახელმწიფო მუზეუმის ეთნოგრაფიის განყოფილების ქსოვილების ფონდში დაცული ჩაცმულობის ნიმუშები. აგრეთვე გამოქვეყნებული აქვს სტატიები სამოსელთან დაკავშირებით ეთნოგრაფიულ კრებულებში — „სამეგრელო“, „გურია“, „ლეჩხუმი“, „შიდა ქართლი“ და სხვ.

ისტორიის მეცნიერებათა კანდიდატი მზია მაკალათია მუშაობს მესაქონლეობასთან დაკავშირებულ საკითხებზე, რამაც ასახვა პოვა მონოგრაფიაში — „მესაქონლეობა აღმოსავლეთ საქართველოს მთიანეთში“ (1985 წ.), რომელიც გამოირჩევა როგორც ეთნოგრაფიული მასალის სიუხვით, აგრეთვე მისი ანალიზით. მან შემდგომში მუშაობა გააგრძელა წყლის კულტთან დაკავშირებულ საკითხებზე ლეჩხუმში, კახეთში, შიდა და ქვემო ქართლში და სხვ.

ისტორიის მეცნიერებათა კანდიდატების ცისანა კაკაბაძისა და მაცვალა ზანდუკელის ინტერესთა სფეროს ქართული ხალხური კერამიკა წარმოადგენს. ც. კაკაბაძე ძირითადად დასავლეთ საქართველოს იკვლევს ამ თვალსაზრისით, რაც აისახა მონოგრაფიაში — „შროშული კერამიკა“, (1982 წ.). ასევე იგი იკვლევს სპილენძის მეტალურგიათა დაკავშირებულ საკითხებს და ლითონის ფონდის მიხედვით გამოაქვეყნა შესაბამისი სტატიები. მ. ზანდუკელი კი, რომლის კვლევის არეალში აღმოსავლეთ საქართველოა, მუშაობას კვლავ აღნიშნულ თემატიკაზე აგრძელებს. ზაყურადღებოა მისი გამოკვლევა „ქართული ხალხური კერამიკა (ქსნის ხეობა)“. (1982 წ.).

ისტორიის მეცნიერებათა კანდიდატის თაზარ გელაძის მიერ შესწავლილია მიწათმოქმედებასთან დაკავშირებული შრომის ორგანიზაციის ფორმები როგორც აღმოსავლეთ, ისე დასავლეთ საქართველოში. ამასთან, საინტერესოა ის გარემოება, რომ მის სტატიებში ასახულია როგორც ქართველი, ისე არაქართველი მოსახლეობის ყოფაში დაცული ეთნოგრაფიული მასალები.

ისტორიის მეცნიერებათა კანდიდატ ნანულა ჭიჭიას გამოქვეყნებული აქვს მასალები ეთნოგრაფიის განყოფილების ტყავის ფონდიდან, მაგრამ

მისი კვლევის ძირითად თემატიკას მაინც ხალხური მენიუ წარმოადგენს და ამავე საკითხზე აქვს გამოქვეყნებული მონოგრაფია — „აღმოსავლეთ საქართველოს მთიელთა კვების კულტურა“ (1988 წ.).

ეთნოგრაფი ლეილა სოსელია იკვლევს, როგორც ხალხურ ოქრომკედლობასთან დაკავშირებულ, აგრეთვე მკურნალობის ხალხურ წესებთან დაკავშირებულ საკითხებს და ამისთვის აუცილებელ ხელაწყო-იარაღებს (იხ. ეთნოგრაფიული კრებული „ლეჩხუმი“).

ისტორიის მეცნიერებათა კანდიდატის ნოდარ შოშიტაშვილის კვლევის სფეროში ექცევა თანამედროვე საოჯახო ყოფასთან დაკავშირებული ეთნოსოციალური პრობლემები — შიდა ქართლში, ქვემო ქართლში, კახეთში, აღმოსავლეთ საქართველოს მთიანეთში. მან შეისწავლა შიდა ქართლის თანამედროვე სოფლის მოსახლეობის ყოფა და კულტურა, გამოქვეყნებული აქვს აგრეთვე სტატიები ეთნოგრაფიის განყოფილებაში იარაღის ფონდთან დაკავშირებით.

ისტორიის მეცნიერებათა კანდიდატის ელდარ ნადირაძის მიერ მონოგრაფიულად არის დამუშავებული ქვითხურობასთან დაკავშირებული საკითხები იმერეთში. გამოქვეყნებული აქვს აგრეთვე შრომები შიდა და ქვემო ქართლის ლეჩხუმის ქვითხურობაზე. ამჟამად მუშაობს მემორიალურ ძეგლებზე (საფლავის ქვები).

ეთნოგრაფიის განყოფილების ამ კოლექტივში, თავისი მოკრძალებული სიტყვა თქვა განყოფილების მეცნიერ-თანამშრომელმა, აწ განსვენებულმა ეთნოლოგმა გიორგი ჩიკოიძემ. იგი იკვლევდა აღმოსავლეთ საქართველოს ქალაქების თანამედროვე ყოფას. აგროვებდა მასალებს ქალაქის მოსახლეობის როგორც საწარმოო, ისე საოჯახო ყოფის საკითხებზე. ამ თვალსაზრისით საინტერესო შედეგები აქვს მიღებული გორის, თელავის, სიღნაღისა და ბოლნისის მოსახლეობის შესწავლის მაგალითზე. დასანანია, რომ ეს გამოკვლევები გამოუქვეყნებელი დარჩა ავტორს.

ამჟამად, მუზეუმის ეთნოგრაფიის განყოფილებას მრავალი ახალგაზრდა მეცნიერ-თანამშრომელი ჰყავს, რომლებიც აგრძელებენ აქ დამკვიდრებულ ტრადიციებს, მუშაობენ ეთნოლოგიური მეცნიერების სხვადასხვა სფეროში, ფართოა მათი კვლევის თემატიკა და უეჭველია, ახლო მომავალში, მათი სახით ძლიერი დასაყრდენი ეყოლება ქართულ ეთნოლოგიურ მეცნიერებას.

იმ სამეცნიერო-კვლევით დაწესებულებებს შორის, რომელმაც ხელი შეუწყო ეთნოლოგიური მეცნიერების განვითარების საქმეს საქარ-

თველოში, დიდია ივ. ჯავახიშვილის სახელობის ისტორიის და ეთნოგრაფიის ინსტიტუტის ეთნოლოგთა კოლექტივის წვლილიც.

ჯერ კიდევ 1935 წელს შეიქმნა ეთნოგრაფიის სექცია კავკასიის იატორიულ-არქეოლოგიურ ინსტიტუტში, რომელიც წარმოადგენდა ისტორიის, არქეოლოგიისა და ეთნოგრაფიის ინსტიტუტის წინაპარ სამეცნიერო დაწესებულებას.

1936 წლიდან ინსტიტუტს ეწოდა აკად. ნ. მარის სახელობის ენის, ისტორიისა და მატერიალური კულტურის ინსტიტუტი („ენიმკი“), სადაც 1938 წლიდან ეთნოგრაფიის სექცია ჩამოყალიბდა ცალკე განყოფილებად აკადემიკოს გ. ჩიტაიას ხელმძღვანელობით. ქართველი ეთნოლოგების წინაშე იმთავითვე იდგა შემდეგი ამოცანა — ქართველ ტომთა ძველი მატერიალური კულტურის, სოციალური ყოფისა და სულიერი კულტურის შესწავლა გადმონაშთების საფუძველზე. ასევე გეგმიანი და სისტემატური ხასიათი მიეცა საველე-ეთნოგრაფიულ სამუშაოებს. 1937 წელს ეთნოგრაფიის განყოფილებამ მოაწყო კომპლექსური ექსპედიცია იმერეთში გ. ჩიტაიას ხელმძღვანელობით. 1939 წელს შედგა რამდენიმე საველე-ეთნოგრაფიული ექსპედიცია რაჭაში, ფშავში, ქიზიყში, პირიქით ხევსურეთში, პატარა ლიახვისა და მეჯუდის ხეობაში, თიანეთში და სხვ. აღსანიშნავია ამ ექსპედიციებში მოპოვებული საველე მასალების ანალიზის საფუძველზე გამოქვეყნებული მონოგრაფიები, როგორიცაა ვ. ბარდაველიძისა და გ. ჩიტაიას მიერ 1939 წელს დაბეჭდილი „ქართული ხალხური ორნამენტი I, ხევსურული“; ვ. ბარდაველიძის — „სვანურ ხალხურ დღეობათა კალენდარი. I, ახალი წლის ციკლი“ (1939 წ.) რუსუდან ხარაძის — „დიდი ოჯახის გადმონაშთები სვანეთში“ (1939 წ.) და ალექსი რობაქიძის — „კოლექტიური ნადირობის გადმონაშთები რაჭაში“ (1941 წ.). საქართველოს მთიანეთის ეთნოგრაფიული შესწავლის საქმეში დიდი წვლილი მიუძღვის ვ. ბარდაველიძის ნაშრომს — „აღმოსავლეთ საქართველოს ქართველი მთიელების სასულიერო ტექსტები“ (1938 წ.), ასევე ი. ხიზანიშვილის (ურბნელი) ნაშრომებს — „ეთნოგრაფიული ნაწერები“ (1940 წ.), „მიცვალებულის კულტი ხევსურეთში“ (1940 წ.). 1939—1945 წლებში ქართველი ხალხისათვის ამ მეტად მძიმე პერიოდში, როცა მიმდინარეობდა მეორე მსოფლიო ომი, ინსტიტუტის ეთნოგრაფებს არ შეუწყვეტიათ სამეცნიერო-კვლევითი სამუშაოები, რისი მაგალითიცაა ამ პერიოდში მოწყობილი კომპლექსური ექსპედიციები: 1943 წელს ხევსურეთში და 1944 წელს მოწყობილი ოთხი ექსპედიცია: სვანეთში, ხევსურეთში, გურიასა და გუდამაყარში.

1961 წლიდან ისტორიის, არქეოლოგიისა და ეთნოგრაფიის ინსტიტუტის ეთნოგრაფიის განყოფილების ბაზაზე შეიქმნა ეთნოგრაფიის სექტორი, რომელშიც, 1981 წლამდე შედიოდა ორი განყოფილება—საქართველოს ეთნოგრაფიის განყოფილება და კავკასიის ეთნოგრაფიის განყოფილება.

1981 წლიდან ინსტიტუტში საქართველოს ეთნოგრაფიის განყოფილება, 4. ქართულ-კავკასიური კულტურულ-ისტორიული ურთიერ-სექტორში დაკომპლექტდა ხუთი ერთეული: 1. მატერიალური კულტურისა და სამეურნეო ყოფის ეთნოგრაფიული შესწავლის განყოფილება, 2. სოციალურ ურთიერთობათა ეთნოგრაფიული შესწავლის განყოფილება, 3. სულიერი კულტურის ეთნოგრაფიული შესწავლის განყოფილება, 4. ქართულ-კავკასიური კულტურულ-ისტორიული ურთიერთობების ეთნოგრაფიული შესწავლის განყოფილება, 5. ანთროპოლოგიის განყოფილება.

ისტორიის, არქეოლოგიისა და ეთნოგრაფიის ინსტიტუტში, ეთნოგრაფიული მუშაობის დაწყებიდან დღემდე, ინტენსიური კვლევა-ძიება მიმდინარეობს საქართველოს მატერიალური კულტურისა და სამეურნეო ყოფის ეთნოგრაფიული შესწავლის განყოფილებაში (გამგე დ. ჭარხაძე). ამ განყოფილების კვლევის არეში ექცევა ისეთი პრობლემები, როგორცაა: ქართველი ხალხის კულტურულ-ისტორიული და ეთნოგრაფიული შესწავლა, ქართულ-ბულგარული ისტორიულ-ეთნოგრაფიული პარალელების კვლევა და სხვ.

მიწათმოქმედების სისტემისა და სამიწათმოქმედო იარაღების შესწავლაში დიდია აკად. გ. ჩიტაიას დაჰსახურება. მისი შრომები „რაჭული სახენელი“ („ენიშკის მოამბე“, 1937 წ.) და „ქსნური შთის გუთანა“ („ენიშკის მოამბე“, V—VI, 1974 წ.) საფუძვლად დაედო ამ მიმართებით ცალკეული რეგიონების მონოგრაფიულ კვლევას.

დიდი მუშაობა ჩატარდა მევენახეობა-მელვინეობის, როგორც მეურნეობის უძველესი და ტრადიციული დარგის შესწავლის საქმეში. ფართოდაა წარმოდგენილი მევენახეობა-მელვინეობის ტრადიციული ფორმები ლ. ფრუიძის მონოგრაფიაში — „მევენახეობა და მელვინეობა საქართველოში, 1, რაჭა“, 1974 წ. საქართველოს მევენახეობის ათასწლოვან ტრადიციებზე მოგვითხრობს ა. ლეკიაშვილის ნაკვევები სათაურით „შენ ხარ ვენახი“, თბ., 1972 წ.

მესაქონლეობის ტრადიციული ფორმების შესწავლაში მნიშვნელოვანი წვლილი შეიტანეს ინსტიტუტის მატერიალური კულტურისა და სამეურნეო ყოფის ეთნოგრაფიული შესწავლის განყოფილების თანამშრომლებმა. ამ მიმართებით, ქვემო ქართლში მესაქონლეობის შესწავლის საკითხებისადმი მიძღვნილი თ. ცაგარეიშვილის მონოგრაფია — „მესაქონლეობის ისტორიისათვის ქვემო ქართლში“, თბ., 1986 წ.

სამეურნეო ყოფასთან დაკავშირებული საკითხების კვლევასთან ერთად, მატერიალური კულტურისა და სამეურნეო ყოფის ეთნოგრაფიული შესწავლის განყოფილებაში ინტენსიურად მიმდინარეობს ქართველი ხალხის მატერიალური კულტურის საკითხების შესწავლაც.

მნიშვნელოვანი წვლილი შეიტანეს ქართული ეთნოგრაფიული მეცნიერების განვითარების საქმეში ეთნოგრაფებმა, ისტორიის მეცნიერებათა დოქტორებმა ჯ. რუხაძემ — „ხალხური აგროკულტურა დასავლეთ საქართველოში“, თბ., 1973 წ., ნ. ბრეგვაძემ — „მთის მიწათმოქმედება დასავლეთ საქართველოში“, თბ., 1969 წ., ლ. ბერიაშვილმა — „ტერასული მიწათმოქმედება მესხეთში“, თბ., 1970 წ.

სოციალურ ურთიერთობათა ეთნოგრაფიული შესწავლის განყოფილებაში (გამგე დ. ვ. ითონიშვილი) მუშავდება შემდეგი პრობლემები: ქართველი ხალხის საოჯახო და საზოგადოებრივი ყოფა, ეთნოგრაფიის ისტორია და სხვ.

განყოფილების მუშაობის მალალმეცნიერულ დონეზე მეტყველებს მათ მიერ შესრულებული მონოგრაფიები: ვ. ითონიშვილის „კავკასიის ხალხთა საოჯახო ყოფა (ისტორიოგრაფიული ნარკვევი)“, თბ., 1977 წ. მისავე, „ქართველ მთიელთა საოჯახო ურთიერთობის ისტორიიდან“, თბ., 1960 წ; მ. ბეჭაიას „ძველი და ახალი საქორწინო ტრადიციები აჭარაში“, ბათუმი, 1977 წ; ნ. აბესაძის „ხელოსნური წარმოება და ხელოსანთა ყოფა საქართველოს ქალაქებში (XIX ს. II ნახ. XX ს. დასაწყისი), თბ., 1986 წ. ლ. მელიქიშვილის „ტრადიციული საქორწინო წესჩვეულებების სტრუქტურის ანალიზი და ინოვაცია“, თბ., 1986 წ. რ. თოფჩიშვილის „აღმოსავლეთ საქართველოს მთიელთა მიგრაცია XVII—XX სს.“ თბ., 1984 წ; მ. კანდელაკის „ქართველ მთიელთა საზოგადოებრივი ცხოვრებიდან — ამანათობის ინსტიტუტი“, თბ., 1987 წ; ს. ბახიას „აფხაზური „აბიფარა“ პატრონიზა“, თბ., 1987 წ. და სხვ. გ. გოცირიძის „ქორწინება ფერეიდნელ ქართველებში“, თბ., 1987 წ. ვახტანგ ითონიშვილის „არაგვის ზეობა“. თბ., 1988 წ.

ქართველი ხალხის რელიგიური რწმენა-წარმოდგენების და ხალხუ-

რი მედიცინის საკითხების კვლევა ინტენსიურად მიმდინარეობს საქართველოს სულიერი კულტურის ეთნოგრაფიული შესწავლის განყოფილებაში. განყოფილება მუშაობს შემდეგ პრობლემებზე: რელიგიის ისტორიის, ქართული ხალხური მედიცინის, მკურნალობის ხალხურ ტრადიციების და აგრეთვე ქართული დამწერლობის წარმოშობა-განვითარების საკითხებზე (გამგე ი. მ. დ. თ. ოჩიაური). ამ განყოფილების თანამშრომელთა წარმატებებზე მეტყველებს მონოგრაფიები: თ. ოჩიაურის „მითოლოგიური გადმოცემები აღმოსავლეთ საქართველოს მთიანეთში“, თბ., 1967 წ., ი. სურგულაძის „ქართული ხალხური ორნამენტის სიმბოლიკა“, თბ., 1986 წ.; ნ. მინდაძის „ქართული ხალხური მედიცინა“, თბ., 1982 წ., ე. ერაიშვილის „უძველესი სოციალურ-რელიგიური ინსტიტუტები საქართველოს მთიანეთში“, თბ., 1982 წ., დ. გიორგაძის „დაკრძალვისა და გლოვის წესები საქართველოში“, თბ., 1987 წ., ნ. აბაკელიას „მითი და რიტუალი დასავლეთ საქართველოში“, თბ., 1991 წ. (რუსულ ენაზე) და სხვ.

ნაყოფიერ მუშაობას ეწევა ინსტიტუტის ქართულ-კავკასიური კულტურულ-ისტორიული ურთიერთობების ეთნოგრაფიული შესწავლის განყოფილება. ამ განყოფილების პრობლემათა შესწავლის რიგში შედის: საქართველოს არაქართული მოსახლეობის ეთნოგრაფია, ქართულ-ჩრდილო კავკასიური კულტურულ-ისტორიული ურთიერთობანი, ტრადიცია და თანამედროვეობა და ეთნოგრაფიის თეორიისა და ისტორიის საკითხები (გამგე ი. მ. კ. ვ. ჩიქოვანი). განყოფილების თანამშრომელთა მიერ ჩატარდა საველე-ეთნოგრაფიული ექსპედიციები ჩეჩენთ-ინგუშეთში, ოსეთში, საქართველოს მთიანეთში — ხევში, მთიულეთ-გუდამაყარში, ხევსურეთში, თუშეთში, პანკისის ხეობაში და სხვ. განყოფილების თანამშრომელთა მიერ შესრულებულია საყურადღებო მონოგრაფიები: მ. ქანთარას „უბარდოს სამეურნეო ყოფიერ ისტორიიდან“, თბ., 1982 წ.; ბ. გამყრელიძის „ცენტრალური კავკასიის მთიელთა აღური მესაქონლეობა“, თბ., 1989 წ., ნ. ჯავახიძის „ოსების ნათესაობის სისტემა“, თბ., 1989 წ. (რუს. ენაზე); ა. ქალდანის „ცენტრალური კავკასიონის მთიელთა კომუნიკური კულტურა (ქართულ-კავკასიური კულტურულ-ისტორიული ურთიერთობებისათვის)“, თბ., 1990 წ.; ვ. ჩიქოვანის „მავნე ტრადიციების წინააღმდეგ ბრძოლა XIX საუკუნის II ნახევრის ქართული პერიოდიკის მიხედვით“, თბ., 1979 წ. და სხვ.

ისტორიისა და ეთნოგრაფიის ინსტიტუტის ბაზაზე ცალკე გამოიყო ქართული მუსიკალური ეთნოგრაფიის შემსწავლელი საინსტიტუტო

საპრობლემო ჯგუფი. ამჯერად ჯგუფი მუშაობს სამხრეთ და სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოში ხალხური მუსიკისა და საყოფაცხოვრებო ტრადიციების შესწავლის საკითხებზე (ჯგუფის ხელმძღვანელი ი. მ. დ. ნ. მაისურაძე). ამ ჯგუფის თანამშრომელთა წარმატებებზე მეტყველებს მონოგრაფიები: ნ. მაისურაძის „აღმოსავლეთ საქართველოს მუსიკალური კულტურა“, თბ., 1971 წ., მ. შილაკაძის „ქათული ხალხური საკრავები და საკრავიერი მუსიკა“, თბ., 1970 წ. და სხვ. ასევე, ინსტიტუტის ეთნოგრაფიის სექტორში ჩამოყალიბდა ეროვნული ტრადიციების სამეცნიერო-კვლევითი ცენტრი (ხელმძღვანელი პროფ. მ. კეკელია). რომელიც მუშაობს პრობლემაზე — ქართული ხალხური სამართლის ინსტიტუტები აღმოსავლეთ საქართველოს მთიანეთში.

გარდა აღნიშნულისა, ისტორიისა და ეთნოგრაფიის ინსტიტუტის ყველა ზემოთ ჩამოთვლილი განყოფილების სამეცნიერო-კვლევით თემატიკაში შედის საქართველოს ეთნოგრაფიის ნარკვევების დამუშავება-გამოცემა.

ეთნოლოგიური მეცნიერების პროპაგანდის, ქართველი ერის მატერიალური კულტურის პროპაგანდის საქმეში დიდი წვლილი მიუძღვის ქართული ხალხური ხუროთმოძღვრებისა და ყოფის მუზეუმს ღია ცის ქვეშ, რომელმაც ფუნქციონირება დაიწყო 1961 წლიდან. იგი დაარსებულია აკადემიკოს გ. ჩიტაიას მიერ.

მუზეუმის ტერიტორიის შერჩევა და შემდგომ მისი დაგეგმარება იქვე შემუშავდა, რომ დაცული ყოფილიყო საქართველოს ეკონომიკურ გეოგრაფიული და ადმინისტრაციულ-ტერიტორიული განლაგება.

ქართველი ხალხის ხუროთმოძღვრებისა და ყოფისათვის დამახასიათებელი ობიექტები წარმოდგენილია ამ ძირითად ზონაში, აქედან ხუთი — აღმოსავლეთ საქართველოზე მოდის, ხოლო ხუთი დასავლეთ საქართველოზე, ორივე მხარის მაღალმთიანეთის გათვალისწინებით.

აღმოსავლეთ საქართველოში შემავალი ზონები განლაგებულია ორ ხრამს შორის მოქცეული მწვანე ზოლის დასავლეთით. ამ ზოლის აღმოსავლეთით კი, საბაგრო გზის მხარეს მდებარეობს დასავლეთ საქართველოს სექტორში შემავალი ზონები.

აღმოსავლეთ საქართველოს სექტორში შედის: 1. ცენტრალური ზონა (შიდა და ქვემო ქართლი), 2. აღმოსავლეთის ზონა (შიგა და გარეკახეთი), 3. სამხრეთის ზონა (სამცხე-თრიალეთი და ჭავჭავთი), 4. სამაჩაბლო და ქსნის ხეობა; 5. აღმოსავლეთ მთიანეთი, რომელიც მოიცავს ხევს, მთიულეთ-გულდამაყარს, ფშავ-ხევსურეთსა და თუშეთს.

დასავლეთ საქართველო შედგება: 6. შავი ზღვისპირეთის, ანუ კოლხეთის ზონის (გურია, სამეგრელო), 7. დასავლეთის, ანუ რიონისპირეთის ზონის (იმერეთი, რაჭა-ლეჩხუმი), 8. აჭარის, 9. აფხაზეთის და 10. დასავლეთ მაღალმთიანეთის ზონისაგან (ზემო და ქვემო სვანეთი, ლეჩხუმი).

მუზეუმის ორივე სექტორის ზემო ნაწილში განლაგებულია მაღალმთიანი რაიონები კომპლური ციხე-სახლებით.

გარდა პროპაგანდისტული საქმიანობისა, ქართული ხალხური ხე-როთმოდღვრებისა და ყოფის მუზეუმში ფუნქციონირებს სამეცნიერო საბჭო, რომელიც ხელმძღვანელობს მუზეუმის სამეცნიერო-კვლევით და საექსპოზიციო საქმიანობას.

მუზეუმს კავშირები აქვს როგორც ყოფილ საბჭოთა რესპუბლიკების ტერიტორიაზე განლაგებულ, ისე საზღვარგარეთის ქვეყნების ღია ცის ქვეშ მუზეუმებთან.

მნიშვნელოვან მუშაობას ეწევენ მუზეუმის თანამშრომლები სამუზეუმო ფონდების შესყიდვა-შეესებაში, აღრიცხვისა და სისტემატიზაციის საქმეში.

ქართულ ეთნოლოგიას ჰყავს ბევრი გამოჩენილი წარმომადგენელი, რომელთა სახელები ფართოდ არის ცნობილი მსოფლიოში. ქართველმა ეთნოლოგებმა შექმნეს ორაგინალური თეორიები, ჩამოაყალიბეს მნიშვნელოვანი სამეცნიერო სკოლები, ამ სახელოვან მეცნიერთა რიცხვს ეკუთვნის საქართველოს მეცნიერებათა აკადემიის აკადემიკოსი, პროფესორი გიორგი სპირიდონის ძე ჩიტაია, რომელმაც თავისი გამოკვლევებითა და მოღვაწეობით ჰალალი ავტორიტეტი მოუხვეჭა ქართულ ეთნოლოგიურ მეცნიერებას ჩვენში და მის ფარგლებს გარეთ. სწორედ მას უნდა ვუმაღლოდეთ ქართული ეთნოლოგიური სკოლის ჩამოყალიბებას.

ქვემოთ წარმოვადგენთ ცნობილი ქართველი ეთნოლოგების მოკლე ბიოგრაფიებს მათი ღვაწლისა და ძირითადი შრომების დასახელებით:

გიორგი სპირიდონის ძე ჩიტაია (1890—1986 წწ.). ქართული ეთნოგრაფიული სკოლის ფუძემდებელი, აკადემიკოსი. გ. ჩიტაიამ, ფოთის სამოქალაქო სასწავლებლის დამთავრების შემდეგ, სწავლა განაგრძო ჯერ თბილისის II ვაჟთა გიმნაზიაში, შემდეგ პეტერბურგის უნივერსიტეტის აღმოსავლეთმცოდნეობის ფაკულტეტზე.

საქართველოს სახელმწიფო მუზეუმი იყო პირველი სამეცნიერო

კრა, სადაც იწყება მკვლევარის მოღვაწეობა 1922 წელს. 1936 წლიდან გ. ჩიტაია ენიშნის ეთნოგრაფიული სექციის ხელმძღვანელია. ხოლო 1941 წლიდან—ივ. ჭავჭავაძის სახელობის ისტორიის, არქეოლოგიისა და ეთნოგრაფიის ინსტიტუტის ეთნოგრაფიის განყოფილების გამგე.

აკად. გ. ჩიტაიას ინიციატივით შეიქმნა თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტში ეთნოგრაფიის კათედრა, საქართველოს ხალხური ხუროთმოძღვრებისა და ყოფის მუზეუმი თბილისში (1961 წ.) და სხვა სამეცნიერო დაწესებულებები.

საქართველოს სახელმწიფო მუზეუმში აკად. გ. ჩიტაიამ მოაწყო პრობლემურ-თემატური, რეგიონალური და საქართველოს ერთიანი ეთნოგრაფიული გამოფენები. მან შეიმუშავა სავლე-ეთნოგრაფიული კვლევის კომპლექსურ-ინტენსიური მეთოდი, რომლითაც ქართველმა ეთნოგრაფებმა მოიპოვეს და გააანალიზეს უხვი ეთნოგრაფიული მასალა, რომლის საფუძველზეც შეიქმნა ქართველი ხალხის მატერიალური და სულიერი ცხოვრების ამსახველი მრავალი წრომა.

აკად. გ. ჩიტაიამ საფუძვლიანად შეისწავლა ქართველი ხალხის სამიწათმოქმედო კულტურა: დაადგინა სახვნელი იარაღების განვითარების ძირითადი ფორმები; ქართული საცხოვრებელი და სამეურნეო ნაგებობების სტრუქტურული კლასიფიკაციის პრინციპები; ქართული ხალხური ორნამენტის ორი სტილი (მთური და ლაზური); მნიშვნელოვანი წვლილი შეიტანა ქართველი ხალხის ეთნოგრაფიის ისტორიისა და ეთნოგენეტიკური პრობლემების კვლევაში; განსაზღვრა თანამედროვე ყოფის შესწავლის თეორიულ-მეთოდოლოგიური ამოცანები; საქართველოს ისტორიულ-ეთნოგრაფიული ატლასის შექმნის მეთოდები და პრინციპები. დიდია გ. ჩიტაიას წვლილი ეთნოგრაფთა თაობების აღზრდის საქმეში; მან შექმნა პირველი სალექციო კურსი — ზოგადი ეთნოგრაფიის შესავალი, დააზუსტა ეთნოგრაფიის საგნის მიზნები და ამოცანები.

ვერა ვარდენის ასული ბარდაველიძე (1899—1970 წწ.) ცნობილი ქართველი ეთნოგრაფი, ისტორიის მეცნიერებათა დოქტორი (1957 წ.), პროფესორი (1966 წ.), საქართველოს მეცნიერების დამსახურებული მოღვაწე (1963 წ.). ვ. ბარდაველიძემ თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის ლინგვისტიკის ფაკულტეტის დამთავრების შემდეგ (1923 წ.) სწავლა განაგრძო პეტერბურგში, მატერიალური კულტურის აკადემიის ასპირანტურაში. 1931 წელს იგი დაბრუნდა საქართველოში. მან დაიწყო სამეცნიერო და პედაგოგიური მოღვაწეობა საქართველოს

სახელმწიფო მუზეუმში, ენიმკის ინსტიტუტში, თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის ეთნოგრაფიის კათედრაზე და შემდგომში, ივ. ჭავჭავაძის სახელობის ისტორიის, არქეოლოგიისა და ეთნოგრაფიის ინსტიტუტში.

დიდია ვ. ბარდაველიძის ღვაწლი ქართული ეთნოგრაფიის წინაშე; განსაკუთრებით დიდი კვალი დააჩნია ხალხური საკულტო ძეგლების მეცნიერულ შესწავლას. ფასდაუდებელია ვ. ბარდაველიძის შრომები ქართველი ხალხის ადრინდელი სოციალურ-ეკონომიკური განვითარებისა და სულიერი კულტურის პრობლემების შესწავლაში. კერძოდ, მისი კვლევის სფეროში მოექცა ასტრალური რწმენა-წარმოდგენები, ღვთაებათა პანთეონი, ქართულ ხალხურ დღეობათა კალენდარი, ხალხური ორნამენტი, ნაყოფიერება-გამრავლებასთან დაკავშირებული კულტები და რიტუალები, საწესო გრაფიკული ხელოვნება და მრავალი სხვ.

მისი შრომებიდან განსაკუთრებით აღსანიშნავია „ქართული საწესო გრაფიკული ხელოვნება“, რომელსაც უდიდესი მნიშვნელობა აქვს მრავალრიცხოვანი არქეოლოგიური გრაფიკული მასალის გააზრება-გაანალიზებისათვის. ცალკე უნდა აღინიშნოს ვერა ბარდაველიძის მიერ აღმოჩენილი საქართველოს მთიელთა თემის ადრეკლასობრივი საფენურის სოციალურ-ეკონომიკური ორგანიზაციის (თეოკრატია) ბუნების დადგენა, რითაც მან საფუძველი გამოაცალა მთაში გვაროვნული წყობის მარადიულობის თეორიას.

სერგი იოსების ძე მაკალათია (1893—1974 წწ.) შემდგომში ცნობილი ქართველი ეთნოგრაფი. პროფ. ს. მაკალათია 1916 წელს ამთავრებს თბილისის სასულიერო სემინარიას და შედის თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის სიბერძნისმეტყველების ფაკულტეტზე, რომელსაც ამთავრებს 1922 წელს. 1921—1935 წლებში მუშაობს საქართველოს სახელმწიფო მუზეუმის უფროს მეცნიერ-თანამშრომლად, ხოლო 1937—1948 წლებში იყო გორის ისტორიულ-ეთნოგრაფიული მუზეუმის დირექტორი. წლებს განწავლობაში ეწეოდა პედაგოგიურ საქმიანობას საქართველოს სხვადასხვა უმაღლეს სასწავლებელში.

პროფ. ს. მაკალათია იკვლევდა საქართველოს ეთნოგრაფიის, არქეოლოგიის, ისტორიის, ნუმისმატიკისა და ხელოვნების საკითხებს. უაღრესად მნიშვნელოვანი და მრავალფეროვანია მის მიერ შეკრებილი საველე-ეთნოგრაფიული მასალები. ისინი შესწავლილია და გამოქვეყნებული მისსავე მრავალრიცხოვან შრომაში, რომლებიც ქართველი ხალხის ყოფისა და კულტურის სხვადასხვა სფეროს ეხებიან.

მისი შრომებიდან განსაკუთრებით აღსანიშნავია როგორც ცალკეულ საკითხებზე დაწერილი, ისე საქართველოს თითქმის ყველა ეთნოგრაფიული კუთხისადმი მიძღვნილი ნაშრომები, რომლებიც შესულია ქართული ეთნოგრაფიული ლიტერატურის ფონდში. ს. მაკალათიას უმთავრესი ეთნოგრაფიული ნაშრომებია: „ახალწელიწადი საქართველოში“, „თუშეთი“, „მესხეთ-ჭავჭავეთი“, „მთიულეთი“, „ფშავი“, „ხევსურეთი“, „სამეგრელოს ისტორია და ეთნოგრაფია“ და მრავალი სხვ.

საველე-ეთნოგრაფიულ და სამეცნიერო მუშაობასთან ერთად ს. მაკალათია ეწეოდა პრაქტიკულ და საზოგადოებრივ-ორგანიზაციულ მუშაობას. კერძოდ, დიდია მისი როლი მთელი რიგი მხარეთმცოდნეობითი მუზეუმების დაარსების საქმეში — გორში, მესტიაში, ცაგერში, ყაზბეგსა და კასპში.

ალექსი ივანეს ძე რობაქიძე (1907—1990 წწ.). ცნობილი ქართველი ეთნოგრაფისა და მეცნიერების ორგანიზატორის ალექსი რობაქიძის კვლევის არეალი საკმაოდ ფართოა. იგი მოიცავდა ქართველი და კავკასიის სხვა ხალხების სამეურნეო ყოფისა და მატერიალური კულტურის ტრადიციულ ფორმებს, სოციალური გარდაქმნების პროცესს ქართველ ხალხის კულტურასა და ყოფაში, სპორტის ისტორიის საკითხებს, ალ. რობაქიძემ მნიშვნელოვანი შრომები შექმნა კავკასიის ხალხთა საზოგადოებრივი ყოფის ისტორიისა და ქართველი ხალხის კავკასიის სხვა ხალხებთან კულტურული ურთიერთობის საკითხების სფეროში.

აღსანიშნავია ალ. რობაქიძის ორგანიზატორული საქმიანობა, კერძოდ. 1943—1953 წლებში იგი ისტორიის, არქეოლოგიისა და ეთნოგრაფიის ინსტიტუტის დირექტორის მოადგილეა; 1961 წლიდან სათავეში ჩაუდგა კავკასიის ეთნოგრაფიის განყოფილებას.

აღსანიშნავია ისიც, რომ 1940 წელს ენიშნის სამეცნიერო საბჭოს სხდომაზე, ისტორიის მეცნიერებათა კანდიდატის სამეცნიერო ხარისხის მოსაპოვებლად დისერტაცია დაიცვა ეთნოგრაფიის განყოფილების უმცროს მეცნიერ თანამშრომელმა ა. რობაქიძემ. ეს იყო ინსტიტუტში დატული პირველი დისერტაცია.

ძირითადი შრომებია: „მთიულეთის სოფელი ძველად,“ „სვანეთის სოფელი ძველად“ (ორივე რ. ხარაძესთან თანავტორობით), „ტრადიცია და ცხოვრების წესი“, „მთური ფეოდალიზმის ზოგიერთი ნიშნები კავკასიაში“ (რუსულ ენაზე), „ქართული საბჭოთა ეთნოგრაფიის განვითარების გზები“ და სხვ.

რუსუდან ლუკას ასული ხარაძე (1909—1965 წწ.) ცნობილი ქართველი ეთნოგრაფი, ისტორიის მეცნიერებათა დოქტორი (1955 წ.), საქართველოს მეცნიერების დამსახურებული მოღვაწე (1960 წ.), თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის დამთავრების შემდეგ (1930 წ.) რუსუდან ხარაძე სამეცნიერო მოღვაწეობას შეუდგა საქართველოს სახელმწიფო მუზეუმში (1932—1933 წწ.). 1936 წელს ლენინგრადში, ყოფილ სსრკ მეცნიერებათა აკადემიის ასპირანტურის დამთავრებას შემდეგ იგი სამეცნიერო-პედაგოგიურ საქმიანობას ეწეოდა ენიშკის ინსტიტუტში, თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის ეთნოგრაფიის კათედრაზე, ივ. ჯავახიშვილის სახელობის ისტორიის, არქეოლოგიისა და ეთნოგრაფიის ინსტიტუტში.

რუსუდან ხარაძე იკვლევდა ქართველი და ჩრდილოეთ კავკასიის ხალხთა სოციალურ ურთიერთობებს, კერძოდ. საოჯახო ყოფას, ნათესაობის ანტემას, ადათობრივ სამართალსა და სხვ. განსაკუთრებით აღსანიშნავია რ. ხარაძის მონოგრაფია—„ქართული საოჯახო თემი“ (რუსულ ენაზე).

მიხეილ კირილეს ძე გეგეშიძე (1918—1982 წ.) ცნობილი ქართველი ეთნოგრაფი და სოციოლოგი. ისტორიის მეცნიერებათა დოქტორი, პროფესორი. საქართველოს მეცნიერებათა დამსახურებული მოღვაწე. თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის დამთავრების შემდეგ სწავლა განაგრძო საქართველოს მეცნიერებათა აკადემიის ასპირანტურაში. მ. გეგეშიძეს დიდი წვლილი მიუძღვის ქართველი ხალხის მატერიალური კულტურისა და სამეურნეო ყოფის შესწავლის საქმეში. კერძოდ, ქართულ ეთნოგრაფიაში ფუნდამენტურ შრომებად არის აღიარებული მიხეილ გეგეშიძის მონოგრაფიები: „სარწყავი მიწათმოქმედება საქართველოში“ და „ქართული ხალხური ტრანსპორტი“.

სხვადასხვა დროს მ. გეგეშიძე ხელმძღვანელობდა ს. ჯანაშიას სახელობის საქართველოს სახელმწიფო მუზეუმის ეთნოგრაფიის განყოფილებას, ივ. ჯავახიშვილის სახელობის ისტორიის, არქეოლოგიისა და ეთნოგრაფიის ინსტიტუტის საქართველოს ეთნოგრაფიის განყოფილებას.

1966 წლიდან იგი სათავეში ჩაუდგა ივ. ჯავახიშვილის სახელობის ისტორიის, არქეოლოგიისა და ეთნოგრაფიის ინსტიტუტში ახლად დაარსებულ კონკრეტული სოციალური კვლევა-ძიების განყოფილებას. ქართველ მეცნიერთა შორის მან პირველმა გამოიყენა და დანერგა კონკრეტულ-სოციოლოგიური კვლევის მეთოდები საქართველოს მთის,

აკრეფვე ახლადათვისებული სამიწათმოქმედო რეგიონების სოციალური განვითარების პრობლემების კვლევაში.

1948 წლიდან გარდაცვალებამდე მ. გეგეშიძე კითხულობდა ეთნოგრაფიის საფუძვლების, საქართველოს ეთნოგრაფიის კურსსა და სპეციალურ კურსებს თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის ისტორიის ფაკულტეტზე. დიდა პროფ. მ. გეგეშიძის დამსახურება ახალგაზრდა ეთნოგრაფთა აღზრდის საქმეში.

ნიკოლოზ ბიჭიას ძე რეხვიაშვილი (1904—1974 წწ.) ცნობილი ქართველი ეთნოგრაფი, ისტორიის მეცნიერებათა დოქტორი. დაიბადა რაკის მაზრის სოფ. ჭიორაში. ადრე დაობლებული გაზარდა ცნობილმა პედაგოგმა და საზოგადო მოღვაწემ ილია გოგიამ, რომელმაც ა. ასუთის (ჩხოროწყუს რაიონი) დაწეებით სკოლაში მიაბარა. 1921 წელს ნ. რეხვიაშვილი შედის ზუგდიდის ჰუმანიტარულ ტექნიკუმში. 1924 წელს იწყებს მასწავლებლობას ს. ასუთის შვიდწლიან სკოლაში. 1926 წელს შედის თბილისის უნივერსიტეტის სიბრძნის-მეტყველებების ფაკულტეტზე, რომლის დამთავრების შემდეგ, 1930 წლიდან მუშაობს საქართველოს სახელმწიფო საჯარო ბიბლიოთეკაში.

1935 წელს ნ. რეხვიაშვილი ჩაირიცხა საქართველოს მეცნიერებათა აკადემიის ასპირანტურაში ეთნოგრაფიის განხრით, ხოლო 1939 წლიდან მუშაობას იწყებს საქართველოს სახელმწიფო მუზეუმის ეთნოგრაფიის განყოფილებაში. 1941 წელს დაიცვა საკანდიდატო დისერტაცია „ქართული მეტალურგიის ისტორიიდან — მკვდლობა რაჭაში“, ხოლო 1965 წელს სადოქტორო დისერტაცია — „ქართული ხალხური მეტალურგია“.

ნ. რეხვიაშვილმა დიდი წვლილი შეიტანა ეთნოგრაფიის განყოფილების ფონდების შეკვების საქმეში. მის დამსახურებად ითვლება იმეორეთიდან შემოსული ხის ჩუქურთმების უნიკალური კოლექციების შეგროვება.

ნ. რეხვიაშვილმა არაერთი მნიშვნელოვანი ნაშრომი მიუძღვნა ქართულ ხალხურ მელითონეობას. მისი დიდი დამსახურება იყო წუდისელი „რკინის კაცების“ საჯანჭურის გამოშვებება რაჭაში. ამისათვის საპირო იყო „რკინის კაცების“ კასტის საიდუმლოების გახსნა, რომელსაც საუკუნეების მანძილზე არავის უზიარებდნენ.

ხალხურ მელითონეობას მიუძღვნა ნ. რეხვიაშვილმა მრავალი გამოკვლევა და ორი მნიშვნელოვანი მონოგრაფია „მკვდლობა რაჭაში“, (1953 წ.) და „ქართული ხალხური მეტალურგია“ (1964 წ.).

თ ა ვ ი X

ისტორიული ეთნოლოგია-ეთნოგრაფია ქართვლი ხალხის მაგალითში

§1. „ქართლის ცხოვრება“ — კავკასიის ხალხთა ეთნოგრაფიის ისტორიის წყარო

„შუა საუკუნეების ქართული კულტურის ერთ-ერთი უმნიშვნელოვანესი მონაპოვარი — ისტორიული თხზულებებია და ქრონიკების კრებული „ქართლის ცხოვრება“, ძვირფასი საისტორიო წყაროა არა მარტო საქართველოს ან მისი მოსაზღვრე რეგიონების, არამედ მთელი კავკასიის და ზოგიერთ შემთხვევაში უფრო შორეული ქვეყნების ეთნოკური და პოლიტიკური ისტორიისათვის. ბუნებრივია, ეს ადრევე იყო ცნობილი და შემჩნეული მკვლევარი ისტორიკოსების მიერ და „ქართლის ცხოვრების“ ამ მიმართულებით მეცნიერული შესწავლა საუკუნენახევარზე მეტი ისტორიისაა. აქ, ამ შესწავლის ისტორიის თუნდაც ზოგად საზებში გადმოცემა, ჩვენს ამოცანას არ შეადგენს, თუმცა, იგი მომავალი სპეციალური მონოგრაფიის საგანია.

„ქართლის ცხოვრების“ პირველი თხზულების — „ცხოვრება ქართველთა მეფეთას“ ავტორის ლეონტი მროველის (XI ს.) კონცეფციით, კავკასიის ხალხები ერთი საერთო მამის, ბიბლიური წარმოშობის თარგანოსის შვილები არიან. სულ სხვა საკითხია, რომ ამ კონცეფციას საფუძვლად უდევს იმდროინდელ საისტორიო თხზულებებში გავრცელებული და საყოველთაოდ მიღებული გენეალოგიური სქემები, რომელთა მიხედვით ხალხის წარმოშობას საფუძვლად ბიბლიური გადმოცემები უნდა დასდებოდა. აქ მთავარია ის, რომ XI საუკუნის საქართველოში არსებობდა პოლიტიკური საფუძვლები კავკასიის ხალხთა ერთი-

ანი წარმოშობის იდეის შექმნისათვის, რომელიც კონცეფტუალურად აღწერდა ლეონტი მროველის დასახელებულ თხზულებაში.

როგორ არის ეს აზრი ნაწარმოებში გადმოცემული და რა ძირითად სიტყვებზე ხაზს გასდევს იგი?

კავკასიის ხალხები — სომხები და ქართველები, რანელები და მოკავნელები, ჰერები და ლეკები, მეგრელები და კავკასიანელები ერთი მამის — თარგამოსის შვილები არიან; ხოლო თარგამოსი არის იაფეტიის შვილი — თარშის ძე. რომელიც იყო შვილიშვილი ნოესი. მაშასადამე, ამ სქემით, როგორც ამას იმდროინდელი ისტორიული თხზულების ავტორს წესი მოეჩვენებოდა, კავკასიის ხალხთა წარმოშობა უახლოესი ხაზით უკავშირდებოდა ბიბლიურ ნოესს. შემდეგ, — განაგრძობს ლეონტი მროველი. — თარგამოსის მრავალრიცხოვან მემკვიდრეს შორის განსაკუთრებით გამოიჩინეს, „გმირნი ძლიერნი და სახელოვანნი“ იყვნენ „კ-ლნი რვანი“, რომელთა სახელები გამოყვანილია ძველი კავკასიის, განსაკუთრებით ძლიერი ეთნოპოლიტიკური რეგიონებისა და ტომების სახელებისაგან; ესენია: ჰაოს, ქართლოს, ბარდოს, მოვაკან, ლეკ, ჰეროს, კავკას და ეგროს. შემდეგ ამ ძირითადი ლერძიდან ავტორს გამოჰყავს სხვა გენეალოგიური შტოები.

ლეონტი მროველი მათ შორის განსაკუთრებით წარმოაჩენს ჰაოსს, რომელიც „უმეტეს გმირი იყო ყოველთასა“. მაგრამ ესენი რვანივე მონობდნენ ნებროთს, გმირს, „რომელი იყო პირველი მეფე ყოველსა ქუეყანასა“. და ა., ჰაოსის წინადადებით და მისივე წინამძღოლობით ძმებო დაამარცხებენ გოლიათ ნებროთს „და ფანთავისუფლდეს ნათესავნი თარგამოსისანი“.

თარგამოსის შვილების სამფლობელოების მოკლე აღწერილობისა და დახასიათების შემდეგ, ავტორი შედარებით დაწვრილებით გადმოგვცემა ქართლის ქვეყნის ისტორიას, რაც სავსებით ბუნებრივია, რადგან მისი ძირითადი ამოცანაც ხომ ამაში მდგომარეობს. უნდა აღინიშნოს, რომ ლეონტი მროველი საქართველოს მეზობელი ხალხების აღწერას უპირატესად, თავისი ქვეყნის ისტორიის გადმოსაცემად და მასთან კავშირში. ამიტომაცაა, რომ მის თხზულებაში შედარებით მწირია ცნობები ჩრდილო კავკასიის ხალხების შესახებ და ისინიც იმ შემთხვევაშია მოხმობილი, როდესაც რაიმე კავშირშია საქართველოს წარსულთან. ამასთან დაკავშირებით, ნიშანდობლივია ლეონტი მროველის შენიშვნა: „ხოლო კავკასიასა ჩრდილოთ არა იყო ხუედრი თარგამოსისა, არამედ არცა იყო კაცი კავკასიასა ჩრდილოთ; და უმკვიდრო

იყო ჭეუძეყანა იგი კავკასიისგან ვიღრე მდინარემდე დოდად, რომელ შეს-
დის ზღუასა დარუბანდისასა“, ე. ი. კასპიის ზღვაში. მიუხედავად ლეონ-
ტი მროველის ამ შენიშვნისა, „ცხოვრება ქართველთა მეფეთა“ შეუც-
ვლელა წყაროა ჩრდილო კავკასიის ხალხთა ურთიერთობის შესასწავ-
ლად უძველეს დროში. იმ როლის წარმოსაჩენად, რომელსაც თანამედ-
როვე ავღიღელების, ოსების, ბალყარელების, ვერნახების, დაღესტნე-
ლების და სხვათა წინაპრები თამაშობდნენ საქართველოსა და მთელი
ამიერკავკასიის ისტორიაში საუკუნეების მანძილზე.

როგორც აღინიშნა, ყურადღება განსაკუთრებით გამახვილებულია
ქართველების ეთნარქზე — ქართლოსზე და მის შთამომავლობაზე. ქარ-
თლის სახელთან დაკავშირებულია აღმოსავლეთ საქართველოს სხვადა-
სხვა მხარის საფუძვლის დამფუძნებნი — მცხეთოს, გარდაბოს, კახოს და
გაჩიოს. ლეონტი მროველის შენიშვნით, „მცხეთოს უგმირეს იყო სხვა-
თა ძმთა“. ამას მოსდევს თითოეული აქ დასახელებული გმირის სამ-
ფლობელოების მოკლე აღწერა და პოლიტიკური თავგადასავლის ძი-
რითადი მომენტების გადმოცემა. ამ მომენტებს შორის უმნიშვნელოვა-
ნესია ის, რომ მცხეთოსის გარდაცვალების შემდეგ, თუ მანამდე ყველა-
ნი მას ემორჩილებოდნენ, ერთად იყვნენ დაკავშირებულები და საერთო
მტრების წინააღმდეგაც ერთად გამოდიოდნენ, უკვე სხვები აღარ დაე-
მორჩილნენ მცხეთოსის შვილს უფლოსს და „იწყეს ბრძოლად და კდო-
მად ურთიერთას“.

აქას მოსდევს „ხაზართა გამოსვლის“ აღწერა და ამასთან დაკავში-
რებულო ეთნიკური პროცესების მიმდინარეობა ჩრდილოეთ კავკასიაში,
რომელთა შორის, ლეონტი მროველის აზრით. უმთავრესი იყო ამ ადგი-
ლებში ოვსების გამოჩენა და პოლიტიკურ სარბოულზე დურძუქების, ლე-
კების და ნახურ-დაღესტნური ხალხების სხვა წინაპრების გამოსვლა.
მიჩნეულა, რომ ლეონტი მროველის ამ მოთხრობას ხაზართა გამოსე-
ლის შესახებ, საფუძვლად უნდა ედოს უძველესი ქართული საისტორიო
ტრადიცია სკვითების გადასვლის შესახებ წინა აზიაში კავკასიის გვი-
ლით, რასაც მკვლევართა აზრით, ადგილი უნდა ჰქონოდა ძვ. წ. VII სა-
უკუნეში.

ხაზართა სახელმწიფოებრივ გაერთიანებასთან (თუ გაერთიანებებ-
თან) როგორც აღმოსავლურ, ისე დასავლურ ქართული ტომების ურთი-
ერთობა, ქართული ისტორიოგრაფიის ერთ-ერთი ყველაზე საინტერე-

სო და მნიშვნელოვანი საკითხია. ბევრია ამ მიმართულებით გაკეთებული ქარხელი და ჩრდილო-კავკასიელი ისტორიკოსების მიერ.

ხაზართა ლაშქრობის აღწერას მოსდევს ალექსანდრე მაკედონელის ამიერკავკასიაში და, კერძოდ, ქართლში ლაშქრობის ლეგენდარული ამბის ვადმოცემა. ლეონტი მროველის ცნობით, ადგილობრივმა ტომებმა თავიანთი ცხოვრების წესით ალექსანდრე მაკედონელის გაკვირვება გამოიწვიეს. მან ქართლში ორგზის ლაშქრობის შეცდევ. მიუხედავად სასტიკი წინააღმდეგობისა ადგილობრივ მცხოვრებელთა მხრივ, შეძლო მათი დამორჩილება და მმართველად, პატრიკად დაუნიშნა ვინმე აზონი, თავისი ნათესავი მაკედონიიდან. აზონის საქმიანობის აღწერის შემდეგ, რომელიც მიმართული იყო ქართლსა და ამიერკავკასიაში ალექსანდრე მაკედონელის ტერიტორიების განმტკიცებისაკენ, ავტორი გადმოგვცემს ფარნავაზის. პირველი ქართლოსიანი მეფის ცხოვრების აღწერას, რომელიც იყო „ნათესავი უფლოსისი, მცხეთოსის ძისა“. ფარნავაზი სათავეში ჩაუდგა კოალიციას აზონის წინააღმდეგ ქართლის დამოუკიდებლობის აღსადგენად. ამ ბრძოლაში, სხვათა შორის, იგი კავშირს ამყარებს ეგრისის (ე. ი. დასავლეთ საქართველოს) მმართველებთანაც. ბოლოს და ბოლოს ამარცხებს აზონს და ამდენად იგი წარმოგვიდგება, როგორც ერთიანი საქართველოს პირველი მეფე.

ფარნავაზის შესახებ ამბის თხრობის შემდეგ, ლეონტი მროველი გადმოგვცემს ქართლის მომდევნო მმართველების თავგადასავალს, მათ სამხედრო სამშენებლო და ადმინისტრაციულ საქმიანობას. მისი აღმოცემით. ფარნავაზის მემკვიდრეებს შორის სასტიკი ბრძოლები მიმდინარეობდა ხელისუფლებისათვის. შინაურ არეულობაში, რომელსაც ადგილი ჰქონდა ქართლში, აქტიურად მონაწილეობდა სპარსეთი და რომაელები. აქტიურად ლეონტი მროველმა დიდი ადგილი დაუთმო ქართლის ამ ქვეყნებთან ურთიერთობების ვადმოცემას. ამ ურთიერთობებში. ადგილობრივი მოსახლეობის წარმატებული ბრძოლებისათვის დიდი მნიშვნელობა ჰქონდა ქართლის დამოკიდებულებას ჩრდილოეთ კავკასიის ხალხებთან. ლეონტი მროველი განსაკუთრებით დაწვრილებით ვადმოსცემს ფარსმან ქველისა (ა. წ. II ს. შუა ხანები) და ამაზასპის (ა. წ. III ს. შუა ხანები) მეფობის ამბებს, როდესაც ქართლის საშეფომ განსაკუთრებულ სიძლიერესა და აყვავებას მიაღწია.

ლეონტი მროველის — „ცხოვრება ქართველთა მეფეთა“ მთავრდება ქართლში ქართველთა განმანათლებლის წმ. ნინოს მოსვლის აღნიშვნით (IV ს. I მესამედი), რომელმაც „დაპყო მცხეთას შინა სამი წელი

და განეცხადა ქება ქრისტეს სჯულსა და იქმოდა კურნებასა თვინიერ წამლისა. და ხმამალა იწყო ქებად სჯულისა ჰემმარიტისა ქრისტეს ღმრთისა ჩუენისაა“.

განსაკუთრებით უნდა აღინიშნოს, რომ ლეონტი მროველის მერ გადმოცემული, ხშირ შემთხვევაში ისტორიოგრაფიაში სუბერკრიტიკული დამოკიდებულების შედეგად ნახევარდღევანდარულად მიჩნეული ამბები, უხვად არის შეზავებული დაწვრილებითი ცნობებით იმ სამ-ჯენებლო საქმიანობის შესახებ, რომელსაც ქართლის მეფეები ეწეოდნენ. ნაწარმოებში საუბარია ქართლის ტერიტორიაზე ქალაქებისა და ტაძრების ფართო მშენებლობის, ციხესიმაგრეთა აგების შესახებ, რაც, უთუოდ, ჩვენი წელთაღრიცხვის პირველი საუკუნეების ქართლის მაღალი ეკონომიკური დონის მაჩვენებელია. საგანგებოდ უნდა ითქვას, რომ ლეონტი მროველის ეს ცნობები სულ უფრო და უფრო დასტურდება საქართველოში უკანასკნელ ხანებში ფართოდ გაშლილი და ამჟამადაც მიმდინარე არქეოლოგიური გათხრებით, რაც კიდევ უფრო მეტ სანდოობას ანიჭებს ლეონტი მროველის მიერ მოწოდებულ, ადრე ხშირად ლეგენდარულად მიჩნეულ ცნობებს.

„ქართლის ცხოვრების“ მომდევნო თხზულებაა ჟუანშერ ჟუანშერიანის „ცხოვრება ვახტანგ გორგასალისა“, რომელიც „ქართლის ცხოვრების“ კორპუსის ერთ-ერთი ყველაზე რთული ნაწარმოებია. ეს სირთულე განპირობებულია იმით, რომ მასში ისტორიულ რეალებთან ერთად უხვად არის წარმოდგენილი მითოლოგიური მასალა. ბუნებრივია, რომ ნაწარმოების მთავარი გმირია ქართლის მეფე ვახტანგ გორგასალი (V ს.) და სიუჟეტიც გაშლილია მისი ცხოვრების გარშემო. ამ სიუჟეტის ძირითადი ღერძი ასეთია:

ვახტანგ გორგასალი, რომლის სახელია სპარსულად „ვარან ხუასრო-თანგ“, არის შირდატის ძე, იგია ქართლის მეფე. ვახტანგი აღზარდა საურმაგ სპასპეტმა: ვახტანგის დედაა საგდუხტი, ხოლო მისი დედის მამაა ბარდაველი ერისთავი. ვახტანგს ჰყავდა ორი ცოლი — პირველია პარსთა მეფის ასული ბლანდუხტი, რომლისგანაც ჰყავდა ტყუპი ქალ-ვაჟი, ხოლო მეორეა ლეონ ბერძენთა მეფის ასული ელენე, რომლისგანაც ჰყავდა სამი ძე და ორი ასული. ვახტანგს ჰყავდა დები, — ხუარანძე და მირანდუხტი. ვახტანგის მცირეწლოვნობის დროს ქართლზე გამოილაშქრებენ ოგსები და ტყვედ წაიყვანენ ვახტანგის დას მირანდუხტს. ვახტანგი მოაწყობს ლაშქრობას ოგსებზე, ორთაბრძოლაში დაამარცხებს გოლიათებს — თარხანსა და ბაყათარს, გამოიხსნის

თავის დას — შირანდუხტს და დაუზავდება ოვსებს, შემდეგ ვახტანგი ლაშქრობს საბერძნეთში. იპარჩევებს ბერძენთა სპასპეტ პალეკარპოსზე. ვახტანგის გაძლიერებით აღშფოთებული სპარსელები გამოილაშქრებენ ქართლს ვახტანგთან შესაბრძოლებლად. სპარსთა მეფე სთხოვს ვახტანგს დაზავებას და ვახტანგი სპარსელებთან ერთად თავისი ლაშქრით გაილაშქრებს ჰინდოთა, სინდელთა, აბაშთა და ჯორჯანთა წინააღმდეგ. ვახტანგი ამ ლაშქრობაში დაპყფს რვა წელს და დიდი ნადავლით დატვირთული ბრუნდება ქართლში. ამის შემდეგ სპარსელები დააპირებენ ბერძნების წინააღმდეგ ლაშქრობას და ვახტანგს წინამძღოლობას სთხოვენ. მაგრამ ვახტანგი ბერძნების მხარეს დაიჭერს და ომს უცხადებს სპარსელებს. ბრძოლაში ვახტანგი დაჭრის სპარსთა მეფის შვილს ბარტამს; ამ ბრძოლაში ვახტანგი მკერდში დაიჭრა, ისე რომ ისარმა ფილტვამდე გაატანა; ამ კრ-ლობისაგან დასნეულებული მალე გარდაიცვალა. სიკვდილის წინ იგი მეფედ დაადგენს თავის ძეს დაჩის.

ასეთია ნაწარმოების ძირითადი ღერძი, რომელშიც უზვად არის ჩართულა სხვადასხვა ცნობა: ვახტანგის დახასიათება, მისი გარეგნობის აღწერა, მის მიერ იერუსალიმისა და ანტიოქიის წმიდა ადგილების მოხალვა, ქართლში საერისთაოებისა და საეპისკოპოსოების დაარსება; სვეტიცხოვლის, ნინოწმინდის, ჳერემის, ჩალეთის და ნიქოზის ეკლესიების აშენება; უთანხმოება მიქაელ ეპისკოპოსთან; ვახტანგის მიერ თბილისის აშენება, რომლის „სამეფო სახლად“ შექმნაც მან ბრძანა და სხვ.

განსაკუთრებით საინტერესოა აგრეთვე ის ცნობებიც, რომლებიც ნაწარმოებშია დაცული ოვსების და სხვა ჩრდილო კავკასიელი ხალხების შესახებ.

როგორც ამ მოკლე მიმოხილვიდანაც ჩანს, ჳუანშერ ჳუანშერიანის „ცხოვრება ვახტანგ გორგასლისა“, ისტორიული ეთნოგრაფიის ძვირფას წყაროს წარმოადგენს. მასში დაცული ცნობები პირველხარისხოვანი მნიშვნელობისაა ჩრდილო კავკასიის სტეპებში უძველეს დროს მოსახლე ხალხების მატერიალური ყოფისა და სულიერი კულტურის შესასწავლად. ამ თვალსაზრისით, ისტორიული ეთნოგრაფიისათვის მეტად მნიშვნელოვანია ჳუანშერის ნაწარმოების მონაცემების შეჭერება სხვა წყაროების (როგორც წერილობითის, ისე მატერიალურის) მონაცემებთან.

„ქართლის ცხოვრების“ კორპუსის ენობრივი სისადავით გამორჩეული, სხვა წყაროებითაც დადასტურებული ცნობებით მდიდარი და ქრონოლოგიური მონაცემებით სავსე ერთ-ერთი საინტერესო თხზულებაა „მატიანე ქართლისა“, რომელიც, ზემოდასახელებული ორი თხზულების მსგავსად, XI საუკუნით თარიღდება და აგრძელებს რა მათში წარმოდგენილ თხრობას, გადმოგვცემს VIII—XI საუკუნეების ქართლის ისტორიას. ეს თხზულება, პირველი ორისაგან განსხვავებით, ანონ-მურია, რაც იმით უნდა იყოს გამოწვეული, რომ „ქართლის ცხოვრების“ სხვა თხზულებების მორაგების მიზნით იგი თავბოლომოკვეცილია, სადაც ჩვეულებრივ აღინიშნებოდა ხოლმე თხზულების ავტორის სახელი.

ნაწარმოების დასაწყისში თხრობა გაშლილია ქართლის სამეფოს ხაზართა ქვეყანასთან ურთიერთობის გარშემო, რაც ძირითადია ჩვენი საკითხისათვის და, რაზედაც ქვემოთ გვექნება ყურადღება გამახვილებული; დანარჩენი ნაწილი კი ბაგრატიონთა დინასტიის ქვეშ საქართველოს ერთიანი სამეფოს ჩამოყალიბების ამბებს შეეხება.

ნაწარმოები იწყება ქართლის მმართველის — ჭუანშერის შესახებ მოკლე გენეალოგიური ცნობით. აქვე აღნიშნულია, რომ მას ჰყავდა ორი და, რომელთაგან უმცროსი — შუშან „იყო სახითა შუენიერი“. მისი სილამაზის შესახებ ხმამ მიადრია ხაზართა მეფე ხაკანამდე. რომელმაც ჭუანშერს გამოუგზავნა მოციქული და ცოლად ითხოვა შუშან. ჭუანშერის დედა და და, შუშანის უცხო, წარმართთა ქვეყანაში გათხოვების წინააღმდეგ წავლენ და ხაკანის მოციქულსაც უარით გაისტუმრებენ.

ამ ცნობაში კიდევ ერთხელ დასტურდება მკვლევართა მიერ არაერთხელ შენიშნული წესი. რომლის მიხედვითაც ხაზართა მმართველებში წესად იყო მიღებული ქორწინება მათზე პოლიტიკურად დამოკიდებული ან მათ მიმართ ანტაგონისტურად განწყობილი ქვეყნების მმართველთა ასულებზე.

სამი წლის შემდეგ ხაკან-გამოგზავნის თავის სპასალარ ბლუჩანს, რომელიც ლეკეთის გზით კახეთში შემოვა, შეიპყრობს ჭუანშერს და შუშანს, დაიპყრობს ქალაქ თბილისს და მოაოხრებს ქართლს. ბლუჩანი უკან დარიალანის გზით ბრუნდებოდა, შუშანი ბეჭდის თვალში დამალული საწამლაგით თავს იკლავს, რადგან არ სურს „შეიგნოს წარმართის მიერ“. ბლუჩანს ამ წარუმატებელი მისიისათვის ხაკანი სიკვდილით სჯის, ჭუანშერს შვიდი წლის განმავლობაში თავისთან ამყოფებს, ხოლო შემდეგ უხვად დასაჩუქრებულს გამოუშვებს თავის ქვეყანაში.

ქართლში ხაზართა ამ შემოსევის თარიღად ისტორიოგრაფიაში მიჩნეულია 764 წელი. მკვლევართა ყურადღებას, აქ იპყრობს ბლუჩანის ქართლში შემოსვლისა და წასვლის სხვადასხვა გზა — შემოდის იგი ლეკეთის გზით, ხოლო უკან ბრუნდება დარიალანის გზით. როგორც ჩანს, ბლუჩანის სხვადასხვა მარშრუტით მოძრაობა ცვალებადი პოლიტიკური სიტუაციებით უნდა ყოფილიყო განპირობებული, როდესაც ადგილობრივი ტომები მუდმივ წინააღმდეგობაში იმყოფებოდნენ ხან არაბებთან და ხანაც ხაზარებთან.

2. „კურული“ ქართულ ტომებაში

ქართულ ხალხურ გართობა-სანახაობათა შორის, რომლებიც ახლო წარსულშიც გადმონაშთის სახით იყო მოღწეული, ერთ-ერთი ჰაინტერესო და მნიშვნელოვანია ე. წ. კურული. გარდა გართობა-სანახაობისა, იგი, როგორც საესებით სწორადაა აღნიშნული სამეცნიერო ლიტერატურაში, უძველეს ხალხურ რწმენა-წარმოდგენებთან, წინაქრისტიანული ხანის რელიგიების რიტუალურ წესებთანაც უნდა ყოფილიყო დაკავშირებული, რაც განსაკუთრებით ზრდის მის მნიშვნელობას. მიუხედავად იმისა, რომ კურულის ან კურულის მსგავს რელიგიურ-ექსტაზური გართობების შესახებ ჩვენს სპეციალურ ლიტერატურაში არაერთხელ ყოფილა ყურადღება მიქცეული. მისი დაწვრილებითი და ყოველმხრივი შესწავლა, დაგროვილი მასალისა და დაკვირვებების სისტემატურად წარმოდგენა, აუცილებელი გვეჩვენება.

კურული მეგრულში შემონახული ტერმინია, რომლითაც აღინიშნებოდა ხარებთან ბრძოლა, ხალხური გართობა-დღესასწაული. სხვა ქართველი ტომების ყოფაში ასეთ ხალხურ დღესასწაულებთან და ხარების შერკინებასთან დაკავშირებული სანახაობები ცნობილია რაჭაში, აჭარაში. სვანეთში... საყოველთაოდაა ცნობილი აგრეთვე შეკიდების დღესასწაული კორიდა, რომელიც ესპანეთიდან არის გავრცელებული მსოფლიოს სხვადასხვა ქვეყანაში. ხოლო თვით ესპანეთში მისი „რიტუალური პროცესების ძირი და ფესვი ბასკურ სამყაროს უკავშირდება“ (შ. ძიძიგურა). ასევე ცნობილია კრეტულ-მიკენურ სამყაროში ფართოდ გავრცელებული კაცის ხართან ბრძოლის, საერთოდ, ზარის კულტის თავდაპირველ მაგიურ-რელიგიური ექსტაზის ამსახველი ხელოვნების ძეგლები და სხვ.

ჩვენი მიზანია ამ მოვლენასთან დაკავშირებით ქართველ ტომებში თითქმის ბოლო ხანებამდე შემორჩენილი წესების თავმოყრა, მათი აღნუსხვა, მათ შორის არსებული განსხვავებებისათვის თვალის გაღვენება და ამის შედეგად დამახასიათებელი თავისებურებების გამოყოფა. ამისათვის უნდა განვიხილოთ საქართველოს რომელ კუთხეში თუ რაგორი წესით ტარდებოდა იგი და ვინ გვევლინება მოქმედების მთავარ გამიჩენად — კაცი და ხარი, ერთი მხრივ, თუ მხოლოდ ხარები—მეორე მხრივ.

მაგრამ. სანამ მოვლენების აღწერას შევუდგებოდეთ, უნდა შევნიშნოთ, რომ აქ აღძრული საკითხის შესწავლას, თვით ქართველი ტომების მაგალითზეც, გარკვეული ტრადიცია და თავისი ისტორია აქვს. კერძოდ, პირველად იგი ქართულ სიტყვაკაზმულ მწერლობაში აისახა. აკაკი წერეთლის მოთხრობაში — „დათუნა გოცირიძე“ ხართან ბრძოლის ცერემონიალია აღწერილი. აქ მოთხრობილია, რომ დადიანმა საარაკო ნებიერი მიუძღვნა მეფეს. მოზვერი გაგარეულებული იყო და მეჯოგეები ძლივს იმაგრებდნენ. „ნეტავ თუ ვინმემ შეიძლოს, რომ ერთი მოქნიკით თავი გააგდებინოსო“ — უბრძანებია მეფეს. კარისკაცებს მეფისათვის ურჩევიათ ამას მხოლოდ რაჰველი აზნაური დათუნა გოცირიძე თუ შეაძლებსო. გეგუთის მინდორზე, სასახლის წინ წრე შემოუხაზავთ, გალაყანი შემოუვლიათ და მოზვერიც აუშვიათ. „პირუტყვმა რომ თავისუფლება იგრძნო, ნათქვამია მოთხრობაში. შეხტა და შეინავარდა, იწყო ბღუილი და ტორებ-ჩქებით ბღღვირი ააყენა“. ამის შემდეგ თუ როგორ განვითარდა მოვლენები. მოვუსმინოთ მოთხრობის ავტორს:

„შევრდა წრეში გოცირიძე. შემოხედა ნებიერმა, აღო თავი, შემოაბღღია თვალები, შემოპღღულია და მიამურა. დათუნა გაუხტა განზე, მოუმარჯვა ხმალი და სწყვიტა. წაიფორთხილა გაბრაზებულმა პირუტყვმა, ჯერ წაიხოქა წინა მუხლებზე და მერე კი გადაგორდა. თავი ისევ კისერზე ება, მაგრამ კისრის ძვლები დასჩენჩნოდა“.

ადვილი მისახვედრია, რომ ჩვენ სპეციალურად ჰოვიყვანეთ ვრცელი ამონაწერი აქ. წერეთლის მიერ 1902 წელს დაწერილი ამ მოთხრობიდან. რომელსაც ქვესათაურად ავტორის მიერ „ძველებური ამბავი“ აქვს მიწერილი: თანამედროვე მკითხველს იგი. ცხადია, ბაკურ-ესპანური კორიდის ცოცხალ ასოციაციას, მის მხატვრულად გადმოცემულ სურათს მოაგონებს.

კიდევ ერთი ლიტერატურული ცნობა კაცისა და ხარის შებრძოლე-

პია, ოღონდ ამჟერად ხალხური ზეპირსიტყვიერების სფეროდან. რომელიც გამოაქვეყნა პროფ. ი. მეგრელიძემ. ესაა მის მიერ რაქ-ში მთხრობელთაგან ჩაწერილი გადმოცემა ჩვენთვის უკვე ნაცნობი დათუნა გოცირიძის შესახებ. აქ მოქმედება თამარ მეფის ეპოქაშია გადატანილი. გადმოცემის მიხედვით, რაქის ერისთავის — კახაბერის მსახურს — დათუნა გოცირიძეს, ხართან ორთაბრძოლაში გამარჯვების სანაცვლოდ, ერისთავის ასულის ცოლად შერთვის უფლება, ხოლო თამარ მეფისაგან აინაურის წოდება მოუპოვებია. მოქმედების კულმინაციური მომენტი გადმოცემაში ასეა აღწერილი: „ბნელი დილეგიდან შმაგი ბულა გამოუშვიათ. დათუნა უკან მოექცა და მახვილი კუდის ძირში ჩხვლიტა. პიოტუცემა წამით თავი დასწია და დათუნამაც მაშინვე დაჰკრა კეფაში დაშნა. ხარი დაეცა და ვაიგუდა“.

აღსანიშნავია, რომ ხართან კაცის შებრძოლების შესახებ ცნობები მხოლოდ ლიტერატურული ფაქტებით არ ამოიწურება. ამ საკითხის შესწავლას, მისი ეთნოგრაფიული ასპექტების დამუშავებას, როგორც აღვნიშნეთ, სამეცნიერო ლიტერატურაშიც მიექცა გარკვეული ყურადღება. თავდაპირველად პროფ. ვ. ბარდაველიძემ, ძველქართული პანთეონის მთავარი ღვთაების — ღმერთის შესახებ ნაშრომში, ხოლო შემდეგ პროფ. ვ. შამილაძემ, აჭარის ეთნოგრაფიულ ყოფაში ხარების შებრძოლებისა და კორიდის ადრეული ფორმების შესახებ მიძღვნილ სპეციალურ წერილში, საფუძვლიანად შეისწავლეს ჩვენში გავრცელებული და ბოლო ხანებამდე გადმონაშთის სახით არსებული ეს მეტად საინტერესო მოვლენა. გარდა ამისა, უკანასკნელ ხანებში, აკად. შ. ძიძიჯუღმა ბასკეთში 1977 წლის ივლისში მოგზაურობის შთაბეჭდილებებისადმი მიძღვნილ ბროშურაში, ბასკეთის ქალაქ პამპლონაში სან ფერნინის დღესასწაულის პროგრამით გამართული კორიდის აღწერისას, საგანგებო ყურადღება დაუთმო კორიდას ისტორიას, მისი ძირებს ბასკური ეთნოგრაფიული სინამდვილიდან მომდინარეობის საკითხს. მისი გავრცელების გზებს და ქართველ ტომებში მსგავს სანახაობას ქართველი ეთნოგრაფების შრომებში წარმოდგენილი მასალების მიხედვით.

თუ საკითხის მეცნიერულ ასპექტებს მივუბრუნდებით იგი ასეთია: პირველად პროფ. ვ. ბარდაველიძემ დაამკვიდრა სპეციალურ ლიტერატურაში ტერმინი „კურული“, რომლითაც მის მიერ შეკრებილი მასალების მიხედვით, მეგრელებში აღინიშნებოდა ხარებთან, უფრო კონკრეტულად ბულებთან, კურობთან შერკინება დღესასწაულების დროს გარკვეული წესების დაცვით. მართალია, ეს ტერმინი გამოყენებულია

ხაობთან შებრძოლების ისეთი სახეობის აღსანიშნავად, როდესაც ადვილი აქვს კაცისა და ხარის ორთაბრძოლას, მაგრამ, ვფიქრობთ, რომ იგი შეიძლება გამოვიყენოთ ყველა იმ გართობა-სანახაობის აღმნიშვნელ ზოგად ტერმინად, რომელშიც ხარი მონაწილეობდა, იმისგან დამოუკიდებლად მხოლოდ ხარები ერკინებიან ერთმანეთს, თუ ხარი და კაცი. ე. ი. კურულის ქვეშ შესაძლებლად მიგვაჩნია ვიგულისხმოთ, არა მარტო კაცისა და ხარის ორთაბრძოლა, არამედ ხარების ორთაბრძოლაც, ამ ღონისძიებებთან დაკავშირებული გარკვეული რიტუალი. ტურნარი. სწორედ ამ მნიშვნელობათაა ეს ტერმინი გამოყენებული წინამდებარე ნაშრომში და მის სათაურში.

რა ცნობები გაგვაჩნია კურულის შესახებ ქართულ ტომებში?

პროფ. ვ. ბარდაველიძის მიერ შეკრებილი მასალების მიხედვით სვანეთში ეის მეფის პატარავადა იმართებოდა ყველაზე პრწყინვალე და მნიშვნელოვანი თამაშობანი: წმინდა ხარების, ე. ი. შეწირული ხარების ბრძოლა და, აგრეთვე, ბუღებთან ზერკინება. ბუღებთან შერკინებას. ანუ კურულს იგი უფრო სამეგრელოს ეთნოგრაფიული ყოვისათვის დამახასიათებლად მიიჩნევს, ხოლო სვანეთში მის არსებობას, ისიც უძველესი დროისათვის. მხოლოდ სავარაუდოდ თვლის. სამაგიეროდ, ხარების ორთაბრძოლა, როგორც ცის მეუფისადმი მიძღვნილი სვანური დღესასწაულების ერთ-ერთი შემადგენელი ნაწილი, მის მიერ დაწვრილებითაა აღწერილ-გამოკვლეული.

უფლ-შერს, ე. ი. ცის უმაღლესი ღვთაებისადმი მიძღვნილი საღღესასწაულო ციკლის პირველ დღეს. რომელიც თომას კვირეულის (მარტას ბოლო — აპრილის დასაწყისი) დაწყების წინა დღეს ემთხვეოდა, სვანური სოფლის ან თემის მოსკარები. ე. ი. ერთი სამლოცველოს გარშემო გაერთიანებული ორგანიზაციის — ლასკარის წევრები, ნაშუადღევს, თავიანთ უხუცესი — მეთაურების წინამძღოლობით ცალკეულ პროცესიებად მიემართებოდნენ სოფლის სვიფისაკენ, ე. ი. სოფლის ცენტრში მდებარე სასოფლო თავშეყრის საგანგებო მოედნისაკენ. პროცესებს წინ მიუძღოდა შესაწირი. ანუ წმინდა ხარები. რომლებიც ერთად იყრიდნენ თავს სოფლის მოედანზე, სადაც ყოველწლიურად, მათი მსხვერპლად შეწირვის წინ, იმართებოდა ხარების შეჯიბრება. სვიფს. ანუ სოფლის მოედანს გარს შემოერთყმობდა ადამიანების განიერი წრე. შეჯიბრების დაწყების წინ ხარებს არაყს ასმევდნენ, აღიზიანებდნენ სხვადასხვა საშუალებით, ხოლო შემდეგ მიუშვებდნენ ერთმანეთზე. გამარჯვებულ ხარს, რომელიც დაჯაბნიდა მეორეს, პატავი და სახელი

მოქონდა თავისი ლასკარისათვის, რომელიც იმ წელს, თავის მხრავ, ასევე გამარჯვებულად ითვლებოდა.

აღწერილისაგან არსებითად განსხვავდება საჩეგრელოში გავრცელებული კურული, რომელიც უკვე ხალხური სპორტის ერთ-ერთ სახეს წარმოადგენს და სვანურ სინამდვილეში დადასტურებული აქ აღწერილი შემთხვევიდან განსხვავებით, ერთმანეთს ერკინებიან არა ხარები, არამედ. კაცი და ხარი.

კვრა დღეს. არ იყო აუცილებელი მაინცდამაინც რომელიმე დღესასწაულთან დაკავშირებით, სოფლის ახლოს სწორ მინდორზე, მინდვრის ცენტრში ჩარჭობილ ბოძზე საგანგებოდ გაწრთვნილ ბუღას მიაბამდნენ და ორი კაცი შეუდგებოდა მის გალიზიანებას. ამ დროს ბუღასთან მოპყრობას მტკიცედ დადგენილი წესები გააჩნდა — შეიძლებოდა მას შეხებოდნენ სხეულის მხოლოდ განსაზღვრულ ადგილებში: რქებში, ყურებში, ბეჭებში და ზურგზე. ასეთი გზით ბუღას უკიდურესად გალიზიანებას შემდეგ მას აუშვებდნენ და ერთ-ერთი გამლიზიანებულთაგანი ჩაებმებოდა მასთან ორთაბრძოლაში. გამძვინვარებული ცხოველის მოგერიებისას. მასთან შებმული კაცი ცდილობდა მის დაძლევის, მიწაზე დაეცემას და შეეკრას. ცხადია, ასეთ შებრძოლებას ზოგჯერ მსხვერპლიც მოჰყვებოდა. მაგრამ გამარჯვებული პირი ყოველმხრივ ქებასა და დაღ სახელს იხვეჭდა. იმავე დღეს, საღამო ხანს. ხართან შეკიდების ადგილას ხალხური ჭიდაობები იმართებოდა.

ხარების შებრძოლების აღმნიშვნელი სპეციალური ტერმინი სვანეთში არ შემონახულა. მაგრამ აჭარელთა ყოფაში ამ სპორტულ-სანახაობრივ ღონისძიებას „ბულიების ჭედობა“ ეწოდებოდა. პროფ. ვ. შამილაძემ ბულიების ჭედობას სპეციალური წერილი უძღვნა, რომელშიც „მოკედარი“ ბუღის გამოზრდის და ჭედურობისათვის გაწრთვნის წესები დაწვრილებითაა აღწერილი. მისი დასკვნით, „საუკეთესო მოკედარი ბუღის შერჩევა და გამოზრდა აჭარაში დიდ ოსტატობად ითვლებოდა“. ჭვანის ხეობაში განთქმული ყოფილა ს. ნაღვარევში მცხოვრებ სეფეროლის ბუღები. ლორჯოში — მიქელაძის, ვანაძის, ჩრემაძის და სხვათა ბუღები. კარგ მოკედარედ 8—10 წლის ასაკის ბუღები ითვლებოდა, რომელთაც შემდეგ ასუქებდნენ და კლავდნენ.

ბუღების ჭედობა აჭარაში გაზაფხულის დღესასწაულების ციკლთან ყოფილა დაკავშირებული; იგი აპრილის პირველი კვირიდან იწყებოდა და საამისოდ ძირითადად პარასკევი დღე ყოფილა მიჩნეული. მაგრამ ამ დღის არჩევა შედარებით გვიან პერიოდს განეკუთვნება.

უძველეს, წინამუსლიმურ დროს, ალბათ, სხვა ქართველ ტომებში მღვდელის ანალოგიით, კვირა დღეს თუ იმართებოდა.

როგორც ზემოთ აღინიშნა, ხართან კაცის შებრძოლებისას, გარკვეული სპორტული ილეთების დაცვით, ხარის დამარცხების და მოკვლის შესახებ გადმოცემები რაჭაში ყოფილა დატული.

მაშასადამე, თუ ყოველივე ზემოაღნიშნულს შევაჯამებთ, მივიღებთ, რომ ქართველ ტომებში ხარებთან ბრძოლის ან ხარების ბრძოლის, ე. ი. კურულის მაგიურ-რიტუალური ხასიათის შემდეგი სახეობებია ცნობილი:

1. ხარების შეჯიბრება ერთმანეთთან (სვანეთი, აჭარა).
2. კაცის შერკინება ხართან და მისი დაჯანება (სამეგრელო).
3. კაცის შეჯიბრება ხართან და მისი მოკვლა გარკვეული სპორტული ილეთების დაცვით (რაჭა).

პირველი სახეობა — ხარების ერთმანეთთან შეჯიბრება, სვანეთსა და აჭარაში პრინციპული მნიშვნელობა განსხვავებული ნიუანსებითაა წარმოდგენილი: სვანეთში იგი ტარდება შეჯიბრებაში მონაწილე ხარებს შორის მათი მსხვერპლად შეწირვის წინ, ხოლო აჭარაში ტურნირში მონაწილე ხარების მსხვერპლად შეწირვას ადგილი არა აქვს და ამავე დროს ერთი და იგივე ხარი რამდენიმე წლის განმავლობაში შეიძლება ყოველ გაზაფხულზე გამოიყვანონ პულებს ქედობაზე.

მაგრამ, კურულის ზემოდასახელებული ყველა სახეობა, არსებითად, ორ ჯგუფად ნაწილდება: ერთია ხარების ერთმანეთთან დაჭიდება და მეორეა ხარისა და ადამიანის ორთაბრძოლა.

პროფ. ვ. ბარდაველიძემ ორივე ეს სახეობა დაუკავშირა წინა აზიისა და სმელთაშუაზღვისპირეთის ძველი კულტურული ხალხების — შუმერების, ხეთების, ქალდეველების და სხვათა, ერთი მხრივ, და კრეტა-მიკენისა და ძველი საბერძნეთის, მეორე მხრივ, რწმენა-წარმოდგენებში მტკიცედ ფესვებგადგმულ და კარგად ცნობილ რიტუალებს. მისივე დასკვნით, ის წესი, რომელიც სვანეთშია შემორჩენილი განსაკუთრებული არქეულობითა და ძველი წესებით, გამოირჩევა ყველა ცნობილ და გავრცელებულ წესთან შედარებით.

ითვლება, რომ კურულის განვითარებაში ყველაზე განვითარებული და გვიანდელია ის საფეხური, რომელიც სპორტულ-სანახაობით მხარეს წარმოადგენს და კორიდის სახელწოდებითაა ცნობილი მთელს შიგნით.

ლიონი. ამ სანახაობითი დღესასწაულის განვითარების საფეხურები სხვადასხვა ქართველ ტომებში შემონახულია უძველესი, არქაული ფორმების სახით, რაც ერთი მხრივ, საერთო კულტურულ-ისტორიულ გარემოში თანაარსებობის, და მეორე მხრივ, კორიდა — კურულის ჩამოყალიბებაში ქართველი ტომების მონაწილეობის უტყუარი მაჩვენებელია.

3. „კუვადა — მითოგინაზა“ კართველ ბოშიაზი

XVIII საუკუნის დასასრულიდან მოგზაურები, მისიონერები და ასევე ეთნოლოგები სხვადასხვა ხალხის ყოფაში აღწერდნენ შვილის შეძენასთან დაკავშირებულ ერთ თავისებურ ჩვეულებას, რომლის აღსანიშნავად ზოგად ეთნოგრაფიაში დამკვიდრდა ტერმინი „კუვადა“ (ფრანგული სიტყვიდან *Curade* — „გამოჩეკა“). კუვადა ეწოდება მამის მიერ მშობიარობის აქტის სიმულაციას შვილის დაბადებისას. ქრონოლოგურად მის წარმოშობას უკავშირებენ დედისეული გვარიდან მამისეულ გვარზე გადასვლის პერიოდს. კუვადის წესი უკანასკნელ დრომდე გავრცელებული იყო დედამიწის ყველა ნაწილში და მაშასადამე, როგორც ჩანს. მისი განვითარების გარკვეულ ეტაპზე პასუხობდა საზოგადოების უმნიშვნელოვანეს მოთხოვნებს. სხვადასხვა ხალხში კუვადის წესის სხვადასხვა ფორმაა დადასტურებული, მაგრამ მათ აერთიანებთ ერთი საერთო თვისება — იგი მიეკუთვნება არა დედას, არამედ მამას.

კუვადის წესის ან მასთან ძალზე მიმსგავსებული ჩვეულებების შესახებ პირველი ცნობები შემონახული აქვთ ანტიკურ ავტორებს: დიოდორე სიცილიელს, სტრაბონს და აპოლონიოს როდოსელს.

დიოდორე სიცილიელი (I ს. ძვ. წ.) კორსიკის მცხოვრებთა დახასიათებისას აღნიშნავს, რომ „მათი ჩვეულებების, რომელსაც ისინი მისდევენ ბავშვის დაბადებისას: ერთ-ერთი კურიოზული შემთხვევაა ის, როდესაც ქალი მოიშობიარებს, იგი დროს არ კარგავს იმაზე, რომ ლოგინში ჩაწვეს: სამაგიეროდ, მისი ქმარი. თითქოს დაუძღურდაო, ჩაწვება ლოგინში... თანაც მის მიმართ ისეთ მზრუნველობას იჩენენ. თითქოს ტყველებისაგან სწორედ იგი იტანჯებოდეს“.

ასეთსავე ჩვეულებას მიაწერს სტრაბონი (I ს.) ესპანელ კელტებს, თრაკიელებისა და სკვითების ტომებს.

ჩვენთვის განსაკუთრებით საინტერესოა მსგავსი ჩვეულების აღნიშ-

ენა ძველი ბერძნული ეპიკური პოემის — „არგონავტიკის“ სახელგანთქმული ავტორის აპოლონიოს როდოსელის მიერ. რადგან იგი მას მიუწერს ტრაგედიებს, რომელიც სამხრეთ შავიზღვდამხრეთში მოსახლე ერთ-ერთ ქართულ ტომს წარმოადგენდა. თანაც ქრონოლოგიურად აპოლონიოს როდოსელის ეს ცნობა, როგორც ძვ. წ. III საუკუნის ავტორისა, ყველა სხვა ცნობაზე ადრანდელია. აპოლონიოს როდოსელის ამ ცნობას ჩვენ დაწვრილებით ქვემოთ დავუბრუნდებით, ხოლო აქ კუვედას წესის გავრცელების მიზეზების შესახებ ზოგად ეთნოგრაფიაში მიღებულ მოსაზრებებს წარმოგიდგინებ.

კუვედას წესის ახსნის მრავალ თვალსაზრისს შორის სადღეისოდ ყველაზე გავრცელებულად ითვლება ი. ბახოფენისა და ე. ტეილორის მოსაზრებები.

ი. ბახოფენმა თავისი მოსაზრება კუვედას წესის ახსნისა წამოაყენა 1861 წელს. ამ მოსაზრებას თანაწმად, კუვედას წესის ჩასახვა განეკუთვნება კლამავალ ხანას მატრიარქატიდან პატრიარქატიმდე. როდესაც მ.მ.მ. დაწყებულ თავისი უფლებების გავრცელება შევსებზე, რომლებიც აქამდე მთლიანად დედას და მის გვარს ეკუთვნოდნენ. მაგრამ ძველი ტრადიცია ძალზე სიცოცხლისუნარიანი იყო და მის დასაძლევად საჭირო გახდა მამებს შეესრულებინათ ისეთი წეს-ჩვეულება, რომელიც მათ წამოსახავდა როგორც ბავშვის მიერვე დედას, ამიტომ. შემთხვევითი არ არის, რომ კუვედა ზოგიერთ ხალხებში მიღებულია ჩვეულებრივ დაწესებულ ფორმად შვილის აყვანის დროს, როდესაც მამა ბავშვს თავისად აღიარებს.

ი. ბახოფენის ეს მოსაზრება ე. ტეილორმა შეავსო და განამტკიცა კონკრეტული მონაცემებით, რომელთა მიხედვით აშკარა გახდა, რომ კუვედა გავრცელებული იყო იმ ხალხებში, რომლებმაც უკვე გაიარეს მამისებულ გვარზე გადასვლის საფეხური.

ე. ტეილორმა მოგვიანებით კუვედას წესს ახალი ახსნა მოუხანა. მისი აზრით, კუვედა განასახიერებს იმ მაგიურ კავშირს, რომელიც თითქოს არსებობს ქმარსა და ცოლს. მამასა და შვილს შორის. ცნობილია, რომ მაკაისთან დაკავშირებული ცრურწმენები ძალზე სიცოცხლისუნარიანია. გამოხატვის არც მშობიარობის შემსუბუქებასთან დაკავშირებულ მაგია წარმოადგენს. იგი დაკავშირებულია იმიტაციურ მაგიასთან, ამას წარმოდგენასთან. რომ მსგავსი იწვევს მსგავსს. ამიტომ, დღესაც კი, ზოგიერთი ქვეყნის მოსახლეობის გარკვეულ ფენებში, ძველი მშობიარობის შეზამსუბუქებლად სახლში აღებენ ყველაფერს (კარებს,

ვანჯინა, ხსნიან ყუთს), რაც დახურულია ან ხსნიან ყველაფერს, რაც განასკვლია. ამ მოვლენებს ეყრდნობოდა კუვადის ე. ტეილორისეული ახსნა, რომელიც შემდგომში მან თვითონვე უარყო. მაგრამ ეს თვალსაზრისი მთლიანად მიიღო და უფრო მეტიც, განავრცო ჯ. ფრენკმა და იგი დღემდე წარმოადგენს გაბატონებულ თვალსაზრისს საზღვარგარეთულ ეთნოლოგიაში.

რუსი ეთნოლოგების თვალსაზრისი კუვადის წესის გავრცელების მიზეზების შესახებ ყველაზე თვალნათლივ გამოხატა ს. ტოკარევი. მისი დასკვნით. „მთლიანად კუვადის წესი სულაც არაა მაგიური: კუვადის რიტუალი მხოლოდ სიმბოლური აქტია, მამის უფლების განმამტკიცებელი შვილზე და მასთან არ არის დაკავშირებული რაიმე წარმოდგენა ამ აქტის ზებუნებრივი ზემოქმედების შესახებ ბავშვზე“.

კუვადის წესის ამ ორი ახსნის ერთმანეთთან დაკავშირების და მისი განმარტების ცდა წარმოადგინა ა. ხაზანოვი. იგი თვლის, რომ მაჯა და მახასიათებელია კუვადისათვის არა როგორც მეორადი მოვლენა, არამედ იგი მასში მოცემული იყო თავიდანვე. ამ წესით წინა პლანზე გამოდის ქმრის ჭურვილი, ხაზი გაუსვას თავის პრიორიტეტს და საკუთარ პერსონას ბავშვის დაბადებაში; საზოგადოებრივი აზრიც, ახლობლებსა და მეგობრების სახით, რომლებიც ულოცავენ და ელოლიავენ ბიძას, მხარს უჭერენ მის ამ მისწრაფებას. მაგრამ ძველი წარმოდგენები ბავშვის დაბადების შესახებ, რომლებიც გაუღწერილია მაგიით, წინანდებურად არსებობენ და წინანდებურადვე ხდება მის მიერ განსაზღვრული აკრძალვების დაცვა-შესრულება. ამიტომაც ღებულობს კუვადის წესი ასეთ რთულ, დახლართულ ფორმებას, რომ იგი ასახავს სხვადასხვა ეპოქის, საზოგადოებრივი შეგნების სხვადასხვა მხარის დანაშრევებს. დაბოლოს, ა. ხაზანოვის დასკვნით. ამ ორი ჰიპოთეზის შერწყმაში მდგომარეობს კუვადის წესის ახსნის საიდუმლოება.

1916 წელს, გამოჩენილმა ქართველმა ეთნოლოგმა, მწერალმა, მეცნიერმა და საზოგადო მოღვაწემ თ. სახოკიამ პირველად გამოაქვეყნა ცნობები შვილის აყვანასთან დაკავშირებით ერთ-ერთ ქართულ ტომში. მეტყველებში უდასტურებული წესის შესახებ; აი, რას წერს იგი:

მეგრულ ოჯახში „შვილად აყვანის აქტი მაშინ-ღა ითვლება ნამდვილად, კანონიერად, როცა შეასრულებენ ჩვეულებას, რომელიც მაყურებელზე ტოვებს უშვილო დედაკაცის მიერ შვილის შობის შთაბეჭდილებას. შვილად იყვანენ, ჩვეულებრივ, ყველაზე ღარიბი მშობლების

შვილს, ანდა აკრძალული სიყვარულის ნაყოფს. შვილად აყვანის ცერემონიის რამდენსავე დღის წინათ, მომავალ დედას თავი ისე უჭირავს, როგორც ორსულობის უკანასკნელ დღეებში მყოფ მშობიარეს: მუცელზე ბალიშს იკეთებს, რომ გამობერილი ეჩვენოს მაყურებელს; წელა მოძრაობს, კვნესით და სულის ბრუნებით. მეზობელი ქალები მის მდგომარეობას თანაგრძნობით და სერიოზულად უყურებენ, ეკითხებიან, თუ როდის მოილოგინებო. ბოლოს, თვით „მოლოგინებაც“ დადგება: „მშობიარე“ ლოგინში ჩაწევა, კვნესის სწორედ ისევე, როგორც ბავშვის დაბადების დროს მელოგინენი. ბებია თავს დასტრიალებს, რჩევას აძლევს, ამშვიდებს. . . და ამ დროს. . . ლოგინში შეუგორებენ ბავშვს. აქედან დაერქვა თვით პროცესს: „სქუაშ მითორგინაფა“ (შეგორება შვილისა). ბავშვის ატირების დროს ყველანი ჩქარობენ მიულოცონ დედას მშვიდობით შეტენა ვაჟიანა. მშობიარე კიდევ რამდენსავე დღეს დარჩება ლოგინში. ამ შემთხვევაში საკმელად აძლევენ საგანგებოდ მომზადებულ „ტიბუს“ (თბილს), (ტიბუ მზადდება სპინდის ღვეჯის, პილპილისაგან მარილწყალში დიდი ხნის ხარშვის შედეგად — ს. ქ.), ანუ სახვრებ მსუბუქ წვესს. ახალი მშობლები „ნაშვილებს“ ისე ზრდიან, როგორც საკუთარს. მეზობლებიც ასეთადა სთვლიან“.

თ. სახოკიამ, რომელმაც პირველმა აღწერა ეს პროცესი, ასევე პირველმა მიმართა მის აღმნიშვნელ მეგრულ სიტყვას „მითორგინაფა“ (შეგორება), რომელიც შეიძლება კუვადის ბადალ ქართულ ეთნოგრაფიულ ტერმინად ჩავთვალოთ და გამოვყენოთ ჩვენი ეთნოგრაფიული სინამდვილისათვის. არანაკლებ მნიშვნელოვანია ისიც, რომ თ. სახოკიამ პირველმა დაუკავშირა ეს ჩვეულება კუვადას და პარალელურ მასალად მოიხმო აპოლონიოს როდოსელთან დაცული ცნობა „მეგრულების წინაპრების — ტიბარენების“ (თ. სახოკია) მიერ კუვადის წესის გამოყენების შესახებ. თუმცა, ამჟამითვე უნდა აღნიშნოს, რომ კუვადასა და ტიბარენებთან დადასტურებულ წესსა, ერთი მხრივ, და მეგრულ „მითორგინაფას“ შორის, მეორე მხრივ, არსებითი ხასიათის განსხვავება არსებობს: კუვადა, როგორც ზემოთ აღვნიშნეთ, გულისხმობს მამის მიერ მშობიარობის სიმულაციას და მასთან დაკავშირებულ, მშობიარობის შემდეგდროინდელი მთელი რიგი წეს-ჩვეულებების შესრულება-დაცვას. ხოლო „მითორგინაფა“ გულისხმობს ბავშვის მომავალი დედის მიერ „მშობიარობასთან“ დაკავშირების შესრულებულ წესებს. ამავ დროს, კუვადასა და „მითორგინაფას“ გაიგივება შეიძლება იმ პირობით, თუ მათ მივიღებთ როგორც ზოგადად, ბავშვის

შვილად აყვანის აქტთან დაკავშირებული წესების აღმნიშვნელ ტერ-
მინებს.

აპოლონიოს როდოსელთან შემონახულია კუვადის წესის შემდეგი
აღწერა: «После халибов земли, обогнув мыс Родителя Зевса,
Пронеслись, они мимо соседней земли Тибаренов. Там всякий
раз, как законным мужьям детей родят жены, Самы мужья, рас-
простершись на ложах, стенают, прикрывши Головы, жены ж,
них те же, что для роженец» (გრ. წერეთლის თარგმანი).

აქ ურუშაძისეულ პროზაულ ქართულ თარგმანში „არგონავტიკის“
ე- აღგილი ასეა წარმოდგენილი: „ამით შემდეგ სწრაფად შემოუარეს
გუნეტოს ზევსის კონცხს და ტიბარენების მიწის გასწვრივ მიცურავ-
დენ. აქ ქალები თავიანთ ქმრებს შვილებს შესძენენ ხოლმე. [ქმრები]
თავს შეიბურავენ. საწოლზე დაემხოებიან და კვნესიან: [ცოლები] კი
კარგად კვებავენ ქმრებს საკმლით და მშობიარობის შემდგომ საჭირო
აბანოსაც უწყობენ“.

მრუხედვად შემოაღნიშნული არსებითი განსხვავებისა კუვადასა
და მითორგინაფას შორის, კერძოდ ის, რომ პირველი აღნიშნავს კაცის
მოქმედებას ცოლის მშობიარობის დროს ან მშობიარობის შემდეგ, ხო-
ლო მეორე — ქალის მიერ შეპარულეულ წესებს შვილის აყვანის დროს,
ქართულ ეთნოგრაფიულ ლიტერატურაში, ისინი, სავსებით სამართლი-
ანაა. ერთმნიშვნელოვან მოვლენებადაა მიჩნეული. ს. მაკალათიას მი-
ხედვით „ეს მეგრული „მითორგინაფა“ წარმოადგენს კუვადას ერთგ-
ვარ ნაშთს და ახასიათებდა დედამთავრული ოჯახიდან მამამთავრულზე
გადასვლის პერიოდს“. ალ. რობაქიძე თვლის, რომ „ეს წესი უკავშირ-
დება მატრიარქატიდან პატრიარქატზე გარდამავალ საფეხურს და კვა-
ლფიცირებულია, როგორც თავის შვილზე მამის უფლების განმტკი-
ცებინათვის ბრძოლის ერთ-ერთი ფორმა“.

კუვადა — მითორგინაფას შინაარსი და მისი მნიშვნელობა ახალი
დაკვირვებებით გაამდიდრა აკად. გ. ჩიტაიამ. „ანტიკურ ავტორთა მიერ
კოლხურ ტომებში დამოწმებული „კუვადა“, — გ. ჩიტაიას მიხედვით.
— საზოგადოების განვითარების გარდამავალი საფეხურის ექვმიუტა-
ნელ მოწმობას წარმოადგენს“. მისი დასკვნით, „თუ გავითვალისწინებთ,
რომ თანამედროვე ეთნოგრაფია ამოწმებს მთელ რიგ სხვა შეხვედ-
რებს კულტურის დარგში ესპანელი იბერიის ბასკებისა და კავკასიის
იბერებს შორის (შნაკვი, სახენელი იარაღი — ოვაფა, თავსაბურავი და

სხვ.). ესააგებია თუ რა მნიშვნელობა ენიჭება თედო ჰახოკიას მიერ წამოყენებულ დებულებას „სქუამ მითორგინათას“ შესახებ“.

ტიბარენებში გავრცელებული კუვადის წესის, ხალხური ჩვეულების — მოოროგინათას, სწარმოო იარაღების გარდამავალ ფორმებთან, კერძოდ. თოხთან და კოლხეთში თოხის კულტურის განსაკუთრებულ მნიშვნელობასთან დაკავშირებით აკად. გ. ჩიტაიამ წამოაყენა მნიშვნელოვანი მოსაზრება. აი, რას წერს იგი ამასთან დაკავშირებით:

„სტატალურ ლიტერატურაში გარკვეულია, რომ მიწათმოქმედების ისტორიაში თოხის კულტურას, რომელიც წინ უსწრებდა სხენილის კულტურას, მატრიარქატის ეპოქას მიაკუთვნებდნენ, რაც სწორია თოხის მწათმოქმედების მხოლოდ დასაწყისი საფეხურისათვის. ძველ კოლხეთში თოხის კულტურა განვითარებული სახით იყო წარმოდგენილი ბრინჯაოს ეპოქის მთელ მანძილზე. უდავოა, რომ თოხის კულტურას ამ სტადიაზე უკვე მამაკაცი ფლობს და მათში სულ უფრო და უფრო გადამწყვეტ როლს ასრულებს. სხვათრივ არც შეიძლებაოდა ყოფილიყო, რადგანაც განვითარებული თოხის კულტურა ეყრდნობა მამაკაცთა მიერ წარმოებულ მეტალურგიას, როგორც ამას კარგად ადასტურებენ სათანადო მასალები. მატრიარქატულან პატრიარქატისაკენ გარდამავალი ეს პერიოდი თავის ასახვას პოულობს არა მარტო სწარმოო იარაღების გარდამავალ ფორმებში. არამედ ხალხურ ჩვეულებებშიც. მხედველობაში გვაქვს ტიბარენებსა, მეგრელებსა და ბასკებში დამოწმებული კუვადა, რომელიც საზოგადოებრივი განვითარების ამ გარდამავალი საფეხურის ექვემდებარებულ მოწმობას წარმოადგენს“.

ამრიგად. ამ დაკვირვებით ავტორმა ერთხელ კიდევ ცხადყო კუვადის წარმოშობის დაკავშირება საზოგადოების განვითარების გარდამავალი საფეხურისათვის — მატრიარქატის ეპოქიდან პატრიარქატისაკენ და ფართო კრილში განხილვით იგი გამოიყვანა ვიწრო ეთნოგრაფიული ინტერესებიდან და დაუკავშირა ეთნოგენეზის საკითხებს.

მამააადამე. თუ ყოველივე ზემოაღნიშნულს შევაჯამებთ, მივიღებთ, რომ:

1. კუვადა — მითორგინათა, როგორც ბავშვის დაბადებასთან ან ბავშვის შვილად აყვანასთან დაკავშირებული უძველესი რიტუალების აღმნაშენელი ტერმინები შეიძლება გავაიგიოთ, მიუხედავად იმისა, რომ „კუვადა“ აღნიშნავს ამ წესის შესრულებისას მამის, ხოლო „მითორგინათა“ დედის მოქმედებას.

2. კუვადა და შესაბამისად მოოროგინათა ჩასახულია საზოგადოებრივ

ვანვითარების გარდამავალ საფეხურზე და თავისი ბუნებით შეესატყვი-
ლება მატრიარქულად პატრიარქატზე გადასვლის პერიოდს.

3. კუვადა, როგორც ამას მითორგინათას წესის ეთნოგრაფიულ სი-
ნამდვილეში დადასტურება გვიჩვენებს, გავრცელებული ყოფილა ქარ-
თველ ტომებში (თ. სახოკია, გ. ჩიტაია), კერძოდ, ტიბარენებში, რომ-
ლებაც დასავლური ტომების ერთ-ერთ წინაპრებადაა მიჩნეული.

§ 4. ანტიური და უზა საუკუნეების ამორტა ცნობები

ამორტალის შესახებ

ბერძნულ ლიტერატურაში უძველესი გადმოცემა ამორტლების
შესახებ ექუთენის ძველი სამყაროს გამოჩენილ ისტორიკოსსა და მეც-
ნიერს ჰეროდოტეს.

მდინარე ფერზოდონზე (მცირე აზია). — აღნიშნავს ჰეროდოტე, —
შეტყუებისა ბერძნებმა დაამარცხეს ამორტალი, ჩაიგდეს ისინი
ტყვედ და სამი ხომალდით, მცირე აზიიდან, სამშობლოში დაბრუნ-
დნენ. დატყვევებულმა ამორტალებმა ღია ზღვაში გაწყვიტეს ხომალდ-
ზე მყოფი მამაკაცები, ხომალდი ხელთ იგდეს და მიადგნენ სკვითე-
ბის მიწას. სკვითმა მამაკაცებმა, ნახეს რა ღამაზი აღნაგობ-
ბი, ისურვეს მათთან ჰყოლოდათ შვილები და დაახლოების მიზნით,
თავიანთი ბანაკი ამორტალების ბანაკის ახლოს განალაგეს.

ერთხელ, როცა ერთ-ერთი ამორტალი საკმაოდ მოშორდა თავის
ბანაკს, ჩასაფრებულმა სკვითმა დაიჭირა იგი და მოინდომა მასთან
სქესობრივი ურთიერთობა დაემყარებინა. მაგრამ მოხდა ის, რომ
ამორტალმა არა თუ მოიშორა იგი, არამედ პირიქით, მიენდო მას.
შემდეგ ამორტალმა მიმიკით აუხსნა სკვითს, რომ იგი მეორე დღეს
მასულიყო იმავე ადგილას და მოეყვანა მასთან ერთად კიდევ ერთი
ახალგაზრდა სკვითი, ხოლო თვითონაც, ამორტალი მოიყვანდა თავის
მეგობარ ქალს. მართლაც, მეორე დღეს ახალგაზრდა სკვითები მი-
ვიდნენ რა დათქმულ ადგილზე, მათ დახვდათ ორი მშვენიერი შესა-
ხედაობის ამორტალი. ბოლოს და ბოლოს, განაგრძობს ჰეროდოტე,
მოხდა ისე, რომ ყველა ახალგაზრდა სკვითი მამაკაცი დაუმეგობრდა
ამორტალებს. შემდეგ მათ შეაერთეს ბანაკები და დაიწყეს ერთად
ცხოვრება. სკვითებმა ამორტალებს ცოლობა შესთავაზეს, რაზეც
უარი მიიღეს, იმ მოტივით, რომ „ჩვენ ხელ სხვა წეს-ჩვეულებები

გვაქვს, — ამბობდნენ ისინი, — ჩვენი იარაღია მშვილდ-ისარი, ცხენით ვჯირათობთ, ქალური საქმე არ ვეკოვ, თქვენი ქალები კი ძირითადად ქალური საქმეებით არიან დაკავებულნი. თუ თქვენ ჩვენი ცოლობა გინდათ, წადით, წამოიღეთ თქვენი წალი ქონებისა და ვიცხოვროთ ერთად თქვენი თემისაგან განცალკევებით. ჰეროდოტეს თქმით, სკვითი მამაკაცები ასეც მოქცეულან. აი, ამის შემდეგ აკვინის ჰეროდოტე, სკვითებსა და ამორძალებს შორის, ასეთი საქორწინო ურთიერთობის შედეგად წარმოიშვა ხალხი, რომელსაც სავრომატები ეწოდათ.

საქორწინო წეს-ჩვეულებასთან დაკავშირებით, ამორძალების შესახებ, ჰეროდოტე აღნიშნავს ერთ ასეთ ფაქტს, რომ არც ერთი ქალიშვილი ამორძალი არ გათხოვდება ან უფრო სწორად ვერ გათხოვდება, თუ წინასწარ არ მოკლავს თავის მტერს. ამისათვის მას უნდა მოეკლა მოწინააღმდეგის სულ მცირე სამი მამაკაცი. ამის გამო ჰეროდოტე აღნიშნავს, რომ ხანდახან ზოგიერთი ამორძალი მოხუცებულობამდე ქალიშვილი რჩებოდა, რადგან ვერ ახერხებდა ამ წესის შესრულებას.

თავის მხრივ, ჰიპოკრატეც აღნიშნავს სავრომატების შესახებ, რომ მათი ქალები ცხენით ჯირათობენ, იყენებენ მშვილდ-ისარს, აწარმოებენ ომებს. ყველაფერ ამას ისინი აკეთებენ ქალიშვილობისას. ზოლო ქორწინებაში ვერ შევლენ მამაკაცთან, მანამ, სანამ არ მოკლავენ მოწინააღმდეგის არანაკლებ სამ კაცს.

როგორც ჰეროდოტე აღნიშნავს, ამორძალებს მარჯვენა მკერდი არა აქვთ, რადგან ჯერ კიდევ პატარაობისას მშობლები ადებდნენ მარჯვენა მკერდზე სპილენძისაგან გაკეთებულ მრგვალ, გახურებულ ფიოფიტას. და ამოწავდნენ იმ ადგილს, რათა მკერდი აღარ გაზრდოდა, რომ მთელი ძალა გადასულიყო მარჯვენა ხელსა და მხარში.

ასეთივე იდენტური ცნობა მოეპოვება ჰიპოკრატესაც.

ამ ხალხს, რომ სავრომატებს უწოდებდნენ, ამის შესახებ ცნობები გვაქვს ეფფორის მიერ მოყვანილ ლეკენდაში, რომლის ფრაგმენტი შემორჩენილია სტეფანე ბიზანტიელის ლექსიკონში. მასში ამორძალების შესახებ ნათქვამია, რომ ისინი ქალებისაგან შემდგარი ხალხია, რომლებიც ცხოვრობენ მდ. ფერმოდონტთან და, რომელთაც ახლა სავრომატიდებს ეძახიან.

მაგრამ არის სხვა მოსაზრებებიც ამორძალების შესახებ, რომელიც არაა მოკლებული ორიგინალობას. ამ ავტორთა შორის შეიქ-

ლებს დავასახელოთ პალეფატი, ავტორი ტრაქტატისა — „განსაცვიფრებელი მოთხრობების შესახებ“. იგი წერს: ამორძალები (ამაზონები) იყვნენ არა ქალები, არამედ ბარბაროსი მამაკაცები. ისინი თრაკელების მაგავსად ატარებდნენ ხიტონებს (ხიტონი — ძველი ბერძენის ჩასაცმელია, ქვედა ტანის დასაფარავი, ქამრით), თმებს იკრავდნენ და იპარსავდნენ წვერს, ამიტომ მოწინააღმდეგენი მათ „ქალებს“ ეძახდნენ. ამორძალები ბუნებით მეომარი ხალხი იყო, მაგრამ ქალთა არმია რომ ჰყოლოდათ, ეს სიმართლეს მოკლებულია.

საინტერესო ცნობებს გვაწვდის ამორძალების შესახებ სტრაბონი. იგი ამორძალების ლოკალიზაციას ახდენს, ერთი მხრივ, მცირე აზიამში, მდ. ფერმოდონტის სანაპიროებზე, მეორე მხრივ, კავკასიაშიც. ჩვენთვის უფრო საინტერესოა სტრაბონის ასრი კავკასიელი ამორძალების შესახებ. სტრაბონი გადმოგვცემს, რომ წლით უმეტესდროს, ამორძალები ყველა საქმეში თვითონ ასრულებენ, ეზინიან, თენენ, ევლიან საქონელს, განსაკუთრებით ცხენებს. მისდევენ მონადირეობას. სამხედრო საქმეს. ბავშვობაში მათ ამოუწვავდნენ მარჯვენა მკერდს, იმისათვის, რომ შესაძლებლობა ჰქონოდათ თავისუფლად ესროლათ ისარი. შეიარაღებული არიან მშვილდისრით, ორპირობით სულითა და ნახევრადმთვარისებრი ფარით. ტანსაცმელი აცვიან ცხოველთა ტყავისაგან შეკერილი. მათ წელიწადში აქვთ ორი თვე, განაწესებულზე, როცა ისინი გადადიან მეზობელ მთაზე, რომელიც უფრო მათ იქ მცხოვრები ხალხისაგან, რომელთაც გარგარეებს ეძახდნენ. ესენიც, ამორძალების მსგავსად, მოდიან იმავე მთაზე და შთამომავლობის გასამრავლებლად შედიან მათთან სქესობრივ კავშირში. ყველაფერი ეს ხდება სიბნელეში, გადმოგვცემს სტრაბონი, — ასე რომ, ნებისმიერ მამაკაცს შეეძლო კავშირში ყოფილიყო ნებისმიერ ქალთან. დაბადებული ბავშვებიდან ქალებს ამორძალები იტოვებდნენ, ხოლო ვაჟები აღსაზრდელად გარგარელებს მიჰყავდათ. ამდენად, — ასკენის სტრაბონი, — ამორძალებსა და გარგარელებს არაფერი აკავშირებთ ერთმანეთთან, გარდა იმისა, რომ საერთო შვილები ჰყავთ.

! აღმაოდ ვრცელ მონათხრობს ამორძალების შესახებ ვხვდებით დიოდორე სცილიელის ნაშრომში. მდ. ფერმოდონტთან, — აღნიშნავს დიოდორე სცილიელი, — ცხოვრობდა ხალხი, რომელსაც მართავდნენ ქალები. მათი მეფე, ძალითა და სიმამაცით გამოირჩეოდა სხვებისაგან, რომელმაც ქალებისაგან შექმნა ჯარი და დაიპყრო მთე-

ლი რიგი მეზობელი ქვეყნებისა. მისი ბრძანებით, მამაკაცებმა დაიწყეს საფეიქრო საქმისა და ასევე სხვა ქალური საქმეების კეთება. გამოსცა კანონები, რის მიხედვითაც სამხედრო საქმეები მხოლოდ ქალებს ევალებოდათ. მამაკაცები მთლიანად ქალებზე იყვნენ დამოკიდებულნი. ქალები უნახინჯებდნენ მამაკაცებს ფეხებსა და ხელებს, რათა მათ არ შესძლებოდათ სამხედრო საქმეებში მონაწილეობის მიღება, ხოლო გოგონებს ამოუწვავდნენ მარჯვენა პერსონალურ ამორძალების მეფეს მღ. ფერმოდონტთან აუშენებია დიდი ქალქი ფემისკირუ და დაუმორჩილებია ყველა მეზობელი ტომი. ბოლოს იგი გმირულად დაღუპულა ერთ-ერთ ბრძოლაში. — აღნიშნავს დიოდორე სიცილიელი. მაგრამ მისმა ქალიშვილმა გადააქარბა თავის დედას. იგი ქალებს, უკვე პატარაობის ასაკიდან აჩვევდა ნადირობას და ხალხმარ საქმიანობას. დედამისის მსგავსად, მასაც დაუპყრია აზრის დიდი ნაწილი და თავისი ბატონობა სირიამდე გაუვრცელებია. გარდაცვალების შემდეგ მისი მემკვიდრეებაც ასევე წარმატებით იბრძოდნენ და შორს გაუთქვეს სახელი ამორძალებს, მაგრამ მათ ჰერაკლემ დიდი დამარცხება აკემა, რის შედეგადაც ისინი თანდათან განადგურების პირამდე მივიდნენ. თუმცა, როგორც დიოდორე სიცილიელი გვაუწყებს, რამდენ-მე ხნის გასვლის შემდეგ, ტროასთან ომში, ტროელების მხარეს მონაწილეობა მიუღია გადარჩენილ ამორძალთა მეფეს — პენტელიასს, მაგრამ აქაველებთან ბრძოლაში ისიც მოკვლავთ. ეს იყო უკანასკნელი ამორძალი. — აღნიშნავს დიოდორე სიცილიელი.

ამ პერიოდის ავტორთაგან შეიძლება დავასახელოთ პომპენიუს ტროგასა და პოპენიუს მელას (I ს.) ცნობები ამორძალების შესახებ. ამ ცნობების გადმოცემაზე აღარ შეეჩერდებით. რადგან იგი იდენტურია იმ ცნობებისა, რომელზედაც უკვე გვქონდა საუბარი.

დაბოლოს. გვინდა ყურადღება შევაჩეროთ პლუტარქზე (50—125 წწ.). აღბაჟი. ჩვენი საკითხისათვის ყველაზე აინტერესო ავტორზე, რომელსაც ამორძალებთან დაკავშირებით დასახელებული აქვს მღ. ალახანი. იგი აღწერს რა პომპეუსისა ლაშქრობას კავკასიაში, ლაპარაკობს ალბანელებისა და რომაელების შეტაკებაზე მდინარე აბანტთან (ალახანი) და მიუთითებს, რომ ამ შეტაკებაში ალბანელთა მხარეს მონაწილეობა მიუღიათ ამორძალებს. თუმცა, რომაელებს, ბრძოლის შემდეგ, დაუწყიათ რა მოკლულთა შეიარაღების, ნაღვლის შეგროვება, უნახავთ ამორძალთა მრავალი ფარი და ხმა-

ლა, მაგრამ ვერც ერთი ქალის გვამი ბრძოლის ველზე ვერ უპოვიათ. პლუტარქე. ისე როგორც სტრაბონი, ყურადღებას ამახვილებს ამორძალების იარაღზე, იმ ჩვეულებებზე, რითაც ისინი ამრავლებდნენ შთამომავლობას, რომ ორი თვით ისინი აღიან მდ. ფერმოდონტთან აღმართულ მთაზე შთამომავლობის გასამრავლებლად. ოღონდ სქესობრივ კავშირში შედიან არა გარგარებთან, როგორც ამას სტრაბონი აღნიშნავდა, არამედ ლეგამებთან.

როგორც ვხედავთ, ჩვენ მიერ მოყვანილი ცნობების მიხედვით, ამორძალების ლოკალიზაცია ხდება მცირე აზიაში ან კავკასიაში. მაგრამ ისიც უნდა აღინიშნოს, რომ ბერძნულ ლიტერატურაში არსებობდა ვერსია ამორძალების ჩრდილო-აფრიკიდან წარმოშობის შესახებ. ამ ვერსიას ერთ-ერთი ავტორი არის დიონისე სკიტობრახიონი, რომლის მონათხრობმა ჩვენამდეც მოაღწია დიოდორე სიცილიელის გაჯმოცემიდან. დიონისე სკიტობრახიონის თქმით: მართალია, უმრავლესობას მიაჩნია, რომ ამორძალები ცხოვრობენ მდ. ფერმოდონტის მრედაჟობებში, მაგრამ ზოგი თვლის, რომ უფრო ადრინდელი კერა ამორძალების წარმოშობისა უნდა ყოფილიყო ლიბია, ტომი, რომელსაც ქალები განაგებდნენ, ცხოვრობდნენ ლიბიის დასავლეთით. ანუ რომ, ამორძალების ერთ-ერთ სამყოფლად, ძველი ანტიკური სამყარო, ასევე ჩრდილო აფრიკასაც მიიჩნევს.

ამორძალების არსებობას ცენტრალურ აზიაში, მიუთითებს არაბი მოგზაური იბნ-ბატუტა და აგრეთვე პორტუგალიელი მოგზაურ-ზღვაოანები, რომლებიც XIV საუკუნიდან იწყებენ აფრიკის სანაპიროების დაპყრობასა და ათვისებას. უკვე 1484 წელს პორტუგალიელმა დიეგო კანომ მიაღწია მდ. კონგოს (ზაირის) შესართავს, ხოლო ორიოდ წლის შემდეგ — ბართლომე დიასმა აფრიკის უკიდურეს სამხრეთ კონცხს. კანოს, დიასისა და სხვათა ნაამბობით, ასევე იბნ-ბატუტას აღწერით, შეიძლება აზრი შეგვექმნას და ვილაპარაკოთ დაგომეას ქალთა სახელმწიფოს შესახებ, რომლის სათავეში იდგა დედოფალი, რომელსაც ირჩევდნენ ქალთა საერთო კრებაზე. მას ჰყავდა მეომარ ქალთა საკუთარი ამალა, ცხენოსან ქალთა ლაშქარი. დაგომეას ისტორიაში ყველაზე გამოჩენილი მეფეები ყოფილან მპონგვე და საიტოტო, რომელთა სილამაზის, მამაცობისა და გმირობის შესახებ ხალხში მრავალი ლეგენდა და თქმულება იყო გავრცელებული, რომელიც თაობიდან თაობებში გადადიოდა.

ამორძალების შესახებ არსებულ ლეგენდებს შორის, განსაკუთრებულ ადგილს იკავებს გადმოცემა, რომელიც დაკავშირებულია ალექსანდრე მაკედონელის სახელთან. დიოდორე სიცილიელი წერს, რომ ალექსანდრე მაკედონელს ეახლა ამორძალთა მეფე — ფალესტრა, რომლის სახელმწიფო მდებარეობდა მდ. ფაზისსა და ფერმოდონტს შორის. ულამაზესი დედოფალი ეახლა მაკედონელს სამასი ამორძალის თანხლებით. ფალესტრამ უთხრა: „მე მოვედი, რათა შენგან ვიყოლიო შვილი. ყველა მამაკაცს შორის შენ ხარ უპირველესი. რომელმაც ჩაიდინა დიდი გმირობები, ქალებს შორის კი ჩემზე ულამაზესი და მამაცი არ არსებობს. ამიტომ ამ ორი გამოჩენილი ადამიანისაგან უნდა დაიბადოს ბავშვი, რომელიც აჯობებს ყველა მომავლედებს“. მაკედონელს მოსწონებია ეს წინადადება. ისინი 13 დღის განმავლობაში ყოფილან ერთად და შემდეგ დიდი საჩუქრებით გაუტუმრებია უკან.

ალექსანდრე მაკედონელის ლაშქრობათა ისტორიკოსი — არიანე გადმოგვცემს, რომ მიდიის სატრაპს ატროპატს მიუყვანია ალექსანდრე მაკედონელთან 100 შეიარაღებული ცხენოსანი ამორძალი. მაგრამ მაკედონელს უარი განუცხადებია მათ სამსახურზე. თვითონ არიანე. სხვა უცნობი ავტორიდან მის ნაშრომში მოტანილ ამ ცნობას უნდობლად ეკიდებოდა იმ მოტივით, რომ ამორძალების ტომი დიდი ხანია აღარ არსებობს, მისი თქმით. იგი განადგურებულა ჭერ კიდევ ალექსანდრე მაკედონელის მეფობამდე. თუმცა არიანესავე მტკიცებით, ეს ტომები ისტორიულად ცნობილი ყოფილან. იგი წერს: „მე მწამს. რომ ისინი არსებობდნენ, რაც საბუთდება რამდენიმე დიდი ისტორიკოსის მტკიცებით“. მაგრამ ვის გულისხმობდა ამ ისტორიკოსების ქვეშ. არიანე არაფერს ამბობს.

დაბოლოს, მოვიტანოთ კართაგენის მმართველის — განონის ცნობები, რომელმაც იმოგზაურა დასავლეთ აფრიკის სანაპიროებზე და, რომელმაც ეკვატორამდე მიიღწია. განონი მოგვითხრობს შემდეგს: საკმაოდ ღრმად, ყურეში არის კუნძული, კუნძულზე არის ტბა, ტბაში კი კიდევ კუნძული, რომელიც მჭიდროდაა დასახლებული ველური ხალხით. ხალხი ძირითადად ქალებისაგან შედგებოდა, რომლებსაც ტანი დაფარული ჰქონდათ საკმაოდ გრძელი თმებით. „ჩვენ შევიპყარით სამი ასეთი ქალი, რომლებიც იკაწრებოდნენ და იკბინებოდნენ, ამიტომ ისინი მოვკალით, ავაძრეთ ტყავი და ჩამოვიტანეთ კართაგენში“.

თითქმის ასეთივე გადმოცემა დაგვიტოვა პომპენიუს მელამ. იგი ლაპარაკობს ასევე ყურეში მოქცეულ დიდ კუნძულზე, სადაც მხოლოდ ქალები ცხოვრობენ. მთელი ტანი დაფარული ჰქონიათ თმებით, ორსულდებოდნენ მამაკაცების გარეშე და ჰქონდათ მკაცრი და ველური ჩვევები. პომპენიუს მელა თავის თხრობას ამთავრებს განონის გადმოცემით, რომელსაც, როგორც აღვნიშნეთ, კართაგენში ჩამოუტანია მოკლული ქალების ტყავი.

ასეთია მოკლედ, მეტ-ნაკლებად არსებითი და მნიშვნელოვანი ანტიკური პერიოდის ცნობები ამორძალების შესახებ.

ისიც უნდა აღინიშნოს, რომ ამორძალების შესახებ ანტიკური ცნობებისადმი დაინტერესება გამოამყლავნა შუა საუკუნეების ევროპამ.

ამორძალთა ლეგენდის გავრცელებაში მნიშვნელოვანი როლი ითამაშა შუა საუკუნეების როგორც ევროპაში, ისე აღმოსავლეთში, ფსევდო-კალისფენის ნაშრომმა, რომელიც IV—V საუკუნეებში ითარგმნა ლათინურ და სომხურ ენებზე, ხოლო შემდეგ სირიულ, არაბულ და უფრო მოგვიანებით ყველა ევროპულ ენაზე. რამდენიმე ფურცელი მიუძღვნა ამორძალების ისტორიას პავლე ოროზმა (V ს.), რომელიც ძირითადად იმეორებს პომპენიუს ტროვას გადმოცემას. იორდანესაც აქვს მოცემული ცნობები ამორძალების შესახებ, თავის „გოთების ისტორიაში“. ანტიკური პერიოდის ამ ლეგენდას აშუქებენ ბიზანტიელი ავტორებიც, ნაწილობრივ გეორგი ამარტოლო (XI ს.), ხოლო ახდენს რა პლუტარქესა და სტრაბონის კომპილაციას, კავკასიის ამორძალების შესახებ მიჯელობს XII საუკუნის ბიზანტიელი ისტორიკოსი იოანე ზონარა თავის ფართოდ გავრცელებულ და ორ ენაზე თარგმნილ „მსოფლიო ისტორიაში“.

დიდი ყურადღება დაუთმო ამორძალების ისტორიას იტალიელმა ჰუმანისტმა, პოეტმა და ისტორიკოსმა ენეი სილვიუს პიკოლომინიმ, რომელმაც 1458 წელს პაპის ტახტი დაიკავა და ცნობილია პიუს II სახელით. თავის დაუმთავრებელ ნაშრომში — „კოსმოგრაფიაში“ ამორძალებს მიუძღვნა ერთ-ერთი თავი და მოგვცა ანტიკური ავტორების ყველა ძირითადი ცნობის მიმოხილვა.

დროთა მსვლელობაში, ზოგიერთი მეცნიერის ცნობით, გაიჩვენა, რომ ამორძალები ცხოვრობდნენ დასავლეთ ევროპაშიც. პირველი ცნობა ევროპელი ამორძალების შესახებ ეკუთვნის კარლოს დიდის ისტორიკოსს — პავლე დიაკონს თავის „ლანგობარდების ისტორია-

ში“, სადაც აღნიშნავს ლანგობარდების შეტაკებას ამორძალებთან. მიუხედავად ამისა, პავლე დიაკონის აზრით, ეს ცნობები არ შეეფერებოდა სინამდვილეს, რადგანაც მიიჩნევედა, რომ ამორძალები დიდი ხანია აღარ არსებობენო. ე. ი. კი არ უარყოფს, რომ არ იყვნენო, არამედ არიანეს მსგავსად აღნიშნავს, რომ აღარ არსებობენო. თუმცა იმავე კი ვარაუდობს, რომ, როგორც სხვებისგან გაუგონია, დღეს-დღეობითაც გერმანიის შიდა რაიონებში არსებობენ ამორძალები.

ამორძალების ადგილსამყოფელად მიჩნეულია აგრეთვე ძველი ჩეხეთი, რომლის შესახებ ცნობებს გვაწვდის ჩეხი ისტორიკოსი კოზმა პრალელი.

სხვათა მტკიცებით, ევროპელი ამორძალების ადგილსამყოფელად მიჩნეულია ბალტიის ზღვის სანაპიროს რაიონი. პირველი ავტორი, ვინც მოგვაწოდა ცნობა ბალტიის ზღვის სანაპირო ზოლის ამორძალების შესახებ, იყო ებრაელი ექიმი, იბრაჰიმ იბნ-იაკუბი. ასევე გერმანელი ისტორიკოსი ადამ ბრემენსკი. ა. ბრემენსკი წერს: „ამბობენ, რომ ბალტიის ზღვის ამ ნაპირთან (მხედველობაში ჰქონდა აღმოსავლეთი სანაპირო) ცხოვრობდა ხალხი, რომელთა მიწას ამჟამადაც „ქალთა მიწას“ უწოდებენ. ზოგი ვარაუდობს, რომ ისინი ორსულდებიან წყლის დაღვეისაგან ან კიდევ იქ არსებული ურჩხულებისაგან. ამ უქანასკნელს, ჩვენ მივიჩნევთ, განაგრძობს ადამ ბრემენსკი, — ყველაზე მართებულად, რადგანაც, როცა ისინი მშობიარობენ, თუკი მამრობითი სქესის ბავშვი დაიბადა, მას ძალღის თავი აქვს, ხოლო თუ მდედრობითი სქესისა — ულამაზესი ქალწული.

ასევე უნდა აღინიშნოს, რომ ამორძალების წარმოშობის ერთ-ერთ უძველეს კერად მიჩნეულია ჩინეთი. ჩინეთში, — აღნიშნავს ჩინეთმცოდნე გუსტავ შლეგელი, — მრავლადაა ახრობა „ქალთა ქვეყნის“ შესახებ, რომელიც მდებარეობს ჩინეთის ხან დასავლეთით, ხან აღმოსავლეთით, ზოგჯერ კი სამხრეთით. ეს ლეგენდა გავრცელებულია იაპონიაშიც, ერთ-ერთ იაპონურ ენციკლოპედიაში ვკითხულობთ: „ქალთა ქვეყანა“ მდებარეობს სამხრეთ-აღმოსავლეთ ზღვაში. რომ გასცურო იქამდე, საჭიროა რამდენიმე წელი. ამ ქვეყნის ქალები ორსულდებიან სამხრეთის ქარისაგან და სხვ.

ეს ლეგენდა ასევე გავრცელებულია ინდოეთში, ინდონეზიაში, ოკეანეთში. ამ ლეგენდის ისტორიის ახალი თავი იწყება ასევე ამერიკის აღმოჩენიდან. მითუმეტეს, რომ როგორც მეცნიერთა ნაწილი ვა-

რატუნობს, ამორძალები (ამაზონელები) სახელთან უნდა იყოს და-
კავშირებული ამერიკის უდიდესი მდინარის სახელწოდება „ამაზონი“.

როგორც ვიცით, ანტიკურმა ტრადიციამ ამორძალებზე მთავლის
ადგილად ნაწილობრივ კავკასიაც მიიჩნია. მრავალი საუკუნის განმავ-
ლობაში კავკასიაში ევროპელ მოგზაურთა ნაკლებობა შეინიშნებოდა.
მე-17 საუკუნის დასაწყისიდან მოგზაურთა რიცხვი მატულობს, რაც
მისიონერული მოღვაწეობის შედეგით უნდა იყოს გამოწვეული. ამ
მოგზაურებიდან იყვნენ ისეთებიც, რომლებიც ადგილზე ეძებდნენ
ანტიკური ავტორების დამადასტურებელი ცნობების სისწორეს.

იტალიელი მისიონერი არქანჯელო ლამბერტი, რომელიც საქარ-
ველოში 1630—1650 წლებში იმყოფებოდა, თავის „სამეგრელოს აღ-
წერაში“ ამბობს, რომ სვანებმა და ჩერქეზებმა მოწინააღმდეგესთან
ბრძოლის შემდეგ ველზე დახოცილებს შორის ქალებიც იპოვეს. სა-
მეგრელოს თავად დადიანისათვის მიუთმევეიათ ქალისათვის განკუ-
თვნილი იარაღები. ზემიწვევით ზუსტად აღწერს რა ქალის საკურ-
ველს, ლამბერტი მოგვითხრობს, რომ „დადიანი დიდ საჩუქრებს დაპ-
პირდა იმას, ვინც თუნდაც ერთ ცოცხალ ამორძალს მიუყვანდა“.

ფრანგი მისიონერი ჟან შარდენი, ეტყობა ლამბერტის მონათხრო-
ბის შთაბეჭდილების ქვეშ იმყოფებოდა, როცა აღნიშნავდა, რომ სა-
ქართველოში მას არ უნახავს ისეთი კაცი, რომელიც ამორძალების
ქვეყანაში ყოფილიყო ნამყოფი, მაგრამ ბევრისაგან გაუგონია მათ
შესახებ, და რომ თვითონაც უნახავს მოკლეული ამორძალის ტანსაც-
მელი. შემდეგ შარდენი განაგრძობს, რომ ამ საკითხზე ლაპარაკი
ჰქონია მთავრის შეილთან და ორივე იმ დასკვნამდე მისულა, რომ
ამორძალები მართლაც არსებობენ, მაგრამ ისინი. რომ მკერდს იწვავ-
დნენ და სხვა — ეს ბერძენი მწერლების გამოგონილი არისა.

ამ საკითხისადმი ინტერესს იჩენდნენ მე-18 საუკუნის მოგზაურე-
ბიც. მაგალითად. ობრი დე-ლა მორტე, რომელიც 1712 წელს იყო
ჩერქეზეთში, გადმოგვცემს, ჩერქეზი ქალები, ისევე კარგად ჯირი-
თობენ ცხენით, როგორც მამაკაცები, ასევე ნადირობენ, ნადირობი-
სას იყენებენ მშვილდ-ისარს და ფრთხილად შენიშნავს, რომ ეს შე-
იძლება იყოს დამამტკიცებელი სწორი თუ არასწორი ისტორიისა
ამორძალების შესახებ, რომელსაც მრავალი ავტორი კავკასიას მია-
კუთვნებს.

ლეგენდას ამორძალების შესახებ გერმანელი ექიმი გოტლიბ შო-
ბერი მიიჩნევს სინამდვილედ. აღწერს რა დაღესტანს. შობერი აღ-

ნიშნავს, რომ ამ ქვეყნის სხვადასხვა ხალხს შორის (დღესაც შეინიშნება დაღესტანში ხალხთა სიჭრელე) ცხოვრობდნენ ოდესღაც მამაცი ამორძალებიო. ახლა მათ აქ ვეღარ შეხვდებით, მაგრამ სომეხი და თათარი ვაჭრების გადმოცემით ამორძალების ნაწილი ცხოვრობს „დიდი თათრეთის“ ზოგიერთ მთაზე და მათ „ამაზუნებს“ ეძახიან. მართალია ისინი უკვე აღარ მონაწილეობენ ომებში, მაგრამ „კარგ მონადირეებად რჩებიან“.

საინტერესო ცნობებს გვაწვდის კავკასიის ამორძალების შესახებ ანგლისელი მერი გესრი. იგი წერს, რომ კავკასიის იმ ნაწილში, სადაც ამორძალები ცხოვრობდნენ, ამჟამად ჩერქეზები არიან და მათი ჩვეულებების მიხედვით, შეიძლება ვიმსჯელოთ ამ ტერიტორიაზე მცხოვრები უძველესი მოსახლეობის — ამორძალების შესახებ. ამჟამადაც ქალები მამაკაცებისაგან განცალკევებით ცხოვრობენ. შეტაკებების დროს, ბრძოლას ველზე ხშირად ნახვით მებრძოლ ქალებს. ამის გამო, — წერს მ. გესრი, — ვინმემ შეიძლება იფიქროს, რომ აღმოაჩინა მებრძოლ ქალთა თემი, რომლებიც მამაკაცებისაგან განცალკევებით ცხოვრობენ და მხოლოდ იმიტომ არიან მამაკაცებთან სქესობრივ კავშირში, რომ შიში აქვთ ამორძალთა სახელმწიფოს ვაჭრობისა ძველი ჩვეულებით, — აგრძელებს თხრობას მერი გესრი. — ჩერქეზებში ქმრები ცოლებთან მღვანე მალვით. ღამით, დასაძინებლად. ქალები კი ცხოვრობენ, როგორც აღნიშნა, განცალკევებით და ელოდებიან თავიანთ ქმრებს. ამ პრიმიტიული მონაცემების მიხედვით, მერი გესრი მიიჩნევს, რომ ჩერქეზები ამორძალებიდან მომდინარე ხალხია.

მე-19 საუკუნის 70-იან წლებში, კავკასიაში დიდხანს მომუშავე მეცნიერმა, არქეოლოგმა ფრიდრიხ ბაიერმა გვაუწყა შემდეგი: აღწერა რა ხევსურეთში 1878 წლის გათხრების შედეგად მოპოვებული მასალა, აღნიშნა, რომ ერთ-ერთ სამარხში, ქალის სამკაულებთან ერთად ნახა ისრისპირები, რკინის დანები და ქალის სხვადასხვა სამკაული. სხვა სამარხებშიც ზუსტად ასეთივე ისრისპირები და დანები აღმოჩნდა სამკაულებთან ერთად. ასევე საკმაოდ ბევრი ნივთი მოიპოვა ფ. ბაიერმა სოფ. სტეფანწმინდის (ყაზბეგის) გათხრების დროს. აქ მან აღმოაჩინა მრავალი ოქროსა და ბრინჯაოს სამკაული. იკვლევდა რა ამ მასალებს, ბაიერი წერდა, რომ ნაპოვნი ნივთები მიუთითებს იმაზე, რომ აქ მებრძოლი სულისკვეთების ხალხი ცხოვრობდა, და რომ მოპოვებული ნივთებიდან უმრავლესობა ქალს ეკუთვნოდა,

კერძოდ, მათრახები—ხელტარით, რომლებსაც იარაღის დანიშნულებაც ჰქონდა, ცხენის მოკაზმულობა ჰხვედასხვა ზომის პატარ-პატარა ზარით და სხვ. მამაკაცი, — აღნიშნავს ბაიერნი, — ასეთ მორთულობას ცხენს არ გაუკეთებდა და, საერთოდ, აქ აღმოჩენილი არც ერთი ნივთი არ შეიძლება მივაწეროთ მამაკაცის საკუთრებას.

ამასთან, — განაგრძობს ბაიერნი, — სტეფანწმინდის პირდაპირ განლაგებულია სოფელი გერგეთი, ხოლო ამ სოფლის თავზე არის წმინდა გარგარას ტაძარი, როგორც მას ქართველები უწოდებენ გერგეთიდან. ამ სოფელმა სახელწოდება მიიღო სწორედ ამ წმინდანისაგან, ამიტომ ნამდვილი სახელი სოფლისა იყო არა გერგეთი, არამედ გარგათი, როგორადაც იხსენიებს სტრაბონი.

არის კიდევ ბევრი ცნობა და დაკვირვება ამორძალების შესახებ, თუმცა ისიც უნდა აღინიშნოს, რომ დღესდღეობით ლეგენდას ამორძალების არსებობის შესახებ ძალზე ცოტა მომხრე ჰყავს და, თანაც, არ გამოჩნდა ვინმე ისეთი, რომელსაც ამ ლეგენდისათვის დამაკმაყოფილებელი ინტერპრეტაცია მიეცა. ისე კი, თავისთავად საინტერესოა, რომ ეს ლეგენდა, რომელიც ასე იყო გავრცელებული ძველი მსოფლიოს სწავლულთა შორის, კავკასიას, და კერძოდ, საქართველოს ეთნოგრაფიულ წარსულსაც მიაწერენ.

თ ა ვ ი X I

მსოფლიოს ხალხთა ეთნოლოგიის ძირითადი საკითხები

§1. ავსტრალიის ხალხები

ეთნოგენეზი. ავსტრალიელთა ეთნოგენეზის საკითხი დიდი ხანია, რაც მეცნიერებას აინტერესებს. ეს ინტერესი იმითაცაა გამოწვეული, რომ ავსტრალიელები არც ანთროპოლოგიური ტიპით და არც ენით მსოფლიოს არც ერთ სხვა ხალხს არ ენათესავენ. ამიტომაც მეცნიერებს დიდი ხნის განმავლობაში უძნელდებოდათ ავსტრალიელებისა და ტასმანიელების წარმოშობის გარკვევა და ამ საკითხზე სხვადასხვა ჰიპოთეზა შემუშავდა. აღსანიშნავია პირველი რუსული ანტარქტიკული ექსპედიციის (1819—1821 წწ.) წევრის — ივანე სიმონოვის ჰიპოთეზა, რომელმაც ავსტრალიელები ინდოეთიდან გადმოსახლებული ერთ-ერთი დაბალი კასტის შთამომავლობად მიიჩნია. ავსტრალიელთა ეთნოგენეზზე სპეციალურ ლიტერატურაში სხვა შეხედულებებიც არსებობს. ინგლისელი ანთროპოლოგის ჯ. პრიჩარდის კონცეფციის (1847 წ.) თანახმადაც ავსტრალიელები ოკეანეთის იმ უძველესი მოსახლეობის, ანუ იმ ნეგრიტოსული რასის შთამომავლები არიან, რომლის ერთი შტო ახალი გვინეისა და ტიმორის გზით უნდა შემოჭრილიყო ავსტრალიაში ჯერ კიდევ მანამდე, ვიდრე აქ უფრო გვიან მოსული „მალაურ-პოლინეზიური“ რასა დასახლდებოდა. ხანგრძლივი ანთროპოლოგიური შესწავლის შედეგად ნ. მიკლუხო-მაკლაიმ ავსტრალიელები დამოუკიდებელ რასას მიაკუთვნა; ადრეც გამოითქვა აზრი ავსტრალიელებისა და ტასმანიელების რასობრივი ტიპების სხვადასხვაობაზე.

ტასმანიელებისა და ავსტრალიელების სხვადასხვა ანთროპოლოგიური ტიპისადმი კუთვნილების შესახებ ჯერ კიდევ რობერტ ლატამმა გამახვილა ყურადღება 1847 წელს და აღნიშნა, რომ ტასმანიელები ფი-

ზიკური ტიპით და ენით ახალკალედონელებთან (მელანეზია) უფრო ახლო დგანან, ვიდრე ავსტრალიელებთანო. ყველაზე უფრო სარწმუნო და აღიარებული ჰიპოთეზის მიხედვით ტასმანიელები თავიანთ კუნძულზე ზღვით უნდა იყვნენ მოსულნი, პირდაპირ სამხრეთ მელანეზიიდან — ახალი კალედონიიდან.

გასული საუკუნის მიწურულში გამოქვეყნდა ჯონ მეთიუს ცნობილი ნაშრომი ავსტრალიელებზე. აქ მან წამოაყენა შეხედულება, რომლის მიხედვითაც ავსტრალიელები რასობრივად ორი ნარევი კომპონენტი-საგან შედგება; უძველეს ფენას შეადგენენ „პაპუასები“ (ე. ი. ნეგროიდები) უფრო გვიანდელს კი „დრავიდები“. პაპუასური და დრავიდული ელემენტების ნაკვალევს ჯ. მეთიუ ხედავდა არა მარტო ავსტრალიელთა ფიზიკურ ტიპში, არამედ მათ ენასა და ზნე-ჩვეულებებშიც.

ცნობილი ინგლისელი მეცნიერის ალფრედ ჰაუიტის კონცეფციით ავსტრალიელთა უძველეს ფენას შეადგენს „ნეგროიდული“ კომპონენტი, უფრო გვიანდელს — ანდამანური და ტასმანიური, სულ მოგვიანოს კი — მელანეზიური. იმავე ჰიპოთეზით ავსტრალიელთა უძველესი ნეგროიდული ფენა თავის მხრივ შემდგომში შთაუნთქავს მათ დამპყრობლებს — „კავკასიის მელანობრომებს“ (მუქკანიანი ევროპეიდები), რომელთა ნაშვირები ინდოეთის დღევანდელი დრავიდები არიანო. სწორედ ამ ორი, უძველესი „ნეგროიდული“ და უფრო გვიანდელი „კავკასიური“ (ევროპეიდული რასის ერთ-ერთი ადრინდელი სახელწოდება დასავლეთის ანთროპოლოგიაში) კომპონენტის საფუძველზეა შექმნილი ავსტრალიის მკვიდრი მოსახლეობა. ა. ჰაუიტის ეს ფანტასტიკური კონცეფცია ავსტრალიელთა რასობრივ მონაცემებზე იყო დამყარებული და უგულუბელყოფდა მათი კულტურის თავისებურებებს.

ავსტრალიის მკვიდრი მოსახლეობის პრობლემამ ბურჟუაზიულ მეცნიერებაში იმთავითვე არასწორი გაშუქება პოვა. განსაკუთრებით მცდარა იყო იგი კულტურულ-ისტორიული სკოლის წარმომადგენელთა შრომებში. „კულტურული წრეების სკოლის“ მამამთავარმა გერმანელმა მკვლევარმა ფ. გრებნერმა ჯერ კიდევ 1904 წელს ჩამოაყალიბა თავისი ცნობილი კონცეფცია „კულტურული წრეებისა და კულტურული ფენების შესახებ ოკეანეთში“. მისი თეორიის საფუძველს შეადგენდა ფილოსოფოს გ. რიკერტის იდეალისტური შეხედულება. რომელიც ისტორიულ მეცნიერებას ბუნებისმეტყველებას უპირისპირებდა და ამტკიცებდა, რომ ისტორიისათვის უცხოა რაიმე საერთო კანონზომიერება, რომ ისტორიაში არაფერი არ მეორდება და ყველაფერი მკაცრად ინდი-

ვიდუალურია. ეს ანტიმეცნიერული კონცეფცია დაედო საფუძვლად გრებნერის მეთოდოლოგიას ეთნოლოგიაში, რომლის მიხედვითაც კულტურის ყველა მსგავსი და პარალელური ფორმა თითქოს ერთი საწყისიდან, ერთი გეოგრაფიული ცენტრიდან მომდინარეობს. გრებნერი მექანიკურად თიშავდა ავსტრალიელთა კულტურას ავსტრალიელებისაგან, რომელთაც ეს კულტურა თითქოს თვითონ კი არ შეუქმნიათ, არამედ გარედან შემოუტანიათ, მექანიკურად მიუღიათ მზამზარეული საწით. გრებნერისათვის უცხო იყო კულტურის ისტორიული გაგება. ამიტომაც ფრ. გრებნერი ერთსა და იმავე კულტურას მიაწერდა სხვადასხვა ხალხს და, პარიჭით, ერთსა და იმავე ხალხში სხვადასხვა კულტურას ზედავდა. სინამდვილეში კი ავსტრალიელთა კულტურა ადგილობრივ ნიადაგზე იყო აღმოცენებული და მას არაფერი არ ჰქონდა საერთო გრებნერის იდეალისტურ სქემასთან.

ასეთივე არამეცნიერული აღმოჩნდა იმ ავტორთა შეხედულებები, რომლებიც ავსტრალიელთა ავტოქტონობას ამტკიცებდნენ. უფრო მეტიც, ზოგი მკვლევარი, მაგალითად, ო. ნეტენზაკი, იმასაც კი აზნობდა, რომ ადამიანის თავდაპირველი სამშობლო ავსტრალიაა, საიდანაც იგი მთელ მსოფლიოში განსახლდა. უხადია, ეს არ არის სწორი. უხანაჯ ავსტრალია და ოკეანეთი არ შედიოდნენ იმ სარტყელში, სადაც მამულის გაადამიანების პროცესი მიმდინარეობდა. აქ არ მოიპოვებოდა ისეთი უმაღლესი ძეგლმწიფოვრები, რომლებიდანაც შესაძლებელი იყო ადამიანთა შოდგმის წარმოშობა. ამიტომაც აქ ადამიანი დედამიწის სხვა კუთხეებიდანაა მოსული. უფრო მეტიც. ნახევრად ველური ძალი — დინგო ავსტრალიაში ადამიანთან ერთად უნდა იყოს მოსული.

ანთროპოლოგიური ტიპი. ფიზიკური ნიშნების მიხედვით. ავსტრალიის ანორიგენებს ავსტრალიოიდურ დიდ რასას მიაკუთვნებენ. ადრინდელი კლასიფიკაციის მიხედვით კი ისინი გაერთიანებული იყვნენ ე. წ. „დიდი ეკვატორული“, ანუ ნეგროიდულ-ავსტრალიოიდური რასის ავსტრალიოიდურ შტოში. განმასხვავებელი ნიშნების მიუხედავად, ავსტრალიელები თავიანთი ფიზიკური ტიპით ყველაზე ახლოს დგანან მელანეზიელებთან და პაპუასებთან.

ავსტრალიელთა უძველესი ფიზიკური ტიპი მეცნიერებმა ადადგინეს ავსტრალიის კონტინენტზე აღმოჩენილი უძველესი თავის ქალების მიხედვით. ერთ-ერთი ასეთი თავის ქალა, რომელიც 1940 წელსაა აღმოჩენილი და კეილორის თავის ქალის სახელწოდებითაა ცნობილი, დათა-

ჩილებულია ძვ. წ. 18.000 წლით, ძალზე ახლოა თანამეროვე ავსტრალიელის ფიზიკურ ტიპთან. ავსტრალიის არქეოლოგიას მოეპოვება ისეთი ფაქტები, რომლებიც საშუალებას აძლევენ სპეციალისტებს არა მარტო დაადგინონ ამ კონტინენტზე ავსტრალიელთა მოსვლის თარიღი, არამედ მათი მიგრაციის მარშრუტიც. ეს მონაცემები მიუთითებს, რომ ავსტრალიის თავდაპირველი დასახლება უნდა დაწყებულიყო პალეოლითის ზედა საფეხურზე, დაახლოებით ამ 30 ათასი წლის წინათ. ამ კონტინენტის პირველი მოსახლეები უნდა ყოფილიყვნენ აზიიდან (ინდონეზია, მალაიზია) მოსული მცირე ავსტრალიოიდური ჯგუფები. დასახლების პროცესი ავსტრალიაში ძალზე ნელი ტემპით მიმდინარეობდა და მრავალი საუკუნე გრძელდებოდა. განათხარი მასალა მიუთითებს ავსტრალიის უძველესი არქეოლოგიური კულტურის უშუალო კავშირზე სწორედ სამხრეთ აზიის პალეოლითურ და მეზოლითურ კულტურებთან. იგივე მონაცემები მიუთითებს, რომ ამ ტრადიციული კონტაქტების შესუსტება იწყება 12—13 ათასი წლის წინათ, როცა მსოფლიო ოკეანის დონემ მნიშვნელოვნად ამოიწია და ავსტრალია გარე სამყაროდან მოწყვეტილი აღმოჩნდა.

მ ე უ რ ნ ე ბ ა . ავსტრალიელები კოლონიზაციამდე არ იცნობდნენ არც მიწათმოქმედებას, არც მესაქონლეობას და არც ლითონების დამუშავებას. ისინი მისდევდნენ ნადირობას, შემგროვებლობას, ზოლოზოგიერთ რაიონებში კი — მეთევზეობას.

ავსტრალიელთა მეურნეობაში გაბატონებული იყო ნადირობა, რომლას აქტიური ფორმები (ნადირის დევნა და სხვ.) ჭარბობდა პასიურ ფორმებს (მახე-ხაფანგების გამოყენება).

ნადირობის ინდივიდუალური და კოლექტიური ფორმები აქ ერთმანეთთან იყო შერწყმული. ამასთან, ყველა ავსტრალიელი სრულწლოვანი მამაკაცი მონადირედ ითვლებოდა.

ავსტრალიაში ერთადერთი შინაური ცხოველი იყო ნახევრად ველური ძაღლი — დინგო, რომელმაც ყეფა არ იცოდა და მგელივით სპუიდა. მართალია, დინგო გარკვეულ დახმარებას უწევდა მონადირეს ნადირის კვალის აღებასა თუ ნადირის დევნაში, ავსტრალიელები მაინც მანცდამაინც ფართოდ არ იყენებდნენ ნადირობაში.

ავსტრალიელები გამოცდილი და დაკვირვებული მონადირეები იყვნენ, ისინი ჭერ კიდევ ბავშვობაში სწავლობდნენ ნადირისა და ფრინველის ზნესა და მათი კვალის გამოცნობას.

ჩანთოსან ცხოველებზე (მათ შორის ყველაზე დიდი იყო კენგურუ)

შუბით ნადირობდნენ. ნადირობისას სხვადასხვა ხერხს მიმართავდნენ. ავსტრალიელი მონადირე გამოირჩეოდა ნადირის კვალის აღების გასაოცარი უნარით. იგი სასწაულებრივად მიეპარებოდა ბალახის ძოვით გართულ კენგურუს და ახლო მანძილიდან მთელი ძალით აუცდენლად ტყორცნიდა შუბს თავის მსხვერპლს. ნადირობის მეორე ნაცადი ხერხი იყო ნადირის დევნა. მონადირე კენგურუს დააფრთხობდა და გაქცეულს კვალდაკვალ დაედევნებოდა. დაღლილი ნადირი მდევარს კარგა მანძილით უკან რომ მოიტოვებდა, ცოტას შეისვენებდა. მონადირე კი შეუსვენებლად დევნიდა მას და კენგურუს ყოველი შესვენების დროს თანდათანობით უახლოვდებოდა. მონადირე ქანცგამოკლილ კენგურუს სანამდე დევნიდა, სანამ ღონემიხდილი ნადირი არ ჩაიკეცებოდა და მონადირის შუბზე არ წამოეგებოდა.

ავსტრალიაში გავრცელებული იყო კოლექტიური ნადირობის ფორმები მორეკვითა და ჩასაფრებით. ასეთი ნადირობის დროს იყენებდნენ შენიღბულ ორმოთხრილებსაც, რომლებშიც დაფეთებული ნადირი აღვილად ვარდებოდა. ავსტრალიელები დახელოვნებულნი იყვნენ ემუზე (აფროკული სირაქლემას შგავსი დიდი ფრინველი) ნადირობაში. მონადირეები კარგად იყენებდნენ ამ სწრაფმავალი ფრინველის ბრიყველ ცნობისმოყვარობას, სულ ახლო მიიტყუებდნენ მას რაიმე მოსატყუარით ან მიეპარებოდნენ ჩუმად და ისე კლავდნენ.

მოკზაურთა გოაცებას იწვევდა დიდ გლუვტანიან ხეებზე ავსტრალიელთა ცოცვის არაჩვეულებრივი უნარი, რასაც წარმატებით იყენებდნენ ისინი ფოთლებში მიმაღული პატარა ჩანთოსანი ცხოველების (უმკაერესად ოპოსუმის) დასაჭერად, ოპოსუმი ეწოდებოდა ავსტრალიის პატარა ჩანთოსან ცხოველს (ნამდვილი, დიდი ოპოსუმები კი ამერიკაშია გავრცელებული).

ავსტრალიელები მიწათხრილებში მცხოვრებ ჩანთოსან მღრღნელებზე, ქვეწარმავლებსა და სხვა ქვემჩრომ წვრილ ცხოველებზე ნადირობდნენ. ნადირობაში ხშირად ქალები და ბავშვებიც მონაწილეობდნენ.

ფრინველებზე სანადიროდ ავსტრალიელები მეტწილად ბუმერანგს მიმართავდნენ და ერთი ტყორცნით ფრინველს (ზოგჯერ კი რამდენიმესაც) ჰაერშივე კლავდნენ, ფრინველების დასაჭერად მახე-ხაფანგებსაც იყენებდნენ, მტაცებელ ფრინველებს კი სხვადასხვა მოსატყუარით იჭერდნენ.

თუქცა სანაპირო რაიონებში ავსტრალიელები თევზისა და ზღვის ცხოველებს ვერაა მისდევდნენ და ამისათვის სხვადასხვა ტექნიკურ საშუალებასაც იყენებდნენ, ეს სარეწავი ამ წყალნაკლულ მატერიკზე ნაინც ლოკალურ ხასიათს ატარებდა. სამხრეთ და ჩრდილოეთ ავსტრალიის ამორიგენები ხშირად კოლექტიურად თევზაობდნენ. მამაკაცები და ჯაბუკები ფეხდაფეხ შედიოდნენ პატარა წყალში, ხმაურითა და აურზაურით თევზს ერთი ნაპირიდან მეორეზე ერეკებოდნენ და გამოირიყულ თევზს პირდაპირ ხელით იჭერდნენ. იმავე მიზნით კეტავდნენ მდინარეს ნეშოებით ან ბადით. თევზაობისას ფართოდ იყენებდნენ თევზის საჭერ კალათებს. ავსტრალიელი მეთევზეები სათევზაო ბადესაც იშველებდნენ. ბადეს წნავდნენ მცენარეული ბოჭკოდან, ზოგან კი 20—20 ბადეს ერთმანეთს გადააბამდნენ და ისე თევზაობდნენ. ფართოდ იყო გავრცელებული აგრეთვე ანკესებით თევზაობა სხვადასხვა მოსატყუარით. ანკესებს აქ ძვლისა და ნიჟარისაგან ამზადებდნენ, მაგრამ ავსტრალიელები ყველაზე ხშირად მაინც დაკბილული შუბით თევზაობდნენ. ზოგან, მაგალითად, ვიქტორიაში, ავსტრალიელები ღამეც თევზაობდნენ ანთებული ჩირაღდნებით. იცოდნენ თევზის გაბრუნებაც წყლის მოწამვლით — მათობელა ნივთიერებათა შემცველ ფოთლებს წყალში ჩაყრიდნენ, გაბრუნებული თევზი წყლის ზედაპირზე ამოტივტივდებოდა და ხელით იჭერდნენ. თევზის გარდა, იჭერდნენ ზღვის ცხოველებსაც, რომლებზედაც კოლექტიურად ნადირობდნენ. უმსაკეთრებით საწიში იყო ნიანგებზე ნადირობა. ავსტრალიელები ნიანგს პატარა წყალში შეიწყვდევდნენ, თამამად შედიოდნენ შიგ და შუბებით ალავდნენ.

ავსტრალიელებმა არ იცოდნენ საკმლის მოხარშვა. თევზსა და ხორცს ისინი ცეცხლის ალზე, ლადარზე ან ჯავარჯარებულ ქვებზე შეწვავდნენ და ისე ჭამდნენ.

ავსტრალიელთა ეკონომიკის საფუძველი შეგროვებითი მეურნეობა იყო. მცენარეული საკვების შეგროვებას ნადირით მდიდარ რაიონებშიც კი მნიშვნელოვანი ადგილი ეკავა და მას ქალები მისდევდნენ. ავსტრალიელები კარგად იცნობდნენ საკვებ მცენარეებს და ფართოდ იყენებდნენ ამ მრავალფეროვან ბუნებრივ სარჩოს. კვისლენდის რაიონში ზოგიერთ ავტორს დამოწმებული აქვს საკმელად. ასე თუ ისე ვარგისი მცენარეების 69 ნაირსახეობა, გარდა იმ 35 სახეობისა, რომლებსაც ავსტრალიელი ამორიგენები სამკურნალო, ტექნიკური თუ სხვა მიზნით იყენებდნენ. ზოგიერთი ავტორი კი დაახლოებით იმავე ოლქში საკ-

მელი მცენარის 239 სახესხვაობას ასახელებს. თავისთავად ცხადია, რომ გაცილებით უფრო მეტი სამეურნეო მნიშვნელობა ჰქონდა შემგროვებლობას ნადირით ღარიბ ოლქებში (ცენტრალური და დასავლეთი ავსტრალია). მაგალითად, ავსტრალიაში დიერის ტომში სამეურნეო საქმიანობის მთავარი დარგი იყო შემგროვებლობა. ნადირობის ხვედრითი წონა ნადირის სიმცირის გამო აქ უმნიშვნელო იყო. შემგროვებლური მეურნეობის ფართოდ გავრცელებას ავსტრალიაში იმანაც შეუწყობ ხელი, რომ რიგი საკვები მცენარეები, რომლებიც სხვა ქვეყნებში ხელოვნურად მოჰყავდათ, აქ თავისთავად იზრდებოდა და თანაც დიდი რაოდენობით. ასეთებია, მაგალითად, ლომისმაგვარი თავთავიანი გარეული მცენარეები, ბოლქვიანი მცენარე — იამსი, რომელიც ერთ-ერთი ყველაზე გავრცელებული კულტურაა მთელს ოკეანეთში და სხვ. ცენტრალური ავსტრალიის მთელ რიგ ტომებში ბოლქვიანი მცენარეები პურის მაგივრობას ეწეოდა. ხემოაღნიშნულთან ერთად ავსტრალიელები საკვებად სხვადასხვა მცენარის თესლს, ფოთლებს, ყლორტებსა და ფესვებსაც იყენებდნენ.

მცენარეულ საკვებთან ერთად ავსტრალიელები აგროვებდნენ — ხელიკებს, ვორთებს, თავგებს, ბაყაყებს, კიბოებს, ლოკოკინებს, მწერებს, აგრეთვე ფრინველთა და ქვეწარმავალთა კვერცხებს და გარეული ფეხტურის თაფლს. შემგროვებლების იარაღი ხის გრძელი და წვეროწამახელი ჭოხი იყო. ამით თხრიდა მიწიდან ავსტრალიელი ქალი საკვებ მცენარეებს, ფესვებს, ბოლქვებს და იმავე ჭოხით ჩიჩქნიდა იმ მიწიქვეშა ხვრელებს. რომლებშიც პატარ-პატარა ცხოველები ცხოვრობდნენ.

გარეული მცენარეების საკვებად გადამუშავების პროცესში ავსტრალიელები იყენებდნენ სხვადასხვა ხერხს, როგორცაა: დაღობვა, გარეცხვა, მოხალვა, დაფქვა, დასრება, მზეზე გაფიცება, გახმობა, გამოცხობა.

მატერი ალურა კულტურა. მართალია, ავსტრალიელთა მატერიალური კულტურა არ იყო მრავალფეროვანი, მაგრამ ის შეიცავდა ყველა იმ ძირითად ელემენტს, რომელიც კი ადამიანის არსებობისათვის იყო აუცილებელი.

ავსტრალიელები ცეცხლის გაჩენის მრავალ ხერხს ფლობდნენ და მარტივი საშუალებებით სულ ადვილად ახერხებდნენ ცეცხლის დანთებას. ცეცხლის გაჩენის ტექნიკის ყველა მრავალსახეობა აქ ხის ორი ნაჭრის ერთმანეთზე ხახუნის პრინციპზე იყო დამყარებული. ყველაზე

მეტად მთელ ავსტრალიაში გავრცელებული იყო ცეცხლის გაჩენის ორი ხერხი — ბურღით და ხერხვით. ასეთი მარტივი საშუალებებით ცეცხლის დანთებაში ისინი დიდ დახელოვნებას იჩენდნენ და სულ რაღაც 1—2 წუთს ანდომებდნენ იმას, რაც ევროპელისათვის ჩვეულებრივ მიუღწეველი იყო.

ავსტრალიელთა მეურნეობის პრიმიტიულ ფორმებს სავსებით შეესაბამებოდა მათი შრომის იარაღების, საჭურვლის, დგამ-ჭურჭლის, სამკაულის და ტანსაცმლის დამზადების მარტივი ტექნიკა. მათ დასამზადებლად ავსტრალიელები იყენებდნენ ქვას, ძვალს, ნიჟარებს, ხის მასალას, მცენარეულ ბოჭკოს, ნადირის ტყავსა და სხვ. კოლონიზაციამდე ავსტრალიელებისათვის სრულიად უცნობი იყო ლითონის მოპოვება და დამუშავება, მიუხედავად იმისა, რომ ლითონის საბადოებთან არცთუ ისე ღარიბი იყო ეს კონტინენტი. ავსტრალიელები არ იცნობდნენ არც თიხის ნაწარმის დამზადებას, ანუ მეთუნეობას. კოლონიზაციამდე ავსტრალიელებში გავრცელებული იყო ქვის იარაღები. ამიტომაც უწოდებდნენ მათ ქვის ხანის ადამიანებს. ქვის იარაღებს შორის პირველი ადგილი ეკავა უნივერსალურ ქვის ცულს. მნიშვნელოვან როლს ასრულებდა ავსტრალიელთა ყოფაში ქვიდან თხელი და ფოთლისებური შუბის წვერების დამზადების ტექნიკა. ქვისავე იარაღებით, პირველ რიგში ქვის ცულით, ატყავებდნენ ავსტრალიელები ნანადირევს, ამზადებდნენ სანადირო იარაღებს, სათევზაო მოწყობილობას, ხის მარგილებს, ჭურჭელს, საცხოვრებელ ქოხებს, ქარსაფარებს, ნავებსა და სხვ.

ყველაზე დამახასიათებელი ავსტრალიელთა ყოფისათვის იარაღებიდან არის ბუმერანგი — თხელი, ნამგლისებური კომბალი, რომელსაც მაგარი ჭიშის ხის მრუდე ტოტიდან ამზადებდნენ. სპეციალურ ლიტერატურაში ბუმერანგი ავსტრალიელთა კულტურის ერთ-ერთ თვითმყოფად და ნიშანდობლივ ელემენტადაა მიჩნეული, მაგრამ ისტორიული და ეთნოგრაფიული მონაცემები მოწმობს, რომ ბუმერანგი ავსტრალიის გარდა, ცნობილი იყო ამერიკის ინდიელებში, ცენტრალური ინდოეთის ზოგიერთ დრავიდულ ტომში და სხვ. ბუმერანგს იცნობდნენ აგრეთვე ეგვიპტის უძველესი მოსახლეობა და ძველი გერმანელები. მართალია, კულტურის ეს ელემენტი დედამიწის ყველა კონტინენტზეა მეტ-ნაკლებად დამოწმებული, მაგრამ იგი არსად არ ყოფილა ისე ფართოდ გავრცელებული, როგორც ავსტრალიაში.

ავსტრალიური ბუმერანგი ეთნოლოგებს ხალხური გამომგონებლობის შესანიშნავ ნიმუშად მიაჩნიათ. მას იყენებდნენ როგორც დასარტყმელ, ისე მოსაგერიებელ საშუალებად, მაგრამ თავისი ძირითადი დაწინაურებით ის წაინც სატყორცნი იარაღი იყო. ავსტრალიელი მონადირეები ბუმერანგის ტყორცნის მრავალფეროვან ხერხს იცნობდნენ, რაც მრავალსაუკუნოვან ჩვევებსა და ცოდნა-გამოცდილებაზე იყო დამყარებული. ტყორცნის რადიუსი დაახლოებით 100 მეტრამდე აღწევდა. ავსტრალიაში ცნობილია მსუბუქი ბუმერანგის ისეთი სახეობა, რომელიც გატყორცნის შემდეგ თუ მიზანს აცდებოდა, ჰაერში მიმართულებას იცვლიდა და უკანვე პატრონს უბრუნდებოდა.

შეიარაღებული შეტაკებების დროს ავსტრალიაში სანადირო იარაღი საჭურვლის ფუნქციასაც ასრულებდა. აქ ჯერ კიდევ არ იყო ერთმანეთისაგან გამოყოფილი შრომის იარაღი და საჭურველი. ერთადერთი თავდასაცავი იარაღი ავსტრალიაში ხის ოვალური ფარი იყო.

მართალია, ავსტრალიელები არ იცნობდნენ ფეიქრობას, მაგრამ მათი ქალები დაუფლებული იყვნენ ძაფისა და გრეხილის დამზადების ტექნიკას.

ავსტრალიელებში გავრცელებული იყო საცხოვრებლის სხვადასხვა ფორმა. მათ შორის პირველ რიგში აღსანიშნავია ხის ტოტებიდან ნაგები საკმაოდ მყარი ქოხები, რომლებიც ხისავე ქერქით, ნეშოთი ან ბალახით იყო გადახურული. ამ ქოხებს ნახევარსფეროს, კონუსის. ან მოგონებოდა ორფერდა ნაგებობის მოყვანილობა ჰქონდა. აღმოსავლეთ ავსტრალიაში ძველად საკმაოდ მოზრდილსა და გუმბათიან ქოხებსაც აშენებდნენ. თითოეულ ასეთ ქოხში 18 კაცამდე ცხოვრობდა. ჩრდილოეთ ოლქებში, სადაც ტროპიკული წვიმები იცოდა, ხშირჯიანი სახლები იყო გავრცელებული.

დასახლებათა ტიპი ავსტრალიელებში სავსებით შეესაბამებოდა მათ მოხეტიალე მონადირეთა საზოგადოების ცხოვრების წესს. ეს იყო არამყარი და არათანაბარი შედგენილობის „მოხეტიალე ბანაკი“ (ურდო). ასეთი ბანაკი რამდენიმე ოჯახისაგან შედგებოდა და რამდენიმე ქოხსა და ქარსაფარს შეიცავდა. ბანაკი ერთ ადგილზე რამდენიმე დღე იყო დაბინავებული, ვიდრე ამ გარემოში საკვები ბაზა კმაროდა და საჭმლის საძებრად ახალ ადგილზე არ გადაინაცვლებდა.

ცალკეული მოგზაურების ჩანაწერებიდან ჩანს, რომ ძველად ავსტრალიის რიგ ნაყოფიერ ადგილებში აბორიგენები ხანგრძლივი ცხოვრებისათვის განკუთვნილ ქოხებში ცხოვრობდნენ და მყარ სოფლებს

დასახლებას მისდევდნენ. როგორც ჩანს, ავსტრალიაში მოხეტიალე ცხოვრებიდან ბინადარ დასახლებაზე გადასვლის პროცესი კოლონიზაციაში შეაჩერა, რის შედეგადაც ევროპელ იმიგრანტთა მიერ შევიწროებული აბორიგენები კვლავ წინანდელ მოხეტიალე ცხოვრებას დაუბრუნდნენ.

ავსტრალიელები სრულებით არ იცნობდნენ სახმელეთო ტრანსპორტს. ადგილმონაცვლეობისას ისინი მუდამ ფეხით დადიოდნენ და მათ ქალებს მთელი ავლა-დიდება თან დაჰქონდათ თავზე დაწყობილი ან ილლიაში ამოჩრილი. მხოლოდ სანაპიროზე მცხოვრები ავსტრალიელები და ისიც არა ყველგან იყენებდნენ წყლის ტრანსპორტს — ნავეებს და ტივებს. წყალზე ცურვის ყველაზე მარტივი საშუალება იყო ხის მორი. ასეთ მორზე ავსტრალიელი ჯდებოდა ან წვებოდა და ნიჩბის მოსმით წყლის ზედაპირზე დატურავდა. ერთმანეთზე გადაბმული რამდენიმე ასეთი მორი უკვე მარტივ ტივს წარმოადგენდა. ზოგან ხის ქერქის რამდენიმე ფენიდან უფრო რთულ ტივებსაც აგებდნენ. ასეთ ტივში 10 კაცამდე ეტეოდა. ხის ქერქიდანვე ამზადებდნენ ნავსაც, რომელშიც 8—10 კაცი ჯდებოდა. ზოგან ერთი მორიდან გამოთლილი, გულამოღებულ ნავიც იყო ცნობილი. საერთოდ კი ავსტრალიელები, ოკეანეთის მოსახლეობისაგან განსხვავებით, არ ითვლებოდნენ კარგ მებღვაურებად. ნავეებს იყენებდნენ უმთავრესად მდინარეებსა და ტბებზე სათევზაოდ, ზღვაზე კი ნაპირიდან შორს წასვლას ერიდებოდნენ, ისინიც კი, ვისაც მელანეზიელებისაგან გადმოღებულ იალქნიანი ნავეები ჰქონდათ.

ევროპელთა მოსვლამდე ავსტრალიელები ტანსაცმელს თითქმის სრულებით არ იცნობდნენ. ამ მხრივ გამონაკლისს წარმოადგენდა აღმოსავლეთ ავსტრალიის ზოგი რაიონი, სადაც სიცივეში ოპოსუმის ტყავიდან შეკერილ წამოსასხამებს იცვამდნენ და ღამ-ღამობით საბნადაც ხმარობდნენ. ავსტრალიის დანარჩენ ოლქებში (და ისიც ყველგან არა) სიცივისაგან დაცვის მიზნით ტანს ქონით იპოხავდნენ. ავსტრალიის ტომების უმრავლესობა მთლად დედიშობილად დადიოდა, ზოგიერთი ტომი კი მარტო თემოს სარტყელს ატარებდა. ავსტრალიელებში ასეთი სარტყლის ტარება ორივე სქესისათვის მოწიფულობის ნიშნად ითვლებოდა — ქალისათვის საქორწინო ასაკის დადგომისა, ვაჟისათვის კი სატომო საიდუმლოებისადმი ზიარებისა.

სამაგიეროდ, რამდენადაც მარტივი იყო ტანსაცმელი, იმდენად მრავალფეროვანი იყო მათი სამკაული — ნაირნაირი ყელსაბამები, თავსა-

დები, აცხვირებები და სხვა. სამკაულს დასამზადებლად იყენებდნენ მცენარეულ ბოჭკოს, ფარეული ფრანველების ფრთებს, ნიჟარებს. ცხოველთა კბილებს, ყვავილებსა და ა. შ., სამკაულებით მორთვა ყველაზე მეტად იცოდნენ დღეობაზე. რომელსაც მათ ენაზე „კორობორი“ ეწოდებოდა და აგრეთვე სხვა საწესო ჩვეულებებს შესრულების დროს. დღეობებში ფართოდ იყო გავრცელებული (ძირითადად მამაკაცებში) ტანის შეღებვა და მისი ფერადი ღინღლით დაფარვა, აგრეთვე თავის შემკობა სხვადასხვა რთული თავსადებითა და ვარცხნილობით. ყოველდღიურ ცხოვრებაში კი ავსტრალიელები თმის ვარცხნილობაზე მაინც დამაინც თავს არ იწუხებდნენ, მამაკაცები გრძელ თმებს ატარებდნენ, ქალები კი თმას ქვის დანებით მოკლედ იკვეცავდნენ.

ს ა ნ ო გ ა დ ო ე ბ რ ი ე ე წ ყ ო ბ ა. ავსტრალიელთა საზოგადოებრივი წესწყობილების მეცნიერული შესწავლა ფაქტობრივად გასული საუკუნის 80-იანი წლებიდან დაიწყო, როცა მეცნიერთა ერთმა ნაწილმა (პაიუტი. სპენსერი, გილენი) გამოაკვლავს და დაწვრილებით აღწერეს მათი სოციალური ორგანიზაცია. გაირკვა, რომ ავსტრალიელებსა ჯერ კიდევ გასულ საუკუნეში პირველყოფილ-თემური წყობილების საფეხურზე იმყოფებოდნენ. მათი საზოგადოების ეკონომიკურ საფუძვლს წარმოადგენდა კოლექტიური საკუთრება წარმოების საშუალებებზე. მათთვის სრულიად უცნობი იყო კერძო საკუთრება, ქონებრივი უთანაბრობა, კლასობრივი დიფერენციაცია. ექსპლუატაცია. სახელმწიფოებრივი მმართველობა. ავსტრალიელთა ეთნიკური ერთობის მთავარი ფორმა იყო ტომი, რაც სავსებით შეესაბამებოდა მათი ეთნიკური კონსოლიდაციის დონეს.

ეთნოგრაფიულ სინამდვილეში ავსტრალიური ტომი უფრო ეთნიკური ერთობის ფორმა იყო, ვიდრე სოციალური ერთეული. მისთვის დამახასიათებელი იყო ერთიანი სატომო სახელწოდება, დიალექტი, გარკვეული ტერიტორია და სატომო წეს-ჩვეულებანი. მაგრამ ტომი ავსტრალიელთა საზოგადოებრივ ცხოვრებაში თითქმის არასოდეს არ გამოდიოდა, როგორც ერთიანი სოციალური კოლექტივი. ყოველდღიურ ცხოვრებაში ის დაყოფილი იყო ცალკეულ დამოუკიდებელ ლოკალურ ჯგუფებად. რაც თავის მკაფიო გამოხატულებას ყველაზე უკეთ ახალგაზრდობის ზიარების დღესასწაულების (ინიციაციები) დროს გამართულ სატომო თავყრილობაში პოულობდა.

კოლონიზაციამდე ავსტრალიაში 500-ზე მეტი სხვადასხვა ტომი

ცხოვრობდა (მათი უმრავლესობა დღეს უკვე აღარ არსებობს). თითო-
ეულ ამ ტომს ძველად საკუთარი სახელწოდება, დიალექტი, სატომო
ტერიტორია და წეს-ჩვეულებები გააჩნდა. ამ ნიშნებით ცალკეული
ტომები ერთმანეთისაგან განსხვავდებოდნენ. მაგრამ მკვიდროდ დასახ-
ლებულ რაიონებში მეზობელი და მონათესავე ტომები ისე ჰგავდნენ
ერთმანეთს ყოფაცხოვრებ-თ, რომ მათ შორის ზღვარის დადება ჭირ-
და. ის ან ხშირად არა მარტო ერთ ენაზე ლაპარაკობდნენ, არამედ ერთსა
და იმავე წეს-ჩვეულებას ასრულებდნენ და ერთნაირ სახელწოდება-
საც ატარებდნენ. ასეთ შემთხვევებში სპეციალისტებს ძალზე უძნელ-
დებოდათ გაერკვიათ ამგვარი ერთობა ახლო მონათესავე ტომთა ჯგუ-
ფი იყო თუ ერთი დიდ ტომი, რომელიც რამდენიმე ჯგუფისაგან შედ-
გებოდა. ავსტრალიელთა ტომებისათვის არ იყო დამახასიათებელი ხალხ-
მრავლობა. თითოეული ტომი 100-დან 2—3 ათასამდე კაცისაგან შედ-
გებოდა. საშუალოდ კი ტომში რამდენიმე ასეული წევრი ითვლებოდა.

ტომობრივ დაყოფას ავსტრალიელთა ცხოვრებაში დიდი მნიშვნე-
ლობა ჰქონდა. ტომის ჩვეულების დამრღვევს სიკვდილით დასჯა ან ტო-
მიდან გაძევება ელოდა. ტომიდან მოკვეთილიც სასიკვდილოდ იყო გან-
წირული. რადგანაც თავისიანებისაგან გაძევებულს არც ერთი სხვა ტო-
მი არ შეიფარებდა. ტომის წევრები არა მარტო მხარს უბამდნენ ერთი-
მეორეს, არამედ პასუხსაც აგებდნენ ერთმანეთზე. ტომი იყო არა მარ-
ტო სატომო ტერიტორიის უზენაესი მფლობელი და მისი დამცველი,
არამედ ისეთი კოლექტივიც, რომელიც თავისი წევრების პირად ცხოვ-
რებაში სრულუფლებიანად ერეოდა. მაგრამ ავსტრალიელთა სატომო
წესწყობილება მხოლოდ ჩანასახოვან მდგომარეობაში იმყოფებოდა.
ის ჯერ კიდევ არ იყო ისე განვითარებული და ორგანიზებული, რო-
გორც ამერიკელ ინდიელებში. ავსტრალიელი ტომების უმრავლესობი-
სათვის სრულად უცნობი იყო ტომთა ბელადების, სატომო საბჭოების
ან ტომთა მმართველობის სხვა ინსტიტუტები.

ავსტრალიელთა ტომები ჩვეულებრივად რამდენიმე ტერიტორიულ,
ანუ ლოკალურ ჯგუფად იყოფოდა. იგი წარმოადგენდა ერთგვაროვან
და მკვიდროდ შეკავშირებულ საწარმოო-სამეურნეო ერთეულს, რო-
მელსაც უხუცესები ხელმძღვანელობდნენ. უფროსი თაობის ასეთი
„ხელისუფლება“ ეწყარებოდა მათ ავტორიტეტს, გამოცდილებას, ტრადიციების ცოდნას. არსებითად ავსტრალიელთა ცხოვრებაში ლოკალურ
ჯგუფს უფრო დიდი მნიშვნელობა ჰქონდა, ვიდრე ტომს, მაგრამ ავსტ-

რალიელთა ტომები მართო ტერიტორიული, ანუ ლოკალური ჯგუფებისაგან როდი შედგებოდა. გარდა ლოკალური ჯგუფებისა. ანუ საწარმო-სამეურნეო ერთეულებისა, თითოეული ავსტრალიური ტომი ჩვეულებრივ სხვა ჯგუფებადაც იყოფოდა. როგორცაა: ფრატრია, გვარი და სხვ. ამგვარი ჯგუფების მთავარი დანიშნულება საქორწინო ურთიერთობის მოწესრიგებისა. საერთო-სახიარო წეს-ჩვეულებებისა და რელიგიური დღეობების შესრულებაში მდგომარეობდა.

ფრატრიებად (ბერძნ. ძმობა, ასე ეწოდებოდა არქაულ საზოგადოებრივ დანაყოფს ძველ საბერძნეთში) დაყოფა ძველად მთელ ავსტრალიაში იყო გავრცელებული და მისი მთავარი დამახასიათებელი ნიშანი ეგზოგამია იყო. ეგზოგამიის დამრღვევი, ანუ ფრატრიის შიგნით შექორწინე სიკვდილს ისჯებოდა. ფრატრიისადმი კუთვნილება ზოგ ტომში დედის ხაზით, ზოგან კი მამის ხაზით ითვლებოდა. ნათესაობის პირველი წესი (დედსუფლი ფილიაცია) გავრცელებული იყო სამხრეთსა და აღმოსავლეთ ავსტრალიის ტომებში, ნათესაობის მეორე წესი (მამისუფლი ფილიაცია) კი — მთელი კონტინენტის ჩრდილო-დასავლეთ ოლქებში. ფრატრიის მთავარი დანიშნულება საქორწინო ურთიერთობის მოწესრიგებაში მდგომარეობდა. თითოეულ ფრატრიას საკუთარი სახელწოდება გააჩნდა. რიგ შემთხვევაში სხვადასხვა ენაზე მოლაპარაკე ტომებში შემავალი ფრატრიებს სახელები ერთმანეთს ემთხვეოდა (ეს სახელები ხშირად ცხოველებსა და ფრინველებს აღნიშნავდა). ლ. მორგანის აზრით, ფრატრიისა და ეგზოგამიის თავდაპირველი დანიშნულება იმაში მდგომარეობდა, რომ არავითარ შემთხვევაში არ დაეშვათ ქორწინება უახლოეს ნათესაებს შორის.

ავსტრალიელთა გვარს ლიტერატურაში ხშირად არასწორად „ტომური ჯგუფი“ ეწოდება (ამ სახელწოდებაში რელიგიური მომენტია ნაზღასმული, მაშინ როცა, გვარი სოციალური ერთეულია). გვარის წევრები სისხლის ნათესაებად ითვლებოდნენ და მათ შორის ქორწინება აკრძალული იყო. ზოგიერთ გვარში ნათესაობა დედის ხაზით, ზოგან კი მამის ხაზით გადადიოდა. თითოეული ავსტრალიური ტომი 10—30 ეგზოგამიური გვარისაგან შედგებოდა, თითოეული მათგანი კი ამა თუ იმ ცხოველის სახელს ატარებდა. რადგანაც ავსტრალიელთა ტომები ფრატრიებად იყო დაყოფილი. გვარები ფაქტობრივად ფრატრიების ქვედანაყოფს წარმოადგენდნენ. რადგანაც ფრატრია ეგზოგამიური იყო, ამიტომ გვარიც, როგორც ფრატრიის ქვედანაყოფი ეგზოგამიურად ითვლებოდა.

ოქცა ავტრალიელთა საქორწინო ურთიერთობები გენეტიკურად ჯგუფობოვ ქორწინებას უკავშირდება, მაინც ქორწინებია ეს არქაული ფორმა XIX საუკუნის ავტრალიელთა ყოფაში მხოლოდ შორეული გადმონანთის სახით იყო შემონახული. ასეთ გადმონანთებად მიჩნეულია, როგორც თვით საქორწინო ურთიერთობის ცოცხალი სისტემა ავტრალიაში, ისე ცოლების დროებითი გაცვლის ჩვეულება სატომო დღეობების დროს. ამავე რიგის მოვლენაა დიერისა და არაბანას ტომებში დამოწმებული „დამატებითი ცოლების“ ყოლასთან დაკავშირებული ჩვეულებები — „პირაურუ“ და „პირაუნგარა“.

ავტრალიაში მე-19 საუკუნის ბოლოსა და მე-20 საუკუნის დასაწყისში საყოველთაოდ იყო გაბატონებული წყვილადი ქორწინება. ავტრალიელის ოჯახის შემადგენლობაში ჩვეულებრივად შედიოდა ქმარი, ცოლი (ზოგჯერ ორი ცოლი) და შვილები. ასეთი ოჯახი ერთ ქონში ცხოვრობდა. რამდენიმე ასეთი ოჯახი შეადგენდა უკვე ლოკალურ ჯგუფს, რომელიც თავისი გამოსაკვები ტერიტორიის ფარგლებში ადგილობრივად ცხოვრობდა თითქმის მთელი წლის განმავლობაში. ამასთან, აღსანიშნავია, რომ თუ მამაკაცის ნანადირევი, როგორც წესი, ლოკალური ჯგუფის ყველა წევრზე თანაბრად ნაწილდებოდა, ქალის მიერ შეგროვილი პროდუქტები მარტო მისი ოჯახის წევრებს — მას და მის ქმარ-შვილს ხმარდებოდა. თავისი ოჯახისათვის ქალი აშენებდა აგრეთვე ქონს, ეზიდებოდა წყალს, ამზადებდა საქმელს, უფრთხილდებოდა ცეცხლს. უვლიდა ბავშვებს. ადგილობრივად ცხოვრობის დროს მთელი ოჯახის ბარგიც ქალს გადაჰქონდა.

ავტრალიაში დამოწმებულია ცოლის შერთვის მრავალი წესი. ზოგან ვაჟისათვის საცოლეს შერჩევა მთელ ლოკალურ ჯგუფს ეკითხებოდა. ყველაზე უფრო გავრცელებული იყო მშობლების მიერ მცირეწლოვანთა დაწინდვა; ზოგან ეს წესი საპატარძლოების გაცვლაზე იყო დაყვარებული. აზვიათად, მაგრამ იყო შემთხვევა, როცა ქალ-ვაჟი თვისი სურვილითაც ქორწინდებოდა. ცნობილი იყო ქალის მოტაცებაც, განსაკუთრებით მაშინ, თუ საცოლე საქმროს იწუნებდა (ასეთ შემთხვევაში მოტაცებულს გარკვეული სასჯელი ელოდა). საერთოდ კი, ცოლქმრობის არსებული ნორმების დაცვა ყველას სასტიკად ევალდებოდა.

სამაგიეროდ, ქორწილის ცერემონიალი ავტრალიაში არ ატარებდა სახეიმო ხასიათს და მეტად მარტივი იყო. ჩვეულებრივად გასათხოვარი ქალის მშობლებს „პატარძალი“ საქმროს ქონში მიჰყავდათ და იქ ტოვებდნენ. ქორწინება მეტწილად პატრილოკალური იყო — ცოლი

საცხოვრებლად ქმართან გადადიოდა (ადრე კი პირუკუ უნდა ყოფილიყო). ავსტრალიელებში ფართოდ იყო გავრცელებული ლევირატის წესჩვეულება — ქვრივი ქალი თავის მამას უნდა მასთან ევებოდა. ეს ჩვეულება ავსტრალიაში ჯგუფობრივი ცოლქმრობის ნაშთს წარმოადგენდა და მოკლებული იყო იმ ეკონომიკურ საფუძველს, რომელიც ლევირატულ ქორწინებას კლასობრივ საზოგადოებაში (ჯანსაყუთრებით კი წინა ასობის ხალხებში) ასულდგმულებდა (წინააზიის ხალხებში ქმრის ნათესაობა დაინტერესებული იყო ქვრივი ოჯახშივე დაეტოვებინათ, რადგანაც ურვადი ერთბელ უკვე გაღაბილი ჰქონდათ).

ავსტრალიელთა საზოგადოებაში თითოეული მისი წევრის მღვთმარეობა განისაზღვრებოდა ბუნებრივი დაყოფით — სქესისა და ასაკის მიხედვით. ავსტრალიელთა სოციალური წყობის ყველაზე მნიშვნელოვანი მხარე სწორედ სქეს-ასაკობრივ დაყოფაში მდგომარეობდა. თითოეული ტომი სამ ასაკობრივ ჯგუფად იყოფოდა (სრულწლოვან მამაკაცთა ჯგუფი, სრულწლოვან ქალთა ჯგუფი და ბავშვები; სრულწლოვან მამაკაცთა ჯგუფის უხუცესი თაობა ითვლებოდა ტომის კოლექტიურ ხელმძღვანელად). სქეს-ასაკობრივი დაჯგუფება ბუნებრივად იყო აღმოცენებული და ემყარებოდა საწარმოო სპეციალიზაციას — შრომის დანაწილებას ქალსა და მამაკაცს შორის: მამაკაცი მონადირე იყო, ქალი კი შებენ-გროვებელი. ბავშვები და მოზარდები ქალებს ეხმარებოდნენ. სატომო აქტივების გაძლიერებაში მოხუც თავაკებთან ერთად ხანდაზმულ ქალებსაც მნიშვნელოვან როლს ასრულებდნენ. ისინი არა მარტო აქტიურად მონაწილეობდნენ სატომთაშორისო საქმიანობაში, არამედ ხშირად ტომთა შორის ამტყდარი დავისა და შუღლის შემთხვევებში „დაჩებისა“ და „დამსავეებლების“ როლშიც კი გამოდიოდნენ.

ბავშვების ასაკობრივი ჯგუფიდან სრულწლოვან ქალთა ან მამაკაცთა ჯგუფში გადასვლა ავსტრალიელებში მთელ რიგ სავალდებულო ცერემონიების შესრულებასთან იყო დაკავშირებული. მათ შორის პირველ რიგში აღსანიშნავია სპეციალური ასაკობრივი ინიციაციები. ეს ინიციაციები და დღესასწაულები ხანგრძლივი დროის განმავლობაში სრულდებოდა და მთელ რიგ რთულ და სავალდებულო წეს-ჩვეულებას შეეკავდა. ამ ცერემონიების მთავარი დანიშნულება ზრდადასრულებული ახალგაზრდა მონადირის შემოწმება-გამოცდაში მღვთმარეობდა. ამ საგამოცდო ციკლში შედიოდა — გასაანდობ ყმაწვილთა ხანგრძლივი იზოლაცია ქალებისა და ბავშვებისაგან და მამაკაცებთან და უხუცესებთან მათი დაახლოება, ნადირობის ხერხების დაუფლება, იარაღის ხმა-

რებაში გაწრთვნა, შიმშილისა და ფიზიკური ტკივილის გრძნობის დათრგუნვა, ახვადასხვა აღკვეთის დაცვა, მძიმე განსაცდელის გადატანა, უფროსებისადმი უსიტყვო მორჩილება, საწესო ჩვეულებების განუხრელი შესრულება, უხუცესებს მიერ სატომო მორალის, გადმოცემებისა და ჩვევების განდობა და მათი საიდუმლოების დაცვა. ყმაწვილთა ფიზიკურ წვრთნაში დიდი ადგილი ჰქონდა დათმობილი იქნა მტკივნეულ პროცესებს, როგორცაა კბილების ჩამტვრევა, ტანის დასერვა, თმების ამოკლება. წინადაცვეთა ქვის დანით და სხვ. ეს ცერემონიები ცალ-ცალკე კი არ სრულდებოდა ტომთა შემავალი ოჯახების ან ლოკალური ჯგუფების მიხედვით, არამედ მთელი ტომის მიერ. ასეთ დღესასწაულებზე, განსაკუთრებით კი დასკვნით ინიციაციებზე დიდი ხალხმრავლობა იყო. აქ იღვას იყრიდნენ მთელი ტომისა და ზოგჯერ მე'ობილ ტომთა ლოკალური ჯგუფებიც. ასეთ თავყრილობაზე ხშირად ხდებოდა სატომო საიქონებოს განწილვაც.

რაც შეეხება ქალიშვილთა ინიციაციას, აქ მთავარი დანიშნულება იმ-ს წესმომწევა იყო, თუ რამდენად იყვნენ მომზადებულნი ზრდადასრულდაბული გოგონები საოჯახო ცხოვრებისა და ბავშვების აღზრდასათვის. ინიციაციების „კურსის“ წარმატებით „ჩაბარების“ შემდეგ ავსტრალიელი ქალიშვილები და კაბუკები ცოლქმრობისა და ოჯახის შექმნის უფლებას იძენდნენ.

ავსტრალიელთა საზოგადოებრივი წყობა გვაროვნული წყობილებისათვის დამახასიათებელი „ბუნებრივად აღმოცენებული დემოკრატიის“ პრინციპზე იყო დაფუძნებული და მისთვის უცნობი იყო საზოგადოებისაგან გამოყოფილი რაიმე ხელისუფლება და იძულების ორგანოები. აქ ყველაფერი საუკუნეობრივი ადათითა და წეს-ჩვეულებებით წესრიგდებოდა. მათი დამკველების როლში მამაპაპური წეს-ჩვეულებების საუკეთესო მცოდნე თავჟაცობა — უხუცესები გამოდიოდნენ. სწორედ ეს უხუცესები იყვნენ აბორიგენთა საზოგადოებრივი ცხოვრების მესვეურები. რომელთა ზემოქმედება ტომის წევრებზე პირველ რიგში პირადი ავტორიტეტითა და მორალური თვისებებით განისაზღვრებოდა. ზოგიერთი მათგანი დიდი პოპულარობით სარგებლობდა სხვა ტომებშიც. ასეთი იყო, მაგალითად, ერთ-ერთი ავსტრალიელი ტომის დიერის მეთაური ჯალინა პირამურანა, რომელმაც ფართო აღიარება პოვა ავსტრალიელებში 1860-იან წლებში. მისი დიდი ავტორიტეტი, ძალადი მორალური თვისებები, გამჭირაბი გონება, დარბაისლური მანერები და დიპლომატიური ნიჭი აღტაცებას იწვევდა ავსტრალიის სა-

კითხებით დაინტერესებულ მკვლევარებში. მიუხედავად ამისა, ავსტრალიაში უცნობი იყო მმართველობის უფრო რთული ფორმები (ბელადების ინსტიტუტი, სატომო საბჭო, სახალხო კრება და სხვ.), რომლებიც ევროპული წყობილების უფრო განვითარებულ საფეხურზე მდგომ სხვა ეთნიკურ ერთეულებშია დამოწმებული. ავსტრალიაში ტომის თავდაცობას ეკისრებოდა არა მარტო ტომის წევრთა შორის ურთიერთობის მოწესრიგება, არამედ სატომთაშორისო საქმეების მოგვარებაც. მთარ მოქოვებოდათ სატომთაშორისო ურთიერთობის მარეგულირებელი რაიმე ორგანო, ისევე როგორც ერთიანი სატომო მმართველობა ტომში შემაჯალალოალური ჯგუფები. როგორც წესა, ერთმანეთისაგან დამოუკიდებლად ცხოვრობდნენ და თავიანთ საქმეებსაც თვითონვე აწესრიგებდნენ. მხოლოდ თითო-ორილა ტომში და ისიც ჩანასახ ადგომარეობაში იყო დამოწმებული სატომო ორგანიზაციის ნიშნები მიუხედავად ამისა. ავსტრალიელთა ტომებში და ტომთა შორის არაკვეთლი წესრიგი სუდედა. ზოგიერთი ავტორი ცდილობდა საქმე იყო წარმოეჩინა, თითქოს აბორიგენები ყველა არათვისტომს მტრად მიიჩნეუდნენ და ტომთა შორის მუდმივი შუღლი და მტრობა იყო გაბატონებული. სინაპდვილეში კი ავსტრალიელი ტომებისათვის მუდმივი შუღლი და ომიანობა კი არ იყო დამახასიათებელი. არამედ მშვიდობიანი ცხოვრება. უმეტეს შემთხვევაში ისინი ერთმანეთთან მშვიდობიან ურთიერთობასა და მეგობრულ დამოკიდებულებაში იმყოფებოდნენ; მაშინაც კი, როცა ერთმანეთში მტრობა და შუღლი ჰქონდათ. საომარ მოქმედებას იშვიათად მიმართუდნენ. საომარი კონფლიქტები მეტწილად გამწვანებული იყო მკვლელობით. ქალის მოტაცებით. სატომო ტერიტორიის ხელყოფით. და, რაც მთავარია, ჯადოქრობაში ექვეს შეტანით. მაგრამ ასეთი „ომები“ დიდ სისხლისღვრამდე არასოდეს არ მიდიოდა. ჩვეულებრივ ერთ-ორი შეხლა-შემოსლოთ მთავრდებოდა, როგორც კი ორივე მოქიშვე მხარეს თითო-ორილა კაცა ან დაეკრებოდა, ან დაეხოცებოდა. ამის შემდეგ მოწულლეთა შორის მშვიდობიანი მოლაპარაკება იპართებოდა და ზავი იდებოდა. მოლაპარაკების დასრულების შემდეგ კი ზავის აღსანიშნავად გარკვეულ ცერემონიებო იპართებოდა. მეგობრუბო ან სხვა რაიმე მძარცველური ომი, რომელიც მოწინააღმდეგის მარა-წყლის დაპყრობას, ტყვეების წამოყვანას ან ქონების დატაცებას ისახავდა მიზნად. ავსტრალიელთათვის უცნობა იყო.

ავსტრალიაში ტომთა შორის სამშვიდობო ურთიერთობის სხვადა-

სხვა ფორმა და მოწმებულნი. განსაკუთრებით აღსანიშნავია ბუნებრივი რესურსების საზიარო გამოყენება (ნადირობა, შეგროვება), საწესო დღეობებსა და ცერემონიებში ურთიერთმონაწილეობა, შერეული ქორწინება, გაცვლა-გამოცვლა, სტუმარ-მასპინძლობა და სხვ. ყოველივე ეს ხელს უწყობდა ავსტრალიელი ტომებისა და ლოკალური ჯგუფების ურთიერთდაახლოებას, მათში მშვიდობიანი ურთიერთობისა და საზოგადოებრივი წესრიგის განმტკიცებას.

ს უ ლ ი ე რ ი კ უ ლ ტ უ რ ა. ავსტრალიის მკვიდრთა სულიერი კულტურა, საერთოდ, და, პირველ რიგში რელიგიური წარმოდგენები სავსებით შეესაბამებოდა მათი ეკონომიკისა და საზოგადოებრივი წყობის არქაულ ფორმებს. ამიტომაცაა, რომ ადრეგევაროვნული საზოგადოებისათვის დამახასიათებელი რელიგიის შესასწავლად სპეციალისტები, პირველ ყოვლისა, ავსტრალიას მიმართავენ, სადაც თითქმის შეუწყენელად იყო დაცული რელიგიის თავდაპირველი უმარტივესი ფორმები სპეციალისტებმა გაარკვიეს, რომ ავსტრალიელთა რელიგია არა მარტო რაციონალურად ასახვდა ფანტასტიკურ წარმოდგენათა ამ სასაოცარ საწყაროს, რომელიც მათ წინაპრებმა საუკუნეთა განმავლობაში შეიმუშავეს ბუნებასთან ბრძოლის მძიმე პირობებში, არამედ აღსაყ- იყო რთული და ხშირად დრამატიზებული საწესო ჩვევებითა და ცერემონიებით, მითოლოგიური და მაგიური სცენებით.

ავსტრალიელთა საზოგადოებრივ ურთიერთობასა და იდეოლოგიაში. განსაკუთრებული ადგილი ეკავა რელიგიის ერთ-ერთ თავდაპირველსა და უმარტივეს ფორმას — ტოტემიზმს. ტოტემიზმი არის წარმოდგენა იმაზე, რომ თითქოს აღამიანთა გარკვეული ჯგუფები ზებუნებრივ ძაღვშირსა და ნათესაურ ურთიერთობაში იმყოფებიან ვარემო ბუნების ობიექტებთან (მეტწილად ცხოველებსა და მცენარეებთან), რელიგიის ეს არქაული ფორმა მართალია შემონახული იყო პირველყოფილ-ოქმიანი წყობილების საფეხურზე მდგომ სხვა ხალხებშიც, მაგრამ ტოტემიზმი სხვაგან არაად არ ხასიათდებოდა ისეთი ცხოველმყოფელობით, როგორც ავსტრალიაში. ამას კი რელიგიის და, საერთოდ, კულტურის ისტორიისათვის დიდი მნიშვნელობა აქვს. ზაქემ ისაა, რომ ადრეგევაროვნული საზოგადოებისათვის დამახასიათებელი რელიგიის ამ ერთ-ერთი საწყისი ფორმის ამსახველმა არქეოლოგიურმა მასალამ თავისი მეცნიერული აზრით პირველ რიგში ავსტრალიის ეთნოგრაფიულ მონაცემებში პოვა. ამან ერთხელ კიდევ დაადასტურა ჩვენს ისტორიულ მეცნიერებაში კარგად ცნობილი თეზისი იმის შესახებ, რომ რელიგია გევაროვნუ-

ლი წყობილების აღრინდელ საფეხურზეა წარმოშობილა, ხოლო მთელი წინა პერიოდი, რომელიც გვაროვნულ წყობილებას წინ უსწრებდა საზოგადოების ისტორიაში, ურელიგო პერიოდი იყო. სწორედ ამ ადრეგვაროვნული საზოგადოების გაჩენასთან ერთადაა აღმოცენებული ტოტემიზმი, როგორც მისთვის დამახასიათებელი იდეოლოგია. ავსტრალიელის წარმოდგენა გვარისა და ტოტემის იგივეობაზე სავსებით შეესაბამება ჯერ კიდევ შორეულ წარსულში პირველყოფილ ადამიანის მიერ შემუშავებულ ბუნდოვან წარმოდგენას ადამიანისა და ბუნების იგივეობასა და განუყოფელ ერთიანობაზე. პირველყოფილი საზოგადოების გარიჟრაჟზე, ადრეგვაროვნული წყობილების საფეხურზე მდგომმა ადამიანმა სისხლით ნათესაობა, რომელიც მას თავის გვართან რეალურად აკავშირებდა. ფანტასტიკურ წარმოდგენათა სფეროში გადაიტანა. მას სჯეროდა, რომ თვითონაც და მ-სი გვარის წევრებიც. ისევე როგორც სხვა გვარებიც, ზებუნებრივ ნათესაობაში იმყოფებოდნენ ტოტემთან, ე. ი. რომელიმე ცხოველთან ან მცენარესთან და მისგან მომდინარეობდნენ. ჩანს ამით აიხსნება ის, რომ ეთნოგრაფიულ სინამდვილეში დამოწმებულ. განვითარების დაბალ საფეხურზე მდგომ მთელ რიგ ხალხებში გვარები და ფრატრიები ტოტემურ სახელებს ატარებს. ცხადია. ასეთ შეხედულებებს საერთო არაფერი აქვს წინაპრის კულტთან, რომელიც განვითარების უფრო მაღალ საფეხურზე ჩნდება.

ავსტრალია ტოტემიზმის კლასიკურ ქვეყნად ითვლება ეთნოლოგიურ ლიტერატურაში. ტოტემიზმი ყველაზე ტიპური სახით სწორედ ავსტრალიაში იყო შემონახული.

როგორც აღინიშნა, თითოეული ავსტრალიური ტომი რამდენიმე, დაახლოებით 10—20-მდე გვარიდან ან ტოტემური ჯგუფიდან შედგებოდა. თითოეული ასეთი გვარი ერთ-ერთი ადგილობრივი ცხოველის, მცენარის ან რომელიმე საკნის სახელწოდებას ატარებდა. ეს ტოტემური სახელები მომდევნო თაობებზე ან დედის ხაზით, ან მამის ხაზით გადადიოდა. ტოტემიზმის მთავარი არსი სწორედ იმაში გამოიხატებოდა, რომ თითოეული გვაროვნული ჯგუფი დარწმუნებული იყო, რომ იგი ზებუნებრივ ნათესაურ კავშირში იმყოფებოდა სწორედ იმ ცხოველთან, რომლის სახელსაც მისი გვარი ატარებდა. ამიტომაც, ავსტრალიელისათვის ტოტემი „ღვთაება“ კი არ იყო. არამედ „ახალი ნათესავი“. ავსტრალიელი თავის ტოტემს თავყვანს კი არ სცემდა და მსხვერპლს კი არ სწირავდა, არამედ მას „უფროს ძმას“, „მამას“, „მეგობარს“ და ა. შ. უწოდებდა. ვინაიდან ტოტემი ახლო ნათესავად ითვლებოდა, თავისთავად

ცხადია, მიზი მოკვლა და ჰემა ავსტრალიელს ეკრძალებოდა. სწორედ ასეთ აკრძალვას ეწოდება ტაბუაცია, რომლის დარღვევა ავსტრალიელებში მაინცდამაინც დიდ ცოდვად არ ითვლებოდა. ტაბუს დამრღვევს ტომის წევრთა ტრადიციული გულისწყრომა და გაკიცხვა ელოდა, მაშინ როცა ეგზოგამიის დარღვევა უდიდეს დანაშაულად ითვლებოდა და ასეთი საქციელის ჩამდენს სიკვდილით დასჯა ელოდა.

განსაკუთრებული ცხოველმყოფელობითაა წარმოდგენილი ტოტემისტური შეხედულებები ავსტრალიელთა მითოლოგიაში. ამ გადმოცემებში ავსტრალიელთა „წინაპრები“ ცხოველების ან ცხოველთა სახელის მქონე ფანტასტიკურ ადამიანებად არიან განსახიერებული. მითითურ სცენებში ეს ფანტასტიკური არსებანი ცოცხალი ადამიანებივით იქცევიან — ნადირობენ, ცეკვავენ ან რაიმე საწესო ჩვევას ასრულებენ. მითითის უსკვნით ნაწილში მოთხრობილია იმაზე, თუ ეს „წინაპრები“ როგორ ცხოვრობენ ქვესკნელში. სადაც ისინი სამუდამო ბნას იჩენენ ან როგორ იცვლიან სახეს და გაქვავებულ არსებებად, ან მცენარეებად გადაქცევიან.

თავის კლასიკურ ფორმაში ტოტემისტური წარმოდგენები ავსტრალიაში უშუალოდ გვართან ან ტოტემისტურ ჯგუფთან იყო დაკავშირებული, უფრო იშვიათად კი ფრატრიასთან, სქესთან ან ცალკე ინდივიდთან. ეთნოგრაფიულ სინამდვილეში ავსტრალიურ ფრატრიის თავდაპირველ ტოტემისტურ ხასიათზე მხოლოდ მიზი სახელწოდება (ცხოველური ან მცენარეული) თუ მიუთითებს. რაც შეეხება ადამიანის სქესთან და ცალკე ინდივიდთან დაკავშირებულ ტოტემისტურ შეხედულებებს, მათ მაინცდამაინც ფართო გავრცელება არ ჰქონიათ აბორიგენებში. ზოგიერთ ტომში საერთო ჯგუფური ტოტემის გარდა, თითოეულ მამაკაცსა და ქალს თავისი სქესის მფარველი ტოტემიც ჰყავდა. ამ ტოტემსაც ქალები და მამაკაცებიც ისევე ეპყრობოდნენ. როგორც მახლოზელ ნათესავს.

ტოტემიზმის ყველაზე უფრო გვიანდელ ფორმად მიჩნეულია ინდივიდუალური ტოტემი, რომელიც ფაქტობრივად აღარ შეესაბამება ტოტემიზმის კოლექტიურ ხასიათს. ინდივიდუალური ტოტემი ავსტრალიაში კიდევ უფრო იშვიათად გვხვდება, ვიდრე ადამიანის სქესთან დაკავშირებული ტოტემი. ტოტემიზმის ამ ფორმის დედაარსი მდგომარეობს იმის რწმენაში, რომ ჯგუფური ტოტემის გარდა ცალკეულ პირებს, მეტწილად მამაკაცებს და ზოგან კი მხოლოდ ექიმბაშ-ჯადოქრებს მფარვე-

ლობდა პირადი, ინდივიდუალური ტოტემი. პირადი ტოტემი ავსტრალიელს ისეთივე მახლობელ ნათესავად მიაჩნდა, როგორც ჩვეუთური ტოტემი და თავისთავს მათან აღიკვებდა კიდევც.

გარდა ტოტემიზმისა, ავსტრალიაში სხვა მარტივი რელიგიური წარმოდგენებიც იყო გავრცელებული. მათ შორის მნიშვნელოვანი ადგილი ეკავა მაგიას. მაგიურ-რელიგიური წესების შესრულება უშუალოდ იყო დაკავშირებული იმავე ტოტემისტურ ცერემონიებთან. ტოტემიზმის ძირითადი იდეა — აღამიანისა და ტოტემის ზებუნებრივ ნათესაობასა და კავშირ-ერთობაზე. კონკრეტულ გამობატულებას პოულობდა რწმენაში იმაზე, რომ ისინი მაგიურ ზემოქმედებას ახდენენ ერთიმეორეზე — აღამიანი ტოტემზე და ტოტემი აღამიანზე.

ავსტრალიაში მაგიურ-ტოტემისტური საწესო ჩვევების ორი ძირითადი ნაირსახეობაა დამოწმებული: პირველი ტოტემის გამრავლებას ისახავდა მიზნად, მეორე კი — პათოლოგიური სიუყეტების ინსცენარებას. ტოტემი გამრავლებისადმი მიმართული მაგია ეწყობოდა რწმენას იმაზე, რომ აღამიანს თავსი მოქმედებით შეიძლო გარკვეული ზეგავლენა მოეხდინა თავის ტოტემზე. ამდენადვე ტოტემისტური ჩვეულებები — ისეთ კოლექტიურ ძალად, რომლის ნება-სურვილსაც ემორჩილებოდა თითოეული ტოტემი და, რომელიც აძლებდა ამ უკანასკნელს გამრავლებულიყო. ტოტემის გამრავლებასა თუ მიმართულ ასოთსაწესო ჩვევებს ავსტრალიაში ეწოდება ინტიჩიუმა. ინტიჩიუმას ცერემონიული ეწყობოდა ხოლმე წვიმების სეზონის დადგომის წინ და ემთხვეოდა ბუნების აღორძინებას. ცხოველთა და მცენარეთა განაყოფიერების პერიოდს. ცალკეული ტოტემისტური ჩვეულები სწორედ ბუნების აღორძინების ამ პერიოდს უფარდებდნენ თავიანთ წმინდა საკრებულოებზე მაგიური ცერემონიების ჩატარებას (სისხლის რიტუალური დათხევა: შიწავა, გრძნული საგალობლების შესრულება და სხვ.).

მეორე რიგის მაგიურ-ტოტემისტური საწესო ჩვევები, როგორც აღვნიშნეთ, პათოლოგიური სიუყეტების ინსცენირებას ისახავდა მიზნად. ამ მაგიურ-დრამატიზებულ აქტებს ავსტრალიელი ჰაბუკების ცხოვრებაში დიდი შემეცნებითი და აღმზრდელი მნიშვნელობა ჰქონდა.

განსაკუთრებულ შიშს იწვევდა ავსტრალიელებში მტრული ჯადოქრული მოქმედება. სპეციალურ ლიტერატურაში ხაზგასმულია, რომ ავსტრალიელები თითქმის ყოველგვარ განსაცდელს, ავადმყოფობას, სტიქიურ უბედურებას, ტრაგიკულ შემთხვევას, მახლობლის სიკვდილს და სხვ. მტრის ჯადოქრობას — ვნებით მაგას მიაწერდნენ. ავსტრალი-

ელებს სჯეროდათ, რომ გარკვეული მოქმედებით მტერს შეეძლო შორი მანძილიდან შანი დაზიანება: საკმარისი იყო შეგულებული მსხვერპლის მიმართულებით ავის მოსურნეს წვერწამახული ჯოხი ან ძვალი დაედო და თან გრძინული სიტყვები, ან წყევლა წარმოეთქვა. რომ ჯადოქრობას „გაეჭრა“ და ადამიანი დაეზარალებინა. საკმარისი იყო ცრუმორწმუნე ავსტრალიელი მის საზიანოდ მიმართულ მტრის ჯადოსნურ მოქმედებაში დარწმუნებულიყო, რომ თავზარდაცემული სულიერ მხნეობას კარგავდა, აპათიური ხდებოდა და ზოგჯერ სიცოცხლესაც კი ეშალმებოდა.

ამიტომაც ავსტრალიელი ვნებით მაგიას იშვიათ შემთხვევაში თუ მიმართავდა. ასეთი საქციელი ავის განმზრახველს თვითონვე აყენებდა დიდი საფრთხის წინაშე — თუ ეკვს მითანდნენ ან გაუგებდნენ, მოკლავდნენ კდეც. ავსტრალიელებს არ ჰყოლიათ ვნებით მაგიაში დახელოვნებული სპეციალური მისნები. ასეთი მოქმედების შესრულება აუცილებლობის შემთხვევაში ყველას შეეძლო.

მაგიის სხვა სახეებიდან ავსტრალიაში ცნობილი იყო სატრფიალო მაგია, ტაროსის მაგია (წვიმის გამოწვევა), სამკურნალო მაგია და სხვ. სამკურნალო მაგიას მისდევდნენ უმთავრესად ამ საქმეში დახელოვნებული ექიმბაშები და ჯადოქრები. ისინი სპეციალურ მომზადებასა და წვრთნას გადიოდნენ და თავიანთ საქმიანობაში მაგიურ მანიპულაციებთან ერთად ხალხური მედიცინის პრაქტიკულ ცოდნასაც იშველებდნენ. ხშირ შემთხვევაში ისინი წარმატებით იყენებდნენ სამკურნალო მცენარეებს. შანაჯის, სისხლის გამოშვებას და სხვ., თავისებურად მკურნალობდნენ ძვლების მოტეხილობას, კრილობებს, ხოლო ავადმყოფის ფსიქიკაზე მაგიური ძალით მოქმედებდნენ.

ტოტემიზმსა და მაგიასთან ერთად ავსტრალიაში ან იმ იმ ტურ ი რწმენა-წარმოდგენებიც იყო ცნობილი, მაგრამ მათგან განსხვავებით ავსტრალიაში ანიმიზტური შეხედულებები არ იყო ფართოდ ვაკრცელებული. ანიმიზმის საფუძველზე აღმოცენებული შამანიზმიც იქ მხოლოდ ჩანასახ მდგომარეობაშია წარმოდგენილი. ჯადოქრებსაც განსხვავებით, რომლებიც ავადმყოფებს მაგიური საშუალებებით „მკურნალობდნენ“, შამანი სწეულებზე „სულების“ საშუალებით ახდენდა „ზომოქმედებას“. მაგრამ ავსტრალიელებს ჯერ კიდევ არ ჰქონდათ შემუშავებული ერთიანი, ჩამოყალიბებული შეხედულება სულელებზე. სულეები მათ კეთილი და ბოროტი ძალების სახით ჰყავდათ წარმოდგენილი. ავსტრალიელი ტომების უმრავლესობა გარდაცვლილი მტრების სულ-

ლებს ბოროტ არსებად თვლიდა და დიდ შიშსა და კრძალვას იჩენდა მათდამი. პირიქით, ზოგიერთ ტომს თავისი ნათესავი მიცვალებულის სული კეთილ არსებად ჰყავდა წარმოდგენილი. საერთოდ კი, ავსტრალიელთა ანიმისტურ წარმოდგენებში ბოროტი სულები მნიშვნელოვნად ჰპარობდნენ კეთილ სულებს; ავსტრალიელების შეხედულებით ბოროტი სულები ხშირად ერეოდნენ ადამიანთა ყოველდღიურ ცხოვრებაში და ზიანი მოჰქონდათ მათთვის. მათ სჯეროდათ, რომ დიდი ძალის მქონე სულები ცაში ან სადღაც შორს ცხოვრობენ ადამიანებისაგან. სუსტი ძალის სულები კი მუდამ ადამიანის შორიახლო იმყოფებიან. იმავე წარმოდგენებით ავი სულები მეტწილად ლამაზობით დაძრწიან, შემზარავი გარეგნობისა არიან და ნახევრად ადამიანებსა და ნაბეჯე ცხოველებს ჰგვანან. კეთილ სულებს კი გარეგნობაც კარგი აქვთ და ადამიანისათვის სიკეთე მოაქვთ.

ავსტრალიაში მიცვალებულის დაკრძალვის სხვადასხვა წესია დამოწმებული. აქ თითქმის ერთადაა წარმოდგენილი მიცვალებულის დაკრძალვის ყველა ის წესი, რომელიც ძველად სხვადასხვა ხალხში იყო გავრცელებული, ესაა, მიწაში დამარხვა. ჰაერზე დასაფლავება, ენდოკანიბალიზმი (გვამის ჰამა), მეორადი დასაფლავება, მუმიფიკაცია (გვამის შებოღვით), კრემაცია, მიცვალებულის ნეშტის ბედის ანაბარა მიტოვება სიკვდილის ადგილზე და სხვ.

ავსტრალიის აბორიგენთა მითოლოგია საკმაოდ მდიდარია და მრავალფეროვანი. მასში მნიშვნელოვანი ადგილი უკავია მარტივ და მეტწილად გულუბრყვილო გადმოცემებს ადამიანთა და ტოტემთა ნათესაობაზე ამ გადმოცემების შინაარსს წმინდა საილუმოებად ითვლებოდა. გარდა რელიგიური გადმოცემისა, ფართოდ იყო გავრცელებული ავსტრალიელებში მითები ცეცხლის წარმოშობის შესახებ. ამ მითებში ყველაზე ჰარბად წარმოდგენილია „ცეცხლის მოტაცება“, რომელიც კარგადაა ცნობილი მსოფლიოს მრავალი ხალხის მითოლოგიაში. არაერთი საინტერესო მითია შექმნილი სიკვდილის შესახებ, რომლებშიც სიკვდილი ჩვეულებრივად მთვარესთანაა გაიგივებული. ავსტრალიის ისეთ რაიონებში, სადაც ხშირია წყალდიდობა, დამოწმებულია მითები წარღვის შესახებ. ავსტრალიელთა მითოლოგიაში განსაკუთრებით აღსანიშნავია აგრეთვე ცისარტყელა — გველის მოტივი. ცისარტყელა მათ ადამიანის დაუძინებელი მტრის — ვეებერთელა გველის სახით ჰყავდათ წარმოდგენილი და დიდი შიშით ჰქონდათ მისი. მათ მითოლოგიაში ჩანასახ მდგომარეობაში გვხვდება კოსმოგონიური მითებიც, რომ-

ლებშიც მზე ქალის სახით, მთვარე კი მამაკაცის სახითაა წარმოდგენილი.

ამრიგად, ავსტრალიელთა რელიგიურ წარმოდგენებსა და მითოლოგიაში ფანტასტიკურად იყო ასახული მათი სამეურნეო ყოფისა და საზოგადოებრივი ცხოვრების პირობები: მონადირეთა და შემგროვებელთა აღრევაროვნული თემების ტოტემისტური იდეოლოგია, მაგია, ჯადოქრობა, ანიმიზმი და სხვ. აქ მხოლოდ ჩანასახ მდგომარეობაში ვხვდებით რელიგიის ისეთ შედარებით რთულ ფორმებს, როგორიცაა ინდივიდუალური ტოტემიზმი — ცალკეული პიროვნების მფარველი სულის კულტი, სატომო ღვთაება და სხვ. და, რომლებიც ზოგად ეთნოგრაფიაში გვაროვნული საზოგადოების რღვევის საფეხურზე მყოფი ხალხების რელიგიის შესწავლის შედეგადაა დამოწმებული. ავსტრალიელთა რელიგიაში ჯერ კიდევ არ იყო წარმოდგენილი ბუნებისა და წინაპრის კულტები, არც ამქვეყნიური ცხოვრებიდან გამოყოფილი ზებუნებრივი სამყარო — საიქიო და ა. შ., მაგრამ ავსტრალიელებს ჰქონდათ წარმოდგენა ისეთ უძველეს მითოლოგიურ პერსონაჟზე, როცა ქვეყანაზე ფანტასტიკური სასწაულები ხდებოდა, როცა ადამიანებს თავისუფლად შეეძლოთ ცაზე მოხვედრა. რომელიმე ცხოველად გადაქცევა და სხვ. მათი რელიგია გამსჭვალული იყო ტოტემისტური იდეებით. ტოტემთა ანთროპომორფიზმითა და ზოომორფიზმით, მაგნიზმით. მათ რწმენა-წარმოდგენებში მაგიური შეხედულებები გაცილებით ჭარბობდა ანიმიზმს. ავსტრალიელი უფრო მეტად იყო დაჯერებული თავის მაგიურ შესაძლებლობაში, ვიდრე სულების მფარველობაში. ამიტომაც ავსტრალიელისათვის უცხო იყო ლოცვა, ვედრება, მსხვერპლის შეწირვა. ქურუმების ინსტიტუტი, საკულტო ნაგებობანი, ღვთაებათა პანთეონი და სხვ. ყოველივე ამას, შესაბამისად, ცვლიდა ჯადოსანიტყვები, მაგიური ცერემონიები, ჯადოქრები, ექიმბაშები და სხვ.

ავსტრალიელთა ხალხური შემოქმედების დარგებიდან პირველ რიგში აღსანიშნავია ფოლკლორი, რომელიც შეიცავს მრავალი სახის ზეპირ გადმოცემასა და რელიგიურ-მაგიურ წესებთან დაკავშირებულ მითოლოგიას. ამასთან ერთად, ყველა ტომს აქვს ხალხური სიტყვიერების ისეთი ნიმუშები, რომლებსაც საერთო არაფერი აქვს რელიგიურ წარმოდგენებთან. ასეთებია, პირველ რიგში, ზღაპრები, რომლებიც შინაარსით მითებს ჰგვანან. მაგრამ ავსტრალიელი მკვებთად ასხვავებს ერთმანეთისაგან მითსა და ზღაპარს; მათი სიუჟეტების პრიმიტიულობის

მიუხედავად, ავსტრალიელს მითისა სჯერა, ზღაპრისა კი არა; პირველი მისთვის რწმენის ობიექტია, მეორე კი — გასართობი.

მათ მუსიკალურ ფოლკლორში ჰარბობს რიტმული სიმღერებო, ჩანასახოვანი ფორმით აქვთ მუსიკალური საკრავებოც (უმთავრესად დასარტყმელი). ავსტრალიელებში მუსიკა მეტწილად თან ახლავს ცეკვებს, ყველაზე პოპულარული ცეკვაა „კორობორი“, რომელიც კოლექტიურად სრულდება. ეს ცეკვა უმთავრესად გამომსახველობით ხანიათს ატარებს, შეიცავს ნადირობის, საყოფაცხოვრებო და რელიგიური სცენების ქორეოგრაფიულ ციკლს და სრულდება ყველა დიდ სატომო თუ საჯვარეულო თავყრილობაზე და რელიგიურ დღესასწაულზე.

ავსტრალიაში სახვითი ხელოვნება უფრო მეტად სოციალურ და რელიგიურ ფუნქციას ასრულებდა. ვიდრე ესთეტიკურს. სახვითი ხელოვნების თავისებური ფორმებია ავსტრალიაში — სხეულის შემოკობა შეხორცებული ნაჭდევებით. შრომის იარაღისა და საჭურჭლის, საყოფაცხოვრებო და საკულტო ნივთების მოჭექქრთმება. კლდისა და გამოქვაბულების მოხატვა და სხვ. ორნამენტისა და ნახატის შესრულებისას ავსტრალიელები სხვადასხვა ტექნიკას იყენებდნენ. ყველაზე გავრცელებული იყო კვეთილობა, ამოწვა, ქანკშიწით, თიხითა და ნახშირით მოხატვა და სხვ. სახვითი ხელოვნების ნიმუშებში, პრიმიტიულ რელისტურ გამოსახულებებთან ერთად, ხშირად გვხვდება ტოტემისტურ იდეოლოგიასთან დაკავშირებული სიმბოლური მხატვრობაც (გეომეტრიული სახეები).

მეცნიერთა ნაწილი აზვადებდა ავსტრალიელთა ჩამორჩენილობას და მათ წარმოგვიდგენდნენ ისეთ „უმეცარ ველურებად“, რომლებიც თითქოს მოკლებული იყვნენ ლოკიკურ აზროვნებასა და ობიექტური ნაპვდილის შემეცნების უნარს. სინამდვილეში კი ავსტრალიელებს დაგროვილი ჰქონდათ რაციონალური ცოდნის გარკვეული მარაგი, რაც თავის კონკრეტულ გამოსახულებას, პირველ რიგში, ბუნებრივ გარემოსთან შეგუების გასაოცარ უნარში გამოხატავდა. ავსტრალიელი სულ ადვილად ახერხებდა საჭმელ-სასმელის მოპოვებას და გზის გაკვლევას ისეთ უდაბურ გარემოშიც კი, სადაც ვეროპელს შიმშილითა და წყურვილით დაღუპვა ელოდა. ისინი თავისი მრავალსაუკუნოვანი ემპირიული გამოცდილების წყალობით შესანიშნავად იცნობდნენ თავისი ქვეყნის ბოტანიკასა და ბიოლოგიას, მცენარეთა და ცხოველთა სახეებს. უფრო მეტიც, ავსტრალიელებს გარკვეული წარმოდგენა ჰქონდათ შემუშავე-

ბული ადამიანის ანატომიაზე, სამკურნალო მცენარეებზე, მკურნალობის რიგ რაციონალურ ხერხებზე. ავსტრალიელები რიგ შემთხვევაში წარმატებით არჩენდნენ გველის ნაკბენს, ძვლის მოტეხილობას, სხვადასხვა ჭრლობას და დიდი გულისყურით ეკიდებოდნენ თავიანთ მოხუცებსა და ავადმყოფებს.

2. ოკეანეთის ხალხები

ა. მელანეზიელები

ზოგადი ცნობები. ოკეანეთის სამი ისტორიულ-ეთნოგრაფიული ოლქიდან (მელანეზია, მიკრონეზია, პოლინეზია) მელანეზიას ყველაზე დიდი ფართობი უკავია. იგი მდებარეობს ოკეანეთის სამხრეთ-დასავლეთ რაიონში და შედგება მთელი რიგი კუნძულებისაგან, რომლებიც შავკანიანი ნეგროიდებითაა დასახლებული. ამ ნიადაგზეა წარმოშობილი მისი სახელწოდებაც — მელანეზია (სიტყვასიტყვით შავ კუნძულებს ნიშნავს — ბერძნულად „მელას“ შავი, „ნესოს“ — კუნძულები). მელანეზიის მთავარი კუნძულებია ახალი გვინეა, ანუ ირიანი, ბისმარკის არქიპელაგი, სოლომონის კუნძულები. ახალი კალედონია, ფიჯის არქიპელაგი და სხვ. მელანეზიის კუნძულები ერთმანეთთან შედარებით ახლოსაა განლაგებული (მათ შორის მანძილი საშუალოდ 10 კილომეტრია).

XIX საუკუნის მესამე მეოთხედში მელანეზია, მიკრონეზია და პოლინეზია დანაწილებული იყო ინგლისის, საფრანგეთის, გერმანიისა და ამერიკის შეერთებულ შტატებს შორის. ოკეანეთის კოლონიზაციას შედეგად მოჰყვა მკვიდრი მოსახლეობის რაოდენობის მნიშვნელოვანი შემცირება. XX საუკუნეში ორჯერ მოხდა ოკეანეთის კუნძულების გადანაწილება. პირველი მსოფლიო ომის შემდეგ გერმანიის ყოფილი კოლონიები ოკეანეთში ავსტრალიის, ახალი ზელანდიისა და იაპონიის ხელში გადავიდა. მეორე მსოფლიო ომის შემდეგ კი იაპონიის ყოფილ სამფლობელოებს მიკრონეზიაში ამერიკის შეერთებული შტატები დაეპატრონა.

გეოგრაფიული გარემო. მელანეზიის ბუნება მდიდარი და მრავალფეროვანია. მასში შემავალი კუნძულები ტროპიკულ სარტყელშია განლაგებული და ჰავაც იქ ცხელი და ტენიანია. კუნძულების

მთიანი ზოლი გაუვალი ტროპიკული ტყითაა დაფარული. მეტწილ კუნძულებზე ჰავა საღია, მხოლოდ ახალ გვიწინაზე გავრცელებული ყვითელი ციებ-ციხელება. მცენარეებიდან ყველაზე გავრცელებულია ქოქოსის პალმა, რომელსაც დიდი სამეურნეო მნიშვნელობა აქვს. ცხოველთა ღამყარო მაინცდამაინც არაა მრავალფეროვანი. უმაღლესი ძუძუმწოვრები მეტად მცირეა: გარეული ღორის გარდა, ახალ გვიწინაზე ბლომადაა წვრალი ჩანთოსანი ცხოველები, დიდი ღამურები, ფერადი თუთიყუშები, მგალობელი ჩიტები, ქვეწარმავლები, მწერები, მათ შორის ვეებერთელა პეპლები. მინერალური რესურსების მნიშვნელოვანი საბადოები მოიპოვება მელანეზიის ცალკეულ რაიონებში — ახალ გვიწინაზე (ოქრო, ქვანახშირი, სპილენძი, ვერცხლი, რკინა და სხვ.), ახალ კალედონიაზე (ქრომი, ნიკელი) და ფიჯის არქიპელაგზე (ოქრო).

მკვიდრი მოსახლეობა. მელანეზიის ბუნებრივი პირობები ხელს უწყობდა საწარმოო ძალების განვითარებას. ავსტრალიისაგან განსხვავებით, მელანეზიაში ჩამოყალიბდა თავისებური ტროპიკული მიწათმოქმედება, რომელიც ნაყოფის მომცემი მცენარეების კულტივაცია და ხელოვნურ რწყვას ეყარებოდა. ტროპიკულ მიწათმოქმედებასთან ერთად, განვითარებული იყო ნავმშენებლობა, ზღვაოსნობა: ადგილი ჰქონდა მეურნეობის ფორმების დიფერენციაციასა და გაცვლა-გამოცვლას. ყოველივე ამის შედეგად, პირველყოფილი თემური წყობილება მელანეზიაში ჯერ კიდევ ევროპელთა მოსვლამდე რღვევის სტადიაზე იმყოფებოდა, ხოლო სამხრეთ-აღმოსავლეთ ოლქებში ადრეკლასობრივი სახელმწიფოები ყალიბდებოდა.

მელანეზიელთა ეთნიკურ განვითარებას აბრკოლებდა ტომობრივ-გვარკონული ურთიერთობა. კუნძულთა ჯმრავალესობაზე მოსახლეობა ცალკე გვაროვნულ და ტერიტორიულ თემებად ცხოვრობდა; სადაც საზოგადოება განვითარების შედარებით უფრო მაღალ საფეხურზე იმყოფებოდა (ახალი კალედონია, ფიჯი), ტომზე უფრო დიდი ეთნიკური ერთობა აქაც არ ჩამოყალიბებულა. მხოლოდ XIX საუკუნის პირველ ნახევარში ფიჯის რიგ კუნძულებზე სატომთაშორისო ომების პროცესში შეიქმნა მსხვილი სატომთაშორისო კავშირები („მზაუს სამეფო“) და დაისახა მომავალ ეროვნებათა კონტურები.

ეთნოგენეზი. მელანეზიელთა ეთნოგენეზის შესახებ მეცნიერებას ძუნწი მონაცემები მოეპოვება. XIX საუკუნის მიწურულში მელანეზიელთა ყოფა-ცხოვრებას საყურადღებო ნაშრომი მიუძღვნა მისიო-

ნერმა რობერტ კორდინგტონმა. მან პირველმა გააცნო საზოგადოებრიობას მელანეზიელთა რელიგიური წარმოდგენა ბუნებრივ ძალაზე (მანა), რამაც გარკვეული გავლენა მოახდინა რელიგიის წარმოშობის „პრეანიმისტული“ თეორიის ფორმირებაზე. მანვე შეიტანა მნიშვნელოვანი წვლილი მელანეზიელთა ენების შესწავლაში. საინტერესო ეთნოლოგიურ ცნობებს შეიცავს მისიონერ ჯორჯ ბრაუნის შრომა „მელანეზიელები და პოლინეზიელები“ (1910 წ.). ოკეანეთის კუნძულებისა და მისი მოსახლეობის შესწავლაში გარკვეული როლი შეასრულა იმ სამეცნიერო ექსპედიციებმა, რომლებსაც XIX საუკუნის მიწურულიდან აწყობდნენ გერმანიისა და ინგლისის სამეცნიერო უწყებები.

ეთნოლოგთა ინტერესი მელანეზიისადმი განსაკუთრებით გაიზარდა I მსოფლიო ომის წინა პერიოდში. 1906—1909 წლებში ბოსნიისა და ალბანეთისა და ჩრდილოეთ სოლომონის კუნძულებზე მუშაობდა ცნობილი ეთნოლოგ-სოციოლოგი რიჩარდ ტურნვალდი, რომელიც სწავლობდა პირველყოფილ ჩვეულებითსამართალს, საოჯახო და საზოგადოებრივ ყოფას. 1908 წელს მელანეზიის კუნძულზე მუშაობდა რივერსი, რომელიც იკვლევდა ქორწინების ფორმებსა და ნათესაობის სისტემას.

მოპოვებული მასალის საფუძველზე რივერსმა 1914 წელს გამოაქვეყნა მელანეზიელთა საზოგადოების ისტორიისადმი მიძღვნილი განმარტებული ნაშრომი. მელანეზიის სხვა მკვლევართა შორის აღსანიშნავია შვეიცარიელი სწავლულის — ფელიქს შპეიზერის მოგზაურობა (1910—1912 წწ.) სამხრეთ მელანეზიაში, აქ მან მოიპოვა ახალი ეთნოლოგიური მასალა, შეავსო იგი ძველი ავტორების მონაცემებით და ახალი ჰებრიდისა და ბანკის კუნძულების მოსახლეობის ყოფა-ცხოვრებას კაპიტალური გამოკვლევა მიუძღვნა.

საინტერესო დაკვირვებები აქვს მოტანილი თავის წიგნში ცნობილ ინგლისელ ეთნოლოგს (წარმოშობით პოლონელს), ფუნქციური სკოლის მამამთავარს — ბრონისლავ მალინოვსკის, რომელიც პირველი მსოფლიო ომის წინ ეწვია ოკეანეთს. აქ იგი რამდენიმე თვე მუშაობდა ტრობრიანის კუნძულებზე, სადაც შეისწავლა რიტუალური გაცვლის თავისებური სისტემა — „კულა“, რომელიც მთელ რიგ რწმენა-წარმოდგენებსა და წეს-ჩვეულებებთან იყო დაკავშირებული. მისმა პუბლიკაციებმა ამ თემაზე დიდი დაინტერესება გამოიწვია მეცნიერთა წრეში.

მელანეზიის უდიდესი კუნძულის — ახალი გვინეის მკვიდრი მოსახლეობის წარმომავლობის საკითხი ნ. მიკლუხო-მაკლაიდან მოყოლებული

დღემდე შეუნელებელ ინტერესს იწვევს მეცნიერებაში. მელანეზიის აბორიგენთა დიდ უმრავლესობას ანთროპოლოგები მელანეზიურ რასას მიაკუთვნებენ. ეს რასა პირველად ანთროპოლოგიურ და ეთნოგრაფიულ ლიტერატურაში ნ. მიკლუხო-მაკლაიმ აღწერა. ამ რასისათვის დამახასიათებელი საერთო ფიზიკური ნიშნებია: შავი კანოფერი, ხუჭუქი თმები, განიერი ცხვირი, მსხვილი ტუჩები და გარკვეული პროგნათიზმი. ამ ერთგვაროვან მელანეზიურ რასაში ოთხ ანთროპოლოგიურ ტიპს გამოყოფენ. ესენია — პაპუასური, ნეგრიტოსული, საკუთრივ მელანეზიური და ახალკალედონური, ანუ აღმოსავლეთ მელანეზიური. ყველა ეს ადრინდელი კლასიფიკაციით ეკუთვნოდა ეკვატორული. ანუ ნეგრიტულ-ავსტრალიიდური დიდი რასის ოკეანურ შტოს. ამჟამად კი, როდესაც სპეციალისტთა უმრავლესობა მეოთხე დიდ რასად ავსტრალიიდურს აღიარებს, მელანეზიელებიც თავიანთი ანთროპოლოგიური მონაცემებით სწორედ აქ შეიყვანეს. სპეციალისტები ამ ტიპებს მთავარ განმასხვავებელ ნიშნად ხუჭუქთმიანობის სიხშირეს მიიჩნევენ; საკუთრივ მელანეზიური და ახალკალედონური ტიპებისაგან განსხვავებით პაპუასურ და ნეგრიტოსულ ტიპებს ძლიერი ხუჭუქთმიანობა ახასიათებთ.

მელანეზიელთა ეთნოგენეზის გარემო წარმოშობილი დავისა და კონცეფციათა სხვადასხვაობას მიუხედავად, ერთი სავსებით ნათელი — მელანეზიური რასის ოთხივე ტიპი გენეტიკურად უკავშირდება სამხრეთ აზიას, პირველ რიგში კი, ინდონეზიას, სადაც ალბათ, ადგილი ჰქონდა მათ ფორმირებას.

მელანეზიაში ორი სხვადასხვა ენობრივი ჯგუფია წარმოდგენილი — პაპუა და მელანეზიური. პაპუას ენებზე ლაპარაკობს ახალი გვინეის შიდა რაიონებისა და ზოგი სხვა კუძულის მკვიდრი მოსახლეობა, მელანეზიურ ენებზე კი — ახალი გვინეის სანაპირო რაიონებისა და მელანეზიის მთელი არქიპელაგის აბორიგენების დიდი უმრავლესობა. თავის მხრივ, მელანეზიური ენები ენათესავენ პოლინეზიურ, მიკრონეზიულ და ინდონეზიურ ენებს და მათთან ერთად მალაიურ-პოლინეზიურ (ავსტრონეზიულ) ენათა ოჯახში შედის. მელანეზიური ენებისაგან განსხვავებით, პაპუას ენები იზოლირებულ ენებად ითვლება და მსოფლიოს არც ერთი სხვა ხალხის ენებს არ ენათესავენ.

ვარაუდობენ, რომ მელანეზია თავდაპირველად პაპუასების წინაპრებით იყო დასახლებული და პაპუა ენებიც იქ უფრო ფართოდ იყო გავრცელებული. იმავე ვარაუდით პაპუასთა წინაპრები ახალ გვინეაზე ჰქონ

კიდევ ამ 25-30 ათასი წლის წინათ უნდა იყვნენ მოსული ინდონეზი-
დან, რომელთანაც მაშინ კუნძული ახალი გვინეა ხმელეთით ყოფილა
დაკავშირებული. მელანეზიელთა შემდგომ ეთნოგენეზში განსაკუთრე-
ბული როლი შეუსრულებია იმავე ინდონეზიიდან ახალი გვინეის ვხით
ამ 5—6 ათასი წლის წინათ მოსულსა და ქვის კულის კულტურის მკა-
ნე მოსახლეობას. ისინი ფართოდ განსახლებულან მელანეზიის კუნძუ-
ლებზე ახალი კალედონიისა და ფიჯის ჩათვლით, ნაწილი კი პაპუასებს
შერწყმიან. გარდა ამისა, ახალმოსულებს მნიშვნელოვნად შეუვიწრო-
ებიათ ახალი გვინეის სანაპირო რაიონებსა და სხვ კუნძულებზე მოსახ-
ლე პაპუასები, რომლებსაც ახალი გვინეის შიდა რაიონებში შეუფარე-
ბიათ თავი.

მოუხედავად ამისა, რომ მელანეზიისა და, საერთოდ, მთელი ოკეანე-
თის კუნძულების მოსახლეობა საუკუნეთა განმავლობაში ერთმანეთი-
საგან იზოლირებულად ცხოვრობდა, წყნარი ოკეანის აუზში გაფანტუ-
ლი მრავალრაკოვანი კუნძულების მცხოვრებლები ერთმანეთთან გარ-
კვეულ კავშირითიერთობაში იმყოფებოდნენ, რაზედაც მათი ენობრივი
ნათესაობის გარდა, კულტურის მთელი რიგი საერთო ფორმები მიუთი-
თებს.

მ ე უ რ ნ ე ო ბ ა. კოლონიზაციამდე მელანეზიელთა და პაპუასთა
სამეურნეო ცხოვრების მთავარი და საყოველთაოდ გავრცელებული
დარგი იყო ტ რ ო პ ი კ უ ლ ი მ ი წ ა თ მ ო ქ მ ე დ ე ბ ა; მისდევდნენ
აგრეთვე მ ე თ ე ვ ზ ე ო ბ ა ს. შ ი ნ ა უ რ ი ც ხ ო ვ ე ლ ე ბ ი ს მ ო-
შ ე ნ ე ბ ა ს ა და ნ ა დ ი რ ო ბ ა ს ძალზე შეზღუდული ხასიათი ჰქო-
ნდა.

მელანეზიელები საკმაოდ დახელოვნებული მიწათმოქმედნი იყვნენ
და გულმოდგინედ დამუშავებულ მათ მამულებს განცვიფრებაში მო-
ყავდა ევროპელები, ისინი ტ რ ო პ ი კ უ ლ ი ტ ი პ ი ს მ ი წ ა თ მ ო ქ-
მ ე დ ე ბ ა ს — ბოლქოვან მცენარეთა (იამსი, ტარო) და ნაყოფის
მომცემ მცენარეთა (ქოქოსის პალმა, პურის ხე, ბანანი და სხვ.) მოშე-
ნებას მისდევდნენ. ეს კულტურები მელანეზიის არქიპელაგში შემავალ
კუნძულებზე ყველგან და თანაბრად როდი იყო გავრცელებული —
ცალკეულ კუნძულებზე რომელიმე მათგანი ჭარბობდა. თუმცა მელანე-
ზიისათვის უცნობი იყო მარცვლოვანი კულტურები, აქაურ თოხნურ
მიწათმოქმედებაში ფართოდ იყენებდნენ ხელოვნურ რწყვასა და ნარ-
გავების ტერასულ სისტემას.

მელანეზიის რელიეფის დიდი ნაწილი ტროპიკული ტყეებით იყო

დაფარული და ამიტომაც სასოფლო-სამეურნეო ნაკვეთების ათვისება აქ ტყის გაჩეხვასთან, ანუ ახოს აღებასთან იყო დაკავშირებული. ტყის გაჩეხვა მელანეზიაში კოლექტიურად წარმოებდა. ტყეს ქვის ცულებით ჩეხავდნენ, დიდტანიან ხეებს ზეზეურად ახმობდნენ ძირების შეტრუსვით. მოჭრილ ტყესა და გაკაფულ ბუჩქნარს ცეცხლს უკიდებდნენ და წვავდნენ, ნაცრით ნიადაგს აპატივებდნენ. ახლად აღებულ ახოს წნელოთ ღობავდნენ, ნიადაგს ქალები ხის მარგილებით თხრიდნენ, კაცები ხისავე ბარებით ფშენდნენ, თანაც ქვებისა და ფესვებისაგან წმენდნენ. ხეების დარგვის, მოვლისა და მოსავლის აღებასთან დაკავშირებულ სამუშაოებს მარტო ქალები ასრულებდნენ. ზოგიერთი კულტურის (ტარო) ნიადაგს სამხრეთ მელანეზიაში ხელოვნურად რწყავდნენ. სარწყავად აქ იყენებდნენ მთის წყლებს, რომელიც ქვით მოპირკეთებული სპეციალური არხებით მოედინებოდა მთის ფერდობზე ტერასულად განლაგებულ ნარგავებში. ტერასული მიწათმოქმედება განსაკუთრებით მაღალ დონეზე იდგა ახალ კალედონიაზე, სადაც ტერასები შორი მანძილიდან გამოყვანილი არხებით ირწყვებოდა (ზოგან ასეთი არხის სიგრძე 10 კილომეტრამდე აღწევდა).

ნაცრის გარდა მელანეზიელები სხვა სასუქებს არ იყენებდნენ, ამიტომ ნიადაგი მალე იფიტებოდა. ადრე როცა მიწა ბლომად იყო, ერთი და იგივე კულტურა ერთ და იმავე ნაკვეთზე ორ წელიწადს ზედიზედ არ მოჰყავდათ. ახლად აღებულ ახოს 1—2 წელიწადში მიატოვებდნენ. მაგრამ არც გამოფიტულ ნიადაგს ტოვებდნენ მთლად გამოუყენებლად. ასეთ მიწებზე რგავდნენ ბანანის ყლორტებს და 2—3 თვე საგულდაგულოდ უვლიდნენ. ზრდადასრულებული ბანანი 5—6 წლის განმავლობაში ყოველგვარი მოვლის გარეშე იძლეოდა მოსავალს (ზოგიერთი ჯიშის ბანანის აკიდო 60 კგ-მდე იწონის).

მელანეზიელთა კვების რაციონში დიდი მნიშვნელობა ჰქონდა ქოქოსის პალმასა და პურის ხეს, რომელიც წელიწადში ორ მოსავალს იძლეოდა. მელანეზიაში „რთველი“ არ იყო დადგენილი წელიწადის დროის მიხედვით, ტროპიკული კლიმატის ზოლში მიწის დამუშავება და მოსავლის აღება მთელი წლის განმავლობაში მიმდინარეობდა. მარტო ახალი გვინეის მთიანეთში აწყობდნენ ხოლმე „რთველს“ შემოდგომობით.

მელანეზიელთა სამეურნეო ყოფაში, მიწათმოქმედების შემდეგ, მნიშვნელოვანი ადგილი ეკავა მ ე თ ე ვ ზ ე ო ბ ა ს, რომელსაც მარტო მა-

შაკაცები მისდევდნენ. ზოგიერთ მცირემიწიან სანაპირო რაიონში მე-
თევზეობა მოსახლეობის არსებობის ერთადერთი საშუალება იყო. მე-
თევზეობის ტექნიკა მელანეზიაში საკმაოდ მაღალ დონეზე იდგა. აქ
ცნობილი იყო თევზაობის ყველა ხერხი: ანკესებით, ფაცრებით, გოდ-
რებით. სხვადასხვა ბადით და ა. შ. ფართოდ იყო გავრცელებული ბარ-
ჯითა და მშვილდ-ისრით თევზაობა; იცოდნენ აგრეთვე თევზის გაბრუე-
ბა საწამლაკით, ღამე თევზაობა ჩირაღდნებით. მელანეზიელები მისდევ-
დნენ აგრეთვე ზღვის ცხოველებზე (ზვიგენი, კუ, და სხვ.) ნადირობას.

მელანეზიაში ნადირის სიმცირის გამო, ხმელეთის ცხოველებზე ნ ა-
დ ი რ ო ბ ა ს არასოდეს არ ჰქონია ზამეურნეო მნიშვნელობა. მელანე-
ზიელების მთავარი სანადირო ობიექტი იყო ფრინველი, ზოგ დიდ კუნ-
ძულზე კი გარეული ღორი და ძაღლი. მიუხედავად ამისა, მელანეზიე-
ლებსა და პაპუასებს ჰქონდათ საკმაოდ დწინაურებული სანადირო
იარაღები (მშვილდ-ისარი, შუბი და სხვ.), ხოლო მახე-ხაფანგებს შედა-
რებ-თ უფრო იშვიათად იყენებდნენ.

ცეცხლის მოპოვების ყველაზე ძველი და გავრცელებული წესი მე-
ლანეზიაში იყო ცეცხლის მიღება ამოღარვით. რბილ ფიცარზე წვეტა-
ნი ჯოხის გრძელ კვალს გაავლებდნენ. ფიცარზე წვეტის ძლიერი ხახუ-
ნით კვალში მხურვალე მტვერი გროვდებოდა. თანდათანობით ღვივდე-
ბოდა და ბოლოს ააღდებოდა. გაღვივებულ ნახერხზე მშრალ ფიჩხს
აწყობდნენ და ცეცხლი სწრაფად ჩაღდებოდა. ზოგან ცეცხლს „ბურ-
ღვის“ წესითაც აჩენდნენ, რაც შეეხება ცეცხლის გაჩენას ხახუნის წე-
სით, მა ახალი გვინის გარდა არსად არ იყენებდნენ.

ნ ი ე თ ი ე რ ი კ უ ლ ტ უ რ ა. ეროპელთა მოსვლამდე მელანეზი-
ელები ლითონის წარმოებას არ იცნობდნენ. აქა-იქ გამოყენებული
ბრინჯაოს ცულები ინდონეზიიდან შემოჰქონდათ ვაჭრებს, ადგილობ-
რივი ტექნიკა მთლიანად ქვის, ძვლისა და ნიჟარების დამუშავებაზე იყო
დაწყარებული და დაახლოებით განვითარებული ნეოლითის ტექნიკის
დონეს შეესაბამებოდა.

ქვის იარაღებს შორის მთავარი და ყველაზე გავრცელებული იყო
ქ ვ ი ს ც უ ლ ი. ცულს საგულდაგულოდ აპრიალებდნენ და ხის ტარს
უგებდნენ.

ამ მარტივი ცულით ამზადებდნენ აბორიგენები ხე-ტყეს, ხის სახ-
ლებს, ნავეს. ზოგიერთ კუნძულზე ქვის ცულების გარდა, ამზადებდნენ
ობსიდიანის დანებსა და შუბის წვერებს, ხოლო ნიჟარებისაგან—საფ-
ხეკებს, საჭრისებს, ბურღებს, სათევზაო ანკესებს, კოვზებსა და სამკა-

ულეზა. სამკაულების დასამზადებლად ნაქარების გარდა ცხოველთა ძელებსა და კბილებსაც იყენებდნენ.

ახალ გვინეასა და ფიჯის კუნძულებზე გავრცელებული იყო თიხის კურკლის დამზადება. სამაგიეროდ, სრულიად უცნობი იყო მეთუნეობა ბისმარკის არქიპელაგზე. სანტა-კრუსისა და ახალი ჰებრიდის მეტწილ კუნძულებზე, ახალ კალედონიაზე. მელანეზიაში მეთუნეობას მარტო ქალები მისდევდნენ, ჰურკელს ხელით ძერწავდნენ. მეთუნეობის ტექნიკა დაბალ დონეზე იდგა, კერამიკული მორგვი უცნობი იყო. მელანეზიელები დგამის გარდა, ჰურკელს მცენარეული მასალიდანაც ამზადებდნენ. მათ ნახელავში კარგი ნაკეთობით გამოირჩევა ხის ჭამები, თეფშები. კოვზები, ბამბუკის ჰურკელი და სხვ.

ქსოვა მელანეზიაში უცნობი იყო. სამაგიეროდ. იქ ფართოდ იყო გავრცელებული ქეჩისმავგარი სახიანი ტაპა, რომელსაც ლედვის ან პურინ ხის დაბეგვილ-დარბილებული ქერქიდან წნახავდნენ და საფენად და სამოსლად (თედოს საფარებელი სარტყელი, წინსაფარი) იყენებდნენ. იმავე დროს მელანეზიის აბორიგენები კარგად იყვნენ დახელოვნებული დაწვნის ტექნიკაში. ბანანის, ჭოქოსისა და სხვა მცენარეული ბოჭკოდან მელანეზიელი ქალები წნავდნენ შესანიშნავ კალათებს, ჩანთებს, ბადეებს, მხატვრულ ჭილოფებს, მარაოებსა და სხვა საყოფაცხოვრებო ნივთებს.

ტომთა ხშირი შეხლა-შემოხლის გამო მელანეზიაში დიდი მნიშვნელობა ჰქონდა საბრძოლო იარაღს. ს ა კ უ რ ვ ლ ი ს სახეებიდან მელანეზიაში მეტ-ნაკლებად იყო გავრცელებული კომბალი, შუბი, მშვილდისარი, შურდული, ცული და ფარი. მძიმე და მხატვრული კომბლების დამზადების ხელოვნება იქ მაღალ დონეზე იყო აყვანილი. ასეთი კომბლებით იყვნენ ხელდამშვენებული მამაკაცები საომარი ცეკვების შესრულების დროს. ხელჩართულ ბრძოლაში კომბალი ერთ-ერთი მთავარი იარაღი იყო. ამიტომაც კომბალი მელანეზიელებში გაცვლა-გამოცვლის ერთ-ერთი პოპულარული საგანი იყო. შორიახლო შეტაკების დროს მელანეზიელები შუბს ხელით სტყორცნიდნენ მჭერს.

დასახლებება და საცხოვრებელი. მელანეზიელები ბინადარ ცხოვრებას მისდევდნენ. მათი მსუბუქი და უფანჯრო საცხოვრებელი ქოხები ფორმითა და კონსტრუქციით ერთი ტიპისა იყო. ანუ თ სახლს ოთხკუთხა ან მომრგვალო ფორმა ჰქონდა და ზემოდან ორ სვეტზე დაყრდნობილი. ზოგჯერ მიწამდე დაშვებული ორფერდა სახურავით იყო გადახურული. ქოხს შესასვლელი წინა მხრიდან ან გვერდზე ჰქონ-

და ლაღ დატოვებული, ზოგან კი მას კილოფი ან ჰალმის ფოთლებიდან მოწნული ფარდა ჰქონდა ჩამოფარებული; ქოხის ცენტრში კერა იყო მოწყობილი, ის შიგნით თითქმის ცარიელი იყო — მელანეზიელები მთელ დღეებს გარეთ ატარებდნენ და სახლში მარტო დასაძინებლად შედიოდნენ. სანაპირო რაიონებში ზოგან ხიმიწიანი სახლების მშენებლობასაც მისდევდნენ.

ტიბური კონსტრუქციის მიუხედავად, მელანეზიაში საცხოვრებელი ნაგებობანი არა მარტო ცალკეული დეტალებით განსხვავდებოდა ერთმანეთისაგან, არამედ სოციალური ფუნქციებითაც. გარდა ჩვეულებრივი საცხოვრებლისა, თითოეულ სოფელში აშენებული იყო ჰოფლის კლუბისმაგვარი სასოფლო საზოგადოებრივი ნაგებობა — მ ა მ ა კ ა ც თ ა ს ა ხ ლ ი (ზოგან კი დედაკაცთა სახლიც). რიგით საცხოვრებელ სახლებთან შედარებით, მამაკაცთა სახლი არა თუ გაცილებით დიდი იყო, არამედ უფრო მყარიც და, რაც მთავარია, მდიდრულად მოჩუქურთმებული და ტრადიციული არქიტექტურული დეტალებით შემკული. მამაკაცთა სახლებში მელანეზიელებს დაცული ჰქონდათ სხვადასხვა საკულტო საგანი და სამკაული.

ვეროპელთა მოსვლამდე სახმელეთო ტრანსპორტი მელანეზიაში უცნობი იყო. სამაგიეროდ, აქ ფართოდ იყო გავრცელებული წყლის ტრანსპორტი.

სანაპირო რაიონების მოსახლეობა ძველთაგანვე კარგად იყო დახელოვნებული ნაგების მშენებლობასა და ნაოსნობაში. ნავს ჩვეულებრივ მთლიანი ზიდან თლიდნენ, რომელსაც გვერდებზე წონასწორობის დასაცავად თითო ტივტივა მორს უმაგრებდნენ. საერთოდ, მელანეზიელები ურბედობდნენ ღია ზღვაში შორს გასვლას, გარდა ფიჯის არქიპელაგის მოსახლეობისა, რომლებსაც ნაოსნობის ტექნიკა დანარჩენი აბორიგენებისაგან განსხვავებით მაღალ დონეზე ჰქონდათ. ფიჯის არქიპელაგზე უკვე არსებობდა ნავმშენებლების სპეციალური კასტა, ბელადისა და სატაძრო ინსტიტუტებით. განსაკუთრებით განთქმული იყო ვეებერთელა ორმაგი ნაგები.

ტროპიკული კლიმატის გამო მელანეზიაში ტანსაცმლის მარტივი ფორმები იყო გავრცელებული. მათ შორის მთავარი იყო წელს ქვემო სამოსლის საწყისი სახეები — სარტყელი და თეძოს საფარებელი. ზოგან, განსაკუთრებით ჩრდილოეთ მელანეზიის ცალკეულ კუნძულებზე, ავდარში ქალები ატარებდნენ ფოთლებისაგან შეკერილ თავ-

ზე წამოსახურავ საწვიმარს. წელს ზემო სამოსელი მთელს მელანეზიაში უცნობი იყო. ზოგან არც შიშველი სიარული ითვლებოდა სათავილოდ.

გაცილებით უფრო მდიდრული იყო მელანეზიელთა სამკაული, რომლებსაც უფრო მეტად მამაკაცები ეტანებოდნენ, განსაკუთრებით დღესასწაულების დროს. მელანეზიაში სამკაულის სახით ჩვეულებრივი სარტყლების გარდა, ფართოდ იყო გავრცელებული ბამბუკის სავარცხლები, საყურეები, საცხვირეები, ყელსაბამები, სამაჯურები და სხვ. სამკაულების დასამზადებლად, მცენარეული მასალის გარდა, ფართოდ იყენებდნენ ნიჟარებს, ცხოველთა კბილებს, ეშვებს, ფრინველის ფრთებს, დაწულ ზონრებსა და გრებილებს. მელანეზიელებში არც სხეულის ტატუირება (მოხატვა) იყო გავრცელებული ისე ფართოდ, როგორც პოლინეზიაში; სამაგიეროდ, მელანეზიაში დიდი პოპულარობით სარგებლობდა ტანის „დაქვევება“ შეხორცებული კრილობების ნაკვდევით. მელანეზიელი მამაკაცები თმას არ უვლიდნენ. არც მათი მანდილოსნები ეტანებოდნენ რთულ ვარცხნილობას — თმას მოკლედ იკრეკვდნენ. ესთეტიკური დანიშნულების გარდა, სამკაული მელანეზიაში სოციალურ ფუნქციასაც ასრულებდა, ზოგიერთი სამკაული პიროვნების საზოგადოებრივ მდგომარეობაზე მიუთითებდა.

საზოგადოებრივი წყობა. მელანეზიელთა საზოგადოებრივი წყობა კოლონიზაციამდე სხვადასხვა კუნძულზე სხვადასხვანაირი იყო. აბორიგენები ზოგან განვითარებული გვაროვნული წყობილების სტადიაზე, ხოლო ზოგან მისი დაშლის საფეხურზე იმყოფებოდნენ. პირველყოფილი თემური წყობილების დაშლის პროცესი განსაკუთრებით შორს იყო წასული ახალი გვინეისა და ახალი კალედონიის კუნძულებზე, სადაც იმხანად უკვე ადრეკლასობრივი საზოგადოებები ყალიბდებოდა.

მელანეზიის დიდ კუნძულებზე მოსახლეობა როგორც უკვე მივუთითეთ, ტომებად იყო დაყოფილი, ხოლო პატარა კუნძულებზე — არა. მელანეზიის არქიპელაგის სამხრეთი ნაწილის მოსახლეობა სხვებთან შედარებით საზოგადოებრივი განვითარების უფრო მაღალ საფეხურზე იმყოფებოდა. ტომები აქ ჰავსებით ჩამოყალიბებულ ეთნიკურსა და სოციალურ ერთეულებს წარმოადგენდნენ, ხოლო ახალი კალედონიისა და ფიჯის კუნძულებზე ტომობრივმა წყობამ უმაღლეს საფეხურს მიაღწია. ახალ კალედონიაზე 40-50 აბორიგენი ტომი ცხოვრობდა და თითოეული მათგანი 500-200 სულამდე შედგებოდა. თითოეულ ტომს გააჩნდა

საკუთარი სახელწოდება, დიალექტი, ჰატომო ტერიტორია, წეს-ჩვეულებები და ბელადის ინსტიტუტი. ეს ტომები ერთმანეთთან მეტწილად მშვიდობიანად ცხოვრობდნენ, თუმცა იყო შეტაკებების შემთხვევებიც. ეკონომიკური და კულტურული ურთიერთობა ტომთა შორის თუმცა სუსტად იყო განვითარებული. მაინც შერეულ ქორწინებასთან ერთად, გაცვლა-გამოცვლას სისტემატური ხასიათი ჰქონდა.

ტომის დანაყოფი ჯგუფები მელანეზიაში სხვადასხვა ფორმით იყო წარმოდგენილი, მათი უმრავლესობა საიხლით ნათესაურ კავშირზე იყო დამყარებული. ასეთები იყო ფრატრია, დედისეული და მამისეული გვარები. ამასთან ერთად, არსებობდა უფრო გვიანდელი ფორმაც — ტერიტორიულ კავშირზე დამყარებული სასოფლო თემი. რაც შეეხება მამისეულ გვარს, ეს ინსტიტუტი მაინცდამაინც არ იყო დამახასიათებელი მელანეზიისათვის, ზოგიერთი გამონაკლისის გარდა (ახალი კალედონია, ფიჯი, ჰებრიდის კუნძულები. ნაწილობრავ — ახალი გვინეა). თუმცა სასოფლო თემი, როგორც სოციალური ერთეული, საყოველთაოდ იყო გავრცელებული მელანეზიაში, მისი ფუნქციები ჩვეულებრივად მაინც გვაროვნული თემის ფუნქციებთან იყო გადაჯაჭვული.

მელანეზიელთა საზოგადოების უმცირესი სოციალური ერთეული იყო წყვილადი ოჯახი, რომელიც ჯერ კიდევ არ წარმოადგენდა საწარმო-ეკონომიკურ ერთეულს. როგორც წესი, აქ ოჯახური კავშირი პირველობას გვაროვნულ კავშირს უთმობდა. მიუხედავად ამისა, ოჯახის როლი საზოგადოებრივ ცხოვრებაში საკმაოდ თვალსაჩინო იყო — მონათესავე ოჯახები სათემო საკრებულოზე თავიანთ ინტერესებს მტკიცედ იცავდნენ. სოფელში ზოგჯერ ასეთი ოჯახები ცალ-ცალკე უზნებლად ცხოვრობდნენ, რაც კიდევ უფრო აჩქარებდა გვაროვნული თემების დაშლას.

მელანეზიაში ქორწინების შემდეგ ქალი საცხოვრებლად ქმრის ოჯახში გადადიოდა (მატრილოკალური ქორწინება), თუმცა არც პირუკუ შემთხვევები (მატრილოკალური ქორწინება) იყო გამორიცხული. მელანეზიელებში საქორწინო გარიგება მთელი თემის საქმედ იყო მიჩნეული: გასათხოვარი ქალის ნათესაობა საქმროსაგან დიდ გამოსასყიდს იღებდა და მისი გადახდა სასიძოს თავისი ნათესაობის — თემის დახმარების გარეშე არ შეეძლო. ქორწინების მთავარი მომენტები იყო — შუამავლობა, გამოსასყიდის მრტანა და პატარძლის მიყვანა საქმროსთან. საქორწინო გარიგებაში ინიციატივა ხშირად სასიძოს ნათესავეებს, მეტწილად ბიძას ეკუთვნოდა, ზოგიერთ ტომში — თვით გასათხოვარ ქა-

ლებს. გავრცელებული იყო აგრეთვე მცირეწლოვანთა დაწინდვა, ხოლო ქალის მოტაცება თითქმის უცნობი იყო.

მ ა მ ა კ ა ც თ ა ს ა ხ ლ ე ბ შ ი ყმაწვილები გადიოდნენ სავალდებულო ფიზიკური წვრთნისა და განდობის რთული რიტუალების ხანგრძლივ კურსს, რომლის წარმატებით დამთავრების შემდეგ თემის სრულწლოვან წევრებად ითვლებოდნენ.

გაცვლა-გამოცვლა მელანეზიელებში ძველთაგანვე იყო დამკვიდრებული. გაცვლის ყველაზე მარტივი ფორმა იყო პროდუქტებს-ს უშუალო გაცვლა (ნაკალ-თად, თევზეულის გაცვლა მიწათმოქმედების პროდუქტებზე). მაგრამ გაცვლა-გამოცვლაში ჩაბმულ ტომებში თანდათანობით ღრმადებოდა წარმოების სპეციალიზაცია, ცალკეულ ტომებს გასაცვლელ-ს გამოჰქონდათ, უპირატესად, პირველი მოთხოვნილებს საგნება: თევზეულო, ხის ჭურჭელი. სამკაულები, მიწათმოქმედების პროდუქტები, გაცვლა-გამოცვლა ხდებოდა როგორც თითოეული კუნძულის შიდა რაიონებს შორის, ისე კუნძულებს შორის.

ზოგან წარმოების სპეციალიზაცია ძალზე შორს იყო წასული. მაგალითად, მასიმის არქიპელაგზე ამფლეტის კუნძულებს ეკუთვნოდა თიხის ქოთნების წარმოებისა და რეალიზაციის მონოპოლია. არსებობდა ტრადიციული სააღებმიცემო ცენტრები, სადაც თავს იყრიდა აუარებული ხალხი. ეს იყო განვითარებული თემთაშორისი გაცვლა-გამოცვლა, რომელიც დამყარებული იყო შრომის საზოგადოებრივ დანაწილებაზე — მელანეზიის ცალკეულ რაიონებში ბუნებრივ-საწარმოო პირობების შესაბამისად ჩამოყალიბებულ სამეურნეო სპეციალიზაციაზე. ზოგან გაცვლა-გამოცვლა ისე განვითარდა, რომ გაცვლის ცალკეულმა ობიექტებმა ფულის ფუნქციაც შეიძინეს. მაგალითად, ახალი ჰებრიდის კუნძულზე ფულის ფუნქციას ასრულებდა ქილოფი, ღორი, აგრეთვე ფრინველთა ფრთები, ჰოლომონის კუნძულებზე — ნიჟარები, ცხოველთა კბილები, დიდი სამაჭურები და სხვ.

მელანეზიელებში ჩანასახი ფორმით პ ა ტ რ ი ა რ ქ ა ლ უ რ ი მ ო ნ ო ბ ა ც იყო ცნობილი. მონობის მთავარი წყარო იყო სამხედრო ტყვეები. მაგრამ მონების ეკონომიკურ ექსპლოატაციას არ ჰქონდა სისტემატური ხასიათი. ზოგან (მაგალითად, ახალ კალედონიაზე) მონები საზოგადოების ყველაზე დაბალ ფენას, ზოგან (ფიჯის კუნძულებზე) ტომთა ბელადების სრულ კუთვნილებას შეადგენდნენ (ზოგ ბელადს 2000-მდე მონა ჰყავდა). ასეთი მონები მეტად უუფლებონი იყვნენ.

თუმცა მონებს სამეურნეო სამუშაოებით მაინცდაშინც არა ტვირთავდნენ, სამაგიეროდ, მსხვერპლად წირავდნენ; ზღაღის სიკვდილის შემთხვევაში ათეულობით მონას ხოცავდნენ და ბელადის ცხედარს საფლავში თან ატანდნენ.

მელანეზიაში საყოველთაოდ იყო გავრცელებული თემის ბელადთა და წინამძღოლთა ინსტიტუტი. ბელადი ხშირად გვარის უხუცესი ან სოფლის თემის თავკაცი იყო. უფრო დიდი ბელადები ვრცელ ტერიტორიებს განაგებდნენ და მეტი უფლებებით იყვნენ აღჭურვილნი. რიგ რაიონებში საერთო-სამეურნეო სამუშაოების ორგანიზაციას ბელადები მეთაურობდნენ.

ბელადების სასამართლო ფუნქციებიც მეტად შეზღუდული და არსებითად უმნიშვნელო იყო. ბელადები ყველგან როდი იყვნენ მხედართმთავრები. პირიქით, უმეტეს შემთხვევაში ბელადებს სამხედრო საქმესთან არაფერი საერთო არ ჰქონდათ. მხოლოდ იმ კუნძულებზე დაწინაურდნენ სამხედრო ბელადები, სადაც საომარი შეტაკებები საკმაოდ ხშირი იყო.

სამხედრო ბელადები თავიანთი ლაშქრით მეკობრულ თავდასხმებს აწყობდნენ მეზობელ ტომებზე და ხშირად დიდი ნადავლით ბრუნდებოდნენ. ზოგიერთი ასეთი ბელადი ფართო დამპყრობლურ ომებსაც ეწეოდა და ვეებერთელა ოლქებს იმორჩილებდა. ბელადის სამხედრო ხელისუფლების საყრდენი ძალა მის ამაღლაში შემავალი მსახურებისა და სამხედრო მცველებისაგან შემდგარი მეკობრული რაზმი იყო. ცხადია, ასეთ ვითარებაში ბელადი თავისი ლაშქრის წევრებთან უფრო ახლო იყო, ვიდრე მეთემეებთან. ბელადთან დაახლოებული ასეთი „ამალა“ უკვე თემიდან გამოყოფილი ახალი სოციალური ძალა — არისტოკრატიის ჩანასახი იყო. ეს იმის მომასწავებელი გახლდათ, რომ ბელადი სოციალურად სულ უფრო მეტად ეთიშებოდა თავის მეთემეებს და მათ შორის უფსკრულიც თანდათან ღრმავდებოდა. ბელადთა ინსტიტუტი მემკვიდრეობით ფორმას იღებდა, ხოლო დიდსა და მცირე ბელადთა შორის ურთიერთობა იერარქიული იყო.

ასეთი სოციალური ვითარება ყველაზე მძაფრად ახალ კალედონიასა და ფიჯის კუნძულებზე იყო. მემკვიდრეობით გარდამავალი ბელადის ხელისუფლება ახალ კალედონიაზე შეუზღუდველი და დესპოტიური იყო. ბელადი თემიდან გამოყოფილ დიდკაცობასთან ერთად სასტიკ ექსპლოატაციას უწევდა მოსახლეობის დანარჩენ მასას. ფიჯის კუნძულებზე ბელადის ხელში იყო თვით აბორიგენტა სიკვდილ-სიცოცხლის სა-

კოხი, ქვეშევრდომები ბელადს უზუნაესი ღვთაების მიწიერ განსახი-
რებად მიიჩნევდნენ. მას ჰქონდა განსაკუთრებული ტაბუს უფლება —
ყველაფერი ის, რასაც ბელადის ხელი შეეხებოდა, სხვებისათვის სას-
ტიკად იკრძალებოდა. იგივე ტაბუ ბელადის გამდიდრების ერთ-ერთ
ძირითად წყაროს წარმოადგენდა.

ბელადის სამხედრო ხელისუფლება მელანეზიაში ხშირად მამაკაცთა
'აზოგადობებს', ე. წ. „მამაკაცთა კავშირებს“, ემყარებო-
და. მამაკაცთა კავშირი წარმოადგენდა მამაკაცთა თავისებურ გაერთიან-
ებას, რომელიც რანგებად იყო დაყოფილი. მამაკაცთა კავშირში შემსვ-
ლელს საკმაოდ დიდი შესაძლებელი „თანხა“ უნდა გადაეხადა. საწვე-
რო შესატანის რაოდენობა რანგის მიხედვით მატულობდა. მამაკაცთა
კავშირის წევრები დიდი პრივილეგიებით სარგებლობდნენ და, რაც
უფრო მაღალ რანგს ეკუთვნოდნენ, მით უფრო მეტი გავლენით სარგებ-
ლობდნენ საზოგადოებაში.

ზოგიერთი რაიონის გარდა, ასეთი კავშირები მთელს მელანეზიაში
ეყო გავრცელებული; სპეციალურ ლიტერატურაში ზოგიერთი მათგანი
საკმაოდ დაწვრილებითაა აღწერილი. ასეთი კავშირები მელანეზიაში
სხვადასხვა სახელწოდებითაა ცნობილი. ბისმარკის არქიპელაგზე —
„დუკ-დუკი“ და „ინგიეტი“, ბანკისის კუნძულებზე — „სუკ-
ვე“ და „ტამატუ“, ჩრდილო ჰებრიდის კუნძულებზე — „სუკვე“,
ანუ „მაკი“ და სხვ. ამთგან ინგიეტი წარმოადგენდა მამაკაცთა ნა-
ხევრად საიდუმლო კავშირებს. თითოეული მათგანის სათავეში მდიდა-
რი და გავლენიანი კაცი იდგა; მის სასარგებლოდ უნდა გადაეხადა კავ-
შირში შესვლის მსურველს საკმაოდ დიდი შესატანი. ინგიეტის თითო-
ეული კავშირი თავის საიდუმლო კრებაზე იყენებდა ჯალოქრობის ამა-
თუ იმ სახეობას და მისი საიდუმლოება მარტო ამ კავშირის წევრებმა
იცოდნენ.

ყველა ცრუმორწმუნე მელანეზიელს შიშის ზარს სცემდა ჯადოქ-
რობა, განსაკუთრებით ისეთი, რომლის საიდუმლოებაც მას განდო-
ბილი არ ჰქონდა. ჯალოქრობასთან ერთად, ასეთი ფარული საზოგადოე-
ბის წევრები მოსახლეობის დასაშინებლად და დასამორჩილებლად ტე-
რორის უფრო ქმედით საშუალებებსაც მიმართავდნენ. მათ შორის ყვე-
ლაზე მზაკვრული იყო ამა თუ იმ პიროვნების ფარული გასამართლება,
სიკვდილის განაჩენის გამოტანა და მისი სისრულეში მოყვანა საწამ-
ლავის გამოყენებით.

ინგიეტთან შედარებით უფრო ნაკლებ საიდუმლო ხასიათს ატარებდა „დუკ-დუკი“. მამაკაცთა ამ კავშირში წევრად მიღება, შეპასვლელი გადასახადის გარდა, შემსვლელისათვის ითვალისწინებდა რთული ცერემონიების შესრულებას, მათ შორის მის ხანგრძლივ იზოლაციას. „დუკ-დუკის“ წევრი შეიძლება გამხდარიყო როგორც სრულწლოვანი მამაკაცი, ისე არასრულწლოვანიც. „დუკ-დუკის“ ხელმძღვანელის თანამდებობა მემკვიდრეობითი იყო. მას დიდი გავლენა ჰქონდა „დუკ-დუკის“ წევრებზე და მთელ მოსახლეობაში დიდი ძალაუფლებით სარგებლობდა. „დუკ-დუკის“ ძირითადი საქმიანობა გარკვეული საწესო ცერემონიების შესრულებაში მდგომარეობდა. ამ რიტუალების მონაწილეები უცნაურად იკაზმებოდნენ — ტანს ფოთლებისაგან დამზადებული წამოსა:ხამებით იზოსავდნენ, ხოლო თავს მაღალი და ფანტასტიკური გამოსახულებების ნიღბებით იკობდნენ და ტრადიციულ ცეკვებს ასრულებდნენ. ასეთ ცეკვებში „დუკ-დუკის“ წევრები ახახიერებდნენ თავიანთ წინაპართა სულებსა და მოჩვენებებს. ეს საწესო ცერემონიები წლის გარკვეულ პერიოდში სრულდებოდა და 1—2 თვე გრძელდებოდა. „დუკ-დუკის“ წევრები თავს იყრიდნენ თავიანთ საკულტო ადგილებში, სადაც გარეშე პირების დასწრება ჯარიმის მუქარით სასტიკად იყო აკრძალული. ამ საკრებულოებზე „დუკ-დუკის“ წევრები ასრულებდნენ სხვადასხვა წეს-ჩვეულებას, საწესო ცეკვას და ახალი წევრების მიღების ცერემონიებს; სარიტუალო წამოსასხამებსა და ფანტასტიკურ ნიღბებში გამოწყობილი „დუკ-დუკის“ წევრები დროდადრო ჯგუფ-ჯგუფად ესტუმრებოდნენ ხოლმე თავიანთ სოფლებს. ასეთი „ესტუმრობის“ ძირითადი მიზანი იყო მთელი მოსახლეობის, განსაკუთრებით ქალების დაშინება და მათგან ფულისა და „ძვირფასი“ ნივთების გამოძალვა. „დუკ-დუკის“ საწესო ცერემონიებზე დასკვნით ნაწილში მონაწილეთა ნიღბები ნადგურდებოდა, „დუკ-დუკი“ კი „კვდებოდა“, მაგრამ სამუდამოდ არა, არამედ მხოლოდ მომავალ წლამდე, როცა იგი ხელახლა იბადებოდა“.

ს უ ლ ი ე რ ი კ უ ლ ტ უ რ ა. მელანეზიელთა სულიერი კულტურა ავსტრალიელებთან შედარებით სავსებით შეუპაბამებოდა მათი ეკონომიკისა და საზოგადოებრივი ურთაერთობის უფრო დაწინაურებულ ფორმებს. მათ რელიგიურ შეხედულებებში წარმოდგენილი იყო ისეთი მონაცემები, რომლებიც გარკვევით მიუთითებენ იმაზე, თუ როგორ გადაიქცა მელანეზიელთა გვაროვნულ-თემური რელიგია ადრეკლასობრივი საზოგადოების რელიგიად. მათ რწმენა-წარმოდგენებში ასახუ-

ლია როგორც უძველესი ტოტემისტური გადმონაშთები და გვაროვნული კულტები, ისე ბელადის კულტი, რომელიც კლასობრივი საზოგადოების ჩამოყალიბებასთანაა დაკავშირებული.

მართალია, მელანეზიაში ჯერ კიდევ არ იყო ჩამოყალიბებული ქურუმთა კლასი, მაგრამ აქ უკვე არსებობდა კულტის მსახურთა იერარქია, რომელშიც შედიოდნენ ექიმბაშები, მკითხავეები, შავი ჯადოქრები, საკულტო ადგილების მფარველები, შამანები და სხვ. ზოგან განსაკუთრებული ადგილი ეკავათ ჯადოქარ ქალებს; ტროპიკანის კუნძულზე დამოწმებულია ჯადოქრების, მკითხავეებისა და ექიმბაშების რამდენიმე კატეგორია, რომლებიც მემკვიდრეობით გადადიოდა დედის ძმის ხანით. ზოგან ბელადის სამსახურში იყოფებოდა სპეციალური ჯადათი — ჯადოქარი, რომელსაც სარულეში მოჰყავდა სიკვდილის განაჩენი.

მელანეზიის სხვა კუნძულზე დიდი გავლენით სარგებლობდნენ შამანები, სოლომონის კუნძულებზე კი — პრიმიტიული ქურუმები.

ქურუმობის ინსტიტუტის შედარებით უფრო განვითარებული ფორმა არსებობდა ახალ კალედონიაზე, სადაც ჯადოქარ-ქურუმებს (ტაკატ) პროფანა მემკვიდრეობითი იყო. ფიჯის კუნძულებზე დიდ როლს ასრულებდნენ ბელადთა ამაღლი შემავალი ქურუმები (მბეტე); ქურუმები ემარბოდნენ ბელადს მოსახლეობის დამორჩილებაში. ქურუმები აუწყებდნენ მოსახლეობას „ღვთაებათა ნება-სურვილს“. ასეთ მომენტში ქურუმი ქადაგად დაეცემოდა და ხალხს უზენაესის „სიტყვას“ გადასცემდა.

მელანეზიელთა რელიგიურ შეხედულებებში განსაკუთრებული ადგილი ეკავა რწმენას მანას შესახებ. მათი წარმოდგენით მანა იყო ისეთი ზებუნებრივი ილუმალი და უსახო ძალა, რომელიც ყველა ისეთ ადამიანს გააჩნდა, რომელიც სხვებისაგან რაიმე უბირატესობით გამოირჩეოდა. ადამიანის ყოველგვარი წარმატება მის მანას მიეწერებოდა. ყველაზე ძლიერ მანას მდიდრებსა და ბელადებს მიაწერდნენ. ასეთი პირების ხელში მანა კეთილი და ბოროტი საქმეების წყაროდ იყო მიჩნეული. რაც უფრო დიდი ადგილი ეკავა პიროვნებას საზოგადოებაში, იმდენად უფრო ყოვლისშემძლე იყო მისი მანა, იმდენად უფრო დიდი გავლენა ჰქონდა მას ხალხში. აბორიგენებს ამავე დროს სწამდათ, რომ ადამიანების გარდა, მანა ნივთებსაც ჰქონდათ. წარმოდგენა მანაზე აღმოცენებულია მელანეზიელთა საზოგადოების სოციალური დიფერენციაციის საფუძველზე.

მელანეზიელთა რწმენას ზებუნებრივ ძალაზე (მანა) უშუალო კავ-

შორი აქვს მაგია სთან. მელანეზიაში გავრცელებული იყო მრავალ-გვარი მაგია: ვნებითი, სატრფიალო, სამკურნალო, თავდაცვითი, სამხედრო, სარეწავი, ტაროსის, და სხვ. მათ შორის მელანეზიელისათვის ყველაზე შემადარწუნებელი ვნებითი მაგია იყო. სწორედ ვნებითი მაგიის მსახურს „შავ ჯაღოქარს“ მიაწერდნენ ისინი ადამიანისადმი ზიანის მიყენების განსაკუთრებულ უნარს.

ვნებით მაგიასთან შედარებით, უფრო ნაკლებად იყო განვითარებული მელანეზიელებში ინიციაციებთან დაკავშირებული მაგია. სამიჯნურო მაგიას უფრო ახალგაზრდა მამაკაცები მიმართავდნენ, მეტწილად იმ ქალიშვილებზე ზეგავლენის მოსახდენად, რომელთანაც დაახლოება სურდათ. ფართოდ იყო გავრცელებული მელანეზიაში სამკურნალო მაგია — ავადმყოფის სხეულიდან ამა თუ იმ სნეულების „გამოდევნასთან“ დაკავშირებული მანიპულაციები. თავდაცვითი მაგია სხვადასხვა თილი-მისა და ამულეტის ტარებაში გამოიხატებოდა. სამხედრო მაგია კი — მეტწილად სახისა და ტანის სინბოლურ მოხატვაში, ზოგან იგი სამხედრო ბელადის ხელობად იყო გადაქცეული.

განსაკუთრებით მრვალფეროვანი იყო სამეურნეო საქმიანობასთან დაკავშირებული სარეწავი მაგიის იმიტაციური ფორმები. მელანეზიელები ფართოდ იყენებდნენ მაგიის ამ ფორმას მეთევზეობაში, მიწათმოქმედებაში, ნავმშენებლობაში და სხვ. ამინდის მაგიას სპეციალური ჯაღოქრები განაგებდნენ, რომლებსაც მიაწერდნენ ტაროსის — დარისა და ავდარის გამოწვევის უნარს. ყველა მაგიური მოქმედების შესრულებას თან ახლდა მაგიური სიტყვიერი ფორმულა, არც ერთი საწესო ჩვევა არ სრულდებოდა ასეთი ფორმულის გარეშე. მელანეზიელები მაგიას მიმართავდნენ ყველა ისეთ შემთხვევაში, როცა ადამიანი არ იყო კარგად დარწმუნებული თავის ცოდნასა და ძალაში.

ტოტემისტური შეხედულებები მელანეზიელებში შედარებით უფრო ნაკლებად იყო გავრცელებული. თუმცა ტომის დანაყოფი ეგზოგამოური ფრაქციები და გვარები მელანეზიაშიც ტოტემისტურ სახელებს ატარებდნენ, ტოტემისტური რწმენა-წარმოდგენები და წეს-ჩვეულებანი მელანეზიელთა რელიგიაში მხოლოდ გადმონაშთის ფორმით იყო შემონახული. ჩვეულების ძალით აკრძალული იყო ტოტემური ცხოველის მოკვლა და მისი ხორცის ჭამა. ზოგან შემონახული იყო რწმენა ადამიანთა ცალკეული ჯგუფებისა და გვარების ტოტემებიდან მომდინარეობაზე. სამხრეთ მელანეზიაში, სადაც გვაროვნული წყობილება კლა-

სობრივი ურთიერთობებით იყო შეცვლილი, ტოტემაში თითქმის სრულიად იყო გამქრალი.

მელანეზიელთა რელიგიაში მნიშვნელოვანი ადგილი ეკავა ან იზმის. რომელიც სამ ძირითად იდეაში გაჰიონატებოდა, ებენია — ცოცხალი ადამიანის სულის იდეა, მიცვალებულის სულის იდეა და ბუნების სულის იდეა. ეს სულები ადამიანებისათვის კეთილისა და ბოროტის მიმნიჭებლად ითვლებოდნენ. ცოცხალი ადამიანის სულს მელანეზიელები ნიშანდობლივად ასხვავებდნენ მიცვალებულის სულისაგან, ხოლო ამ უკანასკნელისაგან კი — ბუნების სულს. მიუხედავად ამისა, მათი წარმოდგენები ამ სულებზე მეტად ბუნდოვანი იყო. მათ სჯეროდათ, რომ ძილისა და ავადმყოფობის დროს ცოცხალი ადამიანის სული დროებით მიატოვებდა ხოლმე ადამიანის სხეულს, რომელსაც იგი სიკვდილის დროს სამუდამოდ ეთხოვებოდა. მელანეზიელთა წარმოდგენით, სწორედ სული ანიჭებდა ადამიანის სხეულს სიცოცხლის უნარს მაშინ როდესაც თვითონ მას მუდამ განსაცდელი ელოდა. ცოცხალი ადამიანის სულთან შედარებით, მიცვალებულის სული უფრო აქტიურად და აგრესიულად ითვლებოდა. განსაკუთრებული ძალა მიეწერებოდა ტომის გარდაცვლილი ბელადებისა და დიდკაცობის სულებს. ასეთი სულების წინაშე მელანეზიელები მუდამ დიდი შიშისა და მოკრძალების გრძნობას განიცდიდნენ. სწორედ მიცვალებულთა ასეთი სულები წარმოდგენდნენ კულტის მთავარ ობიექტს, განსაკუთრებით მამაკაცთა საიდუმლო კავშირებში.

მიცვალებულთა დაკრძალვის წესებში მელანეზიაში ასახული იყო აბორიგენტთა სამეურნეო და საზოგადოებრივი ცხოვრების თავისებურებანი და საიქიოსთან დაკავშირებული რწმენა-წარმოდგენები, რომლებშიც მთავარი ადგილი ანიმისტურ მსოფლმხედველობას ეკავა. მელანეზიელები არა მარტო შიშის გრძნობას განიცდიდნენ მიცვალებულის გვამის წინაშე, არამედ ცდილობდნენ იგი ახლომანლო ჰყოლოდათ. დასაფლავების წესებიდან, პირველ რიგში, აღსანიშნავია „წყალში დასაფლავება“, როცა მიცვალებულთა გვამებს პირდაპირ ზღვაში ყრიდნენ. ზოგან (მაგალითად, ახალი ირლანდია) დიდკაცობისათვის ასეთი დასაფლავება უფრო საპატიოდ ითვლებოდა, ვიდრე მიწაში დაკრძავა, ხოლო ზოგან — პირიქით.

უფრო ნაკლებად იყო გავრცელებული მიცვალებულის აპაერზე დასაფლავება. ასეთ დასაფლავებას ზოგჯერ კომბინირებულად იყენებდ-

ნენ გვამის თავისებურ მუმიფიკაციასთან — კვამლში შებოლვასთან ერთად. ასეთი მუმიფიკაცია უფრო სამხრეთ მელანეზიაში, განსაკუთრებით ახალი ჰებრიდის კუნძულებზე იყო გავრცელებული, სადაც იგი ტომის ბელადისა და დიდკაცობის პრივილეგიად ითვლებოდა; სამხრეთ მელანეზიაშივე იყო ცნობილი გამოქვაბულში დასაფლავებაც.

მთელ მელანეზიაში საყოველთაოდ იყო გავრცელებული მიცვალებულის მიწაში დამარხვა. მიცვალებულის დაკრძალვის დროს ჰირისუფალი ცდილობდა რაც შეიძლება ახლო ჰყოლოდა თავისი მიცვალებული. ეს ტენდენცია ყველაზე აშკარად გამოიხატებოდა მიცვალებულის დაკრძალვაში ქოხის შიგნით ან მის შორიახლო. ზოგან მამაკაცებს მამაკაცთა სახლებშიც ასაფლავებდნენ, ხოლო ჩრდილოეთ მელანეზიაში კრემაციასაც მიმართავდნენ.

იმავე ანიმისტურ მსოფლმხედველობაზე იყო აღმოცენებული სამხრეთ მელანეზიელებში გავრცელებული წინაპრის კულტი. წინაპრის კულტთან უშუალოდაა დაკავშირებული ხისაგან გამოკვეთილი მამაკაცთა საკულტო ფიგურები (ჟლი, მალანგანე), მიცვალებულთა თავის ქალებისადმი დიდი პატივისცემა და სხვ. მეტად თავისებური ფორმა მიიღო თავის ქალების კულტმა სოლომონის კუნძულებზე, სადაც აბორიგენები არა მარტო თავიანთი წინაპრების, არამედ მეტრებს თავის ქალებსაც წმინდათაწმიდა ქოხებში იკავდნენ. ასეთ „ტაძარში“ შესვლა მარტო ქურუმებს შეეძლოთ.

წინაპართა სულებთან იყო დაკავშირებული აგრეთვე მამაკაცთა სახლებისა და მამაკაცთა საიდუმლო კავშირების ყველა მთავარი საწესო ჩვეულება ახალი ჰებრიდის კუნძულებზე. მამაკაცთა სახლების მთავარი სამკაული ხისაგან გამოთლილ წინაპართა ქანდაკებები იყო. წინაპრის კულტის ასეთი ფართო გავრცელება სამხრეთ მელანეზიაში იმით იყო გამოწვეული, რომ იქაური აბორიგენები სოციალურად და კულტურულად უფრო დაწინაურებული იყვნენ, ვიდრე ჩრდილოეთის მელანეზიელები; დედისეული გვარი აქ მამისეული გვარით იყო შეცვლილი. რაც კიდევ უფრო მეტად უწყობდა ხელს წინაპრის კულტის განვითარებას.

მელანეზიაში მეტწილად ეტიოლოგიური მითი ეწოდება ისეთ მითს, რომელშიც ახსნილია ბუნების ესა თუ ის მოვლენა ან ადამიანის ცხოვრების ციკლი). ასეთ მითებში საუბარია იმაზე, თუ რატომ არიან მოკლებული ტომის ზოგიერთი ქალები და მამაკაცები სილამაზეს, რატომ აქვს ლაქები მთვარეს, რატომ აქვთ მამაკაცებს წვერი, ქალებს კი ძუძუები, რა-

ტომ დადიან ადამიანები ორ ფეხზე, ხოლო ცხოველები ოთხ ფეხზე და სხვ. ანალოგიური მითები მელანეზიელებში ფართოდაა გავრცელებული და სწირად ერთი და იგივე მოტივი სხვადასხვა ადგილზე გვხვდება. ასეთებია, მაგალითად, მითები, რომლებშიც ახსნილია თუ რატომაა ასე უზარმაზარი ოკეანე ან რატომ კვდება ადამიანი. მელანეზიელთა მითოლოგიაში შედარებით უფრო მცირე ადგილი უკავია კოსმოგენურ, ანთროპოგენურ და ეთნოგენურ მითებს. გავრცელებულია მითები გმირებზეც, განსაკუთრებით ტყუპ ძმებსა და სხვადასხვა გმირებზე. ასეთ პერსონაჟებს მიეწერება ამა თუ იმ სასარგებლო ნივთის გამოგონება ან მნიშვნელოვანი წეს-ჩვეულების შემოღება. ასეთი მითები ტოტემისტურ საწყისებზე უნდა იყოს აღმოცენებული. ყველაზე ნაკლებად იყო გავრცელებული მელანეზიაში მითები მზესა და მთვარეზე.

ამკვარად, მელანეზიელთა რელიგია ხასიათდებოდა განვითარებული ანიმიზმით; რელიგიურ შეხედულებებში დიდი ადგილი ეკავა რწმენას ზებუნებრივ ძალაზე (მანა), მაგიას, ზოგან კი თავის ქალების კულტს და წინაპრის კულტს. სამაგიეროდ, სულტად იყო შემონახული ტოტემისტური გადმონაშთები, უცნობი იყო წარმოდგენა უზენაეს არსებაზე — ღმერთზე, საწყისი ფორმით იყო წარმოდგენილი სოციალური დიფერენციაციის ამსახველი მოტივები. საერთოდ, მელანეზიელთა რწმენა-წარმოდგენები საესებით შეესაბამებოდა რღვევის პროცესში მყოფი განვითარებული გვაროვნული საზოგადოების იდეოლოგიას.

ხ ა ლ ხ უ რ ი შ ე მ ო ქ მ ე დ ე ბ ი ს დარგებიდან მელანეზიელებში ყველაზე გავრცელებული იყო გამოყენებითი ხელოვნება — საყოფაცხოვრებო ნივთების მხატვრული კვეთილობა და მათი ორნამენტით შემკობა. ამ მხრივ, პირველ რიგში, აღსანიშნავია მოჩუქურთმებული ნავეები, ნიჩბები, კომბლები, ისრები და ხითხურობის ისეთი ნიმუშები, როგორცაა ბარცაკლები (ხის სასთუმლები), ცულის ტარები, დოლები და სხვ. მელანეზიელებში გავრცელებული იყო აგრეთვე სხეულის შემკობა ნაირნაირი ჰამკაულებით, ტატუირებით; მათი სტილიზებული პლასტიკური ხელოვნება (ანთროპომორფული ფიგურები, საღღესასწაულო ნიღბები), უმთავრესად რელიგიურ მოტივებთან იყო დაკავშირებული.

მელანეზიელთა მუსიკალურ კულტურაში მთავარი ადგილი ეკავა დასარტყმელ და სასულე საკრავებს (ხის დაფდაფები, ლერწმის სალამურები და სონარები; სიმებიანი საკრავები აქ უცნობი იყო). ცეკვები

სრულდებოდა უმთავრესად რელიგიურ დღესასწაულებზე სიმღერისა და საკრავების აკომპანიმენტი. როგორც წესი, მამაკაცები და ქალები ცალ-ცალკე ცეკვავდნენ. ზოგან (მაგალითად, ახალი ირლანდია) შემონახული იყო „ტოტემისტური ცეკვები“. მოცეკვავეთა დახელოვნების მთავარი სახომი ცეკვის თითოეული რიტმისა და ილეთის სინქრონული. შეთანხმებული შესრულება იყო.

მელანეზიელები კარგად იცნობდნენ თავიანთ ბუნებრივ გარემოს, ცოდნის მნიშვნელოვანი მარაგი ჰქონდათ დაგროვილი ხალხურ მედიცინაში. მკურნალობის რაციონალური საშუალებებიდან ისინი წარმატებით იყენებდნენ მცენარეულ წამლებს, მასაჟს, ჭირურგიას. ამ მხრივ ცნობილი იყვნენ ბისმარკის არქიპელაგის დასტაქრები, რომლებიც მარტივი საშუალებებით თავის ქალის რთულ ოპერაციებს აკეთებდნენ; ასეთსავე დახელოვნებას იჩენდნენ ადგილობრივი მკურნალები ძვლის მოტეხილობის მკურნალობაში.

სამაგიეროდ. მცირე გამონაკლისის გარდა, მელანეზიელებში თითქმის არ იყო შემონახული გადმოცემები მათი წარმომავლობის, მიგრაციების, ომებისა და სხვა ისტორიული ამბების შესახებ.

ბ. პ ა პ უ ა ს ე ბ ი

მელანეზიის მოსახლეობის მეორე ძირითად ნაწილს პაპუასები შეადგენენ. მათი უმრავლესობა ახალ გვინეაზე (ირიანი), ნაწილი კი ბისმარკის არქიპელაგსა და სოლომონის კუნძულებზე ცხოვრობს. ახალი გვინეა არა მარტო ყველაზე დიდი კუნძულია წყნარ ოკეანეში, არამედ გრენლანდიის შემდეგ, მთელ მსოფლიოშიც. ახალი გვინეა, ანუ პ ა პ უ ა მთავორიანი ქვეყანაა. იგი ჯერ კიდევ 1526 წელსაა აღმოჩენილი; პირველი ევროპული კოლონია პოლანდიელების მიერ აქ 1826 წელს დაარსდა. 1884 წელს კუნძულის ჩრდილო-აღმოსავლეთი ნაწილი ხელთ იგდო გერმანიამ, სამხრეთ-აღმოსავლეთი კი — ინგლისმა. ახალი გვინეის მოსახლეობის ეთნიკური შედგენილობა მეტად რთულია. სახელწოდება „პაპუასი“ უკავშირდება მალაურ სიტყვას „პაპუვა“ (ხუჭუჭთმიანი — ასე უწოდებდნენ მალაელები ახალი გვინეის მოსახლეობას ხშირი ხუჭუჭთმიანობის გამო). ამ ტერმინმა მეცნიერებაში სხვა მნიშვნელობაც მიიღო („პაპუასთა ანთროპოლოგიური ტიპი“, „პაპუა ენები“).

მ ე უ რ ნ ე ბ ა. ნ. მიკლუხო-შაკალის აღწერილობით (XIX ს. მეორე ნახევარი), პაპუასები მიწათმოქმედებას და მეთუნეობას მისდევ-

დნენ, ხის სახლებში ცხოვრობდნენ და მშვილდ-ისრით იყვნენ შეიარაღებული; სანაპირო რაიონებში განვითარებული იყო პროდუქტების გაცვლა-გამოცვლა. სასოფლო-სამეურნეო კულტურებიდან მოჰყავდათ ბატატი, შაქრის ლერწამი, ტარო, იამსი, ბანანი, პალმა და სხვ. მოსავალს მთელი წლის განმავლობაში იღებდნენ. ტყიან რაიონებში მისდევდნენ ახოს აღების სისტემაზე დამყარებულ მიწათმოქმედებას. სანაპირო რაიონებში მცხოვრებ პაპუასთა მთავარი სამეურნეო საქმიანობა მცთევ-ზეობა იყო. მათ მთავარ შრომის იარაღებს ნაირნაირი ქვის ცულები, ძვლის ჭაფხუკები და ფხიანი ნიჟარები წარმოადგენდა; მათი საშუალებით ამზადებდნენ პაპუასები საცხოვრებელ ქოხებს, ნაეებს, აგრეთვე ნაჩბებს, შუბებს, მშვილდ-ისრებსა და დგამ-ჭურჭელს.

დასახლება დასაცხოვრებელი. პაპუასები სოფლებად ყოფილან დასახლებული. ცენტრალურ მთიან რაიონებში მათი სოფლები ცალკეული გაფანტული კონუსური ან ოთხკუთხა მაღალი ორფერ-და სახურავიანი ქოხებისაგან შედგებოდა, რომლებშიც. როგორც წესი, ერთი გვარის წევრები ცხოვრობდნენ. საშუალოდ ერთი სოფლის მცხოვრებთა რაოდენობა 40—50 სულს არ აღემატებოდა. პაპუასებს ისეთი დასახლებაც ჰქონდათ, რომელიც მხოლოდ ერთი დიდი ხიმიწიანი სახლისაგან შედგებოდა. ასეთ სახლებში კედლების გაყოლებით თითოეული ცოლ-ქმრისათვის ცალ-ცალკე ყოფილა მოწყობილი კერა. მაშინ როდესაც ბავშვები სახლის შუა ნაწილში ცხოვრობდნენ. პაპუასებს ისეთი სოფლებიც ჰქონდათ, რომელთა მოსახლეობა 300 სულამდე აღწევდა. ასეთი სოფლების შუაგულ მოედანზე აღმართული ყოფილა მამაკაცთა სახლი, ხოლო საცხოვრებელი ქოხები მის გარშემო ჭგუფ-ჭგუფად („უბნებად“) ყოფილა განლაგებული.

საზოგადოებრივი წყობა. პაპუასთა საზოგადოებრივი წყობაში მნიშვნელოვან როლს ასრულებდა მამაკაცთა თემური სახლები, რომლებშიც სრულწლოვანი მამაკაცები ცხოვრობდნენ, ხოლო ჩვეულებრივ ქოხებში — მათი ცოლები და მცირეწლოვანი ბავშვები. პაპუასთა გვაროვნული თემების ბირთვის სწორედ მამაკაცთა სახლებში მცხოვრები სისხლით მონათესავე მამაკაცთა ასეთი ჭგუფები შეადგენდა. იმის გამო, რომ ქმარი და ცოლისხვედასხვა გვარს ეკუთვნოდნენ. მამაკაცები მუდამ თვის სოფლებში ცხოვრობდნენ, ხოლო ქალები მხოლოდ გათხოვების შემდეგ გადადიოდნენ ქმრის სოფელში, თუმცა პაპუასებში გვაროვნულ-თემური კავშირი გაცილებით უფრო ძლიერა

იყო ვიდრე ოჯახური, თითოეული ოჯახი თერთონ ამუშავებდა მისთვის მარჯულ ბოსტანს სათემო მიწაზე. ასეთ ნაკვეთებზე ცოლ-ქმარი ერთად მუშაობდნენ და მოსავალსაც თვითონვე იღებდნენ. თემური წყობის რღვევას შედეგად პაპუასებში, ჯერ კიდევ გასულ საუკუნეში, იწყება სოციალური დიფერენციაცია.

თუმცა კოლონიზაციის შედეგად პაპუასთა ყოფა-ცხოვრებაში მნიშვნელოვანი ცვლილებები მოხდა, მეტ-ნაკლებად მაინც იყო შემორჩენილი კარჩაკეტილი ცხოვრება. თემის წევრები ახოს ალების წესით თავისუფლებდნენ ახალ სამეურნეო ნაკვეთებს, ამუშავებდნენ მიწას, მოჰყავდათ მოსავალი, იხდიდნენ გადასახადებს და ა. შ. თემს მამასახლისი განაგებდა. კოლონიზაციამდე თემის მამასახლისი თავის მეთემეებისაგან არ სარგებლობდა რაიმე პრივილეგიით, გარდა იმისა, რომ მას ერთის ნაცვლად ორი ან სამი ცოლი ჰყავდა. მამასახლისსა და თემის რაგოთ წევრებს შორის სრული თანასწორობა სუფევდა. კოლონიზაციის შედეგად, XIX საუკუნის მიწურულში, არა მარტო შეწყდა პაპუასთა დამოუკიდებელი განვითარება, არამედ დაირღვა კიდევ მათი ტრადიციული საზოგადოებრივი წყობა — კოლონიზატორებმა მამასახლისები თავის სამსახურში ჩააყენეს.

§3. ამერიკის ხალხები

ა. ლათინური ამერიკის ხალხები

თ ა ვ ი ს ე ბ უ რ ე ბ ა ნ ი. დედამიწის სხვადასხვა რეგიონს შორის ეთნოკულტურული, ბუნებრივი, სამეურნეო და სოციალურ-პოლიტიკური თავისებურებების მრავალსახეობით განსაკუთრებით გამოირჩევა ლათინური ამერია. ადრე და ზოგჯერ ეხლაც მას სხვადასხვა სახელით მოიხსენიებენ: ინდო ამერია, ესპანეთის ამერია ან იბეროამერია. სახელწოდება ლათინური ამერია მეტყველებს ამ რეგიონის კოლონიზაციის თავისებურებაზე, მის, ე. წ. ლათინურ ტიპზე, განსხვავებით ჩრდილო ამერიკის ანგლოსაქსური კოლონიზაციისაგან. სახელწოდება ლათინური ამერია ამ რეგიონს XX საუკუნის 30-იანი წლებიდან დაუმკვიდრდა.

ამ რეგიონის ქვეყნები ერთმანეთისაგან განსხვავდება როგორც ტერიტორიის სიდიდით, მოსახლეობის რაოდენობით, ისე ეკონომიკური

განვითარების დონით, აგრეთვე, რაც არსებითაა — თანამედროვე მოსახლეობის ჩამოყალიბების გზებითა და ფორმებით.

ლათინური ამერიკის ხალხები ჩამოყალიბდა ადგილობრივი ინდიელი მოსახლეობის, ევროპელი კოლონისტებისა და აფრიკიდან გადმოსახლებული მრავალმილიონიანი მონის ხანგრძლივი ურთიერთშერევის გზით. ეთნიკური ელემენტების ასეთი ნარევი, რომელიც ამ რეგიონის სხვადასხვა ქვეყანაში განსხვავებულადაა წარმოდგენილი, ქმნის მეტად თვითმყოფად კულტურებს და ხალხური შემოქმედების ტრადიციებს.

ბუნებრივი პირობები. ლათინური ამერიკა დედამიწის სხვა რეგიონებს შორის გამოირჩევა ბუნებისა და ლანდშაფტის დიდი მრავალფეროვნებით. მთების ძალზე განვითარებული სისტემა, მდინარეთა გვიანტური აუზები, ტროპიკული ტყეების უზარმაზარი მასივები ქმნის ამ რეგიონის უმრავლესი ქვეყნის გარეგნულ სახეს. ტროპიკების ათვისებასა და დასახლებასთან დაკავშირებული სიძნელები, ცხადია, თავის დას ამჩნევს ლათინური ამერიკის ხალხთა ცხოვრების როგორც სამეურნეო-კულტურულ, ისე სოციალურ მხარეს.

ლათინური ამერიკის ქვეყნები გადაჭიმულია 13 ათას კვ. კმ-ზე, ჩრდილოეთიდან სამხრეთისაკენ. ბუნებრივი მახასიათებლების თვალსაზრისით მათთვის საერთოა ის, რომ მათი უმრავლესობა ტროპიკულ ლანდშაფტებს მოიცავს. ნოტიო ტროპიკული ტყეები, სავანები და მეჩხერტყიანი ზონები გარდამავალი ნოტიო კლიმატით, საოცრად თავისებური და მღვდარი მცენარეული საფარი, არანაკლებ საოცარი და თავისებური ცხოველთა სამყაროთი წარმოადგენს უმთავრეს ბუნებრივ-გეოგრაფიულ მახასიათებლებს ლათინური ამერიკის ქვეყნებისათვის.

მეორე უმთავრესი მახასიათებელია კორდილიერების მთების სისტემა, რომელსაც სამხრეთ ამერიკაში ანდების მთებს ან ანდებს უწოდებენ. ეს სისტემა გადაჭიმულია მთელი ლათინური ამერიკის დასავლეთით, გარს ერტყმის მას სარტყელივით და 6960 მ სიმაღლეს აღწევს სანტაგოს დასავლეთით (ეს არის მთა აკონკაგუა — დასავლეთ ნახევარსფეროს უმაღლესი მწვერვალი). თითქმის მთელ სიგრძეზე მთების ამ სისტემას დაჰყვება მძინარე ან მოქმედ ვულკანთა კონუსების მრავალრიცხოვანი ჯაჭვი, რომლებიც 5000—6000 მეტრის სიმაღლეზეა განლაგებული. აქტიური ვულკანიზმი და უაღრესი სეისმურობა კორდილიერების მთელი სარტყლისა იმის მიჩვენებელია, რომ აქ გეოლოგიურად ახალგაზრდა მთებია და მათაა წარმოქმნის პროცესები ჯერ

კედევ არაა დამთავრებული; პირიქით, იგი ამჟამადაც აქტიურად მიმდინარეობს.

მექსიკა, ცენტრალური ამერიკის ნახევარკუნძულები და ანტილის კუნძულები თითქმის მთლიანად დაფარულია ქედებითა და მთებით, რის გამოც ლათინური ამერიკის ეს ნაწილი უპირატესად მთავორიან ზონას წარმოადგენს. სამხრეთ ამერიკაში ანდების ქედის ძლიერი სარტყელი მთელ მატერიკს უვლის დასავლეთით. იგი არა მარტო დიდად აფერხებს დასავლეთისა და აღმოსავლეთის ზონებს შორის კავშირს, არამედ წარმოადგენს მძლავრ ბუნებრივ საფარს — დასავლეთით მდებარე წყნარი ოკეანის სანაპიროს იცავს ატლანტის ოკეანიდან მონადენი საპაერო მასებისაგან.

სამხრეთ ამერიკის დანარჩენი ვრცელი ტერიტორია უკავია ბრაზილიის, გვიანის და პატაგონიის ზეგანს და დაბლობებს, რომელთა შორისაა დედაქიწაზე ყველაზე ვრცელი ამაზონის დაბლობი.

უდაბნოებსა და ნახევრადუდაბნოებს უჭირავს დასავლეთის სანაპიროები და კონტინენტის შიდა რეგიონები ტროპიკულ და ნაწილობრივ სუბტროპიკულ ზოლში — ჩრდილო-დასავლეთ მექსიკაში, პერუში, ჩილეს ჩრდილოეთით და ჩრდილო არგენტინაში. მათი გამოყენება შეიძლება ხელოვნური მორწყვის პირობებში, ხოლო პატაგონიის ნახევარუდაბნოების ბუჩქნარი ზონა მხოლოდ საძოვრებადაა გამოსადეგი.

მთის მდელოებითა და სტეპებით დაფარული მაღალი ზეგნები და ქვაბულები წარმოადგენს ძირითად რაიონებს ადგილობრივი ინდიელი მოსახლეობისათვის, რომლებიც ძირითადად მესაქონლეობას მისდევენ.

რ ე გ ი ო ნ ი ს თ ა ნ ა მ ე დ რ ო ვ ე პ ო ლ ი ტ ი კ უ რ ი რ უ კ ა. ლათინური ამერიკის თანამედროვე ქვეყნები ევროპის სახელმწიფოთა ყოფილი კოლონიებია. პირველი სახელმწიფო, რომელმაც 1804 წელს თავისუფლება მოიპოვა და რესპუბლიკა გამოაცხადა იყო საფრანგეთის ყოფილი კოლონია კუნძულ ჰაიტისზე. აქაური ქვეყნების უმრავლესობამ თავისუფლება მოიპოვა 1810—1825 წლებში განმათავისუფლებელი ომების დროს. ძირითადად ესენი ესპანური კოლონიები იყო. განსაკუთრებულ წარმატებებს მიაღწია და დიდად გაითქვა სახელი ვენესუელი პატრიოტების განმათავისუფლებელმა არმიამ სიმონ ბოლივარის წინამძღოლობით. პირველ რიგში მან დაამარცხა მოწინააღმდეგეები. ესპანელი კოლონიზატორები, სამხრეთ ამერიკის ჩრდილოეთით და შექმდეგ დაიძრა სამხრეთისაკენ. აქ მეზობელი ქვეყნების ტე-

რიტორიების გათავისუფლების კვალდაკვალ იგი მივიდა ბოლივიამდე, რომელსაც ეს სახელი ეწოდა მის პატივსაცემად. ჩილეს, პერუსა და ეკვადორის გათავისუფლებაში იმავე ხანებში მონაწილეობდა არგენტინის ჯარები ხოსე დე სან-მარტინის სარდლობით. ესპანეთის კოლონიების განთავისუფლების გამოჩენილი მოღვაწეებია: ბოლივარი, სან-მარტინი და არტიგასი — ურუგვაი, ო' ჰიგინსი — ჩილეში, იდალგო და მორელისი — მექსიკაში და სხვ.

ამ განმათავისუფლებელი ბრძოლების შედეგად ესპანეთის ყოფილი სამფლობელოების ადგილებზე აღმოცენებული მეტ-ნაკლებად მსხვილი სახელმწიფოებრივი გაერთიანებანი თანდათან დაიშალა პატარა პოლიტიკურ ერთეულებად. სიმონ ბოლივარის მიერ შექმნილი „დიდი კოლუმბიის“ ადგილას წარმოიქმნა ვენესუელა, კოლუმბია და ეკვადორი. ცენტრალური ამერიკის შეერთებული პროვინციების ფედერაცია დაიშალა ხუთ სახელმწიფოდ: გვატემალა, სალვადორი, ჰონდურასი, ნიკარაგუა და კოსტა-რიკა. ხოლო ლა-პლატის შეერთებული პროვინციის ადგილზე წარმოიქმნა ორი დიდი სახელმწიფო — არგენტინა და ურუგვაი.

რაც შეეხება რეგიონის ყველაზე დიდ სახელმწიფოს ბრაზილიას, მან დამოუკიდებლობა შედარებით მშვიდობიანი გზით მოიპოვა.

განსხვავებით ბრაზილიისაგან, ახლად წარმოქმნილი სახელმწიფოები რესპუბლიკებს წარმოადგენდნენ და 1889 წელს ბრაზილიაშიც რესპუბლიკური წყობილება დამყარდა.

ამ ქვეყნებში კიდევ დიდხანს იყო გაბატონებული მონობა, ბრაზილიაში, მაგალითად, იგი გაუქმდა მხოლოდ 1888 წელს.

უნდა აღინიშნოს, რომ ინგლისი შეეცადა ხელში ჩაეგდო ესპანეთის იმპერიის დაშლის შედეგად განთავისუფლებული მისი ყოფილი კოლონიები, მაგრამ ბევრს ვერაფერს მოაღწია. მხოლოდ არგენტინას წაართვა 1833 წელს ფოლკლენდის (მალვინის) კუნძულები, რომელსაც დღემდე ფლობს. გარდა ამისა, XX საუკუნის 60-70-იან წლებში, როდესაც მეტროპოლიებმა კოლონაური ომების შემდეგ თავისუფლება მიანიჭეს მათ სამფლობელოებს, 1962 წელს ინგლისის სამფლობელოებს გამოეყო იამაიკა, ტრინიდადი და ტობაგო. გაიანა და ბარბადოსი — 1966 წელს, ბაჰამის კუნძულები — 1973 წელს, გრენადა — 1974 წელს, დომინიკა — 1978 წელს, სენტ-ლუსია, სენტ-ვინსენტა და გრენადინი — 1979 წელს.

სხვებიანაგან განსხვავებით, საფრანგეთმა თავისი სამფლობელოე-

ბი გამოაცხადა ზღვისვალმა დეპარტამენტებად და ისინი უფლებებით მეტროპოლიის დეპარტამენტებს გაუთანაბრა.

1975 წელს პოლანდიამ თავისუფლება მიანიჭა სურინამს.

ამჟამად ლათინური ამერიკა 47 დიდ და პატარა სახელმწიფოს შეიცავს. სადაც ცხოვრობს 345 მილიონი ადამიანი.

ეთნოგენეზი. ანთროპოლოგების უმეტესობას მიაჩნია, რომ ადამიანი ამერიკის კონტინენტზე მოვიდა აზიიდან ჩრდილოეთის გზით, ბერინგის სრუტის მეშვეობით, რომელიც ადრე ორ კონტინენტს — აზიას და ამერიკას აერთებდა და მან ერთგვარი ხიდის როლი შეასრულა ხალხთა გადასახლების პროცესში. მათგან წარმოიშვა ამერიკის კონტინენტის თავდაპირველი მკვიდრი მოსახლეობა, რომელმაც შემდეგნი თანდათან სამხრეთისაკენ გადაინაცვლა.

არქეოლოგიურად ლათინური ამერიკის ტერიტორია შესწავლილია არასრულად და არათანაბრად. ეს განსაკუთრებით ითქმის მექსიკის, ცენტრალური და სამხრეთ ამერიკის შესახებ. შედარებით თანამიმდევრულად და სრულადაა შესწავლილი მექსიკის, ღვატემალის და კოლუმბიის ის ადგილები, სადაც არქეოლოგები უძველესი ცივილიზაციების კვალს წააწყდნენ. თვით ითქმის სამხრეთ ამერიკის წყნარი ოკეანის სანაპიროს შესახებ. მნიშვნელოვანი რეგიონები ამ ტერიტორიებს მიღმა არქეოლოგიურად სრულებით შეუსწავლელია.

ცხადია, ყოველივე ეს ღლიად ართულებს ლათინური ამერიკის ქვეყნების დასახლების ქრონოლოგიის დადგენას. მიუხედავად ამისა, ზოგიერთის ქრონოლოგია მარცხ დადგენილია. კერძოდ, არქეოლოგები თვლიან, რომ ჩრდილო ამერიკის ზოგიერთი რეგიონი ადამიანის მიერ დასახლებული იყო 30—24 ათასი წლის წინათ ჩვენს დრომდე, სამხრეთ ამერიკაში იგი უფრო გვიან 17—11 ათასი წლის წინათ დასახლებულა.

რაც შეეხება ანთროპოლოგიურ გამოკვლევებს, აქ დადგენილია, რომ ამერიკის თავდაპირველ მოსახლეობაში გამოიყოფოდა ორი დიდი დაჯგუფება, ანუ რასა: ჩრდილოამერიკული და ცენტრალურ სამხრეთამერიკული. საზღვარი მათ შორის, როგორც ირკვევა, გაივლის თანამედროვე აშშ სამხრეთსა და ჩრდილო მექსიკას შორის.

რასობრივი შემადგენლობა. ცენტრალური სამხრეთამერიკული რასა ერთობ მრავალფეროვანია თავისი შემადგენლობით. მასში პოპულაციის (ფრანგული სიტყვაა და ნიშნავს დასახლებას) ექვსი

ჩვეულება გაერთიანებული: კალიფორნიული, ცენტრალურამერიკული, ამაზონური, ანდური, პატაგონური და ცეცხლოვანი მიწის.

კალიფორნიული ჩვეულების ჩამოყალიბების ადგილები, როგორც ჩანს, თანხედება საკუთრივ კალიფორნიის გეოგრაფიულ საზღვრებს. ცენტრალურ-ამერიკული ჩვეულება იქ უნდა იყოს წარმოქმნილი, სადაც ახლა ამ ჩვეულების ინდიელები მოსახლეობენ. რაც შეეხება ამაზონურ ჩვეულებას, იგი მოიცავს გაიანის, სურინამის, საფრანგეთის გვიანას, ბრაზილიის და ნაწილობრივ ურუგვაის ტერიტორიებს. იგი ყალბად ბოდა ამაზონის აუზის ტროპიკულ ტყეებში, უფრო ახლოს ატლანტის ოკეანის სანაპიროებთან. მეოთხე ანდური ჩვეულება ჩამოყალიბებულია სამხრეთ ამერიკის დასავლეთით, მთიან ადგილებში. ამ ჩვეულებში შედის პერუს, ბოლივიის, ვენესუელის, კოლუმბიის და ნაწილობრივ ჩილეს ჩრდილოეთ რაიონის ინდიელები. მეხუთე და მეექვსე, ე. ო. პატაგონიისა და ცეცხლოვანი მიწის ჩვეულები ჩამოყალიბებულან შესაბამისად პატაგონიისა და ცეცხლოვანი მიწის ტერიტორიებზე, მათა მკვიდრი მოსახლეობის საფუძველზე. ცეცხლოვან მიწაზე ამ ჩვეულებში შეჰყავთ იაგანები და ალაკალიკები, ხოლო, თავის მხრივ, ისინი გაერთიანებულები არიან პატაგონურ ჩვეულებში.

ცხადია, რომ ამ სუბკონტინენტის მკვიდრი მოსახლეობის ანთროპოლოგიური და ეთნიკური სახე მკვეთრად შეიცვალა მას შემდეგ, რაც XVI საუკუნის პირველ ათწლეულში სწრაფად დაიწყო მისი კოლონიზაცია ევროპელების და განსაკუთრებით ესპანელების მიერ. ხოლო ბრაზილიაში ეს საქმე პორტუგალიელებმა განახორციელეს.

ცნობილია, რომ მკვიდრი მოსახლეობის მკვეთრი შემცირება გამოიწვია, როგორც მათმა ფიზიკურმა განადგურებამ და მპყრობელთა მათ, და ამას შეეწირა მათი მნიშვნელოვანი ნაწილი, ისე აუტანელმა მონურმა შრომამ, რომელიც მათ კოლონიზატორების მხრიდან დააწვა. ადგილობრივი მოსახლეობის გაწყვეტაში დიდი როლი შეასრულა დამპყრობლების მიერ შემოტანილმა სხვადასხვა ინფექციურმა დაავადებამ, რომლებიც ინდიელებისათვის მანამდე უცნობი იყო. ასეთი დაავადებები იყო ყვავილი და სხვ.

პირველ რიგში კოლონიზატორთა მიძიმე ხვედრი გაიზიარა ვესტინდოეთის მკვიდრმა მოსახლეობამ, რომელთა უმრავლესობა ჯერ კიდევ XVI საუკუნის I ნახევარში ამოწყდა. ასევე დიდი რაოდენობით დაიხოცა მკვიდრ ინდიელთა მნიშვნელოვანი ჩვეულები ზღვისპირა რაი-

ონებსა და ზოგიერთ მთიან ადგილებში, რომლებმაც პირველებმა განიცადეს კოლონიური რეჟიმის სიმწვევე.

ყოველივე ამას შედეგად ის მოჰყვა, რომ მკვიდრი მოსახლეობის გადარჩენილმა ნაწილმა თავი შეათარა ტროპიკულ ტყეებსა და მთებს. დღემდე დაუდგენელია დალუპულთა ზუსტი რაოდენობა, როგორც მკვლევარები თვლიან შედარებით ზუსტი უნდა იყოს დიდი ესპანელი ჰუმანისტის, ინდიელთა თავგამოდებული დამცველის ბართლომე დე ლას კასასის ცნობა კოლონიზაციის შედეგად მრავალი მილიონი ინდიელის დაღუპვის შესახებ.

ლ ა თ ი უ რ ი ა მ ე რ ი კ ი ს ნ ე გ რ ო ი ზ ა ც ი ა . ამ სუბკონტინენტის ეთნიკური სახის ჩამოყალიბებაში დიდი როლი შეასრულა ზანგების, როგორც მონა მუშახელის დიდი რაოდენობით გადმოსახლებამ აქ აფრიკის კონტინენტიდან. განსაკუთრებით ეს ითქმის ლათინური ამერიკის ცალკეული რეგიონების შესახებ — როგორცაა ცენტრალური ამერიკის, ანუ კარიბის ზღვის აუზის რეგიონი, ხოლო სამხრეთ კონტინენტზე — ბრაზილია.

მონების შეყვანა ლათინურ ამერიკაში ჯერ კიდევ XVI საუკუნის I მეოთხედში დაიწყო. ეს პროცესი გრძელდებოდა XIX საუკუნის დამდეგამდე, ხოლო კუბასა და ბრაზილიაში იმავე საუკუნის დასასრულამდეც, რადგან ამ ქვეყნებში მხოლოდ ამ დროს გაუქმდა მონობა. შეუძლებელია იმის დადგენა თუ რამდენი მონა იქნა შემოყვანილი. ზოგიერთი მონაცემით ეს ციფრი 10 მილიონამდე უნდა აღწევდეს. მათ შორის ბევრი იყო აფრიკის კონტინენტის დასავლეთი სანაპიროების მკვიდრი მოსახლეობა, აგრეთვე ცენტრალური რაიონებისა და თვით აღმოსავლეთ აფრიკის მოსახლეობაც კი.

მონების უმრავლესობა შეჰყავდათ ვესტ-ინდოეთში, ბრაზილიასა და გვიანაში, ე. ი. იქ, სადაც დიდი რაოდენობით იყო პლანტაციური მეურნეობა. ზოგიერთ ქვეყნებსა და რეგიონებში ზანგი მოსახლეობა ამჟამად უმრავლესობას შეადგენს. პირველ რიგში ესაა ჰაიტი, რომელიც პრაქტიკულად ზანგური მოსახლეობითაა დასახლებული, შემდეგ თითქმის მთელი ინგლისურენოვანი ვესტ-ინდოეთი და საფრანგეთისა და ჰოლანდიის სამფლობელოები. რაც შეეხება კუბასა და ბრაზილიას, აქაც მოსახლეობის დიდი ნაწილი წარმოშობით დაკავშირებულია აფრიკელ ზანგებთან.

ზანგები, დამპყრობი და მათი დამმონებელი კოლონიზატორების წინააღმდეგ, ამ მათთვის ახალ, უცხო ქვეყნებში აჯანყებებს აწყობდ-

ნენ. მაგალითად, ცნობილია XVII საუკუნის ბრაზილიის ზანგების ერთ-ერთი რესპუბლიკა პალმარიში. ადგილი ჰქონდა ზანგების შეიარაღებულ გამოქვლებს იამაიკაში, კუბასა და ვესტ-ინდოეთის სხვა კუნძულებზე, ასევე გვიანში. არსებობდა გაქცეული აფრიკელი ზანგებისა და მათი მემკვიდრეების დიდი ჯგუფები, რომლებიც თავს აფარებდნენ ტროპიკულ ტყეებსა და მთებს — მათ მარუნები ეწოდებოდათ. მარუნთა დსახლებები არსებობდა რეგიონის როგორც კონტინენტურ ნაწილში, ისე კუნძულებზე.

ცხადია, ზანგი მოსახლეობას ცხოვრებამ საუკუნეების განმავლობაში ამერიკის კონტინენტზე დალი დაასვა როგორც მათ, ასევე მკვიდრ და ევროპიდან გადმოსახლებული მოსახლეობის კულტურულ ყოფით სახეს. მაგრამ, პირველ რიგში, დიდი ცვლილებები განიცადა ამ მხრივ სწორედ ზანგმა მოსახლეობამ. მონათმფლობელები, პირველ რიგში ცდილობდნენ პლანტაციის ერთად შეერკათ აფრიკის სხვადასხვა ტომის წარმომადგენლები, რომ მათ გაქირვებოდათ ერთმანეთთან დაკავშირება და დამპყრობელთა წინააღმდეგ ერთობლივი გამოსვლა. პლანტაციებში სალაპარაკო ენა იყო ევროპული ენა იმის მიხედვით, თუ რომელი ქვეყნის კოლონია იყო ეს ტერიტორია. ამის შედეგად წარმოქმნილი დიალექტები უკვე მშობლიური ხდებოდა მონების შვილებისათვის.

მიუხედავად იმისა, რომ ლათინური ამერიკის ზანგმა მოსახლეობამ ბევრი რამ დაკარგა თავისი ტრადიციული კულტურიდან, მათ მაინც შეინარჩუნეს ან წარმოქმნეს ყოფასა და კულტურაში მრავალი თავისებურებანი (მათ შესახებ ქვემოთ). ამჟამად, ზანგი მოსახლეობა, ზოგიერთი მონაცემებით, შეადგენს ლათინური ამერიკის მოსახლეობის 9—10%-ს.

კ რ ე ო ლ ე ბ ი, მ ე ტ ი ს ე ბ ი, მ უ ლ ა ტ ე ბ ი. ახლად აღმოჩენილ კონტინენტზე ტერიტორიების დაპყრობისა და ათვისების კვალდაკვალ მუდმივად მიმდინარეობდა, აგრეთვე, ესპანელებისა და პორტუგალიელების გადასახლება მათ მიერ დაკავებულ ტერიტორიებზე. ამას შედარებით ნაკლებად მისდევდნენ ინგლისელები, ფრანგები და პოლანდიელები. თანდათანობით უსპანეთისა და პორტუგალიის ზღვისგადაღმა სამფლობელოებში ჩამოყალიბდა თავისებური ჯგუფები მათი მემკვიდრეებისა, რომლებიც ცნობილია უსპანური სახელწოდებით ძრამილები.

კრეოლების, რომელთა შორის მრავლად იყვნენ მდიდარი მიწათმფლობელები, პოლიტიკური უფლებები გარკვეულად შეზღუდული იყო.

კერძოდ, მათ უფლება არ ჰქონდათ დაეკავებინათ მაღალი ადმინისტრაციული თანამდებობანი. ამის გამო მათსა და მეტროპოლიიდან გადმოსახლებულებს შორის ხშირად უთანხმოება იყო. XIX საუკუნის I ნახევარში ესპანელების ბატონობის წინააღმდეგ ბრძოლას ლათინურ ამერიკაში სწორედ კრეოლები ჩაუდგნენ სათავეში და ისინი მოექცნენ ახლად ჩამოყალიბებული რესპუბლიკების ხელისუფლების სათავეშიც.

ჯერ კიდევ კოლონიურ პერიოდში ადგილი ჰქონდა ინტენსიურ რასობრივ შერევებს, რის შედეგადაც წარმოიქმნენ, ე. წ. მიტისიზმი. ეს იყო ეროვნულ-ინდიელი წარმოშობის მრავალრიცხოვანი ჯგუფი, რომლებიც ჩამოყალიბდნენ სამხრეთ ამერიკის დასავლეთ სანაპიროებზე, მექსიკაში, ცენტრალური ამერიკის ქვეყნებში, კოლუმბიასა და ვენესუელაში. ისე რომ ისინი ეკუთვნოდნენ მოსახლეობის ყველაზე დაჩაგრულ ნაწილს, ინდიელებს. ნიშანდობლივია, რომ მთელ რიგ ქვეყნებში მეტისისა და ინდიელი ქალის შთამომავლის აღსანიშნავად შემოღებული იყო საგანგებო ტერმინი — „სალტო ატრას“, რაც „უქუნახტომს“ ნიშნავს.

მესამე დიდი ჯგუფი, რომელიც წარმოიქმნა ევროპული წარმოშობისა და ზანგების კავშირების გზით, ესაა მულატები. ისინი, როგორც წესი, ჩამოყალიბდნენ იმ ზონებში, სადაც მეტი იყო ზანგი მოსახლეობა. მეტისებში ზანგების სისხლს უფრო მეტად ჰქონდა სოციალური მნიშვნელობა, ვიდრე ეს მულატების შემთხვევაში იყო. ვესტ-ინდოეთში, ამასთან დაკავშირებით, შეიქმნა ტერმინების მთელი სისტემა იმის გასამიჯნად თუ ეს ზანგის სისხლი რამდენ ნაწილს შეადგენდა მეტისებში: კვარტერიონი იყო $1/4$ -ით ზანგი, ოკტერიონი — $1/8$ -ით ზანგი, მუსტი — $1/16$ -ით ზანგი და მუსტეფინო — $1/32$ -ით. ამასთანავე, თუ რომელ საფეხურს ეკუთვნოდა ესა თუ ის პირი, ამას გადაამწყვეტი მნიშვნელობა ჰქონდა მსოფლიო სოციალური მდგომარეობის ფარგლებსაღივს. ადამიანი, რომელიც დაიბადა თეთრი ადამიანისა და მუსტეფინოსაგან, ოფიციალურად თეთრად ითვლებოდა და თავისუფალი იყო დაბადებიდანვე, მიუხედავად იმისა, თუ მშობლებიდან რომელიმე მონობაში იმყოფებოდა.

ს ხ ვ ა ე თ ნ ი კ უ რ ი წ ა რ მ ო ნ ა ქ მ ნ ე ბ ი. ცენტრალურ ამერიკაში. კოლუმბიისა და ეკვადორის წყნარი ოკეანის სანაპიროებზე წარმოიქმნა შედარებით მცირერიცხოვანი ჯგუფი — სამბო, რომლებიც ინდურ-ზანგური წარმოშობისანი იყვნენ.

XIX საუკუნის I ნახევარში, ბრიტანეთის კოლონიებში, მოხდა გაუქმების შემდეგ, პლანტაციებში სამუშაოდ დაიწყო მუშების შემოყვანა ჩინეთიდან და ინდოეთიდან, რომლებიც კონტრაქტის დადების გზით ხვდებოდნენ აქ. ამასთან, ინდოელები უფრო შემგუებელი აღმოჩნდნენ პლანტაციებში მუშაობისათვის. მათი შეყვანა შეწყვიტეს მხოლოდ პირველი მსოფლიო ომის წინ. მოხდა ისე, რომ ამჟამადაც გაიანა მოსახლეობის 50%-ზე მეტს შემოყვანილი ინდოელები შეადგენენ. დიდია მათი წილი სხვა ქვეყნების მოსახლეობაშიც. 40%-ზე ნაკლები ტრინიდადსა და ტობაგოში, უფრო ნაკლები — სურინამში, იამაიკასა და საფრანგეთის ანტილებზე. საერთო რაოდენობა ინდოელებისა ლათინურ ამერიკაში ნახევარ მილიონამდეა.

ჩინელები გაფანტული არიან მცირერიცხოვან ჯგუფებად ვე-ტინდოეთისა და ცენტრალური ამერიკის ქვეყნებში. ცალკე დგას სურინამი — ჰოლანდიის ყოფილი კოლონია, რომელიც ერთადერთი ქვეყანაა ლათინურ ამერიკაში, სადაც ცხოვრობენ იავაელები (ყუნძულ იავას შკვიდრნი), რომელთა წინაპრები აქ გადმოაახლეს ჰოლანდიელმა კოლონიზატორებმა.

პეროე მსოფლიო ომის შემდგომ ლათინური ამერიკის ქვეყნებში ჩასახლება დაიწყო იაპონელებმა. ძირითადად ისინი დასახლდნენ ბრაზილიაში, პერუსა და სხვა ქვეყნებში. მათ აქ გარკვეულ წარმატებებს მიაღწიეს არა მარტო ეკონომიკურ, არამედ პოლიტიკურ სფეროშიც. მაგალითად, 80-იან წლებში პერუს პრეზიდენტი ალბერტო ფოხიმორე წარმოშობით იაპონელი იყო.

მაგრამ, ლათინური ამერიკის მოსახლეობის სიჭარბე მარტო ამით არ ამოიწურება. XIX საუკუნის ბოლოს, ამ რეგიონის მრავალ ქვეყანაში მცირე ჯგუფებად გადმოსახლება დაიწყო არაბებმა, ძირითადად პალესტინიდან. მოხდა ისე, რომ ამჟამად მათი შთამომავლები, მართალია მცირე, უმნიშვნელო ჯგუფებად, მაგრამ მაინც ცხოვრობენ ლათინური ამერიკის ქვეყნებში.

ენობრივი გარემო. რეგიონის სახელმწიფოთა უმეტესობაში სახელმწიფო ენას წარმოადგენს ესპანური, მაგრამ იგი რამდენადმე განსხვავებულია ყოფილი მეტროპოლიის ენისაგან. ასეა ეს პორტუგალიურ ენაშიც, რომელიც ბრაზილიის სახელმწიფო ენაა. ერთი და მეორეც ლექსიკის თვალსაზრისით გარკვეულად გამდიდრდა ადგილობრივი, ინდიელთა ენის მონაცემების საფუძველზე. ამავე დროს, ზოგიერთი სიტყვა და ფორმა, რომელიც უკვე არ არსებობს ევროპულ

ესპანურში, შემონახულია ლათინური ამერიკის მეტყველებაში. თანაც, ბევრმა სიტყვამ ლათინურამერიკულში სხვა მნიშვნელობა შეიძინა. შეიცვალა კილოც, იმდენად, რომ ამჟამად ესპანელს თავისი კილოთი ადვილად განასხვავებენ ხოლმე ესპანურენოვანი ლათინურამერიკელებისაგან.

ინგლისური ენა გავრცელებულია ბრიტანეთის ყოფილ კოლონიებში — იამაიკაზე, ტრინიდადსა და ტობაგოში, ბარბადოსზე, გრენადაში, სენტ-ლესიასაში, დომინიკაში, სენტ-ვინსენტესა და გრენადინებზე, ბაჰამებზე, ჯაიანაში, ბელიზსა და ამჟამადაც ინგლისის კუთვნილ ტერიტორიებზე — მცირე ანტილისა და ფოლკლენდის კუნძულებზე. როგორც წესი, აქ ლაპარაკობენ ინგლისური ენის ადგილობრივ დიალექტზე.

ჰაიტინზე, რომელიც საფრანგეთის ყოფილი კოლონიაა, აგრეთვე, ამჟამადაც საფრანგეთის კუთვნილ ტერიტორიებზე — მარტინიკაზე, გვადელუპაზე და საფრანგეთის გვიანაში, გავრცელებულია ფრანგული ენა. თუმცა, გამოიყენება ადგილობრივი დიალექტებიც — ეს დიალექტები გაერთიანებულია საერთო სახელწოდებით — კრეოლი და მნიშვნელოვნად განსხვავდება ლიტერატურული ფრანგულისაგან.

ჰოლანდიური ენა გავრცელებულია ჰოლანდიის ვესტ-ინდოეთსა და სურინამში. თუმცა კუნძულების მოსახლეობის უმეტესობა ლაპარაკობს პაპიამენტოზე — ესპანურის (ძირითადად), ჰოლანდიურის, ინგლისურის, პორტუგალიურისა და ზოგიერთი აფრიკული ენების სინთეზი. საინტერესოა, რომ პაპიამენტოზე გამოდის გაზეთები, იბეჭდება წიგნები, იგი ისწავლება სკოლებში. რაც შეეხება ჰოლანდიას სურინამს იქ ლაპარაკობენ — სურინამის ენაზე.

ავტოქტონური ენები. ლათინური ამერიკის ადგილობრივი, ანუ ავტოქტონური ენების კლასიფიკაციის საკითხი ჯერ კიდევ არ არის საბოლოოდ გარკვეული. ამას მრავალი ფაქტორი უშლის ხელს და პირველ რიგში ის, რომ მრავალი ადგილობრივი ენა ჯერაც არ არის შესწავლილი. ასევე, მრავალი ენა დაიკარგა, რადგან მათი მატარებელი ტომები გაწყდნენ კოლონიური დაპყრობების დროს. ასეა თუ ისე, გარკვეული წარმატებები ლათინური ამერიკის ავტოქტონური ენების შესწავლაში ჰაინც ბილწეულია და აქ ამ სფეროში შემდეგი სურათი ისახება.

მექსიკის ინდიელთა ენები დაჯგუფებულია 19 ოჯახად. ცენტრალური და სამხრეთ ამერიკის ტერიტორიაზე 500-დან 2500-მდე ავტოქტონურ ენას ითვლიან, რომელთაც 50-დან 100-მდე ოჯახად აჯგუფებენ. ასეთი დიდი სხვაობები გამოწვეულია იმით, რომ სხვადასხვა ლინგვისტს, რომლებიც ამ ენებს სწავლობენ, სხვადასხვანაირად ესმით ნათესაობის პრო-

ბლემები. ამ დაყოფათა თავისებურებას შეადგენს ისიც, რომ დიდი რაოდენობითაა, ე. წ. იზოლირებული ენები, ე. ი. ისეთები, რომლებიც არც ერთ ჯგუფში არ თავსდებიან და ამიტომ ცალკე გამოიყოფიან.

ძალზე სქემატური გადმოცემით, ამჟამად, ასეთი სურათია: ხუთი დიდი ჯგუფი, ანუ ოჯახი შეადგენს მექსიკის ინდიელთა ენებს: ხოკა-სიო — უმრავლესობა ამ ჯგუფის ენებზე მოლაპარაკე ხალხები ცხოვრობს ქვეყნის ჩრდილოეთში და აშშ სამხრეთით: ატეკურ-ტანიანური ენები — ყველაზე ცნობილი და დიდი ჯგუფი, რომელიც ამ ოჯახის ენებში შედის ატეკები; მაკრო-ოტო-მანგე — ქვეყნის ცენტრალურ ნაწილში მცხოვრებთა ენა; მია-კიჩუ — ამ ჯგუფის ენებზე ლაპარაკობენ მექსიკის სამხრეთით და გვატემალაში მოსახლე ინდიელი ტომები: ტარასკა — მექსიკის ცენტრალური ნაწილის დასავლეთით მცხოვრებ ინდიელთა ენობრივი ჯგუფი.

ცენტრალურ ამერიკაში წარმოდგენილია ძირითადად მაკრო-ჩიბჩას ჯგუფის ენებზე მოლაპარაკე ინდიელი ტომები. ჰონდურასის ინდიელებში ჭარბობს პაიას და ლენკას ენები, ნიკარაგუაში — მისკიტო და სუმი, კოსტა-რიკაში — ბორუკა, გუეტრო და სხვ.

ანდურ-ეკვატორიული ენების ოჯახს განეკუთვნებიან კ ე ჩ უ ა, ა ი მ ა რ ა და ა რ ა ვ ა კ ის ენები. აქედან, კეჩუას, ანუ კეჩუას ენაზე ლაპარაკობენ პერუს, ეკვატორის, ნაწილობრივ ბოლივიის, აგრეთვე მათი მოსაზღვრე არგენტინისა და ჩილის ინდიელი ტომების უმრავლესობა. აიშარა გავრცელებულია, ასევე ბოლივიასა და პერუში. კეჩუას ენაზე ლაპარაკობდნენ ერთ დროს უდიდესი და უმძლავრესი სახელმწიფოს — ინკების იმპერიის დამაარსებელი ინდიელები. ესლა ამ ენაზე ამერიკაში 13 მილიონზე მეტი ადამიანი ლაპარაკობს და იგი ყველაზე მრავალრიცხოვანია სხვა ინდიელთა ენებს შორის. არავაკის ენაზე კი ლაპარაკობს არანაკლებ 100 ინდიელი ტომი შეტად ვრცელ ტერიტორიაზე, ვენესუელიდან პარაგვაის ჩათვლით.

რეგიონის სამხრეთ ნაწილში, კერძოდ, ჩილის სამხრეთით გავრცელებულია არაუკანების ენა, ანუ მაპუჩე.

რიგი ენებისა გამქრალია და დღეს არ არსებობს. მათ შორისაა ჩონი, ანუ პატაგონური ენები — არგენტინის სამხრეთით და ნაწილობრივ ცეცხლოვან მიწაზე, ალაკალუფი და იაგანი ცეცხლოვან მიწაზე.

ერთ დროს კარიბები მოსახლეობდნენ მდინარეების — შინგუს და ტოპაჟორის ზემო წელზე, ამაზონის სისტემაში. ამჟამად მათი განსახლე-

ბის უმთავრესი ადგილებია მღ. ამაზონის მარცხენა სანაპირო და მღ. ორინოკოს ქვემო დინება. უძველეს დროს ისინი მოსახლეობდნენ ვესტ-ინდოეთში და სწორედ მათგან მიიღო კარიბის ზღვამ თავისი სახელწოდება. აი. მთელ ამ ტერიტორიაზე გავრცელებული იყო და მცირე ჯგუფების სახით ადგილ-ადგილ ახლაც შემორჩენილია, ე. წ. ეე-პანო-კარიბის ენათა ოჯახის ცალკეული ჯგუფები. საერთოდ, ეს ენები ამჟამად მხოლოდ მატერიკზე შემორჩა — გაიანაში, საფრანგეთის გვიანაში, ბრაზილია და ვენესუელაში; ნაწილობრივ — ანდების დასავლეთ ფერდობებზე კოლუმბიაში. სუსტადაა ამ ოჯახის ენები შესწავლილი ამაზონისა და ორინოკოს ზემო წელში, სამხრეთ ამერიკის ცენტრალურ რაიონებში.

თუ შევაჯამებთ ლათინური ამერიკის ავტოქტონური ენების შესახებ ყოველგვ შემოაღნიშნულს, ზოგადად ასეთ სურათს მივიღებთ: ინდიელთა ენების დიდი ნაწილი ან განდევნილია. ან ინტენსიურად განიდევენება შესაბამისი ქვეყნების სახელმწიფო ენების მხრივ. გამონაკლისს წარმოადგენს მხოლოდ ენათა მსხვილი ოჯახები — კეჩუა, აიმარა, მარას ენა და მათთან ახლოს მდგომი ენები. კეჩუას და აიმარას ენებზე ამჟამად მიმდინარეობს სწავლება პერუსა და ბოლივიაში, ამ ენებზე არსებობს ლიტერატურა. ლიტერატურა არსებობს მაიას ენაზეც.

კულტურის ფორმები. ლათინური ამერიკის კულტურას გააჩნია, როგორც ზოგადი, მთელი რეგიონისათვის დამახასიათებელი საერთო უმთავრესი ნიშნები, ისე იგი ხასიათდება დიდი მრავალფეროვნებით, რაც საშუალებას იძლევა ამ ზოგად ცნებაში — ლათინურამერიკული კულტურა, — გამოიყოს ცალკეული კულტურული ოლქები. ჩვეულებრივ, ლათინურ ამერიკაში გამოყოფენ შვიდ ისტორიულ-ეთნოგრაფიულ ოლქს. ესენია: მექსიკურ-ცენტრალურამერიკული, ვესტ-ინდოეთის, კულუმბიურ-ვენესუელური, სამხრეთის ოლქი, ბრაზილიის, პარაგვაისა და წყნარი ოკეანის სანაპიროს ოლქები, სამწუხაროდ, როგორც ეს ერთხმად არის აღიარებული, ამ რეგიონის ინდიელთა მიერ შექმნილი კულტურული მემკვიდრეობიდან ჩვენემდე მხოლოდ მცირე ნაწილია მოაღწია. დანარჩენი კოლონიზატორთა მიერ უმოწყალოდ განადგურდა.

მიუხედავად ამისა, კაცობრიობა დიდადაა დავალებული სწორედ ლათინურამერიკული ტომებისა და მათ მიერ შექმნილი კულტურისაგან. მათ პირველებმა გამოიყენეს დღეს მთელ მსოფლიოში ფართოდ გავრცელებული ისეთი კულტურული მცენარეები, როგორიცაა კარტოფილი, პამიდორი, სიმინდი, ბამბა, მზესუმზირა, კაკაო და მრავალი სხვ. ინდიელებმა პირველებმა დაიწყეს კაუჩუკის წვენის გამოყენება, პირველებმა

გამოყვეს კურარეს (ქვეწარმავალი) შხამი, რომელიც გამოიყენება მედიცინაში და ს.ჯ.

მატერიალური კულტურის საგნებიდან ბევრი ნივთი დამკვიდრდა თანამედროვე ყოფაში, რომელიც ადრე ინდიელების მიერ იყო შექმნილი და გამოგონებული. საკმარისია დავასახელოთ ჰამაკი, რომელიც სწორედ თავისი თავდაპირველი, ინდიელთა სახელწოდებითაა გავრცელებული თითქმის მთელ მსოფლიოში.

მოკლედ შევეხებით ამერიკელ ინდიელთა კულტურის უმთავრეს მონაპოვრებს მექსიკის, პერუს და კოლუმბიის ინდიელთა კულტურების მაგალითზე.

დღეს უკვე გარკვეულია, რომ ჩვენს ერამდე მრავალი საუკუნით ადრე ლათინურ ამერიკაში ცხოვრობდნენ მრავალრიცხოვანი და მალაღანვითარებული ხალხები. მექსიკაში აცტეკების მოსვლამდე ცხოვრობდნენ ტოლტეკები, რომელთაც აგებული ჰქონდათ უზარმაზარი ქალაქები და დიდებული პირამიდები. ტოლტეკებს გააჩნდათ თავიანთი დამწერლობა, იცნობდნენ მათემატიკას და მათვე შექმნეს ზუსტი კალენდარი, საერთოდ, უნდა ითქვას, რომ ყველაზე მნიშვნელოვანი, რაც ესპანელებს მოსვლამდე მექსიკაში არსებულმა ცივილიზაციებმა შექმნა, ესაა ხუროთმოძღვრება. I—IX საუკუნეებში აგებული ტოლტეკების პირამიდები, სასახლეებო, რომლებიც შემკულია შესანიშნავი ბარელიეფებითა და ფრესკებით, დღესაც წარუშლელ შთაბეჭდილებას ახდენს მნახველზე. გარკვეულია ისიც, რომ ტოლტეკებს კულტურამ გავლენა იქონია მოსული აცტეკებისა და მათს ხელოვნებაზე. ცნობილია, რომ თავის მხრივ, ამ უკანასკნელებმა შესანიშნავი ქალაქები და მალაღანვითარებული ხუროთმოძღვრული ძეგლები ააშენეს. განსაკუთრებით ძველი მექსიკის ხელოვნებაში სკულპტურა განვითარდა. მოღწეულია ამ ხელოვნების ბრწყინვალე ნიმუშები, მაღალ დონეზე იყო განვითარებული აგრეთვე ძველმექსიკურ ხელოვნებაში პორტრეტული სკულპტურა. მათს ხელოვნების თვალსაჩინო მონაპოვრადაა მიჩნეული მცირე ტერაკოტული პლასტიკის ნიმუშები.

მაღალ დონეზე მდგარა ძველი პერუს ინდიელთა ხელოვნებაც. მართალია, ძველი მექსიკის ინდიელთაგან განსხვავებით, აქ არქიტექტურა შედარებით სუსტად განვითარდა, მაგრამ გვხვდება დიდებული არქიტექტურული ნიმუშებიც (მაგალითად, ძველი ციხე-ქალაქის — მაჩუპიჩუს ნანგრევები). სამაგიეროდ, ძველ პერუელთა ხელოვნება სახელგანთქმულია ფიგურული და მოხატული კერამიკის ძეგლებით. მოჩიკას კუ-

ლტურის ჰურჭლეული სკულპტურული პორტრეტული გამოსახულებებით მიჩნეულია პორტრეტული ხელოვნების უბადლო ძეგლებად მთელი კოლუმბაძელი ამერიკის ხელოვნებაში.

კოლუმბიაში სკულპტურის მაღალი დონის ძეგლებით გამოჩეულია ინდიელი მუისკების ხელოვნება. მათ შორის კიმბაიას ტომს უკვე სკოდნია ჩამოსხმა, ჰედურობა და ფილიგრანული ხელოვნების სანიშნურო ძეგლების შექმნა. მათთვის ძირითად მასალას წარმოადგენდა ტერაკოტა, ოქრო, ვერცხლი, ამ ორი ლითონის ნაერთი სპილენძთან, რაც განსაკუთრებულ მოწიადლო ფერის ნაერთს იძლეოდა და სხვ. მთელ მსოფლიოშია ცნობილი კიმბაიას ტომის მცირე პლასტიკის ძეგლები — ოქროს ნიღბები, ადამიანთა გამოსახულებანი, რომლებიც მავთულითაა შესრულებული ოქროს ბრტყელ-ბრტყელ ფირფიტაზე, ასევე ცნობილია, მათ მიერ შექმნილი ჰურჭელი და ცხოველთა მცირე ფიგურები.

მეურნეობა. იმ დიდი მრავალფეროვნებიდან, რაც ლათინური ამერიკის ინდიელთა მეურნეობასა და ხელოსნობას ახასიათებდა, შევჩერდებით მექსიკელი ინდიელების მაგალითზე, რადგან მთელი რეგიონის ზოგადი მიმოხილვა მხოლოდ სქემატურ სურათს წარმოგიდგენს, ხოლო ერთი ქვეყნის მაგალითზე მეტია შესაძლებლობა ამ სურათის შედარებით ღრმად განხილვისა.

დღესაც კი, ინდიელთა შედარებით დიდი ჯგუფების თავმოყრის ადგილებში, დიდი ქალაქებისა და სამრეწველო ცენტრებისაგან მოშორებით, ჯერ კიდევ შემორჩენილია ცხოვრების ძველი წესისა და ფორმების ნიშნები. ეს ძველი ფორმები იქამდეა დაცული და შემონახული, რომ ინდიელებში, რომლებიც ბინადრობენ სამხრეთ-აღმოსავლეთის ტროპიკული ტყეების ზონაში, ჯერაც შემორჩენილია გვაროვნული წყობილების ნიშნები. ინდიელთა თემი, როგორც წესი, აქ ზოგჯერ შედგება რამდენიმე გვარისაგან. ეს თემი დიდი ხნის მანძილზე იყო, და რამდენადმე დღესაც რჩება, სამეურნეო და ეთნიკური თვალსაზრისით რამდენადმე იზოლირებულად. მეურნეობა ხშირად ატარებს ჩაკეტილ, ლოკალურ და უფრო მეტი, არსებითად ნახევარაღმართურ ხასიათს. ინდიელთა თემში როგორც ტრადიციულად, ისე მოქმედი კანონმდებლობითაც, საკუთრება მიწაზე გადაეცემა მხოლოდ მემკვიდრეობით. ამასთანავე, ადგილი აქვს მიწის განუწყვეტლივ დაქუცმაცებას პატარ-პატარა ნაკვეთებად. ხშირად მიწის საერთო ნაწილი შედგება რამდენიმე ნაკვეთისაგან, რომლებიც გამოცალკევებულია მათი დანიშნულების ან იმის მიხედვით, თუ რაში შეიძლება მათი უფრო მომგებიანად გამოყენება; მაგალითად, წყა-

ლსატეებთან სხვაზე მეტად ბოსტნეული მოჰყავთ, მთისძირა ნაკვეთე-
ბზე და მთისპირა ფერდობებზე — სიმინდი და ლობიო, ხოლო უფრო
მალა მთის ფერდობები, როგორც წესი, უჭირავს მეტად მწირ საძოვ-
რებს, რომლებიც მთელი თემის საერთო საკუთრებაა.

მექსიკის მიწათმოქმედებაში დღემდე დიდი მნიშვნელობა აქვს სი-
მინდს. იგი, როგორც ცნობილია, აქაურ ინდიელთა ტრადიციული სა-
სოფლო-სამეურნეო კულტურაა. სწორედ მის გაშენება-მოყვანაზე იყო
დამყარებული კოლუმბამდელი ეპოქის მთელი მექსიკის ეკონომიკა. მე-
ორე, ძალზე მნიშვნელოვანი ტრადიციული საკვები სამეურნეო კულტურა
აა ლობიო. დღეს აქ ფართოდ არის გავრცელებული ხორბალიც, გან-
საკუთრებით ქვეყნის ჩრდილოეთ რაიონებში, სადაც იგი ესპანელებმა
შეიტანეს.

ესპანელების მოსვლამდე მექსიკის ინდიელებს მოშინაურებული ჰყა-
ვდათ მხოლოდ ძაღლები და ინდაურები, ხოლო მათ მოსვლას მოჰყვა მე-
საქონლეობის განვითარებაც. საინტერესოა, რომ თუ სოფლის მეურნეო-
ბა მაინც ტრადიციულ, ძველ ინდიელთა მეურნეობის საფუძველზე ვი-
თარდება, მესაქონლეობა უკვე ევროპული, ესპანური მეურნეობის მი-
ხედვითაა მოწყობილი.

მიწათმოქმედებაში გამოყენებული ზომის იარაღები დღეს წარ-
მოდგენილია ძველი, ინდიელების ტრადიციული სასოფლო-სამეურნეო
იარაღებისა და თანამედროვე მანქანების შერწყმის სახით. ძველი იარა-
ღები, ცხადია, მეტად პრიმიტიული, მაგრამ წკრილი გლეხური მეურნეო-
ბისათვის კარგადაა მორგებული, საინტერესოა, რომ კოლუმბამდელი
ეპოქის მექსიკა, ისევე როგორც ლათინური ამერიკის სხვა ინდიელთა
მიწათმოქმედება, საერთოდ არ იცნობდა სახნავ მიწათმოქმედებას და მის
ძირითად იარაღს — გუთანს. ეს იმდენად ტრადიციულია და საუკუნეებ-
ში გამჭდარი ინდიელთა მეურნეობაში, რომ დღესაც კი ბევრგან მიწას
სათხრელი ჯოხებით ამუშავებენ.

აქ არ შეიძლება არ აღინიშნოს მექსიკელთა, და არა მარტო მექსიკე-
ლთა, დღეს ფართოდ გავრცელებული სასოფლო-სამეურნეო იარაღის —
მაჩეტეს შესახებ. ეს არის დიდი ზომის ფართო და მძიმე დანა მრავალ-
მხრივი დანიშნულებისა. მაჩეტეს საშუალებით ათავისუფლებენ მიწის
ნაკვეთებს ტყეების ან ბუჩქნარებისაგან, კრიან შაქრის ლერწამს და სხვ.
და აი, ეს მაჩეტე ლათინურ ამერიკაში გავრცელდა ევროპელთა მოსვლის
შემდეგ; იგი აქ წარმოიშვა ევროპელთა მიერ შემოტანილი ახალი იარა-

ლის ელემენტების საფუძველზე, მაგრამ გახდა სისხლხორცული ადგილობრივი მეურნეობისათვის.

ხ ე ლ ო ს ნ ო ბ ა. მექსიკელ ინდიელთა შორის ფართოდ იყო გავრცელებული სოფლის კუსტარული წარმოება. აქ მისდევდნენ ქვაზე კვეთას, ქსოვას და საიუველირო საქმეს. ხელოსნური წარმოების ერთ-ერთი მაღალსტატუსი დარგი იყო ბუმბულისაგან შედგენილი მოზაიკები: გავრცელებული იყო წრიულფსკერიანი სამეურნეო ჯამ-ჭურჭელი, რომელსაც მეთუნის ბორბლის გამოუყენებლად ამზადებდნენ. რადგან ბორბალი მათთვის საერთოდ უცნობი იყო.

სახლები შენდებოდა და მეტნაწილად ამჟამადაც შენდება სხვადასხვა სახის სამშენებლო მასალისაგან — თიხა, გამოუწვავი აგური. ქვა, ლერწამი და სხვ. სახლების გარეთა კედლებს იუკატანში შელესავენ და შეათეთრებენ. მათი სახურავები ტროპიკულ ზონაში მაღალია, ორ და ოთხფერდა, როგორც წესი, ბზით ან ჩალით გადახურული. ღარიბების სახლებს სარკმელები არა აქვს. საცხოვრებელი ქოხები შედგება თითო სათავესაგან, ანუ ერთი ოთახისაგან და მეტად ღარიბულადაა მოწყობილი. როგორც წესი, იძინებენ ჭილოფზე, ხოლო ქვეყნის სამხრეთ ნაწილში — ჰამაკებზე. სახლის აუცილებელი ჭურჭელია დიდი ზომის დოქი წყლისათვის და ხელსაფქვავეი — მეტატე.

როგორც წესი, სახლშივეა მოწყობილი პატარა საკურთხეველი სანთლებით, მაგრამ ეს უკვე შემოიტანილი ესპანურ-კათოლიკური კულტურისა და რელიგიის გავლენაა.

ბ. მაიას ხალხები, მისი ყოფა და კულტურა

1. ისტორიული და ქრონოლოგიური ხასიათის ცნობები. ძველი და ახალი წელთაღრიცხვების მიჯნაზე პეტენ-იცასტბის ჩრდილო-აღმოსავლეთით წარმოიშვა მაიას უძველესი ქალაქი — სახელმწიფოები. მაიას ხალხი და მისი კულტურა ერთ-ერთია იმ ხუთ კულტურას შორის, რომელიც არქეოლოგიური მასალების მიხედვით ამჟამად ცნობილია ამერიკის კონტინენტზე. მაიას ხალხთა კულტურა განვითარდა თანამედროვე გვატემალის ცენტრალურ ნაწილსა და მექსიკის სამხრეთ-დასვალეთში.

ღანარჩენი ოთხი, აქვეე მაღალი განვითარების კულტურა, რომელიც იმავე ცენტრალურ ამერიკაში წარმოიშვა, შემდეგია: ოლმეკის კულტუ-

რა, რომელიც არსებობდა მექსიკის ატლანტიკურ სანაპიროზე. თანამედროვე ვერაკურისა და ტაბასკოს შტატების ტერიტორიაზე; ტოტონაკის კულტურა, საპოტეკებს კულტურა სამხრეთ მექსიკაში, ხოლო მეხუთე ტოლტეკების კულტურა, რომლის ცენტრში იყო იმდროინდელი მექსიკის უღაღესი ქალაქი ტეოტიხუაკანი.

ხუთავე ამ კულტურას გააჩნდა როგორც ინდივიდუალური, ისე საერთო, ყველასათვის ზოგადი მახასიათებლები. კერძოდ, ხუთივე კულტურას ახასიათებდა მაღალგანვითარებული არქიტექტურა, შესანიშნავი სკულპტურული ძეგლები, მხატვრობა და იეროგლიფური დამწერლობა.

აღსანიშნავია ისიც, რომ ყველა ცნობა ამ კულტურების შესახებ მოპოვებულია არქეოლოგიური გათხრების შედეგად. ამიტომ მხოლოდ პირობითად შეიძლება მათი დაკავშირება იმ ეთნიკურ ჯგუფებთან, რომლებიც მოგვიანებით ცხოვრობდნენ ამ კულტურების გავრცელების ტერიტორიაზე. ამიტომაც, სამეცნიერო ლიტერატურაში ამ არქეოლოგიურ კულტურებს პირობითად უწოდებენ იმ ტომებისა და ხალხების სახელებს, რომლებიც უძველესი დროიდან ცხოვრობდნენ ამ ადგილებში.

ასევე გაურკვეველია თუ რომელია ამ კულტურათაგან უძველესი. არ არის გამორიცხული, რომ ყველა მათგანი ერთდროულად არსებობდა და ვითარდებოდა. კერძოდ, არქეოლოგიური მასალით თვალნათლივ ჩანს, რომ თითოეული ამ კულტურათაგანი ამდიდრებდა ერთმანეთს, ისინი იზოლირებულად არ განვითარებულან. ჩანს, რომ საპოტეკების კულტურას ოლმეკების კულტურის გავლენა განუცდია ან კიდევ, მაიას კულტურის ძეგლებზე ხშირია ტოლტეკების კულტურისაგან ნასესხები მოტივები და სხვ.

ამ კულტურათა შედარებით თანამიმდევრული ცნობები და სხვებზე მეტი მასალა მოიპოვება მაიას კულტურის, მისი ყოფის, მეურნეობის, არქიტექტურის, ლიტერატურისა და დამწერლობის შესახებ. ამიტომაც, ჩვენც სწორედ ამ კულტურას განვიხილავთ.

მაიას კულტურის უმთავრესი ქალაქების — ტიკალის, ვაშაკუნის, ვოლანტუნის, ბალაკბალისა და სხვათა ნანგრევებში აღმოჩენილია დიდი რაოდენობით სკულპტურული სტელები, იეროგლიფური წარწერები ქვებსა და კერამიკაზე. ყველაფერი ეს წარმოადგენს ძვირფას წყაროს ამ კულტურის შესასწავლად.

მაიას ხალხს წესად ჰქონდა ყოველი ოცი წლის გასვლის შემდეგ კირქვის ფილისაგან დამზადებული სტელის აღმართვა, რომელიც დაფარული იყო იეროგლიფური წარწერით. ტექსტის დასაწყისში ყოველთვის

დასმული იყო თარიღი. ამ თარიღების მიხედვით შესაძლებელია გარკვევს რომელიმე ქალაქის არსებობის ქრონოლოგიის შესახებ. გამოთვლილია, რომ უძველესი სტელა აღმართული უნდა იყოს 328 წელს.

მაიას კულტურის უძველეს ცენტრებად მიჩნეულია მდ. უსუმარინტის დასახლებები. აქ აღმოჩენილი უძველესი წარწერები თარიღდება V—VI საუკუნეების დასაწყისით. ირკვევა, რომ მაიას ყველა უძველესი ქალაქი დაღუპულა IX—X საუკუნეებში, რადგან თარიღიანი წარწერები სწორედ ამ დროიდან წყდება. მეცნიერთა ერთი ნაწილი მაიას ქალაქების დაღუპვას მიაწერს საახოო მიწათმოქმედების შედეგად მინდვრების გამოფიტვას, ხოლო მეორე ნაწილი მათი დაცემის მიზეზს ხედავს მტრების შემოსევებში.

ფაქტია, რომ მაიას ცივილიზაციის თვალაპირველი წარმომადგენლები დასაზღდნენ პეტენ-იცას ტბის მახლობლად, სადაც V—VI საუკუნეებში აითვისეს იუკატანის აღმოსავლეთი სანაპირო. სწორედ ამ ადგილებში წარმოიშვა მაიას ქალაქები: ციბანჩე, იჩპაატუნი, ტულუმი, კობა და ჩრდილოეთ იუკატანის უმნიშვნელოვანესი ცენტრი—ქალაქი ჩიჩენ-იცა.

ტოლტეკებმა X საუკუნეში დაიპყრეს იუკატანი და ქალაქი ჩიჩენ-იცაც, რომელიც თავიანთ დედაქალაქად გადააქციეს. XII საუკუნის ჩათვლით ეს ქალაქი აქ წარმოდგენილი პოლიტიკური ერთეულის ცენტრი იყო. XIII საუკუნის ბოლოს ხელისუფლების სათავეში მოვიდა კოკომების დინასტია, რომლებიც თავიანთ წარმოშობას ლეგენდარულ კუკულანიდან იწყებდნენ. ლაქირავეზული ჯარის დახმარებით მათ შეძლეს იუკატანში თავიანთი ბატონობის დამყარება, რომელიც გაგრძელდა XV საუკუნის შუა ხანებამდე. მათი აუტანელი ექსპლოატაციის შედეგად იუკატანში 1441 წელს დაიწყო აჯანყება, რომელმაც ბოლოს და ბოლოს, იუკატანი ცალკეულ პოლიტიკურ ერთეულებად დაშალა. მათ შორის უმთავრესი იყო სამი დიდი ქალაქი: მანი, სოტეტა და იცმალი. მათ შორის მიმდინარე ურთიერთბრძოლები იმით დამთავრდა, რომ 1541—1546 წლებში ესპანეთმა იოლად დაიპყრო და თავის კოლონიად აქცია ეს ტერიტორიები.

2. მე უ რ ნ ე ო ბ ა. მაიას ხალხი მისდევდა საახოო მიწათმოქმედებას. ნოემბერ-მაისის მშრალი სეზონის დროს ტყის ნაკვეთებს ქვის ნაჯახების დახმარებით ასუფთავებდნენ მცენარეულობისაგან, დიდ ხეებს შემოაცლიდნენ ქერქს ან შემოუნთებდნენ ცეცხლს და ამის შედეგად ეს ხეები ხმებოდა. აპრილში ხეებსა და ბუჩქნარს ცეცხლს მისცემდნენ. ამის

შემდეგ ნაკვეთი მზად იყო დასამუშავებლად და მაისშიც აქ თესვას იწყებდნენ.

თესდნენ სხვადასხვა ჯაშის სიმინდს. მათ შორის დიდტაროიანებს, რომელიც 6—7 თვეში მწიფდებოდა და მცირე ტაროიან ჯიშება, რომელიც ბევრად ადრე, დაახლოებით 3 თვეში მწიფდებოდა. მოსავლის აღების დროს სათესლედ შედარებით დიდ ტაროებს გადაარჩევდნენ.

მარცვლეულის შესანახად ქოხის კუთხეში ადგილს გამოყოფდნენ, რომელსაც ნესტისაგან დასაცავად ხის ქერქით ან პალმის ტოტებით გადასურავდნენ. დიდი რაოდენობით მარცვლეულის შესანახად აკეთებდნენ საგანგებო ამბარს.

მიწის ერთი და იმავე ნაკვეთიდან რამდენჯერმე იღებდნენ მოსავალს. 2—3 მოსავლის შემდეგ მიწა იფიტებოდა. ახალი ტყე გადამწვარ ადგილას 6—10 წლის შემდეგ წამოიზრდებოდა, მაგრამ ეს ახალი ნაკვეთები, ნაკლები მცენარეული საფარით, მცირე მოსავალს იძლეოდა. ნაკვეთების გამოფიტვის შემდეგ მოსახლეობა ახალ ადგილზე გადადიოდა.

მაიას ხალხები სიმინდთან ერთად მ-სდეველა პამიდვრის, გოგრის, ლობიოს, ტბილი კარტოფილის (ბატატის), მწვანე პილპლის, კაკაოს, ვანილის, თამბაქოსა და სხვადასხვა ხილს მოშენებდნენ. ტექნიკური კულტურებიდან განსაკუთრებით მნიშვნელოვანი იყო ბამბა, აგავა და ზოგიერთი სხვა მცენარე, რისგანაც აკეთებდნენ თოკს. ცისფერ საღებავს — ინდიგოს მოიპოვებდნენ ზოგიერთი მცენარისაგან, ხოლო წითელს — კოშენილს ერთ-ერთი სახეობის კაქტუსის მწერებისაგან.

მაიას ხალხი ამრავლებდა ინდაურსა და ძაღლებს — მათ ხორცს საკვებად იყენებდნენ. ჯანვითარებული ჰქონდათ მეფუტკრეობა და მათ შორის მისდევენ ველური ფუტკრის თაფლის შეგროვებასაც.

მეთემეები კოლექტიურად ნადირობდნენ, თევზაობდნენ. ნადირობდნენ, უმთავრესად, ირემზე, კურღლეზე, ინდაურებზე და სხვ. სანადიროდ იყენებდნენ მშვილდ-ისარსა და შუბს. ხოლო თევზაობდნენ ბადითა და ანკესით.

ძირითად საკვებს სიმინდი შეადგენდა. სიმინდის გამომშრალ მარცვლებს ალბობდნენ კირწყალში, ხოლო შემდეგ ფქვავდნენ ხელსაფქვავებით. ფქვილს წყლით ზელავდნენ და ცომისაგან ამზადებდნენ თავისებურ სასმელს ან მზისგან გახურებულ ქვებზე აკრავდნენ კვერებს. სიმინდისაგან ამზადებდნენ მრავალსხვა საჭმელსა და სასმელს, ზოგჯერ პილპლისა და კაკაოს შერევით. მათრობელა სასმელს ამზადებდნენ ბალჩეს ხის ფესვებისაგან.

3. საზოგადოებრივი წყობა. გაბატონებული კლასი შედგებოდა წარჩინებული სამხედროებასა და ქურუმებისაგან. წარჩინებულებს ბევრი მონა ჰყავდათ. ისინი ღიდი რაოდენობით ფლობდნენ კაკაოსა და ხილის პლანტაციებს, სკებს, მარილის საბადოებს, არ იხდიდნენ გადასახადებს. ომის დროს წარჩინებულები უნდა ამოცხადებულიყვნენ მმართველთან და დამდგარიყვნენ მისი დროშის ქვეშ. წარჩინებულთა უფლებები მემკვიდრეობითი იყო.

წარჩინებულთა წრის ცალკე ფენას შეადგენდნენ ქურუმები. ქურუმებად ჩვეულებრივ გამოდიოდნენ ქურუმთა შვილები ან წარჩინებულთა უმცროსი ვაჟები — უფროსი ვაჟები მამის მემკვიდრეები იყვნენ. ქურუმები დიდ როლს თამაშობდნენ მაიას ხალხის ყოფა-ცხოვრებაში. მხოლოდ ქურუმები დაუფლნენ კალენდარულ ცოდნას და მათი განკარგულებით წარმოებდა სამიწათმოქმედო საშუალების დაწყება და საერთოდ მიმდინარეობა.

მაიას საზოგადოების ფენას შეადგენდნენ აგრეთვე ვაჭრები. ისინი, ჩვეულებრივ, წარჩინებულთა წრიდან ან გამდიდრებული მეთემეებისაგან იყვნენ. მათ ჰქონდათ საგანგებო სავაჭრო რუკები და მათი საშუალებით გადადიოდნენ საქონლით ერთი ქალაქიდან მეორეში. საქონელი გადაჰქონდათ ქარავნებით. დიდ ქალაქებში გამართული იყო ბაზრები და სატრემროები, რომლებიც გარკვეულ საზღაურს იხდიდნენ. ვაჭრობა წარმოებდა დადგენილ დღეებში, როგორც ქვეყნის შიგნით, ასევე მეზობელ ხალხებთან. უმათავრესი სავაჭრო საქონელი იყო ქსოვილი, სპილენძი, ცვილი, კაჟის იარაღი, მარილი, თევზეული, აგრეთვე მონები. ის ლათონის ნაკეთობანი, რომლებიც იუკატანში არ იშოვებოდა, შემოჰქონდათ მექსიკიდან, ჰინდურასიდან, ნიკარაგუიდან და პანამიდან.

ვაჭრობისას გაცვლის ძირითად ერთეულად გამოყენებული იყო კაკაო: მაგალითად, მონა ფასობდა კაკაოს 100 მარცვლად, კურდღელი — 10 მარცვლად. ხშირად იმავე მიზნით გამოიყენებოდა ნიჟარები, გარკვეული ზომის ქსოვილი, მექსიკური სპილენძის პატარა ნაჭახები და სხვ.

მონათმფლობელობა მაიას ხალხში მნიშვნელოვნად იყო განვითარებული. მონობის ძირითად წყაროს ტყვეები წარმოადგენდნენ. ბუნებრივია, მონათა უმეტესობაც სამხედროებს ჰყავდათ. მონებად აქცევდნენ აგრეთვე ქურდობისა და სხვა დანაშაულისათვის. მონებად გადაიქცეოდნენ მევალები და მიუტანადარი პირები — ობლები და ქმარს გაყრილი ქალები, აგრეთვე ის თავისუფალი მეთემეები, რომლებიც მონებს გაყ-

ვებოდნენ ცოლად ან მონებს შვირთავდნენ ცოლად. მონათა შვილებიც მონებად რჩებოდნენ.

სერთოდ, მაიას სოფლის მცხოვრებლები ქმნიდნენ სოფლის თემს, როქელშიც მრავლად იყო წარმოდგენილი გვაროვნული წყობის გადმონაშთები. მაგალითად, ახალი სათესი ფართობის გაასახუფთაებლად ან სიმინდის დასათესად, მწათმოქმედები, ჩვეულებრივ, ერთიანდებოდნენ ოცკაციან ჯგუფებად. ასეთი ჯგუფის ყოველ დაოჯახებულ მამაკაცს გამოეყოფოდა ცალკე მიწის ნაკვეთი. გარდა ამისა, ყოველ ოჯახს თავისი სახლს მიმდებარედ ჰქონდა ნაკვეთი. ნადირობას, თევზაობას ან კიდევ მარილის მოპოვებას კოლექტიურად ეწეოდნენ. მონაპოვრის ნაწილს გამოყოფდნენ წარჩინებულებისათვის, დანარჩენს იყოფდნენ ჯგუფის წევრებს შორის.

4. ო ჯ ა ხ ი. მაიას ოჯახი, როგორც ჩანს, იდგა გარდამავალ საფეხურზე წყვილადი ოჯახიდან მონოგამიურისაკენ. ქმარს შეეძლო დაეტოვებინა ცოლი. ისევე როგორც, ცოლსაც შეეძლო ქმრის დატოვება და ხელახლა დაქორწინება. მიუხედავად ამისა, ცოლების ცვლას მაინცდამაინც არ იწონებდნენ, ხოლო გარყვნილობა სიკვდილით ისჯებოდა.

საქმროს ხუთი-ექვსი წელი უნდა ემუშავა მომავალი სიზამრის სახლში და თუ იგი არ მოეწონებოდათ, შეეძლოთ მისი გაგდება. მშობლების ქონების მემკვიდრეები მხოლოდ ვაჟები იყვნენ. ქალებს აკრძალული ჰქონდათ რელიგიურ ცერემონიებში მონაწილეობა, ტაძრებში მისვლა, კაცებთან ერთად საქმლის ჭამა და თვით კაცებისათვის ყურებაც კი ქუჩაში.

კაცების ტანსაცმელი შედგებოდა წელზე შემოხვეული ნაჭრის, მოსასხამისა და სანღლებისაგან. ქალები ატარებდნენ ქვედატანს, ხოლო გარკვეულ ადგილებში მკერდზე შემოსახვევსაც. სამკაულებად ხმარობდნენ ხელისა და ფეხის სამაჯურებს. ყურსაკიდებს, ტუჩებსა და ცხვირში ჩასადგმელებს, ყელსაბამებს. ძუძუმწოვარა ბავშვებს ფიცრის ნაჭრების მეშვეობით თავის ქალას უფიწროებდნენ და უბრტყელებდნენ. ბიჭებს სახის კანს უმღღღრავენდნენ, რომ წვერი არ ამოსვლოდათ. გავრცელებული იყო სხეულის ტატუირება და მოხატვა.

5. რ ე ლ ი გ ი ა. მაიას ხალხის სამიწათმოქმედო რელიგიაში დიდ როლს თამაშობდა ჩაყების კულტი — ისინი ითვლებოდნენ წვიმის ღმერთებად და მინდვრების მფარველებად. მაიას პანთეონში უმაღლეს ღვთაებად ითვლებოდა ცმანა, ცის ღმერთი, ხოლო მისი ცოლი — იშიჩელი იყო ნაყოფიერების ქალღმერთი. იცმანა ითვლებოდა ქურუმების

მფარველად, მას მიეწერებოდა დამწერლობის გამოგონება და მეცნიერებათა შექმნა. წარჩინებულ სამხედროთა მფარველი იყო ომის ღმერთი კაკ-უ-პაკატი (ცეცხლოვანი სახე). ვაქრობის ღმერთად მიიჩნევდნენ ევჩუახს, რომელიც ითვლებოდა, აგრეთვე, კაკაოს პლანტაციების მფარველადაც.

ქურუმები მაიას საზოგადოებრივ ცხოვრებაში, ყოფაში, კულტურაში, მეცნიერებასა და განათლებაში უდიდეს როლს თამაშობდნენ. მათ შეიძლება ურთულესი მისტიკური მოძღვრება ღვთაებათა შესახებ. ამ მოძღვრების თანახმად, ოთხი ღმერთი — ხობნელი, კან ციკ ნალი, საკ კიმი და ხოსან ევი, მორიგეობით მართავდნენ სამყაროს. როგორც ჩანს, ამ მოძღვრებაში აისახა უძველესი წარმოდგენები ხელისუფლების მორიგეობით ცვლაში. გვარების მიხედვით ღვთაებათა ასეთი ცვალებადობა შეესატყვისებოდა შესაბამისი გვარის ტოტემს ხელისუფლების ცვლილების კვალდაკვალ.

ქურუმების განსაკუთრებულ კატეგორიას შეადგენდნენ ჩილნები. მორწმუნეებს ისინი პასუხობდნენ ღვთის სახელით. ცნობილი და სახელმძღვანელო ორაკულები მრავალ მლოცველს იზიდავდა.

მაიას წარმოდგენით, არსებობდა ცამეტი ცა, სფერო, ანუ ცის ფენა და ცხრა მიწისქვეშა სამყარო. სამყაროს ოთხივე კუთხეში იყო, ე. წ. „მსოფლიო ხეები“, აღმოსავლეთით წითელი, ჩრდილოეთით თეთრი. დასავლეთით შავი, სამხრეთით ყვითელი. სამყაროს ცენტრში იდგა მწვანე ხე. სამყაროს კუთხეებში, მსოფლიო ხეებზე ცხოვრობდნენ ჩაკები, წვიმის ღმერთები. იქვე იყო წყლით სავსე გიგანტური თასები; როდესაც ღმერთები მათგან წყალს ღვრიდნენ, წვიმა მოდიოდა. ცაში, მწვანე ხის ტოტების ჩრდილში არსებობდა ქალღმერთი იშ ტაბ-ის სამოთხე. ხოლო მიწისქვეშ იყო ჯოჯოხეთი. იმქვეყნიური ცხოვრების ხვედრი განისაზღვრებოდა არა მარტო ამქვეყნად მოქცევის მიხედვით, არამედ სოციალური წარმოშობითაც. მაგალითად, ქურუმები სიკვდილის შემდეგ მესამე ცაში ხვდებოდნენ. მაიას ხალხს მიაჩნდა, რომ სამყარომ გაიარა რამდენიმე ერა და ყოველი მათგანი წარღვნით მთავრდებოდა.

6. დ ა მ წ ე რ ლ ო ბ ა, კ ა ლ ე ნ დ ა რ ი, მ ე ც ნ ი ე რ ე ბ ა, გ ა ნ ა თ ლ ე ბ ა. ძველი და ახალი წელთაღრიცხვის მიჯნაზე, როგორც ჩანს. მაიას ხალხებში წარმოიშვა იეროგლიფური დამწერლობა. უძველესი ცნობილი წარწერები ქვებზე განეკუთვნება IV საუკუნეს. მაიას იეროგლიფური დამწერლობა ძირითადი პრინციპით არ განსხვავდება სხვა იეროგლიფური დამწერლობებისაგან. ტექსტები ამ დამწერლობებით იწე-

რებოდა მაიას ძველ ენაზე, რომელიც მხოლოდ ქურუმებმა იცოდნენ. ქვებზე, გარდა მრავალრიცხოვანი წარწერებისა, რომლებიც ძველი ქალაქების ნანგრევებში მოიპოვება, გადარჩენილია მაიას სამი ხელნაწერი, ძირითადად კალენდარული შინაარსისა. წერდნენ ქალაღზე, რომელსაც ფიკუსისგან ამზადებდნენ და ირმის ტყავის ეტრატზე ბეწვის ფუნჯის მეშვეობით.

მაიას კალენდარიც ჩვენი წელთაღრიცხვის დასაწყისში წარმოიშვა. წელი იწყებოდა ზამთრის ბუნიობით და იყოფოდა 20-დღიან 18 თვედ 5 ღღის დამატებით. თვეების ძველი სახელები აღნიშნავდა ამა თუ იმ სასოფლო-სამეურნეო სამუშაოს. წელთაღრიცხვას მაიას ხალხი იწყებდა მითიური თარიღიდან, როგორც ჩანს, უკანასკნელი წარღნიდან, რომელსაც შეესატყვისება 3113 წელს ჩვენს წელთაღრიცხვამღ.

რიცხვის აღსანიშნავად იყენებდნენ სამ ნიშანს: წერტილს — ერთის გაღმოსაცემად, პატარა განივ ხაზს — ხუთის გაღმოსაცემად და ნიჟარის გაღმოსახულებას, რომელიც ნულს გაღმოსაცემდა. ამ ნიშნების მეშვეობით მათ შეეღლოთ ნებისმიერი რიცხვის ჩაწერა. რადგანაც იყენებდნენ რიცხვების ჩაწერის პოზიტიურ სისტემას, ევრაღკელების მსგავსად, იმ განსხვავებით, რომ მიიღები მიმართავდნენ ოცობით თღლას და რიცღვი იწერებოდა ზემოღან ქვემოთ. ყველაზე ქვედა ციფრი აღნიშნავდა ერთეულს, ქვემოღან მეორე — ოცეულს, ქვემოღან მესამე — ათასეულს და ა. შ.

მაიას ასტრონომებმა გამოთვალეს წღის ხანგრძლივობა ერთი წუთის სიზღსტით, ე. ო. უფრო ზღსტად, ვიღრე ამეამად მიღებულ გრიგორიანულ კალენდარშია. მათ შეეღლოთ გამოთვალათ მზის დაბნელება, მთვარისა და პღანეტების მოქცევა.

მღიღარი ცნობებია მოღწეული მაიას ხალღში მეღციინის განვითარების შესახებ. იგი დაკავშირებული იყო ბოტანიკის განვითარებასთანაც, რადგან წამღებს ჩვეულღბრივად მცენარეებისაგან ამზადებდნენ. ქურუმებისა და წარჩინებულთა შვიღებს, როგორც ჩანს, ასწავლიდნენ ასტროლოგიას, რომელიც ასტრონომიის ეღეშენტებსაც შეიცავდა, რადგან საღვირო იყო კალენდრის შეღგენა, მზის დაბნელების და სხვა ასტრონომიული მოვღენების გამოთვღა; ასწავლიდნენ ისტორიას, მითოლოგიას, სხვადასხვა რელიგიურ წეს-ჩვეუღებს.

7. ლ ი ტ ე რ ა ტ უ რ ა. შეიღღება ითღვას, რომ ეღსანური დაღყოღბების შეღღეგად განადღურდა მაიას სულიერი და მატერიალური კულტურის ძეგღები, განსაკუთრებით ლიტერატურული ძეგღები. მაიას ლი-

ტერატურიდან ფაქტობრივად შემონახულია მხოლოდ ჩილამ ბალამის წიგნები — მაიას ენაზე ესპანური ანბანით ჩაწერილი სხვადასხვა შინაარსის სტელისა და წარმოშობის ერთმანეთთან დაუკავშირებელი და ხშირად გაუგებარი ტექსტები.

ჩილამ ბალამის წიგნები შეიცავს კალენდარულ ტექსტებს — შენიშვნებს დღეების, თვეების შესახებ. ისინი, ფაქტობრივად, ქურუმულ ასტროლოგიას, ხოლო უმეტეს შემთხვევაში ხალხურ დაკვირვებებს წარმოადგენენ. წიგნებში წარმოდგენილია რამდენიმე მოკლე ქრონიკაც უმთავრესი მოვლენების გადმოცემით, წინასწარმეტყველური ტექსტები და ერთი ეპიკური სიმღერაც ქ. ჩიჩენ-იცას მტრისაგან დაპყრობის შესახებ.

როგორც ჩანს, მაიას ხალხში ფართოდ იყო გავრცელებული დრამატურგია. თეატრალური წარმოდგენებისათვის აშენებდნენ სპეციალურ ნაგებობებს, ჰყავდათ პროფესიონალი მსახიობები, რომლებიც დიდი ოსტატობით გამოირჩეოდნენ, თამაშობდნენ, ჩვეულებრივ, ნიღბებში. არ შემონახულა არც ერთი დრამატული ნაწარმოები, მაგრამ ცნობილია ზოგიერთი კომედიის სახელწოდება; მაგალითად, „სხვის კმაყოფაზე მყოფი“, „დოქების გამყიდველი“ და სხვ.

8. ხ უ რ ო თ მ ო ძ ღ ვ რ ე ბ ა და ხ ე ლ ო ვ ნ ე ბ ა. ესპანელთა დაპყრობების შედეგად განადგურდა მაიას ხალხის მდიდარი ხუროთმოძღვრება, ხელოვნების ძეგლები, მხოლოდ ზოგიერთი პირამიდები, ქვის სტელები და რელიეფები და ფრესკათა უმნიშვნელო ფრაგმენტები გადაურჩა ქამთასვლას, მაგალითად, საფეხურებიანი პირამიდები, რომელთა თავზე ტაძრებია აგებული, სასახლეები, ობსერვატორიები, სტადიონები, საცეკვაო ბაქნები, თაღები და კოლონადები.

ნაგებობათა ფასადებს შუაში და ზემოთ ამკობდნენ რთული რელიეფური ჩუქურთმებით. მაგალითად, ქ. უშმალის სახლებსათვის დამახასიათებელი იყო გეომეტრიული არქიტექტურული ორნამენტი, მრავალი სვეტი და ნახევარსვეტი. ტოლტეკური პერიოდის ნაგებობები ქალაქ ჩიჩენ-იცაში შემკული იყო ადამიანებისა და ცხოველების, განსაკუთრებით ქვეწარმავლების სტილიზებული გამოსახულებებით.

მაიას ხალხის რელიეფებისათვის დამახასიათებელი იყო შემდეგი სტილი — თავი და ფეხები გამოსახული იყო პროფილში, ხოლო ტანი პირდაპირ. შემდეგში შეიქმნა ისეთი რელიეფებიც, სადაც ფიგურები მთლიანად იყო გამოსახული ან პროფილში, ან ანფასში.

მრავალ რელიეფზე წარმოდგენილია რთული სცენები — ტყვეება

მმართველის წინაშე, მმართველი ტახტზე გარშემო წარჩინებულებით და სხვ. ეს გამოსახულებანი გამოირჩევა არაჩვეულებრივი გამომსახველობითა და რეალიზმით. შემორჩა მრავალი ქანდაკების შესანიშნავი ნიმუშები; მათ შორისაა სიმინდის ახალგაზრდა ლეერთის ფიგურა ქ. კოპანო-დან.

მაიას ფერწერის ყველაზე მნიშვნელოვან ნიმუშად ითვლება ბონამპაკის ფრესკები, რომლებიც VIII საუკუნით თარიღდება. მათზე გამოსახულია საომარი სცენები. ბევრი მათგანი მისდევს გამოსახვის ტრადიციულ, პირობით ფორმას. ამ ფრესკებზე ვხვდებით აგრეთვე სხვადასხვა სახის დინამიკურ პოზას, რომლებიც ყოველგვარი პირობების გარეშე უკიდურესი რეალისტურობითა და გამომსახველობით გადმოცემენ შემსრულებლის ჩანაფიქრს.

§ 8. აფრიკის ხალხები

ა. გეოგრაფიულ-დემოგრაფიული ვითარება. დედაქალაქის სხვა კონტინენტებს შორის აფრიკა გამოირჩევა გეოგრაფიული მდებარეობით — ეკვატორი მას ორ. თითქმის თანაბარ ნაწილებად ყოფს და მისი ტერიტორია როგორც ჩრდილოეთით, ისე სამხრეთით გადაჭიმულია სუბტროპიკულ განედებამდე. ფართობით აფრიკა მეორე ადგილზეა ევრაზიის სუბერკონტინენტის შემდეგ და უჭირავს 30,3 მილიონი კვ. კმ. ფართობი, რაც დედაქალაქის ხმელეთის 1/5 შეადგენს.

აფრიკის კონტინენტი გამოირჩევა მრავალფეროვანი გეოკრაფიული პირობებით, მდიდარი ფლორითა და ფაუნით, მინერალური და მათ შორის სათბობენერგეტიკული საბადოებით, ნედლეულით, დიდი ოლენობის ტყის, მიწისა და წყლის რესურსებით. აფრიკაში ცხოვრობს დედაქალაქის მოსახლეობის 10% და შეადგენს თითქმის 500 მილიონ ადამიანს. მის ტერიტორიაზე არსებობს 50-ზე მეტი სახელმწიფო.

ძველი და ახალი წელთაღრიცხვების მიჯნაზე აფრიკაში, როგორც ჩანს, 30—40 მილიონი ადამიანი ცხოვრობდა, რაც მაშინდელი მოსახლეობის 18% უნდა ყოფილიყო. XVI საუკუნის დამდეგიდან, როდესაც დაიწყო მონების გაყვანა ამერიკასა და აზიაში, აფრიკის მოსახლეობის რიცხვმა იკლო. XVII—XVIII საუკუნეებში, მონებით ვაჭრობის გამო, აფრიკის მოსახლეობის დანაკარგმა, ზოგიერთი გამოანჯარიშებით, შეადგინა 100 მილიონი ადამიანი.

მონებით ვაჭრობამ, ადგილობრივი მოსახლეობის ამოწყვეტამ, აუტანელმა კოლონიზატორულმა ჩაგვრამ, იძულებითმა შრომამ ევროპელთა პლანტაციებში და ხშირმა შიმშილმა, დიდად შეაფერხა მოსახლეობის ზრდის ტემპი. ზოგიერთ ადგილებში, მაგალითად, ყოფილ ბელგიის კონკოში, თანამედროვე ზაირში, იგი აბსოლუტურად შემცირდა. XX საუკუნის დასაწყისისათვის აფრიკის წილი მსოფლიოს მოსახლეობაში შემცირდა 2-ჯერ და მეტად, 7,8%-მდე; ხოლო 1800—1900 წლებში მოსახლეობა გაიზარდა მხოლოდ 1,3-ჯერ, ანუ 130 მილიონამდე, მაშინ, როდესაც მთელი დედამიწის მოსახლეობა ამავე პერიოდში გაიზარდა 1,8-ჯერ.

XX საუკუნის შუა წლებიდან დაიწყო აფრიკის მოსახლეობის სწრაფი ზრდა. 1920 წელს თუ იგი 120 მილიონს შეადგენდა, 1950 წელს — 220 მილიონი გახდა, ხოლო 1981 წელს — 470 მილიონი; 1985 წელს აფრიკის მოსახლეობამ 500 მილიონს გადააჭარბა; თვლიან, რომ 2000 წლისათვის იგი 1 მილიარდს მიაღწევს.

ჯერ კიდევ XX საუკუნის 50-იანი წლების დასაწყისისათვის თითქმის მთელი აფრიკის მოსახლეობა კოლონიური რეჟიმის ქვეშ იმყოფებოდა. მხოლოდ სამ ქვეყანას — ეთიოპიას, ლიბერიას და ეკვადორს გააჩნდა სახელმწიფოებრივი დამოუკიდებლობა. 50-იანი წლების დასასრულს აფრიკაში უკვე 9 დამოუკიდებელი სახელმწიფო იყო, ხოლო 1960 წელს მათი რიცხვი 26-მდე გაიზარდა. 1980 წლის დასაწყისისათვის აფრიკაში უკვე 50 დამოუკიდებელი სახელმწიფო იყო, რომელთაც კონტინენტის ტერიტორიის 96% ეკავათ და რომლებშიც მოსახლეობდა კონტინენტის მცხოვრებთა 94%. 90-იანი წლების დასაწყისისათვის აფრიკაში უკვე კოლონიური სახელმწიფოები აღარ იყო, თუ არ ჩავთვლით ევროპის ზოგიერთი სახელმწიფოების, მაგალითად, ესპანეთის უმნიშვნელო სამფლობელოებს კონტინენტის სხვადასხვა ადგილას.

ა ფ რ ი კ ი ს რ ა ს ე ბ ი. გასული საუკუნის ისტორიული მეცნიერების ტრადიციების შესაბამისად, რომლის მიხედვითაც მსოფლიოს ხალხები იყოფოდა ისტორიულ და არაისტორიულ ხალხებად, აფრიკის ხალხების შესწავლას, რომლებიც მეორე ჯგუფში შეჰყავდათ, თითქმის არავითარი ყურადღება არ ექცეოდა — ითვლებოდა, რომ მათ კაცობრიობის კულტურის განვითარებაში არავითარი წვლილი არ მიუძღვოდათ. ასე იყო ეს XIX საუკუნის ბოლოსაც. იმ დროის არქეოლოგები დარწმუნებულნი იყვნენ, რომ აფრიკის კონტინენტის ხალხებს ქვის ხანა არც გაუვლიათ და ხისგან დამზადებული იარაღებიდან პირდაპირ

გადავიდნენ რკინის იარაღების მოხმარებაზე ძველი აღმოსავლეთის, ხმელთაშუაზღვისპირეთისა და სამხრეთ-აღმოსავლეთი აზიის ხალხების გამოცდილების გაზიარების გზით.

ამჟამად აფრიკის კონტინენტზე დადასტურებულია კაცობრიობის განვითარების თითქმის ყველა რგოლი; ხოლო ფრანგი არქეოლოგის — არამბურის მოსახრებით, აფრიკის ტერიტორიაზე წარმოდგენილია კაცობრიობის განვითარების ყველა ეტაპი. მაგრამ, მოუხედავად ამისა, მრავალი კერძო საკითხი ჯერ კიდევ შესასწავლია და გასარკვევი.

მითუმეტეს, რომ აფრიკის მოსახლეობის ეთნოგენეტიკურა პრობლემებზე მრავალია და თავისებური — კონტინენტის ჩრდილოეთში გავრცელებული იყო ევროპეიდული მოსახლეობა, საპარის სამხრეთით უმრავლესობას შეადგენდნენ დიდი ნეგროიდული რასის წარმომადგენლები, ხოლო უფრო სამხრეთით გავრცელებული იყო სამხრეთაფრიკული, ანუ ბუშმენური და პოტენტოტური ლოკალური რასის მოსახლეობა. ზოგიერთი მოსახრებით, ეს მოსახლეობაც დიდი ნეგროიდული რასის შემადგენელი ნაწილი იყო.

აფრიკის რასებისა და მისი მოსახლეობის ეთნოგენეზის საკითხების სირთულის მაჩვენებელია ისიც, რომ აფრიკის მკვიდრი მოსახლეობის, ნეგროიდების წარმოშობასაც ერთ დროს აზიის კონტინენტს უკავშირებდნენ. ამ მხრივ დამახასიათებელია XIX საუკუნის დასასრულისა და XX საუკუნის დამდეგის გერმანელი გეოგრაფის ფრანც შტულმანის მოსახრებები, რომელიც თვლიდა, რომ თავდაპირველად კონტინენტი დასახლებული იყო ჯუჯა ადამიანებით, რომლებიც დღეს პიგმეების და ბუშმენების სახითაა წარმოდგენილი. როგვიანებით სამხრეთ-აღმოსავლეთ აზიიდან აფრიკაში შეიჭრნენ მუქკანიანი ნეგრიტები — თანამედროვე სუდანელების წინაპრები, ხოლო მრავალი საუკუნის შემდეგ მათ მოჰყვნენ პროტოქამიტები.

იმავე ფრ. შტულმანის მიხედვით, ძვ. წ. VI ათასწლეულში აფრიკაში აზიიდან დაიწყო ღია ფერის კანიანი ქამიტების მიგრაცია, რომელთაც იგი თვლიდა ხმელთაშუაზღვისპირეთის წინაევროპეიდული მოსახლეობის — პელაზგების, ლიგურების, იბერების და სამხრეთ ევროპის სხვა ხალხების წინაპრებად. საკუთრივ აფრიკაში ამ ქამიტების შთამომავლებად იგი თვლიდა კონტინენტის ჩრდილო-აღმოსავლეთის მოსახლეობას — სომალელებს, ორომოელებს, ნილოტებს, ხაუსას და სხვებს; მათვე აკუთვნებდა სამხრეთ აფრიკის პოტენტოტებს. პროტოქამიტების ქამი-

ტებთან და ნეგრიტებთან შერევის გზით წარმოიშვნენ ოანტუს ხალხები. მათში გამოიყოფოდა „ძველი ბანტუს“ ტომები, რომლებიც მსხვილი რქოსანი პირუტყვის მოშენებას მისდევდნენ.

ქამიტებია გადმოსახლება უკვე ძვ. წ. V ათასწლეულში, მოჰყვა სემიტების გადმოსახლება, რომლებმაც შექმნეს ძველი ეგვიპტის კულტურა და თან მოიტანეს ბრინჯაოს იარაღები, გუთნით ხენა და მარცვლეული კულტურები — ქერი, ხორბალი და სხვ.

კონტინენტზე ერთ-ერთი უკანასკნელი მიგრაციული ტალღა იყო არაბების მოსვლა, რომელთაც მოიტანეს ისლამური კულტურა თავისი წეს-ჩვეულებებით, არქიტექტურით, დამწერლობით და სხვ.

აფრიკის კონტინენტზე მოსახლეობის მიგრაციის ამ ჯაჭვის ბოლო რგოლად მიჩნეული იყო ევროპელების მიერ მისი ათვისება, ხოლო თვით აფრიკელები წარმოიდგინებოდნენ დამოუკიდებელი შემოქმედებით მოღვაწეობისადმი უძლურ არსებებად. ეს შეხედულებები დამახასიათებელი იყო ვიქტორიანული ეპოქისათვის, როდესაც ხდებოდა აფრიკის კონტინენტის ინტენსიური კოლონიური ათვისება.

მთელი რიგი მეტად გამოჩენილ პალეონტოპოლოგების აღმოჩენების შედეგად, XX საუკუნის 20-იან წლებში და მომდევნო ხანებში, ძირეულად შეიცვალა ეს შეხედულებანი და დამოკიდებულება აფრიკის მკვიდრი მოსახლეობისა და მისი ეთნოგენეზის მიმართ. მართლაც, პალეონტოპოლოგების — რაიმონდ დარტის, რობერტ ბრუმის, ლუის ლიკის, მერი ლიკის, რობერტ ლიკის, კამილ არამბურასა და სხვათა გამოკვლევებით გაირკვა, რომ სწორედ აფრიკაშია მიკვლეული კაცობრიობის წარმოშობის ნაშთები და ასევე უძველესი კულტურული ფორმები. სწორედ ასეთ თვალსაზრისს ავითარებს აფრიკის არქეოლოგიის უდიდესი თანამედროვე სპეციალისტი — დენსმონდ კლარკი, რომელიც მიიჩნევს, რომ პირველ წარმატებებს კულტურის ისტორიაში კაცობრიობა სწორედ აფრიკის ხალხებს უნდა უმაღლოდეს.

იარაღის გააზრებული დამზადების უძველესი ნიმუშები აღმოჩენილია აღმოსავლეთ აფრიკაში და თარიღდება 2 მილიონ და 2,6 მილიონ წლებს შორის. ამ ფაქტის მნიშვნელობა ცხადი გახდება თუ გავიხსენებთ, რომ აფრიკის გარეთ, სამხრეთ-დასავლეთ აზიაში, უბედიასა და იორდანიაში აღმოჩენილი უძველესი მსგავსი მასალის ასაკი განისაზღვრება სულ 700 ათასი წლით.

აღმოსავლეთ აფრიკაში მოპოვებული ეს აღმოჩენები, რომლებიც ყოველწლიურად ახალი მასალებით მდიდრდება, თვალნათლივ ამტკიც-

ცებს, რომ აფრიკა წარსულში კაცობრიობის ვანაპირა მხარეს არ წარმოადგენდა; ამტკიცებს იმას, რომ სწორი ყოფილა ჩ. დარვინი, რომელიც აღადმიანის სამშობლოდ, მისი წარმოშობის ადგილად აფრიკას მიიჩნევდა.

ანთროპოლოგიური ტიპები. არსებობს აფრიკის ხალხთა სხვადასხვა ანთროპოლოგიური კლასიფიკაცია, რომლებიც ხშირად ერთმანეთის საწინააღმდეგოა. საქმეს რამდენადმე ართულებს ისიც, რომ ჩვენ ამჟამადაც არ გავგაჩნია დაზუსტებული მონაცემები იმის შესახებ, თუ რამდენი ხალხი ცხოვრობს აფრიკაში. მიუხედავად ამისა, რამდენადმე განზოგადებული ანთროპოლოგიური კლასიფიკაციის წარმოდგენა, ცალკეული ანთროპოლოგიური ტიპების გამოყოფა მაინც შესაძლებელია.

პირველ რიგში, ამის საშუალებას იძლევა ანთროპოლოგიური კლასიფიკაციის ასევე რამდენადმე განზოგადებული კრიტერიუმების შერჩევა, რომელთა მიხედვით შესაძლებელია თვით ანთროპოლოგიური ტიპების გამოყოფა. მიჩნეულია, რომ ანთროპოლოგიური კლასიფიკაცია შესაძლებელია ორი ნიშნის — ფენოტიპისა და გენოტიპის მიხედვით. პირველ შემთხვევაში ამოსავალია გარეგანი იერი და ჩონჩხის აგებულება, ხოლო მეორე შემთხვევაში კლასიფიკაციის საფუძველია გენეტიკური ნიშნები. ამავე დროს, ეს მეორე ნიშნები ჭერ კიდევ არასაკმარისადაა შესწავლილი, ამიტომაც, ჩვენს დროშიც კი, აფრიკის ხალხთა სხვადასხვა კლასიფიკაციის საფუძველად აღებულია ფენოტიპური ნიშნები, ე. ი. ნიშნები გარეგანი იერისა და ჩონჩხის აგებულების მიხედვით, ანუ მოკლედ — ფიზიკური ტიპის მიხედვით.

ფიზიკური ტიპის ძირითადი ნიშნები, რომლებიც თაობებს გადაეცემა და რომელთა მიხედვით წარმოებს კლასიფიკაცია, შემდეგია: კანის ფერი, თავის, სახის, ცხვირის, თმის ფორმა, სიმაღლე, თვალების ფერი. ამ ნიშანთა ერთობლიობის გათვალისწინებით შემდეგ სურათს ვლერბულობთ:

მთელი ჩრდილოეთი აფრიკა წარმოადგენს ევროპეიდული რასის გავრცელების ზონას. საზღვარგარეთელი მეცნიერები მას ჩვეულებრივ კავკასიურ რასას ეძახიან. საბჭოთა ანთროპოლოგიაში ამ რასის აღსანიშნავად დამკვიდრებული იყო და არის ი. როგინსკის ტერმინი ინდო-ხმელთაშუაზღვისპირული. ზოგიერთი მკვლევარი გამოყოფს ხმელთაშუაზღვისპირეთის ქვერასას, რომელიც შედის დიდ ევროპეიდულ რასაში. ხმელთაშუაზღვისპირეთის ქვერასა ხასათდება ღია ფერის, მაგრამ ამასთანავე, საკმაოდ მუქი შეფერილობის კანით, თავის მოგრძო ფორ-

მით, ანუ დოლიხოცეფალით, ვიწრო სახით, მკვეთრად გამოწეული ცხვირით, მუქი ტალღოვანი თმით, მუქი ფერის თვალებით. მათი სიმაღლე საშუალოდ 165—170 სმ.

ამასთანავე, აღსანიშნავია ისიც, რომ ეს დახასიათება ხმელთაშუაზღვისპირული ქვერასისა ერთობ პირობითია. მაგალითად, ალყირისა და ტუნისის არაბებისა და ბერბერების რასობრივი შემადგენლობის შესწავლა გვიჩვენებს, რომ მათში მრავლად გამოიყოფა ლოკალური ვარიანტები. კანის მუქ ფერთან ერთად, რომელიც მათთვის საერთო ნიშანია, ისინი განსხვავდებიან თვალების ფერით. კერძოდ, ჩრდ. მაროკოს ბერბერებს შორის გვხვდებიან ღია ფერის თვალებიანებიც. ასევე, მართალია ბერბერებისთვის ზოგადად ტიპურია თმის მუქი ფერი, ცალკეულ ჯგუფებს შორის გვხვდება ერთეულები საკმაოდ ღია ფერის თმებით. ყველაზე მეტად სხვაობა თავს იჩენს სიმაღლეში. თავიც ყოველთვის არ არის წაგრძელებული; მაგალითად, ალყირის ბერბერების ცალკეული ჯგუფები ბრაზიკეფალობით, ანუ მრგვალთავიანობით ხასიათდება.

კაიროს ჩრდილოეთით, ნილოსის დელტის მოსახლეობა შერეული ხასიათისაა. აქ უძველესი დროიდან ადგილი ჰქონდა ხალხთა შერევას — ბერძნების, იტალიელთა, სირიელთა, ებრაელების, არაბების, თურქების, ალბანელების და სხვათა.

ზემო ეგვიპტის მოსახლეობას კაიროდან ასუანამდე, პირიქით, დღემდე შენარჩუნებული აქვს უძველესი სახე ძველი ეგვიპტელებისა. მათი დამახასიათებელი ნიშნებია მტკიცე აგებულება, დიდი სიმაღლე, კანის მუქი ფერი.

იღფუს სამხრეთით მოსახლეობის ანთროპოლოგიური ტიპი იცვლება. აქ უკვე იგრძნობა ნუბიური ნეგროიდული ტიპის სიჭარბე, რომელიც გავრცელებულია მთელ ზემო ნუბიაში ნილოსის დაბლობის სამხრეთით ასუანის კაშხალიდან. კონტინენტის დასავლეთ ნაწილშიც, მაროკოს სამხრეთით, ასევე შეიმჩნევა ნეგროიდული ტიპების სიჭარბე, რომელთა წარმოშობა ყოველთვის არაა მთლად ნათელი; მათი ნაწილი არაბ-ზანგთა შთამომავლებია, რომელთა წინაპრები სუდანიდან არიან გადმოყვანილები, მაგრამ შესაძლებელია, რომ ამ ჯგუფებს შორის ზოგიერთი ძველი, წინაისტორიული საპარის მოსახლეობის ნაწილს შეადგენენ.

საპარის მოსახლეობა — ტუარეგები, რომლებიც ბერბერულ ენაზე მეტყველებენ, გამოირჩევიან შედარებით ღია ფერის კანით, დიდი სიმაღლით, გამხდარი აგებულებით, წვრილი ძვლებით, გრძელთავიანობით.

მათ შორის ასევე ხშირად გვხვდება ნეგროიდულ რასასთან შერეული ტიპები, განსაკუთრებით სამხრეთის ჯგუფებში — იულემიდენის ტუარეგებში.

ნეგროიდული რასა აფრიკაში გავრცელებულია საჰარის სამხრეთით — სუდანიდან კონტინენტის დასასრულამდე. საყოველთაოდ ცნობილია მისთვის დამახასიათებელი ძირითადი ნიშანი — კანის მუქი ფერი. ქვეყნის სახელწოდება სუდანიც ხომ „შავს“ (არაბ. „სუდ“) ნიშნავს. ყველაზე უფრო მუქი ფერის კანი აქვთ კონტინენტის უკიდურეს დასავლეთით მოსახლე ხალხებს — ატლანტის ოკეანის სანაპიროს გაყოლებით, მდ. სენეგალის სამხრეთით; კერძოდ, ვოლოფების კანის ფერი მოლურჯო შავია. ეს მაღალი „შავი გიგანტები“ წარმოადგენენ მკვეთრად სპირისპირო ტიპს უდაბნოების მცხოვრებ გამხდარ ევროპეიდ ბერბერებთან და არაბებთან შედარებით.

ნეგროიდული რასა, რა თქმა უნდა, რამდენიმე, ცალკეულ ქვერასებად იყოფა. ერთი მათგანია ნილოსის ზემო დინებაში მოსახლე მრავალრიცხოვანი ნილოტური ქვერასები. ესენია ბაჰრ-ელ-გაზალიშის ქაობებში და თეთრი ნილოსის ნაპირებზე მცხოვრებნი, რომლებიც ქმნიან ნეგროიდული რასის განსაკუთრებულ ქვეტიპს და ისინი გამოირჩევიან კანის განსაკუთრებულად მუქი ფერით.

კანის ეს შეფერილობა მერყეობს მოლურჯო შავიდან — ვოლოფებსა და ნილოტებში, ღია მოყავისფრომდე — ტროპიკული ტყეების მაცხოვრებლებში. კანის მუქი შეფერილობა აიხსნება განსაკუთრებული პიგმენტით — მარცვლოვანი ნივთიერება მელანინით, რომელიც აკავებს თვალით უხილავ ულტრაიისფერ სხივებს და ორგანიზმს იცავს მზის რადიაციისაგან.

ნეგროიდული რასის თავის ფორმა დოლიხოკეფალურია. სახე აღბეჭდილია პროგნათიზმის, ე. ი. ყბის წინ წამოწევის ნიშნით. მაგრამ ნილოტებში ეს ნიშანი ხშირად არ შეინიშნება. ნეგროიდული რასის მეტად დამახასიათებელი ნიშანია განიერი ცხვირი და ძალზე დაბალი ცხვირის კეხი. ე! ნიშანი განსაკუთრებით დამახასიათებელია ზემო გვინეის — ლიბერიიდან კამერუნამდე ტერიტორიაზე მოსახლე ხალხებისათვის. ნეგროიდული რასის დამახასიათებელ ნიშნად ითვლება აგრეთვე სქელი ტუჩები, ხვეული, ხუჭუჭა თმები, რომელიც თავს იცავს მზის სხივებისაგან; ტანზე და სახეზე თმის სუსტი საფარველი აქვთ, კიდურები ტანთან შეფარდებით უფრო გრძელია, ვიდრე ევროპეიდებში. განსაკუთრებით გრძელი და წვრილი ხელები შეინიშნება სავანის ხალხებში, სუდანის და-

საელეთით — ტუკულერებში, აგრეთვე ოილტვებში. თვალების ფერა, თვით გუგისა მუქია.

სიმაღლის მიხედვით ნეგროიდული რასის ხალხები მეტად სხვადასხვაკვარია. საშუალოდ ყველანი 165 სმ მეტი სიმაღლისაა, მაგრამ ტროპიკულ ტყის ხალხები გამოირჩევიან დაბალი ტანით — 140 სმ, მაშინ როდესაც სავანის მცხოვრებნი ძალზე მაღლებია. მაგალითად, ნილოტები საშუალოდ 180 სმ-ზე დაბლები არ არიან; ბენინის ჩრდილოეთ ნაწილში ზოგიერთ ჯგუფში საშუალოდ სიმაღლე 185 სმ და მეტს აღწევს. ძალზე მაღლებია ვოლოფები და ტუკულერები. პირველნი გამოირჩევიან ათლეტური აგებულებით, განიერი მხარბეჭით. მათგან განსხვავებით გასაოკრად ტანადი და ნატიფი აგებულებით გამოირჩევიან ტუკულერები და საპილის სხვა ხალხები, ასევე აფრიკის ყველაზე მაღალი ხალხები — ტუტსები, ჰიმა და სხვ. მათი საშუალო სიმაღლე აღწევს 180—200 სმ.

ნეგროიდული რასისათვის დამახასიათებელი მთელი ეს ნიშნები ჩამოყალიბდა ცხელ ეკვატორიალურ სარტყელში ცხოვრების პირობებში. კანქვეშა ფენებში მათ წარმოექმნათ ჰარბი მელანინი, მეტად განუვითარდათ საოფლე ჯირკვლების სისტემა, რომელიც ასევე კარგად იცავს კანს მზისა და გადახურებისაგან, ვიდრე ეს ღია ფერის ევროპელებშია. კანის შეფერილობა სხეულზე არაერთგვაროვანია; უფრო მუქია კანი ზურგსა და კეფაზე, სადაც იგი იცავს ნერვული სისტემის უმნიშვნელოვანეს ნაწილს.

ნეგროიდების კანის დამახასიათებელ თავისებურებას წარმოადგენს სტენოთერმია, ანუ დიდი მგრძნობიარობა ტემპერატურის ცვალებადობისადმი. აფრიკელები მეტად მგრძნობიარენი არიან აცივებისადმი. ამ მგრძნობიარობის ქვეშ ექცევიან ის ევროპელები, რომელთაც დიდი ზნით უხდებათ ცხოვრება ტროპიკებში, მაგრამ მათში იგი მემკვიდრეობითად არ გადაიქცევა, მაშინ როდესაც ნეგროიდებში წამოადგენს ერთ-ერთ რასობრივ ნიშანს და შენარჩუნებული აქვთ თვით ჩრდილოეთ ამერიკაში გადასახლებულ ზანგებსაც.

დიდი ნეგროიდული რასის აფრიკული ნაწილი იყოფა ნეგრულ, პიგმეურ და ბუშმენურ რასებად, რომელთაც, ზოგიერთი თვალსაზრისით, მიეკუთვნება ეთიოპური რასაც და, რომელიც ითვლება კონტაქტურ, ანუ შუალედური რასების ჯგუფში. მეცნიერთა ნაწილი მას მიიჩნევს ცალკე რასადაც. ეთიოპური რასა გავრცელებულია აფრიკის ჩრდილო-აღმოსავლეთ ნაწილში, ეგვიპტის სამხრეთით, სუდანის აღმოსავლეთით და სამხრეთში ტანზანიის ჩრდილოეთ ნაწილებამდე.

ეთიოპური რასა გამოირჩევა მუქი, მაგრამ მოწითალო შეფერილობის კანით. სახისა და ცხვირის ფორმით ეთიოპელები უფრო ახლოს დგანან ხმელთაშუაზღვისპირეთის ქვერასასთან. თავის ფორმით ისინი დოლიხოცეფალურ ტიპს განეკუთვნებიან და ამის მიხედვით ემსგავსებიან ნეგროიდების ნილოტურ ქვეჯგუფს. მათ ისინი ემსგავსებიან სიმალეშიც. რომელიც 175—185 სმ და მეტსაც აღწევს.

ხმელთაშუაზღვისპირეთის ქვერასასა და ნეგროიდული რასის შეხების ადგილს წარმოადგენს საპილი — მშრალი სავანების ზონა საპარის საზღვარზე. მთლიანად, ამ ზონაში შეინიშნება ანთროპოლოგიური ტიპების შერევის სხვადასხვა ნიმუში, მაგალითად, ტუბუს, ანუ ტიბუს ხალხის ანთროპოლოგიური ტიპი გამოირჩევა დიდი თავისებურებით: ტუბუს, ისევე, როგორც ნეგროიდებს გააჩნია მუქი ფერი კანი, მაგრამ მათ სახეზე არ არის პროგნატიზმის, ე. ი. ყბის წინ გამოწევის ნიშნები და მათი საერთო იერიც უფრო ევროპეიდულია.

უველაზე დიდ გამოცანას წარმოადგენს ფულბე — დასავლეთ სუდანის მესაქონლეები, წარსულში სხვადასხვა ქვეყანაში მიმოფანტულმა მისმა დიდმა ნაწილმა მოიპოვა მკვეთრად გამოხატული ნეგროიდული ნიშნები. ამავე დროს, განცალკევებულ ჯგუფებად მცხოვრებმა მომთაბარე-მესაქონლე ბოროროს ხალხმა, ზოგიერთი მოსაზრებით, შეინარჩუნა თავისი თავდაპირველი ანთროპოლოგიური სახე — კანის ღია ფერი, ვიწრო სახე, გრძელთავიანობა, მაღალი ვიწრო ცხვირი, საშუალო სიმალლე, გვხვდება მალეზიცი. ნეგროიდებისათვის დამახასიათებელი პროგნატიზმი მათში არ გვხვდება. არ არის გამორიცხული, რომ ეს ბოროროს რასობრივი თვალსაზრისით განეკუთვნებოდეს ხმელთაშუაზღვისპირული რასის ერთ-ერთ ვარიანტს.

კიდევ უფრო რთულია საპარის ოაზისების ანთროპოლოგიური შედგენილობის გარკვევა. აქ გვხვდება იმ ზანგი მონების შთამომავლები, რომლებიც ადრე ტუარეგებმა ოაზისებში წაიყვანეს. არ არის გამორიცხული, რომ მათი ნაწილი საპარის ძველი მოსახლეობის ნარჩენი იყოს. ამავე დროს, მრავალი ათასი წლის წინათ საპარის მცხოვრებთა მიერ კლდეზე შესრულებული ნახატები იმის საბუთია, რომ იგი უძველესი დროიდანაა დასახლებული როგორც ნეგროიდული, ისე ევროპეიდული რასით.

ცენტრალური აფრიკის ეკვატორიალურ ტყეებში მცირე ჯგუფებად ცხოვრობენ დაბალი ტანის პიგმეები. მათი მზელი იერი — კანის ფერი, ტანის აგებულება, სახის ფორმა განსხვავებულია ნეგროიდულისაგან.

კანის ფერი პიგმენტებისა ბევრად უფრო ღია ფერისაა, ვიდრე ნეგროიდებისა, სახის მოყვანილობაც სხვაა — თხელი ტუჩები, ძალზე განიერი ცხვირი, თმის ხშირი სფერული. თვალები აქვთ შავი და სიმაღლითაც საშუალოდ 150 სმ-ზე დაბლები არიან. სწორედ ამიტომ დაერქვათ მათ პიგმენტები („პიგმოს“ ბერძნულად ეწოდება სიგრიძის ერთეულს, რომელიც 0,5 მ ნაკლები ზომისაა). პიგმენტების არსებობა ცნობილი იყო ჯერ კიდევ ძველი ეგვიპტელებისათვის.

პიგმენტური რასის შესწავლამ ანთროპოლოგების წინაშე მრავალი საკითხი დააყენა. ერთნი მათში ხედავდნენ ერთიანი ნეგროიდული რასის ნარჩენებს, რომლებიც წარსულში განსახლებული იყვნენ მთლიანად ეკვატორის მიდამოებში და შემორჩნენ არა მხოლოდ აფრიკაში, არამედ აზიის სამხრეთშიც— შრილანკაში, ანდამანის კუნძულებზე, ინდონეზიაში და ნახევარკუნძულ მალაკაზე. მეორენი პიგმენტებში ხედავდნენ განსაკუთრებულ რასას, რომელიც წარმოიშვა აზიური დაბალტანიანი ნეგროიდების სახესხვაობისაგან დამოუკიდებლად. ამჟამად მიჩნეულია, რომ პიგმენტები წარმოადგენენ ნეგროიდული რასის განსაკუთრებულ ვარიანტს.

პიგმენტებშიც გამოიყოფა ცალკეული დამახასიათებელი ტიპები, რომელთაც შენარჩუნებული აქვთ მკვეთრად გამოხატული რასობრივი ნიშნები. ასეთებია პიგმენტები ბამბუტი, ანუ მბუტე, რომლებიც ცხოვრობენ იტურის ტყეებში. მათგან განსხვავებულია კამერუნის, გაბონის და მათი მეზობელი ქვეყნების. ანუ ბინგას პიგმენტები. რაც შეეხება ტვა, ჩვა, სვა, ტუა ჯგუფების პიგმენტებს, მათი გაერთიანება შეიძლება ტვას სახელით, რაც ბანტუს ენაზე დაბალტანიანს ნიშნავს. ამ ტიპის პიგმენტები ცხოვრობენ ზაირის ტყეებში. მათი ფიზიკური ტიპი წარმოადგენს მათივე მეზობელი ნეგროიდული რასის ხალხებთან შენარჩევს.

ცალკე რასას წარმოადგენენ სამხრეთ აფრიკის ბუშმენები. ისინი, ისევე როგორც პიგმენტები დაბალტანიანებია. საშუალო სიმაღლე 150 სმ-ია. კანის ღია ფერის პიგმენტებისაგან განსხვავებით, რომლებიც ჩაფსკვნილი აგებულებისანი არიან, ბუშმენები წვრილძვლიანებია, მათ შეტად პატარა ხელები (მოკლე) და ფეხები აქვთ, უთმო ტანი, ფართო და ბრტყელი სახე, ეპიკანტუსი და წინწამოწეული ყვრიმალეები მათ მონღოლოიდურ იერს აძლევს. ბუშმენტური რასის დამახასიათებელ ნიშნად მიჩნეულია სტეატობიგია — ცხიმის დაგროვება საჭდომზე, რაც განსაკუთრებით მკვეთრად აქვთ გამოხატული ქალებს. ბუშმენტებისათვის დამახასიათებელია აგრეთვე, ხერხემლის ძლიერი გამრუდება.

პოტენტოტებს, რომლებიც ბუშმენების მეზობლად მოსახლეობენ, მრავალი მსგავსი ფიზიკური ნიშანი აქვთ მათთან, თუმცა ტანიუ უფრო მალეები არიან და სხვაგვარი აქვთ თმის საფარველიც. გარდა ამისა, პოტენტოტები გამოირჩევიან ძლიერ დანაოკებული კანით. გარდა მსგავსებისა, პოტენტოტები მრავალი ნიშნით განსხვავდებიან კიდევ ბუშმენებისაგან. ამიტომ მათი გავრთიანება ერთ რასად ექვს აღძრავს. მით უმეტეს, მხედველობაშია მისაღები ისიც, რომ ისინი ხანგრძლივად ცხოვრობდნენ ერთმანეთის მეზობლად, რაც აუცილებლად გამოიწვევდა რასობრივ შერევას.

მეცნიერთა ნაწილი ბუშმენებს მიაკუთვნებს აგრეთვე დაბალტანიან მონადირეებსა და შემკრთვებლებს, რომელთაც აქვთ მუქი კანი. ეს ჯგუფები, რომლებსაც შავ ბუშმენებს უწოდებენ, ლაპარაკობენ პოტენტოტების ენაზე და მოსახლეობენ ნამიბიის მთებში. მათი წარმოშობა ჯერჯერობით გაურკვეველია.

კანარის კუნძულების მკვიდრი მოსახლეობა — გუანჩი, ენობრივად, როგორც ჩანს, განეკუთვნებოდა ბერბერებს, როგორც ეს ირკვევა XV—XVII საუკუნეების ესპანელი მოგზაურების ცნობების მიხედვით. ამჟამად ძირითადად კანარის კუნძულები დასახლებულია სამხრეთ ევროპიდან მოსული ხალხებით — ესპანელებით.

ანთროპოლოგიური თვალსაზრისით განსაკუთრებული ადგილი უჭირავს კუნძულ მადაგასკარს. ჩვენი წელთაღრიცხვით პირველ საუკუნეებში ეს კუნძული დასახლდა ინდონეზიიდან გადმოსახლებულებით. ამიტომ რასობრივი თვალსაზრისით, მათი მაცხოვრებლები ძირითად ნაწილში ყველაზე ახლოს დგანან მონღოლოიდურ რასასთან. ყველაზე მკაფიოდ გამოხატული სამხრეთმონღოლოიდური ტიპები გვხვდება კუნძულის ცენტრში. კუნძულის აღმოსავლეთ სანაპიროზე ბევრია არაბები, რომლებიც, როგორც ჩანს, აქ გადმოსახლდნენ სამხრეთ არაბეთიდან. კუნძულის დასავლეთ ნაწილში გვხვდება ნეგროიდული რასის წარმომადგენლებიც.

რაც შეეხება კომორის კუნძულების მაცხოვრებთ, ისინი შერეულია. აქ ბევრია სამხრეთ არაბეთიდან, ინდოეთიდან, მადაგასკარიდან და აღმოსავლეთ აფრიკის ქვეყნებიდან გადმოსულები. ანთროპოლოგიური თვალსაზრისით, კომორის კუნძულებზე ჰარბობენ ნეგროიდები.

ძ ი რ ი თ ა დ ი ე თ ნ ი კ უ რ ი პ რ ო ც ე ს ე ბ ი. ხშირად აფრიკის ხალხებს შეცდომით ტომებს უწოდებენ. სინამდვილეში მათმა უმეტესობამ დიდი ხნის წინათ გაიარა გვაროვნულ-ტომობრივი წყობილება.

ძველი პირველყოფილი თემური ურთიერთობების დარღვევას ხელს უწყობდა ის ეკონომიკური და სავაჭრო ურთიერთობანი, რომლებიც საპარის სამხრეთით მდებარე პოლიტიკურ ერთეულებს შორის არსებობდა დიდი ხნით ადრე აქ ევროპელების გამოჩენამდე. რაც შეეხება საპარის ჩრდილოეთით მდებარე ტერიტორიებს, აქ კლასობრივი საზოგადოება კონტინენტის ჩრდილოეთში, ნილოსის დაბლობში წარმოიქმნა ჯერ კიდევ ძვ. წ. III ათასწლეულში — ძველი ეგვიპტის სახით. რამდენადმე მოგვიანებით იგი შეიქმნა თანამედროვე ეთიოპიის ნილოსური ნაწილის მადაგასკარში — მეროეს და ნაპატის სახელმწიფოების სახით, ხოლო შემდეგ — ძვ. წ. I ათასწლეულის შუა ხანებში — წითელი ზღვის სანაპიროზე, აკსუმში. იმავე დროს აფრიკის ჩრდილოეთში წარმოიქმნა მძლავრი სავაჭრო-მონათმფლობელური სახელმწიფო კართაგენი, რომელსაც თავისი კოლონიები ჰქონდა მთელი სანაპიროს გაყოლებაზე, მაღრიბისა და სამხრეთ ევროპის ქვეყნების ტერიტორიებზე.

ევროპის სამხრეთი ქვეყნების ისტორია მკიდროდა დაკავშირებული ჩრდილოეთ აფრიკის წარსულთან. აქ უძველეს დროსვე ჩამოყალიბდა ხალხები, წარმოიქმნა ფეოდალური სახელმწიფოები, რომლებიც არაბებთან გამოჩენის შემდეგ ხალიფატის შემადგენლობაში შევიდნენ. მოგვიანებით მათ საფუძველზე წარმოიქმნენ არაბული სამყაროს ხალხები — მაროკოელები, ალჟირელები, ტუნისელები, ეგვიპტელები და სუდანელები. კონტინენტის ჩრდილო-აღმოსავლეთში წარმოიქმნენ ეთიოპელი და სომალელი ხალხები. წინანდელი ტომობრივი და პატრიარქალურ-ფეოდალური ურთიერთობანი ჩვენს დრომდე შემონახულია მხოლოდ უმნიშვნელო, ძირითადად მთიან რაიონებში ატლასის ქედისა, ეთიოპიის მთებისა და დარფურის პლატოზე სუდანში.

რაც შეეხება საპარის სამხრეთით მცხოვრებ ხალხებს აქ მათი ბედი განსხვავებულად წარიმართა. სუდანის ოლქის დასავლეთ ნაწილებში ჩადისპირა რაიონებში, აგრეთვე სამხრეთ ნიგერიაში, წარმოიშვა ამჟამად ცნობილი ყველაზე ძველი სოციალურ-ეკონომიკური ერთეულები აფრიკაში. კერძოდ, სახელმწიფოებრივი გაერთიანებები წარმოიქმნა მდინარეების — სენეგალისა და ნიგერის შუამდინარეთის ზემო წელში, აუკერში, რომელიც განას სახელწოდებითაა ცნობილი, ასევე, ჩადის ტბის სანაპიროებზე — სახელმწიფო კანემი. მდ. ნიგერის დაბლობში წარმოებულმა არქეოლოგიურმა გათხრებმა აქ გამოავლინა გვიწინის სანაპიროს ხალხების მაღალი კულტურა, სადაც ამჟამად მოსახლეობენ იგბო, იჯო და იბიბო. როგორც ჩანს, ჯერ კიდევ ჩვენს ერამდე აქ დაიწყო პოლიტი-

კური ერთეულების ჩამოყალიბება და აქ მოსახლე თანამედროვე ხალხებიც დიდი ხანია გამოვიდნენ ტომობრივი წყობის სტადიიდან. ამ რეგიონში ჩამოყალიბდა ხალხები და მიმდინარეობს ერების ჩამოყალიბება. ეს პროცესი აქ დაიწყო XV საუკუნეში, როდესაც ევროპელებმა მთელი გინეის ყურის სანაპირო გადააქციეს შავკანიანებზე ნადირობის ასპარეზად.

XVI—XVII საუკუნეებში ზემო გინეაში გაჩნდა სახელმწიფოები: ფროსანთა სახელიწიფო, სპილოს სანაპირო, ოქროს სანაპირო, ტყვეთა სანაპირო, რაც ევროპელთა მტაცებლური ინტერესების გამომხატველი იყო. სავაჭრო ფაქტორიების გაჩენამ, მონების შეპყრობამ, ოქროსა და სპილოს ძვლის შესყიდვამ, ხის ძვირფასი ჭიშებიტ ვაჭრობამ, მთლიანად შეცვალა აქ მიმდინარე ეთნიკური პროცესების ხასიათი, რომელიც ისედაც წელა მიმდინარეობდა აფრიკის ამ ნაწილში.

სწორედ აქ იყო შემონახული ძველი აფრიკული კულტურა თავისი ყველაზე უფრო მკაფიოდ გამოხატული ფორმებით. ეს არის ოლქი მსხვილი სავაჭრო დასახლებებითა და სახელმწიფოებით, განვითარებული ხელოსნობით, ლითონის დამუშავებით, ბრინჯაოს გამოდნობის ტექნიკით, შენაწინავი სკულპტურული ნაკეთობებით, სპასხლეებით, რომლებიც მორთული იყო მფეფებისა და მათთან დაახლოებული პირების, ღვთაებათა სიმბოლოების რელიეფური გამოსახულებებით; ეს არის ოლქები, სადაც ჩამოყალიბდნენ საიდუმლო კავშირები, რომლებიც ტომობრივ გაერთიანებებზე მალლა იდგნენ.

ყველაფერი ეს დაინგრა მონებზე ბარბაროსული ლაშქრობების პირობებში. აფრიკელ მმართველთა ერთი ნაწილი გამოდიოდა ევროპელთა კამპანიების ხელშემწყობთა როლში, მეორე ნაწილი ხდებოდა მათი მსხვერპლი და ა. შ. სანაპიროს ყველა ქვეყანა გადაიქცა ერთმანეთში ბრძოლის ადგილად და ამ ბრძოლებში წარმოიქმნებოდა ახალი პოლიტიკური გაერთიანებები და ქრებოდა და ისპობოდა ძველი. მთელი ეს ქაოსი მალე ისეთივე ძალმომრეობით დასრულდა, როგორითაც დაიწყო მონებოტ ვაჭრობა — დაიწყო აფრიკის კონტინენტის დაყოფა, თანდათან იქმნებოდა კოლონიური საზოგადოება.

აფრიკის თანამედროვე მოსახლეობის ეთნიკური შემადგენლობის შექცვლა საშუალებას იძლევა გამოიყოს მთელი რიგი მსხვილი ისტორიულ-ეთნოგრაფიული, ანუ ისტორიულ-კულტურული ოლქები, რომლებიც ხასიათდებიან აქ მოსახლე ხალხების თავისებური ეთნიკური შემადგენლობითა და კულტურულ-ყოფითი ნიშნებით.

აფრიკის ჩრდილოეთში ერთი ასეთი ჯგუფია ის ნაწილი, რომლის მოსახლეობა ხასიათდება მეტ-ნაკლებად ერთგვაროვანი შემადგენლობით ეთნიკური (არაბები და ბერბერები), რელიგიური და კულტურული თვალსაზრისით. ამ ოლქში შედიან ხალხები, რომლებიც ლაპარაკობენ ერთიანი სემიტურ-ქამიტური, ანუ აფრაზიული ენობრივი ოჯახის მონათესავე ენებზე.

უძველესი დროიდან აფრიკის ჩრდილოეთის ეთნიკური ისტორიისათვის დამახასიათებელი იყო არაბული და ბერბერული მოსახლეობის შერევა, საუკუნეთა განმავლობაში აქ მიმდინარე მწვავე ეროვნულ-განმათავისუფლებელი და პოლიტიკური ბრძოლების პირობებში ჩამოყალიბდა მრავალრიცხოვანი ეროვნება — ეგვიპტელების, ლიბიელების, ტუნისელების, ალჟირელებისა და მაროკოელების. მაროკოსა და ალჟირში ეროვნულ-პოლიტიკური ერთობა ჯერ კიდევ არ ემთხვევა მთლიანად ეთნიკურს, რადგან აქ შემორჩენილია ბერბერულენოვანი მოსახლეობის ჯგუფები. მაროკოში, მაგალითად, ისინი შეადგენენ მოსახლეობის თითქმის 1/4: ესენია — რიფები, ტამაზიტები, შლეხები და სხვ.

მთელი ამ ვრცელი რაიონის სამხრეთი ოლქები წარმოადგენს გარდამავალ ზონას ხმელთაშუაზღვისპირეთის ხალხებიდან ტროპიკული აფრიკის ხალხებისაკენ. კერძოდ, სუდანში მოსახლეობის ნახევარზე მეტს შეადგენენ სუდანის არაბები. ხოლო აქაური ეთნიკური უმცირესობა შედგება ნუბიელების, ბეჟასა და ზოგიერთი სხვა მფეზობელი ხალხებისაგან. ქვეყნის სამხრეთში მოსახლეობს ნილოტური, ნეგროიდული ხალხები. ისინი მკვეთრად გამოირჩევიან არაბებისაგან თავიანთი გარეგნული იერით, ისტორიულ-კულტურული ტრადიციებით, რელიგიითა და სოციალურ-ეკონომიკური განვითარების დონით.

ცალკე ისტორიულ-კულტურულ ოლქს ქმნიან დასავლეთი და ნაწილობრივ ცენტრალური აფრიკის ქვეყნები. ეთნიკური და ენობრივი თვალსაზრისით, ამ ქვეყნების მოსახლეობა მეტად სხვადასხვაგვარია და მკვეთრად გამოირჩევა როგორც ჩრდილოეთ აფრიკის, ისე კონტინენტის სხვა ნაწილების ქვეყნების მოსახლეობისაგან. ეს ოლქები ძირითადად დასახლებულია ნეგროიდული ხალხებით. ისინი ერთმანეთისაგან განსხვავდებიან ენობრივად, რაც ჩვეულებრივ ჯგუფდება მთელ რიგ განსაკუთრებულ ლინგვისტურ ოჯახებში, ჯგუფებსა და ქვეჯგუფებში — დასავლეთატლანტიკური, მანდე, კვა, ვოლტის ქვეჯგუფი და სხვ. შეიმჩნევა სხვაობა, აგრეთვე, სოციალური განვითარების დონეში, დიდი მრავალფერო-

ვნებით ხასიათდება მათი ტრადიციულ-სამეურნეო კულტურები და ასე შემდეგ. ეთნიკური და ენობრივი მრავალფეროვნება აქ გაბატონებული იყო კოლონიურ ეპოქამდეც. იგი კიდევ უფრო გაიზარდა ამ ეპოქაში და ამან განაპირობა მრავალფეროვნული სახელმწიფოების წარმოშობა თავისუფლების მოპოვების შემდეგ.

ამავე დროს, ამ ახალწარმოშობილ სახელმწიფოებშიც დაიწყო აქტიური პროცესები მდგრადი ეროვნულ-პოლიტიკური ერთობების ჩამოყალიბებისა — სენეგალური, კამერუნული, განის და სხვ. შეიმჩნევა მიდრეკილება კონსოლიდაციისაკენ მსხვილ ეროვნულ ერთეულებში — იორობა, იბო და სხვ.

აღმოსავლეთ აფრიკის ქვეყნებიც ხასიათდება მოსახლეობის არაერთგვაროვანი ეთნიკური და რასობრივი შემადგენლობით. ჩრდილოეთით ეთიოპიაში, ფორმირებას იწყებს ეთიოპური ერი, რომლის ბირთვს შეადგენს ამ მხარის ხალხი. მისი ენა, ე. წ. ამარ-ნია, განეკუთვნება სემიტურ ენებს. მაგრამ ეთიოპიის ეთნიკური შემადგენლობა რთულია. ზოგიერთი ხალხები, როგორცაა, მაგალითად, ორომო, აქ ლაპარაკობენ ავრაზიული ენობრივი ოჯახის კუშიტური ჯგუფის ენებზე. ამავე ჯგუფს განეკუთვნება მათი მეზობელი სომალელები. თუმცა სომალი გამოირჩევა საკმაოდ ერთგვაროვანი ეთნიკური შემადგენლობით. მაშინ, როდესაც აღმოსავლეთ აფრიკის სხვა ქვეყნები, პირიქით, დასახლებულია სხვადასხვა ხალხით, რომლებიც უმეტესად ლაპარაკობენ ბანტუს ენაზე და გააჩნიათ ბევრი საერთო ნიშანი ტრადიციულ-ყოფიერ კულტურაში. ბანტუს ხალხები ჭარბობს აგრეთვე ცენტრალური აფრიკის ქვეყნებში.

სამხრეთ აფრიკა წარმოადგენს მასობრივი ევროპული კოლონიზაციის ოლქს. აქ კაპიტალისტური ურთიერთობების ფართოდ განვითარებამ მოიტანა სამთომომპოვებელი მრეწველობის ზრდა, ქალაქების წარმოშობა, რამაც ეთნიკურ პროცესებსაც თავისებური მიმართულება მისცა. შეიქმნა რასისტული წესების მთელი სისტემა — აპარტეიდი. თუმცა აქვე უნდა აღვნიშნოთ, რომ ბოლო დროს, კერძოდ, 80—90-იანი წლების მიჯნაზე, შეინიშნებოდა აპარტეიდის რეჟიმის შესუსტება. ამ ტენდენციამ გამოკვეთილი სახე მიიღო განსაკუთრებით ფრედერიკ დე კლერკის მოღვაწეობის დროს სამხრეთ აფრიკის რესპუბლიკაში. ამ ოლქის მკვიდრი მოსახლეობა — კოსა, ზულუ და სხვა ლაპარაკობს ბანტუს ენაზე, მათ ბევრი საერთო გააჩნიათ კულტურის, წესებისა და ჩვეულებების სფეროში.

ენობრივი კლასიფიკაციები. ენობრივი თვალსაზრისით, აფრიკის მოსახლეობა განეკუთვნება ენათა სამ დიდ ძირითად ჯგუფს: აფრაზიულს, ანუ სემიტურ-ჰამიტური ენები; აფრიკული ენები; პალეოაფრიკული ენები. გარდა ამისა, გამოყოფენ პორტენტოტურ ენათა ჯგუფს, რომელთა წარმოშობა გაურკვეველია.

ენათა განსაკუთრებულ ჯგუფს ქმნის შერეული ენები, უფრო ზუსტად კრეოლური ტიპის ენები, რომლებიც წარმოიშვნენ ევროპული ენების— ინგლისურის, ფრანგულისა და პორტუგალიურის ადგილობრივ აფრიკულ ენებთან კონტაქტების საფუძველზე. აქვე კრეოლურ ენათა ჯგუფებს განეკუთვნება ის ენები, რომლებიც წარმოიქმნენ ადგილობრივი აფრიკული ენების — ლინგალის, კიკონგისა და სანგოს ბაზაზე.

გარდა ამისა, ყველა აფრიკულ ქვეყანაში დიდი მნიშვნელობა აქვს ევროპულ ენებს — ფრანგულს, ინგლისურს, პორტუგალიურს. ესპანურს, იტალიურს, ხოლო სამხრეთ აფრიკის რესპუბლიკაში — პოლანდიუს, რომელსაც აქ აფრიკაანსის ფორმა აქვს მიღებული.

უნდა აღინიშნოს, რომ აფრიკული ენების საფუძვლიანი, დასაბუთებული გენეტიკური კლასიფიკაცია ჯერ კიდევ არ არსებობს. ამის მიზეზია, ერთი მხრივ, მათი დიდი მრავალრიცხოვნება და მრავალფეროვნება და, მეორე მხრივ, ყველა მათგანის საფუძვლიანი შეუსწავლელობა. ამიტომაც, ჩვენ ამ შემთხვევაში, შევჩერდებით საკუთრივ აფრიკულ ენებზე და იმ კლასიფიკაციაზე, რომელიც მათ შესახებაა მიღებული.

კონტინენტის ჩრდილოეთში გავრცელებულია მანდეს ოჯახის ენები. ისინი შეადგენენ სუდანის ენების განსხვავებულ ჯგუფს, რომელზედაც ლაპარაკობს მალის, გვინეის, სპილოს ძვლის ნაპირისა და მათი მეზობელი მხარეების მოსახლეობა.

სუდანის ოლქის ცენტრში, ჩადის ტბის დასავლეთ სანაპიროზე, მის ჩრდილოეთ ნაპირება და ენედის მთიან რაიონებში გავრცელებულია საპარის ოჯახის ენები. მას მიეკუთვნება კანური, ტუბი, ზაგავა და სხვ. კანური არის ჩრდილო-აღმოსავლეთ ნიგერიის მოსახლეობის ენა, სხვა დანარჩენი ენები გავრცელებულია ლიბიის სამხრეთსა და ჩადის ჩრდილოეთში.

მესამე ენობრივი ოჯახია ნილოტური ენები, რომლებიც, თავის მხრივ, სამ ჯგუფად იყოფა. ჩრდილოეთის ჯგუფს ქმნიან შილუკის, დინკას, ნუერისა და სხვა ხალხების ენები, რომლებიც ცხოვრობენ თეთრი ნილოსის გასწვრივ და მისი შენაკადების სანაპიროებზე სუდანის რესპუბლიკის ფარგლებში.

მთელი სუდანის ოლქი წარმოადგენს ორი ენობრივი ერთობის შერევის ტერიტორიას. ესენია ჩრდილოეთის აფრაზიული და სამხრეთის საკუთრივ აფრიკანული ენები. ეს უკანასკნელი, რომელსაც გვინების ენების ერთობა შეიძლება ეწოდოს, თავის მხრივ, მოიცავს მეტად სხვადასხვაგვაროვან ენებს.

კონტინენტის უკიდურეს დასავლეთში გამოიყოფა ატლანტის სანაპიროს ენების ორი ჯგუფი. კერძოდ, სენეგალის მიდამოებში გავრცელებულია ვოლოფებისა და სერერის ენები. ამავე ჯგუფს მიეკუთვნება აგრეთვე ფულბეს ხალხი ენა, რომლის ცალკეული ჯგუფები გავრცელებულია სუდანის ოლქის მთელ ტერიტორიაზე სენეგალიდან კამერუნამდე. საერთო რაოდენობა ფულბეს ენაზე მოლაპარაკე ადამიანებისა შეადგენს 6 მილიონს.

კვას ენები ღიდ როლს თამაშობს თანამედროვე აფრიკის ცხოვრებაში, რამდენადაც მასზე ლაპარაკობს ძველი კულტურის ხალხები, რომელთა შორის 10—12 მილიონი დღესაც მასზე მეტყველებს. კვას ჯგუფის ენებზე ლაპარაკობს ზემო გვინების სანაპიროს მოსახლეობა, კერძოდ, განის, ტოგოს, ბენინის, ნიგერიის მცხოვრებნი. საერთო რაოდენობა კვას ენებზე მოლაპარაკე ხალხისა დაახლოებით 30—40 მილიონს აღწევს.

ერთ-ერთი მრავალრიცხოვანი და შედარებით კარგად შესწავლილია ბანტუს ჯგუფის ენები. მათი ერთობა დადგენილი იყო ჯერ კიდევ გასული საუკუნის შუა ხანებში ლინგვისტ ე. ბლიკის მიერ. ეს სამუშაო გააგრძელა გერმანელმა ლინგვისტმა კარლ მენიჰოფმა და შემდეგში — ინგლისელმა მ. ჰასრიმ. მათ ნაშრომებში დამტკიცებულია, რომ ბანტუს ყველა ენა ერთიანია როგორც ლექსიკით, ისე გრამატიკული თვალსაზრისით. ბანტუს ენის კლასიკური ტიპის წარმოქმნის ადგილად მიჩნეულია მდინარეების — კონგოს და ზამბეზის გარშემო მდებარე რაიონები.

ენათა ამ ოჯახის აღმნიშვნელი სახელია „ბანტუს“, რაც ნიშნავს „ხალხს“. ბანტუს ენებს შორის პირველ ადგილზეა სუახილის ენა. როგორც მნიშვნელობით, ისე მასზე მოლაპარაკეთა რაოდენობით, იგი ოფიციალური ენაა ტანზანიაში, კენიასა და უგანდაში, გარდა ამისა, იგი გავრცელებულია მოზამბიკის ჩრდილოეთ ნაწილში, ზამბიაში, მალავსა და ზაირის აღმოსავლეთ რაიონებში. მასზე ლაპარაკობს 40 მილიონამდე კაცი, იმათი ჩათვლით, ვისთვისაც სუახილი მეორე ენაა.

სუახილის ენასათავეს იღებს ჯერ კიდევ XVIII საუკუნეში. ამ დროიდან შემონახულია პოემებისა და გადმოცემების ჩანაწერები. თავდაპირველად მისი დამწერლობა დამყარებული იყო არაბულ გრაფიკაზე,

ხოლო ამჟამად გამოყენებულია ლათინური შრიფტი. სუახილის ენა იყო —
თა მრავალ პატარა დიალექტად, რომლებიც გავრცელებულია ინდოეთის
ოკეანის სანაპიროზე. ზაირის მიდამოებში ჩამოყალიბდა სუახილის და-
სავლური დიალექტი კინგვანის სახელწოდებით, რაც „თავისუფალს“,
„თავისუფალთა ენას“ ნიშნავს.

მნიშვნელობით მეორე ადგილზეა ლინგალა. იგი გავრცელებულია
კონგოს შუა და ქვემო დინებაში და წარმოადგენს კონგოს რესპუბლიკის
მოსახლეობის დიდი ნაწილის ენას.

გავრცელების მასშტაბით შემდეგია კიკონგის ენა, რომელზედაც ლა-
პარაკობს ზაირის დასავლეთ ნაწილის მოსახლეობა, ანგოლის ჩრდილოე-
თის მოსაზღვრე ტერიტორიის მცხოვრებნი, გაბონის სამხრეთი რაიონის
და კონგოს მნიშვნელოვანი ნაწილის მობინადრენი.

მთელ ამ ქვეყნებში გავრცელებულია მრავალენოვნება. ლინგვისტე-
ბი ითვლიან ბანტუსს 600 ენაზე მეტს, დიალექტების ჩათვლით. მხოლოდ
ორ ქვეყანაში ენობრივი საზღვრები ემთხვევა სახელმწიფო საზღვრებს
— კერძოდ, ბურუნდსა და რუანდაში, რომლებშიც ოფიციალურ ენებად
მიღებულია შესაბამისად — კირუნდი და კინიარუანდა.

ცალკე ჯგუფს ქმნის დღემდე თავისი წარმოშობით გამოუცნობი
ენები კპოი-კპოინი, რაც ნიშნავს „ადამიანთა ადამიანებს“, როგორც
ეძახიან თავიანთ თავს ჰოტენტოტები.

ეს ზოგადი მიმოხილვა აქ წარმოდგენილია იმის საილუსტრაციოდ,
თუ რამდენად ჰრელია და ხშირად გაურკვეველი აფრიკის კონტინენტის
ზოგადი ენობრივი სიტუაცია.

კ უ ლ ტ უ რ ა თ ა გ ა ნ ვ ი თ ა რ ე ბ ი ს გ ზ ე ბ ი. აქ უკვე წარ-
მოდგენილი მიმოხილვიდანაც ცხადია, რომ აფრიკაში, ისევე, როგორც
დედამიწის სხვა ნაწილებში, ისტორიული განვითარების პროცესი არა-
თანაბარია.

ძვ. წ. VI—V ათასწლეულში კონტინენტის ჩრდილოეთით, ნილოსის
ხეობაში, ჩამოყალიბდა ეგვიპტის თვითმყოფადი სამიწათმოქმედო კულ-
ტურა. იგი მჭიდროდ იყო დაკავშირებული საჰარსა და აფრიკის სხვა ში-
და რაიონების კულტურებთან, სადაც მოსახლეობდნენ მხოლოდ მონა-
დირენი და შემგროვებლები. წარმოებითი მეურნეობის ჩვევები ნილო-
სის ხეობაში, როგორც ჩანს, შემოტანილ იქნა სამიწათმოქმედო კულტუ-
რის უფრო ძველი კერიდან სამხრეთ-დასავლეთ აზიიდან. გამოვლენილია
ნეოლითური დასახლებანი ლიბიის სამხრეთ-დასავლეთ ნაწილში, რომ-

ლებიც ძვ. წ. VI ათასწლეულთ თარიღდება, სადაც, რაგორც ჩანს, უკვე ჰყავდათ შინაური ცხოველები. ქერის, ხორბლისა და ზღვის კულტივირების ნიშნები მიკვლეულია ნილოსის ხეობის ფაიუმის ოაზისის ნეოლითურ კულტურაში.

აფრიკაში, საპარის სამხრეთით, ჩატარებულმა გამოკვლევებმა გამოავლინა მთელი რიგი დამოუკიდებელი, მაგრამ ქრონოლოგიურად უფრო გვიან ტროპიკული მიწათმოქმედების კერები. მარცვლული, ბოსტნეული და ბოლქვოვანები ამ რაიონის კულტურაში თავს იჩენს უკვე ძვ. წ. III—II ათასწლეულებში.

მოგვიანებით, ჩრდილო-აღმოსავლეთ ნაწილში, ეგვიპტის გარდა, წარმოიშვა სხვა სახელმწიფოები (ნაპატი, მეროე, აკსუმი, ეთიოპია). მათ სამეურნეო ბაზას წარმოადგენდა მარცვლოვანი მიწათმოქმედება და მესაქონლეობა. იმავე დროს, აფრიკის მთელ რიგ რაიონებში მონადირეობა და შემგროვებლობა ის-ის იყო იცვლებოდა მეურნეობის სხვა უფრო პროგრესული ფორმებით.

აფრიკის ხალხების მეურნეობისა და კულტურის განვითარებაში დიდი როლი შეასრულა რკინის გამოდნობის დაუფლებამ. რკინის სამეურნეო და საბრძოლო იარაღების წარმოების ჩვევების გავრცელებასთან ერთად, დაიწყო მიწათმოქმედთა შეღწევა ტყიან ზონაში, სადაც ტროპიკული აფრიკის მონადირეები მოსახლეობდნენ. სავანების განიერ ზონაში, რომელიც გადაჭიმული იყო ატლანტის ოკეანიდან ინდოეთის ოკეანემდე. ჩვ. წ. I და II ათასწლეულის დასაწყისში წარმოიქმნა მთელი რიგი ადრეკლასობრივი სახელმწიფოებრივი წარმონაქმნები.

XI საუკუნის დასაწყისში არაბული კულტურის შეჭრამ მრავალმხრივ შეცვალა კონტინენტის ჩრდილოეთი ნაწილის ეთნიკური გეოგრაფია. მოსახლეობის ნაწილმა, რომელიც უპირატესად ბერბერულ ენებზე ლაპარაკობდა, თანდათან მიიღო არაბული ენა, მუსლიმური რელიგია და კულტურა.

ჩვ. წ. II ათასწლეულის დასაწყისში არაბთა ცალკეული ჯგუფების აღმოსავლეთ და ცენტრალურ სუდანში შეჭრით, არაბებისა და სპარსელების გამოჩენამ ინდოეთის ოკეანის კუნძულებსა და სანაპიროზე, ხელი შეუწყო ახალი ეთნიკური ჯგუფების წარმოქმნას. კონტინენტის აღმოსავლეთში, ზღვის სანაპიროს სავაჭრო ცენტრებში, ადგილობრივი ტომების საფუძველზე, რომლებიც ბანტუს ენაზე ლაპარაკობდნენ, წარმოიშვა შერეული მოსახლეობა სუაჰილი („სანაპიროს მცხოვრებნი“). არა-

ბების ისლამისა და ზოგიერთი ჩვევების გადმოღებით, მათ შექმნეს ადგილობრივი კულტურის მეტად თვითმყოფადი მკვეთრად გამოხატული ფორმები.

ჩვ. წ. II ათასწლეულში კონტინენტის შიდა რაიონებშიც შეიქმნა მთელი რაგი ადრეკლასობრივი სახელმწიფოებრივი წარმონაქმნები. აქ მიჰქონდა მონათესავე ტომებისა და ხალხების ეთნიკური შერევის პროცესების შედეგად მოხდა მოსახლეობის ცალკეული ჯგუფების კონსოლიდაცია და ასიმილაცია მონოპოტაპის, კონგოს, ლუნდას, ბეგინდასა და სხვა ქვეყნების ფარგლებში.

XVII—XVIII საუკუნეებში ევროპული კოლონიზაცია და მონებით ვაჭრობის განვითარებამ გამოიწვია აფრიკის დასავლეთი და ცენტრალური რაიონების გაჩანაგება; გაძლიერდა ბრძოლები და შეტაკებანი ცალკეულ ხალხებს შორის, რასაც შედეგად მოჰყვა მათი სამეურნეო და კულტურული საქმიანობის დაქვეითება. მონებით ვაჭრობას იმ დროს ევროპის სახელმწიფოები ძირითადად მისდევდნენ აფრიკის დასავლეთ სანაპიროზე. საიდანაც მონები გადაჰყავდათ ატლანტის ოკეანის გავლით ამერიკაში. მონებით ვაჭრობაში განსაკუთრებით გამოირჩეოდა ინგლისი.

აფრიკის ადრეული სახელმწიფოები ევროპელებმა გაანადგურეს. კონტინენტის კოლონიურმა დანაწილებამ ევროპის სხვადასხვა სახელმწიფოს (საფრანგეთი, ინგლისი, პორტუგალია, ჰოლანდია, ესპანეთი, იტალია) შორის დაარღვია ძველადვე ჩამოყალიბებული კავშირები. კოლონიურ სამფლობელოთა პოლიტიკურმა საზღვრებმა გადაკვეთა უკვე ჩამოყალიბებული ეთნიკური ტერიტორიები და ეთნიკურად დააქუცმაცა მთელი რიგი ხალხები.

ისტორიული და ბუნებრივ-გეოგრაფიული გარემოებების მიზეზებით აფრიკის მრავალი ხალხი ჯერ კიდევ არ ჩამოყალიბებულა ერებად და იწყობება სოციალურ-ეკონომიკური განვითარების სხვადასხვა საფეხურზე. მხოლოდ ზოგიერთ ქვეყანაში (ტუნისსა, ეგვიპტესა და ზოგიერთ სხვაში), ისტორიული პირობების მიზეზით, თანამედროვე ეთნიკური ერთიანობა ძირითადად დაემთხვა ეროვნულ-პოლიტიკურ და სახელმწიფოებრივ ერთობას. ამავე დროს, ყველგან მიმდინარეობს მსხვილი ეთნიკური ერთობების კონსოლიდაციის პროცესი, რაც მკაფიო გამოხატულებას პოულობს ამ ერთობების თვითშეგნების განვითარებაში, რომელიც მთლიანად არ სპობს ძველ წარმოდგენებს ტომობრივ კავშირებზე.

ს ა მ ე უ რ ნ ე ო - კ უ ლ ტ უ რ უ ლ ი ტ ი პ ე ბ ი. აფრიკაში შემო-

ინახა მრავალი ძველი სამეურნეო-კულტურული ტიპი, რომელთაც ჩვეულებრივ სამ ჯგუფში აერთიანებენ. პირველ ჯგუფს ეკუთვნის ტიპი, რომელშიც ჭარბობს შემგროვებლობის ეკონომიკური როლი, მონადირეობა და ნაწილობრივ — მეთევზეობა; მეორეში — თოხნითი მიწათმოქმედება ან ნახევრადმომთაბარე მესაქონლეობა და მესამეში — გუთნური მიწათმოქმედება ან განვითარებული მომთაბარე მესაქონლეობა.

ეკონომიკური და სოციალური კავშირებში დონით ყველაზე ძველ და ყველაზე პრიმიტიულია მხოლოდ ეკვატორიალური ტყისა და უდაბნოების ზოგიერთ რაიონში შემორჩენილი ტიპი მონეტრალე შემგროვებელ-მონადირეებისა. მაგალითად, დაბალტანიანი პიგმეების ტომები — ეფე, ბასუა, ბატვა დღემდე ნაყოფის, ძირხვენების, თაფლის, მწერების შეგროვებას მისდევენ, ნადირობს წვრილფეხა ნადირ-ფრინველზე, აკებს ქარააფარებს ან პრიმიტიულ ქოაებს და თითქმის არ იყენებს ტანსაცმელს. მეტად ახლოს დგანან პიგმეებთან ცხოვრების წესით კალაპარის უდაბნოს ბუშმენები.

ტროპიკულ აფრიკაში მაინც ყველაზე განვითარებულია მიწათმოქმედების ტიპი უმნიშვნელოდ განვითარებული მესაქონლეობით და დამხმარე საქმიანობით ნადირობასა, შემგროვებლობასა და მეთევზეობაში. აქ დღემდე ყველაზე გავრცელებული სასოფლო-სამეურნეო იარაღია სხვადასხვა ფორმის რკინის თოხი, ყამირის დასამუშავებელი მჭრელი იარაღები, დანები ბუჩქნარისაგან მინღერების გასაწმენდად და სხვ. სუსტად არის განვითარებული მესაქონლეობა ბუზის — ცეცეს გავრცელების გამო, რომელიც სპობს საქონელს.

ამიტომ ტროპიკული მიწათმოქმედების შეხამებას მესაქონლეობასთან ერთად ვხვდებით სავანის მხოლოდ ზოგიერთ რაიონში და დასავლეთ და აღმოსავლეთ აფრიკის ზეგანზე. სწორედ აქ გვხვდება მესაქონლე-მონადირეთა სამეურნეო-კულტურული ტიპი. მოსახლეობა ძირითადად იკვებება მცენარეული პროდუქტებით: ძირხვენები, ბანანი, ფეტვის ფაფა და სხვა.

დაპყდარი ან ნახევრადდაპყდარი მიწათმოქმედნი და მიწათმოქმედნი-მესაქონლენი ცხოვრობენ მრგვალი ან ოვალური მოყვანილობის მცირე უფანჯრებო ქოხებში, რომლებსაც აქვს კონუსური ან ფიჭვის ფორმის სახურავი და დაბალი შესასვლელი. თითოეული ქოხი წარმოადგენს ნაგე-

ზობათა კომპლექსის ნაწილს, რომელიც ნათესავეების საკუთრებაა. ხშირად იგი წარმოადგენს დიდ ოჯახს.

ისტორიული პროცესის თვალსაზრისით, მეორე ჯგუფის სამეურნეო-კულტურული ტიპი — თოხნითი მიწათმოქმედებისა და მესაქონლეობისა, თავის დროზე წარმოადგენდა წინ გადადგმულ ნაბიჯს შემგროვებლობასა და მონადირეობასთან შედარებით. ისტორიული განვითარების შემდეგი ეტაპი დაკავშირებული იყო სახნავ მიწათმოქმედებასთან, რომელიც შეიძლება განვიხილოთ, როგორც თავისებური სინთეზი ხელითა და თოხით წარმოებული მიწათმოქმედებისა მესაქონლეობასთან.

სასოფლო-სამეურნეო კულტურებიდან აქ კარბობს გვალვაგამძლე მარცვლეული — ხორბალი, ქერი, ფეტვი. ეთიოპიაში ფართოდ არის გავრცელებული ენდემური მცენარეები — პურის მარცვალი — ტეფი, ზეთისა — ნუგი და სელი, რომლის თესლი გამოიყენება არა მარტო ზეთის დასამზადებლად, არამედ კვერების გამოსაცხობადაც.

ჩრდილოეთ და ჩრდილო-აღმოსავლეთ აფრიკაში ფართოდ არის გავრცელებული ბოსტნეული, ბალჩიული კულტურები, კენახი, ზეთისხილი. მიწათმოქმედება შეხამებულია მესაქონლეობასთან. ხელთაშუაზღვის სანაპირო ზონაში, რადგან აქ რბილი სუბტროპიკული ჰავაა, ფართოდ არის განვითარებული მებაღეობა და მევენახეობა. ნილოსის ცხელ დაბლობზე ფართოდაა გავრცელებული მებაღეობა სარწყავ მიწებზე, ხოლო სასოფლო-სამეურნეო წელიწადი სამ სეზონს მოიცავს: ზამთრის, როდესაც თესენ მარცვლეულს (ქერი, ხორბალი) და პარკოსნებს; ზაფხულის, როდესაც თესენ ბამბას, სელს, კანაფს, ბრინჯს, სიმინდს; შემოდგომის, როდესაც თესენ ბრინჯსა და ფეტვს.

ჩრდილოეთ აფრიკის არაბულენოვანი მუსლიმური მოსახლეობის საცხოვრებელი თითქმის ისეთივეა, როგორც წინააზიური. სოფელ ადგილებში კარბობს თიხატკეპნილი, გამოუმწვარი აგურის, აგრეთვე ქვის სწორკუთხა სახლები მიწის იატაკითა და ბრტყელი სახურავით. მთიან რაიონებში ბერბერების ქვის საცხოვრებლები შეყუყულია კლდეების გარშემო, მათ ძირში.

დიდი მრავალფეროვნებით გამოირჩევა მთიელი ეთიოპელების საცხოვრებელი; ერთ ნაწილთან იგი მრგვალია, კონუსური სახურავით, ხოლო სხვებისა — სწორკუთხოვანი. საპარის არაბ მომთაბარეებში გავრცელებულია კარვები, ხოლო კონტინენტის ჩრდილო-აღმოსავლეთში, სომალელებში — მცირე ოვალური საცხოვრებელი, რომელიც გადახურულია ბალახითა და ტყავებით.

აფრიკაში გამოყოფილ ყველა სამეურნეო-კულტურულ ტიპს გააჩნია სხვადასხვა ისტორიული ასაკი: ერთი ნაწილი განეკუთვნება ღრმა ისტორიულ წარსულს, მეორე წარმოადგენს პირველყოფილი თემური წყობილების დაშლისა და ადრეკლასობრივი საზოგადოების ჩამოყალიბების დროინდელი ეპოქის მემკვიდრეობას.

ა. პიგმეები, ბუშმენები და ჰოტენტოტები

აფრიკის აბორიგენულ მოსახლეობაში სამი დასახელებული ხალხი გამოირჩევა დამახასიათებელი თავისებურებებით, რაც გამოიხატება არა მარტო მათ ყოფასა და მეურნეობაში, არამედ თვით ფიზიკურ ტიპშიც, ენობრივ თავისებურებებსა და ცხოვრების წესში.

პ ი გ მ ე ბ ი ტროპიკული აფრიკის აბორიგენული მოსახლეობაა. არა მარტო აფრიკის, არამედ მსოფლიოს სხვა ხალხებს შორისაც. ისინი გამოირჩევიან დაბალი ტანით. საისტორიო წყაროებში მათი უძველესი მოხსენიება განეკუთვნება ძვ. წ. III ათასწლეულს. კერძოდ, ამ დროის ერთ-ერთ ძველევგვიპტურ წარწერაში მოთხრობილია ახალგაზრდა მეფის გასართობად ერთი მონა ჭუჭას ჩამოყვანის შესახებ, რომელსაც ტექსტში დენგ თუ დანგ ეწოდება, რაც ზუსტად შეესატყვისება ერთ-ერთ ეთიოპურ ენაში — ამხარულში სწორედ ჭუჭას სახელწოდებას. მრავალი ფანტასტიკური ცნობა აქვთ შემონახული მათ შესახებ მოგვიანო ხანის, კერძოდ, ძველბერძნულ ავტორებსაც. მაგრამ, მიუხედავად ამ ცნობების ფანტასტიკური და ლეგენდარული ხასიათისა, ფაქტია, რომ სადღაც ცენტრალურ აფრიკაში, ტროპიკულ ტყეებში, მდ. კონგოს აუზში ცხოვრობდა ჭუჭა ხალხის მრავალრიცხოვანი ტომი, რომლებმაც ჩვენს დრომდე მოაღწიეს.

ამჟამად ეს ტომები შემორჩენილია მდ. კონგოს, ოგოვას და იტურის აუზებში. ცნობილია, რომ ჩრდილო აფრიკიდან ბანტუს ტომების შემოსევებმა მნიშვნელოვნად შეავიწროვა დასამხრეთისაკენ დასწია ცენტრალურ და სამხრეთ აფრიკაში მოსახლე ტომები. მათ რიცხვში მოყვნენ პიგმეები, რომელთაც აქამდე მთელი დასავლეთი ტროპიკული აფრიკა ეკავათ და რიცხობრივადაც მეტი იყვნენ.

დასახელებული სამი მდინარის აუზში მცირე ჯგუფებად გაფანტული, მაგრამ მაინც მრავალრიცხოვანი პიგმეური ტომი დაახლოებით 90—100

ათასს შეადგენენ. ამას გარდა, 80 ათასამდეა ის პიგმეებიც, რომლებიც შერეულია მათ გარშემო მცხოვრებ ზანგ მოსახლეობასთან.

პიგმეებს საერთო თვისახელი არ მოეპოვებათ. მათ გარშემო მცხოვრები ბანტუს ხალხი მათ უწოდებს ბაჩვას ან ბატუსა, რაც ნიშნავს „დაბალტანიან ადამიანებს“, „პატარა ადამიანებს“.

პიგმეების სამეურნეო საქმიანობა მონადირეობაა. გარდა ამისა, ერთ-ერთი უმთავრესია მათ საქმიანობაში შემგროვებლობა. იგია პიგმეური ჯგუფის კვების ძირითადი განმსაზღვრელი და საქმლის მოპოვების წყარო. საკვები ძირითადად მცენარეულია. მისი მოპოვება ქალების საქმეა. ქალები ბავშვების თანხლებით, პიგმეური ჯგუფის მიერ დროებით საცხოვრებლად დაკავებული ტერიტორიის გარშემო, მთელი დღის განმავლობაში აგროვებენ ძირხვენებს, საკვებად გამოსადეგი მცენარეების ფოთლებს და ნაყოფს, იჭერენ ჭიებს. ლოკოკინებს, ბაყაყებს, გველებსა და თევზებს.

ცხადია, კულტურის ასეთი პირველყოფილი ფორმები პიგმეებს მკვეთრად გამოყოფს მათ გარშემო მოსახლე ნეგროიდული ხალხებისაგან: რას წარმოადგენენ პიგმეები, საიდან გაჩნდნენ ისინი ცენტრალურ აფრიკაში, მათი წარმოშობა მაღალტანიანის მოსახლეობის დეგრადაციის შედეგია, თუ ისინი თვითვე წარმოადგენენ დამოუკიდებელ ანთროპოლოგიურ ტიპს და მრავალი სხვა საკითხი დაკავშირებულია პიგმეურ პრობლემასთან, რომელზედაც პასუხი ჯერ არ არის გაცემული.

პიგმეების სამხრეთით, თანამედროვე სამხრეთ აფრიკის რესპუბლიკისა და ჩრდილოეთიდან მისი მოსაზღვრე ზოგიერთი სხვა ქვეყნების ტერიტორიებზე მოსახლეობდნენ და ამჟამადაც მოსახლეობენ ბ უ შ მ ე ნ ე ბ ი ს ა და ჰოტენტოტების ტომები. აქედან დასავლეთით მოსახლეობდნენ ჰოტენტოტები, ხოლო აღმოსავლეთით — ბუშმენები.

როგორც ბუშმენები, ისე ჰოტენტოტები ანთროპოლოგიური ტიპის მიხედვით შეადგენენ ერთ რასას, რომელსაც კოისანურს უწოდებენ, მაგრამ, მათი კულტურა და ყოფა მკვეთრად განსხვავდება ერთმანეთისაგან. ჰოტენტოტები მესაქონლე მებრძოლი ხალხი იყო. კულტურული დონითაც ისინი ბევრად უსწრებდნენ თავიანთ მეზობელ ბუშმენებს. ბუშმენები მიადევდნენ მონადირეობას და ეწეოდნენ მეტად პრიმიტიულ ცხოვრებას. მათ მუდმივი ჭოხებიც კი არ გააჩნდათ; ღამ-ღამობით თავს აფარებდნენ ბუჩქებს, ან იკეთებდნენ დროებით სადგომებს ხის ტოტებისა და ფოთლებისაგან. ამიტომაც იყო, ჰოლანდიელები, რომლებიც პირვე-

ლები გადმოსახლდნენ ამ ადგილებში და დაიწყეს ამ ტერიტორიების ათვისება, ბუშმენებს „ბუჩქის ხალხს“ უწოდებდნენ.

ბუშმენების მატერიალური კულტურა მეტად პრიმიტიული იყო. მათი ნადირობის ძირითადი იარაღი იყო პატარა ზომის მშვილდი და ისარი ქვის წვეტანებით. ამ ისრისპირების შესწავლამ არქეოლოგების მიერ, დაადასტურა, რომ ისინი არაფრით არ განსხვავდებიან განვითარების თვალსაზრისით ზედაპალეოლითური ხანის ისრისპირებისაგან. ზოგჯერ ისინი იყენებდნენ რკინის ისრისპირებსაც, რომლებსაც მათი მეზობელი პოტენტოტებისაგან მოიპოვებდნენ.

ბუშმენი მონადირის მთელი აღჭურვილობა შედგებოდა მშვილდის, ისრის, მოკლული ნანადირევის შესანახი პატარა ტყავის ტომსიკისაგან და მაგარი ჯოხისაგან. მათ ერთადერთ ტანსაცმელს წარმოადგენდა ტყავის წელზე შემოსაკრავი. მათ არ გააჩნდათ სახლისათვის საჭირო თითქმის არავითარი ნივთი. წყალს ინახავდნენ სირაქლემის კვერცხის ნაჭუჭში. ამ ნაჭუჭისაგანვე ამზადებდნენ თავისებურ მძივებს, რომელიც დიდად ფასობდა. გარდა ამისა, მათ ემარჯვებოდათ მცენარეული ბოჭკოებისაგან სხვადასხვა ჩანთის, ხელჩანთისა და სხვა ნივთებს მოქაოვა.

ერთადერთი შინაური ცხოველი, რომელიც ბუშმენს ჰყავდა, ეს იყო ძალღა, რომელსაც იგი იყენებდა ნადირობაში. მამაკაცები მთელ დროს ნადირობაში ატარებდნენ. ბუშმენები ძალზე დახელოვნებული და მეტად ამტანი მონადირეები იყვნენ. მონადირეები იყენებდნენ სხვადასხვა სახის ხაფანგსა და მახეს, ზოგჯერ მსხვილ ცხოველს ალყაში აქცევდნენ. მათ მოსარეკად ქალები და ბავშვები ჩამწყრივდებოდნენ ორ რიგად და პალმ-სა და სხვა ხეების ტოტებისა და ფოთლების ქნევით, აგრეთვე, ხმამაღალი შეძახილით სანადირო ცხოველებს ერეკებოდნენ ალყისაკენ.

ბუშმენების ყოფისა და კულტურის ყველა საკითხი ამჟამადაც არ არის საბოლოოდ შესწავლილი. სხვაზე მეტი წვლილი ამ საქმეში პოლანდიელებმა შეიტანეს. ამჟვე დროს, ისინი ნადირობდნენ ბუშმენებზე და ბევრი მათგანი გაწყვიტეს კიდევც. რაიმე საერო თუ ტომობრივი ორგანიზაცია ბუშმენებს არ გააჩნდათ და ისინი მხოლოდ ენობრივი პრინციპით არიან გაერთიანებული. ამჟამად 20-მდე ბუშმენური ენაა ცნობილი და მათი საერთო რაოდენობა XX საუკუნის 50-იან წლებში 7 ათას აღწევდა.

ბუშმენებთან ზოგიერთი ნიშნით რამდენადმე ახლოს იდგნენ პოტენტოტები, რომლებიც ტომთა განსაკუთრებულ ჯგუფს წარმოადგენენ. მათ ახასიათებდათ ზოგიერთი სერთო ანთროპოლოგიური ნიშანი.

ბევრი ჰქონდათ საერთო ენაშიც, როგორც ფონეტიკასა და გრამატიკაში, ისე ლექსიკურ ფონდში. ანთროპოლოგიურად ისინი განეკუთვნებიან ერთ, კოისანურ ჯგუფს. ეს სახელი იწლება ორ სიტყვად „კოი“ და „სან“. სიტყვა ჰოტენტოტურია. „კოი“ ნიშნავს „ადამიანს“, ჰოტენტოტები თავისთავს უწოდებენ „კოი-კოის“, ე. ი. ადამიანთა ადამიანებს. ანუ ნამდვილ ადამიანებს. მეორე ნაწილი სიტყვისა „სან“, როგორც ჩანს, დამცინავი სახელწოდებაა, რომლითაც ჰოტენტოტები მოიხსენიებენ თავიანთ მეზობელ ბუშმენებს.

მიუხედავად იმისა, რომ როგორც ბუშმენები, ისე ჰოტენტოტები ერთ ჯგუფს ქმნიან, ისინი მაინც სავსებით განსხვავებული ხალხია. აფრიკაში პირველი ევროპელების გამოჩენის დროისათვის, ე. ი. XVII საუკუნის შუა ხანებში, ჰოტენტოტებს დაკავებული ჰქონდათ მთელი სამხრეთ აფრიკის ქვედა ნაწილი — კეთილი იმედის კონცხიდან მდ. კეიმდე.

ამ დროისათვის, ე. ი. XVII საუკუნის შუა ხანებში, ჰოტენტოტები შეადგენდნენ მრავალრიცხოვან მესაქონლე ტომს. მსხვილი რქოსანი პირუტყვის უზარმაზარი ჯოგები შეადგენდნენ მათ უმთავრეს სიმდიდრეს. გარდა ამისა, მათ მოშენებული ჰყავდათ ცხვარი და თხა.

ჰოტენტოტების ყოფა და წესები იმთავითვე კარგად შეისწავლეს პოლანდიელმა კოლონისტებმა და ძვირფასი ეთნოგრაფიულ-ეთნოლოგიური ლიტერატურაც შექმნეს მათ შესახებ. ჰოტენტოტების ასეთ მრავალმხრივ შესწავლას XVIII საუკუნეში ჩაეყარა საფუძველი.

ჰოტენტოტები ცხოვრობდნენ ფიჩხებთანააგან მოწინულ მრგვალ ქოხებში, რომლებიც ზემოდან გადახურული იყო ტყავით. ქოხები განლაგებული იყო მრგვალად და შუაში შერეკავდნენ საქონელს. ყოველ ასეთ დასახლებაში ცხოვრობდა 300—400 კაცი. ეს დასახლებები დროებითი იყო. როგორც კი გარშემო საძოვრები ამოიწურებოდა, ან არ იყო საკმაარისი საქონლისათვის, მოსახლეობა მაშინვე ახალ ადგილას გადავიდოდა.

საქონელს ფლობდა დიდი პატრიარქალური ოჯახი, რომელსაც ზოგან რამდენიმე ათასი სული გააჩნდა. მათ მამაკაცები უვლიდნენ. ქალის საქმე იყო საქმლის მომზადება და ტყავის გულებში კარაქის მოღვება. ძირითადი საკვები რძის ნაწარმი იყო. საქონლის დაკვლას ჰოტენტოტები ნაკლებად ეტანებოდნენ, ზრუნავდნენ მათი რაოდენობის გაზრდაზე და ამიტომ საკვებ ზორცად ნანადირევს იყენებდნენ. ტყავისაგან ამზადებდნენ ტანსაცმელს, სამეურნეო საგნებს, ხურავდნენ ქოხებს, კერავდნენ ტომრებსა და მოსასხამებს.

ჰოტენტოტების შეიარაღებაში შედიოდა შუბი რკინის წვერით, მშვი-

ლდი და ისარი, გრძელი საძვერებელი კომბლები, რომელსაც კირჩი ერქვა. რკინის იარაღს პოტენტოტები თვითონვე ამზადებდნენ. მათ იცოდნენ არა მარტო რკინის დამუშავება, არამედ მადნისაგან ლითონის გამოდნობაც.

პოტენტოტები იყოფოდა მრავალ ტომად, თითოეული ლაპარაკობდა თავის განსაკუთრებულ ენაზე. ტომის სათავეში იდგა ბელადი, რომელიც განაგებდა ყველა საქმეს. ბელადთან არსებობდა საბჭო, რომელშიც შედიოდნენ ტომის უზუცესი წევრები. პოტენტოტებს შორის, XVII საუკუნის შუა ხანებისათვის უკვე არსებობდა მნიშვნელოვანი ქონებრივი განსხვავება. მდიდრებთან ერთად, რომელთა ქონებას რამდენიმე ათასი მსხვილფეხა რქოსანი პირუტყვი შეადგენდა, იყვნენ ღარიბებიც, რომელთაც ორიოდე ხარი, რამდენიმე ცხვარი და თხა მოეპოვებოდათ.

პოტენტოტებში არსებობდა მონობაც. ომებში დატყვევებულებს არ კლავდნენ, არამედ ღარიბ თანამეტომეებთან ერთად, მდიდარი თანამეტომეების საქონლის მწყემსებად იყენებდნენ.

§ 5. აზიის ხალხები

ა. შუა აზიის ხალხები

შუა აზიის მოსახლეობა ეთნიკურად მრავალფეროვანია: ყაზახები, უზბეკები, ყირგიზები, ტაჯიკები, თურქმენები, ყარაყალღაქები და უიღურები. ამათ გარდა, შუა აზიაში ცხოვრობენ რუსები, უკრაინელები, თათრები, ბელორუსები, გერმანელები, დუნგანები, შუა აზიის (ბუხარის) ებრაელები, არაბები, ბოშები და სხვ.

შუა აზიის გეოგრაფიული გარემო თავისებურია და აღსავსე კონტრასტებით. ტერიტორიის დიდი ნაწილი უკავია მშრალ სტეპებსა და ცხელ უდაბნოებს, სამხრეთით და სამხრეთ-დასავლეთით აღმართულია პამირის, ტიანშანისა და კოპეტ-დაღის ვეებერთელა მთების სისტემები. მთელი ტერიტორია წარმოადგენს გაუდინარ დახშულ აუზს (კასპიისა და არალის ზღვები ფაქტობრივად ჩაკეტილი ტბებია). მდინარეები შედარებით ცოტაა, ნაწილი მდინარეებისა — სირ-დარია, ამუ-დარია არალის ზღვას უერთდება, ხოლო ნაწილი (მურაბი) სილაში იკარგება. დიდი მდინარეების სანაპიროებსა და მთის წინა რაიონებში განლაგებულია მოსახლეობის მიერ ძველთაგანვე ათვისებული საუკეთესო მიწები

(ოაზისები), სადაც ყალიბდებოდა და ერთმანეთს ენაცვლებოდა შუა აზიის უძველესი სახელმწიფოები და კულტურები.

შუა აზიის მოსახლეობა ძირითადად ორ დიდ ენობრივ ოჯახში შემავალ ენებზე ლაპარაკობს: უზბეკები, ყაზახები, ყირგიზები, ყარაყალფაქები და თურქმენები — ალთაურ ენათა ოჯახ-ს თურქული ჯგუფის ენებზე, ტაჯიკები — ინდოევროპულ ენათა ოჯახის ირანული ჯგუფის ენაზე (V—X სს. მთელი ამ ისტორიულ-ეთნოგრაფიული ოლქის ძველი მოსახლეობა ირანულ ენაზე ლაპარაკობდა). ანთროპოლოგიურად შუა აზიის მოსახლეობა ეკუთვნის როგორც ევროპეიდულ რასას, ისე ნაწილობრივ ევროპეიდულ-მონღოლოიდური რასების ნარევე ჯგუფებს. აღსანიშნავია, რომ ამ ტერიტორიაზე მონღოლოიდები უფრო გვიან ჩნდებიან (ძვ. წ. I ათასწ. დასაწყისი), ვიდრე ევროპეიდები. ევროპეიდებს მიაკუთვნებენ თურქმენებს, ტაჯიკებსა და უზბეკებს, ხოლო ყირგიზებს, ყაზახებსა და ყარაყალფაქებს — ცენტრალური აზიისა და სამხრეთ ციმბირის მონღოლოიდებს.

შუა აზიის ტერიტორიაზე (გამოქვამული თეშიქ-თაში) არქეოლოგებმა აღმოაჩინეს ნეანდერტალელი ბავშვის ნაშთი, რომელიც პალეოლითის ქვედა საფეხურით (მუსტიეს ეპოქა) არის დათარიღებული. ნეოლითის ხანაში მთელი ეს ტერიტორია ათვისებული ყოფილა ადამიანის მიერ. მაშინდელი მოსახლეობა ნადირობით, თევზჭერითა და შემგროვებლური მეურნეობით ირჩენდა თავს. სამხრეთ რაიონებში მოსახლეობა ადრევე (ძვ. წ. V ათასწლეული) გადასულა მიწათმოქმედებაზე. განათხარ მასალაში ბლომდაა ნაპოვნი ლითონის ნივთები და შინაური ცხოველების ძვლები. პირველი ათასწლეულის დასაწყისში ბრინჯაოს ხანა რკინის ხანით შეცვლილა; სტეპების მოსახლეობა ამ დროს ველის მომთაბარე მესაქონლეობას მისდევდა, ხოლო ოაზისებში—მიწათმოქმედებას. ძვ. წ. I ათასწლეულში შუა აზიაში ყალიბდება სოლდიანის, ხვარაზმის, ბაქტრიის, მარდიანისა და სხვა სახელმწიფოები. იმავე ხანებს ეკუთვნის პირველი წერილობითი ცნობები ირანის ჩრდილოეთით მოსახლე ხალხებზე. ბერძნული წყაროები იხსენებს ოაზისების მცხოვრებლებს — ბაქტრიელების, ხვარაზმელების, სოგდიელების, ხოლო ველის მოსახლეობას საკებისა და მასაგეტების სახელწოდებით.

ახ. წ. I—II საუკუნეებში შუა აზიის ქვეყნები შედიოდნენ სახელმწიფოებრივ გაერთიანებაში, რომელსაც ყუშანთა დინასტია მართავდა. იმხანად მთელი ის მოსახლეობა ევროპეიდულ რასას ეკუთვნოდა და ირანული ჯგუფის ენებზე ლაპარაკობდა. V საუკუნეში შუა აზიის ტე-

რიტორიაზე მასობრივად იჭრებიან თურქები, რომლებმაც დაიპყრეს სტეპების უდიდესი ნაწილი. აქ მათ შექმნეს საკუთარი სახელმწიფო — თურქული კაგანატი, რომელიც VI—VII საუკუნეებამდე არსებობდა. თუმცა თურქული კაგანატი არაბთა შემოსევების შედეგად VII საუკუნეში დაეშვა. თურქული ელემენტის შემოჭრა შუა აზიაში შემდეგშია ცგრძელდებოდა.

არაბებმა შუა აზიაში შემოიტანეს ისლამი, რომელიც მოსახლეობის უმრავლესობაში გაავრცელეს. IX საუკუნეში არაბთა ბატონობას შუა აზიაში ცვლის ადგილობრივი დინასტიების ხელისუფლება. შეიქმნა სამანაღების ძლიერი სახელმწიფო, რომლის დედაქალაქი იყო ბუხარა. XII საუკუნეში დაწინაურდა ხვარაზმის სამეფო. ამ პერიოდში განსაკუთრებულ აღმავლობას მიაღწია ეკონომიკამ, საქალაქო ცხოვრებამ, ხელოვნებამ, ლიტერატურამ, მეცნიერებამ.

ახ. წ. I—II ათასწლეულების მიჯნაზე შუა აზიაში ფეოდალური ურთიერთობის პირობებში ყალიბდება ტაჯიკი, თურქმენი და უზბეკი ეთნოსები. მაგრამ შუა აზიის ხალხთა შემდგომი ეთნიკური განვითარების პროცესი მნიშვნელოვნად შეაფერხა მონგოლთა შემოსევებმა (ჩინგის ხანმა 1219—1221 წწ. მიწასთან გაასწორა შუა აზიის ქალაქები და სოფლები, გაანადგურა სარწყავი სისტემები).

მართალია მონგოლური ელემენტის მომძლავრებამ მნიშვნელოვანი გავლენა მოახდინა შუა აზიის სტეპების მოსახლეობის ეთნიკურ შედგენილობაზე. მაინც ეს გავლენა არსებითად არ შეხებია ოაზისების მოსახლეობას. სამაგიეროდ, მონგოლთა შემოსევების შემდეგ თანდათანობით ძლიერდება თურქული ელემენტების შეღწევა ოაზისებშიც, რასაც შედეგად მოჰყვა მოსახლეობის უმრავლესობის თურქიზაცია და ირანული ენების განდევნა. ეს პროცესი, რომელმაც ტაჯიკების გარდა, შუა აზიის თითქმის მთელი მოსახლეობა მოიცვა, რამდენიმე საუკუნე გაგრძელდა და XVII საუკუნეში დასრულდა.

შუა აზიის ხალხებიდან მართო ტაჯიკებმა შეინარჩუნეს თავიანთი წინაპრების (სოლდიელები, ბაქტრიელები) ენა და ყველაზე ადრე ჩამოყალიბდნენ ცალკე, დამოუკიდებელ ეთნოსად. მაგრამ ტაჯიკებში ახლო წარსულამდე იყო შემონახული ცალკეული ეთნოგრაფიული ჯგუფები; ყოფისა და კულტურის თავისებურებებით ერთმანეთისაგან გამოირჩეოდნენ მთისა და ბარის ტაჯიკები.

უზბეკი ხალხის ფორმირება ძირითადად მიმდინარეობდა მიწათმოქ-

მედების მიმდევარი ოაზისების უძველესი ადგილობრივი ირანულენოვანის მოსახლეობისა და მოსული მომთაბარე თურქულენოვანი ეთნიკური ჯგუფების ხანგრძლივი შერევისა და თურქიზაციის პროცესში (განსაკუთრებით ყარახანიდების სახელმწიფოსა და თათარ-მონგოლთა შემოსევების ხანაში). მომთაბარეთა ყველაზე ბოლო დიდი ტალღა, რომელმაც XVI საუკუნეში დაიმორჩილა უზბეკეთის ოაზისების ძველი მკვიდრი მოსახლეობა და თან მოიტანა თავისი ეთნონიმი — „უზბეკი“, იყო. ყივჩაყის თურქულენოვანი ტომობრივი ჯგუფი. ვარაუდობენ, რომ ამ უზბეკმა ტომებმა ეს ეთნონიმი თავის მხრივ მიიღეს XIV საუკუნეში ოქროს ურდოს ერთ-ერთი ხანის უზბეკისაგან და შემდგომში შექმნეს თავიანთი სახელმწიფოებრივი გაერთიანებანი — ბუხარის, ხივისა და კოკანდის სახანოები. მოსული მომთაბარე უზბეკები დაპყრობილ ოლქებში თანდათანობით ბინადარ ცხოვრებას ეკიდებოდნენ. ეს პროცესი რამდენიმე საუკუნე გრძელდებოდა და ძირითადად XIX საუკუნეში დასრულდა.

თურქმენთა ეთნოგენეზის შესახებ მეცნიერებაში სხვადასხვა შეხედულება არსებობს. ანთროპოლოგიურ მონაცემებზე დაყრდნობით სპეციალისტთა ერთი ნაწილი თვლის, რომ თურქმენები იმ მომთაბარე სკვითების შთამომავლები არიან, რომლებიც ჯერ კიდევ ახალი წელთაღრიცხვის დაწყებამდე ცხოვრობდნენ თურქმენეთის სტეპებში. სპეციალისტთა მეორე ჯგუფი, ლინგვისტური მონაცემების მიხედვით ამტკიცებს, რომ თურქმენები იმ თურქი ოლუზების შთამომავლები არიან, რომლებმაც თურქული კავანატის დაშლის შემდეგ კასპიის ზღვის აღმოსავლეთ სანაპიროზე გადაინაცვლეს. ახალი არქეოლოგიური და ანთროპოლოგიური მონაცემები მიუთითებს, რომ თურქმენთა ეთნოგენეზი გაცილებით უფრო ადრე უნდა დაწყებულიყო, ვიდრე თურქმენეთში თურქი ოლუზები გამოჩნდებოდნენ. ირკვევა, რომ V საუკუნეში თურქმენთა ტერიტორიაზე უკვე ცხოვრობდნენ ხიონიტების თურქულენოვანი ჯგუფები. განათხარი მასალა მიუთითებს თურქმენეთის გვიან შუა საუკუნეების მოსახლეობისა და შუა აზიის ამ ნაწილის უძველესი მოსახლეობის უშუალო ეთნიკურ ნათესაობაზე. თურქულ ელემენტთან ერთად, თურქმენთა ეთნოგენეზში მონაწილეობა აქვს მიღებული კოპეტდალის და თურქმენეთის ოაზისების სხვა მიწათმომქმედ ტომებს.

ადრე სპეციალისტთა ნაწილი ყაზახების ფორმირების საწყის თარიღად თვლიდა XIV საუკუნეს, როცა ოქროს ურდოს გამოეყო მომთაბარეთა დიდი ჯგუფი და თანამედროვე ყაზახეთის აღმოსავლეთ ნა-

წილში გადასახლდა. ამ შეხედულების საწინააღმდეგოდ დღეს მიჩნეულია, რომ ყაზახთა ეთნოგენეზი უძველეს ხანაში დაიწყო. ყაზახი ხალხის ჩამოყალიბებაში მონაწილეობა აქვთ მიღებული როგორც ძველ ადგილობრივ ირანულენოვან მომთაბარე და ნახევრადმომთაბარე ტომებს, ისე საუკუნეთა განმავლობაში, მათ შორის თურქული კავანატის დროს აქ შემოჭრილ თურქულენოვან ტალებს. ყაზახთა ეთნოგენეზის მოგვიანო საფეხურზე მთავარი როლი მანც ყივჩაყებმა შეასრულეს. ყივჩაყურმა ენამ უდიდესი გავლენა მოახდინა ყაზახური ენის ფორმირებაზე. ყაზახი ხალხის საბოლოო ჩამოყალიბება დასრულდა თათარ-მონგოლთა შემოსევის შემდეგ, XV საუკუნეში.

ყირგიზების ეთნიკური ფორმირების პროცესი მთლად ნათელი არაა. ეს საკითხი გართულებულია იმიტაც, რომ წერილობით წყაროებში ამ ეთნონიმით ორი ხალხია მოხსენიებულია — ენისეის ყირგიზები, რომლებსაც VI—IX საუკუნეებში ჰქონდათ საკუთარი სახელმწიფო ენისეის სათავეებში და ტიან-შანის ყირგიზები. ამასთან, ენისეის ყირგიზები პირველად მოხსენიებული არიან ძვ. წ. II საუკუნის ჩინურ წყაროებში, ხოლო ტიან-შანის ყირგიზებზე წერილობითი ცნობები მარტო XVI საუკუნიდან მოიპოვება. ამდენადვე გაურკვეველია, როდის არიან ისინი მოსული ტიან-შანში. სპეციალისტები ვარაუდობენ, რომ ყირგიზთა ეთნოგენეზი ზემო ენისეის აუზში ჯერ კიდევ უძველეს ხანაში უნდა დაწყებულიყო. აქედან, მათი ცალკეული ჯგუფები თანდათანობით მიიწევდნენ დასავლეთისკენ, ყირგიზთა განსახლების თანამედროვე ტერიტორიაზე, სადაც ისინი ეთნიკურად ერწყმოდნენ ამ ადგილების უძველეს მკვიდრ მოსახლეობას — ირანულენოვან მიწათმოქმედ ტომებს; ნიშანდობლივია, რომ განათხარი ძვლოვანი მასალის მიხედვით ტიან-შანის მოსახლეობა XIII საუკუნემდე ევროპეიდულ რასას ეკუთვნოდა. ტიან-შანის მოსახლეობაში მონგოლოიდური ანთროპოლოგიური ტიპის გაჩენას სპეციალისტები უკავშირებენ მონგოლთა შემოსევების პროცესში მესაქონლეთა დიდი ჯგუფების მიგრაციასა და ადგილობრივი მოსახლეობის თურქიზაციას.

რაც შეეხება ყარაყალფაქთა ეთნოგენეზს, ვარაუდობენ, რომ მათი წინაპრები იყვნენ არალისპირეთის საკები, რომლებიც ოლუზებს შეერივნენ. შემდგომში არალისპირეთის სტეპებს იპყრობენ ყივჩაყები, რომელთა ენას ითვისებენ ყარაყალფაქები. ყარაყალფაქთა ეთნიკური ფორმირება მთავრდება XVI—XVIII საუკუნეებში.

შუა აზიის ტერიტორიაზე, ე. წ. „შვიდმდინარეთში“, მიმდინარეობდა

უიღურების ეთნოგენეზი, რომლებსაც საკუთარი დამწერლობა და სახელმწიფო გააჩნდათ ჯერ კიდევ VIII—IX საუკუნეებში. დუნგანები კი გასული საუკუნის ბოლოს არიან გადმოსახლებული ჩინეთიდან რუხეთში და დღეს ყირგიზეთსა და ყაზახეთში ცხოვრობენ.

მე უ რ ნ ე ბ ა. შუა აზია კულტურის ერთ-ერთი უძველესი კერაა. აქ ჯერ კიდევ ნეოლითში ჩაეყარა საფუძველი მიწათმოქმედებასა და მესაქონლეობას. XIX—XX საუკუნეების მიჯნაზე შუა აზიასა და ყაზახეთში მეურნეობის სამი ძირითადი ტიპი იყო წარმოდგენილი: 1. სარწყავი მიწათმოქმედება, რომელსაც მისდევდა ოაზისების ბინადარი მოსახლეობა, 2. ქოჩადმავალი მესაქონლეობა, რომელსაც მისდევდა სტეპებისა და ნახევრადუდაბნოების მოსახლეობა და 3. ქოჩადმავლობასა და მომთაბარე მესაქონლეობასთან შერწყმული ნახევრადბინადარი მიწათმოქმედება, რომელსაც მისდევდა ოაზისების განაპირა რაიონებსა და დიდი მდინარეების დელტებში მცხოვრები მოსახლეობა. მეურნეობის პირველი ფორმა გავრცელებული იყო ტაჯიკებში, უზბეკებსა და თურქმენებში, ყარაყალფაქებისა და ყირგიზების ზოგ ჯგუფებში, აგრეთვე უიღურებსა და დუნგანებში. ქოჩადმავლობას მისდევდნენ ყაზახები, ყირგიზები და ნაწილობრივ თურქმენები და უზბეკები. შერწყმულ მეურნეობას — ყარაყალფაქები, ხვარაზმის უზბეკები, თურქმენები და ყირგიზთა ერთი ნაწილი.

მიწათმოქმედების უძველესი ნაშთები, რომლებიც ძვ. წ. V ათასწლეულის ბოლო საუკუნეებითაა დათარიღებული, ბოლო წლებში აღმოჩენილია სამხრეთ თურქმენეთში. ამავე მონაცემებით ძვ. წ. IV ათასწლეულიდან სამხრეთ თურქმენეთის მთისწინეთში დამოწმებულია სარწყავი მიწათმოქმედება. ძვ. წ. I ათასწლეულში შუა აზიის სახელმწიფოებში განვითარების მაღალ საფეხურზეა ასული საირიფაციო მშენებლობა. ბრინჯაოს ხანაში მიწათმოქმედება ფართოდ ვრცელდება შუა აზიის ზოგ რეგიონში. მიმდინარეობს ოაზისების ათვისება, სადაც მიწათმოქმედება ხელოვნურ რწყვაზე იყო დამყარებული. ძვ. წ. I ათასწლეულის დასაწყისში მიწათმოქმედება, როგორც მეურნეობის საფუძველი, უკვე მთელ სამხრეთ შუა აზიაშია გაბატონებული.

სახნავი მიწების ინტენსიური განვითარება შემდეგ ხანებშიც მიმდინარეობდა, რასაც ხელს უწყობდა ოაზისებში მოსული მომთაბარე მესაქონლეების ბინადარ ცხოვრებაზე გადასვლა. ახ. წ. I ათასწლეულის ბოლოსთვის ხვარაზმის, ფერდანისა და მურღაბის ოაზისებში მიწათ-

მოქმედებისთვის ვარგისი ნიადაგების თითქმის მთელი ფართობი უკვე ათვისებული იყო. მონგოლთა შემოსევების შედეგად შუა აზიაში სარწყავი მიწათმოქმედების ძველი სამეურნეო კულტურა თითქმის მთლიანად მოიშალა და დიდი ხნის განმავლობაში განადგურებული იყო. იმავე მოვლენებმა ხელი შეუწყო მიწათმოქმედების ჩამორჩენილი ფორმების განხანგრძლივებულ არსებობას შუა აზიის ხალხებში. გასულ საუკუნეშიც შუა აზიის დაბლობ რაიონებში მიწათმოქმედება იმეც სარწყავ სისტემაზე იყო დამყარებული.

შუა აზიის ხალხებმა საუკუნეთა განმავლობაში გამოიმუშავეს საკმაოდ რთული საირიგაციო კულტურა, რომელიც შეიცავდა როგორც არხებისა და ჭებირებს მშენებლობის მრავალფეროვან მარტივ საშუალებებს, ისე რთულ წყალამწვევ დანადგარებს („ჩიგირა“). შუა აზიის მთიან რაიონებში, სადაც შესაქონლეობა იყო დაწინაურებული, მიწათმოქმედება შეზღუდული იყო სახნავი მიწების ნაკლებობით. პირიქით, მიწათმოქმედების რაიონებში მესაქონლეობას დამხმარე ხაზითი ჰქონდა. მთაში ზოგან ბოგარულ (ურწყავ) მიწათმოქმედებას მისდევდნენ: მოსავლის ბედი აქ წვიმებზე იყო დამოკიდებული.

X X საუკუნის პირველ მესამედამდე შუა აზიაში მიწას პრიმტიული კავით ხნავდნენ და ხის ფარცხით ფარცხავდნენ. გამწვევ ძალად ხარს, ცხენს, ზოგან აქლემს იყენებდნენ. მიწის დასამუშავებლად ფართოდ იყო გავრცელებული მძიმე თოხი (ქეთმენ) და ბარი. მარცვლეული კულტურებიდან მოჰყავდათ ხორბალი, ქერი, ფეტვი და სხვ.; ტექნიკური კულტურებიდან მთავარი ადგილი ეკავა ბამბას, რომლის სამეურნეო მნიშვნელობა განსაკუთრებით გაიზარდა შუა აზიის რუსეთთან შეერთების შემდეგ. მოსავალს კალოზე ლეწავდნენ საქონლის ფეხით, მარცვლელს ფქვავდნენ მარტივი ხელწისქვილებით. მიწათმოქმედებაში იყენებდნენ თესლბრუნვას. ოაზისებში ფართოდ იყო გავრცელებული აგრეთვე მებაღეობა, მებაღეობა და მევენახეობა.

არქეოლოგიური მონაცემები მიუთითებენ, რომ ნომადური (რომელიც ქართულ წყაროებში აგრეთვე ქოჩადმავლობით იხსენიება) მესაქონლეობა, როგორც მეურნეობის ტიპი, შუა აზიასა და ყაზახეთში ძვ. წ. I ათასწლეულის დასაწყისში ჩამოყალიბდა. ქოჩადმავლები სტეპებში, ნახევრად უდაბნოებსა და მთებში ცხენებისა და ცხვრის მოშენებას მისდევდნენ. ნომადური მესაქონლეობა ახლო წარსულამდე წარმოადგენდა ყაზახების, ყირგიზებისა და ნაწილობრივ თურქმენთა მთავარ სამეურნეო საქმიანობას. ისინი საქონლისათვის საზამთრო საკვებს არ

ამზადებდნენ და მთელი წლის განმავლობაში ჯოგები საძოვრებზე ჰყავდათ. სტეპებში მცხოვრები ყაზახი ქოჩადმავლები ზაფხულობით თავიანთ ჯოგებს (თხა, ცხვარი, ცხენი, აქლემი) სამხრეთიდან ჩრდილოეთით (ზოგან 800 კილომეტრამდე) გადარეკავდნენ, ზამთრობით კი სამხრეთში აბრუნებდნენ. ეს ტრადიციული ნომადური მარშრუტები თაობითან თაობას გადაეცემოდა.

ყაზახებისაგან განსხვავებით, თურქმენი ქოჩადმავლები საქონელს სეზონურ საძოვრებზე ერეკებოდნენ (უფრო იქ, სადაც წყალი ეგულეობდათ). გვალვიან ამინდში საქონელს აძოვებდნენ მთის წინა რაიონებში. ასეთ საძოვრებზე საქონლის სასმელად ჰქონდა წყალსაც იყენებდნენ. ზამთარში ჯოგებს გადარეკავდნენ ქვიშნარში, სადაც უფრო თბილოდა და საკვებიც მეტი იყო. საქონლის გადარეკვის მარშრუტები ასეთ შემთხვევაში 50—60 კმ არ აღემატებოდა. მათ ჯოგებში მთავარი ადგილი ცხვარსა და თხას ეკავა. ძველად აქლემიც ბლომად ჰყოლიათ. ყირგიზებისა და ყაზახებისაგან განსხვავებით, რომლებიც ცხენს სახორცე და ხარძევე დანიშნულებით აშენებდნენ, თურქმენები ცხენს მარტო სამგზავროდ იყენებდნენ.

ყირგიზები, ე. წ. ვერტიკალურ, ქოჩადმავლობას მისდევდნენ. მათ ჯოგებში ჰკარობდა მსხვილფეხა საქონელი. ზამთარში საქონელს მთების ხეობებში აძოვებდნენ, გაზაფხულზე თანდათანობით აჰყავდათ მთებში, ხოლო ზაფხულში ალპურ საძოვრებზე აბალახებდნენ. შემოდგომაზე საქონელს გაზაფხულის საძოვრებზე ჩამორეკავდნენ, ზამთარში ისევ ხეობებში აბრუნებდნენ.

ქოჩადმავლების შრომის იარაღები იყო უმთავრესად ტვირთისა და ბარგის გადასაზიდი და ჰიდან წყლის ამოსაღები. განააკუთრებული ყურადღება ექცეოდა ქოჩადმავლებში პირუტყვის უზრუნველყოფას სასმელი წყლით, განსაკუთრებით ცხელ თვეებში (ქების დაცვა და მოვლა. პატარ-პატარა ხელოვნური წყალსაცავების მოწყობა და სხვ.).

ქოჩადმავლები, როგორც წესი, მიწათმოქმედებას არ მისდევდნენ. მიწათმოქმედების პროდუქტებს (პური და სხვ.) ისინი ბაზრებზე იძენდნენ უმთავრესად საქონელზე, მატყლზე ან საოჯახო ნაწარმზე გაცვლის გზით. ნომადური მეურნეობა მთლიანად ბუნების „წყალობაზე“ იყო დამყარებული, განსაკუთრებით სუსხიან ზამთარში, როცა საქონელს თოვლსა და ყინულში ბალახის მოპოვება უჭირდა. ასეთ ვითარებაში შიმშილის გამო ხშირად საქონლის დიდი ფარები იღუპებოდა. ქოჩადმავალთა მთავარი სარჩო-საბადებელი საქონელი იყო: საქონლისა-

გან ლეზლობდნენ ისინი მთავარ საზრდოს — ხორცსა და რძეს, ტყავი-საგან ტანსაცმელს კერავდნენ, ხოლო მატყლისაგან ქსოვილებსა და ფარ-დაგ-ხალიჩებს ქსოვდნენ. ასევე საცხოვრებელი კარვის ქეჩებს თე-ლავდნენ.

შუა აზიაში ოაზისების განაპირა რაიონებსა და დიდი მდინარეების დელტებში სარწყავი მიწათმოქმედება შერწყმული იყო მომთაბარე მე-საქონლეობასთან. მეურნეობის ეს ფორმა შუა აზიის ტერიტორიაზე ახ. წ. პირველი საუკუნეებიდანაა ცნობილი. ახლო წარსულამდე ის შემონახული იყო ყარაყალფაქებში, ნაწილობრივ თურქმენებსა, ყაზახებ-სა და უზბეკებში. მეურნეობის ამ ფორმის დროს ოჯახის ერთი ნაწილი მიწათმოქმედებას მისდევდა, ხოლო ნაწილი სეზონურად საქონელს მწყემსავდა. სხვა პირობებთან ერთად, მეურნეობის ამ ფორმის გახანგ-რძლივებულ არსებობას ხელს უწყობდა მცირემიწიანობა. ზღვებისა და ტბების სანაპიროებზე მესაქონლეობა მეთევზეობასთან იყო შერწყმუ-ლი.

შუა აზიის სამეურნეო ცხოვრებაში გარკვეული ადგილი ეკავა მადნეუ-ლის მოპოვებას ტაჯიკეთსა და უზბეკეთში, ხოლო ნავთის მოპოვებას — სამსრეთ თურქმენეთში. შუა აზიის ხალხებში გავრცელებული იყო ნა-დირობა, მათ შორის გაწვრთნილი ფრინველებით ნადირობა. ოაზისებ-ში მისდევდნენ მეაბრეშუმეობას, მთაში დაწინაურებული იყო მეფუტ-კრეობა. ფართოდ იყო განვითარებული ხელოსნობა — განსაკუთრებით მეთუნეობა, მკედლობა, ფეიქრობა.

მ ა ტ ე რ ი ა ლ უ რ ი კ უ ლ ტ უ რ ა. შუა აზიის ხალხებში ბუნებ-რივ-აწარმოო პირობებისა და სამეურნეო ყოფის თავისებურებების შესაბამისად საუკუნეთა განმავლობაში გამოიშვა მატერიალური კულტურის გარკვეული ფორმები: დასახლების ტიპები, საცხოვრებელი და სამეურნეო ნაგებობანი, ტანსაცმელი და სხვ.

ჯერ კიდევ ძვ. წ. I. ათასწლეულის შუა ხანებში შუა აზიის ოაზისებ-ში დამოწმებულია ქალაქური და სოფლური დასახლებანი. მომდევნო საუკუნეებში თანდათანობით იზრდება ქალაქების რიცხვი. შუა საუკუ-ნეებში ქალაქები წარმოადგენდა პოლიტიკურ და ეკონომიკურ ცენტ-რებს — ქალაქის ბაზრებზე სავაჭროდ თავს იყრიდა სტეპებისა და ოაზისების მოსახლეობა. ქალაქის ცენტრში აღმართული იყო ციხესი-მაგრე. მის გარშემო გაშენებული იყო ქალაქი, რომლის შუაგულში მო-თავსებული იყო სავაჭრო მოედანი და მეჩეთი. შუა აზიის ქალაქებში

სახლები დახშული კედლებით გამოდიოდა ვიწრო ქუჩებში. ქალაქი უბნებად იყო დაყოფილი. შუა საუკუნეების შუა აზიაში, როგორც კულტურის ცენტრები, განსაკუთრებით დაწინაურდნენ ქალაქები ბუხარა და სამარყანდი.

სოფლური დასახლების მთავარ ტიპებს წარმოადგენდა აული და ყიშლაყი. ბინადარ მოსახლეობაში გავრცელებული იყო დასახლების სხვადასხვა ტიპი. ქალაქის გარეუბნის სამოსახლოებში, სადაც ხელოსნები ცხოვრობდნენ, შერწყმული იყო ქალაქისა და ყიშლაყის ნიშნები. დაბლობში, სარწყავი მიწების დასახლებებში სახლები განლაგებული იყო არხების გაწვრივ. ასეთ ყიშლაყში ზოგჯერ რამდენიმე ასეული სახლი იყო. მთიანეთში სამოსახლოები ხეობებში იყო განლაგებული და ერთმანეთზე მიშენებული. საცხოვრებელი სახლები ნათესავებით დასახლებულ უბნებს ქმნიდა. ხვარაზმის ოაზისსა და ტაჯიკეთის დაბლობში გავრცელებული იყო ხუტორული დასახლება, რომელიც ხშირად დიდი, გაუყოფელი ოჯახის კარმიდამოს წარმოადგენდა. ასეთი კარმიდამო ხშირად გალავნით იყო შემოვლებული. ქოჩადმავალთა სამოსახლოები, როგორც წესი, კებისა და წყაროების ირგვლივ იყო უწესრიგოდ განლაგებული.

ს ა ც ხ ო ვ რ ე ბ ე ლ ი. შუა აზიისა და ყაზახეთის ხალხთა საცხოვრებელი სახლები მათი ბუნებრივ-საწარმოო და ყოფითი თავისებურების შესაბამისად ძირითადად ორი ტიპისა იყო: ბინადარი მიწათმოქმედების ოლქებში გავრცელებული იყო ბანიანი, სწორკუთხოვანი სახლები, ხოლო ნომადურ მესაქონლეებში — ადვილად გადასატანი ქეჩის კარვები (იურტა). ამასთან, საცხოვრებელთა ორივე ტიპი ხასიათდებოდა მრავალფეროვანი ლოკალური ვარიანტებით. ბანიან სახლებს ყოველი მხრიდან შემოყოლილი ჰქონდა თიხალესილი კედლები. კარ-ფანჯრები კი ეზოსკენ ჰქონდა მიქცეული. მაჰმადიანური რელიგიის ნორმების მიხედვით, სახლი საქალო და სამამაკაცო ნაწილებად იყო დაყოფილი. შიდა კარმიდამოში ჯალაბობა ცხოვრობდა და იქ გარეშე პირს შესვლა არ შეეძლო. ამ დახურულ ეზოში მიმდინარეობდა ოჯახის მთელი სამეურნეო ცხოვრება.

სახლის შიდა კედლებში მოწყობილი იყო თახჩები, რომლებშიც საოჯახო ნივთები და ლოგინი ეწყო. კერა საცხოვრებლის ცენტრში ან კედელთან იყო გამართული. შეძლებულ ოჯახებში იატაკი და კედლები ხალიჩა-ფარდაგებით იყო მოფენილი. კედლების საშენ მასალად ზოგან გამოყენებული იყო თიხა, ზოგან ალიზი, ზოგან ქვა (უფრო მთაში),

ზოგან კარკასი (ეს უკანასკნელი უფრო სეისმურად საშიშ რაიონებში). საცხოვრებლის ეს ტიპი მეტი არქაულობით ხასიათდებოდა მთაში, სადაც ასეთ სახლს ზოგან ფანჯარაც არ ჰქონდა და კვამლის გასასვლელად მარტო პატარა ერდო იყო დატოვებული. ქალაქებში მდიდრები ცხოვრობდნენ მეტნაწილად ორსართულიან სახლებში, რომლის შედრეენიან („ჰაუზ“) კარმიდამოში ხშირად ხეხილის ბაღი და ვენახიც იყო გაშენებული.

ნომადურ მესაქონლეებში საცხოვრებლის ძირითადი ტიპი იყო ადვილად დასაშლელ-ასაწყობი და ერთი ადგილიდან მეორეზე ადვილად გადასატანი მსუბუქკარკასიანი ქეჩის კარავი. შუა აზიაში ასხევეებენ ამ კარვის ორ ნაირსახეობას — მონგოლურსა და თურქულს; პირველისათვის დამახასიათებელია დაბალი კონუსის მოყვანილობის სახურავი, მეორისათვის კი — გუმბათი. მდიდარი მესაქონლეების კარგება შიგნით მოფენილი იყო ხალიჩებითა და მბატვრული ქეჩებით.

ტ ა ნ ს ა ც მ ე ლ ი. შუა აზიის ხალხთა ტრადიციული ტანსაცმელი შეიცავდა როგორც ლოკალურ თავისებურებებს, ისე საერთო ელემენტებს. ამ ისტორიულ-ეთნოგრაფიულ ოლქში მამაკაცისა და ქალის ჩაცმულობის ძირითადი ელემენტები თითქმის ერთნაირი იყო.

მამაკაცის კოსტუმის ძირითად ტიპს ტუნუკსებური პერანგი და უბეგანიერი შარვალი წარმოადგენდა. ზედა სამოსელის მთავარი და საყოველთაოდ გავრცელებული სახეობა იყო წინიდან მთლიანად გახსნილი გრძელი ხალათი, რომელიც სხვადასხვა ოლქში უმთავრესად ფერით განსხვავდებოდა. მიწათმოქმედების რაიონებში ქარბობდა დაბამულ-დალიანდაგებული ხალათები, ხოლო მესაქონლეების ოლქებში დამატებით შალის ხალათებსაც ატარებდნენ. ზამთარში კი — ცხვრის ტყავის ქურქებს. ფეხზე იცვამდნენ ტყავის ჩექმებსა და წაღებს. შუა აზიაში მამაკაცის თავსაბურავის საყოველთაოდ გავრცელებული ტიპი იყო „ტიუბიტეიკა“, რომელიც თარგითა და ნაქარგობით განსხვავდებოდა. ტიუბიტეიკაზე ატარებდნენ ზოგან ტყავის, ზოგან კი ნაბდის ქუდებს.

შედარებით უფრო მეტი თავისებურებით გამოირჩეოდა ქალის სამოსელი, რომლის ძირითად ელემენტებს წარმოადგენდა ფერადი აბრეშუმის ტუნუკსებურივე გრძელი პერანგი — კაბა და შარვალი. ზედა სამოსელად ქალებიც ხალათს იყენებდნენ. შუა აზიაში ძველად გავრცელებული იყო აგრეთვე ქალის ცრუსახელოიანი და თავზე წამოსახურავი ხალათი (ფარანჯა), რომელსაც სახის დასაფარავად შავი თმის ბადე ჰქონდა გაკეთებული. სახლიდან ქალი გარეთ უფარანჯოდ არ გამოდი-

ოდა. გასათხოვარი ქალები თმებს მრავალ ნაწნავად ივარცხნიდნენ, გათხოვილები კი — ორ ნაწნავად. ქალის თავსაბურავში ძველად გარეგნულად ეთნიკური და სოციალური სხვაობაც იყო ასახული. შუა აზიის ხალხებში ქალის ჩაცმა-დახურვის კომპლექსში დიდი ადგილი ეკავა ვერცხლის სამკაულებს (ზოგჯერ ერთი ასეთი კომპლექტი 8 კილოგრამამდე იწონიდა).

ს ა ო ჯ ა ხ ო დ ა ს ა ზ ო გ ა დ ო ე ბ რ ი ვ ი ყ ო ფ ა. შუა აზიის ხალხების უმეტეს ნაწილში გასულ საუკუნეში ოჯახის ძირითადი ფორმა მონოგამიური ოჯახი იყო; მრავალკოლიანობა ფაქტობრივად შეძლებულ ფენებში იყო გავრცელებული. უზბეკეთსა, ყირგიზეთსა და ტაჯიკეთში ნაწილობრივად შემონახული იყო დიდი პატრიარქალური ოჯახები. ასეთ ოჯახებში ოჯახის უფროსი, ადათისა და შარიათის წყალობით, თითქმის განუსაზღვრელი უფლებით სარგებლობდა. ქალი სახლში იყო კარჩაკეტილი და ოჯახის მძიმე სამუშაოებს ასრულებდა — საზოგადოებრივი ცხოვრებიდან ის მთლიანად მოწყვეტილი იყო. შუააზიურ პატრიარქალურ ოჯახში ქალის დამონების ერთ-ერთი საშუალება იყო ურვადი (გამოსასყიდი), რომელსაც სასიძო საპატარძლოს უხდიდა; აქ ქორწინება გარიგებით ხასიათს ატარებდა. საოჯახო ყოფაში შემონახული იყო ლევირატისა და სორორატის გადმონაშთები.

შუა აზიის ხალხთა საზოგადოებრივ ყოფაში შემონახული იყო ფეოდალურ-პატრიარქალური გადმონაშთები, ქალაქებში კი ხელოსანთა ამქრული გაერთიანებანი. ქოჩადმავალ მესაქონლეებში შემონახული იყო უმთავრესად ტომობრივი ორგანიზაციის გადმონაშთური ფორმები: ყაზახეთში ტომობრივი სხვაობის გარდა, მთელი საზოგადოება ორად იყო დაყოფილი — „თეთრი ძვალი“ და „შავი ძვალი“ (პირველს ეკუთვნოდა დიდკაცობა, მეორეს — მდაბიო ხალხი). ყირგიზები ორ (მარჯვენა და მარცხენა) ფრთად იყვნენ დაყოფილი, თითოეული მათგანი კი — ტომებად; გაბატონებულ ფენას წარმოადგენდა ტომის დიდკაცობა. მის ხელში იყო საძოვრები და წყალი, სამაგიეროდ. შუა აზიაში უცნობი იყო თემური საკუთრება საქონელზე. პირუტყვი ყველგან ცალკეული ოჯახების კერძო საკუთრებას შეადგენდა.

მდიდარ ქოჩადმავალ მესაქონლეებს ზოგან XIX საუკუნემდე ჰქონდათ შემონახული პატრიარქალური მონობა, მეკობრეობა და სხვ. კაპიტალიზმის განვითარების პირობებში შუა აზიაში შეიქმნა ექსპლოატატორთა ახალი ფენა — ბაიები, რომლებმაც ხელში ჩაიგდეს საუკეთესო

სახხავი მიწები და საძოვრები. ისინი ტომისა და თემის დიდკაცობის წრიდან იყვნენ გამოსული.

ს უ ლ ი ე რ ი კ უ ლ ტ უ რ ა. შუა აზიის ხალხებში ძველადვე გაბატონებული იყო ისლამის სარწმუნოება, რომელიც აქ არაბებმა შემოიტანეს VII საუკუნეში (ისლამი პირველად ჯერ თაზისებში გავრცელდა, მთაში და სტეპებში კი მხოლოდ XIV ს.). მაჰმადიანობასთან ერთად, ყოფაში შემონახული იყო წინარე ისლამური რწმენა-წარმოდგენები, რომლებიც დაკავშირებული იყო უმთავრესად „წმინდა“ წყაროების, მცენარეების, ქვებისა და სხვათა თაყვანისცემასთან. საყოველთაოდ იყო გავრცელებული „მაზართა“ კულტი — „წმინდა“ შეიხების საფლავთა თაყვანისცემა.

მოსახლეობის მთელ სულიერ ცხოვრებას განაგებდნენ სასულიერო პირები, პირველ რიგში მოღვინები. შუა აზიის ხალხური შემოქმედების თვითმყოფი ფორმებიდან აღსანიშნავია მდიდარი ზეპირსიტყვიერება, კერძოდ, საყოველთაოდ გავრცელებული ეპიკური სიმღერები და გადმოცემები, რომლებიც თავიანთი საწყისებით უძველეს ხანას უკავშირდებიან. ამ სიმღერებსა და გადმოცემებში ასახულია შუა აზიის ხალხთა ცხოვრებაში მომხდარი მნიშვნელოვანი მოვლენები და მშრომელი მასების ის სანუკვარი იდეალები, რომლებიც უკეთესი მომავლისაკენ იყო მიმართული.

განსაკუთრებული პატივისცემითა და სიყვარულით სარგებლობდნენ მომღერალი პოეტი-ამუღები (აკინები), რომლებიც არა მარტო იცავდნენ და თაობიდან თაობას გადასცემდნენ მამა-პაპურ ზეპირსიტყვიერებას, არამედ საკუთარი შემოქმედებითაც ამდიდრებდნენ მას. აქ ფართოდ იყო გავრცელებული იუმორისა და სატირის მოხეტიალე დასები („მასხარაბოზ“) და თოჯინების თეატრი. შუა აზიისა და ყაზახეთის ხალხთა მხატვრული შემოქმედება წარმოდგენილი იყო როგორც ძველ არქიტექტურულ ძეგლებში, ისე ყოფაში შემონახულ გამოყენებით ხელოვნებაში (მხატვრული კერამიკა, ხალიჩები, სახიანი ქსოვილები, ხით ხურობა, ქვით ხურობა, მჭედლობა, ოქრომჭედლობა, ხალხური ორნამენტი და სხვ).

ბ. ციმბირის ხალხები

ზოგადი ცნობები. ციმბირი, რომელსაც 12,5 მლნ. კმ² ფართობი უკავია, ეთნოლოგიურად ერთ-ერთი უაღრესად საინტერესო ისტორიულ-კულტურული ოლქია. ამ ოლქის მკვიდრ მოსახლეობას დიდი ხნის განმავლობაში შემონახული ჰქონდა ყოფისა და კულტურის რიგი არქაული, თვითმყოფადი ფორმები. ამ ვეებერთელა ოლქში სამეურნეო-კულტურული თავისებურებებით გამოყოფენ ისეთ რეგიონებს, რომლებიც ისტორიულად გარკვეულ გეოგრაფიულ რაიონებს ემთხვევა (სამხრეთ ციმბირის ტყესტეპები, დასავლეთ ციმბირის ტაიგისა და ტუნდრის ზონები, ალტაი-საიანი, შუა ციმბირი, ამურისა და ზღვისპირეთის მხარე და უკიდურესი ჩრდილო-აღმოსავლეთი რაიონი).

ციმბირის უზარმაზარ ტერიტორიაზე მოსული, პირველ რიგში, რუსული მოსახლეობის გარდა, ცხოვრობს მრავალი მკვიდრი ეროვნება და ეთნოგრაფიული ჯგუფი, რომელთა მნიშვნელოვანი ნაწილი რუსეთის რევოლუციამდე პირველყოფილი თემური წყობილების რღვევის ან კლასობრივ საზოგადოებაზე გარდამავალ საფეხურზე იმყოფებოდა.

როგორც აღვნიშნეთ, ციმბირის მოსახლეობის დიდ უმრავლესობას (90%) ამჟამად რუსები შეადგენენ. ციმბირის ტერიტორიაზე რუსები პირველად XVI საუკუნის ბოლოში ჩნდებიან, როცა რუსმა პირველმოსახლეებმა ჯერ დასავლეთ ციმბირში შექმნეს პირველი რუსული დასახლებანი, ხოლო შემდეგ თანდათანობით აითვისეს მთელი ციმბირი. XVI საუკუნის ბოლოდანვეა ცნობილი პირველი რუსული ქალაქები ციმბირში (ტიუმენი — 1586 წ., ტობოლსკი — 1587 წ. და სხვ.). XVII საუკუნის ბოლოს ციმბირის რუსი მოსახლეობა შეადგენდა სულ ცოტა 150 ათას კაცს (დაახლოებით იმდენივე იყო მკვიდრი მოსახლეობაც). მაგრამ მომდევნო ხანებში, განსაკუთრებით რეფორმის (1861 წ.) შემდგომ წლებში, როცა მიმდინარეობდა რუსი ფლენების მასობრივი გადასახლების პროცესი ციმბირში, მკვეთრად იზიზარდა რუსული მოსახლეობის რაოდენობა და ხვედრითი წილი.

ციმბირის თანამედროვე მკვიდრ მოსახლეობაში 30-მდე სხვადასხვა ეთნიკურ ერთეულს ითვლიან. ამათგან რიცხოვრივად 1979 წლის აღწერით ყველაზე მსხვილი ეთნოსები არიან ბურიატები (353 ათასი კაცი), ჩაკუტები (328 ათასი კაცი), თუველები (166 ათასი კაცი), ხაკასები (71 ათასი კაცი), ალტაელები (60 ათასი კაცი). შედარებით ასეთ მსხვილ ეთნოსებთან ერთად ციმბირის მკვიდრ მოსახლეობაში არიან ისეთი

მცირე ხალხებიც, რომელთაგან თითოეული სულ რამდენიმე ა.ი ან რამდენიმე ათასი კაცისაგან შედგება და რომლებსაც ჩრდილოეთის მცირე ხალხებს უწოდებენ.

მიუხედავად იმისა, რომ ციმბირის მკვიდრი მოსახლეობა რასობრივად მონგოლოიდურ ტიპს ეკუთვნის, ეს მოსახლეობა მთლიანად შინს არ არის ერთგვაროვანი. მონგოლოიდური ნიშანი უფრო მკაფიოდაა წარმოდგენილი აღმოსავლეთ ციმბირში, ხოლო ენისიდან დასავლეთით იგი თანდათანობით სუსტდება; აქ უკვე ქარბობს ურალური ანთროპოლოგიური ტიპი, რომელიც ნარევი მონგოლოიდურ-ევროპეიდული ნიშნებით ხასიათდება.

ციმბირის ხალხთა უმრავლესობა ლაპარაკობს თურქულ, მონგოლურსა და ტუნგუსურ-მანჭურულ ენათა ოჯახების ენებზე. თურქულ ენებზე ლაპარაკობენ ალთაი-საიანის ხალხები — ალთაელები, ტუველები, ხაკასები, შორიები, ჩულიმელები, ყარაგასები, ანუ ტოფალარები, დასავლეთ ციმბირის თათრები, ჩრდილოეთის იაკუტები და დოლგანები.

მონგოლურ ენათა ოჯახის ენებზე ლაპარაკობენ მარტო ბურიატები. ტუნგუსურ-მანჭურულ ენებზე ლაპარაკობენ აღმოსავლეთ ციმბირისა და შორეული აღმოსავლეთის ხალხები — ევენკები (ტუნგუსები), ლამუტები (ევენები) და ქვემო ამურის მცირე ხალხები: ნანაელები (გოლდეზი), ულჩები, ოროჩები, უდეგეები, ოროკები; ურალის ენათა ოჯახის ენებზე ლაპარაკობენ დასავლეთ ციმბირის ხალხები — ხანტები და მანსები; სამოიდურზე — ნენცები (სამოედები), ენცები, ნგანაანები, სელკუპები და სხვ. ე. წ. პალეოაზიურ ენებზე ლაპარაკობენ ჩრდილო აღმოსავლეთ ციმბირის პატარ-პატარა ხალხები — იტელმენები, ანუ კამჩადალები, ჩუქჩები, კორიაკები, იუკაგირები, ნივხები (გილიაკები). ხალხთა ამავე ჯგუფს მიაკუთვნებდნენ ძველად შუა და ქვემო ენისეის კეტებს, მაგრამ ენობრივად მათ უფრო ტიბეტურ-ბირმულ ენათა ჯგუფს უახლოვებენ. ადრე პირობითად პალეოაზიურ ენებს მიაკუთვნებდნენ აგრეთვე, ჩუკოტკაა და ვრანგელის კუნძულზე მცხოვრები მცირერიცხოვანი ხალხების — ესკიმოსებისა და ალეუტების ენებს, მაგრამ შემდეგში გაირკვა, რომ ეს ენები დამოუკიდებელ ენებს წარმოადგენდა.

ციმბირის ტერიტორიაზე ადამიანის დასახლების უძველესი კვალი ზედა პალეოლითის ხანას უკავშირდება. ზედა პალეოლითური სადგომების უმრავლესობა მიკვლეულია სამხრეთში, მდ. ობის სათავეებში, ზემო ენისეისა და ბაიკალის ტბის აუზში. მათ შორის ყველაზე უფრო

ადრინდელი სადგომები — მალტა და ბურეტი ორინიაკ-სოლუტრეს ხანთაა დათარიღებული. ამ სადგომების მოსახლეობის კულტურისათვის დამახასიათებელი ყოფილა მამონტზე და ჩრდილოეთის ირემზე ნადირობა, დიდი მიწური საცხოვრებელი, ბეწვეულის დახშული ტანსაცმელი და ძვლის ქანდაკებები (ქალის, მამონტისა და სხვა გამოსახულებით). მაღლენით დათარიღებული აფონტოვის სადგომში ნაპოვნი განათხარი ადამიანის შუბლის ძვლის ფრაგმენტების შესწავლის საფუძველზე სპეციალისტები ვარაუდობენ, რომ იმ შორეულ ხანაში ციმბირში მონღოლოიდური მოსახლეობა უნდა ყოფილიყო გავრცელებული.

ციმბირის მკვიდრი მოსახლეობის ეთნიკურ წარმომავლობაზე მეცნიერებაში ორი განსხვავებული აზრი არსებობს. მეცნიერთა ერთი ნაწილის ვარაუდით ციმბირის თავდაპირველი მოსახლეობა მოსული უნდა იყოს ევროპიდან, მეორე ნაწილის მიხედვით კი — ცენტრალური აზიიდან. სპეციალურ ლიტერატურაში მეორე შეხედულება უფრო საფუძვლიანადაა მიჩნეული. მართლაც, ციმბირის მოსახლეობის მონგოლოიდური ტიპის ფორმირება უშუალოდაა დაკავშირებული აზიასთან, ისევე როგორც ციმბირის პალეოლითური კულტურა — მონგოლეთთან. ამის საფუძველზე ვარაუდობენ, რომ ციმბირის თავდაპირველი დასახლება ცენტრალური აზიის ოლქებიდან უნდა დაწყებულიყო. არსებული ვარაუდით უძველესი მონგოლოიდები თავდაპირველად აღმოსავლეთ ციმბირში, ბაიკალისპირეთსა და ალთაიში დასახლდნენ, საიდანაც თანდათანობით დასავლეთით მიიწევდნენ. ამით ხსნიან იმას, რომ დასავლეთ ციმბირის პალეოლითური სადგომები უფრო გვიანდელია, ვიდრე აღმოსავლეთის.

ნეოლითის ხანაში კიდევ უფრო ინტენსიურად მიმდინარეობდა ციმბირის უკიდურეს ტერიტორიის ათვისება სამხრეთიდან მოყოლებული ყინულოვან ოკეანემდე. ამ პერიოდში ციმბირის ცალკეული ოლქების მიხედვით უკვე შესამჩნევი ხდება განსხვავება მოსახლეობის მეურნეობასა და კულტურაში. არქეოლოგებს მიაჩნიათ, რომ დასავლეთ ციმბირში ობის ნეოლითური კულტურის მატარებელი ტომები მისდევდნენ მეთევზეობას მდინარეთა სანაპიროებზე, ხოლო ტაიგაში — ნადირობას (თანაც, ზამთარში — თხილამურებით).

აღმოსავლეთ ციმბირის ნეოლითური კულტურის შემოქმედებად მიჩნეული არიან ის მონადირე ტომები, რომლებიც მოხეტიალე ცხოვრებას ეწეოდნენ და ტაიგაში ადგილმონაცვლეობის დროს სპეციალურ

თხილამურებსა და მარხილებს იყენებდნენ. მათგან განსხვავებით, ქვემო ამურისა და ზღვისპირეთის ნეოლითური კულტურის მქონე ტომები მყარ, ბინადარ ცხოვრებას ეწეოდნენ და მეთევზეობას მისდევდნენ. ამავე დროს, ციმბირის ეს ნეოლითური კულტურები გარკვეულ კონტაქტებს ამყარებდნენ როგორც ერთმანეთთან, ისე გარე სამყაროსთან, იმასაც ვარაუდობენ, რომ ამ ეპოქაში აღმოჩნდა ციმბირში ფართოდ იყო გავრცელებული, ე. წ. პალეოაზიური მოსახლეობა (მათ შორის უნდა ყოფილიყვნენ ნოვების წინაპრები, ძველისძველი იუკაგირები და სხვ.) ბერინგის ზღვის სანაპიროზე უქველესი დროიდანვე ვარაუდობენ ესკიმოსების განსახლებას.

სულ სხვანაირად მიმდინარეობდა კულტურულ-ეთნიკური პროცესები სამხრეთ ციმბირში. ძვ. წ. III — II ათასწლეულებში მინუსის მხარესა და ალთაიში გავრცელებული ჩანს აფანასიევის კულტურა, რომლისთვისაც დამახასიათებელი იყო ლითონის (სპილენძის) წარმოება და მესაქონლეობა. ანთროპოლოგიურად ამ კულტურის მატარებელ მოსახლეობას ევროპეიდულ ტიპს მიაკუთვნებენ.

ძვ. წ. 1500 — 1200 წლებში ვოლგიდან მინუსის მხარემდე ფართოდ გავრცელებული ანდრონოვის კულტურისათვის დამახასიათებელი იყო განვითარებული ბრინჯაოს იარაღები, ბინადარი მესაქონლეობა და მიწათმოქმედება.

ძვ. წ. II — I ათასწლეულების მიჯნაზე სამხრეთ ციმბირის სტეპებში დაწინაურებულია ნომადური მესაქონლეობა, რასაც ყარასუქის კულტურას (ძვ. წ. 1200—800 წწ.) უკავშირებენ. ახალი წარმატებები მოუპოვებია ამ ხანებში აქაურ მოსახლეობას ბრინჯაოს ჩამოსხმის ტექნიკაში. ეს კულტურა გავრცელებული ყოფილა აგრეთვე ალთაიში, ჩრდილო ენისეის აუზში, ობის ზემო დინების რაიონში. იმავე ხანებში გაძლიერებულა სააღებშიცემო კონტაქტები სტეპებსა და ტაიგის ტომებს შორის ციმბირში.

ძვ. წ. I ათასწლეულში ზემო და შუა ენისეის აუზში დაწინაურებულა თაგარის კულტურა (ძვ. წ. VII — II სს.); მინუსის ტაფობში დაუწყიათ სარწყავი მიწათმოქმედება. ბრინჯაოს ხანის და ადრე რკინის ხანის სამხრეთ ციმბირის ამ მოსახლეობას ეთნიკურად უკვე აღარ უკავშირებენ პალეოაზიელებს.

ვარაუდობენ, რომ ციმბირის მოსახლეობის სამხრეთი ჯგუფები მაშინ ლაპარაკობდნენ ძველ ინდოევროპულ ენებზე, დასავლეთი ჯგუფები — უგორულზე, ხოლო აღმოსავლეთი ჯგუფები — ალთაურზე. სა-

კუთრივ ძველ ალთაურ ენებზე მოლაპარაკე ხალხთა ეთნოგენეზსაც უკავშირებენ ყარასუესის კულტურის მატარებელ ნახევრად ნომადურ მოსახლეობას, რომელთა ფართო მასები თურქული თუ მონგოლურენოვანი ჰუნების ბატონობის ხანაში ალთაზე, ზემო ენისიეზე და ბაიკალისპირეთში გადასულან.

თურქი ტომების მნიშვნელოვან მიგრაციებზე სამხრეთ ციმბირში წერილობითი წყაროებიც მიუთითებს. ასეთი მიგრაციების შედეგად VI — V საუკუნეებში ძველი თურქები უკვე ფართოდ ჩანან განსახლებული ობის სათავეებში, ენისიეზე და ბაიკალისპირეთში. იმავე ხანებში ბაიკალისპირეთში ცხოვრობდნენ დამწერლობის მქონე თურქულენოვანი კურიკანთა ტომები, რომლებსაც მნიშვნელოვანი წვლილი შეუტანიათ ბურიატებისა და იაკუტების ეთნოგენეზში.

ციმბირის ხალხებიდან მარტო ბურიატები ლაპარაკობენ მონღოლურ ენაზე. თუმცა ამ ხალხის ფორმირება XVII — XVIII საუკუნეებს ეკუთვნის, მაინც ვარაუდობენ, რომ ისინი ჯერ კიდევ XIII—XIV საუკუნეებში ლაპარაკობდნენ ცენტრალური აზიის სტეპებიდან ბაიკალში გადმოსახლებული მონგოლურენოვანი ტომების ენაზე. იმავე დროს დასავლეთ ბაიკალისპირეთის ბურიატების ლექსიკაში შემონახულია ძალიან ძველი თურქული ელემენტები, რომლებიც ბურიატებს მათ შემადგენლობაში შესული კურიკანებისაგან უნდა მიეღოთ.

ბურიატებთან ახლო დგანან თურქულენოვანი იაკუტები, რომლებიც წარმოშობით დაკავშირებული არიან ალთაისა და შუა აზიის თურქულენოვან ხალხებთან. იაკუტთა წინაპრები მდინარე ლენის შუა წელის აუზში გადმოსახლდნენ XIII — XIV საუკუნეებში. აქ მოხდა მათი ასიმილაცია ევენკების ცალკეულ ჯგუფებთან; მაგრამ იაკუტების ენაში მრავალი მონგოლური ელემენტის გარდა, შემონახულია აგრეთვე ბევრი ტუნგუსური და, შესაძლებელია, პალეოაზიური სიტყვები (ნიშანდობლივია, რომ იაკუტები ანთროპოლოგიური ტიპითაც ახლო დგანან ჩრდოლო ბურიატებთან).

არსებული ვარაუდით, პალეოაზიური კომპონენტი წარმოდგენილი უნდა იყოს ტუნგუსურენოვანი ხალხების ეთნოგენეზში. ტუნგუსური ენების ფორმირების თავდაპირველ კერად მიჩნეულია ამურის სათავეებს რაიონი. აქედან უნდა იყვნენ განსახლებული ევენკები ამურის ქვემო წელშიც, ბაიკალისპირეთშიც, ენისიეზეც. შემდგომში, I ათასწლეულის დასაწყისიდან, ისინი ფართოდ ვრცელდებიან მთელ აღმოსავლეთ ციმბირში და ამ პროცესში მათ პალეოაზიელთა არა ერთი ჯგუფი გა-

თქვიფეს თავის შემადგენლობაში. სამაგიეროდ, პალეოზოოლოგებისაგან ვეენკებმა შეითვისეს მათი კულტურული ტრადიციები; ნიშანდობლივია რომ ისინი ანთროპოლოგიურადაც იმავე პალეოზოოლოგებს უკავშირდებიან.

ციმბირის უგორული და სამოდური ხალხების თავდაპირველი ფორმირების კერად მიჩნეულია დასავლეთ ციმბირი. უგორულ ენებში შემონახული ირანული და ნაწილობრივ თურქული ელემენტების საფუძველზე ვარაუდობენ, რომ ხანტებისა და მანსების წინაპრებს კონტაქტები უნდა ჰქონოდათ ურალის, ყაზახეთისა და სამხრეთ ციმბირის სტეპების მოსახლეობასთან. სამოდური ტომების ფორმირების ცენტრი ობის შუა და ზემო დინების ზოლი უნდა ყოფილიყო.

მ ე უ რ ნ ე ო ბ ა და ნ ი ვ თ ი ე რ ი კ უ ლ ტ უ რ ა. ციმბირის ხალხთა მეურნეობა და ნივთიერი კულტურა ბუნებრივ-საწარმოო პირობებს შესაბამისად განსხვავდებოდა ტუნდრისა და ტაიგის, სტეპისა და ტყესტეპიან რეგიონებში. მაშინ როცა ტუნდრა და ტაიგა დასახლებული იყო ენობრივად და კულტურულად ერთმანეთისაგან განსხვავებული მცირერიცხოვანი ეთნიკური ჯგუფებით, სტეპებისა და ტყესტეპების რაიონებში ჯანსაღებული იყვნენ შედარებით უფრო კომპაქტური და მრავალრიცხოვანი თურქულ და მონგოლურენოვანი ხალხები. ამასთან, სამხრეთ ციმბირში ძველთაგანვე განვითარებული იყო მიწათმოქმედება და მესაქონლეობა, ტაიგისა და ტუნდრის მოსახლეობის მეურნეობა კი ნადრობას, მეთევზეობასა და მერმეობაზე იყო დაფუძნებული.

რუსეთის რევოლუციამდე ციმბირის ხალხებში წარმოდგენილი იყო ისტორიული განვითარების პროცესში ჩამოყალიბებული და ერთმანეთისაგან თვისებრივად განსხვავებული კულტურულ-სამეურნეო ტიპები. მათ შორის, პირველ რიგში, აღსანიშნავია მიწათმოქმედებასა და მესაქონლეობაზე დამყარებული კულტურულ-სამეურნეო ტიპი, რომელიც დამახასიათებელი იყო ბურიატებისათვის, ალთაი-საიანის თურქულენოვანი ხალხებისათვის და იაკუტებისათვის. ბურიატთა ნაწილი კი (აღმოსავლეთ ბურიატები) მისდევდა ნომადურ მესაქონლეობას: აშენებდნენ ცხენს, ცხვარს, აქლემს. მიწათმოქმედება-მესაქონლეობის მიმდევარ დასავლეთ ბურიატთა საქონლის ჯოგებში ჭარბობდა მსხვილფეხა რქოსანი საქონელი. ზამთარში საქონელი ნაწილობრივად ბაგურ კვებაზე ჰყავდათ და მომარაგებული თივით კვებავდნენ. XIX საუკუნეში მიწათმოქმედება აღმოსავლეთ ბურიატებშიც ვრცელდება, რასაც შედეგად მოჰყვა მათი ბინადარ ცხოვრებაზე გადასვლა.

ალთაი-საიანის ზეგანის თურქულენოვან ხალხებს (ალთაელები, ხაკასები, ტუველები, შორები და სხვ.) ეთნოლოგიურ ლიტერატურაში ძველად მათი საცხოვრებელი ადგილის — „ალთაის“ მიხედვით „ალთაელებს“ უწოდებდნენ. ეს ხალხები სამხრეთისა და ჩრდილოეთის ჭგუფებად იყოფილნენ და ერთმანეთისაგან მეურნეობისა და კულტურის ფორმებითაც განსხვავდებოდნენ. სამხრეთ ალთაელები (თუველები, ხაკასები) ნომადურ და ნახევრად ნომადურ მესაქონლეობას (ცხენი, მსხვილფეხა რქოსანი საქონელი, ცხვარი) მისდევდნენ. მთელი წლის განმავლობაში საქონელი საძოვარზე ჰყავდათ. ჩრდილო-აღმოსავლეთ ტუველებში და საიანის ყარაგასებში (ტოფალარები) გავრცელებული იყო სატრანსპორტო მეირმეობა. ისინი ირმებს წველიდნენ კიდევ. სამხრეთ ალთაიში ნაწილობრივად მარტივ მიწათმოქმედებასაც მისდევდნენ (მოჰყავდათ ქერი). ჩრდილო ალთაის თურქულ მოსახლეობაში მთავარი საქმიანობა იყო ირემზე და ბეწვიან ნადირზე ნადირობა.

იაკუტები ჭერ კიდევ ძველად მისდევდნენ მსხვილფეხა საქონლის მოშენებას. ამასთან, მსხვილფეხა რქოსანი საქონელი ზამთარში ბაგურ კვებაზე ჰყავდათ, ხოლო ცხენი, სუსხიანი კლიპატის მიუხედავად, ზამთარ-ზაფხულ—ღია ცის ქვეშ; მომთაბარეობდნენ ზამთრის საძოვრებიდან საზაფხულოზე. მათ საკვებში მთავარი ადგილი რძის პროდუქტებს ეკავა. თუმცა ცხენის რძიდან ამზადებდნენ კუმისს, სამხრეთ ციმბირის მესაქონლეებში ძველად გავრცელებული რძის არაყი მათთვის უცნობი იყო. ტაიგაში მდინარეებისა და ტბების რაიონებში მოსახლე იაკუტები მისდევდნენ თევზის ჰერასაც. აგრეთვე ძვირფასბეწვიან ცხოველებზე ნადირობას; მეზობელი ხალხებისაგან განსხვავებით ისინი მეთუნეობასაც მისდევდნენ.

ბუნებრივი გარემოსა და მეურნეობის თავისებურების შესაბამისად, ციმბირის ხალხებში სხვადასხვა ტიპის საცხოვრებელი და საშენობელი ნაგებობანი იყო გავრცელებული. მესაქონლეობის მიმდევარ ხალხებში გავრცელებული იყო როგორც მომთაბარეული, ისე ბინადარი ტიპის საცხოვრებელი. ბურიატებისა და ალთაელებისათვის დამახასიათებელი იყო მონგოლური ტიპის ქეჩის იურტა, რომელსაც დაბალი კონუსური გადახურვა ჰქონდა. დასავლეთ ბურიატები, ციმბირის თათრები და იაკუტები ძელურ სახლებში ცხოვრობდნენ. ალთაელებსა, ხაკასებსა, ბურიატებსა და იაკუტებში მრავალკუთხოვანი იურტა იყო გავრცელებული.

სამხრეთ ციმბირის მოსახლეობის ტრადიციული სამოსელი მონგოლური ტიპის გახსნილი ხალათი იყო. ბურიატებში ასეთი ხალათი მზადდებოდა ქსოვილის ან ბეწვეულისაგან, ხალათს წელზე ქამრით იმაგრებდნენ და მარცხნიდან მარჯვნივ იკრავდნენ. იმავე თარგით იყო შეკერილი ქალის ხალათიც, კალთები და ნაკერები ფერადი ქსოვილის ზოლებით ჰქონდა შემკული.

იაკუტებში ქალის და მამაკაცის ზედა სამოსელს წარმოადგენდა ცალბორტიანი ქურჩი — სონი, რომელიც წინ მთლიანად გახსნილი იყო. მათ ყოფაში დიდხანს იყო შემონახული ქალის სადღესასწაულო ბეწვეულის გრძელკალთიანი და სახელოებიანი, წელში გამოყვანილი სამოსელი სანგიახი, რომელიც მდიდრულად იყო შემკული ნაქარგობითა და მხატვრული აპლიკაციით. ჩრდილო იაკუტები ატარებდნენ ბეწვეულის შეკრულ სამოსელსაც, რომელიც უმთავრესად მეირმეებისათვის იყო დამახასიათებელი. გააულ საუკუნეში მათთან ფართოდ ვრცელდება რუსების გავლენით ქსოვილის საცვლები. სამხრეთ ალთაელთა მესაქონლეთა ქალის და მამაკაცის სამოსლის მთავარი ტიპი იყო გრძელკალთებიანი ტყავაბა, რომელიც წელზე ქამრით მაგრდებოდა. ქალები ზოგჯერ ასეთ ტყავზე იცვამდნენ თავისებურ სამოსელს („ჩეგედეკ“) რომელიც გრძელი, წელში გამოყვანილი, უსახელო და წინ მთლად გახსნილი იყო და, რომელიც თარგით „სანგიახს“ ჰგავდა.

სულ სხვა სამეურნეო კულტურული ტიპი იყო გავრცელებული ბინადარი მეთევზეობის მიმდევარ ხალხებში, რომლებიც განსახლებული იყვნენ სათევზაო სარეწებით მდიდარ რაიონებში ზღვის სანაპიროებსა და დიდი მდინარეების აუზებში. არქეოლოგიური მონაცემებით, ამურის აუზში ძველთაგანვე სასლობდა ბინადარი ხალხი, რომელიც მეთევზეობას მისდევდა. ისინი ცხოვრობდნენ მიწურებში და ორნამენტით შემკულ თიხის ქურქულს ამზადებდნენ. ამ ხალხის უშუალო შთამომავლებად თელიან თანამედროვე ნივხებს. ნივხებთან ერთად ნანაელები, ულჩები, კორიაკთა ნაწილი, იტელმენები, სამხრეთ სელკუპები, ხანტები და ობისპირეთის მანსები უძველესი დროიდანვე მისდევდნენ ბინადარ მეთევზეობას და მათი არსებობის მთავარი წყარო მთელი წლის განმავლობაში თევზჭერა იყო. მათ სამეურნეო ყოფაში ნადირობას მცირეოდენი ზვედრითი წონა ჰქონდა; ზამთრობით ცხოვრობდნენ მიწურებში, ზაფხულობით უმთავრესად მსუბუქ ჩუმებში. XIX საუკუნეში ამურის ქვემო წელის ბინადარ მეთევზეებში, ობის ხანტებს, მანსებსა და სელკუპებში ვრცელდება ძელური მიწისზედა თბილი საცხოვრებლები.

აქაური ბინადარი მეთევზეობის მიმდევარ ხალხებში ტრანსპორტის ძირითადი სახეობა იყო მარხილი, ხოლო მისი გაწევი ცხოველი — ძაღლი. ციმბირში ძაღლის მარხილის სხვადასხვა ტიპი იყო ცნობილი (განსხვავებული იყო არა მარტო მარხილის ფორმა, არამედ მარხილში ცხოველთა შებმის წესიც). ამურისა და ობის მეთევზეები მისდევდნენ თევზის ტყავის დამუშავებას. თევზის ტყავიდან კერავდნენ შარვლებსა და ხალათებს, საზამთრო ხალათებს კი ბეწვეულიდან ამზადებდნენ. ციმბირის ხალხებიდან მარტო ხანტები, მანსები და ნარიმის სელკუპები მისდევდნენ ფეიქრობას და ქსოვილებს საქსოვ დაზგებზე ქსოვდნენ.

აღმოსავლეთ ციმბირში ტაიგის ტყე-ტუნდრების მოსახლეობის სამეურნეო-კულტურული ტიპისათვის დამახასიათებელი იყო ნ ა დ ი რ ო ბ ა და მ ე ი რ მ ე ო ბ ა. ასეთი სამეურნეო-კულტურული ტიპი ჰქონდათ ევენკებს, ევენებს, ტოფალარებს, დოლგანებს, ტყის ზონის ნენცებს, ჩრდილოეთის სელკუპებს, მეირმე კეტებს. მათი მეურნეობის წამყვანი დარგი ძველთაგანვე ნადირობა იყო. ამ ხალხებში ნადირობას ორნაირი მიმართულება ჰქონდა: სამომხმარებლო (ნადირის ხორცის მოპოვება) და სასაქონლო (ძვირფასი ბეწვეულის მოპოვება). მიღედნენ აგრეთვე მეირმეობას, რომელსაც უმთავრესად სატრანსპორტო დანიშნულება ჰქონდა და ნაწილობრივ მეთევზეობას.

ბინადარი მეთევზეებისაგან განსხვავებით, ეს მონადირე ხალხები მოკთაბარე ცხოვრებას ეწეოდნენ. მათი ნივთიერი კულტურა საეხებით შეესაბამებოდა მათი ცხოვრების მობილურ წესს. ევენკების საცხოვრებელი — ირმის ტყავებით დაფარული კონუსური, იურტა ადვილი დასაშლელ-ასაწყობი იყო და ადგილმონაცვლეობისას ერთი ადგილიდან მეორეზე ირმებით გადაჰქონდათ. სანაოსნოდ იყენებდნენ არყის ხის ქერქისაგან შეკრულ მსუბუქ ნავს, რომლის გადატანაც ერთ კაცს შეეძლო. ევენკები ზამთარში ტაიგაში სასიარულოდ იყენებდნენ სპეციალური კონსტრუქციის, გრძელსა და ფართო მსუბუქ თხილამურებს, რომლებსაც ქვემოდან ირმის წვივის ტყავი ჰქონდა ამოკრული (ციმბირის ხალხებში ეს სასიარულო თხილამურები საუკეთესოდ ითვლებოდა). ევენკების ძველებური ტანსაცმელი კარგად იყო შეგუებული როგორც თხილამურით სიარულთან, ისე ირემზე ჯდომასთან. ეს იყო ირმის ტყავისაგან შეკერილი მსუბუქი, ღია სამოსელი, რომელსაც წინა კალთები ერთმანეთისაგან დაშორებული ჰქონდა. ასეთი სამოსლის ქვეშ ისინი ატარებდნენ მდიდრულად ნაქარვ ტყავისავე გულისპირს — წინსაფარს.

ტუნდრის ტიპური მერიმები იყვნენ ნენები და ნაწილობრივ ჩუქჩები და კორიაკები. მათთვის მერიმობა იყო მთავარი საარსებო წყარო (ნადირობას და მეთევზეობას დამხმარე მნიშვნელობა ჰქონდა). მერიმებს ირმები მთელი წლის განმავლობაში გადაჰყავდათ საზამთროდან საზაფხულო საძოვრებზე, შემოდგომაზე კი — ტყისპირეთისაკენ. ჩუქჩებისა და კორიაკებისაგან განსხვავებით ნენებს ჰყავდათ სამწყვსო ძაღლები, რომლებიც ირმის ჯოგებს მგლებისაგან იცავდნენ. ტუნდრების მერიმები წელიწადის ყველა დროს იყენებდნენ მსუბუქ მარხილებს, ნართებს, რომლებშიც ორიდან ხუთამდე ირემი იყო შებმული. მათი ნივთიერი კულტურაც შეგუებული იყო მომთაბარე ცხოვრებასთან. საცხოვრებლის ძირითადი ტიპი აქაც ადვილად დააშლელ-ასაწყობი და გადასატანი კონუსური ჩუმი იყო. ტანზე ატარებდნენ ბეწვეულის დახშულ ტანსაცმელს, რომელიც კარგად იცავდა ადამიანს ყინვებისა და ქარებისაგან. ამ საშოსელის ძირითადი ელემენტი იყო ირმის ტყავისაგან შეკერილი, თავზე გადასაცმელი, გრძელსახელოებანი და კაპიშონიანი „მალიცა“, რომელსაც ბეწვიანი მხარე შიგნით ჰქონდა. ყანვისას „მალიცაზე“ ზემოდან იცვამდნენ იმავე მასალისაგან დამზადებულ მეორე სათბურს, რომელსაც ბეწვი გარეთ ჰქონდა, ფეხზე იცვამდნენ მაღალყელიან ბეწვეულისავე ჩექმებს.

მომთაბარე ჩუქჩებისა და კორიაკების საცხოვრებელი იყო „იარანგა“, რომლის კარკასი ჩუმისაგან განსხვავებით ორი ნაწილისაგან შედგებოდა—ქვემოთა ცილინდრული მოყვანილობისა იყო, ზემოთა — კონუსური. გარედან კი ირმის ტყავებით იყო გადახურული. ჩუქჩები და კორიაკებიც დახშულ ტანსაცმელს ატარებდნენ; მათი ჩაცმულობის მთავარი ელემენტები იყო ბეწვეულის პერანგი და შარვალი (ბეწვით შიგნით), რომელზეც ზემოდან იცვამდნენ ბეწვეულისავე მოკლე პერანგსა და შარვალს (ბეწვით გარეთ).

თავისებური სამეურნეო-კულტურული ტიპი იყო დამახასიათებელი ჩუკოტკის ზღვის სანაპიროებზე მცხოვრები არქტიკის მონადირე ხალხებისათვის (ესკიმოსები, ბინადარი ჩუქჩები და კორიაკები). მათი მთავარი საქმიანობა იყო ნადირობა სელაპსა და ზღვის ლომზე. ზამთარში მონადირე თავის მსხვერპლს უდარაჯებდა ნადირის მიერ ყინულზე ამოხვრეტილ თვალთან, ხოლო გაზაფხულსა და ზაფხულში ის ღია ზღვაში ნადირობდა მსუბუქი ნავით. ხმელეთზე გადასაადგილებლად იყენებდნენ ნართებს, რომლებშიც ძაღლები ჰყავდათ შებმული. ადრე ისინი ცხოვრობდნენ მიწურებში, რომლებშიც კვამლის ამოსასვლელად და-

ტოვებული ერდოდან ჩადიოდნენ. მათი თავზე გადასაცმელი ტანსაცმელიც დახშული და ორმაგი იყო (ბეწვგარეთა და ბეწვშიგნითა).

ს ა ზ ო გ ა დ ო ე ბ რ ი ვ ი წ ყ ო ბ ა და რ ე ლ ი გ ი ა. მნიშვნელოვანი განსხვავებების მიუხედავად, აღნიშნული კულტურულ-სამეურნეო ტიპები მაინც საწარმოო ძალების განვითარების დაბალ დონეს შეესაბამებოდა. ამიტომაც ბუნებრივია, რომ ციმბირის ხალხებს შემონახული ჰქონდათ საზოგადოებრივი ცხოვრების და რელიგიის არქაული ფორმები.

ციმბირის ბევრ ხალხში (ნიეხები, იუკაგირები და სხვ.) გაბატონებული იყო პატრიარქალურ-გვაროვნული ურთიერთობა, ზოგიერთი ხალხები იმყოფებოდნენ კლასობრივი საზოგადოების ფორმირების სტადიაზე (ხანტები, მანსები და სხვ.), ხოლო მესაქონლეობა-მიწათმოქმედებას შიშვდევარ ხალხებში (ალთაელები, იაკუტები, ბურიატები და სხვ). არსებობდა ადრეკლასობრივი და პატრიარქალურ-ფეოდალური ურთიერთობა. ფეოდალურმა ურთიერთობამ ჯერ კიდევ შორეულ წარსულში მოიკიდა ფეხი ციმბირის თათრებში, რომლებმაც ციმბირის მკვიდრი მოსახლეობიდან ყველაზე ადრე განიცადეს რუსეთის კაპიტალიზმის გავლენა.

ქრისტიანობის, ისლამისა და ბუდიზმის გავრცელებამდე (XVI—XVIII სს.) ციმბირის ხალხებში ფართოდ იყო გავრცელებული შ ა მ ა ნ ი ზ მ ი. სიტყვა „შამანი“ ტუნგუსური წარმოშობისაა (სამან, შამან) და ნიშნავს „აღზნებულს“. რელიგიის ამ ფორმას საფუძვლად უდევს რწმენა სულებზე და იმაზე, რომ გარკვეულ პიროვნებას, კერძოდ, შამანს მთელი რიგი მაგიური საშუალებებით (სიმღერა, ცეკვა, საკრავზე დაკვრა და სხვ.) შეუძლია თავისი თავი ექსტაზში, ისტერიულად აღზნებულ მდგომარეობაში მოიყვანოს. მორწმუნეთა წარმოდგენით ასეთ მდგომარეობაში მყოფი შამანის სული მიემგზავრება სულთა სასუფეველში და უშუალო კონტაქტს ამყარებს სულებთან; სულთა ვეებერთელა დასში თითოეულ შამანს ჰყავდა მისი პირადი, მფარველი სული, რომელსაც შამანი ემსახურებოდა; ზოგჯერ სული თვითონ ირჩევდა შამანს ასეთი სამსახურისათვის. ასეთ შემთხვევაში სული თავად მიდიოდა შამანთან, შედიოდა მის სხეულში და შამანის პირით ლაპარაკობდა.

იმავე წარმოდგენით, თითოეულ შამანს ჰყავდა აგრეთვე მისი დამხმარე სულები, რომლებიც შამანს ეხმარებოდნენ და ხელს უმართავდნენ შამანობაში და მისი ნება-სურვილის აღმსრულებლები იყვნენ. შამანისტური რწმენით, დანარჩენი სულები, რომლებითაც აღსავსე იყო ქვეყ-

ნიერება, ბოროტ სულებს წარმოადგენდნენ და მათ გამუდმებით ებრძოდნენ შამანები და მათი მფარველი და დამხმარე სულები. შამანთა იმპროვიზებული სენსები უმთავრესად საღამოობით ან ღამლამობით ეწყობოდა და რამდენიმე საათი გრძელდებოდა. ამ სენსების მთავარი მიზანი იყო ავადმყოფების მკურნალობა, აგრეთვე მკითხაობა და სხვ.

შამანს ჰქონდა თავისი ატრიბუტები: რიტუალური კოსტუმი, რომელზეც ზშირად რკინის ქლარუნები იყო ჩამოკიდებული და, რომლებსაც ცეკვის დროს ახმაურებდა, თავისებური თავსაბურავი, ყვარაჩენი და, რაც მთავარია, დასარტყმელი საკრავი. ციმბირის რიგ ხალხებში შამანობა შემკვიდრეობით ხასიათს ატარებდა.

შამანიზმის განვითარებაში სამ საფეხურს განასხვავებენ — ა დ რ ი ნ დ ე ლ ს, ანუ საყოველთაოს, როცა შამანები ჯერ კიდევ თითქმის არაფრით განსხვავდებოდნენ რიგითი მეთემეებისაგან (ამ დროს ქალეზიკ შამანობდნენ), გ ვ ა რ ო ვ ნ უ ლ ი შამანიზმი, როცა შამანი ჯერ კიდევ არ იყო პროფესიონალი და გვაროვნულ კულტს ემსახურებოდა და პ რ ო ფ ე ს ი უ ლ ი შამანიზმი, როცა შამანი თავისი ხელობის შემოსავლით ცხოვრობდა. შამანიზმის ეს უკანასკნელი ფორმა გაბატონებული იყო ციმბირის ხალხთა უმრავლესობაში. იაკუტებსა და სამხრეთ ციმბირის ხალხებს „შამანები“ ორ ფენადაც კი ყოფდნენ: „შავი“ და „თეთრი“ შამანები (ეს უკანასკნელები მთავარ ღვთაებებს ემსახურებოდნენ).

ციმბირის რიგ ხალხებში შამანიზმთან ერთად შემონახული იყო სხვა რელიგიური კულტებიც. მათ შორის, პირველ რიგში, აღსანიშნავია მკედელთა კულტი (იაკუტებსა და ბურიატებში მკედლები თავიანთი ძალით შამანებთან იყვნენ გათანაბრებული); დათვის კულტი, რომელიც განსაკუთრებით ნივხებში იყო ფართოდ გავრცელებული; ტოტემიზმის გადმონაშთები, სარწმუნო კულტები (ნადირობის, მეთევზეობის და სხვ. მფარველი ღვთაებები); საგვაროვნო-საოჯახო კულტები (კერის და სხვა კულტები) და ა. შ.

XVIII—XIX საუკუნეებში რუსეთი ყოველნაირად ცდილობდა ციმბირის ხალხებში მისიონერთა მოღვაწეობის გაფართოებას და ქრისტიანობის (მართლმადიდებლობის) გავრცელებას, ზოგჯერ ძალდატანებითაც, ყოველივე ამის შედეგად, XIX საუკუნის ბოლოს, ციმბირის ხალხთა უმრავლესობა თუმცა ქრისტიანობაზე მოექცა, მაგრამ მართლმადიდებლობის პარალელურად მათში ძველი რელიგიური რწმენა-წარმოდგენები დიდხანს ცოცხლობდა.

ა. რუსები, უკრაინელები, ბელორუსები

რუსები, უკრაინელები და ბელორუსები ანთროპოლოგიურად ეკუთვნებიან დიდ ევროპეიდულ რასას, ლაპარაკობენ ერთმანეთთან ახლო მონათესავე აღმოსავლეთ სლავური შტოს ენებზე, რომლებიც დასავლურ სლავურ (პოლონური, ჩეხური, სლოვაკური) და სამხრეთ სლავურ (ბულგარული, სერბიულ-ხორვატული, სლოვენური, მაკედონური) ენებთან ერთად შეადგენენ ინდოევროპულ ენათა ოჯახის სლავურ ჯგუფს.

აღმოსავლეთ სლავთა ეთნოგენეზის პრობლემა მეტად რთულია; მათი ეთნიკური ისტორია დაკავშირებულია მათივე ფორმირების თავისებურებასთან იმ ვრცელ ტერიტორიაზე, რომელზეც საუკუნეთა განმავლობაში ადგილი ჰქონდა რთულ ეთნიკურ პროცესებს. გასულ საუკუნეში, მეცნიერთა ერთი ნაწილი სლავთა აზიურ წარმომავლობას ამტკიცებდა; სლავთა წარმომავლობას უკავშირებდნენ ჰუნებს, სარმატებსა და სტეპების სხვა მოსმაბარეებს. ეს არამეცნიერული შეხედულება საფუძვლანაჲ დაარღვია ცნობილმა ჩეხმა მეცნიერმა შაფარიკმა. მან დაასაბუთა, რომ სლავები ძველი ევროპელების შთამომავლები არიან. მეორე თეორია სლავთა თავდაპირველ სამშობლოდ დუნაის დაბლობს ვარაუდობდა, მაგრამ შემდეგში გაიკვია, რომ სლავთა ეთნიკური ფორმირების პირველადი კერა კარპატების ჩრდილოეთით ვისლის, პრიპიატისა და შუა დნეპრისპირეთის აუზში მდებარეობდა (დ. ნიდერლიე, ა. შახმატოვი).

სლავთა ეთნიკური ისტორიის პრობლემატიკის დამუშავებაში დიდი წვლილი შეიტანეს როგორც რუსმა, ისე აღმოსავლეთ ევროპის სხვა სახელმწიფოთა მეცნიერებმა. სპეციალისტები ვარაუდობენ, რომ ინდოევროპულ წარმომავლობის ხალხთა ეთნიკური ჯგუფებიდან გენეტიკურად ყველაზე ახლო ერთმანეთთან იმყოფებოდნენ სლავები, ბალტები (ლეთო-ლიტველები) და გერმანელები, რომელთა ფორმირება მეზობელ რაიონებში ხდებოდა. არქეოლოგები ფიქრობენ, რომ სლავების, ბალტიისპირელებისა და გერმანელების ეთნიკური ისტორიის საწყისები უკავშირდება ძვ. წ. III და II ათასწლეულების მიჯნაზე გრესილური კერამიკის მქონე იმ ინდოევროპულ ტომებს, რომლებიც იმ ხანებში ჩრდილო და აღმოსავლეთ ევროპაში ჩნდებიან. იმავე შეხედუ-

ლებით, სლავები ჯერ კიდევ უძველეს ხანაში უნდა ყოფილიყვნენ განსახლებული შუა დნებრსა და ზემო დნესტრს შორის მდებარე მიწებზე და აგრეთვე ჩრდილოეთ კარპატებსა და ვისლის აუზში. იმასაც ვარაუდობენ, რომ ძვ. წ. II—I საუკუნეებში შუა დნებრისა და ზემო დნესტრის ორმდინარეთში ჩამოყალიბებული ზარუბინეცის კულტურა ადრესლავურ მოსახლეობას ეკუთვნოდა. ეს ადრესლავური მოსახლეობა ცხოვრობდა სწორედ იმ მიწებზე, რომლებიც შემდგომში აღმოსავლეთ სლავთა ეთნიკური ტერიტორიის ძირითად ბირთვის წარმოადგენდა.

არქეოლოგიური მასალა აგრეთვე მიუთითებს, რომ სლავთა წინაპრები, ძვ. წ. I ათასწლეულის შუა ხანებიდან ახალი წელთაღრიცხვის I ათასწლეულის შუა ხანებამდე, ცხოვრობდნენ ღია სამოსახლეობაში, იშენებდნენ თიხით შეღესილ ქოხებს, რომლებსაც ღუმელებით ათობდნენ და ბნადარ მიწათმოქმედებასა და მესაქონლებას მისდევდნენ.

პირველი ლიტერატურული ცნობა აღმოსავლეთ სლავებზე (ანტების სახელწოდებით) მოეპოვება იორდანეს (VI ს.). ვარაუდობენ, რომ ანტებ-ს კულტურის ცენტრი მაშინ შუადნებრსპირეთი უნდა ყოფილიყო. I ათასწლეულის შუა ხანებში აღმოსავლეთ სლავები სამხრეთითა და ჩრდილოეთით იკავებენ და სახლდებიან ჩუდისა და ილმენის ტბების რაიონსა და ვოლგა-ოკის შუამდინარეთის აუზში.

ამ ვეებერთელა ტერიტორიაზე შექმნილ ძველ რუსულ (კიევის) სახელმწიფოში, მეზობელი აღმოსავლეთი ბალტიისპირელებისა და ფინური ტომების სრული სლავიზაციის პირობებში მიმდინარეობდა აღმოსავლეთსლავი ტომების ეთნიკური კონსოლიდაციის ის პროცესი, რომელსაც შედეგად მოჰყვა ძველი რუსული ეთნოსის ჩამოყალიბება. მაგრამ ფეოდალური დაქსაქსულობის, ძალმომრეობისა და შუღლის პირობებში, განსაკუთრებით მონგოლთა შემოსევების შედეგად. ეს დიდი ეთნიკური გაერთიანება იშლებოდა და მის ბაზაზე დაიწყო სამი ახლო მონათესავე ხალხის — რუსების, უკრაინელებისა და ბელორუსების ჩამოყალიბება.

XIV—XV საუკუნეებში რუსი ხალხის ეთნიკური ტერიტორიის ცენტრი მოსკოვი გახდა. მომდევნო საუკუნეებში რუსების ეთნიკური ტერიტორია მნიშვნელოვნად გაფართოვდა. რუსები ჩრდილოეთით ბარენცისა და თეთრი ზღვის სანაპიროებამდე განსახლდნენ, დასავლეთით ბალტიის ზღვამდე და დასავლეთ დვინამდე, სამხრეთით შავი ზღვის პირამდე და კავკასიის მთებამდე. აღმოსავლეთ ევროპის ტე-

რიტორიაზე რუსების განსახლების შედეგად შეიქმნა რუსების ორი ჯგუფი ჩრდილოეთისა და სამხრეთის ველიკორუსები, რომლებიც ერთმანეთისაგან თითქმის არაფრით განსხვავდებოდნენ. განსაკუთრებული ინტენსიური ხასიათი ჰქონდა რუსების განსახლებას აღმოსავლეთით, სადაც ურალის გადალახვის შემდეგ XVI საუკუნეში ციმბირის უკიდურეს სივრცეებზე გავიდნენ და წყნარ ოკეანემდე განსახლდნენ.

მართალია, ტერიტორიებზე განსახლებული რუსი მოსახლეები არსებითად არასოდეს არა წყდებოდნენ მშობლიურ ეთნოსს, მაინც ადგილობრივ მოსახლეობასთან კონტაქტებსა და კულტურულ-სამეურნეო დიფერენციაციას ზოგჯერ თან ახლდა რუსი ხალხის შემადგენლობაში ახალი ეთნოგრაფიული ჯგუფების გაჩენა. ასეთ ჯგუფებს შორის აღსანიშნავია თეთრი ზღვისა და ბარენცის ზღვის სანაპიროებზე მცხოვრები კოშოვები, რომელთა წინაპრებმა ჯერ კიდევ XII საუკუნეში დაიწყეს ამ მხარის ათვისება.

კაზაკები არ შეადგენენ რუსი ხალხის ერთიან ეთნოგრაფიულ ჯგუფს, ისინი ყოფისა და კულტურის თავისებური ფორმებით გამოირჩევიან სხვებისაგან. XV საუკუნიდან მოყოლებული რუსი თავადებისა და ბოიარების მძიმე უღლიდან ლტოლვილი ყმა გლეხები სახლდებოდნენ მაშინდელი რუსეთის სახელმწიფოს განაპირა რაიონებში. თავდაპირველად (XV ს.) ისინი ჯერ დონის რაიონში განსახლდნენ (დონის კაზაკები), სადაც დროთა ვითარებაში მათი ყოფა ნახევრად სამხედრო ყაიდაზე აეწყო. ასეთივე ჯგუფი შეიქმნა დნეპრზე (ზაპოროჟიეს კაზაკები). XVI საუკუნეში დონიდან კაზაკები განსახლდნენ ვოლგისა და თერჯის სანაპიროებზე. XVIII საუკუნეში ჩამოყალიბდა ყუბანის კაზაკობა, რომელშიც შედიოდნენ კავკასიის რეგულარული არმიის ნაწილებზე მფიერილი კაზაკი ჯარისკაცებიც. XIX საუკუნეში შეიქმნა კაზაკთა სხვა ჯგუფები ციმბირსა და შორეულ აღმოსავლეთში.

მეფის რუსეთი დაინტერესებული იყო კაზაკთა სამხედრო ძალის გამოყენებით როგორც შინაური აჯანყებების ჩასაქრობად, ისე საზღვრების დასაცავად და მეზობელ ქვეყნებთან საომრად; ამიტომაც იარაღით, ფულითა და სურათით მომარაგების გარდა, მათ სხვა შეღავათებისაც ანიჭებდა. ცარიზმის პირობებში კაზაკობა გარკვეული სოციალური ფენის როლს ასრულებდა. ისინი ამბობდნენ კიდევ „ჩვენ კაზაკები ვართ და არა გლეხებიო“. მათ არც მეფის არმიაში იწვევდნენ და არც გადასახადებს ახდევინებდნენ. ყოველივე ამის გამო, კაზაკები, განსაკუთ-

რებით მათი დიდკაცობა (ატაშანი, მამასახლისები და სხვ.) ცარიზმის უპრეტენზიო ქვეშევრდომები იყვნენ. იმავე დროს, კახაკთა ლაჩბი ფენები XVII—XVIII საუკუნეებში აქტიურად მონაწილეობდნენ რუსი გლეხების თითქმის ყველა ანტიფეოდალურ გამოსვლებში.

ყოფისა და კულტურის რიგი თავისებურებებით გამოირჩევა ციმბირში — კამჩატკაზე, იაკუტიასა და კრასნოიარსკის მხარეში განსახლებული რუსი მოსახლეობა. ასეთივე თავისებურებებით გამოირჩევიან სტარობროადეცები, რომელთა ნაწილიც რუსული ეკლესიის გათავისუფლება და ცარიზმის მიერ ძველი სარწმუნოების მიმდევართა დევნის შედეგად ურალში გადასახლდა.

შედარებით უფრო კომპაქტურად არიან დასახლებული და ეთნიკურადაც უფრო ერთგვაროვანია უკრაინელები. უკრაინელებში ყოფისა და კულტურის თავისებურებებით გამოირჩევიან კარპატებში მცხოვრები უკრაინელი მთიელები — გუცულები და მათთან ახლო მყოფი ბერსოვინელები.

ეთნიკურად კიდევ უფრო კომპაქტურ ერთობას წარმოადგენენ ბელორუსელები. რომლებშიც მცირედენი ეთნოგრაფიული თავისებურებებით გამოირჩევა პოლესიის მოსახლეობა („პინჩუკები“, „პოლუჩუკები“). ეს მოსახლეობა ენითა და კულტურით წარმოადგენს გარდამავალ ჯგუფს ჩრდილო უკრაინელებსა და სამხრეთ ბელორუსებს შორის.

მეურნეობა. აღმოსავლეთ სლავები, რომლებმაც თავიანთი წინაპრებიდან მემკვიდრეობით მიიღეს ძველი სავაჭრო გზები და კულტურა. უძველესი ხანიდანვე მიღწევდნენ ბინადარ მიწათმოქმედებასა და მესაქონლეობას. მეურნეობის ეს დარგები ჯერ კიდევ ძვ. წ. I ათასწლეულში წარმოადგენდა იმ ტომთა ეკონომიკის საფუძველს, რომელთა ბაზაზე ჩამოყალიბდა აღმოსავლეთ სლავი ხალხები. აღმოსავლეთ სლავთა სამეურნეო ყოფაში მნიშვნელოვანი ადგილი ეკავა აგრეთვე მეურნეობის ისეთ დაშვარე დარგებს, როგორცაა ნადირობა, მეთევზეობა, შემკროვებლობა. ამასთან, რუსების, უკრაინელებისა და ბელორუსების კულტურულ-სამეურნეო ტიპები ძველად შეიცავდა როგორც საერთო ნიშნებს, ისე ლოკალურ ფორმებს. მათი სამიწათმოქმედო კულტურა სამეურნეო ტრადიციებისა და ნიადაგების თავისებურებათა შესაბამისად, სხვადასხვა კლიმატურ ზოლში ემყარებოდა, როგორც რეგიონალურ სამიწათმოქმედო სისტემებს, ისე მათი შესატყვისი სახვნელი იარაღების გამოყენებას, ერთკ-

ბილ-ანი კავიდან და ორკბილიანი სახენელიდან მოყოლებული ყამირის გასატეხად განკუთვნილ მძიმე გუთანამდე.

სახხრეთში, სტეპებისა და ტყესტეპების მძიმე ნიადაგებიან რაიონში (უკრაინა, რუსეთის შავმიწიანი ზოლი), სადაც გავრცელებული იყო მენინდვრობა, სახენელი იარაღის ძირითად ტიპს წარმოადგენდა მ ძ ი მ ე გ უ თ ა ნ ი ასიმეტრიული რკინის სახნისითა და საკვეთელით. ასეთ გუთანში გლეხი გამწვევ ძალად რამდენიმე უღელ ხარს უბამდა. იმავე რაიონში ასეთი გუთნით მოხული ნიადაგის გადასახნავად და საკულტუვაციოდ იყენებდნენ შედარებით უფრო მსუბუქ სახენელ იარაღს („რალა“). ჰქვე ცნობილი იყო ნიადაგების პერიოდული დასვენების ნაირნაირი ფორმები.

სასუქები მარტო ბოსტნებსა და საკანაფეებში შეჰქონდათ. რუსეთისა და ბელორუსიის არაშავმიწიან ზოლში მინდვრებს, როგორც წესი, საქონლის ნაკელით ანოყიერებდნენ. აქ მინდვრის მიწათმოქმედებასთან თანაარსებობდა ს ა ა ხ ო ე მ ი წ ა თ მ ო ქ მ ე დ ე ბ ა ც — ტყის გაჩეხვის წესით.

შუა რუსეთის მკიდროდ დასახლებულ რაიონებში საახოე მიწათმოქმედება აღრევე (XVIII—XIX სს.) გამოდევნა მიწათმოქმედების ს ა მ მ ი ნ დ ვ რ ი ა ნ მ ა მ ს ი ს ტ ე მ ა მ . ამ სისტემის მიხედვით, მთელი სახნავი ფართობი სამად იყო დანაწილებული: ერთზე ითესებოდა საშემოდგომო ხორბალი, მეორეზე — საგაზაფხულო ხორბალი. მესამე—დასვენებული იყო. მომავალ წლებში ამ მინდვრებს თანამიმდევრულად ერთმანეთს უნაცვლებდნენ — ნასვენებზე საშემოდგომო მარცვლეულს თესავდნენ, საშემოდგომოზე — საგაზაფხულოს, მესამეს კი—ასვენებდნენ.

ნიადაგების სახნავად აქ სხვადასხვა სახენელ იარაღებს იყენებდნენ. ფ ა ბ რ ი კ უ ლ ი გ უ თ ა ნ ი გლეხის მეურნეობაში XIX საუკუნის მეორე ნახევარში ვრცელდება. აღმოსავლეთ სლავებში ძველთაგანვე იყო გავრცელებული სასოფლო-სამეურნეო კულტურები მემინდვრობაში — ხორბალი, ქერი, ჭვავი, წიწიბურა, მუხუდო; მებოსტნეობაში — კომბოსტო, ჭარხალი, ხახვი, სტაფილო. XVIII საუკუნეში შემოდის და XIX საუკუნეში ფართოდ ვრცელდება კარტოფილის კულტურა, განსაკუთრებით ბელორუსიასა და ცენტრალურ რუსეთში. იმავე ხანებში შემოდის და მთელ რიგ ოლქებში ფართოდ ვრცელდება მზესუმზირა, ჰიმინდი და პამიდორი. იმავე პერიოდს ემთხვევა შაქრის ჭარხლის

ფართო გავრცელება უკრაინაში. აღმოსავლეთ სლავები უძველესი დროიდანვე მისდევდნენ ტექნიკური კულტურების (სელი, კანაფი) მოყვანასაც. ამასთან, სელის კულტურა ფართოდ იყო გავრცელებული რუსეთის ჩრდილო და ჩრდილო-დასავლეთ ტენიან რაიონებში, ხოლო სამხრეთ რუსეთსა და უკრაინაში — კანაფი. ძველად სელსა და კანაფს გლეხები მცირე ნაკვეთებზე თესავდნენ — უმთავრესად პირადი მოხმარებისათვის. XIX საუკუნეში ჩნდება ამ კულტურების სამრეწველო ნათესებო. სელისა და კანაფის მაღალხარისხოვანი ქაოვილებით ძველთაგანვე იყენენ სახელგანთქმელნი აღმოსავლეთ სლავები.

ჩვენი საუკუნის 30-იან წლებამდე მარცვლეულ კულტურებს ხელით თესავდნენ და მოსავალსაც ხელით, დაკბილული ნამკლით იღებდნენ. ჩრდილოეთსა და ცენტრალურ რაიონებში პურის ძნებს გაღეწვამდე ამრობდნენ სპეციალურ ნაგებობაში—„რიგაში“, რომელშიც დიდი ღუმელი იყო გამართული. პურს ყვავიან ჯაჭვებით ღეწავდნენ, ნიჩბებით ანიავებდნენ და წყლის წისკვილებით, ზოგან კი ქარას წისკვილებითა და ხელსაფქვავებით ფქვავდნენ.

მეხილეობა. ჯერ კიდევ ძველ რუსეთში განსაკუთრებით მისდევდნენ ვაშლისა და ალუბლის მოშენებას. მეხილეობა ფართოდ იყო გავრცელებული სამხრეთ რუსეთსა და უკრაინაში, სადაც საამისო ხელსაყრელი ბუნებრივი პირობები მოპოვებოდა.

აღმოსავლეთ სლავებში მეცხოველეობა ოდითგანვე მიწათმოქმედებასთან იყო შერწყმული. აწენებდნენ როგორც მსხვილფეხა რქოსან საქონელს, ცხენებს, ისე წვრილფეხა საქონელს, შინაურ ფრინველებსა და სხვ. მეცხოველეობის მთავარი დარგი იყო მსხვილფეხა მესაქონლეობა როგორც სახორცე, ისე სარძევე მიმართულების. გამწვევ ძალად სამხრეთის შავიმიწიან ზოლში იყენებდნენ ხარებს, ხოლო არაშავიმიწიან ზოლში—ცხენებს. საქონლის სულადობა გლეხების შეძლებაზე იყო დამოკიდებული. მრავლად იყო ისეთი დარიბი გლეხი, რომელსაც სრულებით არ ჰყავდა არც ძროხა, არც ცხენი, არც ცხვარი. კარპატების ზოგ რაიონში გლეხის მეურნეობაში წამყვანი ადგილი მეცხოველობას ეკავა.

აღმოსავლეთ სლავები ძველთაგანვე მისდევდნენ მეფუტკრეობას, რომელიც ბევრგან, XIX საუკუნის ბოლომდე, მარტივი ფორმებით იყო შემონახული (გეჯები, ზოგან ტყიური მეფუტკრეობა). თანა-

მედროვე საფუტკრე სკები მართო გასული საუკუნის ბოლოდან გავრცელდა.

აღმოსავლეთ სლავებში თუმცა მეთევზეობას ბევრგან მისდევდნენ, სადაც კი საამისო პირობები იყო, მაგრამ ამ სარეწავს მაინც განსაკუთრებული მნიშვნელობა ტბებისა და ზღვების სანაპიროებზე ჰქონდა. შემგროვებლობასა და ნადირობას ძველთაგანვე დიდი მნიშვნელობა ჰქონდა ძველი რუსეთის მეურნეობაში, მაგრამ რეწვის მნიშვნელობა ამ დარგებმა მხოლოდ ჩრდილოეთში, ციმბირის რუსეთში შეინარჩუნა.

სხვა რაიონებში ნადირობა უმთავრესად გასართობ საშუალებას წარმოადგენდა საზოგადოების მაღალი ფენებისათვის.

XX საუკუნის დასაწყისში აღმოსავლეთ სლავებში გლეხური მეურნეობა ნახევრადნატურალურ ხასიათს ატარებდა. ყველაფერს, რაც ოჯახს სჭირდებოდა, გლეხი თვითონვე ამზადებდა თავის მეურნეობაში ან ადგილობრივ წვრილი ხელოსნებისაგან (მეთუნეები, მკედლეები და სხვ.) იძენდა.

ყველა გლეხის ოჯახში იყო გამართული ჯარა და საქსოვი დაზგა. გლეხის ქალები თვითონვე უქსოვდნენ და უკერავდნენ სამოსელს ოჯახის წევრებს, როგორც რაიონებში გავრცელებული იყო სათამაშოების, კოვზების, ტყავის, კასრების, მხატვრული კერამიკის, მოხატული ჭურჭლის („ხოხლომა“) და სხვა სარეწები.

აღმოსავლეთ სლავებში ჯერ კიდევ შუა საუკუნეებში ჩნდება ხელოსანთა დასახლებანი და ქალაქები, რომლებიც სოფლებს ბაზრობებზე თავისი ნაწარმით ამარაგებდნენ. კაპიტალიზმის პირობებში სასაქონლო წარმოებისა და ვაჭრობის განვითარების შედეგად დიდად გაიზარდა საქონლის მთავარი მიმწოდებლის — ინდუსტრიული ქალაქისა და ხელოსნური წარმოების ცენტრების ეკონომიკური როლი სოფლის მოსახლეობაში, რომელიც ეხლა უკვე ნაყიდი სამრეწველო საქონლით იკმაყოფილებდა თავის მოთხოვნილებებს. იმავე დროს კაპიტალიზმის შექრამ სოფელში მნიშვნელოვანი ცვლილებები გამოიწვია სოფლის მოსახლეობის სამეურნეო ყოფაში, სოციალურ ურთიერთობაში, მატერიალურ და სულიერ კულტურაში.

ძველად აღმოსავლეთ სლავებში გავრცელებული იყო დასახლებების ორი ძირითადი ტიპი: სოფლისა და ქალაქის დასახლება. მოსახლეობის დიდი უმრავლესობა სოფელში ცხოვრობდა.

რუსეთის სამხრეთ რაიონებსა და უკრაინაში საკმაოდ ხშირი იყო

ძრავალკომლიანი დასახლებანი (ათას კომლამდე), რომლებიც, როგორც წესი, მკიდროდ იყო დასახლებული მდინარეთა სანაპიროების გასწვრივ. რუსეთის ცენტრალურ რაიონებსა და ბელორუსიაში გავრცელებულ საშუალო ზომის სოფლებში (10—15-დან 100—150 კომლამდე). მოსახლეობა თანაზომიერად იყო განსახლებული ნაყოფიერ მიწებზე მდინარეთა გასწვრივ ან ტბების გარშემო. რუსეთის ჩრდილოეთი რაიონებისათვის კი დამახასიათებელი იყო მცირეკომლიანი სამოსახლოები. დასახლების უძველესი ფორმები იყო: შეჯგუფული, წრეული, რიგების მიხედვით. დასახლების რეგიონალური ფორმებიდან განსაკუთრებით აღსანიშნავია ძველი ხიპინჯიანი დასახლებანი ბელორუსიაში, სადაც სახლები ბოძებზე იდგა და წყალდიდობისას ერთი სახლიდან მეორემდე ნაგებით გადადიოდნენ. XVIII—XIX საუკუნეებში სოფლური დასახლების ძველი ფორმების ახალი ფორმებით (ქუჩებად და უბნებად დაყოფა) შეცვლა ინტენსიურად მიმდინარეობდა.

ქალაქური დასახლება ჯერ კიდევ ძველ რუსეთში იყო გავრცელებული. ფეოდალური ქალაქისათვის დამახასიათებელი იყო ციხესიმაგრე ცენტრში და ხელოსანთა რიგები მის გარშემო. კაპიტალიზმის დროს ახალი ტიპის ქალაქებთან — სამრეწველო ცენტრებთან ერთად (მაკ., ივანოვო) ვრცელდება სავაჭრო დაბები, ხოლო სამრეწველო რაიონებში მუშათა ისეთი ახალშენები, როგორიცაა დონბასი და სხვ.

ს ა ც ხ ო ვ რ ე ბ ე ლ ი. XIX საუკუნის აღმოსავლეთ სლავებში სოფლად საცხოვრებელი სახლის გარკვეული ტიპები იყო გავრცელებული. ამ ტიპებში თავისებურად იყო შერწყმული საცხოვრებელ და სამეურნეო ნაგებობათა კომპლექსები, გეოგრაფიული გარემოსა და მოსახლეობის სამეურნეო-კულტურული ტრადიციების შესაბამისად.

გლეხის კარმიდამოში ოჯახის საცხოვრებელი ნაწილი იყო ქ ო ხ ი (უკრაინასა და ბელორუსიაში „ხ ა ტ ა“), რომლის მთავრი დამახასიათებელი კომპონენტი იყო ღუმელი. აღმოსავლეთ სლავები სახლებს სხვადასხვა მასალისაგან აშენებდნენ. შუა რუსეთსა და ბელორუსიის დიდ ნაწილში საცხოვრებელი და სამეურნეო ნაგებობების საშენ მასალად ხე-ტყეს იყენებდნენ. ცენტრალურ რუსეთში გლეხის სახლს ორმწკრივად მიშენებული ჰქონდა საქონლის სადგომი (ხოლო ჩრდილოეთ ოლქებში — ერთმწკრივად, სახლის უკან). საცხოვრებელი სახლიდან გამოცალკევებით იდგა ბედელი, ზოგან აბანო და სხვა ნაგებობანი. სახლებში ხის იატაკი მიწიდან 1,50 მეტრამდე იყო ამალელებული, ორჯვრდა სახურავი ნამჯით, ყავრით ან სხვა მასალით იყო გადახურული.

სამხრეთ რუსეთის ზოგ რაიონში, უკრაინის მეტწილ ოლქებსა და სამხრეთ ბელორუსიაში საცხოვრებელი სახლის კედლები თიხით იყო შელესილი და თეთრად შეღებილი. გარეგნულად ასეთი სახლების ერთმანეთისაგან გარჩევა ძნელი იყო, რადგანაც შელესილი თიხა ფარავდა კედლის კონსტრუქციას (ძეღური, წნული და სხვ.). ასეთი სახლები ხშირად ორი-სამი თვალისაგან შედგებოდა და გადახურული იყო ორფერდა ან ოთხფერდა სახურავით. იატაკი მეტწილად მიწის ჰქონდა და ფასადი სამხრეთით იყო მიქცეული. სამეურნეო ნაგებობანი ეზოში იყო ვანლაგებული. ამ სამოსახლოებში შედიოდა აგრეთვე ბაღი და ბოსტანი. რუსების განსახლების ჩრდილოეთ რაიონებში გავრცელებული იყო გლეხის საცხოვრებლის თავისებური ტიპი — მაღალი სახლები. ასეთ სახლებში საცხოვრებელი და სამეურნეო ნაგებობანი ერთ ჯერქვეშ იყო მოთავსებული. საკუთრივ საცხოვრებელი ქოხი იდგა მაღალ ბანზე; სამეურნეო ნაგებობანი ორსართულიანი იყო — ქვემოთ საქონლის სადგოში იყო მოთავსებული, ზემოთ — საქონლის საკვები.

აღმოსავლეთ სლავებში საცხოვრებელი სახლის ინტერიერი თითქმის ერთნაირი იყო — ერთ-ერთ კუთხეში მოთავსებული იყო რუსული ღუმელი. რომლის უძველესი წინაპარი უკრაინაში ჯერ კიდევ ტრიპოლიეს განათხარ კულტურაშია (ძვ. წ. III ათასწ.) დამოწმებული. ქოხის შიგნით კედლების გაყოლებით მოწყობილი იყო ხის გრძელი მერსები. ღუმელის პირისპირ საპატიო კუთხეში ჩამოკიდებული იყო ქრისტიანული ხატები.

ტ ა ნ ს ა ც მ ე ლ ი. აღმოსავლეთ სლავთა ტრადიციულ ჩაცმულობაში საერთო ელემენტებთან ერთად წარმოდგენილი იყო მთელი რიგი ლოკალური თავისებურებანი. რუსი, უკრაინელი და ბელორუსი გლეხების ტრადიციული ტანსაცმელი ზელის, კანაფის და შალის შინაშადადი ან ფაბრიკული ქსოვილებისაგან მზადდებოდა. მათი სამოსელი, განსაკუთრებით ქალისა, მდიდრულად იყო წმკეული ნაქარგობით და აღმოსავლეთ სლავთა განსახლების ოლქებში რეგიონალური თავისებურებებით ხასიათდებოდა.

მ ა მ ა კ ა ც ი ს კ ო ს ტ უ მ მ ა გაცილებით ადრე განიცადა ქალაქური ჩაცმულობის გავლენა. მამაკაცის ტრადიციული ტანსაცმელი იყო ტილოს პერანგი სწორად ჩაჭრილი გულისპირით, ტილოს ან შალის ვაწრო შარვალი (უკრაინის ზოგ რაიონში გავრცელებული იყო უბეგანიერი შარვლები) და მაუდის, ან ცხვრის ტყავის თბილი ზედა სამოსი.

ქალის ტრადიციული ტანსაცმელი იყო თეთრი, გრძელი, სახელოებიანი დაქარჯული პერანგი, თუმცა ზოგიერთი დეტალის მიხედვით პერანგის რამდენიმე ვარიანტი იყო ცნობილი, მაინც მათი თარგი აღმოსავლეთ სლავთა ჩაცმულობის უძველეს ტრადიციას უკავშირდება. პერანგზე ქალები ატარებდნენ თეძოებზე შემოხვეულ კუბოკრული შალის შეუყვარავ ქვედატანს, რომელიც სამხრეთ რუსეთში, უკრაინასა და ბულორუსიაში სხვადასხვა სახელწოდებით იყო ცნობილი (პონევა, ზაპასკა, დერგა, პლანტა, პონიავა). პონევას უპირატესად გათხრილი ქალები ატარებდნენ. ჩრდილო და სამხრეთ რუსეთში ქალები და ქალწულები ატარებდნენ სარათანს, რომლის გავრცელებას XVI—XVII საუკუნეების სპეციალისტები მოსკოვის გავლენას მიაწერენ (ცნობილია სარათანის რამდენიმე ტიპი: ნოვგოროდული, მოსკოვეური და სხვ.). ქალის თბილი ტანსაცმელი იმავე ტიპისა იყო, როგორც მამაკაცისა (მაუდის კაფთანი, წელში გამოყვანილი ტყავება ან ტყავუკი და სხვ.). განსაკუთრებული მრავალფეროვნებით ხასიათდებოდა ქალის თავსაბურავი, უბრალო თავსაფრებიდან მოყოლებული სახიან თავშლამდე. XIX საუკუნეში მამაკაცის ყველაზე გავრცელებული თავსაბურავი იყო ქალაქური „კარტუზიანი“ ქუდი; ამასთან ერთად, შემორჩენილი იყო ნაბდის, ბეწვეულის, ჩალისა და სხვა ქუდებიც.

რევოლუციამდე რუსი გლეხების ძირითადი ფეხსაცმელი იყო ლაფანისა და მონწელი ქალამანი; ტყავის ფეხსაცმელსა და ჩექმებს მარტო შეძლებული გლეხები ატარებდნენ. უკრაინასა და ბულორუსიაში გავრცელებული იყო აგრეთვე მოქნილი ტყავის ქალამანი.

ს ა ზ ო გ ა დ ო ე ბ რ ი ვ ი წ ყ ო ბ ა. აღმოსავლეთ სლავებში გვიან ხანებამდე იყო შემორჩენილი თემური ურთიერთობის გადმონაშთები სოფლადა, რასაც მნიშვნელოვან წილად ხელს უწყობდა მეფის რუსეთის აგრარული პოლიტიკაც. მეზობლური თემი, თემური საკუთრება მიწაზე და მიწათმოქმედების არქაული ფორმები ხელს უშლიდა რუსეთისა და ბულორუსიის სოფლების კაპიტალისტურ განვითარებას.

აღმოსავლეთ სლავებში თუმცა ოჯახის გაბატონებულ ფორმას წარმოადგენდა პატარა, მონოგამური ოჯახი, მაგრამ რუსებმა და ბულორუსებში ბევრგან კაპიტალიზმამდე იყო შემონახული დიდი პატრიარქალური ოჯახები, მათი უფროსების დესპოტური უფლებებით. ასეთ ოჯახებში მამებთან ერთად განუყოფლად ცხოვრობდნენ მათი შვილები (ძმებია) და მათი ოჯახები. ზოგჯერ ზედსიძეები, შვილიშვილები თავიანთი ოჯახებით, რომელთა რიცხვი ხშირად 40—60 სულს აღწევდა. ასეთ

ოჯახში სამეურნეო საქმეებს უძღვებოდა ოჯახის უფროსი „ბოლშაკი“, რომელსაც საქალო საქმეების გამგებლობაში მისი მეუღლე ეხმარებოდა. ასეთ ოჯახში განსაკუთრებით მძიმე იყო ქალების მდგომარეობა. ოჯახის გაყოფის შემთხვევაში ოჯახის უფროსის ნება-სურვილი გადამწყვეტ ფაქტორს წარმოადგენდა.

რეფორმის შემდგომ ხანაში განსაკუთრებით ინტენსიურად მიმდინარეობდა დიდი ოჯახების დაშლა პატარა ინდივიდუალურ ოჯახებად, რის შედეგადაც XX საუკუნის დასაწყისში მან თითქმის საბოლოოდ შეწყვიტა არსებობა.

ს უ ლ ი ე რ ი კ უ ლ ტ უ რ ა. აღმოსავლეთ სლავი ხალხების ძველ ყოფაში (განსაკუთრებით გლეხებში) შემორჩენილი იყო მრავალი წეს-ჩვეულება, რომლებიც დაკავშირებული იყო ადამიანის სიცოცხლესთან, განსაკუთრებით — მშობიარობასთან, ქორწინებასთან, მიცვალებულის დასაფლავებასა და სხვა საყოფაცხოვრებო მოვლენებთან. მათი დაცვა ტრადიციის ძალით სავალდებულოდ ითვლებოდა და ხშირ შემთხვევაში გლეხობისაგან მნიშვნელოვანი ნივთიერი სახსრების გაღებასა და სულიერი ძალების დაძაბვას მოითხოვდა.

აღმოსავლეთ სლავთა რევოლუციამდელ ყოფაში შემონახული იყო სხვადასხვა რწმენა-წარმოდგენები, რომლებშიც ასახული იყო როგორც ქრისტიანული, ისე წინაქრისტიანული კულტები და საწესო ჩვევები. მათი ოფიციალური რელიგია იყო მართლმადიდებლობა, რომელიც ერთხანს უკრაინასა და ბელორუსიში წარმოადგენდა ეროვნული დამოუკიდებლობისათვის ბრძოლის ერთ-ერთ საშუალებას პოლონელი, ლიტველი და სხვა კათოლიკე პანების წინააღმდეგ. შედარებით დიდი გავლენა ჰქონდა ქრისტიანულ რელიგიას სტარობრიადცებში და XVIII—XIX საუკუნეებში ჩამოყალიბებულ სხვადასხვა სექტაში (ბაპტისტები, ევანგელისტები და სხვ.).

სამხრეთ რაიონებში, ოფიციალურ რელიგიასთან ერთად, ხალხში შემონახული იყო წამართული რწმენა-წარმოდგენები. ამ რწმენა-წარმოდგენებში ქრისტიანული წმინდანები ხშირად დაკავშირებული იყვნენ ძველ სლავურ წარმართულ ღვთაებებთან: პერუნი, მსგავსად წმიდა ელიასი, ითვლებოდა ტაროსის, კეკა-ჭუხილის ღვთაებად; წმ. გიორგი და ვლასი — პირუტყვის მფარველად და ა. შ. თავისებური წარმოდგენები იყო დაკავშირებული წინაპრის კულტთან (ოჯახის მფარველი ღვთაება „დომოვოი“, მშობლების მოსაგონარი „შა-

ბათები“ და სხვ.). ამ რწმენა-წარმოდგენებში დიდი ადგილი ეკავა აგრეთვე სამეურნეო ციკლთან დაკავშირებულ საწესჩვეულებო მონაცემებს, რაც თავისებურად იყო ა.ა.ულის ხალხურ დღეობათა კალენდარში.

აღმოსავლეთ სლავებში განვითარების მაღალ საფეხურს მიაღწია ხ ა ლ ხ უ რ ი შ ე მ ო ქ მ ე დ ე ბ ი ს მრავალმა დარგმა. პირველ რიგში ხალხურმა სიმღერებმა (მათ შორის ისტორიულმა სიმღერებმა), ცეკვებმა, ზეპირსიტყვიერებამ (რუსული „ბილინები“) და სხვ. დიდი მრავალფეროვნებით გამოირჩევა ხალხური მუსიკალური საკრავები. განსაკუთრებით აღსანიშნავია ხალხური შემოქმედების ისეთი სახეები, როგორცაა სადღესასწაულო ტანსაცმლის მდიდრული ნაქარგობა და მხატვრული ქსოვა, საცხოვრებელი სახლების მოხატვა და მოჩუქურთმება, მრავალფეროვანი ხალხური მხატვრული სარეწები, განსაკუთრებით XV!II—XIX საუკუნეებში შექმნილი მხატვრული ხელოსნობის საქვეყნოდ ცნობილი ცენტრები (ზოხლომა, პალეხი და სხვ.).

ბ. ბალტიისპირეთის ხალხები

ანთროპოლოგიურად ბალტიისპირეთის ხალხები ევროპეიდული რასის ჩრდილოეთ შტოს განეკუთვნებიან; ენობრივად კი ორ ჯგუფად იყოფიან. ინდოევროპულ ენათა ოჯახის ლეტო-ლიტვური ჯგუფის ენებზე ლაპარაკობენ ლატვიელები და ლიტველები, ხოლო ურალური ოჯახის უგროფინური ჯგუფის დასავლურ-ფინური შტოს ენებზე ესტონელები და მათთან ახლო მდგომი ლივები.

ლეტო-ლიტვური ენები ყველაზე მეტ სიახლოვეს ამჟღავნებს სლავური ჯგუფის ენებთან, ესტონური — კარელურსა და ფინურთან. ეს გარემოება მეცნიერებისათვის დიდი ხნის განმავლობაში აუხსნელი იყო. აღამიანმა ბალტიისპირეთის ტერიტორია უძველესი დროიდანვე აითვისა. ძვ. წ. III—II ათასწლეულებში ბალტიისპირეთის ჩრდილოეთ რაიონებში მოსახლეობდნენ უმთავრესად აღმოსავლეთიდან მოსული უგროფინური ტომები, სამხრეთ რაიონებში — სამხრეთიდან მოსული ინდოევროპულ ენებზე მოლაპარაკე ტომები. ბალტიისპირეთში ამ ორი სხვადასხვა კულტურული ოლქის ძველთაგანვე არსებობას არქეოლოგიური და ეთნოგრაფიული მონაცემებიც ადასტურებს. არქეოლოგიური გათხრები მოწმობს, რომ ძვ. წ. I ათასწლეულში ჩრდილოეთში ქარ-

ბოძს ქვაყუთიანი სამაროვნები და ქვაყუთიანი ყორღანები, სამხრეთში — მიწაყრილი ყორღანები და ორმოსამარხები. პირველს უკავშირებენ ესტონელთა წინაპრებს, მეორეს — ლეტო-ლიტვეურ ტომებს. წერილობითი ცნობები ბალტიისპირეთის ხალხებზე (ტაციტუსის „ესტები“) ჩვენი ერის დასაწყისში ჩნდება.

ლატვიელთა ეთნოგენეზში მონაწილეობა აქვთ მიღებული ზემგალებს. ლატგალებს, კორსებსა და სელებს, ლიტველთა ეთნოგენეზში — ეშუდებსა და ლიტვეებს, ესტონელების ეთნოგენეზში — ჩუდებსა და ნაწილობრივ ლივებს.

ლიტველი (თვითსახელწოდება „ლეტუვიაი“) ხალხის ჩამოყალიბებას საფუძვლად დაედო სხვადასხვა მესაქონლე და მიწათმოქმედი ბალტიელი ტომი, რომელთა წინაპრებმა ძვ. წ. III—II ათასწლეულებს მიჯნაზე შეადწიეს მდ. ნემანისა და დაუგავს აუზში. ამთაგან, ლიტველი ხალხის შემადგენლობაში მთლიანად შევიდნენ საკუთრივ ლიტველები, ანუ აუკშტიტები, ემმაიტები, ნადრავეები და სხვ. ლიტველთა შემადგენლობაშივე ნაწილობრივად შევიდნენ აგრეთვე სუდავეები, კურშების სამხრეთი ჯგუფები, ზემგალები და სელები.

ლატვიელთა თვითსახელწოდება „ლატვია“ მომდინარეობს ძველი ლიტველი ხალხის ეთნონიმიდან „ლატგალ“, ანუ „ლეტგალ“, რომელთა მეზობლები მაშინ იყვნენ მათივე მონათესავე სელები, ზემგალები და კურშები. ამ ტომთა წინაპრები ლატვიის ტერიტორიაზე ჯერ კიდევ ნეოლითში (ძვ. წ. II ათასწ. დასაწყისი) სახლდებიან სამხრეთიდან და შემდეგ თანდათანობით მიიწევენ ჩრდილოეთით. ამ პროცესში ლატგალებს შეერწყა ვიქემესა და კურზემეში მცხოვრები ბალტიისპირეთის ფინური ტომები, რომლებიც ლივებისა და ესტონელების წინაპრები იყვნენ.

ლეტო-ლიტვეურ ტომებს ძველთაგანვე საკმაოდ დიდი ტერიტორია ეკავათ. დასავლეთით ძველი ბალტიელები გერმანულ მოსახლეობას ემეზობლებოდნენ. XIX საუკუნის ბოლოს გერმანელი ფეოდალების აგრესიის შედეგად აღმოსავლეთ პრუსიაში მცხოვრები პრუსიელთა დიდი ნაწილი ამოწყვეტილ იქნა, ნაწილი გერმანიზებული აღმოჩნდა. ბალტიისპირეთის ხალხთა ეთნოგენეზის ეს რთული პროცესი მათი ყოფისა და კულტურის თავისებურებებშიც აისახა.

ეთნოგრაფიულად გარკვეული კულტურულ-ყოფითი თავისებურებებით ხასიათდება ლატვიაში ლატგალეს, ზემგალეს, კურზემესა და ვიქემეს მოსახლეობა, ლიტვაში — აღმოსავლეთით აუკშტიტები და და-

სავლეთით — ემბიტები, ესტონეთში — მცირერიცხოვანი ს ე ტ უ, ანუ ს ე ტ უ კ ე ზ ე ბ ი, რომლებსაც სპეციალისტთა ერთი ნაწილი გარუსებულ ესტონელებად თვლის, მეორე ნაწილი კი — პირიქით, გაესტონებულ რუსებად.

მეტად რთულ ისტორიულ ვითარებაში მიმდინარეობდა ბალტიისპირეთის ხალხების ეთნიკური განვითარება და სახელმწიფოებრივი ცხოვრება XIII—XVIII საუკუნეებში. ამის დამადატურებელი ფაქტებია XIII საუკუნიდან მოყოლებული გერმანული ბარონების ბატონობა ლატვიისა და ესტონეთის დიდ ნაწილებში, განსაკუთრებით ქალაქებში, კათოლიკობისა და ლუთერანობის იძულებითი გავრცელება, შვედების მიერ ესტონელების დამორჩილება XVII საუკუნეში ლივონიის ომის დროს (1558—1583 წწ.), ლატვიის ერთი ნაწილის პოლონეთის მიერ დაპყრობა და სხვ.

ბალტიისპირეთის ხალხებიდან მარტო ლიტველებმა შეძლეს ლიტვურ-რუსული სახელმწიფოს შექმნა XIII საუკუნეში. შემდგომში ლიტვა პოლონეთთან გაერთიანდა, ხოლო 1795 წელს პოლონეთის დაყოფის შემდეგ რუსეთს შეუერთდა. ბალტიისპირეთის ქვეყნების რუსეთთან შეერთების შემდეგაც ესტონეთსა და ლატვიაში გერმანული ბარონები ბატონობდნენ, ხოლო ლატვიაში პოლონელი პანები.

ბალტიისპირეთის ხალხთა ეთნიკურმა ისტორიამ დაღი დასვა მათ კულტურულ თავისებურებებს. მათ ყოფასა და კულტურაში შესამჩნევია როგორც სლავური, ისე შვედურ-გერმანული გავლენა. ლატვიის, ლიტვიისა და ესტონეთის ერების ფორმირება მიმდინარეობდა კაპიტალიზმის ხანაში.

ბალტიისპირეთის ხალხები უძველესი დროიდანვე მისდევდნენ მ ი წ ა თ მ ო ქ მ ე დ ე ბ ა ს და მ ე ს ა ქ ო ნ ლ ე ო ბ ა ს (ბალტიის ზღვის სანაპიროებზე და კუნძულებზე დიდი სამეურნეო მნიშვნელობა ჰქონდა მ ე თ ე ვ ზ ე ო ბ ა ს). კაპიტალისტურ ხანაში სოფლის მეურნეობის ამ დარგებმა სასაქონლო მიმართულება მიიღო. მარცვლეული კულტურებიდან მოჰყავდათ ქერი, ჭვავი, მუხულო, ტექნიკური კულტურებიდან — სელი. XIX საუკუნეში ფართოდ გავრცელდა კარტოფილი. მიწას მარტივი სახენელი იარაღებით ამუშავებდნენ, მოსაავალს ნამგლითა და ცელოთ იღებდნენ. ძნებს ყველგან პურეულის გასაშრობ ძელურ სახლებში — „რიგაში“ აშრობდნენ. ძველთაგანვე მისდევდნენ მეფუტკრეობას.

XIX საუკუნეში უმთავრესად მესაქონლეობა განვითარდა. განსა-

კუთრებით დაწინაურდა მ ე ლ რ ე ო ბ ა, დასავლეთის ბაზრებზე ლორის ქონსა და ლორზე მოთხოვნილების ზრდის გამო. მათ სამეურნეო ყოფაში მნიშვნელოვანი ადგილი ეკავა აგრეთვე მ ე ც ხ ე ნ ე ო ბ ა ს (ლიტველები საუკუთესო ცხენოსნებად ითვლებოდნენ).

ბალტიისპირეთის ხალხებში გავრცელებული იყო საოჯახო წარმოებისა და ხელოსნობის დარგები — მხატვრული ქსოვა, ფეიქრობა, ტყავის დამუშავება, მეთუნეობა, მკედლობა, ოქრომკედლობა, ხითხურობა და სხვ.

დასახლების ტიპი. ბალტიისპირეთის ქვეყნებში ადრევე იყო დაწინაურებული საქალაქო ცხოვრება. მაგრამ ქალაქის მოსახლეობაში მკვიდრი მოსახლეობის ხვედრითი წონა დაბალი იყო, რადგანაც ხელოსნობა და ვაჭრობა უმთავრესად უცხოელების ხელში იყო. ბატონყმობის გადაყარდნის შემდეგ ქალაქებში მდგომარეობა იცვლება — თანდათანობით იზრდება მკვიდრი მოსახლეობის რიცხვი.

ძველად ბალტიისპირეთის ხალხებში სოფლური დასახლების ძირითადი ტიპი იყო სოფელი (შეგჯუფული ან ქუჩიხებად დაყოფილი), ხოლო ესტონეთსა და ლატვიაში უპირატესად „ხუტორი“, რომელმაც ფართო ხასიათი ბატონყმობის გაუქმების შემდეგ მიიღო.

საცხოვრებელი. ბალტიისპირეთში გლეხის საცხოვრებელი სახლის სხვადასხვა ტიპია დამოწმებული; ლიტვაში საცხოვრებელი და სამეურნეო ნაგებობანი კარმიდამოს შიგნით იყო განლაგებული. სახლების მშენებლობაში გაბატონებული იყო ძელური ტექნიკა. აქ ორნაირი სახლი იყო გავრცელებული: 1. საცხოვრებლის უძველესი ტიპი — „ნაჰას“ ერთთვლიანი და შუაეკეცლიანი ნაგებობა და 2. უფრო მოგვიანო ტიპი „პირკია“ სამთვლიანი საცხოვრებელი, რუსული ტიპის ღუმელი. ესტონეთსა და ჩრდილოეთ ლატვიაში გავრცელებული იყო ძელური საცხოვრებელი რიგა — დიდი ღუმელით. შემოდგომით რიგაში აშრობდნენ ძნებს, ზამთარში ის ოჯახის საცხოვრებელს წარმოადგენდა. ესტონეთშივე იყო გავრცელებული კარმიდამოს ერთ-ერთი არქაული ელემენტი კოდა — საზაფხულო ფიცრული სამზარეულო, რომელსაც კონუსური კარვის მოყვანილობა ჰქონდა. ლიტვასა და ლატვიის აღმოსავლეთ რაიონებში საცხოვრებელი ნაგებობანი თითქმის არაფრით არ განსხვავდებოდა მეზობელი რუსებისა და უკრაინელების საცხოვრებლისაგან.

ტანსაცმელი. განსაკუთრებული მრავალფეროვნებით ხასიათდება ბალტიისპირეთის ხალხთა ტრადიციული ტანსაცმელი, რომლის-

თვისაც შინნამზად ქსოვილებს იყენებდნენ. ლიტვური და ლატვიურ ხალხური ტანსაცმელი ერთმანეთისაგან თითქმის არაფრით განსხვავდებოდა; ქალები ატარებდნენ გრძელსახელოებიან პერანგებს, წინსაფრებს, ქვედატანებს, ნაირნაირ თავსაფრებსა და პლედეებს. ესტონეთში ქალის ტანსაცმლის მთავარი ელემენტი იყო ტუნიკისებური პერანგი, რომელიც მკერდზე მრგვალი აბზინდით იკვრებოდა; ტანსაცმლის კომპლექსში შედიოდა აგრეთვე სარაფანი, ქვედატანი, წინსაფარი და თავსახვევები.

ბალტიისპირეთის ქვეყნებში მამაკაცის ჩაცმულობა თითქმის ყველგან ერთნაირი იყო. კაპიტალიზმის განვითარების პროცესში ჩაცმულობის ტრადიციული ფორმები თანდათანობით გზას უთმობს ფაბრიკული ქსოვილებისაგან დამზადებულ ქალაქური ტიპის ჩაცმულობას. ამჟამად ტრადიციული ჩაცმულობა გამოყენებულია უმთავრესად სიმღერის დღესასწაულების პერიოდში, რასაც ბალტიისპირეთში საყოველთაო და მასობრივი ხასიათი აქვს.

ს ა ზ ო გ ა დ ო ე ბ რ ი ვ ი წ ყ ო ბ ა. ბალტიისპირეთის ხალხებში სოციალური ურთიერთობის არქაული ფორმები იშვიათობას წარმოადგენდა. თემური ურთიერთობა აქ ძვ. წ. I ათასწლეულში უკვე დაშლილი იყო. XIX საუკუნეში გლეხები მიწის დიდ ნაკლებობას განიცდიდნენ. ლიტვაში მიწა უმთავრესად გაპოლონელებულ პანებს ეკუთვნოდა, ხოლო ლატვიაში და ესტონეთში — გერმანელ ბარონებს. XIX საუკუნეში ყველგან გაბატონებული იყო პატარა ოჯახი, მცირეოდენი გამონაკლისის გარდა. მამული და სახლი მეპკვიდრეობით უფროს შვილზე გადადიოდა. უმცროსი შვილი მხოლოდ მოძრავი ქონებიდან ღებულობდა წილს. წერილობითი ხელშეკრულებით, უფროსი შვილი მოხუც მშობლებს სიკვდილამდე არჩენდა.

ბალტიისპირეთის ხალხებში მორწმუნეთა შორის გავრცელებული იყო ქრისტიანობა — მორწმუნეთა უმრავლესობა პოლონელთა გავლენით მისდევდა კათოლიკობას, ესტონელები და ლატვიელები კი გერმანელთა გავლენით — პროტესტანტობას (ლუთერანობას), მართლმადიდებლობა კი — სეტუ-ესტონელები. ამას გარდა, შემონახული იყო აზნადასხვა წინაქრისტიანულ ღვთაებათა კულტები და რწმენა-წარმოდგენები.

ბალტიისპირეთის ხალხებში განვითარებული იყო ხალხური შემოქმედება.

ბუჩებრივ-გეოგრაფიული გარემო. კავკასია წარმოადგენს ერთიან მსხვილ გეოგრაფიულ და ისტორიულ-ეთნოგრაფიულ რეგიონს. იგი იყოფა ჩრდილოეთ კავკასიად და ამიერკავკასიად. მთელს კავკასიაზე გადაჭიმულია ნაოჭა მთების მძლავრი, განტოტვილი სისტემა დიდი კავკასიონის სახელწოდებით, რომლის საერთო სიგრძე — ტამანის ნახევარკუნძულიდან შავი ზღვის სანაპიროზე, აფშერონამდე კასპიის ზღვაზე — შეადგენს დაახლოებით 1500 კმ. კავკასიონის მთავარი ქედის სამხრეთით, ამიერკავკასიაში, შავი ზღვისა და მდ. არაქსის ქვემო ღინებას შორის, განლაგებულია ნაოჭა მთების მეორე სისტემა მცირე კავკასიონის სახელწოდებით. მათაა ორივე ამ სისტემას მრავალი განტოტება მოეპოვება, ხოლო ერთმანეთთან ისინი დაკავშირებულია სურამის, ანუ ლიხის ქედით. მთელს ამ ტერიტორიას, რომელზედაც მრავალი ხალხი, ერი და ტომი ცხოვრობს, 440 ათასი კვ. კმ უჭირავს.

თოვლ-საფარი დიდ კავკასიონზე განლაგებულია — დასავლეთით 2750—3200. ხოლო აღმოსავლეთით — 3500—3900 მეტრ სიმაღლეზე. მისი ფართობის 2 ათასი კვ. კმ დაფარულია მყინვარებით, რომელთა რიცხვი 1400 აღწევს.

დიდი კავკასიონის მძლავრი ქედი, რომლის სიგანე იალბუზის მიდამოებში 180 კმ აღწევს, სიმაღლეში მატულობს ცენტრისაკენ აღმოსავლეთიდან და დასავლეთიდან. ამ ცენტრალურ ნაწილშია განლაგებული კავკასიონის მთავარი მწვერვალები — იალბუზი (5633 მ), შხარა (5201 მ), ღიხ-ტაუ (5198 მ), კოშტან-ტაუ (5144 მ), ყაზბეგი (5047 მ), ორწვერიანი უშბა (ჩრდილოეთი მწვერვალი — 4690 მ, სამხრეთი მწვერვალი — 4710 მ) და მრავალი სხვ.

მრავალ ადგილას დიდი კავკასიონი გადაკვეთილია გადასასვლელით. მათ შორისაა გოითხის (რომელზედაც გადის ტრანსკავკასიის რკინიგზა), ნაოჭის, ქლუხორის, მამისონის, ჯვრის, კოდორის, სალავათის და სხვ. ამ მთავარ გადასასვლელებს გარდა, მოიპოვება ზევრი სხვა მცირე, ადგილობრივი მნიშვნელობის გადასასვლელი, რომელთა რიცხვი რამდენიმე ათეულს აღწევს. ეს გადასასვლელები კავკასიის მცხოვრებთათვის ცნობილი იყო უძველესი დროიდან, ისე რომ კავკასიის ქედი მათთვის გადაულახავ წინაღობას არასოდეს არ წარმოადგენდა ურთიერთობისათვის. განსაკუთრებით მნიშვნელოვან როლს კავკასიის ისტორიაში ასრულებდა ორი ცნობილი გადასასვლელი — დარიალისა, რომ-

ლითაც საქართველო უკავშირდებოდა ჩრდილო კავკასიასა და წინა კავკასიაში მცხოვრებ ხალხებს და დარუბანდისა, ანუ რკინის კარები. რომელიც გაჭრილი იყო კავკასიონის ქედის დასასრულს. კასპის ზღვის სანაპიროზე. დღევანდელი დაღესტნის ტერიტორიაზე.

ამ „კარებისა“ და გადასასვლელების მეშვეობით, საუკუნეების განმავლობაში, კავკასიის ხალხებს შორის დამყარებული იყო და ამჟამადაც არსებობს მჭიდრო ურთიერთობა როგორც ეკონომიკის, ისე კულტურის სფეროში; ხშირად, გარეშე მტრების თავდასხმების დროსაც, ამ ხალხებს არაერთხელ განუხორციელებიათ პოლიტიკური და სამხედრო კავშირები მათ მოსაგერიებლად. ხოლო ერთ დროს, XII—XIII საუკუნეების მიჯნაზე ისინი, ზოგი პირდაპირი შეერთების გზით და ზოგიც ვასალურ სახელმწიფოთა სისტემათ გაერთიანებულ იყვნენ ერთ საერთო-პოლიტიკურ და კულტურულ-ისტორიულ ორგანიზმში, რომელსაც საქართველო მეთაურობდა. შემდეგში ყველაფერს ამას გარეშე მტრების, ჯერ მონღოლების, შემდეგ კი ირან-ოსმალების შემოსევებმა მოუღო ბოლო; ხოლო ამ მხარეში რუსული მმართველობის რეჟიმის დამყარების შემდეგ ეს ფაქტები მიივიწყეს. კავკასიის ხალხთა ერთობის იდეის მოშლას დიდად შეუწყო ხელი 1917—1990 წლების დროს აქ დამყარებულმა სოციალისტურ-კომუნისტურმა რეჟიმმა, რომლის დროსაც ინტერნაციონალიზმის უკუღმართად გაგებული გაბატონებული იდეოლოგიის პირობებში, მოხდა ამ ხალხებს დაპირისპირება და კონფრონტაცია კონსოლიდაციის ნაცვლად.

ამ მცირე ისტორიულ-პოლიტიკური გადახვევის შემდეგ დაუბრუნდეთ კავკასიის რეგიონის გეოგრაფიულ და ბუნებრივ დახასიათებას.

კავკასიის ბუნებრივი პირობების ერთ-ერთ თავისებურებას წარმოადგენს მისი სეისმურობა. მარტო XX საუკუნის პირველ ნახევარში აქ რეგისტრირებული იყო 2 ათასზე მეტი მიწისძვრა. რამდენიმე დამანგრეველი მძლავრი მიწისძვრა მოხდა 80-იან წლებშიც (ლენინაკანის, რაჭის), რასაც მოჰყვა, ადამიანთა მსხვერპლი და დიდი მატერიალური ზარალი. ისტორიული წყაროები მოწმობს, რომ ძლიერი მიწისძვრები კავკასიაში დაფიქსირებულია წარსულშიც, მაგალითად, 1089, 1280-იან წლებში და XV და XVII საუკუნეებში, სეისმური მოქმედების მთავარი კერები განლაგებულია ამიერკავკასიაში; ესენია შემახის — დიდი კავკასიონის სამხრეთის ფერდობის აღმოსავლეთის წვერზე, ახალქალაქის, ლენინაკანისა და ზანგეზურისა ამიერკავკასიის ზეგანზე, ასევე ლენქორანისა და სხვები. მიწისძვრები აღირიცხა აგრეთვე დიდი კავკასიონის

ცენტრალურ და დასავლეთ ნაწილში და იმიერკავკასიისპირეთში (კერძოდ. პატიგორსკის რაიონში).

კავკასიაში, გარდა ამ მაღალმთიანი რელიეფისა, არის მთელი რიგი ნოტო და მშრალი დაბლობები როგორც ჩრდილო კავკასიაში, სადაც მათ ვრცელი ტერიტორიები უჭირავთ, ისე კავკასიონის ქედის სამხრეთით. ჩრდილოეთ კავკასიაში, სტავროპოლის ზეგნის როგორც დასავლეთით, ისე აღმოსავლეთით განლაგებულია ორი დიდი დაბლობი — ყუბან-აზოვისპირეთისა და თერგი-კუმისა, რომელიც შეადგენს კასპიისპირა დაბლობის ნაწილს. აღმოსავლეთ იმიერკავკასიაში გამოიყოფა მტკვარ-არაქსის და ლენქორანის დაბლობები, ხოლო დასავლეთში — კოლხეთის, ანუ რიონის დაბლობი.

კავკასიის ძირითადი მდინარეები ჩაედინება სამ — შავი, აზოვისა და კასპიის ზღვებში. კერძოდ, ეგრძორი, რიონი, კოროხი — შავ ზღვაში, მტკვარი არაქსით. თერგი, სულაკი, კუმა — კასპიის ზღვაში და ყუბანი — აზოვის ზღვაში. კავკასიის მდინარეების უმრავლესობა ღრმა არ არის, ხასიათდება დიდი სიჩქარითა და ცვალებადი დინებით. ზოგიერთი ნაოსნობისათვის გამოუსადეგარია. ასეთია როგორც დიდი, ისე პატარა მდინარეები. ნაოსნობა შესაძლებელია მხოლოდ მდინარე ყუბანზე, ისიც მხოლოდ ლაბას შესართავთან, მდინარე რიონზე — დაახლოებით 70 კმ-ს მანძილზე შესართავიდან მდინარე მტკვარზე (ევლახიდან). კავკასიის მდინარეები, არც სიდიდით გამოირჩევიან. ყველაზე დიდი მდინარეა მტკვარი, რომლის სიგრძეა 1515 კმ, აქედან ნაოსნობისათვის გამოსადეგია 615 კმ-ის სიგრძეზე. სიგრძის მიხედვით მტკვარს მოსდევს მდინარე ყუბანი — 961 კმ, მდინარე არაქსი — 914 კმ და მდინარე თერგი — 615 კმ.

კავკასია მდიდარია ტბებითაც. მათი რიცხვი 2 ათასს აჭარბებს. ისინი ნივ მცირე ზომისაა. შედარებით დიდია სევანის ტბა, რომელიც მდებარეობს სომხეთში 1914 მ-ის სიმაღლეზე ზღვის დონიდან. მისი წყლის სარკის ზედაპირი 1416 კვ. კმ-ს შეადგენს, მაქსიმალური სიღრმე 99 მ-ია. მისგან მოედინება მდინარე რაზდანი, რომელიც მდინარე არაქსს უერთდება, ხოლო ეს უკანაჟანელი — მტკვარს. ბოლო ხანებში სხვადასხვა ეკოლოგიური დარღვევების გამო, სევანის ტბის როგორც ზედაპირის ფართობმა, ისე სიღრმემ საგრძნობლად დაიკლო.

რაც შეეხება კლიმატურ პირობებს, კავკასია მდებარეობს ზომიერი და სუბტროპიკული სარტყელების შეერთების ადგილზე. მათი საზღვარია კავკასიონის ქედი, რომელიც გზას უღობავს ცივი არქტიკული ჰაე-

რის მსახებს ჩრდილოეთიდან და აკავებს ცხელ მასებს სამხრეთიდან ჩრდილოეთისაკენ. ამის გამო, არსებითი განსხვავებაა ჩრდილო და სამხრეთ კავკასიის კლიმატურ პირობებს შორის — ჩრდილოეთ კავკასია ზომიერ სარტყელს განეკუთვნება, ხოლო ამიერკავკასია — სუბტროპიკულს. თუმცა, ზოგჯერ არსებითი განსხვავებაა კავკასიის თვით ცალკეულ რეგიონებს შორის. მაგალითად, ამიერკავკასიაში ნოტიო ან მშრალი სუბტროპიკული კლიმატი (პირველი—კოლხეთში, ხოლო მეორე — ლენქორანში, როგორც ვხედავთ, ორივე კავკასიის დიამეტრულად საწინააღმდეგო ადგილებში), შერწყმულია კონტინენტალურ ჰავასთან (ყვანეთის ზეგანზე).

კავკასიის მთიანეთში ჰავა და ლანდშაფტი ექვემდებარება ვერტიკალურობის ზონალურ კანონს. რელიეფის ამაღლებასთან ერთად ჰავა იცვლება სუბტროპიკულიდან ზომიერი თბილისაკენ, ხოლო შემდეგ სხვადასხვა სახის ცივი ჰავისაკენ მუდმივი სიცივის სარტყელამდე. ამის შესაბამისად იცვლება ლანდშაფტიც. თოვლიანი ზოლის შემდეგ განლაგებულია ალპური და სუბალპური მდელოები, რომლებიც ზაფხულობით გამოიყენება შესანიშნავ საძოვრებად. მათ ქვემოთ განლაგებულია ტყის და მარცვლოვანი კულტურების მოშენების ზონები, უფრო ქვემოთ რაიონებია, სადაც შესანიშნავად ხარობს ხილი, თხილი, ვენახი, ბამბა და ს-თბოსმოყვარული სხვა კულტურები. კოლხეთისა და ლენქორანის დაბლობებზე, აგრეთვე ზოგიერთ სხვა რაიონებში, ყველა პირობა არსებობს სუბტროპიკული კულტურების მოსაშენებლად, რასაც ადგილი აქვს კიდევ (ჩაი, ციტრუსები და სხვ.).

კავკასია ცნობილია წიაღისეული სიმდიდრით. აქ მკვიდრი მოსახლეობა უძველესი დროიდანვე მოიპოვებდა სპილენძს, რკინას, ტყვიას. ამიერკავკასიაში მოიპოვება ჭიათურის მარგანეცის და ყაჯარანის მოლაბდენის უმნიშვნელოვანესი საბადოები. ჩრდილოეთ კავკასიაში ცნობილია სადონის პოლილითონური საბადო — ცინკის, ტყვიის და ვერცხლის შემადგენლობით. ყოველივე ეს ყველა პირობას ქმნიდა აქ უძველესი დროიდანვე მეტალურგიის განვითარებისათვის.

კავკასიის ხალხების ყოფით კულტურაში დიდი ადგილი უჭირავს ლითონდამუშავებელი მრეწველობის ტრადიციებს. აქ უძველესი დროიდან მისდევდნენ და მიწდევნ ლითონის ცივად დამუშავებას, იარაღების გამოჭედვას, ლითონისაგან სხვადასხვა ნივთისა და სამეურნეო იარაღების დამზადებას.

კავკასიის ბუნებრივ სიმდიდრეთა შორის დიდი ადგილი უჭირავს

ნავთობს. ბაქოს, გროზნოსა და კავკასიის სხვა ადგილების ნავთობის საბადოები უპნიშვნელოვანესია და საყოველთაოდ ცნობილია თავისი მაღალ-ხარისხით. დიდია კავკასიაში საწვავი გაზის მარაგიც. განსაკუთრებით დიდი რაოდენობით მოიპოვება იგი სტავროპოლში, დაღესტანში და აზერბაიჯანში.

ძვირფასი სამკურნალო თვისებებით გამოირჩევა კავკასიის მინერალური წყლები — წყალტუბოს, ბორჯომის, ჯერმუჯის და სხვ.

კავკასია ერთობ მდიდარია სამშენებლო მასალით. ფართოდ არის ცნობილი და სამრეწველო მნიშვნელობისაა ნოვოროსიის ცემენტის წარმოებისათვის საჭირო მერგელი, სომხეთის ტუფი. კავკასიაში ქვა წარმოადგენს ძირითად სამშენებლო მასალას. ფართოდ გამოიყენება მშენებლობაში თიხა, განსაკუთრებით დაბლობ და მთისწინა ზონებში. მასთან ერთად სამშენებლოდ ინტენსიურად გამოიყენება ხე-ტყე. იგი, ქვასთან ერთად, ძირითადი სამშენებლო მასალაა საქართველოში (კოლხეთი, სვანეთი), ოსეთში, დაღესტანში, აზერბაიჯანსა და სომხეთის სხვადასხვა რეგიონში.

ჯეკი არ არის, რომ კავკასიის ხალხების ყოფასა და მატერიალურ კულტურაზე, მის განვითარებასა და თვისებებზე, საზოგადოებრივ-ისტორიულ ფაქტორებთან ერთად, დიდ გავლენას ახდენდა გეოგრაფიული გარემო — ადგილობრივი ბუნებრივ-კლიმატური პირობები. ამით აიხსნება სწორედ მთავარი სასოფლო-სამეურნეო დარგების განვითარება, როგორცაა მესაქონლეობა და მიწათმოქმედება, თანაც მათი ურთიერთშეხამების გზით, საზაფხულო და საზამთრო საძოვრების ფართოდ გამოყენებით, საგაზაფხულო და საშემოდგომო თესვის დანერგვით და სხვ.

კავკასიაში ფართოდ არის გავრცელებული ხელოსნობის სწორედ ის დარგები, რომლებიც ადგილობრივ ნედლეულზეა დამყარებული და ისტორიულად ყალიბდებოდა შრომის გეოგრაფიული განაწილების თავისებურებათა გათვალისწინებით.

მიმოსვლის გზები და გადაადგილების საშუალებანი მთლიანად განპირობებული იყო რთული რელიეფის თავისებურებებით.

ცხადია, გეოგრაფიული პირობების თავისებურებებმა დაღი დაასვა კავკასიის ხალხთა საცხოვრებელს, ტანსაცმელს, საკვებს. მაგალითად, კავკასიის დასახლებათა გეგმარება — სახლების ერთად თავმოყრა, მათი საფუხურბრივი განლაგება ან პირიქით, მიმოფანტვა მკიდროდ იყო და-

კავშირებული ამა თუ იმ რეგიონის გეოგრაფიულ გარემოსა და მცენარეულ საფართან.

ეთნოლინგვისტური შემადგენლობა. კავკასია ძალზე თავისებური რეგიონია ეთნოლოგიური და ენობრივი თვალსაზრისით. როგორც ერთ, ისე მეორე სფეროში იგი გამოირჩევა დიდი მრავალფეროვნებითა და მრავალრიცხოვნობით. ცხადია, ყოველივე ეს განპირობებულია მისი ისტორიული განვითარების თავისებურებებით, გეოგრაფიული გარემოთი და სხვ. ეთნოლინგვისტური თვალსაზრისით, კავკასიის დიდი სიჭრელის დასახსიათებლად საკმარისია თუნდაც იმის აღნიშვნა, რომ აქ ცხოვრობს 50-მდე ეროვნება თავისი დამოუკიდებელი ენით. ლინგვისტური თვალსაზრისით, ეს ენებო განეკუთვნება ენათა სამ დიდ ოჯახს: საკუთრივ კავკასიურს. ანუ იბერიულ-კავკასიურს, ინდოევროპულს და ალთაურს. ამის გარდა, კავკასიის ქალაქების მცხოვრებთა შორის მრავლად არიან ენათა სხვა ოჯახების წარმომადგენლები; მათ შორის სემიტურ-ქამიტურის — ასირიელები, ანუ ასორები; უგროფინურის — ესტონელები, მორდველები და სხვ. ყველა აქ დასახლებულ ენათა ოჯახების წარმომადგენლები ცხოვრობენ როგორც ჩრდილოეთ კავკასიაში, ისე ამიერკავკასიაში.

როგორია ზოგადად კავკასიის ლინგვისტური სურათი?

კავკასიური, ანუ იბერიულ-კავკასიურ ენათა ოჯახი იყოფა ოთხ ჯგუფად: ჩრდილო-დასავლური — ადიღურ-აფხაზური, ცენტრალური — ნახურა, ანუ ვეინახური, ჩრდილო-აღმოსავლური — დაღესტნური და სამხრეთული — ჭართველური, ანუ იბერიული.

ადიღურ-აფხაზურ ენებზე ლაპარაკობს დასავლეთ კავკასიის მოსახლეობა. უმრავლესობა; ესენია: ადიღეელები, ყაბარდოელები, ჩერქეზები, აბაზები, აფხაზები. ადიღეელები ცხოვრობენ ადიღეს ოლქში და კრასნოდარის მხარის ტუაფსესა და ლაზარევსკოეს რაიონებში. მათი მცირე ჯგუფები მოსახლეობს აგრეთვე კრასნოდარის მხარის უსპანსკის რაიონში და ყარაჩაი-ჩერქეზეთში. 1979 წლის აღწერით, მათი რიცხვი 109 ათას კაცს აღწევდა. ადიღეელთა ენაზე ლაპარაკობენ. აგრეთვე, არმეარის სომხები.

ადიღურ-აფხაზური ჯგუფის ყველაზე მრავალრიცხოვანი ხალხია ყაბარდოელები (322.000), რომლებიც ცხოვრობენ ყაბარდო-ბალყარეთში. ყაბარდოელები მოსახლეობენ აგრეთვე, ადიღეს ავტონომიურ ოლქში და ჩრდილო ოსეთში მოზდოკის რაიონში. ყაბარდულ ენაზე, რომელ-

საც ყაბარდულ-ჩერქეზულიც ეწოდება, ლაპარაკობენ ჩერქეზებიც, რო-
ჰილთა რაცხვი 46 ათასმდეა; ისინიც ცხოვრობენ ყარაჩაი-ჩერქეზეთ-
ში.

რადგანაც ადიღური და ყაბარდული ენები ძალზე ახლოსაა ერთ-
მანეთთან, მათ ადიღურ-აფხაზური ენებიდან ცალკე ადიღურ ჯგუფში
გამოყოფენ. ამ ჯგუფის ყველა ხალხი თავის ენას „ადიღურს“ უწოდებს.
ენათა ეს ნათესაობა, ისევე როგორც ადიღეს ხალხთა კულტურული სი-
ახლოვე, მათი საერთო წარმოშობის მაჩვენებელია ადრე შუა საუკუ-
ნეებში.

როგორც აღინიშნა, ადიღურ-აფხაზურ ხალხთა ჯგუფს მიეკუთვნება
ჩრდილო კავკასიაში მცხოვრები აბაზები (29 ათასი კაცი), რომელთა
ენა უფრო ახლოსაა აფხაზურთან. მათი ლიტერატურული ენა ვანსხვა-
ვებულისა აფხაზურისაგან და ცალკე დგას. აბაზები კომპაქტურად ცხოვ-
რობენ ყარაჩაი-ჩერქეზეთში, ხოლო ცალკეულ ჯგუფებად ისინი მო-
სახლეობენ ადიღეს ოლქშიც.

ჩრდილოეთ კავკასიის ადიღელ ხალხებს, აფხაზეთის ავტონომიური
რესპუბლიკის ქართველებთან ერთად, ენათესაებთან მკვიდრი შაცხოვ-
რებლები — აფხაზები (91.000). მათ კულტურაზე დიდი გავლენა მოახ-
დინა ქართველმა ხალხმა.

ნახურ ენაზე ლაპარაკობენ მონათესავე ხალხები — ჩეჩნები (756
ათასი) და ინგუშები (186 ათასი). მათი ენები იმდენად ახლოსაა ერთმა-
ნეთთან, რომ შედარებით თავისუფლად ესმით ერთმანეთის. ამ ჯგუფში
შედის ბაცებების ენა (წოვა-თუშები), რომელმაც ქართული ენის ძლიერი
გავლენა განიცადა და, ამდენად, მნიშვნელოვნად დაშორდა როგორც
ჩეჩნურს, ისე ინგუშურს. ცხადია, მათთვის დღეისათვის სალიტერატუ-
რო ენას ქართული წარმოადგენს.

დაღესტანი და მისი ხალხები, ეთნიკური თვალსაზრისით, ე-თ-ერთი
ყველაზე რთული შედგენილობისაა, არა მარტო კავკასიაში, არამედ
მსოფლიო მასშტაბითაც. ენები, რომლებზედაც ეს ხალხები და ეთნიკუ-
რი ჯგუფები ლაპარაკობენ ცალკე, დაღესტნურ შტოდ გამოიყოფა. ეს
შტო შედგება რამდენიმე ჯგუფისაგან, რომელთა შორის ყველაზე მსხ-
ვილია ავარული, ანუ ავარულ-ანდიურ-ცეხური, რომელიც სამ ქვეჯგუ-
ფად — საკუთრივ ავარულად, ანდიურად და ცეხურად, ანუ დიდოუ-
რად იყოფა.

ავარებს (ხუნძებს) და მათ გარშემო დაჯგუფებულ ანდო-ცეზებს, უჭირავთ დაღესტნის დასავლეთი ნაწილი და ნაწილობრივ აზერბაიჯანის ჩრდილო-დასავლეთი ნაწილი (ზაქათალის და ბელაქნის რაიონები). ავარების მონათესავეები არიან დაღესტნის შემდეგი ხალხები: ანდიელები, ბოთლიხები, გოდობერელები, ქარათინები, ახვახები, ბალულალები, ჩამალები და ტრნდალები, ცეხები, ანუ დიდოელები, ხვარშინები. ბეჟთელები, ლუნხებები და ღინხები. ავარულთაანა შერწყმული არქინელებიც, რომელთა ენას შუალედური ადგილი უჭირავს დაღესტნური ენების ავარულ და ლეკურ ჯგუფებს შორის. არქინელები, ისევე, როგორც ანდო-ცეზები ყოფაში საუბრობენ თავიანთ ენაზე, ხოლო ლიტერატურულ ენად იყენებენ ავარულს. ავარულთა საერთო რიცხვი, ანდო-ცეზების და არქინელების ჩათვლით, 483 ათასი კაცია.

დაღესტნის ცენტრალურ ნაწილში ცხოვრობენ დარღები (287 ათასი) და ლაკები (100 ათასი). მათი ენაც ენების დაღესტნურ შტოს განეკუთვნება. ორივე ეს ენა ძალზე ახლოს დგას ერთმანეთთან. ორივე ხალხს მოეპოვება საკუთარი ლიტერატურული ენა. დარღელების ჯგუფში შედიან კაიტალები და ყუბაჩელები. მათი ენები ამჟამად მიჩნეულია დარღული ენის დიალექტებად. როგორც კაიტალების ისე ყუბაჩელებისათვის სალიტერატურო ენაა დარღული.

სამხრეთ დაღესტანში და აზერბაიჯანის ჩრდილოეთში ცხოვრობენ დაღესტნური ენების ლეკური ჯგუფის ხალხები. ამ ჯგუფში შედიან: ლეკები (383 ათასი), ტაბასარანელები (75 ათასი), აღულები (12 ათასი), რუთულელები (15 ათასი), წახურები (14 ათასი); აგრეთვე უღელები, ბუღლუბი, ხინალულები და კრიზები. ამ უკანასკნელების რიცხვში შედის ჭეჭები და გაპუტლინები. ლეკებს მოეპოვებათ საკუთარი ლიტერატურული ენა. ხოლო ამ ჯგუფის აზერბაიჯანში მოსახლე ხალხების — ბუღლულების, ხინალულების და კრიზებისათვის ლიტერატურულია აზერბაიჯანული ენა.

ტაბასარანელები, აღულები და რუთულელები ძირითადად მოსახლეობენ დაღესტანში, ხოლო წახურები — აზერბაიჯანშიც. აღულების ლიტერატურული ენაა ლეკური და რუსული, ხოლო რუთულეებისა და წახურებისათვის — აზერბაიჯანული და ასევე რუსული. რაც შეეხება ტაბასარანელებს, მათ საკუთარი ლიტერატურული ენა გააჩნიათ. უღელთა მცირერიცხოვანი ეთნიკური ჯგუფი (7 ათასი კაცი) მოსახლეობს საქართველოს რესპუბლიკის ყვარლის რაიონში, მათი სალიტერატურო ენაა ქართული, აგრეთვე აზერბაიჯანში (ნიჯი, ვართაშენი).

აქართველოს რესპუბლიკის მოსახლეობის ძირითადი ნაწილი — ქართველობა (3 მლნ. 800 ათასი კაცი) ლაპარაკობს ქართველურ ენებზე. ქართველების ზოგიერთი ეთნოგრაფიული ჯგუფი, ქართულთან ერთად, ყოფაში იყენებენ საკუთარ ენასაც, რომელიც ასევე ქართველურ ენათა შტოს მიეკუთვნება. ესენია დასავლეთ საქართველოს მთიანეთში მცხოვრები სვანები და ბარში მცხოვრები მეგრელები და ლაზეზი (ვანები). სხვა ქართული ეთნოგრაფიული ჯგუფების — აჭარლების, ხევსურების, ფშაველების და სხვათა ენა მხოლოდ ქართულია.

მეგრელებისა და ლაზეზის საყოფაცხოვრებო ენა წარმოადგენს ერთ ენის — ზანურის, ანუ მეგრულ-ჭანურის დიალექტებს. თუ სვანები ცხოვრობენ მდ. ენგურისა და ცხენისწყლის ხეობებში, მეგრელები მოსახლეობდნენ მდ. ცხენისწყლის ქვემო დინებასა და ღალიძგის ხეობებში, ასევე აფხაზეთში და დასავლეთ საქართველოს—აბაშის, სენაკის, ხობის, ზუგდიდის, ჩხოროწყუსა და წალენჯიხის რაიონებში; ლაზეზი მოსახლეობენ ს. სარფში (აჭარაში) და თურქეთის მოსაზღვრე რაიონებში, შავი ზღვის სანაპიროზე. სვანების, მეგრელებისა და ლაზეზის სალიტერატურო ენა ქართულია. ასევე ქართულ ენაზე ლაპარაკობენ ძირითადად თბილისში და საქართველოს ზოგიერთ სხვა ქალაქებში მცხოვრები ქართველი ებრაელები. ქართველი ინგოლოების ჯგუფი ცხოვრობს აზერბაიჯანის დასავლეთში, საქართველოს მიმდებარე რაიონებში, მათი რიცხვი 20 ათასზე მეტს აღწევს; 25 ათასზე მეტი ქართველი ცხოვრობს. აგრეთვე, ჩრდილოეთ კავკასიაში, ძირითადად ოსეთსა და კრასნოდარის მხარეში, თუმცა დღევანდელი პოლიტიკური სიტუაციის გამო მათი რაოდენობა ჩრდილოეთ ოსეთში საკმაოდ შემცირდა. ეს ის ტერიტორიებია, რომლებიც უძველესი დროიდან საქართველოს გაერთიანებული ფეოდალური სამეფოს შემადგენლობაში შედიოდა და, რომლებმაც ქართული კულტურის ძლიერი გავლენა განიცადეს.

კავკასიაში მრავლად ცხოვრობენ ინდოევროპული ოჯახის ენების მატარებლები — რუსები, უკრაინელები, სომხები, ოსები, ქურთები, თათრები, თალიშები, ბერძნები და სხვ. რუსები წარმოადგენენ კრასნოდარისა და სტავროპოლის მხარეების ძირითად მოსახლეობას. მრავლად ცხოვრობენ ისინი კავკასიის სხვა რესპუბლიკებში, აგრეთვე ყველა დიდ ქალაქში (განსაკუთრებით თბილისისა და ბაქოში, ასევე, შავი ზღვისპირეთის საპორტო ქალაქებში). 1979 წლის აღწერილობით მათი საერთო რიცხვი კავკასიაში 7,5 მლნ-ს აღწევდა, აქედან მხოლოდ ჩრდილოეთ კავკასიაში ცხოვრობდა 6 მილიონამდე რუსი.

ჩრდილოეთ კავკასიის რუსული და უკრაინული მოსახლეობის მნიშვნელოვან ნაწილს წარმოადგენენ ყუბანისა და თერგის კაზაკები. ესენი (რუსები, უკრაინელები, კაზაკები, კავკასიაში მოსახლე სხვა სლავი ხალხები — ბელორუსები, პოლონელები და სხვ.) ეკუთვნიან ენათა ინდოევროპულ ოჯახს. ამ ოჯახში რაოდენობით მეორე წარმომადგენელია კავკასიაში სომეხი ხალხი (3.7 მილიონზე მეტი) გარდა საკუთრივ სომეხთისა, ისინი ცხოვრობენ აზერბაიჯანში (მთიანი ყარაბაღი), ნახჭევანში და საქართველოშიც (ნინოწმინდის, ახალქალაქისა და ახალციხის რაიონები). მრავლად ცხოვრობენ სომეხები კავკასიის დიდ ქალაქებში — თბილისში, ბაქოსა და ბათუმში ბევრია ისინი ჩრდილო კავკასიაში — კრასნოდარში, არმავირში, მოზდოკში და ა. შ. სომეხები ცხოვრობენ შავიზღვისპირეთშიც — აფხაზეთსა და კრასნოდარის მხარეში.

ინდოევროპულ ენებში სომხური ენა წარმოადგენს ცალკე შტოს. ვარაუდობენ, რომ ძველად იგი ეკუთვნოდა ინდოევროპული ენების სამხრეთა ჯგუფს, რომელშიც შედიოდა აგრეთვე თრაკიული და ფრიგიული ენები. ამას გარდა, თანამედროვე სომხურში შეინიშნება კავკასიური ენებისათვის დამახასიათებელი ნიშნები, რომელთა გავლენაც მან განიცადა.

კავკასიის თითქმის მთელი დანარჩენი ინდოევროპულ ენებზე მოლაპარაკე ხალხები ენობრივად განეკუთვნებიან ენათა ამ ოჯახის ირანულ ჯგუფს. პირველ რიგში ესენია ოსები, რომლებიც ძირითადად ჩრდილო ოსეთსა და სამაჩაბლოში მოსახლეობენ. ირანულენოვანია, ასევე ქურთები, თათები და თალიშები. მართალია, ქურთების უდიდესი ნაწილი ცხოვრობს წინა აზიის ქვეყნებში — ირანში, ერაყსა და თურქეთში, მაგრამ 120 ათასამდე ქურთი ცხოვრობს კავკასიაშიც — საქართველოში. სომეხთა და აზერბაიჯანში, თალიშები მოსახლეობენ აზერბაიჯანის სამხრეთ-აღმოსავლეთში, ხოლო თათები — ჩრდილო-აღმოსავლეთ აზერბაიჯანში და ნაწილობრივ — სამხრეთ დაღესტანში, თათურ ენაზე ლაპარაკობენ მთის ებრაელებიც. რომლებიც ცხოვრობენ დაღესტანსა და აზერბაიჯანში, თათებისა და თალიშების სალიტერატურო ენას აზერბაიჯანული წარმოადგენს, ხოლო მთის ებრაელებს საკუთარი დამწერლობა გააჩნიათ.

დაახლოებით 100 ათასამდე ბერძენი ცხოვრობს კავკასიაში. ისინი აქ დასახლდნენ ძირითადად XVII—XIX საუკუნეებში, როდესაც გაღ-

მოსახლდნენ თურქეთიდან და ნაწილობრივ ირანიდან. ყველაზე დიდი რაოდენობით ბერძნული მოსახლეობა ცხოვრობს საქართველოში — წალკის რაიონსა და სოხუმის მიდამოებში, ასევე — სტავროპოლისა და კრასნოდარის მხარეებში. კავკასიის ბერძენთა უმრავლესობამ შეინარჩუნა მშობლიური ენა — ესაა ბერძნული ენის პონტოს დიალექტი, ბერძნების ნაწილი, ე. წ. ურუმები. ლაპარაკობენ თავისებურ ენაზე, რომელიც წარმოადგენს თურქულის დიალექტს.

კავკასიის ხალხთა მთელი ჯგუფი ლაპარაკობს ალთაურა ოჯახის ენებზე. მათ შორის ყველაზე მრავალრიცხოვანია აზერბაიჯანელები, რომლებიც ცხოვრობენ როგორც კავკასიის აზერბაიჯანში, ასევე მეორე ნაწილი ირანის აზერბაიჯანში. აზერბაიჯანელები დიდი რაოდენობით არიან საქართველოში, სომხეთსა და სამხრეთ დაღესტანში. აზერბაიჯანული ენა განეკუთვნება თურქული ენების სამხრეთ-დასავლურ ჯგუფს — ოღუზურს.

ყუმუხები ცხოვრობენ დაღესტნის ჩრდილოეთ რაიონებში. მათი მცირე ჯგუფები მოსახლეობს ჩეჩნეთ-ინგუშეთსა და ოსეთში. ყუმუხურ ენას, ისევე როგორც ყარაჩაი-ბალყარულსა და ნოღაუს მიაკუთვნებენ თურქული ენების ჩრდილო-დასავლურ ჯგუფს — ყივჩაყურს.

ერთმანეთის მონათესავე ყარაჩაელები და ბალყარელები ლაპარაკობენ ერთ — ყარაჩაულ-ბალყარულ ენაზე. ყარაჩაელები ცხოვრობენ ყარაჩაი-ჩერქეზეთის სამხრეთში, ხოლო ბალყარელები — ყაბარდო-ბალყარეთის სამხრეთ და სამხრეთ-დასავლეთ რაიონებში.

კავკასიის თურქულენოვან მოსახლეობას განეკუთვნებიან, აგრეთვე, თათრები და თურქმენები. აქედან, თათრების თითქმის ნახევარი ცხოვრობს აზერბაიჯანში. თურქმენების ეთნოკრაფიული ჯგუფი, რომელიც ცნობილია სტავროპოლის თურქმენების ან თრუხმენების სახელით, ძირითადად ცხოვრობს ამ მხარის აჩიკულაჯის, არზგირის, ბლაგოღარენსკისა და პეტროვსკის რაიონებში.

10 ათასზე მეტი ასირიელი მოსახლეობს საქართველოსა და სომხეთში, ისინი ლაპარაკობენ სემიტურ ენათა ოჯახის ახალასურულ ენაზე.

კავკასიაში, ძირითადად საქართველოში, როგორც აღინიშნა, ცხოვრობს 70 ათასზე მეტი ებრაელი; შავიზღვისპირეთში — კრასნოდარის მხარესა და აფხაზეთში მოსახლეობენ ესტონელები, მორდველების შინაშენლოვანი ჯგუფი, რომელთა ენა, ისევე როგორც ესტონელებთან. განეკუთვნება უგრო-ფინურ ენათა ოჯახის ფინურ შტოს, მოსახლეობს

კრასნოდარისა და სტავროპოლის მხარეებში. აგრეთვე აზერბაიჯანში. ჩრდილოეთ კავკასიაში — დაღესტანში, ჩეჩნეთ-ინგუშეთში, ოსეთში და ყაბარდო-ბალყარეთში ცხოვრობს რამდენიმე ათასი კორეელი. გარდა ამისა, შედარებით მცირე ჯგუფებად, კავკასიაში მოსახლეობს მრავალი სხვა ეროვნების წარმომადგენელი.

როგორც ამ ზოგადი მიმოხილვიდანაც ჩანს, კავკასია დედამიწის მეტად რთული რეგიონია ეთნო-ლინგვისტური თვალსაზრისით. აქ ეროვნული საკითხები განსაკუთრებულ სიმწვავეს იძენს და მით უფრო საინტერესოა ეს მხარე ეთნოლოგებისა და ანთროპოლოგებისათვის.

რაც შეეხება კავკასიის ტერიტორიაზე მოსახლე ხალხთა ანთროპოლოგიურ ტიპებს, მათ დახასიათებაზე ჩვენ აქ აღარ შევჩერდებით, რადგანაც კავკასიის ხალხთა ძირითადი ანთროპოლოგიური ტიპების დახასიათება წარმოდგენილი გვაქვს ამ ნაშრომის III თავში.

კავკასიის ხალხების წარმოდგენილ ზოგად ეთნოლოგიურ მიმოხილვასთან ერთად, საჭიროდ მიგვაჩნია აქ მოსახლე ერთი რომელიმე ხალხის, ეთნოგრაფიული ჯგუფის შედარებით უფრო დაწვრილებითი ეთნოლოგიური დახასიათების წარმოდგენა, რომ ამით უფრო მკაფიოდ წარმოჩინდეს ყოფისა და კულტურის ის არაჩვეულებრივად მდიდარი და მრავალფეროვანი ფორმები, რომლებითაც ასე მდიდარია დედამიწის ეს რეგიონი. ამის ნიმუშად ავიღეთ ხევსურები, მათი ყოფა და კულტურა, რადგან ვთვლით. რომ კავკასიის ხალხების ეთნოგრაფიული ჯგუფებიდან სხვებზე მეტად მათში შეპოროჩა ტრადიციული ყოფა, რწმენა-წარმოდგენები, ცხოვრების წესი და საერთოდ, ეთნოლოგიასთან დაკავშირებული საკითხები.

მეტ-ნაკლებად, თითქოს, ეს შეიძლება კავკასიის თითქმის ნებისმიერი სხვა ხალხის თუ ეთნოგრაფიული ჯგუფის შესახებაც აღინიშნოს, მაგრამ, ვფიქრობთ, ხეი'აურეთი შაინც გამორჩეულია. თანაც მისი ეთნოლოგიური საკითხები, ეთნოგრაფიულ ეთნოლოგთა არაერთი თაობის მიერ დაწვრილებით და დეტალურად არის შესწავლილი, რაშიც განსაკუთრებით გამორჩეულია ს. მაკალათიას ღვაწლი.

ა. ხევსურეთი და ხევსურები

1. გ ე ო გ რ ა ფ ი უ ლ ი გ ა რ ე მ ო. ხევსურეთი აღმოსავლეთ-საქართველოს მთიანეთის მეტად თავისებური და საინტერესო მხარეა, კარჩაკეტილი ნატურალური მეურნეობისა და თემური ცხოვრებისათ-

ვის დამახასიათებელი თავისებურებების გამო, იგი ჩამოყალიბდა განსაკუთრებული სოციალურ-ეკონომიკური პირობების კუთხედ; მისი განსაკუთრებულობა ბუნებისა და ყოფის თავისებურებებით იყო განპირობებული.

ხევსურეთი კავკასიონის ქედით ორ ნაწილად იყოფა: პირიქით და პირაქეთ ხევსურეთად. პირველი მოიცავს სამ ხეობას: არდოტის, შატილის და არხოტის, ხოლო მეორე — არაგვის ხეობას. იგი მაღალმთიანი მხარეა. თვით მისი სახელი „ხევსურეთი“ მიჩნეულია ღრმა ხევებიანი აუღილის აღმნიშვნელ სიტყვად. თვითონ ხევსურები პირაქეთ ნაწილში, არაგვის ხეობაში მოქცეულ თემებს უწოდებენ ხევსურეთს, პირიქითელებს შატილიონებად და არხოტინებად მოიხსენიებენ. ხევსურეთის უმაღლესი მწვერვალებია კიდეჯანაის — 4213 მ, ცროლის — 3950 მ, მახის — 3675 მ და ამულოთებულოს — 4507 მ. ეს ქედები მყინვარებოანაა, რაც ცხადია, განსაზღვრავს მისი ჰავისა და კლიმატის პირობებს.

საერთოდ, ხევსურეთის ჩრდილოეთი ნაწილი. შედარებით სამხრეთთან, უფრო ცაგია. ჩრდილოეთი, ანუ პირიქითა ხევსურეთის სიმაღლე ზღვის დონიდან 2800—4500 მ-ს შორის მერყეობს და, ცხადია, იგი ალპური ჰავის ზოლს მიეკუთვნება. პირაქეთის სიმაღლე მერყეობს 600—2000 მ-ს შორის და იგი მიეკუთვნება მთის ტყეების ჰავის ზოლს.

ხევსურეთის მთები, თუ იგი კლდოვანი ან ციცაბო არ არის, დაფარულია ფოთლოვანი ტყით. ეს განსაკუთრებით ითქმის პირაქეთ ხევსურეთზე, სადაც შედარებით თბილა და იზრდება: მუხა, ვერხვი, წიფელი, ტირიფი, მურყანი, არყი, ცაცხვი, ფიჭვი, ხოლო ხეხილიდან და კენკროვნებიდან: მსხალი, ვაშლი, ტყემალი, თხილი, ბალი.

ტყის მხრივ პირიქითი ხევსურეთი, შედარებით ღარიბია — იმდენად, რომ არხოტის თემის მთებზე ტყე „ხატის ტყეების“ სახით თუ იყო. რაც შეეხება შატილის თემს, აქ ჰარბობს წიწვოვანი ტყე და იზრდება ფიჭვი და არყი. გარდა ამისა, პირიქითი ხევსურეთის დაბლობებში ხარობს: ცაცხვი, თელა, იფანი, დეკა, ტირიფი, მურყანი.

პირიქითი ხევსურეთი თუ ტყით არის ღარიბი პირაქეთთან შედარებით, სამაგიეროდ, იგი მდიდარია სუბალპური და ალპური მდელოთი. თუ ტყიანი ბუნების გამო პირაქეთი ხევსურეთი ალპურ იალაღებს მოკლებულია და საქონლის საკვების საგრძნობ სიმცირეს განიცდის, პირიქითი ხევსურეთის სუბალპური ზონების მაღალი ბალახოვანი მდელო კარგ თივას იძლევა.

ხევსურეთი მდიდარია ფრინველებით, თევზებით; მრავლადაა აქ ქვეწარმავლებიც. ფრინველებიდან, ძველი აღწერილობების მიხედვით, ხევსურეთში ბუდობდა: არწივი, სვავი, მტრედი, შაშვი, იხვი, ჩხიკვი, ოფოფი, ყვავი, ბუ, მერცხალი, მწყერი, ტროლოა, როქო, შურთხი, კაკაბი, ძერა, ორბი და მრავალი სხვ. დღეს, ცხადია, მათი როგორც სახეობრივი, ისე რიცხოობრივი რაოდენობა შეუდარებლად მცირეა.

მრავლად ყოფილა ხევსურეთის მდინარეებში თევზიც — კალმახი, ფიხხული და მურწა; ხოლო ქვეწარმავლებიდან — გველი, თაგვი, ზაყაყი, ხვლიკი და ლოკოკინა.

2. საზოგადოებრივი ყოფა. ხევსურეთში სულ ბოლო დრომდე, ვიდრე მისი მოსახლეობის ბარში ჩასახლება დაიწყებოდა, და, ცხადია, მანამდეც თემური წყობილების ძლიერი გადმონამთვბი იყო შემორჩენილი. აქ მოსახლეობა გვარებად იყოფოდა. როგორც წესი, თითოეულ გვარს ერთი ხეობა ან სოფელი ჰქონდა დაკავებული. არაგვის ხეობაში, ე. ი. პირაქეთ ხევსურეთში და, საზოგადოდ, მთელ ხევსურეთში ყველაზე დიდი და მრავალრიცხოვანი იყო ორი გვარი — არაბული და ქინჯარაული. ისინი ძირძველ და თავდაპირველ მოსახლეობად ითვლებოდნენ. თქმულებებისა და ისტორიულ-გეოგრაფიული შესწავლის შედეგად მიჩნეულია, რომ ხევსურეთში მოსახლეობა ფშავის ხევიდან (ფხოვიდან) არის გადმოსული და პირველად გუდანში დასახლებულა.

ორი მთავარი გვარის — არაბულისა და ქინჯარაულის გარდა, ხევსურეთში სხვა მცირერიცხოვანი გვარებაც იყო — ლიქოკელი, ალუდაური, გოგოჭური, ბურდული. მთავარი გვარები იყოფოდნენ „შინშებად“, ანუ ძმთაშვილებად და თითოეული ატარებდა „მამად“, ე. ი. მამის სახელს. მაგალითად. არაბულების შინშიაა ფიცხელაური, ხოლო „მამად“ არაბულები იყოფიან — თებროზაულად, დავითურად, მანგიურანად და სხვ.

ხევსურული გვარები წარმოშობილია ოჯახის უფროსის და მეკომუარის სახელიდან. ძმთაშვილები იწერებოდნენ მოკლე (ახალი) და გრძელი (ძველი) გვარებით. გვარებს შორის უფლებბრივი მდგომარეობა და ქონებრივი ძლიერება ერთგვარი არ იყო.

როგორც აღინიშნა, ხევსურეთში ყველაზე მრავალრიცხოვანი და ძლიერი გვარები იყო არაბული და ქინჯარაული. მათ ხელში იყო გუდანის ძლიერი და გავლენიანი ჯვრის დროშა. ისინი თავიანთი გვარის ხევისბერის დახმარებით ცდილობდნენ მთელი ხევსურეთის გადაქცევას

თავიანთ ყმებად. ამ მიზნით იანინ ბეგრავედნენ შატლისა და არხოტის თემებს. ბეგარაში ამ თემებს 100 ცხვარი უნდა ეხადათ ყოველწლიურად, ახიელის თემს კი — 80 ცხვარი. ცხადია, ეს თემები ამ გვარებს წინააღმდეგობას უწევდნენ და ხშირად წარმატებითაც.

ხევსურებს შულლი და მტრობა ჰქონდათ მეზობელ თემებთან — ქისტებთან და ფშაველებთან. ეს გამოწვეული იყო თემური წყობილების სოციალურ-ეკონომიკური პირობებით და ნადავლის მოპოვებას ისააჯდა მიზნად. ერთმანეთის დარბევა, ცხადია, იწვევდა შურისძიებებს. ამ მიზნით მტერს მარჯვენასაც აჭრიდნენ და თავიანთი ციხეების კედლებზე მიაკრავდნენ. ეს საქციელი მთის თემური ადათით ვაჟკაცი-სათვის სავალდებულო იყო და გმირი მოჭრილი მკლავების რაოდენობის მიხედვით ფასდებოდა. ადათის დარღვევა — მტრისადმი შებრალების და გულჩვილობის გამოჩენა, არ შეიძლებოდა. ასეთი პირი თემის ნატში შეირისხებოდა და თემიდან მოიკვეთებოდა.

ხევსურეთში გავრცელებული იყო მეკობრეობა. ესეც ნადავლის მოპოვების მიზნით ხდებოდა. სამეკობროდ ისინი მიდიოდნენ ქისტებში, ფშავეში, ხევში და სხვაგან. ბელადად გულად მეომარს ირჩევდნენ. ნადავლს სამ ნაწილად ჰყოფდნენ: ერთ ნაწილს ხატს სწირავდნენ, მეორეს მოურავს უგზავნიდნენ, ხოლო მესამეს თვითონ მეკობრეები ინაწილებდნენ. სახელოვან მეკობრეებს ლექსებს უძღვნიდნენ. რითაც მდიდარია ხევსურული პოეზია.

ხევსურეთში სამართლის საქმეებს ბჭეები განაგებდნენ. საზოგადოებას ახასიათებდა სისხლის ალების ადათი. ხევსურული რჯული და მისი აჯათები სულ ბოლო ხანებამდე სრულდებოდა და იგი მეტად სიცოცხლისუნარიანი და მდგრადი აღმოჩნდა.

ხევსურებში დანაშაულად ითვლებოდა ადამიანის მოკლა. მოკლულის ძმებსა და ბიძაშვილებს მკვლელზე შური უნდა ეძიათ და სისხლი აეღოთ. სისხლის აუღებლობა ხევსურული რჯულით უდიდესი სირცხვილი იყო. ითვლებოდა, რომ ამის გამო მოკლულის სული საიქიოში იტანჯებოდა. ამიტომ ძმათაშვილის სისხლის შერჩენა გამორიცხული იყო, სანამ მოსისხლეთა გვარი არ ამოწყდებოდა.

ხევსურეთში მკვლელობის გამომწვევი მიზეზი მრავალი იყო — მშობლების შეგინება, მისი შეურაცხყოფა, ხატში სიმთვრალე, ქორწილში სიმთვრალე, დავა მამულზე და სხვ. როგორც ყველგან, აქაც, მკვლელობის მიზეზი სულ უბრალო საქმეც შეიძლებოდა ყოფილიყო.

„ხევსურულ რჯელთან“ დაკავშირებული საზოგადოებრივი ყოფიდან განვიხილოთ მკვლევლობასთან და სისხლის აღებასთან, როგორც ტიპურ და ამ კუთხისათვის დამახასიათებელ მოვლენასთან დაკავშირებულ საკითხები.

სისხლის საფასური, სამაგიერო, ანუ სისხლი მოეთხოვებოდა მკვლელსა და მის ოჯახს. მტრობდნენ მკვლელის ბიძებს — მამის და დედის ძმებს. მართალია, ვერ მოკლავდა, მაგრამ მათი დაპრა შეიძლებოდა და აღცლებელიც იყო.

მკვლელის. რომელსაც „მეხელე“ ერქვა, სამართლებრივი ურთიერთობა მკვლევლობის ჩადენისთანავე იწყებოდა. როგორც კი მკვლევლობა მოხდებოდა, მკვლელი და მისი ოჯახი მაშინვე იხიზნებოდა. პირველი რასაც მოკლულის პატრონი აკეთებდა. ეს იყო მკვლელის ოჯახის დასარბევად წასვლა. დარბევა რომ არ მომხდარიყო, ირჩევდნენ შუაქაცებს. იანი დასარბევად წამოსულებს მიაგებებდნენ კურატს, ცხვარს, სამ ჩარექ სპილენძს. შუაქაცები მომბღურებს სიტყვიერად დააკავებდნენ. ცხვარს რქვე დაკლავდნენ და ზორცს ვინმე იქ დამსწრეს აჩუქებდნენ, ხოლო ტყავს შუაქაცები აიღებდნენ — ამას მკვდრის სულის ასახსნელად აკეთებდნენ. კურატს, ანუ ხარს მემშლლეები წაიყვანდნენ. ამის შემდეგ მემშლლეს, ე. ი. სისხლის ამღებს, ნება არ ჰქონდა დაერბია მკვლელის ოჯახი.

მკვლელს შურისძიებისაგან თავის დასახსნელად მოკლულის სული-სა და მისი ნათესავეებისათვის უნდა შეეპრულებინა მთელი რიგი საგანგებო წესები და სანაცვლო მიზეზის სხვადასხვა ფორმები. მიწად შესვლის საკლავი. საგვარო, რიგის დაყენება, ჯადავო და სამამულო, სადედო და სამშო („სამეშაბათო“), საქმ-ს სამხსნელო, მიწა-წყლის სამხსნელო. თიბვად ვასვლის სამხსნელო, საფლავ-სამარხის სამხსნელო, სასიძოს პატივი, სანთლობის სამხსნელო, რიგის საკლავი, ჯვარში შაჯლომა, თოფის აღება, პირშესამყრელო, სასულდარმაშკვდარო. ყველა ამას „საწესები“ ეწოდებოდა.

საბოლოო შერიგება ხდებოდა თავ-სისხლის გათავების შემდეგ. მისი დრო თითქმის განუსაზღვრელი იყო და 7—8 თაობის მანძილზე გრძელდებოდა. ამ ხნის განმავლობაში მკვლელი, ანუ „მეხელე“ მტრობისა და სისხლის აღების შიშით იყო შეპყრობილი, რაც, ცხადია, მეტად მძიმე მდგომარეობაში აყენებდა მას და მის ოჯახს.

თუ მკვლელს „საწესები“ გადახდილი ჰქონდა და თავ-სისხლის გა-

თავებამდე შეშუღლე მას მაინც მოკლავდა, მაშინ ეს უკანასკნელი იხდიდა „საუქუნმაკედაროს“. ამ შემთხვევაში ახალ მკვლელს ართმევდნენ ყველა მიღებულ „საწესებს“ და კიდევ ზედმეტად 5 ძროხას, რადგან მკვლელობა მოხდა წინასწარ განზრახვით (გონებით) და არა შემთხვევით (უგონოდ).

საერთოდ, სისხლის საფასური ხევსურეთში ძროხებით იანგარიშებოდა. კაცის სისხლი შეფასებული იყო 80 ძროხად, ქალისა — 30 ძროხად. ცოლის ან შვილის მოკვლისათვის „სასისხლო“ არ იყო; დაწესებული იყო მხოლოდ მცირე გადასახადი — დედულებს მკვლეელი უხდიდა 5 ძროხას.

მაგრამ ხევსურეთში სისხლის საფასურის აღებაზე უფრო სასახელოდ აისხლის აღება ითვლებოდა. ამის გამო მეშუღლე, ანუ სისხლის ავლები აქიანურებდა შერიგებას და ცდილობდა მოკლულის სასახელოდ სისხლიან აღებას.

მესისსლე ხევსური ცდილობდა თავისი მტრისათვის მოეკლა სახელოვანი და გვარისათვის საყვარელი ადამიანი. ეს თემში განსაკუთრებით სასახელოდ ითვლებოდა. მეორე მხრივ, სირცხვილი იყო ბეჩაეზე და სნეულზე შურისძიება და სისხლის აღება. ასევე სირცხვილად ითვლებოდა ქალებზე და 60 წელს გადაცილებულ მამაკაცებზე შურისძიება და მათი მოკვლა. ასევე არ შეიძლებოდა სისხლის აღება 12 წლამდე ასაკის ვაჟზე, ე. წ. „უნიფხვოზე“.

განსხვავებული წესები იყო სისხლის აღებისა, თუ ხევსურს მოკლავდა არა ხევსური, არამედ ქიტი, ფშაველი, ლეკი ან სხვა. ამ შემთხვევაში ხევსური იპუქრებოდა, რომ რამდენი რიგი, ე. ი. სახსარი ჰქონდა ჩემს ძმას, იმდენი კაცი უნდა მოეუკლა ჩემს მტერსო. მისი წარმოდგენით, ადამიანს 12 სახსარი ჰქონდა და ამიტომ მტერს 12 კაცი მოუკლავდა. იმ შემთხვევაში, თუ ხევსურს მოკლავდა არა ხევსური და პატრონმა არ იცოდა მკვლეელი. იგი მოკლავდა რომელიმე ქისტს ან ლეკს, რათა საჩიოში იგი მომსახურებოდა მოკლულს.

ცხადია, სისხლის აღების წესი ხევსურეთში სოციალურ მოვლენას, წარმოადგენდა. ასეთი შემთხვევები აქ იმდენად ხშირი იყო, რომ ზოგჯერ სისხლის აღების ნიადაგზე არაერთი გვარი ამოხოცილა.

როგორც სისხლის აღების, ხმლით დაჭრის, ისე ქურდობის, მრუშობის, მამულის და საქონლის დავის და ყოფა-ცხოვრებასთან დაკავშირებული სხვა სამართლებრივი საკითხების (ადათების) განხილვა ბჭეებს ეკითხებოდა. ბჭედ ირჩევდნენ რჯულის საქმის მცოდნე პირს, მართალ-

სა და ხატის მოშიშს. ხევსურეთში ასეთი ბჭე ყველა თემში ჰყავდათ. მათ კარგად იცოდნენ ადათობრივი სამართალი. ბჭეების მოწვევა შეიძლებოდა სხვა თემიდანაც.

ჩვეულებრივ, სადავო საქმის გარჩევის დროს, ბჭეებს მოდავეები არ ირჩევდნენ, მათ ამისათვის შუაქაცებისათვის უნდა მიემართათ. ამავე დროს, შუაქაცებად არ შეიძლებოდა მომჩივან-მოპასუხეების ნათესავებ-ს არჩევა. ისინი უსათუოდ უცხო, მაგრამ სადავო საქმის კარგი მცოდნე და სანდო პარები უნდა ყოფილიყვნენ. როგორც შუაქაცი არ შეიძლებოდა ყოფილიყო მოდავეების ნათესავი, ისე ბჭეც არ შეიძლებოდა მოდავეებთან ნათესაურ კავშირში ყოფილიყო.

საქმის გარჩევაში მრავალი ბჭე მონაწილეობდა; თუმცა მათი რიცხვი მაინც განსაზღვრული იყო სადავო საქმის მნიშვნელობის შესაბამისად. მძიმე საქმის გარჩევაში 10—15 ბჭე მონაწილეობდა, ხოლო მსუბუქი საქმის (ქურდობა, ვალის გადახდა. . .) — 3—5 კაცი.

ბჭობას თავისი ხარჯები ჰქონდა, რაც კარგ დახვედრას, მასპინძლობასა და საბჭეო გადასახადის გადახდასთან იყო დაკავშირებული. გადასახადი ბჭეებს ბჭობის გათავების შემდეგ მიეცემა. შეძლებული მოდავისაგან თითოეული ბჭე იღებდა ძროხაზე ოთხ აბაზს, ცხვარზე — ერთ აბაზს (ძროხითა და ცხვრით რამდენჯერმე გამტყუნებული ჯარიმას იხდიდა). ღარიბს ჩვეულებრივ უფრო მცირე საბჭეოს ართმევდნენ. მაღალი გადასახადი ეძლეოდა მებჭეებს მამულზე დავის გარჩევის დროს. საქმე იმაშია, რომ მამულზე დაფიცება ხევსურეთში მეტად მძიმე საქმედ ითვლებოდა და იგი რთული წესებით სრულდებოდა. ასეთი საქმის გარჩევის საფასურად მოდავეებს თითოეული ბჭისათვის ცხრა-ცხრა ცხვარი უნდა მიეცა. მთელი ეს გადასახადი, როგორც წესი, გამტყუნებულს ედებოდა. იგი, ამასთანავე, რჭულის დრამასაც იხდიდა. შეძლებული ხევსურისათვის ამისი გადახდა ადვილი იყო, მაგრამ ღარიბს მძიმე ტვირთად აწვებოდა.

3. ს ა ც ხ ო ვ რ ე ბ ე ლ ი. ხევსურების სოფლები მთის მაღლობებზე იყო გაშენებული და შედგებოდა მეკომურისაგან. ხეობა, რომელიც ასეთი სოფლებით იყო დასახლებული, გამაგრებული იყო ციხე-კოშკით, რომელიც დარაჯობდა და იცავდა ამ ხეობის მოსახლეობას. ხევსურეთის სოფლებს უციხოდ არსებობა არ შეეძლოთ, რადგან გვარებს მუდმივი შუღლი ჰქონდათ ერთმანეთთან და ციხე წარმოადგენდა გვარისათვის საიმედო თავშესაფარს.

პირიქითი (შატილ-არხოტის) და პირაქეთი (არაგვის ხეობის) ეს ციხეები თავიანთი კონსტრუქციით და ნაგებობის ტექნიკით განსხვავდებიან ერთმანეთისაგან. პირიქითი ხევსურეთის სახლები პირამიდულ-სახურაიანია და ითვლება, რომ ისინი თუშური ტიპისაა, ხოლო პირაქეთი ხევსურეთისა — მთიულური სახლების ტიპის მსგავსი ყოფილა.

ეს ციხეები რამდენიმე, ზოგჯერ 4—5 სართულიანები იყო. თითოეულ სართულს თავისი დანიშნულება ჰქონდა. პირველი სართული ყოფილა საოჯახო ქონების სამალავი, რომელსაც ზოგჯერ დილეგად, ტყვეების დასამწყვდევადაც იყენებდნენ. ზემო სართულებში — მეორე, მესამე და მეოთხეში მტრის თავდასხმის დროს მეკომურები იხიზნებოდნენ, ხოლო მეხუთე სართული მოლაშქრეებს ჰქონდათ ამ დროს დაკავებული და მტერს იქიდან ზვერავენდნენ, ხოლო სათოფურებიდან თოფებს ესროდნენ. ასევე მაღალ სართულზე, ციხეზე ჩარდახი — დახურული აივანი იყო მიშენებული, საიდანაც ციხის კარზე მომდგარ მტერს ქვებს უშენდნენ.

ითვლება, რომ ეს ციხეები მე-17—18 საუკუნეებში უნდა იყოს აშენებული, რადგან მათ სათოფურები გააჩნიათ, ხოლო თოფი და მასთან ერთად სათოფურებიანი ნაგებობების მშენებლობა კავკასიაში მე-16 საუკუნეში შემოღის.

მაგრამ ხევსურთა საცხოვრებელი დროთა განმავლობაში უცვლელი არ ყოფილა. ძველი კონსტრუქციის სახლებს აქ ქვიტკირს ეძახიან. იგი საგვარეულო ტიპის სახლია და სამი ან ოთხი სართულისაგან შედგება. ასეთი სახლები ხევსურთა სოფლების ძველ უბნებში თითქმის ყველგან იყო შემორჩენილი. ხოლო შატილი და არდოტი მხოლოდ ქვიტკირებისაგან შედგებოდა. ამათგან, შატილის ქვიტკირები სხვებზე უფრო დიდებია და ოთხსართულიანია. მათ მეორე სართულში მიშენებული ჰქონდათ ასასვლელი კიბე, ასევე ხის ჩამოკიდებული ქარიპანი, ანუ აივანი. ეს ქვიტკირები ნაგებია მშრალად. არსებობდა აგრეთვე კირით და დულაბით ნაგები მკვიდრი ქვიტკირები. როგორც წესი, მათი სახურავები ყველგან ბანიანი იყო. ხევსურეთში, ქვიტკირებში, შატილი და მისი სახლები იმიტაც არის გამოჩეული, რომ ეს სახლები სვეტებით არის აზიდული, შორიდან ისინი როგორც ერთი დიდი და მთლიანი ციხე ისე აღიქმება. როგორც ბევრ სხვა ადგილას შატილის ქვიტკირებიც კლდეზეა აშენებული.

ხევსურების ეს ქვიტკირები საგვარეულო საცხოვრებელი იყო და მათში ძმათაშვილები ცხოვრობდნენ. სახლის ყოველ სართულს, ისევე

როგორც ეს ციხეების შემთხვევაში იყო, თავისი დანიშნულება ჰქონდა. პირველი სართული გამოყენებული იყო საქონლის ბოსელად, მეორე და მესამე სართულებში ოჯახები, ჩვეულებრივ ძმათაწევრები ცხოვრობდნენ, ხოლო მეოთხე სართული საომარი დანიშნულებისა იყო, საიდანაც ოჯახი მტერს ებრძოდა, ხოლო ამ სართულზე მიშენებული ჩარდახიდან, ანუ აივნიდან ქვებს ისროდნენ თავდაცვის მიზნით.

ცხადია, დროთა განმავლობაში ხევსურთა საცხოვრებელმა სახე იცვალა. ბოლო ხანებში ქვიტკირებში იშვიათად თუ ვინმე ცხოვრობდა. ხევსურთა საცხოვრებელი ქვის ორსართულიან ნაგებობად გადაიქცა. ქვედა სართულს ჰქონდა „ღარიფანი“, ანუ წინგარდა. აქ იყო შესასვლელი კარი, რომლითაც დარბაზში მოხვდებოდით. თვით დარბაზი გადატიხრული იყო და სხვადასხვა ნაწილისაგან შედგებოდა. პირველი იყო გრძელი და ვერც გასასვლელი — სატალავრო. სადაც ქალის ტანხაცმელა იყო გრძელ ჯოხებზე გადაფენილი. შესასვლელის მარცხნივ, საცხენელ იყო გამართული. აქ გაშრილი კარით ბოსელში, საქროხეში მოხვდებოდით. მარჯვნივ იდგა სახლი, სადაც ოჯახი ზამთრობით ცხოვრობდა. სახლის უკან კიდევ ერთი ოთახი იყო. სადაც ცხვარს აშენებდნენ. სახლთანვე ჰქონდათ ცალკე გადატიხრული ოთახი სენე — რძის ნაწარმ-სათვის.

საალის მეორე სართულს ჰქონდა ეწოდებოდა. ისაც ოთახებად იყო დაყოფილი. მათ შორის იყო ბალოგინე ან ტახტი, სადაც მამაკაცები წვებოდნენ, საჩაღე, სადაც საქონლიათვის ჩალას ინახავდნენ, სარძეულა, სადაც რძის ნაწარმს ამზადებდნენ. ზოგ სახლში, მიწის ეკონომიის მიზნით ბანზე კალოც ჰქონდათ გამართული. ასეთ შემთხვევაში სახლო სამსართულიანი გამოდიოდა. სხვა შემთხვევაში, როგორც წესი, კალო ხევსურებს ჰქონდათ ერთ კუთხეში ჰქონდათ ხოლმე გამართული.

ხევსურთა ეს სახლები ბნელი და ნესტიანი იყო. როგორც აღინიშნა, ქვემო სართულში ბოსელი და სამყოფი სახლი იყო გამართული. სამყოფში შესასვლელი იყო ბოლიდან. სამყოფი იყო მიწური და ბნელი. მას მხოლოდ ერთი სარკმელი ჰქონდა გამოჭრილი, საიდანაც სინათლე შედიოდა და კვამლი გამოდიოდა. სარკმელთან გამართული იყო კერა. იგი იყო ჩაღრმავებული და ოთხკუთხა. მას ხევსურები „ყვერფნს“ უწოდებდნენ. მის მარჯვენა მხარეს — სამამაცოს მხოლოდ მამაკაცები, ხოლო მარცხენა მხარეს — სადიაცოს, ქალები სახლებოდნენ. სამამაცოს მხარეს ქალი ვერ დაჯდებოდა. რადგან ეს ხევსურთა რწმენით მამაკაცებისაგან ანგელოზის მოშორებას გამოიწვევდა.

ბოსელში გამართული იყო საქონლის ბაეა. აქ ზამთრობით საქონელი იყო. ოქტომბრის მთიარში აქ ცხოვრობდა. ზაფხულში კი ჭერხონი აღი-
ოდა. ჭერხონი კერა იყო გამართული და ზაფხულში საქმელს აქ ამზა-
დებდნენ.

როდესაც სახლის მშენებლობა მოთავდებოდა და ოჯახიც შიგ პირ-
ველად შევიდოდა. სახლის ანგელოზის სამღვთოს გადაიხდიდნენ. ამი-
სათვის მოხარშავდნენ ლუდს, დაკლავდნენ ცხვარს და სახლის ანგელოზს
ოჯახის ბედნიერებას შესთხოვდნენ.

ჯაყოფის დროს ხევსურები სახლს უფროს ძმას უთმობდნენ. მას
სხვა ძმების წილი უნდა გამოეყიდა, თუ სახლს ასე არ გაიყოფდნენ,
მაშინ წილს იყრიდნენ და ვისაც სახლი ერგებოდა, გამოსასყიდოც მას
უნდა გაეღო. ხდებოდა ისე, რომ ძმები გაყოფამდე აშენებდნენ მეორე
სახლს, შემდეგ წილს იყრიდნენ და ასე იყოფდნენ. სხვა შემთხვევაში
თუ ძმა სახლს მშენებლობის ფასს გაიღებდა, მაშინ იგი სახლს აგე-
ბაში ძმას არ შეეშველებოდა.

4. ტ ა ნ ს ა ც მ ე ლ ი. ხევსურების ტანსაცმელი თავისი ორიგინა-
ლური გამოჭრილობით და მორთულობით გამორჩეულა არა მარტო
ქართველურ, არამედ, საერთოდ, კავკასიის მთიელებში. განსხვავებით
სხვა მთიელებისაგან, მათ შეძლეს, რომ ეს თავისებური ტანსაცმელი
თითქმის უკანასკნელ ხანებამდე შეენარჩუნებინათ და იგი სმატებიდან
სულ ბოლო ხანებში გამოვიდა. მიუხედავად ამისა, ბევრ ხევსურ ოჯახში
შემონახული იყო და ახლაცაა შემონახული ძველი ტანსაცმელი. რომე-
ლიც ამის გამო, კარგად არის შესწავლილი ეთნოგრაფიულად.

ხევსურულ ტანისამოსს ტალავარი ეწოდებოდა. იგი იკერებოდა შინ
მუსხვილი შალისაგან (ტოლი). მას ხევსური ქალები ქსოვდნენ. ტანი-
სამოსის შეკერვას და მის მორთვას, რომელიც ქმნის სწორედ ხევსურუ-
ლი ტანსაცმლის ერთ-ერთ თავისებურებას, აქ ბავშვობიდანვე ასწავ-
ლიდნენ და ამიტომ მისი შეკერვა და დამზადება თითქმის ყველამ იცო-
და. საქმე იმაშია, რომ ხევსურული ტალავრის ფორმა, როგორც პატა-
რის, ისე დიდისათვის ერთნაირია, არ იცვლება და ამიტომ მისი დამზა-
დების და მორთვის შესწავლაც მათთვის რაიმე სიძნელეს არ წარმოად-
გენდა.

ტალავრის დამზადების თავისებურება იმაშიც მდგომარეობდა, რომ
მას ხელით კერავდნენ, რაიმე მექანიკური საშუალება (ბოლო ხანებში
—საკერავი მანქანა) მისი დამზადების და მორთვისათვის არ გამოიყენე-

ბოლა. ამის მიზეზი შეიძლება ისიც იყოს, რომ სატალავრო, შინ ნაქაოვი შალი, ანუ ტოლი, სქელი და მოუხეშავი იყო და ჰისგან ტანსაცმლის შეკერვას ხელთ უფრო არჩევდნენ.

ცხადია. ქალისა და კაცის ტანსაცმელი სხვადასხვა თარგისა იყო და განსხვავდებოდა მათი ნაწილების აღმნიშვნელი ტერმ-ნებით, რომლებიც თავისთავად ძალზე საინტერესოა.

სადიაცო ეწოდებოდა კაბას, რომელიც მთავარი იყო ქალის ტალავარში. მას ქალები პირდაპირ ტიტველ ტანზე იცვამდნენ. იგი შავი ან ლურჯი შინნაქსოვი შალისაგან იკერებოდა. იგი იყო მთლიანი და მოკლე. სადიაცოს საყულო წინ აპოლებული ჰქონდა. მისი მთავარი ელემენტი იყო „ფარაგი“, გულისპირი, რომელიც ფერადი ძაფებით და ჰმოდლებით იყო შემკული და სადიაცოს მორთულობის მთავარ ნაწილს წარმოადგენდა.

ფარაგი სამწყვეტლოთი იკერებოდა, რომელიც, თავის მხრივ, ზიკეზით (მატარ-მატარა მძივებით) და ჰრედანა ზოლებით იყო შემკული. ვასათხოვარ ქალს ფარაგი მაგრად უნდა ჰქონოდა შეკრული. გასწილი ფარაგით სადიაცოს ტარება სირცხვილი იყო. მას უნამუსობაში ჩამოერთმეოდა. ვახსნილი ფარაგით ხევისურ ქალს შეეძლო ვათხოვების და შვილოსნობის შემდეგ ეტარებინა სადიაცო.

სადიაცოს ქვეშ ქალებს შემოკერებული ჰქონდათ „ქოქომი“. რომელიც ფერადზოლიანი იყო. უკანა მხრიდან ღამაზად იყო ასხმულ-დაკეცილი და „ნაფაჩი“ ეწოდებოდა. მოძრაობის დროს იგი იშლებოდა. სადიაცოს წელზე ქალებს შალის სარტყელი ჰქონდათ შემოკრული.

სადიაცოს ზემოდან ქალები იცვამდნენ ქოქლოს. იგი წელიანი, მოკლე და წინგახსნილი იყო. ისიც შავი შალისაგან იკერებოდა. მას სახელო გაჭრილი ჰქონდა. ქოქლო ტანსაცმელში გამოირჩეოდა თავისი ღამაზი მორთულობით. მისი საფულე კალთის ნაწილი შემკული იყო დაკბილული ფერადი შალის მოჭარგულ კუწუბებით: ხოლო ზურგი და ბეჭები დაჭრელებული იყო ჯვრებით, ანუ ხატებით. წელზე ქოქლოს „აწლოტი“ ჰქონდა ასხმულა, რომელიც მკიდროდ იყო გამოყვანილი და მოძრაობის დროს ღამაზად იშლებოდა.

ზამთარში სადიაცოზე ქოქლოს ნაცვლად ტყავს იცვამდნენ. ასე ეწოდებოდა ჩვეულებრივ ქურქს. რომელიც ცხვრის ბეწვიხაბრუნებული ტყავისაგან იკერებოდა. ეს ქურქიც მოკლე იყო და წელიანი.

ხევისური ქალის ტანსაცმლის ერთ-ერთი ყველაზე გამორჩეული და ღამაში ელემენტები იყო თათი (წინდა) და მანდილი (თავსაბურავი). სა-

ქალაქს თათს, რომელსაც ფეხებზე იცვამდნენ, ბოლოზე შემოვლებული ჰქონდა გრებილი „შილიფა“. წინდაზე ქალამანს იცვამდნენ, ხოლო სტუმრად, ამოკერებულ თათს. იგი მსხვილად იყო ნაქსოვი და ფერადი სახეებით დაშიბული. მის ძირში ტყავს გამოაკერებდნენ, ხოლო წვერს მძივ-ლილებით შეამკობდნენ.

ხევსური ქალის მანდილი ფოჩიანია. იგი ფერადი აბრეშუმის სახეებით არის მოქარგული. მანდილს გაუთხოვარი ქალი არ ატარებდა და „სათაურას“ მის გარეშე ხმარობდა. ქალი გათხოვდებოდა თუ არა, მანდილს შემოიხვევდა, მაგრამ მის ტარებასაც გარკვეული წესი ჰქონდა. კერძოდ, ახალ პატარძალს უმანდილოდ სიარული შეეძლო მამის სახლში, მაგრამ ქმრისას მანდილის გარეშე სიარული სირცხვილი იყო. ასევე, უფროსთან იგი მანდილს ვერ მოიხდიდა და ქმრის ნათესაეებსაც უმანდილოდ ვერ მიეგებებოდა — ეს უზრდელობად და, რაც მთავარია, მათ მიმართ უპატივცემლობად ითვლებოდა, რაც, ცხადია, დაუშვებელი იყო.

ხევსური ქალის მანდილს გარკვეული ძალა და დანიშნულებაც კი ჰქონდა. იგი ერთგვარ პატივსა და მოწონებაში იყო. ჩხუბის დროს ქალები მანდილის ჩაგდებით აშველებდნენ მეშულღეებს. ასეთ დროს მანდილის შეღახვა, მისთვის ანგარიშის არგაწევა და უყურადღებობა არ შეიძლებოდა, რადგან ეს დიდ სირცხვილად ითვლებოდა.

მამაკაცის ტალავრის ძირითადი ნაწილი იყო პერანგი. იგი შავი შინ-ნაქსოვი შალისაგან იკერებოდა. იგი იკერებოდა მარჯვნივ. მისი საბეჭურები ფერადი სახეებით იყო მოქარგული. პერანგს წინ ყელი ჰქონდა ამოღებული, ხოლო მისი კალთის გვერდები ჩაქრილი იყო. მამაკაცის პერანგს სამხედრო ეწოდებოდა. მისი კალთის ბოლოებს და ნაპირს შემოვლებული ჰქონდა დაკბილული შალის ფერადი არშია.

პერანგის მორთულობა, მისი შნოიანობა და სილამაზე ფასდებოდა „ნაჭრელას“ მიხედვით. მთელი ოსტატობა საბეჭურის დამზადებაზე იხარჯებოდა. ნაჭრელათი სწორედ იგი ირთვებოდა. ნაჭრელა ორგვარი იყო: აბრეშუმისა და ნაპრისა. პირველი ფერით უფრო ლამაზი იყო, მაგრამ დასამზადებლად ძნელი და ძვირადაც ფასობდა. მის დასამზადებლად იღებდნენ წმინდა ნემსს, ფერადი აბრეშუმის ძაფებს და შეუდგებოდნენ მოქარგვას. გამოაყავდათ სხვადასხვა ფერისა და ფორმის მეტად ლამაზი გეომეტრიული სახეები და რაც აუცილებელი ელემენტი იყო მორთულობისა — თავგრაგნილი ჯვრები. ბოლოს საბეჭურის ასე-

ნაქარგს და პერანგის სახელოს მაჯებს ამკობდნენ ფაიფურის თეთრი, სხვადასხვა ზომის, მაგრამ ჩვეულებრივ წვრილი მძივებით და ლოლე-ბით.

ნაჭრით შეკერილი საბეჭური უფრო უბრალო და დასამზადებლადაც მარტივი იყო. ნაჭრები, რითაც ასეთი საბეჭური ირთებოდა, შალის ძაფი იყო და იგი სხვადასხვა ფერად იღებებოდა. მისგან დამზადებულ საბეჭურს ტილოს ქარგი არ სჭირდებოდა და იგი პირდაპირ იკერებო-და. მარტივი იყო მისი ფერადობაც და სახეც. მისთვის დამახასიათებე-ლი იყო ჯვრიანი სახეები, ასევე მძივ-ლილებით შემკობა. ამავე დროს, ნაჭრით ნაკერი საბეჭური, აბრეშუმთან შედარებით მოუხეშავი იყო და მდარედ ითვლებოდა.

მამაკაცის ტალავრის საბეჭური და ქალის „ფარაგი“ ხევისურული ტანსაცმლის მორთულობის ულამაზესი და უმთავრესი ელემენტებია, რომლითაც იგი გამოირჩეოდა მთიელთა სხვა ტანსაცმლისაგან. მათში ჩაქსოვილი იყო დახვეწილი გემოვნება, ფერთა შესანიშნავი შეხამება, სახეებისა და ფორმების არაჩვეულებრივი მრავალფეროვნება და მათ შემოქმედთა მდიდარი და უშრეტი ფანტაზია.

ხევისური მამაკაცის პერანგი ზურგზედაც ნაქარგი იყო, რომელშიც ზომიერად იყო გამოყენებული სხვადასხვა გეომეტრიული სახე, თავგ-რავნილი ჯვრები და მძივ-ლილები.

ხევისური მამაკაცის ტალავრის შემდეგი ნაწილი იყო ჩოხა, რომელ-საც პერანგზე იცვამდნენ. იგი შავი ან ლურჯი ტოლისაგან (შინ ნაქსო-ვი შალის ქსოვილისაგან) იკერებოდა. ჩოხა ულამოდებული იყო, რა-თა მის შიგნით ჩაცმული პერანგის საბეჭურები კარგად გამოჩენილიყო. იგი წელში იყო გამოყვანილი, უკან ასხმული ნაოჭი ჰქონდა, რომელსაც „აზლუტი“ ეწოდებოდა. ჩოხა ჩვეულებრივ პერანგთან შედარებით თავ-დაჭერილად იყო შემკული, მაგრამ შემკულობა მის აუცილებელ ელე-მენტს შეადგენდა. კერძოდ, მის ზურგზე და ბეჭებზე სირმის გრეხილით შემკული ჯვრები იყო გამოყვანილი.

მამაკაცის ტანსაცმლის შემდეგი ნაწილი იყო შარვალი. მოხუცები ტოტგახიერ და მუქსარიან შარვლებს იცვამდნენ. მათი შარვლის ტოტებს შემოკერებული ჰქონდა მძივ-ლილებით შემკული ფერადი შალის ბრტყე-ლი არშია. ახალგაზრდები მუქსარს არ ატარებდნენ და გრძელ და ჩაშვებულ შარვალზე პაჭიკებს იკეთებდნენ. პაჭიკი, ანუ ბაჭიკი ტოლი-საგან იკერებოდა, მისი ორივე მხარე დაქრელებული იყო ფერადი სა-

ხეებით. მას წვივის თავზე საწვივეთი იკრავდნენ. საწვივე შემკული იყო „ქუჩებით“ და „კვერანებით“.

კაცებს ფეხზე ეცვათ წინდა და ყელიანი ქალამანი, რომელსაც „ხულ-ჩა“ ერქვა. იცვამდნენ ასევე დაქრელებულ. ე. ი. ფერადად მოქარგულ პეტად ლამაზ და გამოკერებულ თათს.

ხევსურეთში როგორც ქალის, ისე მამაკაცის კარგი ტალავრის დამზადებას დიდი სახსრები და დრო სჭირდებოდა, ამიტომ იგი ძვირად ფასობდა და შეძლებული ხალხისათვის იყო ხელმისაწვდომი. მაგალითად, ქალის ტალავარი ერთი თვე იკერებოდა და მას ათ მეტრამდე ტოლი სჭირდებოდა. იგი ორწელიწადს თუ ძლებდა და ქალს თითქმის ყოველ წელიწადს ახალი ტალავარი სჭირდებოდა. ზოგიერთ შეძლებულ ქალს ოცამდე ტალავარი მაინც უგროვდებოდა. ქალი მას თავისი შრომით იმზადებდა, თვითონვე ქსოვდა, კერავდა და ქარგავდა. სამაგიეროდ, ქალის ტალავრისათვის მოსართავს და სამკაულს მისი ძმა ყიდულობდა.

მამაკაცის ტალავარსაც ქალები ამზადებდნენ. კაცს ყოველწლიურად ახალ ტალავარს უკერავდნენ. სანამ ცოლს შეირთავდა ვაჟკაცს ტალავარს და უმზადებდა, ხოლო დაქორწინების შემდეგ — ცოლი. ცოლი ვალდებული იყო ქმრისათვის კარგი ტალავარი ჩაეცმია. ქმრის ცუდად ჩაცმულობა ცოლის სირცხვილი იყო. თუ ქმარს კარგი „ნაჭრელი“, ე. ი. ლამაზად მორთული და მოქარგული ტალავარი ეცვა, ეს ცოლისათვის სახელი იყო და მას თეშიც აქებდნენ.

ხევსურული ტალავრის დამზადებას ბევრი მატყლი სჭირდებოდა და მძიმე შრომასთანაც იყო დაკავშირებული. თვეობით კეთდებოდა მამაკაცის საბეჭური, რომლის მოქარგვა განსაკუთრებით ძნელი იყო და დიდ დაქლოვნებას მოითხოვდა. კერძოდ, აბრეშუმის ნაჭრელა რთულ გეომეტრიული სახეებისაგან შედგებოდა. მისი მოქარგვა დიდ გემოვნებასთან ერთად, მატერიალურ შესაძლებლობაზეც იყო დაკავშირებული, რადგან სხვადასხვა ფერის აბრეშუმის ძაფებს საჭიროებდა, რაც ხევსურეთში არ იშოვებოდა, გარედან შემოჰქონდათ და ხარჯებთან იყო დაკავშირებული.

საერთოდ, ხევსურული ტალავარი, მიუხედავად მისი სილამაზისა, ჰაინც ზოუხენშაგი და მძიმე იყო. ითვლება, რომ ზოგი ქალის ტალავარი ერთ ფუთამდე იწონიდა. ამავე დროს, ხევსურები ტალავარს პერიოდულად, ორ თვეში ერთხელ მაინც რეცხავდნენ ცივ და უსაპნო წყალში. მაგრამ ანთ მას ჭუჭყი და ტანის „თებო“ (ზეთი) არ შორდებოდა.

ხევსურული ტანსაცმლის ყველა ელემენტს, როგორც ტანისამოსს,

თავაბურავს და წინდებს ახსიათებს ნაქსოვ-ნაჭკრელის ღია ფერებს სიჭარბე, ჯვრების და გეომეტრიული სახეების მეტად მრავალფეროვნი და მრავალსახოვანი კომპოზიცია. ტანსაცმლის მორთულობაში ჯვრის ფართო და ხშირი გამოყენება მრავალი სხვადასხვა, ხშირად ფანტასტიკური გადმოცემებისა თუ ლეგენდის წყარო გამხდარა. მაგალითად, ამის გამო ხევისურებს თითქოს შუა საუკუნეების ევროპელი ჯვაროსანი რაინდების მემკვიდრეებად, აქ გადმოსახლებული მათი ერთი ნაწილის შთამომავლებადაც კი სახავდნენ.

სინამდვილეში ჯვრის ელემენტები ხევისურული ტანსაცმლის შემკულობაში გადმოსულია ვერცხლის შიბებიდან, რომლებიც ჯვრებით იყო შემკული, ჯვარი, როგორც ქრისტიანობის ემბლემა, ბოროტების და ავი სულს დამრთგუნველი ნიშანი, საყოველთაოდ და მათ შორის ხევისურებშიც იყო გავრცელებული. ხევისური მას ტანსაცმელზე სწორედ ამ მიზნით იკერებდა.

5. ქორწილი და მასთან დაკავშირებული წესები. ხევისურეთში ქორწინება წესების და რიტუალების მთელ კომპლექსს მოიცავს. ჩვეულებრივ იგი იწყებოდა სარძლოს შერჩევით და დანიშნით. სარძლოს შერჩევას, ქალ-ვაჟის ჩიშინებას, განსაკუთრებული მნიშვნელობა ჰქონდა და დიდი ყურადღებაც ექცეოდა. ჩიშინად ითვლებოდა ფიზიკურად ჯანსაღი და გვირგული წარსულის მქონე გვარები. ორივე მხარე ცდილობდა ასეთ გვარს დანათესავებოდა. ხევისურეთში, როგორც უკვე აღვნიშნეთ, ასეთად სულ ხუთი გვარი ითვლებოდა: გოგოჭური, არაბული, კინჭარაული, ბურღული და გიგაური.

ხევისურეთში ერთი გვარისა და ხატის ქალ-ვაჟი ვერ დაქორწინდებოდნენ. ისინი ერთი ხატის ყმებად და ერთი გვარის სისახლით ნათესავეებად ითვლებოდნენ. ეს იმდენად აკრძალული იყო, რომ თემი ასეთ პირებს მოიკვეთდა.

მიღებული იყო სარძლოს აკვანში დანიშვნა. ასეთ დროს ქალის მთხოვარი დასანიშნის ოჯახში აგზავნიდა ვაჟს ბიძას. მას სანიშნედ მიჰქონდა ვერცხლის ფული და ყამინწიანი ძეწკვი. ეს ითვლებოდა ნიშნად და მას სარძლოს აკვანზე ჩამოკიდებდნენ. ზოგჯერ დასანიშნად ვაჟის მშობლებიც მიდიოდნენ და გარდა ვერცხლის ფულისა და ყამინწიანი ძეწკვისა, მიჰქონდათ არაყი, პური და საკლავი. ამას „ლიშან-სამათხოვრო“ ეწოდება.

ყველა შემთხვევაში ქალის ოჯახში პატარა სუფრა გაიშლებოდა, ყველანი ახალდანიშნულებს დალოცავდნენ. აკვნის ყმაწვილები ამის

შეძლებდა დანიშნულებად ითვლებოდნენ და პირობის დარღვევა არ შეიძლებოდა.

ნიშნობა ხევსურეთში ქალ-ვაჟის მოწითულ ასაკში — 20—25 წლისა იცოდნენ. ქალი ამაზე გვიან, 30—35 წლისაც შეიძლებოდა გათხოვილიყო.

ქალ-ვაჟის დანიშვნა მთლიანად მშობლების სურვილზე იყო დამოკიდებული. ვაჟის მშობლები სარძლოს ოჯახში შუთქაცად მოკეთეს ან ვაჟის ბიძას გზავნიდნენ. თუ შუთქაცაი საქმეს თავს წარმატებით გაართმევდა და სარძლოს მშობლებს, ძმებსა და ბიძებს დაითანხმებდა, დაიწყებოდა ნიშნის, ანუ „ლიშნის“ მიტანა.

ნიშანი მიჰქონდათ ვაჟის მშობლებს. ბიძას და ბიცოლას (ძალუას). იგი შედგებოდა ვერცხლის სამკაულისა და ცოტაოდენი ძღვენიისაგან. ქალის სახლში გაიშლებოდა პატარა სუფრა, შეისმებოდა ლუდი და ორთვე მხარე ახალდანიშნულებს ლოცავდა. ამის შემდეგ ქალი დანიშნულად ითვლებოდა.

იწყებოდა ქორწილისათვის მზადება. ამ დღის დანიშვნა ქალის მშობლებზე იყო დამოკიდებული. დანიშნული სარძლო თავის ოჯახში შეიძლებოდა ორ-სამ წელიწადს დარჩენილიყო, რადგან ამ ოჯახს მუშა ქალი არ ჰყავდა (ვინც საოჯახო საქმეებს გაუძღვებოდა), ელოდებოდნენ რძლის მოყვანას. მაგრამ ეს დრო (დანიშნიდან ქორწილამდე) რამდენ ხანსაც არ უნდა გაგრძელებულიყო, ქალ-ვაჟს ერთმანეთს არ ახვედრებდნენ, ისევე როგორც ნიშნობისას მათ ერთმანეთს არ აჩვენებდნენ. მათი შეხვედრა შეიძლებოდა ხატში ან ქორწილში, მაგრამ დანიშნულები ერთმანეთში მაინც უცხოდ იყვნენ და ვერც ერთმანეთს დაენახებოდნენ.

ნიშნობაში ყოფნის მთელი ხნის მანძილზე, ყოველწლიურად. საქმროს ძმა ან მამა სარძლოს ბედის კვერით მოიკითხავდა. ეს კვერი მთლიანად საპატარძლოს უნდა შეეკამა.

ხევსურეთში გავრცელებული იყო ჯვრით დანიშვნა („დალიშვნა“). იგი ღამისთევად იცოდნენ, როდესაც ხატისაგან დამიზნეზებული ოჯახი ხატიონს დაიწვევდა. ამ პროცესთან დაკავშირებული ლხინის დროს, თუ დასტურს ან ხელოსანს (ხატიონის წევრებს) რომელიმე ქალი, როგორც წესი, ახალგაზრდა, მოეწონებოდა, თეთრ ფულს სახატო თასში ჩაადებდა თავის ძმის ამ შვილის სახელზე და გამოაცხადებდა, ეს ქალი მე „დავლიშნეო“. იქვე ხატის ჯვრით ქალს „დაამწყალობებდა“ და ქალ-

სა და მის ოჯახს, როგორი ცუდი და არასასურველიც არ უნდა ყოფი-
ლიყო სასიძო, უარის თქმა არ შეეძლოთ ჯერისა და ხატის შიშით.

ნიშნობას ხევსურეთში დიდი ძალა ჰქონდა და ნიშნობის შემდეგ
მშობლებს გულის შეეცლა არ შეეძლოთ. არ შეიძლებოდა ნიშნის დარ-
ღევა და ქალის სხვაზე გათხოვება. ვაჟს ამისათვის შეეძლო ქალის
მშობლებზე შური ეძია. აგრეთვე შეეძლო სხვა ქალის შერთვა და ქალის
ოჯახი მას ამ მიზეზით ვერ უმტრობდა.

ხევსურეთში იცოდნენ ქალის მოტაცებაც. ზოგჯერ იტაცებდნენ და-
ნიშნულ ქალსაც (ცხადია, დამნიშნავე). იგი ხშირად ქალისა და მისი
მშობლების თანხმობითაც ხდებოდა. მოტაცებული ქალი არ გაძალიან-
დებოდა და არც კვილს ატეხდა, რადგან ძმისა და ბიძების გამოღვიძე-
ბის და შუღლისა და მტრობის ჩამოვარდნისა ეშინოდა. მოტაცებული
ქალის გაუპატიურება არ შეიძლებოდა და მასაც უმანკოებას არავინ
აკარგვინებდა. მოტაცებულ ქალს შეეძლო მშობლების სახლში მობრუ-
ნება, მაგრამ საქმე შერიგებით უნდა დამთავრებულიყო.

აკრძალული იყო გათხოვილი ქალის მოტაცება და დამნაშავე ამი-
სათვის სიკვდილით ისჯებოდა. არ შეიძლებოდა თავისავე გვარის ქალის
მოტაცება. ამ შემთხვევაში თემი დამნაშავეს მოიკვეთდა.

საკუთრივ ქორწილის დრო რომ მოახლოვდებოდა, სასიძოს ოჯახი-
დან სარძლოსთან გზავნიდა ორ კაცს. მათთან მიჰქონდათ სასმელი და
მიჰყავდათ სამი საკლავი; ერთი ღვთისათვის დაიკვლებოდა; მეორე —
სოფლის ან თემის ხატში და მესამე პატარძლის მამის ხელ-მხარის გა-
ნათვლისათვის იყო განკუთვნილი. მესამე საკლავს ხუცი დაკლავდა, პა-
ტარძლის მამა სისხლს ხელებს შეუშვერდა და გაიბანდა. ამის შემდეგ
ხუცი მას სისხლს ჯვარულად წასცხებდა შუბლზე და მხრებზე, სწორედ
ამას ეწოდებოდა „ხელ-მხრის“ განათვა.

პატარძალს, ანუ „ახალზალის“ მაყრად (მყოლად) შეეძლო ვინც
სურდა, იგი მოეწვია. მეორე დღეს დაიწყებოდა პატარძლის წამოყვანის
სამზადისი. გამოაცხობდნენ ორ ქადას და გამოგზავნილი კაცები ქალის
მაყრებთან ერთად სასიძოს სოფლისაკენ გაემართებოდნენ. წინ სასი-
ძოს კაცები და ქალის მაყრები მიდიოდნენ, რომელთაც უკან ფეხით
პატარძალი მიჰყვებოდა ერთი ან ორი ქალის თანხლებით. მისი ცხენზე
შეჯდომა სირცხვილი იყო. მას დაც და ძმაც გაჰყვებოდნენ. მისი სოფ-
ლის ბოლომდე აცილებდნენ ქალები და ბავშვები. აი, აქ ერთ-ერთს ამ
ორი ქადიდან გაჭირდნენ, ყველას ჩამოურიგებდნენ და პატარძალს
დალოცავდნენ.

ვაჟის სოფელში შესვლისას საპატარძლოს მომყოლები გაკრიდნენ უკვე მეორე ქადასაც, ჩამოარიგებდნენ და სიძე-პატარძლის ბედნიერებაზე ილოცებოდნენ.

სიძის ოჯახში მისვლისას პატარძალს ბოსელში შეიყვანდნენ. კარებთან მას დედამთილი, ქალ-რძლები ან „იღბლიანი ქალი“ მიეგებებოდა. აქ მას მანდილს გაუშლიდნენ, იმაზე გადაახტებოდნენ და სარძლოს დალოცავდნენ. ამის შემდეგ დედამთილი პატარძალს მარჯვენა ხელს დაუშპერდა და კერის გარშემო სამჯერ წალმა შემოატარებდა, მარცხენა ხელი მას (დედამთილს) საკიღზე ეკიდა და ისე დაილოცებოდა.

ამის შემდეგ პატარძალს დასვამდნენ, კალთაში ვაჟს ჩაუსვამდნენ. პატარძალი უბიდან ქადას ამოიღებდა და ბალს აჩუქებდა. დედამთილი პატარძალს ქალებს ჩააბარებდა.

ქალის მაყრიონი ჭერხოში შევიდოდა და სიძის სტუმრებს მიიპატიებდა — რადგანაც ქალი მათ მიიყვანეს, ამ დროს სტუმრებს მიპატიებდაც მათ ეკუთვნოდა.

სიძე ამ დროს დამალული იყო ან მეზობლის სახლში წამოწოლილი. სარძლოს „მომყოლნი“ სიძეს მოითხოვდნენ. აირჩევდნენ ორ ჭკვიან კაცს — ერთს ქალის და მეორეს ვაჟის მხრიდან, გამოითხოვდნენ ლუდსა და არაყს და სამი კაცი სიძის საძებნელად გაემართებოდა. სიძე მათ მიესალმებოდა, ერთმანეთს მოიკითხავდნენ, შესვამდნენ არაყს და დაილოცებოდნენ. სიძე არჩეულ პირებს წამოჰყვებოდა და მათთან ერთად თავისი სახლის ჭერხოში შევიდოდა. მას ნუფის ტაბლასთან დასვამდნენ, რომელზედც ქალები, ჯვრიანი პური და სილითა და ტკბილეულით შემკული ხატი ელაგა. სიძესთან ქალებს ძღვენი მიჰქონდათ — მძივით შემკულ არყიანი ბოთლი, ქალები.

როდესაც ყველა შეგროვდებოდა, შემოვიდოდა ხუცი, აკურთხებდა ტაბლას და დაიწყებოდა პურობა.

პატარძალს სიძესთან არ დასვამდნენ. მას ჭერხოშიც არ აიყვანდნენ. იგი სიძეს არ ეჩვენებოდა, რადგან ეს სირცხვილად ითვლებოდა. მისი მაყარი მათთან ხშირ-ხშირად მივიდოდა და მოიკითხავდა. იგი არც სვამდა და ლხინში არ ცეკვავდა.

ქორწილი, ჩვეულებრივ, სამ დღეს გრძელდებოდა და ამის შემდეგ სტუმრები დაიშლებოდნენ. პატარძალი ქმრის ოჯახში ერთ კვირამდე დარჩებოდა. ამ დროს მას კარგი დიასახლისობა უნდა გამოეჩინა. ქმარს იგი ვერ დაენახებოდა და მათ შორის სქესობრივი კავშირის დაპყრა არ შეიძლებოდა, სირცხვილად ითვლებოდა.

ერთი კვირის შემდეგ პატარძალი თავის მამის ოჯახში ბრუნდებოდა. იგი ქმრის მახლობელ ორ კაცს გაიყოლებდა — ქმარი მას ვერ გაჰყვებოდა. მამის ოჯახში იგი ერთი წელი რჩებოდა. სიძე მის ოჯახში რაიმე განსაკუთრებული შემთხვევის გამო თუ მივიდოდა, და მაშინაც ოჯახში არ შევიდოდა, არამედ სიმამრის სახლის ბანზე ავიდოდა და საქმესაც იქ გაარკვევდა და მაშინვე უკან ბრუნდებოდა. პატარძალსაც შეეძლო სიძის სახლში 3—4 დღით დაბრუნება, მაგრამ ამ დროსაც იგი სიძესთან ვერ დაწვებოდა, მასთან სქესობრივი კავშირის დაჭერა სირცხვილად ითვლებოდა.

ერთი წლის გასვლის შემდეგ პატარძალს ძმა ან ბიძაშვილი წაიყვანდა სიძის სახლში და იგი აქ მუდმივად რჩებოდა. პატარძალს ამ დროსთან მიჰქონდა მხოლოდ პირადი ქონება — სათავეო, რადგან იგი სიძის ოჯახს შეიძლება ვერ შეეუბნებოდა და ისევ უკან დაბრუნება დასჭირდებოდა.

ქმრის ოჯახში მისულ პატარძალს სუფრას გაუშლიდნენ, ხუცი მათ ტაბლას უყურებდა, კავშირის ნიშნად მათ მხრებს ძაფით გადაბამდა. სუფრის შემდეგ დედამთილი ცოლ-ქმარს საწოლს მოუშზადებდა. მათ ერთად წოლა უკვე შეეძლოთ.

რამდენიმე დღის გასვლის შემდეგ სიძე ძღვენით ცოლის ოჯახში მიდიოდა. ამის გამო აქ სუფრას გაუშლიდნენ და ახალ შეყრილობაზე დაილოცებოდნენ.

ხევსური ერთ წლამდე ცოლთან „საშვილოდ“ არ წვებოდა. თვალყურს ადევნებდა მას და თუ მოეწონებოდა შვილსაც მას შემდეგ იყოლიებდა. სარძლოს ქმრის ოჯახში საბოლოოდ მისვლიდან სამ-ოთხ წლამდე შვილის ყოლა ისედაც სათაკილოდ ითვლებოდა.

თუ ქალს შვილი არ უჩნდებოდა ან ვაჟი არ ებადებოდა, მაშინ ქმარს შეეძლო მეორე ცოლის მოყვანა პირველის თანხმობით.

6. რ ე ლ ი გ ი ა , ს ა ლ ო ც ა ვ ე ბ ი და ს ა კ უ ლ ტ ო რ ი ტ უ ა ლ ე ბ ი. მართალია, ხევსურების უმრავლესობა ქრისტიანები იყვნენ და არიან კიდევ, მაგრამ აქ ქრისტიანობამ, ისევე როგორც მთლიანად საქართველოს მთაში, ფეხი საყოველთაოდ ვერ მოიკიდა. ხევსურეთი ბოლო დრომდე ძველ კერპულ სარწმუნოებაზე დარჩა. იგი მეტად ღარიბია ქრისტიანული ხუროთმოძღვრული ძეგლებითაც, აქ მხოლოდ XTX საუკუნეში, რუსეთის მმართველობის დამყარების დროს აიგო პატარა ეკლესიები, მაგრამ, ისინი, ისევე როგორც ამ ეკლესიების მღვდ-

ლები. არასოდეს არ სარგებლობდნენ ხალხში პოპულარობით და ხეესურებიც თავიანთ ნიშებში ასრულებდნენ სარწმუნოებრივ წესებსა და რიტუალებს.

ხეესურებს სწამდათ მრავალი ხატ-ანგელოზისა. თავის თავს ხეესურები მათ ყმებად თვლიდნენ. ხეესურების წარმართულ პანთეონში ღვთაებები დაგვუფებული იყვნენ. იერარქიულად, უფროს-უმცროსობის მიხედვით, იმის შესაბამისად თუ თითოეულს რა ფუნქცია ჰქონდა მათ რწმენაში დაკისრებული. ხეესურული წარმართული პანთეონის უმთავრეს ღვთაებებს წარმოადგენდნენ:

1. მორიგე ღმერთი. ხეესურთა წარმოდგენით იგი ყველაზე ძლიერი და პირველია. იგი ყველაზე უფროსია, ქვეყნის რიგს ის ადგენს და სხვა ღვთაებები მას ემორჩილებიან.

2. კვირია. ხეესურის წარმოდგენით იგი მორიგეს შემდეგ მეორე ადგილზეა. ხმელეთის ყველა საქმე მას აბარია. იგი მორიგესთან ერთად იხსენიება კარგად ყოფნის, ადამიანისა და საქონლის გამრავლების თხოვნის დროს. ვაჟის გაჩენის დროს კურატს ან ქედილას დაკლავდნენ და მორიგეს და კვირიას სამღვთოს შესწირავდნენ. კვირიას საბრძანისი ხატი ს. ატაბეშია.

3. გუდანის ჯვარი. ეს ხატი სიძლიერით, გავლენით და რიგით ხეესურთა წარმოდგენაში მესამე ადგილზეა. მას წმ. გიორგობით ლოცულობენ. მას ეკითხებოდა ლაშქრობის საქმე, რასაც ხეესურთა ცხოვრებაში დიდი მნიშვნელობა ენიჭებოდა. ლაშქრობის საქმის გასარჩევად ხეესურები გუდანში ქადაგს დასვამდნენ და მისი მეშვეობით გუდანის ჯვრისაგან იეზბდნენ ლაშქრობის წარმართვის საქმეს. გუდანის ჯვარს დამხმარეები ჰყავდა, რომლებიც ლაშქრობაში გაქირავების დროს მას ეშველებოდნენ. ეს დამხმარე სამი ხატი იყო: კობალა, პირქუში და სანება. კობალა კარატის წვერისა, როგორც მას ერქვა, მებრძოლი და გმირი ღვთაება იყო. ამ ხატის საბრძანისი იყო ს. გუროში, ხოლო მისი წვერი კარატში — ლიქოკის ხეობაში. იგი ებრძოდა ავ და ბოროტ სულებს. მას ექვემდებარებოდნენ ალები, ქაჯები და მაჭლაჯუნები, რომლებიც ღორის, ხელიკის და ჯოჯოს სახით ჰყავდათ წარმოდგენილი.

სანება, ანუ თეთრი სანება ცროლის გორისა, მეკობრეთა და მონადირეთა ღვთაება იყო. მისი ხატი უკუნხალუში მდებარეობდა. რადგან

ხევსურეთში მეკობრეობასა და ნადირობას მნიშვნელოვანი როლი ეჭირა, მის მფარველ სანებასაც ხევსურის ცხოვრებაში მნიშვნელოვანი ფუნქციები ეკისრებოდა. მას ძღვეს სწირაუდნენ მონადირეები, რომლებიც მას ნადირობისას ხელის მომართვას სთხოვდნენ. ხევსურთა წარმოდგენით სანებას სისხლიანი ხმალი ჰქონდა შემორტყმული, რომელიც მისთვის თვითონ მორიგეს მიერ ყოფილა გადაცემული.

გარდა ამ სამი მთავარი ღვთაებისა, ხევსურთა წარმართულ პანთეონში სხვა უფრო ნაკლებმნიშვნელოვანი, მაგრამ ხევსურების ყოფა-ცხოვრებაში არსებითი ფუნქციის მქონე სხვა ხატებიც შედიოდნენ. მათ შორის იყო:

4. პ ი რ ი მ ზ ე. მას ცისა და ღრუბლის საქმე ებარა. მისი საბრძანისი სოფ. ჩრდილში იყო. მას წმ. გიორგობით ლოცულობდნენ. ითვლებოდა, რომ პირიმზეს მონად ჰყავდა დევი. თუ პირიმზეს მისი ყმები — ხევსურები გააჭავრებდნენ, იგი დევს სეტყვასა და ხორხოშალს აჭკიდებს და ყანებს გაანადგურებინებსო. მას ხევსურები განსაკუთრებულ პატივისცემით ეპყრობოდნენ. ეს იმაში გამოიხატებოდა, რომ ხენათეზვის დამთავრების შემდეგ პარასკევს და შაბათს „ნაკვეთ“ დღედ დააწესებდნენ და მოსავლის აღებამდე ამ დღეს არ გატეხდნენ.

5. ხ ა ხ მ ა ტ ი ს ჯ ვ ა რ ი. ხევსურთა წარმოდგენაში ესეც ერთერთი ძლიერი ხატია, რისი მაჩვენებელია ია, რომ მასაც წმ. გიორგობით ლოცულობენ. იგი ქალების მფარველადაა მიჩნეული. მშობიარე ქალები მას ევედრებიან მშვიდობიან მოლოჯინებას. მასვე შესთხოვენ ქალები შვილოსნობას და განსაკუთრებით ვაჟიანობას. ხახმატის ჯვარს ჰყავს სამი დობილი: აშუქალი, მზექალი და სამძიმარი. მშობიარე ქალები სწორედ მათ უცხოებენ სადობილო კვერებს. ხახმატის ჯვრის ეს დობილები ხევსურ ქალებში დიდი პოპულარობით სარგებლობენ. ითვლება, რომ ხახმატის ჯვარმა ისინი ქაჯეთიდან შოიყვანა. ხახმატში მათ თავიანთი ცალკე ნიში აქვთ აგებული. ხევსურები მათ სახელებს ხშირად არქმევდნენ თავიანთ ქალებს.

ხახმატის ჯვარი ითვლებოდა საქონლის მფარველად. სწორედ მას შესთხოვდნენ ქალები საქონლის გამრავლებას და დაცვას. მასვე სწირაუდნენ ახლად მოგებული დეკეულის, კარაქის ნათავარს (პირველი მოხდის კარაქს). იგი იცავს საქონელს ქურდისა და ნადირისაგან. საინ-

ტეოლოია. რომ ქიტები სწორედ ხახმატის ჯვარზე ლოცულობდნენ, ხელა მოგვიპართე ხევსურებისათვის ჰაქონლის მოპარვის საქმეშიო.

ხახმატის ჯვარი მგზავრსაც მფარველობს — იცავს მას ქურდისა და ნადირისაგან. ამიტომ მგზავრობის დაწყებისას ხევსურს მოაქვს „მოსანთო“ — სავი ხავიწიანი კვერი და სანთელი. სადაც დაუღამდება იქვე სანთელს აანთებს, ხახმატის ჯვარს მფარველობას შესთხოვს და კვერებსაც იქვე შექამს დარწმუნებული, რომ ამის შემდეგ მას ქურდი და ნადირი ვერაფერს აენებს.

6. ანატორის ჯვარი. ეს ხატი მორიგე ღმერთის დამხმარეა, იგი შუამდგომლობს მორიგესთან ყმებს და მათვე მფარველობს.

7. ფუძის ანგელოზი. ეს არის ოჯახის მფარველი ღვთაება. მისი საბრძანაია უკანახოში. დიასახლისი მას კვერებს უცხოებს და სანთლებს უნთებს. მას შესთხოვენ ოჯახის კარგად ყოფნას.

8. აღგილის დედა. მთელ ხევსურეთშია გავრცელებული მისი კულტი. მას თითქმის ყველა სოფელში აქვს ნიში. მთავარი საბრძანისი ა. აქეშია. მას ლოცულობენ ღვთისმშობლობით. შესთხოვენ საქონლის გამრავლებას. დეკეულის პირველ ხზოს მას უკლავენ და ძროხების გამრავლებას ეხვეწებიან.

ხევსურთა ღვთაებების უფროს-უმცროსობის რიგი შემდეგია: ყველაზე მაღლა დედას მორიგე და მისი თანაშემწე კვირია. მათი ხელქვეითია სათემო ხატები. მათ შორის განაწილებულია სამოღვაწეო სფერო. თითოეულს მორიგესთან მიჩენილი აქვს ბუნების მოვლენისა და საზოგადოებრივი ყოფის ერთი რომელიმე დარგი. მათი ხელქვეითია სასოფლო ხატები, რომელთაც ჰყავთ მწევარ-იასაულები, რომლებიც ხატის ყმას გასაჰირში შეეშველებიან.

ამ ხატებს ჰყავდათ თავიანთი მსახურები. მათი მოვალეობა იყო სახატო რიტუალის შესრულება და ხატის საგანძურის დაცვა-პატრონობა. მსახურთა შორის პირველი იყო ზუცი, ანუ ზუცესი. ხალხის რწმენით, მათ თვითონ ხატი ირჩევდა და არჩეულსაც ეს არჩევანი უნდა მიეღო.

ხევსურეთში ორგვარი ზუცესი ჰყავდათ: სულის ზუცი და ხატის ზუცი. სულის ზუცის მოვალეობა იყო მიცვალებულის რიგის წესების შესრულება. ტაბლების კურთხევა, სულის წყაროს დალოცვა და სხვ.

დიდი გავლენა და უფლებები ჰქონდა ხატის ზუცესს. მას იმდენად უფროსილდებოდნენ და წმინდანადაც კი მიიჩნევდნენ, რომ მიცვალებულის ოჯახში მისვლა არ შეეძლო. ითვლებოდა, რომ მიცვალებული უწმინდურია და თუ მას ხატის ზუცესი გაეკარება ხატს დაამიზნებდნო.

როგორც აღინიშნა, მიცვალებულს საგანგებოდ გამოყოფილი სულის ხუცი ემსახურებოდა.

ხატის ხუცს ევალებოდა მხოლოდ ხატის სამსახური, მისი წესების ზუსტად და უმწიკვლოდ შესრულება. იგი ხატში ხალხს ამწყალოებდა, საკლავებს ხოცავდა, ჰამღვთოს იხდიდა და სხვა წესებსა და რიტუალებს აღასრულებდა. ხატის საქმე მთლიანად მას ეკითხებოდა და აქ მისი გავლენა თითქმის განუზახღვრელი იყო. ხატობაში წესრიგს იგი იცავდა, მშვიდობიანობის დამრღვევს აჯარიმებდა საკლავისა და ფულის გადახდით. ხატის დროშის გამოტანა მხოლოდ მას შეეძლო. ქურდის, თემის მოლაღატის, ავისა და ცუდის „დარისხება“ მისი საქმე იყო. მის რჩევა-ღარიგებას ხატის ყმისათვის სავალდებულო ხაზითი ჰქონდა. ვერავინ მას ცუდს და საწყენს ვერ შეჰკადრებდა. მას მუდამ სუფრის თავში სვამდნენ.

ხუცს თავისი სახატო საქმეების აღსრულებისათვის ჰყავდა დამხმარეები: დასტური, ჩანჩხი, ანუ შულტა, მეგანძური, დიასახლისი, ხელოსანი ანუ მაწმინდური, მეზვრე, ქადაგი და მათთან კავშირში იყო მკითხავიც.

დასტური ხუცის თანაშემწე იყო. მას მეკომურები მორიგეობით ირჩევდნენ. ჩვეულებრივ დასტური ორი კაცი იყო, რომლებსაც ყოველ ახალწელიწადს ირჩევდნენ. ისინი ხატის მზარეულები იყვნენ — ლუდის ხარშვა და პურის ცხობა მათ ევალებოდა.

ჩანჩხი, ანუ შულტა ორი ან სამი იყო და ისინი დასტურებს შველოდნენ ლუდის მოხარშვაში. მათვე მწვადობა იყო ხატის მამულების დაწესება, ჰირნახულის დაბანაკება. ცხადია, მათ ამ საქმეში მთელი სოფელი ეხმარებოდა. ფაქტობრივად, ჩანჩხი ხატს ყველაზე დაბალი მსახური იყო. მას არ შეეძლო ხატის დარბაზში შესვლა, ხატის დროშაზე მიკარება და სხვ.

სამაგაეროდ, ხატის დროშა ებარა მედროშეს, რომელიც მხარზე დროშით წინ მიუძღოდა „ჯვარიონებს“ მათი მსველელობის დროს. მეგანძურს ებარა ხატის განძი. იგი ვალდებული იყო, დარბაზის ჰურჭელი წმინდად შეენახა და საიმედოდ დაეცვა. ჩვეულებრივ ხატის განძს შეადგენდა: ვერცხლის თასები, სახატო კოჭობები, შარნები, სამკაულები, ჯვრები და სხვ. დიასახლისად ირჩევდნენ ხანშიშესულ დედაკაცს, რომელსაც ევალებოდა ხატის სეფე-პურის გამოცხობა. ხელოსნობისა და მაწმინდურების მოვალეობა იყო შეშისა და წყლის მოზიდვა და სხვა სამუშაოების შესრულება. მეზარესაც ერთი წლით ირჩევდნენ და მისი

მოვალეობა იყო ზარის წესისამებრ დარეკვა და შესაწირის მეთვალყურეობა. ქადაგებად ხევსურეთში ქალები ჰარბობდნენ. ისინი ხატის სურვილის წარმომტქმელები იყვნენ და მისთვის რომელიმე სამსახურის შესრულებას მოითხოვდნენ.

ხატის ყველა ზემოჩამოთვლილი სამსახური არჩევითი იყო. ყოველწლიურად არჩევითი იყო ხუცის თანამდებობაც, იგი მემკვიდრეობით არ გადადიოდა, მაგრამ ერთხელ არჩეული ხუცი ამ თანამდებობაზე ბერდებოდა, მაგრამ თუ ხატი აირჩევედა შეიძლებოდა, ხუცობა მისი შვილსაც მიეღო. ხუცს გასამრჯელო არ ეძლეოდა — მხოლოდ საკლავის „ფეშხო“ (ხერხემალზე გაჭრილი ცხვრის ნახევარი) და ტყავი იყო მისი კუთვნილება.

ყველაზე დიდი ხატობა ხევსურეთში ათენაგენობას იცოდნენ. ათენაგენობა გრძელდებოდა სამ დღეს — იწყებოდა ივლისის პირველ შაბათს (ძვ. სტილით). პირაქეთ ხევსურეთში ათენაგენობას იხდიდნენ გუდან-ხახმატში, ხოლო პირიქით ხევსურეთში — ახიელის მთავარანგელოზის ხატში.

ხატობისას ქალები და კაცები ცალ-ცალკე დგებოდნენ. ქალს არ შეეძლო მიახლოებოდა ხატის დარბაზს და თვით მის ზღუდესაც. მამაკაცები გროვდებოდნენ ხატის დარბაზის წინ და იქ ატარებდნენ დროს ლულის სმაში, სვამდნენ უზომოდ, ერთმანეთს შარს სდებდნენ, ჩხუბობდნენ, ერთმანეთს ჭრიდნენ და ხშირად ამას მკვლელობაც მოჰყვებოდა. მაგრამ ეს ყველაფერი ხდებოდა ხატის მოშორებით.

სიმღერა და ცეკვა-თამაში ხევსურულ ხატობაში არ იცოდნენ.

გამოყენებული ლიტერატურა

1. აბდუშელიაშვილი მ., ქართველი ხალხის ანთროპოლოგიური გენეზისი, „მნათობი“, № 7, 1969 წ.
2. ბარდაველიძე ვ., აღმოსავლეთ საქართველოს მთიანეთის ტრადიციული საზოგადოებრივი ძეგლები, ტ. I, ფშავი, თბ., 1974 წ., ტ. 2, ხევსურეთი, თბ., 1980 წ.; ტ. II, თუშეთი, თბ., 1985 წ.
3. ბარდაველიძე ვ., ქართული (სვანური) საწესო გრაფიკული ხელოვნების ნიმუშები, თბ., 1953 წ.
4. ეთნოგრაფია, ქართული გამოცემის რედაქტორი პროფ. ვ. შამილაძე, თბ., 1991 წ.
5. კრებული „კავკასიის ხალხთა ისტორიის საკითხები“, თბ., 1966 წ.
6. შაკალათია ს., ხევსურეთი, ტფ., 1935 წ.; მეორე გამოცემა თბ., 1984 წ.
7. ჟორდანია გ., კავკასიური მუზეუმის დაარსება, თბ., 1951 წ.
8. საქართველოს ეთნოგრაფია დიდი ოქტომბრის სოციალისტური რევოლუციის 60 წლისთავზე, კრ. „ქართული საბჭოთა ისტორიოგრაფიის ძირითადი მიღწევები“, თბ., 1978 წ.
9. საქართველოს ისტორიის ნარკვევები, ტ. I, თბ., 1970 წ.
10. ურუშაძე აკ., აპოლონიოს როდოსელის აზგონავტიკა, თბ., 1970 წ.
11. ქართული საბჭოთა ენციკლოპედია, ტ. 4, თბ., 1979 წ.
12. ქართული წარწერების კორპუსი, ტ. I, თბ., 1980 წ.
13. ყაუხჩიშვილი ს., გეორგია, ტ. I-V, თბ., 1961—1963 წწ.
14. ყაუხჩიშვილი თ., ბერძენი მწერლების ცნობები საქართველოს შესახებ, წ. I, თბ., 1967 წ.; წ. II, თბ., 1967 წ.; წ. III, თბ., 1967 წ.; წ. IV, თბ., 1980 წ.; წ. V, თბ., 1983 წ.
15. ჩიტაია გ., ქართული ეთნოგრაფია. „მომომხილველი“. I, 1926 წ.
16. ჩიტაია გ., ეთნოგრაფიული მეცნიერების შესავალი „სკეტები“, თბ., 1954 წ.
17. ჩიტაია გ., მასალები საქართველოს სახენელი იარაღების ისტორიისათვის, „საქართველოს მუზეუმის მოამბე“, ტ. V, ტფ., 1930 წ.
18. ჩიქობავა არნ., იბერიულ-კავკასიურ ენათა შესწავლის ისტორია, თბ., 1965 წ.
19. ჩიქობავა არნ., იბერიულ-კავკასიური ენათმეცნიერების შესავალი, თბ., 1979 წ.
20. წერეთელი გ., უძველესი ქართული წარწერები პალესტინიდან, თბ., 1960 წ.
21. ჭანტურიშვილი ს., ეთნოგრაფიული მეცნიერების მოკლე ისტორია, თბ., 1989 წ.
22. ჭანტურიშვილი ს., ყოფა და კვლტურა V-X საუკუნეების საქართველოში, თბ., 1984 წ.

23. ქილაშვილი ლ., მუზეუმმცოდნეობა და სამუზეუმო საქმის საფუძვლები, თბ., 1984 წ.
24. ქილაშვილი ლ., მსოფლიოს დიდი სამუზეუმო ცენტრები, ნაკ. I, თბ., 1984 წ.
25. ჰეროტე, ისტორია, ტ. I, თბ., 1975 წ.
26. Бромлей Ю. В., Этнос и этнография, М., 1973.
27. Бромлей Ю., Подольный Р., Человечество — это народы, М., 1990.
28. Бромлей Ю. В., Современные проблемы этнографии, М., 1981.
29. Гамкрелидзе Т. В., Иванов Вяч. Вс., Индоевропейский язык и индоевропейцы. Реконструкция, историко-типологический анализ прорыка и протокультуры, т. I, II, Тб., 1984.
30. Гуляев В. И. Города-государства Майя (Структура и функции города в раннеклассовом обществе), М., 1979.
31. Левин-Строс К., Структурная антропология, М., 1985.
32. Основы этнографии. (Под редакцией С. А. Токарева), М., 1978.
33. Пигафетта А., Путешествие Магелана, М., 1950.
34. Путешествие Христофора Колумба. Дневники, письма, документы, М., 1961.
35. Советская историческая энциклопедия, 16, М., 1976.
36. Страны и народы. Земля и человечество. Общий обзор, М., 1978.
37. Страны и народы. Америка. Общий обзор. Латинская Америка, Средняя Америка, М., 1981.
38. Страны и народы. Африка. Общий обзор. Северная Африка, М., 1982.
39. Страны и народы. Африка. Западная и центральная Африка, М., 1979.
40. Народы мира, Австралия и Океания, М., 1956.
41. Токарев С. А., Истоки Этнографической науки, М., 1978.
42. Токарев С. А., История зарубежной этнографии, М., 1978.
43. Чистая Г. С. Принципы и метод полевой этнографической работы, «Советская этнография», № 4, 1957.
44. Штенберг, Этнография, энциклопедический словарь, Изд-во Ф. А. Брокгауз, И. А. Ефрон, т. 81, СПб, 1904.
45. Этнография. Под редакцией Ю. В. Бромлея и Г. Е. Маркова, М., 1982.

ს ა რ ჩ ე ვ ი

წინასიტყვაობა	3
თავი I. ეთნოლოგიის საგანი, მეთოდი და ამოცანები	6
თავი II. ეთნოსი	18
§ 1. ეთნოსთა ტიპები	20
ა. მაკრო და მიკრო ერთეულები	24
ბ. ეთნოგრაფიული ჯგუფები	26
გ. გარდამავალი ეთნიკური ჯგუფები	27
§ 2. ეთნოსის ჩამოყალიბების პროცესები	27
ა. ეთნიკური დაყოფა	28
ბ. ეთნიკური გაერთიანება (შეერთება)	28
გ. კონსოლიდაცია	28
დ. ააიშლაცია	29
ე. ეთნიკური ინტეგრაცია	31
§ 3. ეთნოსის ჩამოყალიბების ფაქტორები	32
ა. რელიგიური ფაქტორი	32
ბ. რასობრივი ფაქტორი	33
გ. ენობრივი ფაქტორი	34
დ. გეოგრაფიული თვითშეგნება	35
§ 4. ქართული ეთნოსის ჩამოყალიბება	36
თავი III. მსოფლიოს სალბთა კლასიფიკაცია	42
§ 1. ანთროპოლოგიური კლასიფიკაცია	43
ა. ქართული ანთროპოლოგიური სინამდვილე	46
§ 2. ენობრივი კლასიფიკაცია	48
§ 3. გეოგრაფიული კლასიფიკაცია	50
§ 4. რელიგიური კლასიფიკაცია	53
§ 5. სამეურნეო-კულტურული კლასიფიკაცია	60
თავი IV. ეთნოლოგიის წყაროთმცოდნეობითი ბაზა	64
§ 1. სხვადასხვა ეთნოლოგიური მასალები	66
§ 2. ლიტერატურული წყაროები	69

§ 3. მატერიალური კულტურის ძეგლები	73
§ 4. ლინგვისტური მონაცემები	77
თ ა ვ ი V. ეთნოლოგიის განვითარების ძირითადი ეტაპები	81
§ 1. უძველესი ცივილიზაციები	81
§ 2. ანტიკური ხანა	82
§ 3. პერდოტეს ცნობები ქართველი ტომების შესახებ	88
ა. კოლხების აღწერა და მათი წარმომავლობა	89
ბ. კოლხური სელი	92
გ. კოლხებისა და მათი მონათესავე ტომების ჩაცმულობა	94
§ 4. „არგონავტიკის“ ცნობები ქართველი ტომების შესახებ	95
ა. ქართველი ტომები — მეტალურგები	95
ბ. ქართველ ტომთა საცხოვრებელი	97
გ. კოლხთა ადამ-წესები	98
§ 5. შუა საუკუნეები (V—XIV სს.)	102
§ 6. დიდი გეოგრაფიული აღმოჩენების ეპოქა (XV—XVII სს.)	107
§ 7. ეთნოლოგიური ცოდნის განვითარება XVIII საუკუნეში	113
თ ა ვ ი VI. მეცნიერული მიმართულებანი XIX და XX საუკუნეების ეთნოლოგიაში	130
§ 1. ვეოლუციონიზმი	130
§ 2. დიფუზიონისტური სკოლა	134
§ 3. ფსიქოანალიტიკური თეორია	139
§ 4. სოციოლოგიური მიმართულება	143
§ 5. ფუნქციონალიზმი	145
§ 6. ისტორიული ეთნოლოგიის სკოლა	148
თ ა ვ ი VII. მიმდინარეობანი თანამედროვე საზღვარგარეთულ ეთნოლოგიაში	151
§ 1. კულტურული რელატივიზმი	151
§ 2. ნეოვეოლუციონიზმი	154
§ 3. სტრუქტურალიზმი	157
თ ა ვ ი VIII. ეთნოგრაფია ყოფილ საბჭოთა კავშირში მარქსისტულ-ლენინური ეტაპის შესახებ ეთნოლოგიაში	172
თ ა ვ ი IX. ეთნოლოგია-ეთნოგრაფიის ქართული სკოლა	178
თ ა ვ ი X. ისტორიული ეთნოლოგია-ეთნოგრაფია ქართველი ხალხის მაგალითზე	201
§ 1. „ქართლის ცხოვრება“—კავკასიის ხალხთა ეთნიკური ისტორიის წყარო	201
§ 2. „კერული“ ქართველ ტომებში	209
§ 3. „კუედა—მიჯორგინაფა“ ქართველ ტომებში	214
§ 4. ანტიკური და შუა საუკუნეების ავტორთა ცნობები ამორძალების შესახებ	220

თ ა ვ ი	XI. მსოფლიოს ხალხთა ეთნოლოგიის ძირითადი საკითხები	231
§ 1.	ავსტრალიის ხალხები	231
§ 2.	ოკეანეთის ხალხები	256
ა.	მელანეზიელები	256
ბ.	პაპუასები	276
§ 3.	ამერიკის ხალხები	278
ა.	ლათინური ამერიკის ხალხები	278
ბ.	მაიას ხალხები, მისი ყოფა და კულტურა	294
§ 4.	აფრიკის ხალხები	303
ა.	პიგმეები, ბუშმენები და პოტენტოტები	325
§ 5.	აზიის ხალხები	329
ა.	შუა აზიის ხალხები	329
ბ.	ციმბირის ხალხები	342
§ 6.	ევროპის ხალხები	354
ა.	რუსები, უკრაინელები, ბელორუსები	354
ბ.	ბალტიისპირეთის ხალხები	365
§ 7.	კავკასიის ხალხები	370
ა.	ხევსურეთი და ხევსურები	381
	გამოყენებული ლიტერატურა	405